

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟ ΝΟΜΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΙΔΙΟΚΤΗΤΕΣ:

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Ικάρων 1, 551 02 Καλαμαριά - Θεσσαλονίκη

ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
26^{ης} Οκτωβρίου 3, 546 26 Θεσσαλονίκη

ΕΚΔΟΤΕΣ: Ομ. Καθηγ. ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια ΚΔΕΟΔ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗΣ, Πρόεδρος ΔΣΘ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ομ. Καθηγ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΣΚΟΥΡΗΣ, Πρόεδρος Δ.Σ. ΚΔΕΟΔ, πρώην Πρόεδρος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2003-2015)

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗΣ: Γ.Σ. ΗΛΙΑΔΗΣ (Μεσολογίου 21, 553 37 Τριανδρία - Θεσσαλονίκη)

REVUE JURIDIQUE TRIMESTRIELLE

PROPRIÉTAIRES:

CENTRE DE DROIT ÉCONOMIQUE INTERNATIONAL ET EUROPÉEN
rue Ikaron 1, 551 02 Kalamaria - Thessalonique

LE BARREAU DE THESSALONIKI
rue 26 Octobre 3, 546 26 Thessalonique

ÉDITEURS: Emer. Prof. CHRISTINA DELIYANNI - DIMITRAKOU, Directrice du CIEEL
DIMITRIOS FINOKALIOS, Président du Barreau de Thessalonique

DIRECTEUR: Emer. Prof. VASSILIOS SKOURIS, Président du conseil d'administration du CIEEL, ancien Président de la CJUE
(2003-2015)

IMPRIMERIE: G.S. ILIADIS (Mesologiou 21, 553 37 Triandria - Thessalonique)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Β. ΤΖΩΡΤΖΗ

Κείμενα για δημοσίευση και βιβλία για παρουσίαση ή βιβλιοκρισίες αποστέλλονται στην υπεύθυνη σύνταξης κα ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΤΖΩΡΤΖΗ, Επικ. Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Γραμματέα ΚΔΕΟΔ, Δικηγόρο (hreltzortzi@gmail.com) - τηλ.: 2310 486 937

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
REVUE HELLÉNIQUE DE DROIT EUROPÉEN
HELLENIC REVIEW OF EUROPEAN LAW

SECRETARIAT: V. TZORTZI

Les textes à publier ainsi que les livres pour présentation ou compte-rendu doivent être envoyés à Mme V. TZORTZI, Professeure Assistante de la Faculté de Droit de l'Université Démocrite de Thrace, Secrétaire du CIEEL, Avocat, responsable pour la rédaction (hreltzortzi@gmail.com) – tel.: 2310 486 937

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ
ΔΙΚΑΙΟΥ

Η Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ) είναι νομικό περιοδικό ανοιχτής πρόσβασης, που εκδίδεται τριμηνιαίως, σε αποκλειστικά πλέον ηλεκτρονική μορφή (<https://eeeurd.gr/>), από το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ) και τον Δικηγορικό Σύλλογο Θεσσαλονίκης.

Η ΕΕΕυρΔ πρωτοεκδόθηκε το 1981 από τον αείμνηστο Καθηγητή Δημήτριο Ευρυγένη, ο οποίος διετέλεσε Διευθυντής της για την περίοδο 1981-1985. Διευθυντής του περιοδικού διετέλεσε επίσης, από το 1986 μέχρι το 1999, και ο αείμνηστος Καθηγητής Κρατερός Ιωάννου.

Το Δ.Σ. του ΚΔΕΟΔ απαρτίζεται από τους:

Ομ. Καθηγητή Β. ΣΚΟΥΡΗ, Πρόεδρο Δ.Σ.

Ομ. Καθηγήτρια Χρ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ - ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ, Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ

Δ. ΦΙΝΟΚΑΛΙΩΤΗ, εκπρόσωπο του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης

Κ. ΜΩΡΑΪΤΙΔΗ, εκπρόσωπο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης

Ρ. ΣΕΜΕΡΤΖΙΑΝ, εκπρόσωπο του ΥΠΟΙΑΝ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν:

Αποστολόπουλος Ε. Χάρης, Δ.Ν., LL.M, Δικηγόρος

Βανέζου Σουλβάνα, MA in Philology, LL.M, PhD(c) in Law, Πρώτη Λειτουργός Ερευνών, Μελετών και Εκδόσεων, Βουλή των Αντιπροσώπων Κυπριακής Δημοκρατίας

Γεράσιμος Ιωάννης, Διδάκτωρ ευρωπαϊκού συνταγματικού δικαίου της Νομικής Σχολής Αθηνών, Μεταδιδακτορικός ερευνητής ευρωπαϊκού δικαίου, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης ΕΚΠΑ

Γεωργαλής Φίλιππος-Εμμανουήλ, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

Γκέκα Βασιλική-Ελένη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Εκμεκτσόγλου Ευάγγελος, ΜΔΕ, Ασκ. Δικηγόρος, Υπότροφος «Ε. Βασιλακάκη», ΚΔΕΟΔ

Ζησιού Αγγελική, Δ.Ν., Δικηγόρος

Θεοδωρίδης Π. Κωνσταντίνος, LL.M, Δικηγόρος

Λαμπράκη Ευαγγελία, ΜΤΠ «Εθνική και Ενωσιακή Διοίκηση» Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης Παντείου Πανεπιστημίου, Δόκιμη ερευνήτρια στο Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων (ΙΔΙΣ) του Παντείου Πανεπιστημίου

Λόραμ Κ. Έρρικα, LL.M, Δικηγόρος

Μιχαλοπούλου Όλγα, Master 1, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

Σαπαρδάνη Μαρία, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις ΚΔΕΟΔ

Σουγλή Εμμανουέλα-Ραφαέλα, ΜΔΕ, Δικηγόρος

Στάθη Βασιλική, Δικηγόρος-Οικονομολόγος

Σώμη Σοφία, Βιβλιοθηκονόμος ΚΔΕΟΔ

Τζώρτζη Βιργινία, Επίκ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Γραμματέας ΚΔΕΟΔ, Δικηγόρος

Τριανταφυλλίδου Αικατερίνη-Μαρία, Φοιτήτρια της Νομικής Σχολής ΑΠΘ

Τσιτσιπά Έλλη, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτις Γραφείου Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ

Χαλυβοπούλου Μαρία, Γραφείο Προγραμμάτων, ΚΔΕΟΔ

Περιεχόμενα 2/2024

EDITORIAL

<i>B. Τζώρτζη</i>	149
-------------------	-----

ΑΡΘΡΑ

<i>Χ. Ε. Αποστολόπουλος</i> Η ιδιαίτερη νομική αντιμετώπιση των πνευματικών δημιουργημάτων σε σχέση με τα υλικά αγαθά	151
<i>Σ. Βανέζου</i> Περί της αναγκαιότητας των δικαικών μεταφυτεύσεων – Η θεωρία της δικαικής αλλαγής του Alan Watson	155
<i>Ι. Γεράσιμος</i> Ο σεβασμός του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ΧΘΔΕΕ	161

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ	177
II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής	185

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Μάρτιος – Μάιος 2024)	191
--	-----

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ

ΔΕΕ C-626/22, Ilva κ.λπ., 25.06.2024 (Η Οδηγία 2010/75/ΕΕ περί βιομηχανικών εκπομπών υπό το πρίσμα του άρθρου 191 της ΣΛΕΕ και των άρθρων 35 και 37 του ΧΘΔΕΕ) – Παρατηρήσεις Β.-Ε. Γκέκα	227
---	-----

ΔΕΕ C-646/21, Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Femmes s'identifiant à la valeur de l'égalité entre les sexes), 11.06.2024 (Η ταύτιση με την αξία της ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών ως βάσιμος φόβος δίωξης) – Παρατηρήσεις Ο. Μιχαλοπούλου	232
--	-----

ΔΕΕ C-665/22, Amazon Services Europe, 30.05.2024 (Υποχρέωση παροχής πληροφοριών σχετικά με την οικονομική κατάσταση ενός παρόχου επιγραμμικών υπηρεσιών διαμεσολάβησης) – Παρατηρήσεις Ε.-Ρ. Σουγλή	236
---	-----

ΔΕΕ C-551/21, Επιτροπή/Συμβούλιο (Signature d'accords internationaux), 09.04.2024 (Η αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να εξασφαλίζει την εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης κατά την έννοια του άρθρου 17 παρ. 1 ΣΕΕ) – Παρατηρήσεις Μ. Σαπαρδάνη	241
---	-----

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας ΕΔΔΑ (Φεβρουάριος – Απρίλιος 2024)	251
--	-----

B. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 28345/16, Θωμαΐδης κατά Ελλάδας, 07.05.2024 (Τα απώτατα όρια προστασίας της ελευθερίας της έκφρασης των δημοσιογράφων) – Παρατηρήσεις Ε. Εκμεκτσόγλου 271

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

ΣτΕ (Ολ.), απόφαση αριθμ. 211/2024, 16.02.2024 (Διαχρονικό δίκαιο των διαδικασιών ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων) – Παρατηρήσεις Φ.-Ε. Γεωργαλής 277

ΠΑΙΔΕΙΑ – ΕΡΕΥΝΑ

Πρόγραμμα διδυμοποίησης με το Ισραήλ “Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety” (IL 18 ENI HE 02 22) – Δεύτερη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής 283

Εκδήλωση «Τιμή Δημητρίου Ευρυγένη» με προσκεκλημένο ομιλητή τον Αν. Καθηγητή Ι. Κτιστάκι, Δικαστή στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – 22 Απριλίου 2024 283

3ο Διεπιστημονικό Συνέδριο ΑΣΕΠ με θέμα «Η διαμόρφωση της ταυτότητας εργοδότη στη Δημόσια Διοίκηση: Μπορεί το Δημόσιο να γίνει ένας ελκυστικός εργοδότης; Προκλήσεις και προκλήψεις» – 15 Μαΐου 2024 283

1η ημερίδα «ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΕΥΡΥΓΕΝΗ» με θέμα: «Η Ελλάδα και το Δικαστήριο του Στρασβούργου (το έτος 2023)» – 20 Μαΐου 2024 284

Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Strengthening the capacities for enforcement of the environmental legislation” (MK 20 IPA EN 01 23) – Κατακύρωση Προγράμματος 285

Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” – (MK 20 IPA EN 02 22) – Study Visit στη Θεσσαλονίκη 285

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις 287

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά: Α' Εξάμηνο 2024 289

Table of contents 2/2024

EDITORIAL

V. Tzortzi	149
-------------------	-----

ARTICLES

Ch. E. Apostolopoulos The special legal treatment of intellectual creations in relation to material goods	151
S. Vanezou On the necessity of legal transplants – The theory of legal change by Alan Watson	155
I. Gerasimos Respect for the “essential content” of fundamental rights in the CFREU	161

DEVELOPMENTS IN THE EU

I. EU News	177
II. Information Technology e-news	185

CASE - LAW

I. COURT OF JUSTICE AND GENERAL COURT OF THE EU	
A. Review of Jurisprudence CJEU – GCEU (March – May 2023)	191
B. Annotations CJEU - GCEU	
CJEU C-626/22, <i>Ilva and Others</i> , 25.06.2024 (<i>Directive 2010/75/EU on industrial emissions in the light of Article 191 TFEU and Articles 35 and 37 CFR</i>) – Annotation V.-E. Gkeka	227
CJEU C-646/21, <i>Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Femmes s’identifiant à la valeur de l’égalité entre les sexes)</i> , 11.06.2024 (<i>Identification with the value of equality between women and men as a well-founded fear of persecution</i>) – Annotation O. Michalopoulou	232
CJEU C-665/22, <i>Amazon Services Europe</i> , 30.05.2024 (<i>Obligation to provide information on the financial situation of an online intermediation service provider</i>) – Annotation E.-R. Sougli	236
CJEU C-551/21, <i>Commission/Council (Signature d’accords internationaux)</i> , 09.04.2024 (<i>The European Commission’s competence to ensure the external representation of the Union within the meaning of Article 17 para. 1 TEU</i>) – Annotation M. Sapardani	241
II. EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS	
A. Review of Jurisprudence (February – April 2024)	251

B. Annotations

EECHR, Application No 28345/16, Thomaidis v. Greece, 07.05.2024 (*The limits to the protection of journalists' freedom of expression*) – Annotation E. Ekmektsoglou 271

III. NATIONAL COURTS

Council of State (plenary session), Judgement No 211/2024, 16.02.2024 (*Intertemporal law of public procurement procedures*) – Annotation F.-E. Georgalis 277

CONFERENCES – RESEARCH

Twinning Programme with Israel “Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety” (IL 18 ENI HE 02 22) – Second meeting of the Steering Committee 283

Event “In Honor of Dimitrios Evrigenis” with guest speaker Associate Professor I. Ktistakis, Judge at the European Court of Human Rights – 22 April 2024 283

3rd ASEP Interdisciplinary Conference on “The shaping of employer identity in the Public Administration: Can the Public Sector become an attractive employer? Challenges and biases” – 15 May 2024 283

1st “DIMITRIOS EVRIGENIS” conference entitled “Greece and the Strasbourg Court (in the year 2023)” – 20 May 2024 284

Twinning Programme with North Macedonia “Strengthening the capacities for enforcement of the environmental legislation” (MK 20 IPA EN 01 23) – Project validation 285

Twinning Programme with North Macedonia “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” – (MK 20 IPA EN 02 22) – Study Visit in Thessaloniki 285

BIBLIOGRAPHY

I. Book reviews 287

II. The EU Law in Hellenic Legal Reviews: 1st Semester 2024 289

Table des matières 2/2024

EDITORIAL

V. Tzortzi	149
-------------------	-----

DOCTRINE

Ch. E. Apostolopoulos Le traitement juridique particulier des créations intellectuelles par rapport aux biens matériels	151
S. Vanezou Sur la nécessité des transplantations juridiques - La théorie du changement juridique par Alan Watson	155
I. Gerasimos Le respect du « contenu essentiel » des droits fondamentaux dans la CDF	161

DÉVELOPPEMENTS DANS L'UE

I. Nouvelles européennes	177
II. @-ctualités d'informatique juridique	185

JURISPRUDENCE

I. COUR DE JUSTICE ET TRIBUNAL DE L'UNION EUROPÉENNE	
A. Revue de Jurisprudence CJUE – TUE (mars – mai 2024)	191
B. Notes CJUE – TUE	
CJUE C-626/22, Ilva et autres 25.06.2024 (<i>Directive 2010/75/UE relative aux émissions industrielles à la lumière de l'article 191 TFUE et des articles 35 et 37 CDF</i>) – Notes V.-E. Gkeka	227
CJUE C-646/21, Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Femmes s'identifiant à la valeur de l'égalité entre les sexes), 11.06.2024 (<i>L'identification à la valeur de l'égalité entre les femmes et les hommes en tant que crainte fondée de persécution</i>) – Notes O. Michalopoulou	232
CJUE C-665/22, Amazon Services Europe, 30.05.2024 (<i>Obligation de fournir des informations sur la situation financière d'un prestataire de services d'intermédiation en ligne</i>) – Notes E.-R. Sougli	236
CJUE C-551/21, Commission/Conseil (Signature d'accords internationaux), 09.04.2024 (<i>La compétence de la Commission européenne d'assurer la représentation extérieure de l'Union au sens de l'article 17 para. 1 TUE</i>) – Notes M. Sapardani	241
II. COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME	
A. Revue de Jurisprudence (février – avril 2024)	251

B. Notes

CEDH, Requête No 28345/16, Thomaidis c. Grèce, 07.05.2024 (*Les limites de la protection de la liberté d'expression des journalistes*) – Notes E. Ekmektsoglou 271

III. JURIDICTIONS NATIONALES

Conseil d'État (séance plénière), Arrêt No 211/2024, 16.02.2024 (*Droit intertemporel des procédures de marchés publics*) – Notes F.-E. Georgalis 277

ÉDUCATION – RECHERCHE

Projet de jumelage avec Israël "Soutien à l'Alignement d'Israël sur les Règlements de l'Acquis Communautaire en matière de Sécurité Alimentaire" (IL 18 ENI HE 02 22) – Deuxième réunion du Comité de Pilotage du projet 283

Événement « En l'honneur de Dimitrios Evrigenis » avec comme invité le Professeur agrégé I. Ktistakis, Juge à la Cour européenne des droits de l'homme – 22 avril 2024 283

Troisième conférence interdisciplinaire de l'ASEP sur « La formation de l'identité de l'employeur dans l'administration publique : Le secteur public peut-il devenir un employeur attractif ? Défis et préjugés » – 15 mai 2024 283

Première conférence « DIMITRIOS EVRIGENIS » sur le thème : « La Grèce et la Cour de Strasbourg (en 2023) » – 20 mai 2024 284

Projet de jumelage avec la Macédoine du Nord "Renforcement des capacités pour l'application de la législation environnementale" (MK 20 IPA EN 01 23) – Validation du projet 285

Projet de jumelage avec la Macédoine du Nord "Renforcement des capacités pour une mise en œuvre efficace de l'acquis dans le domaine de la pollution industrielle" (MK 20 IPA EN 02 22) – Visite d'étude à Thessalonique 285

DOCUMENTATION BIBLIOGRAPHIQUE

I. Revue bibliographique 287

II. Le droit européen dans les revues juridiques helléniques: 1er semestre 2024 289

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚΕ	: Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός
Αρμ	: Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	: Αρχείο Νομολογίας
ΓεΔΕΕ	: Γενικό Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΠΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΓΣΔΕ	: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT)
Δ	: Δίκη
ΔΕΕ	: Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Ένωσης (μετονομασία του ΔΕΚ μετά την 01.12.2009)
ΔΕΕτ.	: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	: Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΕΝ	: Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας
ΔηΣΚΕ & αγορά	: Δημόσιες Συμβάσεις - Κρατικές Ενισχύσεις & αγορά
ΔιΜΕΕ	: Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης & Επικοινωνίας
ΔιΔικ	: Διοικητική Δίκη
ΔτΑ	: Δικαιώματα του Ανθρώπου (RHDH)
ΔΦΝ	: Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας
ΕΔΔΔΔ	: Επιθεώρησις Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου
Ε.Δ.Κ.Α.	: Επιθεώρησις Δικαίου Κοινωνικής Ασφάλισης
ΕΕ	: Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (RHellDE)
ΕΖΕΣ	: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
ΕΕμπΔ	: Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου
ΕΕΝ	: Εφημερίς Ελλήνων Νομικών
ΕΕργΔ	: Επιθεώρησις Εργατικού Δικαίου
ΕΕυρΚ	: Επιθεώρηση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΕΚ	: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλλΔνη	: Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕΛΜ	: Ευρωπαϊκή Λογιστική Μονάδα
ΕΝΔ	: Επιθεώρηση Ναυτιλιακού Δικαίου
ΕΟΧ	: Ευρωπαϊκός Οικονομικός Χώρος
Επι.Δ.Ε.	: Επιθεώρηση Δημοσίων Έργων
ΕπισκΕΔ	: Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΤρΑΞΧρΔ	: Επιθεώρηση Τραπεζικού Αξιογραφικού και Χρημαστηριακού Δικαίου
ΕυΒ	: Ευρωπαϊκό Βήμα
ΕυρΔΔΑ ή ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΕΔΑ ή ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕυρΚ	: Ευρωπαϊκές Κοινότητες
ΕυρΚοινβ	: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο
ΕυρΠολ	: Ευρωπαϊών Πολιτεία
ΕυρΣΔΑ ή ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕφΑΔ	: Εφαρμογές Αστικού Δικαίου
ΕφημΔΔ	: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου
ΘΠΔΔ	: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου
ΚΕΠΑΑ	: Κοινή Ευρωπαϊκή Πολιτική για την Άμυνα και την Ασφάλεια
ΚΕΠΠΑ	: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
ΚριτΕπιθ	: Κριτική Επιθεώρηση Νομικής Θεωρίας και Πράξης
ΝοΒ	: Νομικό Βήμα
ΠΕΚ	: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΠερΔικ	: Περιβάλλον και Δίκαιο
ΠΛογ	: Ποινικός Λόγος
ΠΝ	: Πειραϊκή Νομολογία
ΠοινΔικ	: Ποινική Δικαιοσύνη
ΠοινΧρ	: Ποινικά Χρονικά
ΠρΠροσχ	: Πράξη περί των όρων προσχωρήσεως και προσαρμογής των συνθηκών

<i>ΣΛΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣΕΕ</i>	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
<i>Συλλ.</i>	: Συλλογή Νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
<i>ΣυλλΥπ</i>	: Συλλογή Υπαλληλικών Υποθέσεων
<i>ΣυνΘΕΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
<i>ΣυνΘΕΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
<i>ΣυνΘΕΚΑΕ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας
<i>ΣυνΘΕΚΑΧ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα
<i>ΣυνΘΕΟΚ</i>	: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας
<i>ΤεΣ</i>	: Τεύχος εκτός σειράς
<i>ΤοΣ</i>	: Σύνταγμα (Το)
<i>Υπερ</i>	: Υπεράσπιση
<i>ΦΠΑ</i>	: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
<i>ΧρηΔικ</i>	: Χρηματοπιστωτικό Δίκαιο
<i>ΧριΔ</i>	: Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
<i>AcP</i>	: Archiv für civilische Praxis
<i>AFDI</i>	: Annuaire Français de Droit International
<i>AJCL</i>	: American Journal of Comparative Law (The)
<i>AJDA</i>	: Actualité Juridique du Droit Administratif
<i>AJIL</i>	: American Journal of International Law
<i>AöR</i>	: Archiv des öffentlichen Rechts
<i>ASL</i>	: Air and Space Law
<i>BB</i>	: Der Betriebs - Berater
<i>CDE</i>	: Cahiers de Droit Européen
<i>CJEU</i>	: Court of Justice of the European Union
<i>CJUE</i>	: Cour de Justice de l'Union Européenne
<i>Clunet</i>	: Journal du Droit International (J.D.I.)
<i>C.M.L.R.</i>	: Common Market Law Reports
<i>CML Rev.</i>	: Common Market Law Review
<i>CommLP</i>	: Commercial Law Practitioner
<i>CONSUM.L.J.</i>	: Consumer Law Journal
<i>DZWir</i>	: Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EA</i>	: Europa-Archiv
<i>EBRL</i>	: European Business Law Review
<i>ECHR</i>	: European Convention on Human Rights
<i>E.C.L.R.</i>	: European Competition Law Review
<i>EELR</i>	: European Environmental Law Review
<i>E.H.R.L.R.</i>	: European Human Rights Law Review
<i>E.H.R.R.</i>	: European Human Rights Reports
<i>EIPR</i>	: European Intellectual Property Review
<i>EJIL</i>	: European Journal of International Law
<i>ELJ</i>	: European Law Journal
<i>E.L.Rev.</i>	: European Law Review
<i>Elrev./HR</i>	: European Law Review / Human Rights Survey
<i>EPL</i>	: European Public Law
<i>ERPL</i>	: European Review of Private Law- <i>Revue Européenne de Droit Privé</i> - Europäische Zeitschrift für Privatrecht
<i>EStAL</i>	: European State Aid Law Quarterly
<i>ETL</i>	: European Transport Law - <i>Droit Européen des Transports</i> - Europäisches Transportrecht
<i>EuGRZ</i>	: Europäische Grundrechte - Zeitschrift
<i>EuR</i>	: Europarecht
<i>EuZW</i>	: Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht
<i>EWS</i>	: Europäische Wirtschafts - und Steuerrecht
<i>GATT</i>	: General Agreement on Tariffs and Trade (ΓΣΔΕ)
<i>GATS</i>	: General Agreement on Trade Services
<i>GCEU</i>	: General Court of the European Union
<i>GRUR Int.</i>	: Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht - Internationaler Teil
<i>HRLJ</i>	: Human Rights Law Journal

<i>HRQ</i>	: Human Rights Quarterly
<i>ICLQ</i>	: International and Comparative Law Quarterly (The)
<i>IIC</i>	: International Review of Industrial Property and Copyright Law
<i>I.L.M.</i>	: International Legal Materials
<i>IPRax</i>	: Praxis des Internationalen Privat - und Verfahrensrechts
<i>JCMS</i>	: Journal of Common Market Studies
<i>J.D.I.</i>	: Journal du Droit International (Clunet)
<i>JT</i>	: Journal des Tribunaux
<i>JT-DE</i>	: Journal des Tribunaux - Droit Européen
<i>JWT</i>	: Journal of World Trade
<i>JZ</i>	: Juristen Zeitung
<i>LIEI</i>	: Legal Issues of European Integration
<i>MJ</i>	: Maastricht Journal of European und Comparative Law
<i>MLR</i>	: Modern Law Review (The)
<i>NJW</i>	: Neue Juristische Wochenschrift
<i>NQHR</i>	: Netherlands Quarterly of Human Rights
<i>NVWZ</i>	: Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht
<i>PPLR</i>	: Public Procurement Law Review
<i>RabelsZ</i>	: Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht
<i>R.A.E.</i>	: Revue des Affaires Européennes
<i>RCADI</i>	: Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye
<i>RCC</i>	: Revue de la Concurrence et de la Consommation - Droit et Marchés
<i>R.D.P.</i>	: Revue du droit public
<i>RDUE</i>	: Revue du Droit de l'Union Européenne (ως το 1999 Revue du Marché Unique Européen - RMUE)
<i>RECIEL</i>	: Revue of European Community and International Environmental Law - Access to Environmental Information
<i>REDC</i>	: Revue Européenne de Droit de la Consommation
<i>Rev.inst.eur.</i>	: Revista de instituciones europeas
<i>Rev.trim.dr.h.</i>	: Revue trimestrielle des droits de l'homme
<i>RFDA</i>	: Revue Française de Droit Administratif
<i>RFDC</i>	: Revue Française de Droit Constitutionnel
<i>RGDIP</i>	: Revue Générale de Droit International Public
<i>RHDH</i>	: Revue Hellénique de Droits de l'Homme (ΔΤΑ)
<i>RHDI</i>	: Revue Hellénique de Droit International
<i>RHelIDE</i>	: Revue Hellénique de Droit Européen (ΕΕΕυρΔ)
<i>RIDPC</i>	: Rivista Italiana di Diritto Pubblico Comunitario
<i>Riv.dir.eur.</i>	: Rivista di diritto europeo
<i>RIW</i>	: Recht der Internationalen Wirtschaft
<i>RMC</i>	: Revue du Marché Commun (από το 1991 Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne - RMCUE)
<i>RMCUE</i>	: Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne από το 1991 (ως το 1990 Revue du Marché Commun - RMC)
<i>RMUE</i>	: Revue du Marché Unique Européen (από το 2000 Revue du Droit de l'Union Européenne- RDUE)
<i>RTDeur.</i>	: Revue Trimestrielle de Droit Européen
<i>RUDH</i>	: Revue Universelle des Droits de l'Homme
<i>TRIPS</i>	: Trade Related Intellectual Property Rights
<i>TUE</i>	: Tribunal de l'Union Européenne
<i>WRP</i>	: Wettbewerb in Recht und Praxis
<i>WuW</i>	: Wirtschaft und Wettbewerb
<i>YBEL</i>	: Yearbook of European Law
<i>ZEuP</i>	: Zeitschrift für Europäisches Privatrecht
<i>ZEuS</i>	: Zeitschrift für Europarechtliche Studien
<i>ZfRV</i>	: Zeitschrift für Rechtsvergleichung - Internationales Privatrecht und Europarecht
<i>ZHR</i>	: Zeitschrift für das gesamte Handelsrecht und Wirtschaftsrecht
<i>ZSE</i>	: Zeitschrift für Staats - und Europawissenschaften
<i>ZVglRWiss</i>	: Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft

Υπόδειγμα παραπομπής στην Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου: ΕΕΕυρΔ, 1981, σ. 259, HREL, 1981, p. 259, RHelIDE, 1981, p. 259

EDITORIAL

Το δεύτερο τεύχος του 2024 ανοίγει με το άρθρο του Δρ. Χάρη Αποστολόπουλου, που εξετάζει τη διαφοροποίηση της νομικής αντιμετώπισης των πνευματικών δημιουργημάτων έναντι των υλικών αγαθών στο ελληνικό δίκαιο, περιορίζοντας έτσι εν μέρει την ελευθερία των συμβάσεων. Κατά τον συγγραφέα, η έννοια της πρωτοτυπίας και η θεωρία της στατιστικής μοναδικότητας καθορίζουν ποια έργα προστατεύονται, ενώ η κεντρική ιδέα ενός έργου δεν καλύπτεται από το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας. Το άρθρο καταλήγει ότι η θέσπιση εγγράφου τύπου για τις συμβάσεις μεταβίβασης δικαιωμάτων είναι κρίσιμη, προκειμένου να διασφαλιστεί η ασφάλεια δικαίου και η προστασία των δημιουργών.

Στη συνέχεια, η Δρ. Σουλβάνα Βανέζου αναλύει τη θεωρία του Alan Watson περί δικαίων μεταφυτεύσεων, δηλαδή τη διαδικασία δανεισμού νομικών κανόνων μεταξύ διαφορετικών εννόμων τάξεων. Ο Watson υποστήριξε ότι το δίκαιο εξελίσσεται κατά κύριο λόγο μέσα από εξωτερικές επιρροές και όχι ως αντανάκλαση της κοινωνίας, σε αντίθεση με θεωρητικούς όπως ο Montesquieu και ο Marx. Η συγγραφέας παρουσιάζει και ερευνά τις βασικές κριτικές στη θεωρία του, κυρίως από τους Otto Kahn-Freund και Pierre Legrand, οι οποίοι τονίζουν τη σημασία του κοινωνικοπολιτισμικού πλαισίου στη διαμόρφωση του δικαίου. Υποστηρίζει ότι, αν και η θεωρία του Alan Watson περί δικαίων μεταφυτεύσεων εξηγεί την εξωτερική επιρροή στο δίκαιο, η αντίληψη της πλήρους αυτονομίας του δικαίου από την κοινωνία δεν είναι επαρκής. Αντιθέτως, το δίκαιο δεν εξελίσσεται αποκλειστικά μέσα από δανεισμούς κανόνων, αλλά και μέσω της αλληλεπίδρασής του με ιστορικά και κοινωνικά πλαίσια. Επομένως, για να κατανοηθεί η εξέλιξη των νομικών συστημάτων, απαιτείται συνδυασμός της θεωρίας των μεταφυτεύσεων με την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα κάθε έννομης τάξης.

Στο τρίτο άρθρο του τεύχους, ο Δρ. Ιωάννης Γεράσιμος εξετάζει την έννοια του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων όπως ορίζεται στο άρθρο 52 ΧΘΔΕΕ, κατά το οποίο κάθε περιορισμός δικαιώματος πρέπει να σέβεται τον ουσιώδη του πυρήνα, διασφαλίζοντας ότι η αναλογικότητα των περιορισμών δεν αναιρεί το δικαίωμα αυτό καθαυτό. Ο συγγραφέας εξηγεί ότι η έννοια αυτή έχει τις ρίζες της στις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, με έντονες επιρροές από τη γερμανική θεωρία περί «Wesensgehalt». Το άρθρο υπογραμμίζει ότι η προστασία του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι αναπόσπαστο στοιχείο του κράτους δικαίου και συνδέεται άμεσα με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, καθιστώντας τη νομική του κατοχύρωση ακρογωνιαίιο λίθο της ευρωπαϊκής έννομης τάξης.

Το τεύχος συνεχίζει με την επικαιρότητα στην ΕΕ από την κα. Όλγα Μιχαλοπούλου και την κα. Βασιλική Στάθη και τα e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής από τον κ. Κωνσταντίνο Θεοδωρίδη.

Στη νομολογία του ΔΕΕ/ΓεΔΕΕ θα βρείτε την επισκόπηση των σημαντικότερων αποφάσεων για το τρίμηνο Μαρτίου - Μαΐου 2024 και θα διαβάσετε τα σχόλια της κας Βασιλικής Γκέκα στην απόφαση του ΔΕΕ C-626/22, *Ilva κ.λπ.*, για την Οδηγία 2010/75/ΕΕ περί βιομηχανικών εκπομπών υπό το πρίσμα του άρθρου 191 της ΣΛΕΕ και των άρθρων 35 και 37 του ΧΘΔΕΕ, της κας Όλγας Μιχαλοπούλου στην απόφαση του ΔΕΕ C-646/21, *Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid*, για την ταύτιση με την αξία της ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών ως βασίμο φόβο δίωξης, της κας Εμμανουέλας Σουγλή στην απόφαση του ΔΕΕ C-665/22, *Amazon Services Europe*, για την υποχρέωση παροχής πληροφοριών σχετικά με την οικονομική κατάσταση ενός παρόχου επιγραμμικών υπηρεσιών διαμεσολάβησης, και της κας Μαρίας Σαπαρδάνη στην απόφαση του ΔΕΕ C-551/21, *Επιτροπή/Συμβούλιο*, που αφορά την αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να εξασφαλίζει την εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης κατά την έννοια του άρθρου 17 παρ. 1 ΣΕΕ. Ακολουθεί η νομολογία του ΕΔΔΑ με επισκόπηση των κυριότερων αποφάσεων για το τρίμηνο Φεβρουαρίου - Απριλίου 2024 και το σχόλιο του κου Ευάγγελου Εκμετσόγλου στην απόφαση του ΕΔΔΑ επί της προσφυγής υπ' αριθμ. 28345/16 (*Θωμάϊδης κατά Ελλάδας*), με αντικείμενο τα απώτατα όρια προστασίας της ελευθερίας της έκφρασης των δημοσιογράφων. Τα σχόλια στη νομολογία ολοκληρώνονται με εκείνο του κου Φίλιππου Γεωργαλή στην απόφαση του ΣτΕ (Ολ.) 211/2024 για το διαχρονικό δίκαιο των διαδικασιών ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων.

Ακολουθούν, όπως πάντα, τα νέα του ΚΔΕΟΔ στον τομέα της Παιδείας και της Έρευνας ως προς τις επιστημονικές εκδηλώσεις, τα συνέδρια και τα ευρωπαϊκά προγράμματα. Το τεύχος κλείνει με τη βιβλιογραφική τεκμηρίωση.

Καλή ανάγνωση!

Εκ μέρους του ΚΔΕΟΔ

Βιργινία Τζώρτζη

Η ιδιαίτερη νομική αντιμετώπιση των πνευματικών δημιουργημάτων σε σχέση με τα υλικά αγαθά

Χάρης Ε. Αποστολόπουλος*

Το ελληνικό δίκαιο χαρακτηρίζεται από την αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων, ήτοι τα μέρη μιας σύμβασης είναι ελεύθερα να καταρτίσουν τη συμφωνία που επιθυμούν. Το πνευματικό δημιούργημα ως άυλο αγαθό χαρακτηρίζεται από ηθικές και περιουσιακές εξουσίες του δημιουργού και διαφέρει ως εκ τούτου από τα υλικά πράγματα. Η επιλογή του νομοθέτη είναι να ενισχύσει την ασθενή διαπραγματευτική θέση του δημιουργού έναντι αυτού που εκμεταλλεύεται το έργο και, για τον λόγο αυτό, εισάγει διατάξεις αναγκαστικού δικαίου, οι οποίες λειτουργούν προς όφελος του δημιουργού, ακόμα και εις βάρος της συμβατικής ελευθερίας. Για παράδειγμα, κάθε σύμβαση μεταβίβασης ή παραχώρησης άδειας χρήσης ή εκμετάλλευσης του δικαιώματος διανοητικής ιδιοκτησίας διέπεται από ορισμένες αρχές, οι οποίες περιέχονται στα άρθρα 13, 14 και 15 ν. 2121/1993 και είναι αναγκαστικού δικαίου.

πρωτοτυπία – θεωρία της στατιστικής μοναδικότητας – κεντρική ιδέα – έγγραφος τύπος – σύμβαση μεταβίβασης δικαιώματος διανοητικής ιδιοκτησίας – μεταβίβαση του περιουσιακού δικαιώματος – αποκλειστική άδεια εκμετάλλευσης – ελάχιστη αμοιβή εκ του νόμου – απαγόρευση περαιτέρω μεταβίβασης – εξουσία διατήρησης της ακεραιότητας του έργου

I. Η ιδιαιτερότητα των συμβάσεων περί πνευματικών δημιουργιών

Το ελληνικό δίκαιο χαρακτηρίζεται από την αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων (ΑΚ 361), ήτοι τα μέρη μιας σύμβασης είναι ελεύθερα να καταρτίσουν τη συμφωνία που επιθυμούν. Το πνευματικό δημιούργημα ως άυλο αγαθό χαρακτηρίζεται από ηθικές και περιουσιακές εξουσίες του δημιουργού και διαφέρει ως εκ τούτου από τα υλικά πράγματα. Η επιλογή του νομοθέτη είναι να ενισχύσει την ασθενή διαπραγματευτική θέση του δημιουργού έναντι αυτού που εκμεταλλεύεται το έργο και, για τον λόγο αυτό, εισάγει διατάξεις αναγκαστικού δικαίου, οι οποίες λειτουργούν προς όφελος του δημιουργού, ακόμα και εις βάρος της συμβατικής ελευθερίας. Για παράδειγμα, κάθε σύμβαση μεταβίβασης ή παραχώρησης άδειας χρήσης ή εκμετάλλευσης του δικαιώματος διανοητικής ιδιοκτησίας διέπεται από ορισμένες αρχές, οι οποίες περιέχονται στα άρθρα 13, 14 και 15 ν. 2121/1993 και είναι αναγκαστικού δικαίου.

II. Αντικείμενο προστασίας ν. 2121/1993 και η έννοια της πρωτοτυπίας

Η πνευματική ιδιοκτησία προστατεύει κάθε πρωτότυπο πνευματικό δημιούργημα που εκφράζεται με οποιαδήποτε μορφή, ανεξάρτητα δηλαδή από τον τρόπο και τα μέσα δημιουργίας του έργου (άρθρο 2 ν. 2121/1993). Ενδεικτικά, ο νόμος στο άρθρο 2 απαριθμεί μια λίστα από ορισμένα έργα, όπως τα έργα ζωγραφικής και γλυπτικής, τα θεατρικά έργα, τις χορογραφίες, τις παντομίμες, τις

μουσικές συνθέσεις, τις εικονογραφήσεις, τους χάρτες, τα οπτικοακουστικά έργα, τα έργα των εικαστικών τεχνών, τα αρχιτεκτονικά έργα, τις φωτογραφίες, τα έργα εφαρμοσμένων τεχνών που προορίζονται για βιομηχανική παραγωγή, τα τρισδιάστατα έργα.

Αν ένα έργο δεν εμπίπτει σε καμία από τις κατηγορίες των έργων, που ενδεικτικά απαριθμούνται, προστατεύεται από την πνευματική ιδιοκτησία, εφόσον ανταποκρίνεται στις προϋποθέσεις της γενικής ρήτηρας του άρθρου 2 ν. 2121/1993¹. Για να γίνει αυτό, πρέπει να συντρέχουν οι όροι προστασίας του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας και το έργο να είναι πρωτότυπο, σύμφωνα με το κριτήριο της στατιστικής μοναδικότητας.

Κριτήριο, προκειμένου να κριθεί αν μια δημιουργία προστατεύεται από τον νόμο για την πνευματική ιδιοκτησία, είναι η πρωτοτυπία του². Η ελληνική νομολογία υιοθετεί τη θεωρία της στατιστικής μοναδικότητας, σύμφωνα με την οποία ένα έργο είναι πρωτότυπο, όταν κάτω από τις ίδιες συνθήκες και με τους ίδιους στόχους, κανένας άλλος δημιουργός κατά λογική πιθανολόγηση δεν θα δημιουργούσε όμοιο έργο και όταν το έργο παρουσιάζει κάποιο ελάχιστο όριο δημιουργικού ύψους, δηλαδή κάποια απόσταση από τα ήδη γνωστά και αυτονόητα³. Η θεωρία της

* Δ.Ν., LL.M, Δικηγόρος

1. Γ. ΚΟΥΜΑΝΤΟΣ, Πνευματική Ιδιοκτησία, σ. 127.

2. Μ.-Θ. ΜΑΡΙΝΟΣ, Πνευματική Ιδιοκτησία, σ. 76.

3. ΑΠ 267/1995, ΝοΒ 1995, σ. 893, ΕφΑθ 7909/2002, ΕλλΔνη 2004, σ. 239, ΕφΑθ 3252/2002, ΧρΙΔ 2003, σ. 465, ΕφΑθ 8153/1999, ΕΕμπΔ

στατιστικής μοναδικότητας προϋποθέτει σύγκριση με το υπάρχον και απαιτεί να υπάρχει μια απόσταση από το καθημερινό και κοινό⁴.

III. Προστατεύεται η κεντρική ιδέα από τον ν. 2121/1993;

A. Η έννοια της κεντρικής ιδέας

Η κεντρική ιδέα δεν έχει περιεχόμενο, αλλά αποτελεί το σύνολο των εξωτερικών χαρακτηριστικών ενός έργου. Άρα, η κεντρική ιδέα ως πλαίσιο είναι εκείνη που διαπλάθει και χαρακτηρίζει ένα έργο με ομοιόμορφα χαρακτηριστικά. Υπό το πρίσμα των ανωτέρω, το ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσον το ισχύον δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας (ν. 2121/1993) προστατεύει τέτοιες κεντρικές ιδέες. Επειδή μάλιστα το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας παρέχει στον δημιουργό εκτός από την εξουσία αναπαραγωγής (άρθρο 3 παρ. 1, εδάφιο α' ν. 2121/1993) και την εξουσία προσαρμογής (άρθρο 3 παρ. 1, εδάφιο γ'), ουδείς τρίτος δεν θα μπορεί να τροποποιήσει, προσαρμόσει ή εξελίξει αυτήν την «κεντρική ιδέα».

B. Αποκλεισμός της ιδέας, της τεχνοτροπίας, της μεθόδου δημιουργίας ενός έργου από την προστασία του νόμου

Η πνευματική ιδιοκτησία δεν προστατεύει την ιδέα που εμπεριέχεται σε ένα έργο, τη μέθοδο δημιουργίας του, την τεχνοτροπία του, παρά μόνο τη συγκεκριμένη μορφή της⁵. Έτσι, αποκλείονται από την προστασία ως «ιδέες», με την έννοια της πνευματικής ιδιοκτησίας, η τεχνοτροπία, η μέθοδος εργασίας ή δημιουργίας ενός έργου⁶, οι γενικοί αλγόριθμοι προγραμμάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών⁷, οι οικονομικές και επιχειρηματικές μέθοδοι⁸. Αν λοιπόν η κεντρική ιδέα θεωρηθεί ως το σύνολο των στοιχείων που απαρτίζουν ένα έργο σε μια ενότητα και συγχρόνως ως τεχνοτροπία, δεν εμπίπτει καν στην έννοια του έργου του ν. 2121/1993. Αλλιώς θα μπορούσε

κάνεις να μονοπωλήσει τις οδηγίες μαγειρικής, ένα παιχνίδι, διαφημιστικές ιδέες, συστήματα παραγωγής ή διανομής προϊόντων ή υπηρεσιών.

Η προστασία του ν. 2121/1993 δεν επεκτείνεται σε ιδέες ή πληροφορίες, που εμπεριέχονται στο συγκεκριμένο έργο, αλλά μόνο στη συγκεκριμένη παρουσίασή τους (μορφή) από τον δημιουργό. Το δίδυμο αυτό «ιδέας και μορφής» αφήνει ελεύθερη την πρόσβαση τρίτου στις πληροφορίες, που περιέχονται σε ένα έργο, ώστε να κυκλοφορούν ελεύθερα, ενώ επιφυλάσσει στον δημιουργό το απόλυτο και αποκλειστικό δικαίωμα να εκμεταλλευθεί τη συγκεκριμένη μορφή, με την οποία έχει εκφραστεί η πληροφορία αυτή.

Ο περιορισμός της προστασίας ανάγεται στο αίτημα της ελεύθερης κυκλοφορίας των ιδεών, στην ενίσχυση της επιστημονικής και πολιτιστικής δραστηριότητας, έρευνας και προόδου, αλλά και στο ατομικό δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης, το οποίο θέτει όρια στη μονοπωλήση των ιδεών⁹. Ως εκ τούτου, μέθοδοι, διαδικασίες ή «κεντρικές ιδέες» δημιουργίας πρέπει να είναι ελεύθερες προς το συμφέρον της ολότητας. Στο πλαίσιο αυτό, η προστασία του ν. 2121/1993, που παρέχεται σε επιστημονικές εργασίες, δεν καλύπτει το περιεχόμενό τους αυτό καθαυτό, αλλά μόνο τη συγκεκριμένη μορφή έκφρασής τους. Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι δημιουργός δεν θεωρείται εκείνος που παρέχει την κεντρική ιδέα ενός έργου, αλλά μόνον εκείνος που την υλοποιεί με τη συγκεκριμένη μορφή σε ένα φιλμ, άρθρο, μελέτη κ.λπ.¹⁰.

IV. Η επιβολή εγγράφου τύπου των συμβάσεων

Το άρθρο 14 του ν. 2121/1993, αποκλίνοντας από την αρχή του ατύπου των δικαιοπραξιών (ΑΚ 158), επιβάλλει τον έγγραφο τύπο σε όσες «δικαιοπραξίες αφορούν τη μεταβίβαση εξουσιών από το περιουσιακό δικαίωμα, την ανάθεση ή την άδεια εκμετάλλευσης και την άσκηση του ηθικού δικαιώματος». Η υποχρέωση τήρησης εγγράφου τύπου καταλαμβάνει ολόκληρη τη δικαιοπραξία, καθώς και πρόσθετες ή τροποποιητικές συμβάσεις ή προσύμφωνα. Έγγραφος τύπος απαιτείται και για την απαιτούμενη από το άρθρο 13 παρ. 6 ν. 2121/1993 συναίνεση του δημιουργού για περαιτέρω μεταβίβαση¹¹.

Σκοπός του νομοθέτη είναι η προστασία του δημιουργού, επειδή είχε διαπιστωθεί ότι η αβεβαιότητα ως προς

2000, σ. 171, ΕφΑθ 5138/200, ΔΕΕ 2002, σ. 60, ΠΠρΑθ 5235/1992, ΕΕμπΔ 1992, σ. 676.

4. ΑΠ 113/1989, ΝοΒ 1989, σ. 1087, ΜΠρΑθ 5538/1986, Αρμ. 1988, σ. 488, ΜΠρΑθ 3445/2002, ΝοΒ 2002, σ. 2033, ΜΠρΑθ 17390/1999, ΕΕμπΔ 1999, σ. 593.

5. Γ. ΚΟΥΜΑΝΤΟΣ, Πνευματική Ιδιοκτησία, σ. 113 επ., Μ.-Θ. ΜΑΡΙΝΟΣ, Πνευματική ιδιοκτησία, αρ. 138 επ. Δ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ, Πνευματική ιδιοκτησία και συγγενικά δικαιώματα, σ. 20 επ., Λ. ΚΟΤΣΙΡΗΣ, Δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, σ. 54 επ.

6. Γ. ΚΟΥΜΑΝΤΟΣ, Πνευματική ιδιοκτησία, σ. 113 επ., Λ. ΚΟΤΣΙΡΗΣ, Δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, σ. 56, Μ.-Θ. ΜΑΡΙΝΟΣ, Πνευματική ιδιοκτησία, αρ. 138 επ.

7. Γ. ΜΑΡΙΝΟΣ, Λογισμικό προστασία και συμβάσεις, 1989, 133, 53, 80.

8. ΠΠρΑθ 21781/1964, ΝοΒ 1965, σ. 259, ΜΠρΑθ 634/1978, ΕΕμπΔ 1979, σ. 486.

9. Γ. ΚΟΥΜΑΝΤΟΣ, Πνευματική ιδιοκτησία, σ. 113 επ., Λ. ΚΟΤΣΙΡΗΣ, Δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας, σ. 52, Μ.-Θ. ΜΑΡΙΝΟΣ, Πνευματική ιδιοκτησία, αρ. 138 επ., Δ. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ, Πνευματική ιδιοκτησία και συγγενικά δικαιώματα, σ. 20 επ.

10. ΕφΑθ 8138/2000, ΔΕΕ 2001, σ. 62, Μ.-Θ. ΜΑΡΙΝΟΣ, Πνευματική ιδιοκτησία, αρ. 231.

11. Λ. ΚΟΤΣΙΡΗΣ, Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας, αρ. 298, Μ.-Θ. ΜΑΡΙΝΟΣ, Πνευματική Ιδιοκτησία, αρ. 533.

την κατάρτιση της σύμβασης λειτουργούσε εις βάρος των δημιουργών¹². Αν ο δημιουργός επιτύχει, παρά την έλλειψη εγγράφου, να αποδείξει την κατάρτιση και το περιεχόμενο της σύμβασης, η σύμβαση είναι νομικά ισχυρή¹³. Ο έγγραφος τύπος, συνεπώς, είναι συστατικός, διότι η έλλειψή του συνεπάγεται σχετική ακυρότητα, την οποία μπορεί να επικαλεσθεί μόνο ο δημιουργός σύμφωνα με το άρθρο 14, εδάφιο β' ν. 2121/1993.

V. Οι αρχές εκμετάλλευσης των πνευματικών δημιουργιών

Το άρθρο 15 ν. 2121/1993 καθορίζει τις γενικές αρχές που ισχύουν σε κάθε σύμβαση μεταβίβασης δικαιώματος διανοητικής ιδιοκτησίας. Η παρ. 1 εισάγει την αρχή του μερισμού των περιουσιακών εξουσιών, η οποία προβλέπει ότι η μεταβίβαση του περιουσιακού δικαιώματος και οι συμβάσεις αξιοποίησής του μπορούν να περιορισθούν από την άποψη των εξουσιών, του σκοπού και της τοπικής ή χρονικής έκτασης ή των μέσων της εκμετάλλευσης. Μπορεί, συνεπώς, για παράδειγμα, ο συγγραφέας να μεταβιβάσει το δικαίωμα έντυπης έκδοσης στον αντισυμβαλλόμενο είτε πλήρως (μεταβίβαση) είτε στο πλαίσιο αποκλειστικής άδειας εκμετάλλευσης και να κρατήσει για τον εαυτόν του ή να μεταβιβάσει σε τρίτον το δικαίωμα ηλεκτρονικής εκμετάλλευσης. Επίσης, μπορεί, για παράδειγμα, ο συγγραφέας να μεταβιβάσει το δικαίωμά του στον εκδότη μόνο για την έντυπη έκδοση και να διατηρήσει το δικαίωμα για δημιουργία κινηματογραφικού έργου με βάση το δικό του έργο.

Ο νομοθέτης εισήγαγε επίσης τον ερμηνευτικό κανόνα του σκοπού της μεταβίβασης¹⁴ στο άρθρο 15 παρ. 4 ν. 2121/1993, το οποίο προβλέπει ότι «αν δεν καθορίζεται η έκταση και τα μέσα εκμετάλλευσης, για τα οποία γίνεται η μεταβίβαση ή συμφωνείται η εκμετάλλευση ή η άδεια εκμετάλλευσης, θεωρείται ότι αυτές αφορούν την έκταση και τα μέσα, που είναι αναγκαία για την εκπλήρωση του σκοπού της σύμβασης ή της άδειας». Πρόθεση του νομοθέτη είναι να παραμένουν στην έννομη σφαίρα του δημιουργού όσο το δυνατόν περισσότερες εξουσίες από την πνευματική ιδιοκτησία¹⁵. Ο συμβατικός σκοπός καθορίζει την έκταση της μεταβίβασης σύμφωνα με την καλή πίστη, λαμβανομένων υπόψη των συναλλακτικών ηθών (άρθρων 173, 200 ΑΚ). Κατά συνέπεια, όσες εξουσίες δεν μεταβιβάζονται ρητά και δεν είναι αναγκαίες για την εκπλήρωση του συμβατικού σκοπού εξακολουθούν να παραμένουν στον δημιουργό. Αν, για παράδειγμα, είναι σαφές από τη

σύμβαση ότι τα μέρη απέβλεπαν σε μια σύμβαση έντυπης έκδοσης, ο συγγραφέας δεν έχει μεταβιβάσει και το δικαίωμα της ηλεκτρονικής χρήσης του κειμένου του¹⁶. Η όσο το δυνατόν σαφής ρύθμιση επιτυγχάνεται είτε με λεπτομερή απαρίθμηση των μεταβιβαζόμενων εξουσιών ή με συγκεκριμένη περιγραφή του συμβατικού σκοπού¹⁷.

VI. Η ελάχιστη αμοιβή εκ του νόμου

Ο ν. 2121/1993, προς διαφύλαξη των συμφερόντων των δημιουργών, καθιερώνει σύστημα υπολογισμού της αμοιβής τους. Το άρθρο 32 ν. 2121/1993 προβλέπει ότι η αμοιβή για κάθε σύμβαση μεταβίβασης περιουσιακού δικαιώματος ή παραχώρησης άδειας εκμετάλλευσης συμφωνείται υποχρεωτικά σε ορισμένο ποσοστό. Πρόκειται και αυτή για διάταξη αναγκαστικού δικαίου (άρθρο 32 σε συνδυασμό με άρθρο 39 ν. 2121/1993). Η παράβαση του κανόνα της ποσοστιαίας αμοιβής συνεπάγεται μερική ακυρότητα της σύμβασης, την οποία μόνο ο δημιουργός μπορεί να επικαλεσθεί (άρθρο 39 ν. 2121/1993). Ως βάση υπολογισμού της αμοιβής ο νομοθέτης θέτει όλα ανεξαιρέτως τα ακαθάριστα έσοδα ή τα έξοδα, που πραγματοποιούνται από τη δραστηριότητα του αντισυμβαλλόμενου και προέρχονται από την εκμετάλλευση του έργου (άρθρο 32 παρ. 1, εδάφιο β' ν. 2121/1993).

Γενικότερα, βέβαια, το ύψος του ποσοστού εναπόκειται στην ελεύθερη βούληση των μερών (άρθρο 32 παρ. 1, εδάφιο α' ν. 2121/1993). Ειδικά, όμως, ως προς την εκδοτική σύμβαση, ο νόμος έχει θεσπίσει ειδικές ρυθμίσεις, όπου καθορίζονται τα κατώτερα όρια της ποσοστιαίας αμοιβής. Πλέον, συγκεκριμένα, το άρθρο 33 ν. 2121/1993 προβλέπει ότι η ποσοστιαία αμοιβή υπολογίζεται με βάση τη λιανική τιμή πώλησης όλων των πωλούμενων αντιτύπων. Μετά δε την πώληση των χιλίων πρώτων αντιτύπων, το ποσοστό δεν μπορεί να είναι κατώτερο του 10% επί της τιμής λιανικής πώλησης όλων των πωλούμενων αντικειμένων. Η διάταξη αυτή είναι αναγκαστικού δικαίου, καθώς αντίθετη συμφωνία είναι άκυρη και την ακυρότητα αυτή μπορεί να επικαλεστεί μόνο ο δημιουργός κατά το άρθρο 39 ν. 2121/1993.

VII. Η απαγόρευση της περαιτέρω μεταβίβασης

Το άρθρο 13 παρ. 6 ν. 2121/1993 προβλέπει ότι «τα δικαιώματα εκείνου που αναλαμβάνει την εκμετάλλευση ή που αποκτά τη δυνατότητα της εκμετάλλευσης δεν μπορούν να μεταβιβαστούν μεταξύ ζώντων χωρίς τη συναίνεση του δημιουργού». Η διάταξη αυτή αναφέρεται στο αποκλειστικό εκδοτικό δικαίωμα που αποκτά ο εκδότης ενόψει της

12. Γ. ΚΟΥΜΑΝΤΟΣ, Πνευματική Ιδιοκτησία, σ. 318.

13. Ibid, σ. 318 επ.

14. Λ. ΚΟΤΣΙΡΗΣ, Δίκαιο Πνευματικής Ιδιοκτησίας, σ. 198.

15. ΕφΑθ 143/2004, ΔΕΕ 2004, σ. 415.

16. ΕφΑθ 7545/1982, ΕΕμπΔ 1983, σ. 165, ΕφΑθ 143/2004, ΔΕΕ 2004, σ. 415, ΕφΑθ 8532/2006, ΔΕΕ 2007, σ. 924.

17. Μ.-Θ. ΜΑΡΙΝΟΣ, Πνευματική Ιδιοκτησία, αρ. 505.

συγκεκριμένης έκδοσης και θέτει την περαιτέρω μεταβίβαση υπό τον έλεγχο του δημιουργού. Πρόκειται για αναγκαστικού δικαίου διάταξη, η οποία αντικατοπτρίζει την προστασία τόσο της προσωπικότητας του δημιουργού και του ηθικού δικαιώματός του όσο και των περιουσιακών εξουσιών του. Η μεταβίβαση χωρίς τη συναίνεση του δημιουργού είναι άκυρη, επειδή γίνεται κατά παράβαση του νόμου¹⁸.

VIII. Μεταβιβασθείσες περιουσιακές εξουσίες

Το άρθρο 17 ν. 2121/93 αποδίδει τον κανόνα ότι η μεταβίβαση της κυριότητας του υλικού φορέα, στον οποίο έχει ενσωματωθεί το έργο, δεν επιφέρει και μεταβίβαση του δικαιώματος της πνευματικής ιδιοκτησίας ούτε παρέχει στο νέο κύριο δικαίωμα εκμετάλλευσης του έργου, δικαίωμα εκμίσθωσης και δανεισμού του, εκτός αν το αντίθετο έχει ήδη συμφωνηθεί εγγράφως με τον αρχικό δικαιούχο του περιουσιακού δικαιώματος¹⁹. Έτσι, για παράδειγμα, η παράδοση του χειρογράφου στον εκδότη δεν του μεταβιβάζει και το δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας ή το δικαίωμα αναπαραγωγής.

Ο δημιουργός μπορεί κατά τα ανωτέρω να μερίσει τις περιουσιακές εξουσίες, που του παρέχει το δικαίωμα της πνευματικής ιδιοκτησίας κατά περιεχόμενο, τόπο, τρόπο και διάρκεια εκμετάλλευσης (άρθρο 15 παρ. 1 ν. 2121/1993). Σύμφωνα δε με το άρθρο 16 παρ. 4 ν. 2121/1993, «*Αν δεν καθορίζεται η έκταση και τα μέσα εκ-*

μετάλλευσης, για τα οποία γίνεται η μεταβίβαση ή συμφωνείται η εκμετάλλευση ή η άδεια εκμετάλλευσης, θεωρείται ότι αυτές αφορούν την έκταση και τα μέσα, που είναι αναγκαία για την εκπλήρωση του σκοπού της σύμβασης ή της άδειας». Περιουσιακές εξουσίες, οι οποίες δεν έχουν ρητά μεταβιβασθεί και δεν είναι απαραίτητες για την εκπλήρωση του συμβατικού σκοπού, εξακολουθούν να παραμένουν στον δημιουργό²⁰.

IX. Ηθικό δικαίωμα προστασίας της ακεραιότητας

Βασική έκφανση του ηθικού δικαιώματος αποτελεί η εξουσία του δημιουργού να περιφρουρεί την ακεραιότητα του έργου του (βλ. άρθρο 1 παρ. 1, άρθρο 4 παρ. 3 ν. 2121/93). Ο δημιουργός έχει την εξουσία «*απαγόρευσης κάθε παραμόρφωσης, περικοπής ή άλλης τροποποίησης του έργου*» (άρθρο 4 παρ. 1, στοιχείο δ' ν. 2121/93), ανεξάρτητα από το γεγονός της επίδρασης της τροποποίησης στην τιμή ή τη φήμη του δημιουργού. Η εξουσία διατήρησης της ακεραιότητας αναφέρεται τόσο στο πρωτότυπο έργο όσο και στα αντίγραφα του έργου. Κάθε τροποποίηση του έργου είναι προσβολή της εξουσίας διατήρησης της ακεραιότητας του δημιουργού, χωρίς να χωρεί στάθμιση συμφερόντων π.χ. σχετικά με την ελευθερία της τέχνης ή ως προς το θετικό ή αρνητικό αισθητικό αποτέλεσμα. Ο καταρχήν αυστηρός αυτός κανόνας επιδέχεται εξαιρέσεων, π.χ. σε επιστημονικό κείμενο η γλωσσική επιμέλεια και η διόρθωση των ορθογραφικών λαθών, η δημιουργία σε σχέση εξαρτημένης εργασίας, η επικαιροποίηση μιας εγκυκλοπαίδειας.

18. Ibid, αρ. 523.

19. ΑΠ 238/1995, ΝΟΜΟΣ.

20. ΕφΑθ 631/1990, ΕλλΔνη 1991, σ. 207.

Περί της αναγκαιότητας των δικαιοκλών μεταφυτεύσεων – Η θεωρία της δικαιοκλής αλλαγής του Alan Watson

Συλβάνια Βανέζου*

Το παρόν άρθρο πραγματεύεται τη θεωρία των δικαιοκλών μεταφυτεύσεων, οι οποίες αποτελούν βασική πηγή ανάπτυξης του δικαίου, όπως ισχυρίστηκε ο εισηγητής της θεωρίας της δικαιοκλής αλλαγής Alan Watson, ο οποίος διασταυρώθηκε με την κρατούσα αντίληψη μιας μεγάλης χορείας στοχαστών από τον Montesquieu έως τον Marx περί στενών σχέσεων κοινωνίας και δικαίου, απορρίπτοντας την ύπαρξή τους και υποστηρίζοντας την αυτονομία του δικαίου. Με αφετηρία ότι η θεώρηση αυτή περιάγει την κατά τα άλλα χρήσιμη θεωρία του Watson σε δυσχερή θέση και κατάληξη την απόρριψη της ιδέας της αυτονομίας του δικαίου, η παρούσα μελέτη αναπτύσσεται σε πέντε κεφάλαια. Στο πρώτο εξετάζονται οι δικαιοκλές μεταφυτεύσεις εν γένει, στο δεύτερο παρουσιάζεται η θεωρία της δικαιοκλής αλλαγής του Watson, στο τρίτο εκτίθεται ο αντίλογος στη θεωρία δύο βασικών διαφωνούντων, αν και σε διαφορετικό βαθμό, των Otto Kahn-Freund και Pierre Legrand, στο τέταρτο αποτιμάται κριτικά η εν λόγω θεωρία και στο πέμπτο, εν είδει συμπερασμάτων, αφενός, εξάιρεται η συμβολή του Watson και, αφετέρου, επισημαίνεται ότι, προκειμένου να αποκαλυφθεί ο ορθολογικός πυρήνας της θεωρίας του, το δίκαιο θα πρέπει να στηριχθεί στο ιστορικοκοινωνικό του περιεχόμενο.

ανάπτυξη του δικαίου – δικαιοκλές/νομικές μεταφυτεύσεις – δίκαιο και κοινωνία – θεωρία της δικαιοκλής αλλαγής – νομική ελίτ – συγκριτικό δίκαιο

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται ένα από τα πιο πολυσυζητημένα ζητήματα του συγκριτικού δικαίου, αυτό των δικαιοκλών μεταφυτεύσεων, οι οποίες αποτελούν μια συνήθη πρακτική, παρούσα ιστορικά για αιώνες, που οδήγησε στη δημιουργία εξελιγμένων νομικών συστημάτων και βαθμηδόν σε μεγάλες μεταξύ των δικαίων συγκλίσεις, οι οποίες στον σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο κόσμο είναι όσο ποτέ άλλοτε ορατές, αλλά και αναγκαίες. Κατά την έννοια αυτή, οι δικαιοκλές μεταφυτεύσεις αποτελούν αναμφίβολα βασική πηγή ανάπτυξης του δικαίου, όπως ισχυρίστηκε ο κορυφαίος εισηγητής της θεωρίας της δικαιοκλής αλλαγής Alan Watson.

Προς υποστήριξη της θέσης αυτής, ωστόσο, ο καθηγητής Watson διασταυρώθηκε με την κρατούσα αντίληψη μιας χορείας στοχαστών από τον Montesquieu έως τον Marx περί στενών σχέσεων κοινωνίας και δικαίου, απορρίπτοντας την ύπαρξή τους και υποστηρίζοντας την αυτονομία του δικαίου, το οποίο φαίνεται, κατά τον ίδιο, να διαγράφει οιονεί εντός του τη δική του ιστορία, ανεξαρτήτως κοινωνικών πλαισίων και ιστορικών συνθηκών.

Με αφετηρία ότι η θεώρηση αυτή περιάγει την κατά τα άλλα χρήσιμη θεωρία του Watson σε δυσχερή θέση, η παρούσα εργασία, απορρίπτοντας την ιδέα της αυτονομίας του δικαίου, αναπτύσσεται σε πέντε κεφάλαια. Στο πρώτο εξετάζονται οι δικαιοκλές μεταφυτεύσεις εν γένει, στο δεύτερο παρουσιάζεται η θεωρία της δικαιοκλής αλλαγής του Watson, στο τρίτο εκτίθεται ο αντίλογος στη θεωρία δύο βασικών διαφωνούντων, αν και σε διαφορε-

τικό βαθμό, των Otto Kahn-Freund και Pierre Legrand, στο τέταρτο αποτιμάται κριτικά η εν λόγω θεωρία και στο πέμπτο, εν είδει συμπερασμάτων, αφενός, εξάιρεται η συμβολή του Watson και, αφετέρου, επισημαίνεται ότι, προκειμένου να αποκαλυφθεί ο ορθολογικός πυρήνας της θεωρίας του, το δίκαιο θα πρέπει να στηριχθεί στο ιστορικοκοινωνικό του περιεχόμενο.

1. Περί των δικαιοκλών μεταφυτεύσεων εν γένει

Η έννοια των δικαιοκλών μεταφυτεύσεων¹, που βρίσκεται για δεκαετίες στο επίκεντρο του συγκριτικού, και όχι

* MA in Philology, LLM, PhD(c) in Law, Πρώτη Λειτουργός Ερευνών, Μελετών και Εκδόσεων, Βουλή των Αντιπροσώπων Κυπριακής Δημοκρατίας

1. Ο όρος «transplant», που αποδόθηκε στην ελληνική γλώσσα ως «μεταφύτευση», στην αγγλική σημαίνει επίσης «μεταμόσχευση», σημασία στην οποία η αλλοδαπή θεωρία φαίνεται να εστίασε περισσότερο, παρομοιάζοντας τον νόμο με όργανο που μεταμοσχεύεται από ένα σώμα (δότης χώρα) σε ένα άλλο (λήπτρια χώρα), όπου δύναται να γίνει αποδεκτό ή να απορριφθεί. Η λέξη «μεταμόσχευση» αποδίδει υπό αυτή την έννοια καλύτερα το νομικό φαινόμενο, αν και η συννοσηματοδοτούμενη σε αυτήν, όπως εξάλλου και στη λέξη «μεταφύτευση», αφάιρεση του οργάνου (ή του φυτού), ώστε να μεταμοσχευθεί (ή μεταφυτευθεί), δεν συνάδει με τη διατήρηση του νόμου που μεταφέρεται σε μια άλλη τάξη στην τάξη στην οποία ανήκει. Ενδεχομένως, η λέξη «μετάσταση» υπό αυτό το πρίσμα να βρίσκεται εγγύτερα στο σύνθετο σημασιόμοιο.

μόνο², δικαίου, απολαύοντας μιας αξιοσημείωτης όσο λίγες «σταδιοδρομίας» και δημοτικότητας³, χρησιμοποιείται για να δηλώσει τον νομικό δανεισμό, τη μεταφορά κανόνων δικαίου από μια δικαιοδοσία σε μια άλλη. Η ιδέα είχε ήδη τεθεί από τον Jeremy Bentham το 1782 στην πραγματεία του «*Essay on the Influence of Time and Place in Matters of Legislation*»⁴, που δημοσιεύθηκε είκοσι χρόνια αργότερα, στην οποία παρετίθεντο πρακτικές συμβουλές προς την Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών για τη θέσπιση αγγλοβεγγαλικού δικαίου. Αργότερα, κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα, το 1927, ο Σκωτσέζος νομικός Frederick P. Walton, βασιζόμενος στις μελέτες του για τους αιγυπτιακούς κώδικες αλλά και το σκωτσέζικο νομικό παράδειγμα και απευθυνόμενος στη Διεθνή Ακαδημία Συγκριτικού Δικαίου, με θέμα «*Η Ιστορική Σχολή του Δικαίου και Δικαιικές Μεταφυτεύσεις*»⁵, άσκησε κριτική στη θέση του Γερμανού νομικού του 19ου αιώνα Friedrich Carl von Savigny ότι το δίκαιο μιας χώρας συνιστά προϊόν της ιδιότυπης ιδιοφυίας του λαού της, αντιτάσσοντας το παράδειγμα του γερμανικού δικαίου, του οποίου πολύ μεγάλο μέρος δεν προέκυψε από το πνεύμα του γερμανικού λαού και δεν αποτυπώνει το στίγμα της ιδιοφυίας του, καθώς προήλθε από το πνεύμα του ρωμαϊκού λαού, του οποίου και φέρει τη σφραγίδα⁶. Ως παραδείγματα μεταμοσχεύσεων ο Walton αναφέρει αυτές που συντελέστηκαν στην Αίγυπτο, την Ιαπωνία και την Τουρκία, οι έννομες τάξεις των οποίων δανείστηκαν από το δίκαιο άλλης, μάλιστα ουσιωδώς διάφορης, δικαιοκτικής οικογένειας, εν προκειμένω αυτής του δυτικού κόσμου⁷. Μία και πλέον δεκαετία αργότερα, το 1938, ο Roscoe Pound εύστοχα πα-

ρατηρούσε ότι η ιστορία ενός συστήματος δικαίου είναι σε μεγάλο βαθμό μια ιστορία νομικών δανεισμών από άλλα συστήματα δικαίου⁸.

Οι νομικές μεταφυτεύσεις, που κατέλαβαν δεσπόζουσα θέση στο πεδίο του συγκριτικού δικαίου από το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, άρχισαν να σχηματίζονται στον χάρτη του παγκόσμιου νομικού πολύ-πολιτισμού, πολύ προτού η θεωρία αναπτύξει σαφή αντίληψη γι' αυτές. Εν αντιθέσει προς τον κοινά αποδεκτό χαρακτηρισμό του δικαίου ως εθνικού και πολιτιστικού φαινομένου, τα διαφορετικά εθνικά, φυλετικά, θρησκευτικά, πολιτικά, κοινωνικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά των δικαιοκτών συστημάτων δεν φαίνεται να αποτέλεσαν εμπόδιο στις κατά το μάλλον ή ήττον εκτεταμένες νομικές μεταφυτεύσεις που πραγματοποιήθηκαν ανά τους αιώνες, π.χ. του ρωμαϊκού δικαίου στη μεσαιωνική Ευρώπη, του ισλαμικού δικαίου στην Ασία κατά την ίδια περίοδο, του ηπειρωτικού δικαίου κατά την περίοδο των ευρέων κωδικοποιήσεων, του ηπειρωτικού δικαίου και του κοινοδικαίου στις αποικιοκρατούμενες από την Αγγλία, Γαλλία και Ισπανία χώρες της Ευρώπης, της Ασίας, της Αμερικής, της Αφρικής κ.ά., δυτικών δικαιοκτών μοντέλων και νομοθεσιών στην Ιαπωνία και την Τουρκία, που «κατάπιαν» κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα ολόκληρους ευρωπαϊκούς κώδικες⁹, του δικαίου της Δυτικής Ευρώπης και της Αμερικής στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες, μετά την κατάρρευση του σοσιαλισμού, κ.ο.κ. Στο ίδιο πλαίσιο εγγράφονται, εξάλλου, οι μεταφυτεύσεις που οδήγησαν στα μικτά, ή υβριδικά, νομικά συστήματα, των οποίων η ανάπτυξη επηρεάστηκε από δύο ή και περισσότερες νομικές παραδόσεις, όπως αυτά των Φιλιππίνων, του Πουέρτο Ρίκο, της Λουιζιάνα, του Κεμπέκ, της Νότιας Αφρικής, της Σκωτίας, του Ισραήλ¹⁰ και της Κύπρου¹¹.

2. Η έννοια και οι προεκτάσεις της απασχολούν επίσης τους ιστορικούς, τους ανθρωπολόγους και τους κοινωνιολόγους του δικαίου, αλλά και γειτονικούς κλάδους όπως τους οικονομικούς κ.ά.

3. Βλ. G. R. BANDEIRA GALINDO, *Legal Transplants between Time and Space*, in: Thomas Duve (ed.), *Entanglements in Legal History* (Max Planck Institute for Legal History and Legal Theory, 2014), σ. 129. Α. BAKARDJIEVA ENGELBREKT, *Legal and Economic Discourses on Legal Transplants: Lost in Translation?*, *Scandinavian Studies in Law*, 2015, σ. 112.

4. Ο όρος που χρησιμοποίησε ο Bentham και δεν φαίνεται να προκάλεσε ιδιαίτερες συζητήσεις ήταν «*Transplanting Laws*», αντί του επικρατούντος μετέπειτα όρου που καθιέρωσε ο Watson «*Legal Transplants*», βλ. J. BENTHAM, *Essay on the Influence of Time and Place in Matters of Legislation* [Digitized text from Vol. I of the 1843 Bowring edition of Bentham's works] CUWS, <https://www.laits.utexas.edu/poltheory/bentham/timeplace/index.html>, τελευταία επίσκεψη 30.10.2022.

5. Βλ. F.P. WALTON, *The Historical School of Jurisprudence and Transplantations of Law*, *Journal of Comparative Legislation and International Law*, 1927, σσ. 183-192.

6. Βλ. J.W. CAIRNS, *Watson, Walton, and the History of Legal Transplants*, *Georgia Journal of International and Comparative Law*, 2014, σ. 691.

7. *Ibid*, σ. 692.

8. Στο έργο του «*The Formative Era of American Law*», 1938, βλ. σχετικά A. DOLIDZE, *Bridging Comparative and International Law: Amicus Curiae Participation as a Vertical Legal Transplant*, *The European Journal of International Law*, 2016, σ. 852 και σμ. 1.

9. Βλ. Ε. ΜΟΥΣΤΑΪΠΑ, *Σταθμοί στην πορεία του Συγκριτικού Δικαίου*, Αθήνα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003, σ. 107. Το φαινόμενο χαρακτηρίζεται και ως διάχυση του δικαίου. Βλ. σχετικά Η. SPAMANN, *Contemporary Legal Transplants: Legal Families and the Diffusion of (Corporate) Law*, *BYU Law Review*, 2009, σσ. 1813-1878.

10. Βλ. Ε. ΜΟΥΣΤΑΪΠΑ, *Συγκριτικό Δίκαιο*, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σ. 71.

11. Για μια ανάλυση του νομικού συστήματος της Κύπρου, του «*παράδεισου του συγκριτικού δικαίου*», βλ. S.C. SYMEONIDES, *The Mixed Legal System of the Republic of Cyprus*, *Tulane Law Review*, 2003, σσ. 441-456:453 και D. KOUKIADIS, *Legal Transplantation's Contribution to the Formation of Mixed Legal Systems, and the Paradigm of Cyprus' Legal System as a "Polyjural" System*, *The Cyprus Review*, 2018, σσ. 85-99, όπου αναφέρεται ότι ο νομικός πολιτισμός της Κύπρου υπερβαίνει τα παραδοσιακά όρια του ηπειρωτικού και του κοινού δικαίου, καθώς βασίζεται στο ρωμαϊκό-βυζαντινό δίκαιο, στο δίκαιο των επισκοπικών δι-

Για την κατανόηση του φαινομένου των δικαιοκίνων μεταφυτεύσεων σημαντική είναι η αναζήτηση του αιτιώδους μηχανισμού τους, ο οποίος δύναται να οδηγήσει και σε ταξινόμησή τους¹². Ανάμεσα στους βασικούς λόγους εισαγωγής κανόνων δικαίου από μια έννομη τάξη σε μια άλλη δεσπόζουν, αφενός, η επιβολή τους μέσω της κατάκτησης κρατών από κράτη ισχυρότερα και, αφετέρου, η υιοθέτησή τους μέσω της πολιτικής επιρροής που ασκούν κράτη με κύρος σε άλλα τα οποία επιλέγουν να δανειστούν σε μεταβατικές κυρίως ιστορικές περιόδους από τα πρώτα.

Υπό το φως των μεγάλων, επιτυχημένων κατά το μάλλον ή ήττον, νομικών δανεισμών που επιβεβαιώνονται από την ιστορία, ευλόγως τίθεται το κρίσιμο ζήτημα των σχέσεων μεταξύ νόμου και κοινωνίας, που θεωρούνταν λυμένο από την εποχή του Montesquieu, ο οποίος διεκήρυξε ότι οι νόμοι αντανάκλουν την κοινωνία¹³ και, μη διαθέτοντας αυτόνομη ύπαρξη, αλλάζουν ως απάντηση σε εξωτερικές αυτού δυνάμεις. «Οφείλουν» δε, σύμφωνα με τον Γάλλο Διαφωτιστή, «να προσιδιάζουν τόσο πολύ στον λαό για τον οποίο δημιουργήθηκαν, ώστε θα είναι πολύ μεγάλη σύμπτωση, αν οι νόμοι ενός έθνους ταιριάζουν σε ένα άλλο»¹⁴. Υπό το πρίσμα αυτό, οι δικαιοκίνες μεταμοσχεύσεις

είναι αδύνατες, ενδεχόμενη ύπαρξή τους οφείλεται όχι σε κάποια αναγκαιότητα αλλά σε μια απλή τυχασιότητα. Την πεποίθηση αυτή, που κυριάρχησε στη θεωρία του δικαίου, επιχείρησε να ανατρέψει, αν και όχι αναντίρρητα, ο Alan Watson με τη θεωρία της δικαιοκίνης αλλαγής.

2. Η θεωρία της δικαιοκίνης αλλαγής του Alan Watson

Εκκινώντας από την έκδοση του έργου του «Νομικές Μεταμοσχεύσεις: Μια Προσέγγιση στο Συγκριτικό Δίκαιο»¹⁵, το 1974, και συνεχίζοντας με μια σειρά άλλων έργων¹⁶ με αντικείμενο τους παράγοντες ανάπτυξης του δικαίου, ο καθηγητής Alan Watson επιχείρησε να οικοδομήσει μια ολοκληρωμένη θεωρία αλλαγής και εξέλιξης του δικαίου από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη εποχή¹⁷, η οποία θεμελιώνεται επί τη βάση των νομικών μεταφυτεύσεων, ήτοι του δανεισμού από μια δικαιοδοσία νομικών κανόνων, δογμάτων και θεσμών¹⁸ που ανήκουν σε μια άλλη. «Ο δανεισμός από άλλο νομικό σύστημα», υποστηρίζει ο Watson, «αποτελεί την πιο κοινή μορφή δικαιοκίνης αλλαγής»¹⁹. Το δίκαιο, αποδεικνύει η ιστορική εμπειρία, αναπτύσσεται μεταφυτευόμενο, γεγονός που, αφενός, προϋποθέτει την αυτονομία του και, αφετέρου, καταρρίπτει κάθε άποψη περί στενούς σχέσης του με την κοινωνία, η οποία αποδεικνύεται μια πλάνη²⁰. Οι κανόνες δικαίου μεταφυτεύονται, όχι επειδή κάποιος κανόνας συνιστά αναπόφευκτη συνέπεια μιας αλλαγής στην κοινωνική δομή,

καστηρίων, σε γαλλογενετικούς κανόνες, σε στοιχεία του οθωμανικού δικαίου, στο βρετανικό ιδιωτικό/ποινικό δίκαιο, καθώς και στο αστικό/ποινικό δικονομικό δίκαιο, το ηπειρωτικό δημόσιο και διοικητικό δίκαιο και επιπλέον στο ευρωπαϊκό πρωτογενές και παράγωγο δίκαιο (ibid, σ. 96).

12. Μια τέτοια προσπάθεια τυποποίησης επιχειρήθηκε από τον Jonathan Miller, ο οποίος προσδιόρισε τέσσερις τύπους νομικών μεταφυτεύσεων: η μεταφύτευση για εξοικονόμηση χρήματος, η εξωτερικά υπαγορευόμενη μεταφύτευση, η μεταφύτευση για ανάπτυξη του επιχειρείν και η μεταφύτευση που δημιουργεί νομιμότητα λόγω κύρους. Βλ. σχετικά J.M. MILLER, A Typology of Legal Transplants: Using Sociology, Legal History and Argentine Examples to Explain the Transplant Process, *The American Journal of Comparative Law*, 2003, σ. 842 επ. Μια άλλη είδους ταξινόμηση παρατίθεται εξάλλου από τους D. Berkowitz, K. Pistor και J.-F. Richard, σύμφωνα με τους οποίους οι μεταφυτεύσεις διακρίνονται σε δεκτικές και μη δεκτικές, με τις πρώτες να χαρακτηρίζονται από προσαρμοστικότητα και οικειότητα, βλ. D. BERKOWITZ / K. PISTOR / J.-F. RICHARD, Economic development, legality, and the transplant effect, *European Economic Review*, 2003, σ. 174 επ.
13. Με αφετηρία τις απόψεις του Montesquieu περί αντανάκλασης, αναπτύχθηκαν οι θεωρίες που ο W. Ewald ονόμασε «mirror theories of law», η βασική ιδέα των οποίων συμπυκνώνεται στη ρήση του L. Friedman «τίποτα στον νόμο δεν είναι αυτόνομο, ο νόμος είναι ο καθρέφτης της κοινωνίας, κάθε πτυχή του νόμου διαμορφώνεται από την οικονομία και την κοινωνία, [...] αντανάκλα τις επιθυμίες και τις ανάγκες της, με όλο τους τον παραλογισμό, την ασάφεια και την ασυνέπιά τους», βλ. W. EWALD, *Comparative Jurisprudence (II): The Logic of Legal Transplants*, *The American Journal of Comparative Law*, 1995, σ. 492 και σημ. 2.
14. Βλ. MONTESQUIEU, Το πνεύμα των νόμων [1651] (μτφ. Π. Κονδύλης / Κ. Παπαγιώργης, Γνώση, 2006), Πρώτο Βιβλίο, Κεφάλαιο III.

15. Βλ. A. WATSON, *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*, The University of Georgia Press, 1993. Για τη συγγραφή του έργου, το 1969, τη δημοσίευση του οποίου αποθάρρυναν εξέχοντες ακαδημαϊκοί, συνάδελφοι του Watson, βλ. G.L. FRANCIONE, Alan Watson: Some Reflections on a Great Legal Scholar and Teacher, and a Wonderful Friend, *Georgia Journal of International and Comparative Law*, 2013, σσ. 595-604.
16. Βλ., ανάμεσα σε άλλα, A. WATSON: *Legal Transplants and Law Reform*, *Law Quarterly Review*, 1976, σσ. 79-84. *Society and Legal Change*, *Scottish Academic Press*, 1977. *Comparative Law and Legal Change*, 1978, σ. 37, *Cambridge Law Journal*, σσ. 313-336. *Society's Choice and Legal Chance*, 1981, *Hofstra Law Review*, σσ. 1473-1484. *Sources of Law, Legal Change, and Ambiguity*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1984. *The Evolution of Law*, Johns Hopkins University Press, 1985.
17. Βλ. G. MOUSOURAKIS, *Explaining Legal Development: A Jurisprudential and Comparative Law Approach*, 2018, 立命館国際研究, σ. 84, https://www.ritsumei.ac.jp/ir/isaru/assets/file/journal/31-2_03Mousourakis.pdf, τελευταία επίσκεψη 03.11.2022.
18. Οι μεταφυτεύσεις ενίοτε αφορούν την υποδοχή ενός ολόκληρου νομικού συστήματος, όπως έγινε με την εισαγωγή του Ναπολεόντειου Κώδικα σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες.
19. Βλ. A. WATSON, *Legal Origins and Legal Change*, Hambledon Press, 1991, σ. 73.
20. Πρβλ. A. WATSON, *Comparative Law and Legal Change*, 1978, *Cambridge Law Journal*, σσ. 314-315.

αλλά επειδή εκείνοι που ελέγχουν τη νομοθεσία γνωρίζουν έναν ξένο κανόνα και αναγνωρίζουν τα προφανή οφέλη που θα μπορούσαν να προκύψουν από αυτόν²¹. Ο ρόλος προεχόντως των νομικών επομένων και όχι της κοινωνίας είναι καθοριστικός στις δικαιοκίνες αλλαγές και στην εξέλιξη του δικαίου εν γένει. Στο διαχρονικό ως εκ τούτου ερώτημα αν οι δικαιοκίνες κανόνες αντανάκλουν τις επιθυμίες, τις ανάγκες και τις προσδοκίες μιας κοινωνίας απαντούν, κατά τον Watson, ρητώς τα δύο εκπληκτικά, και ταυτόχρονα προφανή, χαρακτηριστικά των κανόνων δικαίου, αφενός, η ευκολία με την οποία συχνά μεταφυτεύονται από ένα σύστημα σε ένα άλλο και, αφετέρου, η ικανότητά τους για μεγάλη διάρκεια ζωής²², ανεξαρτήτως της δικαιοδοσίας στην οποία ανήκουν ή αναπτύσσονται.

Η ανάπτυξη του δικαίου ως αποτέλεσμα του ευρέως διαδεδομένου φαινομένου των μεταφυτεύσεων συνεπικουρείται από δύο βασικούς παράγοντες διαμόρφωσης του δικαίου στην κοινωνία, την έλλειψη ενδιαφέροντος από πλευράς κρατικής εξουσίας να θεσπίσει δικαιο²³, ίδια το ιδιωτικό, και τον θεμελιώδη ρόλο των προαναφερθέντων νομικών, των καλούμενων «δευτερευόντων» νομοθετών²⁴, μιας νομικής ελίτ²⁵ που είναι απομονωμένη από τις κοινωνικές ανησυχίες και, ενώ στερείται της δυνατότητας να νομοθετήσει, παράγει δικαιο, όπως οι δικαστές κατά την έκδοση αποφάσεων, οι δημόσιοι λειτουργοί κατά την άσκηση του νομοπαρασκευαστικού έργου²⁶ και άλλοι επαγγελματίες.

Γιατί επιλέγεται όμως ένας ξένος νόμος, για να υιοθετηθεί; Η δημιουργία ενός νέου αυτόχθονου νόμου είναι δύσκολη και κοπιαστική, απαντά ο Watson, ενώ πολύ ευκολότερο είναι να δανειστεί κανείς από ένα ήδη υπάρχον και

δη πιο εξελιγμένο σύστημα²⁷, ιδιαίτερα δε εάν αυτό είναι γλωσσικά προσβάσιμο. Περαιτέρω, αναζητείται στο ξένο δικαιο το κύρος, η αυθεντία, που θα νομιμοποιήσουν τον εισαγόμενο κώδικα, σύστημα ή κανόνα. Συνήθως, η δότρια χώρα συνιστά έτσι έναν ισχυρό εξάγοντα δικαιο, πρόκειται για δικαιοδοσία που κατέχει δεσπόζουσα θέση στο παγκόσμιο νομικό, οικονομικό κ.λπ. σύστημα.

Η θεωρία του Watson προκάλεσε ευρεία συζήτηση²⁸ στους κόλπους του συγκριτικού δικαίου τονώνοντας το ενδιαφέρον και την κατανόηση βασικών νομικών φαινομένων και διευρύνοντας το πεδίο της συγκριτικής νομικής επιστήμης πέρα από τη στατική χαρτογράφηση των παραδοσιακών νομικών οικογενειών και συστημάτων.

3. Ο αντίλογος των Otto Kahn-Freund και Pierre Legrand

Έναν χρόνο πριν από την έκδοση του βιβλίου του Watson, το 1973, σε διάλεξή του στο London School of Economics ο συγκριτολόγος Otto Kahn-Freund²⁹, αποδεχόμενος την ύπαρξη νομικών «μεταμοσχεύσεων»³⁰, αναζητεί τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην καλή και την κακή χρήση τους, με αφετηρία τη θεώρηση που εδραιώνεται με τον Montesquieu περί της ύπαρξης εγγενούς σχέσης μεταξύ του νόμου ενός κράτους και της κοινωνίας του. Υπό το πρίσμα αυτό, οι νόμοι δεν πρέπει να διαχωρίζονται από τον σκοπό τους ή από τις συνθήκες υπό τις οποίες θεσπίζονται. Ως εκ τούτου, «δεν μπορούμε να θεωρούμε δεδομένο ότι οι κανόνες ή οι θεσμοί είναι μεταφυτεύσιμοι»³¹. Στο πλαίσιο αυτό, ο Kahn-Freund προέτεινε μια διαδικασία δύο σταδίων για τον προσδιορισμό της βιωσιμότητας μιας προτεινόμενης μεταφύτευσης. Το πρώτο αφορά τον καθορισμό της σχέσης μεταξύ του κανόνα που πρόκειται να μεταφυτευθεί και της κοινωνικοπολιτικής δομής του κράτους δότη και το δεύτερο τη σύγκριση του κοινωνικοπολιτικού περιβάλλοντος του κράτους δότη και του κράτους λήπτη.

21. Ibid, σσ. 315-316.

22. Ibid, σ. 321 επ.

23. Κατά την έννοια κυρίως ότι δεν ενδιαφέρονται για το ακριβές νόημα του νόμου αλλά για υψηλότερους στόχους όπως ο «εκσυγχρονισμός», βλ. J. BROWN, Law reform, legal transplants and developing the law of defamation, 2020, Scottish Law Gazette, <https://strathprints.strath.ac.uk/73416/>, τελευταία επίσκεψη 03.11.2022.

24. A. WATSON, Comparative Law, Law, Reality and Society, Univerzitet u Beogradu, 2007, σ. 5.

25. Για τον ρόλο της νομικής ελίτ στη θεωρία του Watson βλ. P.G. MONATERI, The "Weak Law": Contaminations and legal cultures (borrowing of legal and political forms), Univerzitet u Beogradu, 2007, όπου αναφέρεται ότι προκύπτει μια αθέμιτη διακυβέρνηση από τον ρόλο των νομικών ελίτ, ibid, σσ. 5-6.

26. Για τις νομικές μεταφυτεύσεις στη διαδικασία της νομοθετικής σύνταξης (Drafting) βλ. Η. ΧΑΝΘΑΚΙ, Legal Transplants in Legislation: Defusing the Trap, 2008, The International and Comparative Law Quarterly, σσ. 659-673, και C. J.P. VAN LAER / Η. ΧΑΝΘΑΚΙ, Legal Transplants and Comparative Concepts: Eclecticism Defeated?, Statute Law Review, 2013, σσ. 128-137.

27. Βλ. A. WATSON, (αφ. 24) 7.

28. Για μια συνολική παρουσίαση στον διάλογο που ανεπύχθη, βλ. J.W. CAIRNS (αφ. 6), σσ. 637-696.

29. Βλ. O. KAHN-FREUND, On Uses and Misuses of Comparative Law, The Modern Law Review, 1974, σσ. 1-27.

30. Η χρήση του όρου «transplant» από τον Kahn-Freund παραπέμπει στην έννοια της μεταμόσχευσης και όχι της μεταφύτευσης: «Μόλις κάποιος αναφέρει τη λέξη "μεταμόσχευση" αναπόφευκτα δημιουργεί την εικόνα εκείνων των συχνά περίπλοκων και μερικές φορές επικίνδυνων χειρουργικών επεμβάσεων με τις οποίες μέρος ενός ανθρώπινου σώματος μεταφέρεται από τον έναν άνθρωπο στον άλλο. Μιλάμε για μεταμόσχευση του κερατοειδούς χιτώννα, μεταμόσχευση νεφρού, ακόμη και μεταμόσχευση της καρδιάς», ibid, σ. 5.

31. Ibid, σ. 27.

Μία και πλέον δεκαετία μετά, στην ίδια δικαιοπολιτική διαμάχη που συνεχίζεται έως τις μέρες μας³², κατά της θεωρίας του Watson τάχθηκε σθεναρά ο Pierre Legrand, καθώς, όπως υποστήριξε, αυτή αρνείται να εκλάβει τον νόμο ως χώρο ιδεολογικής διάθλασης βαθιά ενσωματωμένων πολιτισμικών διαθέσεων³³. Αντλώντας από την ερμηνευτική του Hans-Georg Gadamer, ο Legrand κατηγορεί τους θιασώτες της θεωρίας για κατανόηση του δικαίου ως ενός συστήματος γυμνών προτασιακών δηλώσεων, εκτοπίζοντας το περιεχόμενο σε αυτές νόημα και την ερμηνεία του³⁴, που προκύπτουν μέσα από το ευρύτερο ιστορικό και πολυπολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο αναπτύσσονται και λειτουργούν. Πρόκειται μάλιστα για ένα νόημα και μια ερμηνεία που δίδονται από την κυρίαρχη στην κοινωνία εξουσία, γεγονός που υποκρύβει την άνιση κοινωνική κατανομή της³⁵. Οι κανόνες που ο Watson υποστηρίζει ότι μεταφυτεύθηκαν, σημειώνει ο Legrand, δεν είναι οι ίδιοι κανόνες, κάθε ομοιότητά τους σταματά στη γυμνή μορφή των λέξεων, εξαντλείται στην επιφάνεια των νομικών συστημάτων των οποίων οι πραγματικές διαστάσεις βρίσκονται αλλού³⁶, στο χωροχρονικό τους υπόβαθρο και τα πολιτισμικά τους συμφραζόμενα. Ως εκ τούτου, οι μεταφυτεύσεις είναι είτε αδύνατο να πραγματοποιηθούν είτε δεν πρόκειται για μεταφυτεύσεις, καθώς το αποτέλεσμά τους είναι άσχετο με το αρχικό αντικείμενό τους, και υπό αυτή την έννοια μπορούν να αποβούν επικίνδυνες για την τάξη που καλούνται να υπηρετήσουν.

4. Κριτική αποτίμηση της θεωρίας του Watson

Η κομβική σημασία των νομικών μεταφυτεύσεων στο σύγχρονο πεδίο του συγκριτικού δικαίου έγκειται στη χρήση τους ως εργαλείου, αφενός, για τη βελτίωση ενός εθνικού νομικού συστήματος και, αφετέρου, για την προώθηση ενός ενιαίου παγκόσμιου νομικού πλαισίου σε τομείς όπως του διεθνούς εμπορίου, της προστασίας του περιβάλλοντος, της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, του διαδικτύου κ.λπ. Υπό αυτή την έννοια, οι δικαιοκτικές μεταφυτεύσεις συνιστούν ουσιώδη παράγοντα και πηγή ανάπτυξης του δικαίου. Μάλιστα, η αναγκαίο-

τητα της ύπαρξής τους είναι τόσο αντικειμενική, καθώς, όπως έχει ήδη επισημανθεί, συντελούνται νομοτελειακά στην ιστορία, όσο και υποκειμενική, καθόσον επιλέγονται ως βέλτιστα μέσα δικαιοκτικών μεταρρυθμίσεων.

Η προβληματική ωστόσο που αναπτύχθηκε περί των δικαιοκτικών μεταφυτεύσεων, με επίκεντρο τη θεωρία του Watson, δεν περιορίστηκε σε πρακτικής υφής θέματα αναφορικά με τη μεταφορά των κανόνων δικαίου από μια έννομη τάξη σε μια άλλη, αλλά εμβάθυνε σε κρίσιμα και ερίζοντα ζητήματα φιλοσοφίας του δικαίου όπως αυτό των σχέσεων νόμου και κοινωνίας. Η θεωρία της δικαιοκτικής αλλαγής διασταυρώθηκε με τις θεωρίες του καθρέφτη και της αντανάκλασης του δικαίου, που υποστηρίχθηκε από μια σειρά μεγάλων στοχαστών από τον Montesquieu έως τον Karl Marx. Η απόλυτη άρνηση των θεωριών αυτών, η πλήρης αποσύνδεση του νόμου από το κοινωνικό και κατ' επέκταση πολιτικό του υπόβαθρο, αποτελεί τη βασική αδυναμία της θεωρίας του Watson. Το δίκαιο συνιστά φορέα πολιτισμού, προϊόν των κοινωνικών δυνάμεων και αγωγός αυτών. Μια τέτοια θεώρηση δεν επάγεται την περιχαράκωση του δικαίου στα άκαμπτα στενά εθνικά του όρια, κάτι που θα καθιστούσε τις δικαιοκτικές μεταφυτεύσεις δυσεξήγητες, καθώς «το δίκαιο δεν είναι μόνο εθνικό φαινόμενο, είναι πρωτίστως ανθρώπινο φαινόμενο και ένας λαός μπορεί να υιοθετήσει ως δικό του νόμο που δημιουργήθηκε από άλλο λαό, επειδή στη φύση και των δύο λαών υπάρχουν κοινές απαιτήσεις και ανάγκες που συχνά εκφράζονται στον νόμο»³⁷.

Περαιτέρω, κάθε νομικός πολιτισμός, αν και προϊόν ενός μοναδικού συνδυασμού κοινωνικών και ιστορικών παραγόντων, ως συλλογική πολιτισμική ταυτότητα, διαμορφώνεται μέσω της αλληλεπίδρασης με άλλους νομικούς πολιτισμούς, ώστε κανείς εξ αυτών να μην μπορεί να χαρακτηριστεί ως εντελώς πρωτότυπος. Παράλληλα, καθώς οι κοινωνίες τείνουν προς την ανάπτυξη, προχωρούν σε παρόμοια στάδιά της, παρουσιάζοντας ενός βαθμού ομοιομορφία στην εμφάνιση ορισμένων αναγκών. Στην πορεία αυτή δεν είναι ξένη η μίμηση των πλέον ανεπτυγμένων κοινωνιών από τις λιγότερες ανεπτυγμένες, καθώς η μίμηση, αντιγραφή κ.λπ. λειτουργεί ως επιταχυντής προόδου³⁸.

Τόσο η δημιουργία του δικαίου όσο και η μεταφορά του μεταξύ δικαιοδοσιών είναι πράξη προεχόντως πολιτική

32. Βλ., αντί άλλων, Ε. ΜΟΥΣΤΑΪΡΑ, Συγκριτικό δίκαιο & πολιτιστικά αγαθά, Αθήνα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σ. 75, και Α. HARDING, The Legal Transplants Debate: Getting Beyond the Impasse?, in: V. Breda (ed.), Legal Transplants in East Asia and Oceania, Cambridge University Press, 2019, σσ. 13-33.

33. Βλ. P. LEGRAND, The Impossibility of "Legal Transplants", Maastricht Journal of European and Comparative Law, 1997, σ. 121.

34. Ibid, σ. 120.

35. P. LEGRAND, What Legal Transplants?, in: D. Nelken / J. Feest (eds), Adapting Legal Cultures, Hart Publishing, 2001, σ. 59.

36. Βλ. P. LEGRAND (op. 33), σ. 119.

37. Βλ. G. DEL VECCHIO, Les bases du droit comparé et les principes généraux du droit, Revue Internationale de Droit Comparé, 1960, σ. 497, https://www.persee.fr/doc/ridc_0035-3337_1960_num_12_3_11678, τελευταία επίσκεψη 08.11.2022.

38. Βλ. σχετικά τη θεωρία του G. Tarde για τους νόμους της μίμησης, G. TARDE, The Laws of Imitation (trans. Elsie Clews Parsons, Henry Holt and Company, 1903), https://monoskop.org/images/3/35/Tarde_Gabriel_The_Laws_of_Imitation.pdf, τελευταία επίσκεψη 08.11.2022.

και πολύ συχνά εμποτισμένη με ανισορροπίες εξουσίας. Ακόμα και ο έως έναν βαθμό ισχύων ισχυρισμός του Watson περί νομοθετούντων νομικών ελίτ δεν καταρρίπτει αυτή τη θέση, καθώς και οι ίδιες οι νομικές ελίτ εκφράζουν και διερμηνεύουν κοινωνικές ανάγκες, σαφώς λιγότερο συλλογικές και κατά μείζονα λόγο ανήκωσες στην ευρύτερη τάξη την οποία αυτές εκπροσωπούν, που συνήθως είναι και η κυρίαρχη. Πέραν αυτού, αν και οι κοινωνίες πράγματι δεν ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τους περισσότερους από τους τομείς του δικαίου και υπήρξαν αρκετά πρόθυμες να μεταβιβάσουν την ευθύνη σε καθιερωμένες νομικές ελίτ, οι κανόνες που διατυπώνονται από τέτοιες ελίτ γίνονται αποδεκτοί, μόνο εφόσον δεν έρχονται σε σύγκρουση με τις κοινωνικές ανάγκες και πεποιθήσεις³⁹.

Η θεωρία της δικαιοκίας αλλαγής μέσω των νομικών μεταφυτεύσεων, που υπαγορεύονται από τις κοινωνικές ανάγκες και τις υπηρετούν, αναδεικνύεται στη σύγχρονη εποχή περισσότερο επίκαιρη παρά ποτέ. Στο γόνιμο έδαφος της παγκοσμιοποίησης, τα εθνικά δίκαια οδεύουν νομοτελειακά, αργά και σταθερά, προς μείζονες συγκλίσεις που ευδοκίμουν στο υπό διαμόρφωση νέο περιβάλλον της Τέταρτης Βιομηχανικής Επανάστασης. Και πάλι οι ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες επιβάλλουν την ανάπτυξη του δικαίου, προκειμένου να διευκολύνουν την κοινωνική πρόοδο, με τις νομικές μεταφυτεύσεις να καταλαμβάνουν θέση περιωπής στη δικαιοκία αλλαγή.

5. Συμπεράσματα

Οι δικαιοκίες μεταφυτεύσεις αποτελούν μια ιστορική πραγματικότητα, είτε συνιστούν αποτέλεσμα εξωτερικής επιβολής είτε υπαγορεύονται εκ των ένδον για σκοπούς μεταρρυθμίσεων με απώτερο στόχο την κοινωνική ανά-

πτυξη. Η σημασία τους στην εξέλιξη του δικαίου, αλλά και της κοινωνίας είναι κομβική, καθώς παρέχουν ευχερώς και χωρίς ιδιαίτερο κόστος λύσεις σε προβλήματα που διαιωνίζουν παρωχημένα νομοθετικά πλαίσια. Υπό αυτή την έννοια αποτελούν ένα χρήσιμο και αποτελεσματικό εργαλείο νομοθέτησης τόσο για τους ίδιους τους νομοθέτες όσο και για τους δικαστές και τους επαγγελματίες νομοπαρασκευαστές. Η συμβολή του Alan Watson, ο οποίος ανέπτυξε και τεκμηρίωσε ιστορικά τη θεωρία των δικαιοκίων μεταφυτεύσεων, βασική πηγή της εξέλιξης του δικαίου, είναι ιδιαίτερα σημαντική.

Επιχειρώντας να στοιχειοθετήσει πειστικά τη θεωρία του, ωστόσο, ο Watson διασταυρώθηκε με μια ευρύτερη προβληματική, αυτή της σχέσης μεταξύ κοινωνίας και δικαίου. Η απόρριψη της σχέσης αυτής και η θεώρηση του δικαίου ως αυτόνομου φαινομένου που υπάρχει και λειτουργεί πέραν των κοινωνικών πλαισίων αποτιμάται αρνητικά στη θεωρία του, που εξ αυτού μπορεί να χαρακτηριστεί ιδεαλιστική, καθώς ευρίσκεται με το κεφάλι κάτω και, για να αποκαλυφθεί ο ορθολογικός πυρήνας της, θα πρέπει να αντιστραφεί και να στηριχθεί στα πόδια της⁴⁰.

Η κοινωνική εμπλοκίωση του νόμου δεν αποτελεί εμπόδιο στο διαδεδομένο φαινόμενο των δικαιοκίων μεταφυτεύσεων, καθώς η ρίζα που μεταφυτεύεται και ευδοκίμει συνιστά έναν οιονεί *tertium comparationis*, έναν κοινό παρονομαστή, που εγγράφεται στην επικράτεια του ανθρώπινου εν γένει, και όχι μόνο του νομικού, πολιτισμού. Πέραν αυτού, κάθε δίκαιο αναπτύσσεται μέσα από μια συνεχή αλληλεπίδραση με άλλα δίκαια, με αποτέλεσμα να διευρύνονται διαδραμόντος του χρόνου οι ομοιότητες και οι συγκλίσεις, χαρακτηριστικό στοιχείο διαχρονικά σημαντικό και αλλά προεχόντως της σύγχρονης εποχής.

39. Βλ. M. H. HOEFLICH, *Law, Society, and Reception: The Vision of Alan Watson*, *Michigan Law Review*, 1987, σ. 1091.

40. Πρβλ. τη γνωστή φράση του Marx για τη διαλεκτική του Hegel, K. MARX, *Το Κεφάλαιο*, τόμ. Α' (μτφ. Π. Μαυρομμάτη, Σύγχρονη Εποχή, 2002, σ. 26).

Ο σεβασμός του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ΧΘΔΕΕ

Ιωάννης Γεράσιμος*

Σύμφωνα με την παραδοσιακή συνταγματική διδασκαλία, ο περιορισμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων, προκειμένου να είναι νόμιμος, θα πρέπει να σέβεται τον πυρήνα του υπό κρίση θεμελιώδους δικαιώματος. Στο πλαίσιο της έννομης τάξης της ΕΕ, το άρθρο 52 του ΧΘΔΕΕ, ακολουθώντας την προγενέστερη νομολογία του ΔΕΚ περί σεβασμού της ουσίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, επιτάσσει την υποχρέωση σεβασμού, από τα θεσμικά όργανα της ΕΕ και από τα κράτη μέλη όταν εφαρμόζουν δίκαιο της ΕΕ, του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η έννοια του σεβασμού του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων, παρά την εγγενή μεθοδολογική δυσκολία προσδιορισμού του ακριβούς της περιεχομένου, έχει σε σημαντικό βαθμό αποσαφηνιστεί από το ΔΕΕ, καθιστάμενη αυτοτελής προϋπόθεση έναντι της αρχής της αναλογικότητας για τον σύννομο χαρακτήρα του περιορισμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων για λόγους εξυπηρέτησης του δημοσίου συμφέροντος. Από αυτή την άποψη, ο σεβασμός του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων συνυφαίνεται άρρηκτα τόσο με την αρχή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας όσο και με την εμπέδωση της αρχής του κράτους δικαίου.

ανθρώπινα δικαιώματα – πυρήνας θεμελιωδών δικαιωμάτων – αρχή αναλογικότητας – ανθρωπίνη αξιοπρέπεια – κράτος δικαίου

Ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων συνιστά, σύμφωνα με το άρθρο 2 ΣΕΕ, μία από τις θεμελιώδεις αξίες της ΕΕ και τοποθετείται στον πυρήνα της αξιακής της ταυτότητας¹. Έτσι, η κατοχύρωση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔΕΕ) προσλαμβάνει καθοριστική σημασία στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού συνταγματισμού, καθώς είναι άρρηκτα συνυφασμένη τόσο με την αρχή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας – και κατ' ακολουθία με τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα της ευρωπαϊκής συνταγματικής παράδοσης² – όσο και με την αρχή του κράτους δικαίου και με τη θεώρηση της ΕΕ ως Ένωσης δικαίου³. Σε αυτή τη βάση, μία από τις προ-

βληματικές που σχετίζονται με τη θέση και τον ρόλο της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην έννομη τάξη της ΕΕ είναι και αυτή που άπτεται του σεβασμού του «βασικού τους περιεχομένου». Σύμφωνα με το άρθρο 52 του ΧΘΔΕΕ: «Κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη πρέπει να προβλέπεται από τον νόμο και να σέβεται το βασικό περιεχόμενο των εν λόγω δικαιωμάτων και ελευθεριών. Τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, οι περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται, μόνο εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά στους στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων». Η έννοια του σεβασμού του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων («the essence», «le contenu essentiel», «Wesensgehalt») έχει καθοριστική σημασία στο πλαίσιο της θεωρίας περί των περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Σύμφωνα με την εν λόγω θεωρία, ο περιορισμός ενός θεμελιώδους δικαιώματος – ακόμα και για λόγους εξυπηρέτησης του δημοσίου συμφέροντος – για να είναι νόμιμος, θα πρέπει να σέβεται την αρχή της αναλογικότητας καθώς και την αρχή του

* Διδάκτωρ ευρωπαϊκού συνταγματικού δικαίου της Νομικής Σχολής Αθηνών, Μεταδιδακτορικός ερευνητής ευρωπαϊκού δικαίου στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ

1. P. ALSTON / J. HEENAN / M. BUSTELO (eds), *The EU and human rights*, OUP, 1999, Λ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ο Ευρωπαϊκός Χάρτης και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ενωσιακή έννομη τάξη*, ΤοΣ, 2001, σσ. 1267-1326, Μ. ΠΕΡΑΚΗΣ, *Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ΕΕ*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015, σ. 235, G. DE BÚRCA, *The evolution of EU Human Rights Law*, στο: P. Craig / G. de Búrca (eds), *The evolution of EU law*, Cambridge University Press, 2021, σσ. 480-505.

2. Γ. ΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Το ηθικοπολιτικό θεμέλιο του Συντάγματος*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2001, σ. 34, Θ. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου ως αρχή και δικαίωμα στο Σύνταγμα του 1975*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, Β. ΤΣΕΒΡΕΝΗΣ, *Ανθρώπινη αξιοπρέπεια: Η λειτουργική αξιοποίηση της ρυθμιστικής της εμβέλειας στο νομικό συλλογισμό*, εκδ. Σάκκουλα Α.Ε., 2012, Γ. ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ, *Η αρχή του σεβασμού και της προστασίας της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας στην ενωσιακή έννομη τάξη*, ΤοΣ, 2018, σ. 55.

3. L. PECH, *The rule of law as a constitutional principle of the EU*, Jean

Monnet working paper no. 4/2009, σ. 32, H. MÜLLER, *The point of no return: Walter Hallstein and the EEC Commission between institutional ambitions and political constraints*, *Les Cahiers europeens de Sciences Po*, 2012 (3), σσ. 7-15, Μ. ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗΣ, *Η αρχή του κράτους δικαίου στην έννομη τάξη της ΕΕ*, στο: Μ. Χρυσομάλλης (επιμ.), *Η αρχή του κράτους δικαίου στην έννομη τάξη της ΕΕ*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, Αθήνα, σ. 30, Α. ΜΕΤΑΞΑΣ, *Η κρίση του κράτους δικαίου*, εκδ. Ευρασία, 2019, σ. 53, Κ. LENAERTS, *On checks and balances: The rule of law within the EU*, *Columbia Journal of European Law*, 2023, σσ. 26-64.

σεβασμού του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Συνεπώς, στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου, θα διερευνηθεί τόσο η προέλευση της έννοιας του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων από τις κοινές εθνικές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών και από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), όσο και η ιστορική πορεία αναγνώρισης και κατοχύρωσής της στην ενωσιακή έννομη τάξη. Ιδιαίτερη σημασία θα αποδοθεί στην προσπάθεια αποσαφήνισης του περιεχομένου της έννοιας και στη συστηματική επισκόπηση της νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ).

1. Η έννοια του σεβασμού του «πυρήνα» των θεμελιωδών δικαιωμάτων στα Συντάγματα των κρατών μελών της ΕΕ

Η έννοια του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ΧΘΔΕΕ ανάγεται στις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών της ΕΕ και ιδιαίτερα στη γερμανική συνταγματική παράδοση («Wesensgehalt»)⁴. Ειδικότερα, στην περίπτωση της Γερμανίας, ο σεβασμός του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατοχυρώθηκε για πρώτη φορά στο πλαίσιο των συνταγματικών κειμένων των γερμανικών Länder και, πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο 63 του Συντάγματος 1946 του γερμανικού ομοσπονδιακού κρατιδίου της Έσσης⁵. Ακολούθως, μετά τη θέσπιση του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης το 1948, ο σεβασμός του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατοχυρώθηκε ρητά στο άρθρο 19 παρ. 2 του γερμανικού Συντάγματος. Σύμφωνα με το άρθρο αυτό: «Σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θιγεί ο πυρήνας ενός θεμελιώδους δικαιώματος»⁶. Εν συνεχεία, η

ανάγκη σεβασμού του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων επρόκειτο να καθιερωθεί στα συνταγματικά κείμενα και άλλων γερμανικών ομοσπονδιακών κρατιδίων. Έτσι, βάσει του άρθρου 36 παρ. 2 του Συντάγματος του Βερολίνου: «Περιορισμοί των βασικών δικαιωμάτων επιτρέπονται από τον νόμο, μόνο εφόσον δεν παραβιάζουν τη θεμελιώδη ιδέα που κατοχυρώνεται σε αυτά τα δικαιώματα»⁷. Παρομοίως, σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 2 του Συντάγματος του Βρανδεμβούργου: «Ένα θεμελιώδες δικαίωμα δεν μπορεί ποτέ να προσβληθεί στον θεμελιώδη πυρήνα του»⁸. Η κατοχύρωση του σεβασμού του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της γερμανικής συνταγματικής παράδοσης οφειλόταν στην ιστορική μνήμη των ναζιστικών εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και απέβλεπε στην αποτροπή της επανάληψής τους στο μέλλον μέσω μιας πιθανής αποκένωσης των διατάξεων περί θεμελιωδών δικαιωμάτων από το ουσιαστικό περιεχόμενό τους (Aushöhlung)⁹. Υπό αυτό το πρίσμα, ο σεβασμός του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων συνυφαινόταν με την αρχή του σεβασμού της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας και με τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα της γερμανικής συνταγματικής έννομης τάξης.

Στο πλαίσιο της γερμανικής συνταγματικής έννομης τάξης διατυπώθηκαν δύο, κυρίως, διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις, σχετικά με την εξειδίκευση του εννοιολογικού περιεχομένου του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη σχετική θεωρία (Theorie vom relativen Wesensgehalt), η έννοια του «πυρήνα» των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν είναι εκ των προτέρων καθορισμένη, αλλά εξειδικεύεται *ex post* από τον εθνικό δικαστή, ο οποίος καλείται να κρίνει επί συγκεκριμένης διαφοράς με βάση τα πραγματικά περιστατικά της κάθε υπόθεσης¹⁰. Αντίθετα, σύμφωνα με την απόλυτη θεωρία (Theorie vom absoluten Wesensgehalt), ο πυρήνας του κάθε θεμελιώδους δικαιώματος είναι καθορισμένος *ex ante* και, κατά τούτο, παραμένει σταθερός και αναλλοίωτος, χωρίς να υπάρχει ανάγκη περαιτέρω προσδιορισμού και εξειδίκευσής του στο πλαίσιο της κάθε δικαστικής διαφοράς¹¹. Παρά το γεγονός ότι το ζήτημα εξακολουθεί να παραμένει εριζόμενο μέσα στα όρια της γερμανικής επιστήμης του συνταγματικού δικαί-

4. Στο πλαίσιο της παρούσας επιστημονικής μελέτης, υποστηρίζεται ότι ο όρος «βασικό περιεχόμενο» των θεμελιωδών ανάγεται κυρίως στη γερμανική συνταγματική παράδοση και ότι, κατά συνέπεια, συμπίπτει με τον όρο «πυρήνας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 19 παρ. 2 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης. Η θέση αυτή στηρίζεται στο ότι πρόεδρος της Διάσκεψης και επικεφαλής της επιτροπής για τη σύνταξη του ΧΘΔΕΕ ήταν ο Roman Herzog, ο οποίος διετέλεσε δικαστής στο Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας και είχε υπόψη του ως προς τη διατύπωση του άρθρου 52 του ΧΘΔΕΕ τη γερμανική διδασκαλία περί «πυρήνα» των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Παράλληλα, η γερμανική συνταγματική διδασκαλία περί υποχρέωσης σεβασμού του «πυρήνα» των θεμελιωδών δικαιωμάτων ήταν αυτή που επηρέασε καθοριστικά την υιοθέτηση της συγκεκριμένης θεωρίας περί θεμελιωδών δικαιωμάτων και τις υπόλοιπες συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών της ΕΕ.

5. Artikel 63 (1) «Wenn diese Verfassung die Einschränkung eines der zu vorgenannten Grundrechte durch Gesetz Zulässt oder die engeren Definitionen einem Gesetz überlässt, muss das Grundrecht als solches unangetastet bleiben».

6. Artikel 19 (2) «In keinem Falle darf ein Grundrecht in seinem We-

sens gehaltengetastet werden».

7. Artikel 36 (2) «Einschränkungen der Grundrechte sind gesetzlich nur zulässig, soweit sie nicht gegen die Grundgedanke, der in diesen Rechten verankert ist».

8. Artikel 5 (2) «Ein Grundrecht darf niemals in seinem Wesensgehalt verletzt werden».

9. M. BRKAN, In search of the concept of essence of EU fundamental rights through the prism of data privacy, Maastricht Faculty of Law working paper no. 1, 2017, σ. 7.

10. K. HESSE, Grundzüge des Verfassungsrechts der BRD, C.F Müller, 1991, σσ. 140-141.

11. E. DENNINGER, Art 19 abs 2, σσ: AK-GG, 1, 1984, σσ. 1179-1181.

ου, το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας φαίνεται να έχει υιοθετήσει – τουλάχιστον στην πλειοψηφία των αποφάσεών του – την απόλυτη θεωρία περί «πυρήνα» των θεμελιωδών δικαιωμάτων¹². Σε κάθε περίπτωση, η υποχρέωση του σεβασμού του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων επιβαρύνει όχι μόνο την εκτελεστική εξουσία αλλά και τη νομοθετική εξουσία, καθώς και τις δικαστικές αρχές. Η θεωρία περί «πυρήνα» των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτέλεσε, σε σημαντικό βαθμό, θεσμική καινοτομία της γερμανικής συνταγματικής έννομης τάξης, η οποία εξήχθη επιτυχώς και σε άλλες εθνικές συνταγματικές έννομες τάξεις, συνιστώντας το πρότυπο των αντίστοιχων εθνικών συνταγματικών διατάξεων. Σύμφωνα με τον Γερμανό ακαδημαϊκό Peter Haberle, η έννοια του «πυρήνα» των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτέλεσε μία από τις πλέον επιτυχημένες εξαγωγές νομικών εννοιών σε άλλες εθνικές έννομες τάξεις στην ιστορία της γερμανικής μεταπολεμικής συνταγματικής παράδοσης¹³.

Επιπροσθέτως, υπό την επίδραση της γερμανικής συνταγματικής παράδοσης, η υποχρέωση του σεβασμού του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατέστη αναπόσπαστο μέρος των συνταγματικών διατάξεων περί διαφύλαξης και προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Πιο συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της ισπανικής συνταγματικής έννομης τάξης, σύμφωνα με το άρθρο 53 παρ. 1 του ισπανικού Συντάγματος: «Μόνο με νόμο, ο οποίος σε κάθε περίπτωση πρέπει να σέβεται το θεμελιώδες περιεχόμενο τους, θα μπορούσε να ρυθμιστεί η άσκηση αυτών των δικαιωμάτων και των ελευθεριών, τα οποία προστατεύονται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 161. (1) α)». Υπό αυτό το πρίσμα, το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ισπανίας έχει εξειδικεύσει την έννοια της υποχρέωσης του σεβασμού του θεμελιώδους περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων (contenido esencial de los derechos fundamentales) σε υποθέσεις του που αφορούσαν διάφορα επιμέρους θεμελιώδη δικαιώματα, όπως το δικαίωμα της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και το δικαίωμα στην ιδιοκτησία¹⁴. Πάντως, στην ισπανική επιστήμη του συνταγματικού δικαίου υποστηρίζεται ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ισπανίας έχει υιοθετήσει την απόλυτη θεωρία περί του «πυρήνα» των θεμελιωδών δικαιωμάτων¹⁵.

Πέρα από αυτό, το άρθρο 18 παρ. 3 του πορτογαλικού Συντάγματος προβλέπει ότι «οι νόμοι που περιορίζουν τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις εγγυήσεις πρέπει να έχουν γενικό και αφηρημένο χαρακτήρα και δεν μπορούν να ισχύουν αναδρομικά, ούτε να περιορίζουν την έκταση ή την εμβέλεια του ουσιώδους περιεχομένου των συνταγματικών κανόνων». Πάντως, η συνταγματική θεωρία και η νομολογία της Πορτογαλίας δεν φαίνεται να παίρνουν μια ξεκάθαρη θέση αναφορικά με την υιοθέτηση της απόλυτης ή σχετικής θεωρίας¹⁶. Παρόμοια διάταξη υφίσταται και στο Σύνταγμα της Σλοβακίας (άρθρο 13 παρ. 4), σύμφωνα με την οποία: «Κατά την επιβολή των περιορισμών στα θεμελιώδη δικαιώματα και στις ελευθερίες, πρέπει να γίνεται σεβαστός ο πυρήνας και το νόημα αυτών των δικαιωμάτων και των ελευθεριών, και οι περιορισμοί αυτοί πρέπει να χρησιμοποιούνται μόνο για τον καθορισμένο σκοπό». Ο σεβασμός του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατοχυρώνεται κατά τρόπο ρητό και στην περίπτωση του Συντάγματος της Εσθονίας. Σύμφωνα με τη σχετική συνταγματική διάταξη: «Τα δικαιώματα και οι ελευθερίες μπορούν να περιορίζονται μόνο σύμφωνα με το Σύνταγμα. Ο προαναφερθείς περιορισμός επιβάλλεται να είναι αναγκαίος σε μια δημοκρατική κοινωνία και δεν πρέπει να αλλοιώνει τη φύση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που περιορίζονται».

Παράλληλα, κατά το άρθρο 8 παρ. 2 του Συντάγματος της Ουγγαρίας: «Ένα θεμελιώδες δικαίωμα μπορεί να περιορίζεται, ώστε να επιτρέπει την άσκηση άλλου θεμελιώδους δικαιώματος ή να υπερασπίζεται οποιαδήποτε συνταγματική αξία στον απολύτως αναγκαίο βαθμό, ανάλογα με τον επιδιωκόμενο σκοπό και σε σχέση με το θεμελιώδες περιεχόμενο του εν λόγω θεμελιώδους δικαιώματος». Το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ουγγαρίας, στη σχετική νομολογία του, έχει αναφερθεί στην υποχρέωση σεβασμού του θεμελιώδους περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων, κρίνοντας ότι αυτό θα πρέπει να εξειδικεύεται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση με βάση τα πραγματικά περιστα-

12. R. ALEXY, A theory of constitutional rights, OUP, 2004, σσ. 193-194, M. BRKAN, The concept of essence of fundamental rights in the EU legal order: peeling the onion to its core, European Constitutional Law Review, 2018, σ. 340.

13. J. KOKOTT, Grundrechtliche Schranken und Schrankenschranken», στο: D. Merten / H.-J. Papier (eds), Handbuch der Grundrechte in Deutschland und Europa, Müller, 2004, σ. 887.

14. Sentencia 11/1981, S.T.C., Apr. 25, 1981 (B.O.E. No. 99) (Spain), Sentencia 91/2000, S.T.C., May 4, 2000 (B.O.E. No. 107) (Spain).

15. L. PAREJO ALFONSO, El contenido esencial de los Derechos fundamentales en la jurisprudencia constitucional: A propósito de

la sentencia del Tribunal Constitucional de 8 de abril de 1981, Revista Española de Derecho Constitucional, 1981, σσ. 169-190, J.J. CAMPO, Derechos fundamentales: conceptos y garantías, Trotta 1999, σ. 22, C. VIERA ÁLVAREZ, El contenido esencial de los derechos fundamentales: La libre inicitativa economica en España y Chile, Revistade Ciencias Sociales, 2013, σ. 1820.

16. Judgment of the Portuguese Constitutional Court No. 604/2008, 10 December 2008, Judgment of the Portuguese Constitutional Court No. 460/2011, 11 October 2011, point 2.4, Judgment of the Portuguese Constitutional Court No. 254/99, 4 May 1999, point 11, M. BRKAN, The concept of essence of fundamental rights in the EU legal order: peeling the onion to its core, European Constitutional Law Review, 2018, σ. 342 («Μολονότι το Συνταγματικό Δικαστήριο στη νομολογία του δεν επιβεβαιώνει ρητά την απόλυτη θεωρία, η προτίμησή του για την αναγνώριση της πρακτικής αξίας αυτής θα μπορούσε να διαπιστωθεί σε αυτές τις αποφάσεις»).

τικά της εκάστοτε υπόθεσης (σχετική θεωρία)¹⁷. Ακόμη, το άρθρο 31 του Συντάγματος της Πολωνίας ορίζει ότι «οποιοσδήποτε περιορισμός στην άσκηση των συνταγματικών ελευθεριών και δικαιωμάτων μπορεί να επιβληθεί μόνο με νόμο και μόνο όταν είναι αναγκαίος σε ένα δημοκρατικό κράτος για την προστασία της ασφάλειας ή της δημόσιας τάξης του ή για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, της υγείας ή της δημόσιας ηθικής ή των ελευθεριών και των δικαιωμάτων άλλων προσώπων. Οι περιορισμοί αυτοί δεν παραβιάζουν την ουσία των ελευθεριών και των δικαιωμάτων». Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με το άρθρο 53 παρ. 2 του Συντάγματος της Ρουμανίας, «ο περιορισμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι συνταγματικός, μόνο εάν είναι απαραίτητος σε μια δημοκρατική κοινωνία. Το μέτρο θα πρέπει να είναι ανάλογο προς την κατάσταση που το προκάλεσε, να εφαρμόζεται χωρίς διακρίσεις, και χωρίς να παραβιάζει το εν λόγω δικαίωμα ή εκείνο της ελευθερίας». Σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 4 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και Ελευθεριών, που αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του Συντάγματος της Τσεχίας, «κατά την εφαρμογή των διατάξεων που αφορούν περιορισμούς των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών, πρέπει να διαφυλάσσεται η ουσία και η σημασία αυτών των δικαιωμάτων και των ελευθεριών. Οι περιορισμοί αυτοί δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται καταχρηστικά για σκοπούς άλλους από εκείνους για τους οποίους θεσπίστηκαν».

Ωστόσο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι, σε αντιδιαστολή προς τα ανωτέρω, τα εθνικά Συντάγματα άλλων ευρωπαϊκών κρατών είτε περιέχουν κάποια διάταξη η οποία αναφέρεται στον περιορισμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά τρόπο γενικό, χωρίς να πραγματοποιείται ειδική μνεία στην υποχρέωση του σεβασμού του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων, είτε αναφέρονται στη δυνατότητα επιβολής περιορισμών στο πλαίσιο της κατοχύρωσης επιμέρους θεμελιωδών δικαιωμάτων. Πιο συγκεκριμένα, αναφορά στη δυνατότητα περιορισμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πλαίσιο κάποιας γενικής τους διάταξης, χωρίς όμως ειδική μνεία στην υποχρέωση σεβασμού του πυρήνα τους, πραγματοποιούν, μεταξύ άλλων, τα Συντάγματα της Κύπρου (άρθρο 33), της Κροατίας (άρθρο 16) και της Λιθουανίας (άρθρο 28). Εντούτοις, και στις περιπτώσεις αυτών των κρατών, η υποχρέωση σεβασμού του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων έχει συχνά αναγνωριστεί ως υποχρέωση βάσει της νομολογίας των εθνικών τους δικαστηρίων. Στην περίπτωση της Ελλάδας, γίνεται αναφορά, στο άρθρο 25 του ελληνικού Συντάγματος, στη δυνατότητα επιβολής περιορισμών στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

17. H. KÜPPER, Die ungarische Verfassung nach zwei Jahrzehnten des Übergangs, Peter Lang, 2007, σ. 92, M. BRKAN, In search of the concept of essence of EU fundamental rights through the prism of data privacy, Maastricht Faculty of Law working paper no. 1, 2017, σ. 8.

Σύμφωνα με τη διάταξη αυτή: «Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από τον νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού, και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας». Ωστόσο, τη θεωρία περί υποχρέωσης σεβασμού του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων φαίνεται να την αποδέχεται τόσο η ελληνική επιστήμη του συνταγματικού δικαίου όσο και η νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων¹⁸. Παρομοίως, όσον αφορά την Ιταλία, παρά την απουσία ρητής αναφοράς στον σεβασμό του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων από το ιταλικό Σύνταγμα, το Συνταγματικό Δικαστήριο του κράτους έχει υιοθετήσει τη θεωρία περί ύπαρξης ενός απαραβίαστου πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ο οποίος απαιτείται να γίνεται σεβαστός από τις εθνικές νομοθετικές, εκτελεστικές και δικαστικές αρχές¹⁹.

Τέλος, σε άλλα κράτη μέλη της ΕΕ, η αναφορά στις προϋποθέσεις επιβολής μέτρων περιοριστικών των θεμελιωδών δικαιωμάτων πραγματοποιείται σε περιπτώσιολογική βάση στο πλαίσιο της κατοχύρωσης επιμέρους θεμελιωδών δικαιωμάτων. Τέτοιες περιπτώσεις είναι αυτές της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Ολλανδίας, του Λουξεμβούργου, της Αυστρίας, της Βουλγαρίας, της Δανίας, της Φινλανδίας, της Λετονίας και της Ιρλανδίας.

2. Η έννοια του σεβασμού του «πυρήνα» των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο διεθνές δίκαιο

Σαφής αναφορά στην υποχρέωση σεβασμού του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων γίνεται και σε διεθνείς συνθήκες περί της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 5 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα του 1966: «Καμία διάταξη του Συμφώνου αυτού δεν είναι δυνατόν να ερμηνευθεί κατά τρόπο, ώστε να συνεπάγεται οποιοδήποτε δικαίωμα για ένα κράτος, μία ομάδα ή ένα άτομο να επιδοθεί σε δραστηριότητα ή να τελέσει πράξη που να αποβλέπει στην κατάλυση των δικαιωμάτων

18. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2023, σ. 95, ΣΠ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ / Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2017, σ. 131. Για τη σχετική νομολογία, βλ. ενδεικτικά: ΑΠ 794/1976, ΤοΣ 1977, σ. 173 επ., ΑΠ 1241/1976, ΤοΣ 1976, σ. 176 επ., ΑΠ 926/1979, ΕΕΝ 1979, σ. 737 επ., ΣτΕ 2040/1977, ΤοΣ 1978, σ. 457 επ., ΣτΕ 780/1981, ΤοΣ 1982, σ. 74 επ., ΣτΕ 3621/1981, ΤοΣ 1982, σ. 283 επ., ΣτΕ 1503/1982, ΤοΣ 1982, σ. 576 επ., ΣτΕ 2753/1988, ΤοΣ 1989, σ. 149 επ., ΣτΕ 2930/1989.

19. Corte Costituzionale, 29 May 1968, n. 56, G.U. n. 139, 1968, Corte Costituzionale, 24 July 1972, n. 141, G.U. n. 194, 1972, Corte Costituzionale, 6 October 1983, n. 300, G.U. 281, 1983, Corte Costituzionale, 17 July 1998, n. 267, G.U. n. 29, 1998, Corte Costituzionale, 1 July 2015, n. 125, G.U. 27, 2015.

και των ελευθεριών που αναγνωρίζει το Σύμφωνο ή σε περιορισμούς ευρύτερους από αυτούς που προβλέπονται με το παρόν». Επομένως, κατά τη διάταξη αυτή, τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο Διεθνές Σύμφωνο διαθέτουν έναν απαραβίαστο πυρήνα που θα πρέπει να γίνεται σεβαστός κατά την επιβολή των περιοριστικών μέτρων από τα κράτη²⁰.

Μολονότι το Διεθνές Σύμφωνο περί Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων δεν εξειδικεύει περαιτέρω την έννοια του «πυρήνα» των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ο προσδιορισμός του περιεχομένου του όρου αυτού θα πρέπει να γίνεται μέσω των «αρχών των Συρακουσών σχετικά με τον περιορισμό και την παρέκκλιση από τις διατάξεις του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα»²¹. Οι αρχές αυτές εκπονήθηκαν στο πλαίσιο μιας διεθνούς διάσκεψης, η οποία πραγματοποιήθηκε στις Συρακούσες της Ιταλίας το 1984, και περιέχουν κατευθυντήριες οδηγίες για την ερμηνεία των άρθρων 4 και 5 του Διεθνούς Συμφώνου. Σύμφωνα με τις αρχές αυτές, «το πεδίο εφαρμογής ενός περιορισμού που αναφέρεται στο Σύμφωνο δεν πρέπει να ερμηνεύεται κατά τρόπο που να θέτει σε κίνδυνο τον πυρήνα του σχετικού δικαιώματος»²². Εξάλλου, με βάση το γενικό σχόλιο νούμερο 31 της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών, αναφορικά με τη φύση των γενικών υποχρεώσεων που υπέχουν τα συμβαλλόμενα κράτη με βάση το Διεθνές Σύμφωνο, «σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να εφαρμοστούν περιορισμοί κατά τρόπο που θα έθιγαν τον πυρήνα ενός δικαιώματος του Συμφώνου»²³.

Ακόμη, αναφορά στην έννοια της υποχρέωσης σεβασμού του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων πραγματοποιείται και στο Διεθνές Σύμφωνο περί οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών δικαιωμάτων του 1966²⁴.

20. P. THIELBÖRGER, The essence of international human rights, German Law Journal, 2019, σσ. 930-933.

21. UN Commission on Human Rights, The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights, παρ. 58, UN Doc. E/CN.4/1958/4 (Σεπτέμβριος 28, 1984).

22. Ibid.

23. UN Human Rights Committee (HRC), General Comment No. 31, The nature of the general legal obligation imposed on states parties to the Covenant, UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.13 (May 26, 2004).

24. D. BILCHITZ, Towards a reasonable approach to the minimum core: laying the ground for future socio-economic rights jurisprudence, African Journal of Human Rights, 2003, σ. 1, J. RIVERS, Proportionality and variable intensity of Review, Cambridge Law Journal, 2006, σσ. 174-181, LEHMANN, In defence of the Constitutional Court: Litigating Socio-economic rights and the myth of the minimum core, American Journal of International Law Review, 2006, σ. 163, K. YOUNG, The minimum core of Economic, Social and Cultural Rights: A concept in search of a content, Yale International Law

Journal, 2008, σ. 113.

25. UN Human Rights Committee, Note verbale dated 5 December 1986 from the Permanent Mission of the Netherlands to the United Nations Office at Geneva addressed to the Centre of Human Rights (Limbourg Principles) Annex, UN Doc. E/CN.4/1987/17 (January 8, 1987).

26. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 3, The Nature of States parties' obligations (article 2, para 1 of the Covenant). Para 10, UN Doc. E/1991/23 (December 14, 1990).

27. P. THIELBÖRGER, The essence of international human rights, German Law Journal, 2019, σσ. 926-930.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 4 του εν λόγω Διεθνούς Συμφώνου: «Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν ότι η απόλαυση των εξασφαλισμένων από το Κράτος δικαιωμάτων μπορεί να περιοριστεί από τα Κράτη με νόμιμους περιορισμούς μόνο μέχρι του σημείου που ταιριάζει με τη φύση των δικαιωμάτων αυτών και αποκλειστικά και μόνο για να εξυπηρετηθεί η γενική ευημερία, μέσα σε μια δημοκρατική κοινωνία». Κατευθυντήριες οδηγίες για την ερμηνεία της συγκεκριμένης διάταξης του Διεθνούς Συμφώνου παρέχουν οι Αρχές του Λιμβούργου του 1986, σύμφωνα με τις οποίες η έννοια της φύσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων που αναφέρεται στο άρθρο 4 του Διεθνούς Συμφώνου δηλώνει ότι «ο περιορισμός των δικαιωμάτων αυτών δεν ερμηνεύεται, ούτε εφαρμόζεται κατά τρόπο που να θέτει σε κίνδυνο τον πυρήνα του σχετικού δικαιώματος»²⁵.

Άλλωστε, σύμφωνα με το γενικό σχόλιο υπ' αριθμόν 3 της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών: «Κάθε συμβαλλόμενο κράτος έχει μια ελάχιστη βασική υποχρέωση για τη διασφάλιση της ικανοποίησης, τουλάχιστον, των ελάχιστων ουσιωδών επιπέδων καθενός από τα δικαιώματα. Ένα συμβαλλόμενο κράτος στο οποίο ένας σημαντικός αριθμός ατόμων στερείται βασικών τροφίμων, βασικής πρωτοβάθμιας υγειονομικής περίθαλψης, βασικής στέγης και στέγασης ή των πιο βασικών μορφών εκπαίδευσης, εκ πρώτης όψεως, παραλείπει να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του βάσει του Συμφώνου. Εάν το Σύμφωνο ερμηνευόταν κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μην καθιερώνει μια τέτοια ελάχιστη βασική υποχρέωση, θα στερούνταν σε μεγάλο βαθμό τον λόγο ύπαρξής του»²⁶. Ωστόσο, η έννοια του «πυρήνα», ενώ στην περίπτωση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων έχει κυρίως αρνητικό χαρακτήρα αναφερόμενη στην αξίωση αποχής των κρατών από τη λήψη μέτρων που θα έθιγαν τον πυρήνα ενός θεμελιώδους δικαιώματος, στην περίπτωση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών δικαιωμάτων αναφέρεται στην υποχρέωση των συμβαλλόμενων κρατών να λάβουν θετικά μέτρα για την προοδευτική υλοποίηση των προαναφερθέντων²⁷.

Η υποχρέωση του σεβασμού του πυρήνα των θεμελιω-

δών δικαιωμάτων έχει αναγνωριστεί και στο πλαίσιο της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Πιο συγκεκριμένα, παρά την απουσία ρητής αναφοράς στην υποχρέωση του σεβασμού του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, υποστηρίζεται στη θεωρία ότι η αναγκαιότητα αυτή τυγχάνει έμμεσης κατοχύρωσης μέσω του άρθρου 17 της Σύμβασης, το οποίο απαγορεύει την κατάχρηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων²⁸. Σύμφωνα με την εν λόγω διάταξη: «Τίποτα στην παρούσα Σύμβαση δεν μπορεί να ερμηνευθεί ότι υπονοεί για οποιοδήποτε κράτος, ομάδα ή πρόσωπο οποιοδήποτε δικαίωμα να συμμετάσχει σε οποιαδήποτε δραστηριότητα ή να εκτελέσει οποιαδήποτε πράξη που αποσκοπεί στην καταστροφή οποιουδήποτε δικαιώματος και οποιασδήποτε ελευθερίας που ορίζεται σε αυτήν ή στον περιορισμό του σε μεγαλύτερο βαθμό από ό, τι προβλέπεται στη Σύμβαση».

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η υποχρέωση του σεβασμού του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων έχει καταστεί αντικείμενο ρητής αναγνώρισης στο πλαίσιο της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ). Έτσι, για πρώτη φορά, το ΕΔΔΑ αναφέρθηκε στην έννοια του «πυρήνα» των θεμελιωδών δικαιωμάτων το 1968 στην υπόθεση *Belgian Linguistic case*²⁹. Στην απόφαση του αυτή, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι «το δικαίωμα στην εκπαίδευση που εγγυάται η πρώτη πρόταση του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου από την ίδια τη φύση του απαιτεί ρύθμιση από το κράτος, ρύθμιση η οποία μπορεί να ποικίλει σε χρόνο και τόπο ανάλογα με τις ανάγκες και τους πόρους της κοινότητας και των ατόμων. Είναι αυτονόητο ότι μια τέτοια ρύθμιση δεν πρέπει ποτέ να θίγει τον πυρήνα του δικαιώματος στην εκπαίδευση, ούτε να έρχεται σε σύγκρουση με άλλα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στη Σύμβαση». Σε μεταγενέστερες αποφάσεις του, το ΕΔΔΑ επέκτεινε την υποχρέωση του σεβασμού του πυρήνα του δικαιώματος και σε άλλα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως το δικαίωμα της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας (άρθρο 6 ΕΣΔΑ)³⁰, το δικαίωμα στον γάμο και στη

δημιουργία οικογένειας (άρθρο 12 ΕΣΔΑ)³¹, το δικαίωμα της μη αυτοενοχοποίησης³², το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλεγείν³³, το δικαίωμα στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 8 ΕΣΔΑ)³⁴, την ελευθερία της θρησκείας (άρθρο 9 ΕΣΔΑ)³⁵ και την ελευθερία του συνέρχεσθαι (άρθρο 11 ΕΣΔΑ)³⁶. Σε αυτή τη βάση, επισημαίνεται στη θεωρία ότι η έννοια της υποχρέωσης του σεβασμού του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων χρησιμοποιείται στη νομολογία του ΕΔΔΑ όχι μόνο ως ένας περιορισμός της συρρίκνωσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αλλά και ως ένα μέσο επέκτασης του προστατευτικού πεδίου εφαρμογής της Σύμβασης (*Schutzbereich*) προς διασφάλιση της αποτελεσματικής της εφαρμογής³⁷.

3. Η ιστορική πορεία κατοχύρωσης της υποχρέωσης του σεβασμού του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ΧΘΔΕΕ

Η πρώτη αναφορά στην έννοια του «πυρήνα» των θεμελιωδών δικαιωμάτων πραγματοποιήθηκε για πρώτη φορά στην κοινοτική έννομη τάξη, στο πλαίσιο της νομολογίας του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ) περί αναγνώρισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου. Πιο συγκεκριμένα, το ΔΕΚ αναφέρθηκε για πρώτη φορά στην υποχρέωση των κρατών μελών να σέβονται την «ουσία» των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην υπόθεση *Nold*, το 1974³⁸. Σε αυτή την υπόθεση, μια γερμανική εταιρεία άσκησε

κατά Ελβετίας (Προσφυγή Νο 5809/08), απόφαση της 21ης Ιουλίου 2016, παρ. 151.

28. O. ROUZIERE-BEAULIEU, *La protection de la substance du droit par la Cour européenne des droits de l' homme*, PHD Thesis, Université de Montpellier, 2017, σ. 264, S. VAN DROOGHENBROECK / C. RIZCALLAH, *The ECHR and the essence of fundamental rights: Searching for sugar in hot milk?*, *German Law Journal*, 2019, σσ. 904-923.

29. ΕΔΔΑ *The Belgian Linguistic case* (Προσφυγές Nos 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 και 2126/64), απόφαση της 23ης Ιουλίου 1968, παρ. 5.

30. ΕΔΔΑ *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή Νο 4451/70), απόφαση της 21ης Φεβρουαρίου 1975, παρ. 38, ΕΔΔΑ *Philis κατά Ελλάδας* (Προσφυγές Nos 12750/87, 13780/88 και 14003/88), απόφαση της 27ης Αυγούστου 1991, παρ. 59, 65, ΕΔΔΑ *Baka κατά Ουγγαρίας* (Προσφυγή Νο 202261/12), απόφαση της 23ης Ιουλίου 2016, παρ. 121, ΕΔΔΑ *Al-Dulimi and Montana Management Inc.*

31. ΕΔΔΑ *Rees κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή Νο 9532/81), απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 1986, παρ. 50.

32. ΕΔΔΑ *Serves κατά Γαλλίας* (Προσφυγή Νο 20225/92), απόφαση της 20ής Οκτωβρίου 1997, παρ. 47, ΕΔΔΑ *Heaney and McGuinness κατά Ιρλανδίας* (Προσφυγή Νο 34720/97), απόφαση της 21ης Δεκεμβρίου 2000, παρ. 55, 58.

33. ΕΔΔΑ *Mathieu-Mohn & Clerfayt κατά Βελγίου* (Προσφυγή Νο 9267/81), απόφαση της 2ας Μαρτίου 1987, παρ. 52, ΕΔΔΑ *Matthews κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγή Νο 24833/94), απόφαση της 18ης Φεβρουαρίου 1999, παρ. 65.

34. ΕΔΔΑ *Phinikaridou κατά Κύπρου* (Προσφυγή Νο 23890/02), απόφαση της 20ής Δεκεμβρίου 2017, παρ. 65.

35. ΕΔΔΑ *Sinanisik κατά Τουρκίας* (Προσφυγή Νο 21924/05), απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 2010, παρ. 42.

36. ΕΔΔΑ *Rhino κατά Ελβετίας* (Προσφυγή Νο 48848/07), απόφαση της 11ης Οκτωβρίου 2011, παρ. 66, ΕΔΔΑ *Ognevenko κατά Ρωσίας* (Προσφυγή Νο 44873/09), απόφαση της 20ής Νοεμβρίου 2018, παρ. 59.

37. S. VAN DROOGHENBROECK / C. RIZCALLAH, *The ECHR and the essence of fundamental rights: Searching for sugar in hot milk?*, *German Law Journal*, 2019, σ. 906.

38. ΔΕΚ C-4/73, *Nold KG/Επιτροπή*, 14.05.1974, ECLI:EU:C:1974:51.

προσφυγή ακυρώσεως κατά της απόφασης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής βάσει της οποίας οι εταιρείες θα έπρεπε να πληρούν ορισμένες προϋποθέσεις σχετικά με τον όγκο των πωλήσεών τους, ώστε να μπορούν να αγοράζουν άμεσα από πρακτορείο. Η γερμανική εταιρεία επικαλέστηκε, μεταξύ άλλων, ότι η άρνηση χαρακτηρισμού της ως χονδρεμπόρου παραβίαζε το δικαίωμά της στην ελεύθερη ανάπτυξη εμπορικής δραστηριότητας που κατοχυρωνόταν στον Θεμελιώδη Νόμο της Βόννης και στην ΕΣΔΑ. Με την απόφασή του στην υπόθεση αυτή, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι πηγή της θεσμικής έμπνευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως γενικών αρχών του ευρωπαϊκού δικαίου συνιστούν οι διεθνείς συνθήκες περί προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η ΕΣΔΑ, χωρίς όμως να την κατονομάσει ρητά.

Έπειτα, σύμφωνα με το ΔΕΚ, τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται με την εξασφάλιση της προστασίας του δικαιώματος ιδιοκτησίας από τα Συντάγματα των κρατών μελών και με τις παρόμοιες εγγυήσεις που παρέχονται στην ελεύθερη άσκηση εμπορικής δραστηριότητας, εργασίας και άλλων επαγγελματικών δραστηριοτήτων δύνανται να υποβληθούν σε περιορισμούς από τα κράτη μέλη για τη διαφύλαξη σκοπών δημοσίου συμφέροντος. Ωστόσο, οι περιορισμοί αυτοί υπόκεινται με τη σειρά τους σε ορισμένους περιορισμούς, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται και η διαφύλαξη του πυρήνα του θεμελιώδους δικαιώματος. Σύμφωνα με τη χαρακτηριστική διατύπωση του ΔΕΚ: «Κατά την κοινοτική έννομη τάξη, είναι θεμιτή η επιφύλαξη σχετικά με τα δικαιώματα της εφαρμογής ορισμένων ορίων που δικαιολογούνται από τους στόχους γενικού συμφέροντος, τους οποίους επιδιώκει η Κοινότητα, εφόσον όμως δεν θίγεται η ουσία των δικαιωμάτων αυτών»³⁹.

Εκτός αυτού, το ΔΕΚ δήλωσε ρητά την υποχρέωση σεβασμού της «ουσίας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων και στην υπόθεση *Hauer*⁴⁰. Ειδικότερα, η υπόθεση αυτή, η οποία περιήλθε στην κρίση του Δικαστηρίου κατόπιν υποβολής προδικαστικού ερωτήματος από γερμανικό δικαστήριο, αφορούσε την απόρριψη από τις γερμανικές αρχές αίτησης για χορήγηση άδειας φύτευσης αμπέλων σε ιδιόκτητο κτήμα. Στην υπόθεση αυτή, το ΔΕΚ έκρινε ότι «έστω και αν δεν μπορεί να αμφισβητηθεί καταρχήν η δυνατότητα της Κοινότητας να περιορίζει τη χρήση του δικαιώματος της ιδιοκτησίας στο πλαίσιο μιας κοινής οργάνωσης αγοράς και για τους σκοπούς μιας διαρθρωτικής πολιτικής, πρέπει να εξεταστεί ακόμα αν οι περιορισμοί που θέσπισε ο επίδικος κανονισμός ανταποκρίνονται πράγματι στους στόχους γενικού συμφέροντος που επιδιώκει η Κοινότητα και μήπως αποτελούν, ενόψει του επιδιωκόμενου

σκοπού, υπέρμετρη και επαχθή επέμβαση στα δικαιώματα του ιδιοκτήτη, η οποία προσβάλλει την ίδια την ουσία του δικαιώματος της ιδιοκτησίας»⁴¹.

Ακολούθως, σημείο-σταθμό για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτέλεσε η θέσπιση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων το 2000. Η Διακυβερνητική Διάσκεψη ξεκίνησε τις εργασίες της τον Φεβρουάριο του 2000 και τις ολοκλήρωσε τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου με το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Νίκαιας. Η Συνθήκη της Νίκαιας τέθηκε σε ισχύ τον Φεβρουάριο του 2003. Η πρωτοβουλία για τη θέσπιση του ΧΘΔΕΕ ανήκε στη Γερμανία και, συγκεκριμένα, στον Γερμανό Υπουργό Εξωτερικών Joschka Fischer⁴². Στο πλαίσιο αυτό, παρά την καταρχήν ύπαρξη σχετικής συμφωνίας των εκπροσώπων των κρατών μελών αναφορικά με την ανάγκη ρητής κατοχύρωσης της υποχρέωσης σεβασμού του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ΧΘΔΕΕ, υπήρξε διαφωνία αναφορικά με τον όρο που θα ήταν ο πλέον κατάλληλος για τη διατύπωση της εν λόγω υποχρέωσης και για τον προσδιορισμό της έκτασης της υποχρέωσης αυτής. Για τον λόγο αυτό, κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης υιοθετήθηκαν διάφορες διατυπώσεις, όπως το «ουσιώδες περιεχόμενο» (*contenu essentiel*) των θεμελιωδών δικαιωμάτων και η «πραγματική ουσία» (*substance meme*) των θεμελιωδών δικαιωμάτων⁴³. Τελικά, ο όρος που κρίθηκε ως επικρατέστερος ήταν αυτός περί υποχρέωσης του σεβασμού του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ο οποίος και κατοχυρώθηκε στο άρθρο 52 του ΧΘΔΕΕ. Σε κάθε περίπτωση, σημαντική επίδραση στην υιοθέτηση της έννοιας του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ΧΘΔΕΕ άσκησε

41. Ibid, σκ. 23.

42. Λ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Ο Ευρωπαϊκός Χάρτης και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ενωσιακή έννομη τάξη, ΤοΣ, 2001, σσ. 1267-1326, Π. ΣΤΑΓΚΟΣ, Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004.

43. Άρθρο (Περιορισμός) του Σχεδίου του ΧΘΔΕΕ, CHARTE 4123/1/00 REV 1, 15 Φεβρουαρίου 2000, Άρθρο 47 (Περιορισμός των δικαιωμάτων) του Σχεδίου του ΧΘΔΕΕ, CHARTE 4316/00, 16 Μαΐου 2000, Άρθρο 50 (Πεδίο εγγυώμενων δικαιωμάτων) του Σχεδίου του ΧΘΔΕΕ, CHARTE 4422/00, 28 Ιουλίου 2000. Πάντως, σύμφωνα με τον πρόεδρο του ΔΕΕ, Koen Lenaerts: «Είναι αλήθεια ότι μπορεί να φαίνεται ότι υπάρχει σημασιολογική διαφορά μεταξύ της έκφρασης “η ίδια η ουσία ενός θεμελιώδους δικαιώματος” και της έκφρασης “βασικό περιεχόμενο ενός θεμελιώδους δικαιώματος” που κατοχυρώνεται στο άρθρο 52 του ΧΘΔΕΕ. Ωστόσο, σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΕ, και οι δύο εκφράσεις μπορούν να χρησιμοποιούνται εναλλακτικά ως συνώνυμες». Κ. LENARTS, Limits on limitations: The essence of Fundamental Rights in the EU, *German Law Journal*, 2019, σ. 781. Για τη συναφή νομολογία, βλ. ιδίως: ΓεΔΕΕ T-187/11, *Trabelsi* κ.λπ./Συμβούλιο, 28.05.2013, ECLI:EU:T:2013:273, σκ. 81, ΓεΔΕΕ T-256/11, *Ezz* κ.λπ./Συμβούλιο, 27.02.2014, ECLI:EU:T:2014:93, σκ. 200.

39. Ibid, σκ. 14.

40. ΔΕΚ C-44/79, *Hauer/Land Rheinland-Pfalz*, 13.12.1979, ECLI:EU:C:1979:290.

η γερμανική συνταγματική παράδοση και ο πρόεδρος της Διάσκεψης και επικεφαλής της επιτροπής για τη σύνταξη του ΧΘΔΕΕ, Roman Herzog, ο οποίος διετέλεσε δικαστής στο Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας και πρώτος πρόεδρος του κράτους μετά την ενοποίησή του. Τέλος, ο σεβασμός της ουσίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, πέραν της κατοχύρωσής της στον ΧΘΔΕΕ, αποτελεί γενική αρχή του δικαίου της ΕΕ, η οποία απορρέει από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών και από την ΕΣΔΑ, και εξακολουθεί να ισχύει – ενίοτε και να εφαρμόζεται – παράλληλα με τον ΧΘΔΕΕ, κυρίως σε περιπτώσεις που ο τελευταίος δεν τυγχάνει εφαρμογής⁴⁴.

4. Η έννοια του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο άρθρο 52 του ΧΘΔΕΕ

4.1 Το εννοιολογικό περιεχόμενο της υποχρέωσης του σεβασμού του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ΧΘΔΕΕ

Η υποχρέωση σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατοχυρώθηκε στο άρθρο 52 του ΧΘΔΕΕ. Σύμφωνα με αυτό: «Κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη πρέπει να προβλέπεται από τον νόμο και να σέβεται το βασικό περιεχόμενο των εν λόγω δικαιωμάτων και ελευθεριών. Τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται, μόνο εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά στους στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων».

Επομένως, η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ενωσιακή έννομη τάξη είναι δυνατόν καταρχήν να υπόκειται σε περιορισμούς. Πιο συγκεκριμένα, οι περιορισμοί των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι αναγκαίο να προβλέπονται με νόμο και να τίθενται για την εξυπηρέτηση σκοπών γενικού συμφέροντος ή για τη διαφύλαξη άλλων θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Παράλληλα, οι περιορισμοί των θεμελιωδών δικαιωμάτων, προκειμένου να είναι σύμφωνοι με τον ΧΘΔΕΕ, θα πρέπει να

τηρούν την αρχή της αναλογικότητας και να μην θίγουν το βασικό περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Σε κάθε περίπτωση, η υποχρέωση του σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων ισχύει μόνο αναφορικά με τα θεμελιώδη δικαιώματα και τις ελευθερίες και όχι για τις αρχές που κατοχυρώνονται στον ΧΘΔΕΕ⁴⁵. Και αυτό διότι οι αρχές, οι οποίες συνιστούν κατά κανόνα εκφάνσεις του κοινωνικού δικαίου της ΕΕ, δεν παράγουν δεσμευτικά έννομα αποτελέσματα, αλλά χρειάζεται να εξειδικευτούν μέσω του δευτερογενούς δικαίου της ΕΕ, προκειμένου να αποκτήσουν νομικά δεσμευτική ισχύ.

Έτσι, ιδιαίτερη σημασία αποκτά η αποσαφήνιση του εννοιολογικού περιεχομένου της υποχρέωσης του σεβασμού του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Πιο συγκεκριμένα, ως «βασικό περιεχόμενο» των θεμελιωδών δικαιωμάτων νοείται μια ελάχιστη, απαραβίαστη περιοχή του εσωτερικού περιεχομένου του δικαιώματος, της οποίας ο περιορισμός δεν είναι δυνατός. Και αυτό, διότι σε διαφορετική περίπτωση θα αναιρούνταν η ίδια η ύπαρξη του θεμελιώδους δικαιώματος και θα θιγόταν η αρχή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας από την οποία απορρέουν όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα⁴⁶. Σε κάθε περίπτωση, η έννοια του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων εμφανίζει μια εγγενή μεθοδολογική δυσχέρεια στον προσδιορισμό του ακριβούς περιεχομένου της λόγω του αφηρημένου χαρακτήρα της και λόγω της δυσκολίας οριοθέτησης της απαραβίαστης περιοχής του δικαιώματος. Ωστόσο, η μεθοδολογική αυτή δυσχέρεια δύναται να υπερκεραστεί μέσω του προσδιορισμού των κατάλληλων κριτηρίων οριοθέτησης της απαραβίαστης περιοχής των θεμελιωδών δικαιωμάτων από τη νομολογία του ΔΕΕ. Εξάλλου, παρά τη δυσχέρεια μεθοδολογικής αποσαφήνισης του περιεχομένου της, η έννοια αυτή επιτελεί μια ιδιαίτερα κρίσιμη λειτουργική αποστολή, η οποία συνίσταται στη θεσμική εγγύηση της ύπαρξης και της διαφύλαξης της αποτελεσματικής εφαρμογής των θεμελιωδών δικαιωμάτων έναντι του κινδύνου συστηματικής παραβίασής τους ή αποκένωσης του περιεχομένου τους.

Έπειτα, αναφορικά με τον ακριβή προσδιορισμό της έννοιας του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων, έχουν υποστηριχθεί δύο διαφορετικές απόψεις στο πλαίσιο της θεωρίας. Αναλυτικότερα, σύμφωνα

44. ΔΕΕ C-397/14, *Polkomtel*, 14.04.2016, ECLI:EU:C:2016:256, σκ. 60, ΔΕΕ C-129/13, *Kamino International Logistics και Datema Hellmann Worldwide Logistics*, 03.07.2014, ECLI:EU:C:2014:2041, σκ. 29, ΔΕΕ C-539/10 P, *Al-Aqsa/Συμβούλιο και Pays-Bas/Al-Aqsa*, 15.11.2012, ECLI:EU:C:2012:711, σκ. 121, ΔΕΕ C-548/09, *Bank Melli Iran/Συμβούλιο*, 16.11.2011, ECLI:EU:C:2011:735. R. ALEXY, A theory of constitutional rights, OUP, 2004, σ. 347, M. BRKAN, The concept of essence of fundamental rights in the EU legal order: peeling the onion to its core, *European Constitutional Law Review*, 2018, σ. 340, E. HANCOX, The relationship between the Charter and general principles: looking back and looking forward, *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 2020, σσ. 233-257.

45. T. TRIDIMAS, Fundamental rights, general principles of EU law and the Charter, *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*, 2014, σ. 231, T. TRIDIMAS / G. GENTILE, The essence of rights: An unreliable boundary?, *German Law Journal*, 2019, σ. 795, T. LOCK, Rights and Principles in the EU Charter of Fundamental Rights, *Common Market Law Review*, 2019.

46. K. LENAERTS, Limits on limitations: The essence of Fundamental Rights in the EU, *German Law Journal*, 2019, σ. 781.

με μια πρώτη άποψη, ο σκοπός της διαφύλαξης του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων συνυφαίνεται με την αποτελεσματική προστασία των εκάστοτε φορέων των δικαιωμάτων (υποκειμενική θεωρία)⁴⁷. Αντιθέτως, σύμφωνα με μια δεύτερη και μάλλον κρατούσα άποψη, το βασικό περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων συνιστά μια αντικειμενική εγγύηση της θεσμικής ύπαρξης και λειτουργίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του πλαισίου μιας δημοκρατικής κοινωνίας που στηρίζεται στο κράτος δικαίου (αντικειμενική θεωρία)⁴⁸.

Βάσει της αντικειμενικής προσέγγισης, ο σεβασμός του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων θίγεται, όταν τα θεμελιώδη δικαιώματα υφίστανται περιορισμούς που βλάπτουν την ίδια την ύπαρξή τους. Η προσέγγιση αυτή συνυφαίνεται με την ίδια την ιστορική διαδρομή της διαμόρφωσης της θεωρίας περί «πυρήνα» των θεμελιωδών δικαιωμάτων, που διατυπώθηκε στο πλαίσιο της μεταπολεμικής Γερμανίας, λόγω της ιστορικής εμπειρίας των ναζιστικών εγκλημάτων και της ανάγκης διασφάλισης της αποτροπής και της αποκένωσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων από το ουσιαστικό τους περιεχόμενο στο μέλλον. Υπό το πρίσμα αυτό, η έννοια του «πυρήνα» των θεμελιωδών δικαιωμάτων συνδέεται αδιάρρηκτα με την ανάγκη προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και των ουσιαστικών εγγυήσεων ενός δημοκρατικού κράτους δικαίου. Κατά παρόμοιο τρόπο, στο σύγχρονο ιστορικό πλαίσιο της ευρωπαϊκής ενοποίησης, η διαφύλαξη του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 52 του ΧΘΔΕΕ αποβλέπει στην εγγύηση της προστασίας των θεμελιωδών αξιών της ΕΕ. Από τη σκοπιά αυτή, η παραβίαση του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων δύναται να θεωρηθεί ως η επιβολή κάθε είδους περιορισμών που θα αναιρούσε την ίδια την ύπαρξη του θεμελιώδους δικαιώματος, θίγοντας με τον τρόπο αυτό την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και το κράτος δικαίου. Επομένως, υπό το πρίσμα αυτό, η υποχρέωση του σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων προσλαμβάνει τον χαρακτήρα μιας αντικειμενικής εγγύησης της προστατευτικής εμβέλειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του πλαισίου μιας δημοκρατικής κοινωνίας που τοποθετεί στον πυρήνα της την ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

4.2 Η σχέση της υποχρέωσης του σεβασμού του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΕ με την αρχή της αναλογικότητας

Για την αποσαφήνιση του εννοιολογικού περιεχομένου της υποχρέωσης του σεβασμού του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων, καθοριστικής ση-

μασίας είναι η διερεύνηση της σχέσης της εν λόγω υποχρέωσης προς την αρχή της αναλογικότητας. Ειδικότερα, η αρχή της αναλογικότητας, η οποία αναγνωρίστηκε αρχικά από τη νομολογία του ΔΕΕ ως μία από τις γενικές αρχές του δικαίου της ΕΕ που απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών⁴⁹, κατοχυρώνεται σήμερα στο άρθρο 5 παρ. 4 ΣΕΕ της Συνθήκης της Λισαβόνας και στο Πρωτόκολλο για την εφαρμογή των αρχών της αναλογικότητας και της επικουρικότητας⁵⁰.

Αναφορικά με το εννοιολογικό περιεχόμενο της αρχής της αναλογικότητας, αυτή περιλαμβάνει τη διερεύνηση της καταλληλότητας του μέτρου για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, τη διερεύνηση της αναγκαιότητάς του και, τέλος, την εξέταση της αναλογικότητας *stricto sensu*. Έτσι, κατά πρώτον, απαιτείται να διαπιστωθεί η καταλληλότητα ή η προσφορότητα του νομοθετικού ή διοικητικού μέτρου να οδηγήσει στην πραγμάτωση ενός σκοπού δημοσίου συμφέροντος. Έπειτα, το μέτρο θα πρέπει να είναι αναγκαίο, δηλαδή το ηπιότερο μεταξύ εκείνων που δύνανται να επιτύχουν τον σκοπό δημοσίου συμφέροντος. Με αυτόν τον τρόπο θα επιφέρει τον μικρότερο δυνατό περιορισμό του υπό κρίση θεμελιώδους δικαιώματος. Τέλος, η *stricto sensu* αναλογικότητα αναφέρεται στην ύπαρξη μιας εύλογης σχέσης μεταξύ του νομοθετικού ή διοικητικού μέτρου και του θεμελιώδους δικαιώματος. Η εύλογη αυτή σχέση θα πρέπει να υφίσταται τόσο αναφορικά με την ένταση της προσβολής του δικαιώματος όσο και από πλευράς κόστους και οφέλους που θα επέλθει από τον περιορισμό του.

49. ΔΕΚ C-8/55, *Fédération charbonnière de Belgique/Ανωτάτη Αρχή*, 29.11.1956, ECLI:EU:C:1956:11, σκ. 92, ΔΕΚ C-11/70, *Internationale Handelsgesellschaft mbH/Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, 17.12.1970, ECLI:EU:C:1970:114, σκ. 12-14, ΔΕΚ C-118/75, *Watson and Belmann*, 07.07.1976, ECLI:EU:C:1976:106, σκ. 2.

50. G. DE BÚRCA, The principle of proportionality and its application in EC law, *Yearbook of European Law*, 1993, σ. 1993, T. TRIDIMAS, Proportionality in Community law: searching for the appropriate standard of scrutiny, στο: E. Ellis (ed.), *The principle of proportionality in the laws of Europe*, Hart publishing, 1999, σ. 374, E. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Η εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας στη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ΔτΑ, τόμος εκτός σειράς, ΙΙΙ, 2005, σσ. 167-226, I. PORAT, The dual model of balancing: A model for the proper scope of balancing in constitutional law, *Cardozo Law Review*, 2006, σ. 1393, J. MALISZEWSKA-NIENARTOWICZ, The principle of proportionality in the European Community Law – General characteristic and practical application, *Pravni vjesnik*, 2008, σσ. 89-96, T. HARBO, The function of the proportionality principle in European law, *European Law Journal*, 2010, σσ. 158-185, V. COSTA, The principle of proportionality in EU Law: an interest-based taxonomy, στο: J. Mendes (ed.), *EU Executive Discretion and the limits of law*, Oxford University Press, 2019, σσ. 1-21.

47. M. DAWSON / O. LYNKEY / E. MUIR, What is the added value of the concept of the essence of EU fundamental rights?, *German Law Journal*, 2019, σσ. 765-766.

48. Ibid.

Γι' αυτό, στο πλαίσιο τόσο του συνταγματικού δικαίου των κρατών μελών της ΕΕ όσο και του δικαίου της ίδιας της Ένωσης, έχουν υποστηριχθεί δύο διαφορετικές απόψεις για το πώς σχετίζεται ο υποχρεωτικός σεβασμός του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΕ με την αρχή της αναλογικότητας. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με μια πρώτη θεωρητική προσέγγιση (σχετική θεωρία), ο προσδιορισμός του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων θα πρέπει να γίνεται *ad hoc* από τη δικαστική εξουσία, ενόψει των πραγματικών περιστατικών της κάθε υπό κρίση υπόθεσης. Κατά την προσέγγιση αυτή, η εξέταση της συμμόρφωσης προς την υποχρέωση σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί στην πραγματικότητα ένα από τα στάδια ελέγχου τήρησης της αρχής της αναλογικότητας⁵¹. Από αυτή την οπτική, «κάθε διερεύνηση πλήρωσης των προϋποθέσεων τήρησης των κριτηρίων της αρχής της αναλογικότητας θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τον σεβασμό που αξίζει το βασικό περιεχόμενο ενός δικαιώματος»⁵². Επομένως, βάσει της σχετικής θεωρίας, ο σεβασμός του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων διαθέτει απλώς και μόνο πολιτικά διακηρυκτικό χαρακτήρα.

Η επιστημονική αυτή προσέγγιση φαίνεται να υιοθετείται από ένα σημαντικό μέρος της επιστήμης του δικαίου της ΕΕ και του συνταγματικού δικαίου. Έτσι, σύμφωνα με τον Barak, «ο πυρήνας ενός θεμελιώδους δικαιώματος γίνεται καλύτερα κατανοητός με όρους αναλογικότητας»⁵³. Εξάλλου, κατά τον Robert Alexy, «η εγγύηση του σεβασμού ενός ουσιώδους πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν περιλαμβάνει περαιτέρω έλεγχο του περιορισμού των συνταγματικών δικαιωμάτων, πέραν αυτού που ήδη περιέχεται στην αρχή της αναλογικότητας»⁵⁴. Παρόμοια επιστημονική άποψη έχει εκφραστεί και από τον Konrad Hesse, ο οποίος δήλωσε ότι ο σεβασμός του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων δύναται να διαπιστωθεί από τη δικαστική εξουσία μόνο *ad hoc* και μόνο επί τη βάση της στάθμισης μεταξύ συγκρουόμενων συμφερόντων ή αξιών, η οποία πραγματοποιείται στο πλαίσιο της εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας⁵⁵. Ακόμη, σύμφωνα με τον Rivers, «οι περιπτώσεις του περιορισμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων που δεν θα μπορούσαν ποτέ να δικαι-

ολογηθούν είναι πράγματι νοητές, αλλά μπορούν κάλλιστα να θεωρηθούν ως δυσανάλογος περιορισμός των εν λόγω δικαιωμάτων»⁵⁶. Τέλος, τη σχετική θεωρία υιοθετεί και ο Orlando Scarcello, ο οποίος υποστήριξε ότι «η απόλυτη θεωρία φαίνεται προβληματική, όταν τίθεται το ζήτημα της μεθόδου αποσαφήνισης του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η σχετική θεωρία δίνει έμφαση στη στάθμιση, στο πλαίσιο της αναλογικότητας, και έτσι προσεγγίζει την έννοια του βασικού περιεχομένου του θεμελιώδους δικαιώματος, αποδίδοντας ένα πολύ υψηλό αφηρημένο ή συγκεκριμένο βάρος στην αξία που παραβιάστηκε. Αντιθέτως, η απόλυτη θεωρία αποτυγχάνει να διατυπώσει μια μέθοδο κατάλληλη για τον προσδιορισμό του περιεχομένου της υποχρέωσης σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων που υπέχουν τα κράτη μέλη»⁵⁷.

Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με μια δεύτερη θεωρητική προσέγγιση (απόλυτη θεωρία), το περιεχόμενο της έννοιας του «βασικού περιεχομένου» κάθε θεμελιώδους δικαιώματος είναι καθορισμένο εκ των προτέρων και παραμένει σταθερό και αναλλοίωτο. Κατά τούτο, η υποχρέωση σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων διαθέτει απολύτως διακριτό και αυτοτελή χαρακτήρα και περιεχόμενο έναντι της αρχής της αναλογικότητας⁵⁸. Επομένως, κατά τη θεωρητική αυτή προσέγγιση, το ΔΕΕ διερευνά πρωτίστως την πλήρωση της προϋπόθεσης του σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων, προκειμένου να διαπιστώσει τη συμβατότητα του περιορισμού κάποιου θεμελιώδους δικαιώματος προς τον ΧΘΔΕΕ. Μόνο στην περίπτωση που το ΔΕΕ διαπιστώσει ότι δεν θίγεται το βασικό περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος προβαίνει, εν συνεχεία, στη διερεύνηση της συμβατότητας του περιοριστικού μέτρου προς την αρχή της αναλογικότητας.

Η θεωρητική αυτή προσέγγιση υποστηρίζεται από σημαντικό μέρος της θεωρίας του δικαίου της ΕΕ και αποτελεί τη μάλλον κρατούσα άποψη. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη συναφή χαρακτηριστική διατύπωση του προέδρου του ΔΕΕ, Koen Lenaerts: «Είναι αληθές ότι υπάρχει κάποια αλληλοεπικάλυψη μεταξύ της έννοιας του "βασικού περιεχομένου" ενός θεμελιώδους δικαιώματος και της αρχής της αναλογικότητας. Αφενός, όταν ένα μέτρο είναι σύμφωνο με την αρχή της αναλογικότητας, μπορεί επίσης να θεωρηθεί

51. M. DAWSON / O. LYNKEY / E. MUIR, What is the added value of the concept of the essence of EU fundamental rights?, German Law Journal, 2019, σ. 767.

52. T. TRIDIMAS / G. GENTILE, The essence of rights: An unreliable boundary?, German Law Journal, 2019, σ. 797.

53. A. BARAK, Proportionality: constitutional rights and their limitations, Cambridge University Press, 2016, σ. 498.

54. R. ALEXY, A theory of constitutional rights, OUP, 2004, σ. 193.

55. K. HESSE, Grundzüge des Verfassungsrechts der BRD, C.F Müller, 1991, σσ. 140-141.

56. J. RIVERS, Proportionality and variable intensity of review, The Cambridge Law Journal, 2006, σ. 80.

57. O. SCARCELLO, Preserving the essence of fundamental rights under article 52 (1) of the Charter: A Sisyphean Task?, European Constitutional Law Review, 2020, σ. 654.

58. M. DAWSON / O. LYNKEY / E. MUIR, What is the added value of the concept of the essence of EU fundamental rights?, German Law Journal, 2019, σ. 767.

ότι σέβεται το βασικό περιεχόμενο του επίμαχου θεμελιώδους δικαιώματος. Δεύτερον και αντιστρόφως, όταν ένα μέτρο προσβάλλει το βασικό περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος, συνιστά αυτομάτως παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας. Ωστόσο, εδώ τελειώνει η επικάλυψη, διότι ένα μέτρο μπορεί να σέβεται την ουσία ενός θεμελιώδους δικαιώματος και, ωστόσο, να παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας. Όταν ένα μέτρο θίγει την ουσία του θεμελιώδους δικαιώματος, είναι αφ' εαυτού ασύμβατο με τον Χάρτη, χωρίς να απαιτείται στάθμιση μεταξύ των αντικρουόμενων συμφερόντων»⁵⁹. Επιπροσθέτως, σύμφωνα με τη θεωρητική προσέγγιση του καθηγητή Τάκη Τριδύμα, η απόλυτη θεωρία περί σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων εμφανίζεται ως προτιμότερη. Και αυτό, διότι «ο σεβασμός του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων συνιστά τη λογική συνέπεια του χαρακτηρισμού ενός δικαιώματος ως θεμελιώδους. Η απόλυτη θεωρία κάνει μια πολύ πιο ξεκάθαρη διάκριση μεταξύ του βασικού περιεχομένου του θεμελιώδους δικαιώματος και της αρχής της αναλογικότητας και ενισχύει τη νομιμοποιητική λειτουργία των περιοριστικών μέτρων, τοποθετώντας τον εσωτερικό πυρήνα του δικαιώματος πέρα από κάθε διαδικασία στάθμισης»⁶⁰.

Άλλωστε, η απόλυτη θεωρία περί του σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων έχει υποστηριχθεί και έχει γίνει δεκτή από μεγάλο μέρος της θεωρίας του συνταγματικού δικαίου στη Γερμανία και σε άλλα κράτη μέλη της ΕΕ. Και αυτό, με το σκεπτικό κυρίως ότι «ο καθορισμός του απόλυτου πυρήνα των δικαιωμάτων μέσω της αναλογικότητας θα έθετε σε κίνδυνο την εγγενή απολυτότητα της έννοιας του "πυρήνα" των θεμελιωδών δικαιωμάτων»⁶¹. Με άλλα λόγια, «ο σεβασμός του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων συνιστά μια αυτοτελή θεσμική εγγύηση της προστασίας τους»⁶². Βάσει της προσέγγισης αυτής, με την υιοθέτηση της σχετικής θεωρίας «το άρθρο 19 παράγραφος 2 του γερμανικού Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης υποβαθμίζεται σε μια απλή διακήρυξη, καθώς επαναλαμβάνει απλώς έναν προϋφιστάμενο περιορισμό των περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων»⁶³. Κατά παρόμοιο τρόπο, η άποψη αυτή περί απόλυτου χαρακτήρα του σεβασμού του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων έχει υποστηριχθεί και φαίνεται να γίνεται δεκτή και σε άλλες συνταγματικές έννομες τάξεις, όπως

στην περίπτωση της Ισπανίας όπου και έχει υιοθετηθεί από το Συνταγματικό Δικαστήριο της χώρας⁶⁴.

Συνεπώς, η υιοθέτηση της απόλυτης θεωρίας περί του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων, πέρα από επιστημονικά κρατούσα άποψη, φαίνεται να είναι και η επιστημονικά ορθότερη προσέγγιση. Αυτό προκύπτει κατά πρώτον από τη γραμματική διατύπωση του ίδιου του άρθρου 52 του ΧΘΔΕΕ. Το άρθρο αυτό, στο πρώτο εδάφιο του, αναφέρεται στην υποχρέωση σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ενώ στο δεύτερο γίνεται λόγος για την αρχή της αναλογικότητας. Από τη διατύπωση της εν λόγω διάταξης θα μπορούσε να συναχθεί ότι η αναφορά στην υποχρέωση του σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων και στην αρχή της αναλογικότητας πραγματοποιείται κατά τρόπο σωρευτικό. Εξάλλου, σύμφωνα με τις επεξηγήσεις του ΧΘΔΕΕ, το άρθρο 52 ΧΘΔΕΕ αποτυπώνει την ήδη υφιστάμενη νομολογία του ΔΕΕ περί υποχρέωσης σεβασμού της ουσίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, η οποία διατυπώθηκε και κατέστη σημείο αναφοράς και αντικείμενο επεξεργασίας από το ΔΕΕ κατά τρόπο διακριτό, έναντι της νομολογίας του περί της αρχής της αναλογικότητας.

Στο πλαίσιο της συστημικής ερμηνείας της εν λόγω διάταξης του ΧΘΔΕΕ θα πρέπει να επισημανθεί η στενή και αναπόσπαστη σύνδεση της έννοιας του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων με τη θεμελιώδη αξία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 1 του ΧΘΔΕΕ. Σύμφωνα με τις επεξηγήσεις στο άρθρο 1 του ΧΘΔΕΕ: «Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια δεν είναι μόνο θεμελιώδες δικαίωμα, αλλά αποτελεί την ίδια τη βάση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Κανένα από τα δικαιώματα που ορίζει ο παρών Χάρτης δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την προσβολή της αξιοπρέπειας άλλου προσώπου, καθώς η ανθρώπινη αξιοπρέπεια ανήκει καθ' ύποσταση στα δικαιώματα που ορίζει ο παρών Χάρτης. Δεν μπορεί ως εκ τούτου να θιγεί ούτε κατά τον περιορισμό του δικαιώματος». Επομένως, η διασφάλιση της ύπαρξης ενός απαραβίαστου βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων συνυφαίνεται με την ανάγκη αποτελεσματικής προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ως καταστατικής μήτρας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Τέλος, η υιοθέτηση της απόλυτης θεωρίας περί «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπαγορεύεται και από λόγους που ανάγονται στην τελεολογία της εν λόγω διάταξης. Η πρόσοδοση αυτοτελούς και ουσιαστικού περιεχομένου στην υποχρέωση σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων επιβάλλεται και για λόγους θωράκισης της αρχής του κράτους δικαίου και της διαφύλαξης των θεμελιωδών αξιών της

59. K. LENAERTS, Limits on limitations: The essence of Fundamental Rights in the EU, German Law Journal, 2019, σ. 786.

60. T. TRIDIMAS / G. GENTILE, The essence of rights: An unreliable boundary?, German Law Journal, 2019, σ. 803.

61. W. LEISNER, Grundrechte und Privatrecht, Beck, 1960, σ. 155.

62. H.-J. PAPIER, GG Article 14, στο: T. Maunz / G. Dürig (eds), Grundgesetz- Kommentar, Beck online, 2015, point 333.

63. P. HÄBERLE, Die Wesensgehaltgarantie des Art. 19 Abs. 2 GG, Müller, Heidelberg, 1983, σ. 234.

64. Sentencia 11/1981, S.T.C., Apr. 25, 1981 (B.O.E. No. 99) (Spain), Sentencia 91/2000, S.T.C., May 4, 2000 (B.O.E. No. 107) (Spain).

Ένωσης σε μια ιστορική περίοδο που αυτά δοκιμάζονται, εξαιτίας της ανάδυσης της ακροδεξιάς και των ανελεύθερων δημοκρατιών στα κράτη μέλη της ΕΕ. Έτσι, σύμφωνα με τον ίδιο τον πρόεδρο του ΔΕΕ, Koen Lenaerts: «Ανεξάρτητα από τους κινδύνους και τις προκλήσεις, τους οποίους ενδέχεται να αντιμετωπίσουμε εμείς οι ευρωπαίοι στο μέλλον, η έννοια του “βασικού περιεχομένου” των θεμελιωδών δικαιωμάτων λειτουργεί ως μια συνεχής υπενθύμιση ότι οι βασικές μας αξίες είναι απόλυτες και, ως τέτοιες, δεν υπόκεινται σε στάθμιση. Κατά την άποψή μου, το βασικό περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι το ουσιαστικότερο προπύργιο της ελευθερίας, το οποίο το ΔΕΕ δεν θα εγκαταλείψει ποτέ»⁶⁵.

5. Η υποχρέωση του σεβασμού του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της νομολογίας του ΔΕΕ

Καθοριστική σημασία για την αποσαφήνιση του εννοιολογικού περιεχομένου της υποχρέωσης σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων προσλαμβάνει η επισκόπηση της νομολογίας του ΔΕΕ. Συγκεκριμένα, από τη νομολογία του ΔΕΕ προκύπτει ότι, σε αρκετές αποφάσεις του, πραγματοποιεί απλή αναφορά στην έννοια του «βασικού περιεχομένου» των θεμελιωδών δικαιωμάτων, χωρίς όμως πάντοτε να διακρίνει την υποχρέωση αυτή από την αρχή της αναλογικότητας⁶⁶. Μολαταύτα, στην πλειονότητα των αποφάσεών του, το ΔΕΕ προσδίδει ουσιαστικό και διακριτό, έναντι της αρχής της αναλογικότητας, περιεχόμενο στην υποχρέωση του σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Έτσι, στην υπόθεση *Schwarz* το 2013 – η οποία αφορούσε την απόρριψη αιτήματος χορήγησης διαβατηρίου από τις αρμόδιες εθνικές γερμανικές αρχές, λόγω της άρνησης του αιτούντα να υποστεί την υποχρεωτική λήψη ψηφιακών δακτυλικών αποτυπωμάτων – το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι «δεν προέκυπτε από τα αποδεικτικά στοιχεία που είχε στη διάθεσή του το Δικαστήριο, ούτε είχε υποστηριχθεί, ότι οι περιορισμοί που τίθενται στην άσκηση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται από τα άρθρα 7 και

8 του Χάρτη δεν σέβονται το βασικό περιεχόμενό τους»⁶⁷.

Πέρα από αυτό, η υπόθεση *J.N Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie* του 2016 αφορούσε τη θέση υπό κράτηση αλλοδαπού, ενόσω εκκρεμούσε η εξέταση της αίτησής του για τη χορήγηση ασύλου από τις αρμόδιες ολλανδικές αρχές⁶⁸. Στην υπόθεση αυτή, το ΔΕΕ, κατόπιν του προδικαστικού ερωτήματος που του υπέβαλε το ολλανδικό Raad van State (Συμβούλιο της Επικρατείας) κατά το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, αποφάνθηκε ότι η κράτηση αλλοδαπού για λόγους εθνικής ασφάλειας ή δημόσιας τάξης κατά το άρθρο 8 παρ. 3 της Οδηγίας 2013/33, ενόσω ακόμη εκκρεμεί η απόφαση των εθνικών (ολλανδικών) αρχών επί της αίτησης ασύλου, συνιστά περιορισμό του δικαιώματος στην ελευθερία και στην ασφάλεια που κατοχυρώνει το άρθρο 6 του ΧΘΔΕΕ. Ωστόσο, σύμφωνα με το ΔΕΕ, η κράτηση του αλλοδαπού δεν θίγει το βασικό περιεχόμενο του άρθρου 6 του ΧΘΔΕΕ, εφόσον επιβάλλεται υπό τη συνδρομή των εξαιρετικών προϋποθέσεων που οριοθετούνται από τα άρθρα 8 και 9 της Οδηγίας 2013/33, για λόγους που σχετίζονται με την ατομική του συμπεριφορά. Ακολουθώντας, το ΔΕΕ διερεύνησε την τήρηση των προϋποθέσεων της αρχής της αναλογικότητας αποφαινόμενο ότι, εν προκειμένω, το μέτρο της κράτησης που επιβλήθηκε ήταν αναλογικό και ότι δεν υφίστατο παραβίαση του άρθρου 6 του ΧΘΔΕΕ.

Επιπροσθέτως, το ΔΕΕ αναφέρθηκε στην υποχρέωση του σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε αποφάσεις του οι οποίες άπτονταν της προστασίας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Πιο συγκεκριμένα, στην υπόθεση *Coty Germany GmbH κατά Stadtsparkasse Magdeburg*⁶⁹, η οποία εκδόθηκε το 2015, η εταιρεία Coty Germany, η οποία παρήγαγε και διένειμε αρώματα διαθέτοντας προς τούτο σχετική αποκλειστική άδεια σήματος, αγόρασε διαδικτυακά ένα άρωμα καταβάλλοντας το σχετικό αντίτιμο σε έναν τραπεζικό λογαριασμό. Κατόπιν της διαπίστωσης ότι το εν λόγω άρωμα αποτελούσε προϊόν παράνομης απομίμησης, ζήτησε από το τραπεζικό ίδρυμα Stadtsparkasse τη χορήγηση πληροφοριών αναφορικά με την ταυτότητα του πωλητή. Αμέσως μετά την άρνηση της τράπεζας να χορηγήσει τα ζητούμενα στοιχεία, η Coty Germany άσκησε αγωγή κατά της τράπεζας στο περιφερειακό δικαστήριο του Μαγδεμβούργου, το οποίο και αναγνώρισε την υποχρέωση του χρηματοπιστωτικού ιδρύματος να χορηγήσει τα σχετικά στοιχεία. Ωστόσο, κατόπιν άσκησης σχετικής έφεσης επί της πρωτοβάθμιας απόφασης του γερμανικού δικαστηρίου από την τράπεζα, το δευτεροβάθμιο δικαστήριο αναγνώρισε ότι το εν λόγω τραπεζικό ίδρυμα είχε το δικαίωμα άρνησης κατάθεσης

65. K. LENAERTS, Limits on limitations: The essence of Fundamental Rights in the EU, German Law Journal, 2019, σ. 793.

66. ΔΕΕ C-8/15, *Ledra Advertising/Επιτροπή και ΕΚΤ*, 20.09.2016, ECLI:EU:C:2016:701, σκ. 69-74, ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-404/15 και C-659/15 PPU, *Aranyosi και Căldăraru*, 05.04.2016, ECLI:EU:C:2016:198, σκ. 101, ΔΕΕ C-235/17, *Επιτροπή/Ουγγαρία (Επικαρίπτες επί γεωργικών γαιών)*, 21.05.2019, ECLI:EU:C:2019:432, σκ. 4, 86-89, 90-101, ΔΕΕ C-311/18, *Facebook Ireland και Schrems*, 16.07.2020, ECLI:EU:C:2020:559, σκ. 168-202, ΔΕΕ C-507/18, *Associazione Avvocatura per i diritti LGBTI*, 23.04.2020, ECLI:EU:C:2020:289, σκ. 49-58, ΔΕΕ C-752/18, *Deutsche Umwelthilfe*, 19.12.2019, ECLI:EU:C:2019:1114, σκ. 40-56.

67. ΔΕΕ C-291/12, *Schwarz*, 17.10.2013, ECLI:EU:C:2013:670, σκ. 39.

68. ΔΕΕ C-601/15 PPU, *N.*, 15.02.2016, ECLI:EU:C:2016:84.

69. ΔΕΕ C-580/13, *Coty Germany*, 16.07.2015, ECLI:EU:C:2015:485.

των πληροφοριών με βάση τη νομοθεσία περί προστασίας του τραπεζικού απορρήτου.

Εν συνεχεία της άσκησης αναίρεσης από την Coty Germany στο Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο, το τελευταίο υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ κατά το άρθρο 267 ΣΛΕΕ αναφορικά με τη συμβατότητα της γερμανικής νομοθεσίας προς το δίκαιο της ΕΕ περί τραπεζικού απορρήτου. Στην υπόθεση αυτή, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι τίθετο ζήτημα σύγκρουσης μεταξύ των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αφενός μεν της προστασίας του δικαιώματος της διανοητικής ιδιοκτησίας και του δικαιώματος της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, αφετέρου δε του δικαιώματος προστασίας προσωπικών δεδομένων. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, η πρόβλεψη από τη διάταξη της εθνικής νομοθεσίας για τη δυνατότητα άρνησης κατάθεσης των ζητούμενων στοιχείων κατ'επίκληση του τραπεζικού απορρήτου, χωρίς να τίθενται σχετικές προϋποθέσεις και άλλοι τρόποι για τη σχετική ενημέρωση της Coty Germany αναφορικά με την ταυτότητα του πωλητή του προϊόντος απομίμησης, θα μπορούσε να θίξει το βασικό περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και του δικαιώματος στη διανοητική ιδιοκτησία. Παρά ταύτα, σε κάθε περίπτωση, εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο η διερεύνηση της ύπαρξης άλλων τρόπων ένδικης προστασίας μέσω των οποίων η Coty Germany θα μπορούσε να λάβει γνώση των στοιχείων του πωλητή του προϊόντος.

Μάλιστα, το ΔΕΕ αναφέρθηκε στον σεβασμό του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων και σε αποφάσεις του οι οποίες σχετιζόνταν με την επιχειρηματική ελευθερία που κατοχυρώνεται στο άρθρο 16 του ΧΘΔΕΕ. Ενδεικτικά, η Ανώνυμη Γενική Εταιρεία Τσιμεντών (ΑΓΕΤ) «Ηρακλής» (εταιρεία παραγωγής τσιμεντών) άσκησε στο Συμβούλιο της Επικρατείας αίτηση ακυρώσεως κατά της απόφασης του Υπουργού Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης⁷⁰ του 2016 με την οποία αυτός αρνήθηκε να εγκρίνει ομαδικό σχέδιο απολύσεων. Στην υπόθεση αυτή, η ΑΓΕΤ «Ηρακλής» επικαλέστηκε αντίθεση του άρθρου 5 του νόμου 1387/1983, στο οποίο στηριζόταν η απόφαση του Υπουργού Εργασίας, προς την Οδηγία 98/59, προς το δικαίωμα ελεύθερης εγκατάστασης (άρθρο 49 ΣΛΕΕ), προς την ελευθερία κίνησης κεφαλαίων (άρθρο 63 ΣΛΕΕ) και προς την επιχειρηματική ελευθερία (άρθρο 16 ΧΘΔΕΕ). Υπό αυτές τις συνθήκες, το Συμβούλιο της Επικρατείας απέστειλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, κατά το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, με το οποίο ρωτούσε για τη συμβατότητα του άρθρου 5 του νόμου 1387/1983 προς το πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ. Στην υπόθεση αυτή, το ΔΕΕ αναφέρθηκε αυτοτελώς στην υποχρέωση του σεβασμού του βασικού περιεχομένου της επιχειρηματικής ελευθερίας. Σύμφωνα με το ΔΕΕ: «Εθνι-

70. ΔΕΕ C-201/15, *AGET Iraklis*, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:972.

κή νομοθετική ρύθμιση κράτους μέλους κατά την οποία τα σχέδια ομαδικών απολύσεων πρέπει, προτού υλοποιηθούν, να κοινοποιούνται σε εθνική αρχή με εξουσία ελέγχου στο πλαίσιο της οποίας δύναται, σε ορισμένες περιπτώσεις, να εναντιώνεται σε τέτοιο σχέδιο για λόγους προστασίας των εργαζομένων και της απασχόλησης δεν συνεπάγεται, ως εκ της φύσεως του, τον αποκλεισμό κάθε δυνατότητας των επιχειρήσεων να προβαίνουν σε ομαδικές απολύσεις, αλλά αποσκοπεί μόνο στη ρύθμιση της δυνατότητας αυτής». Επομένως, σύμφωνα με το ΔΕΕ, το άρθρο 5 του νόμου 1387/1983 δεν θίγει το βασικό περιεχόμενο της επιχειρηματικής ελευθερίας του άρθρου 16 του ΧΘΔΕΕ.

Το ΔΕΕ αναφέρθηκε στην υποχρέωση του σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων και σε νεότερες αποφάσεις του, οι οποίες αφορούσαν κοινωνικά δικαιώματα, και ιδίως το δικαίωμα των εργαζομένων σε άδεια μετ' αποδοχών, προσδίδοντας στο εν λόγω δικαίωμα ουσιαστικό και αυτοτελές περιεχόμενο. Ειδικότερα, το 2018, στην υπόθεση *Sindicatul Familia Constanta and others v Directia Generala de Asistentia Sociala si Protectia Copilului Constanta*, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι «οι περιορισμοί του δικαιώματος σε ημερήσιες και εβδομαδιαίες περιόδους αναπαύσεως, καθώς και σε ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών, το οποίο κατοχυρώνεται υπέρ κάθε εργαζομένου από το άρθρο 31 παράγραφος 2 του Χάρτη, επιτρέπονται μόνο εφόσον τηρούνται οι αυστηρές προϋποθέσεις που προβλέπονται από το άρθρο 52 παράγραφος 1 του Χάρτη και, ιδίως, εφόσον δεν θίγεται το βασικό περιεχόμενο του εν λόγω δικαιώματος»⁷¹.

Ακόμη, στην απόφασή του στην υπόθεση *Stadt Wuppertal v Maria Elisabeth Bauer* – που αφορούσε το δικαίωμα του εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών – το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι «η απόσβεση του δικαιώματος του εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών και του αντίστοιχου δικαιώματος χρηματικής αποζημιώσεως για τη μη ληφθείσα άδεια σε περίπτωση λύσεως της σχέσεως εργασίας, χωρίς να έχει παρασχεθεί πραγματικά στον ενδιαφερόμενο η δυνατότητα να ασκήσει το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, θα έθιγε την ουσία αυτή καθαυτή του εν λόγω δικαιώματος. Συνεπώς, η καταβολή χρηματικής αποζημιώσεως, στην περίπτωση που η σχέση εργασίας λύθηκε ως συνεπεία του θανάτου του εργαζομένου, είναι αναγκαία προς διασφάλιση της πρακτικής αποτελεσματικότητας του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που απονέμεται στον εργαζόμενο»⁷². Τέλος, το ΔΕΕ αναφέρθηκε στο βασικό περιεχόμενο του δικαιώματος του εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 31 παρ. 2 του ΧΘΔΕΕ, και

71. ΔΕΕ C-147/17, *Sindicatul Familia Constanta κ.λπ.*, 20.11.2018, ECLI:EU:C:2018:926, σκ. 83.

72. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-569/16 και C-570/16, *Bauer*, 06.11.2018, ECLI:EU:C:2018:871, σκ. 86.

στην υπόθεση *Max-Planck-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften eV κατά Tetsuji Shimizu*. Σύμφωνα με το ΔΕΕ, «τα κράτη μέλη δεν δύνανται να παρεκκλίνουν από την αρχή που απορρέει από το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, σε συνδυασμό με το άρθρο 31 παράγραφος 2 του Χάρτη, κατά την οποία ένα κεκτημένο δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν αποσβένεται με τη λήξη της περιόδου αναφοράς και/ή της προβλεπόμενης από την εθνική νομοθεσία περιόδου μεταφοράς, εφόσον ο εργαζόμενος δεν ήταν σε θέση να κάνει χρήση της άδειας αυτής»⁷³.

Εξάλλου, το ΔΕΕ υιοθέτησε την απόλυτη θεωρία περί σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων και σε αποφάσεις του που αφορούσαν την αρχή *ne bis in idem*. Πιο συγκεκριμένα, στην υπόθεση *Criminal proceedings against Luca Mancini*⁷⁴ το 2018, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι εθνική νομοθετική ρύθμιση η οποία επέτρεπε τη σωρευτική επιβολή διώξεων και (ποινικών ή διοικητικών) κυρώσεων δεν παραβίαζε το βασικό περιεχόμενο της αρχής *ne bis in idem*, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 50 του ΧΘΔΕΕ, καθώς επιβαλλόταν υπό προϋποθέσεις που καθορίζονταν κατά τρόπο περιοριστικό. Στο ίδιο συμπέρασμα, αναφορικά με τον σεβασμό του βασικού περιεχομένου του δικαιώματος *ne bis in idem* (άρθρο 50 ΧΘΔΕΕ), κατέληξε το ΔΕΕ και στην απόφασή του στην υπόθεση *Garlsson Real Estate SA and others κατά Commissione Nazionale per le Societae la Borsa*⁷⁵. Στην υπόθεση *Enzodi Puma κατά Commissione Nazionale per le Società e la Borsa (Consob)*⁷⁶, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η επιβολή διοικητικού προστίμου ποινικού χαρακτήρα από τις ιταλικές αρχές, για τα ίδια πραγματικά περιστατικά για τα οποία ασκήθηκαν ποινικές διώξεις ενώπιον του πρωτοδικείου του Μιλάνου κατά τρόπο σωρευτικό, δεν θίγει το βασικό περιεχόμενο της αρχής *ne bis in idem*, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 50 του ΧΘΔΕΕ, για τον σκοπό της προστασίας της ακεραιότητας των χρηματοπιστωτικών αγορών σε περίπτωση που οι διώξεις και οι κυρώσεις επιδιώκουν διαφορετικούς σκοπούς που σχετίζονται με διαφορετικές πτυχές της ίδιας επίμαχης παραβατικής συμπεριφοράς.

Αξίζει να επισημανθεί ότι η υποχρέωση σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων έχει προσλάβει καθοριστική σημασία σε υποθέσεις που άπτονται της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Λόγου χάρη, στην υπόθεση *Digital Rights Ireland κατά Minister for Communications, Marine and Natural Resources κ.λπ. και Kärntner Landesregierung*

κ.λπ.⁷⁷, η πρώτη άσκησε προσφυγή το 2006 στο ιρλανδικό High Court με αίτημα, μεταξύ άλλων, τη διαπίστωση του ανίσχυρου της Οδηγίας 2006/24 που προβλέπει ότι οι πάροχοι των υπηρεσιών των τηλεφωνικών επικοινωνιών οφείλουν να διατηρούν τα σχετικά με αυτές δεδομένα τα οποία αφορούν την κίνηση και τη γεωγραφική θέση επί χρονικό διάστημα καθοριζόμενο εκ του νόμου, με σκοπό την πρόληψη, τη διαπίστωση, τη διερεύνηση και τη δίωξη των αδικημάτων, καθώς και την προάσπιση της κρατικής ασφάλειας. Κατόπιν υποβολής του σχετικού προδικαστικού ερωτήματος από το High Court με βάση το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι, μολονότι «η επιβαλλόμενη από την οδηγία 2006/24 διατήρηση των δεδομένων συνιστά ιδιαιτέρως σοβαρή επέμβαση στα εν λόγω δικαιώματα, δεν δύνανται να θίξει το βασικό περιεχόμενο του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 του ΧΘΔΕΕ, δεδομένου ότι η οδηγία αυτή δεν επιτρέπει να λαμβάνεται γνώση του περιεχομένου των ηλεκτρονικών επικοινωνιών»⁷⁸.

Άλλωστε, σύμφωνα με το ΔΕΕ, η επιβαλλόμενη από την Οδηγία διατήρηση των δεδομένων δεν θίγει ούτε το βασικό περιεχόμενο του δικαιώματος στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, διότι στο άρθρο 7 αυτής προβλέπεται η υποχρέωση των κρατών μελών «να μεριμνούν για τη λήψη των ενδεδειγμένων τεχνικών και οργανωτικών μέτρων προστασίας των δεδομένων κατά τυχαίας ή παράνομης καταστροφής τους ή τυχαίας απώλειας»⁷⁹. Ωστόσο, μολονότι το ΔΕΕ έκρινε ότι η διατήρηση των δεδομένων δεν έθιγε τον πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, παρ' όλα αυτά αποφάνθηκε ότι η διατήρηση των δεδομένων κατ' επιταγήν των διατάξεων της Οδηγίας ερχόταν σε αντίθεση προς την αρχή της αναλογικότητας. Και αυτό, διότι η επίμαχη διάταξη της Οδηγίας περί διατήρησης των δεδομένων δεν προέβλεπε «σαφείς και ακριβείς κανόνες που να διέπουν την έκταση και την εφαρμογή του οικείου μέτρου και να επιβάλλουν έναν ελάχιστο αριθμό απαιτήσεων ούτως ώστε τα πρόσωπα των οποίων τα δεδομένα διατηρούνται να έχουν επαρκείς εγγυήσεις, ότι προστατεύονται αποτελεσματικά τα προσωπικού χαρακτήρα δεδομένα τους από κινδύνους καταχρήσεως, καθώς και από οποιαδήποτε αθέμιτη πρόσβαση και οποιαδήποτε αθέμιτη χρήση τους»⁸⁰. Κατόπιν τούτου, το ΔΕΕ έκρινε ότι η Οδηγία 2006/24 ήταν ανίσχυρη, καθώς ο ενωσιακός νομοθέτης είχε παραβιάσει την αρχή της αναλογικότητας υπό το πρίσμα των άρθρων 7, 8 και 52 του ΧΘΔΕΕ.

73. ΔΕΕ C-684/16, *Max-Planck-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften*, 06.11.2018, ECLI:EU:C:2018:874, σκ. 54.

74. ΔΕΕ C-524/15, *Mancini*, 20.03.2018, ECLI:EU:C:2018:197, σκ. 43.

75. ΔΕΕ C-481/19, *Consob*, 02.02.2021, ECLI:EU:C:2021:84.

76. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-596/16 και C-597/16, *Di Puma*, 20.03.2018, ECLI:EU:C:2018:192, σκ. 38-45.

77. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-293/12 και C-594/12, *Digital Rights Ireland και Seitlinger κ.λπ.*, 08.04.2014, ECLI:EU:C:2014:238.

78. *Ibid*, σκ. 47.

79. *Ibid*, σκ. 48.

80. *Ibid*, σκ. 69.

Σε παρόμοια συμπεράσματα κατέληξε το ΔΕΕ στην απόφασή του στην υπόθεση *Tele2 Sverige AB κατά Post och telestyrelsen*⁸¹. Στην υπόθεση αυτή, η σουηδική εταιρεία παροχής υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών «Tele2 Sverige AB» γνωστοποίησε στην PTS ότι, κατόπιν της απόφασης του ΔΕΕ στην υπόθεση *Digital Rights Ireland*, θα έπαυε να διατηρεί δεδομένα και θα διέγραφε τα ήδη υφιστάμενα. Μετά από πόρισμα του σουηδικού Υπουργείου Δικαιοσύνης, σύμφωνα με το οποίο η εθνική νομοθετική διάταξη περί διατήρησης δεδομένων ήταν σύμφωνη προς τον ΧΘΔΕΕ, η PTS εξέδωσε διάταξη με την οποία επέβαλε στην εταιρεία «Tele2 Sverige AB» να διατηρεί δεδομένα που ήταν αναγκαία για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Η «Tele2 Sverige AB» προσέφυγε κατά της εν λόγω διάταξης στο Διοικητικό Πρωτοδικείο της Στοκχόλμης, το οποίο απέρριψε την προσφυγή της. Στη συνέχεια, η σουηδική εταιρεία άσκησε έφεση και το δευτεροβάθμιο δικαστήριο που επιλήφθηκε της διαφοράς υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ με βάση το άρθρο 267 ΣΛΕΕ. Το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι η διατήρηση, κατόπιν επιταγής της σχετικής εθνικής ρύθμισης, δεδομένων κινήσεως και θέσεως χωρίς μάλιστα τη σχετική ενημέρωση των χρηστών των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, μολοντί συνιστά σοβαρή επέμβαση στα θεμελιώδη δικαιώματα του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 7 ΧΘΔΕΕ), της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (άρθρο 8 ΧΘΔΕΕ) και της ελευθερίας της έκφρασης (άρθρο 11 ΧΘΔΕΕ), δεν θίγει το βασικό περιεχόμενό τους. Παρ' όλα αυτά, κατέληξε ότι η γενική και χωρίς διάκριση διατήρηση του συνόλου των εν λόγω δεδομένων θέσης και κίνησης, κατόπιν της σχετικής επιταγής της σουηδικής νομοθεσίας, ερχόταν σε αντίθεση προς το άρθρο 15 της Οδηγίας 2002/58 και παραβίαζε την αρχή της αναλογικότητας υπό το φως των άρθρων 7, 8, 11 και 52 του ΧΘΔΕΕ.

Επιπλέον, κομβικής σημασίας υπήρξε και η απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση *Maximillian Schrems κατά Data Protection Commissioner*⁸², η οποία υπήρξε η πρώτη ιστορικά απόφασή του στην οποία διαπίστωσε την παραβίαση του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων, τα οποία κατοχυρώνονται στον ΧΘΔΕΕ. Στην υπόθεση αυτή, ένας πολίτης της Αυστρίας, ο κύριος Maximillian Schrems, υπέβαλε στον επίτροπο καταγγελία με την οποία ζητούσε την απαγόρευση της διαβίβασης των προσωπικών του δεδομένων από τη Facebook Ireland στις ΗΠΑ, λόγω της μη διασφάλισης επαρκούς επιπέδου προστασίας τους στο εν λόγω κράτος. Η καταγγελία απορρίφθηκε ως αβάσιμη και ο κύριος Schrems προσέφυγε στο High Court κατά της απορριπτικής από-

φασης του επιτρόπου. Στο πλαίσιο αυτό, το High Court υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, με βάση το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, το οποίο αφορούσε το κατά πόσο «το άρθρο 25 της οδηγίας 95/46, υπό το πρίσμα των άρθρων 7, 8 και 47 του ΧΘΔΕΕ, έχει την έννοια ότι η απόφαση που εκδίδεται βάσει της διατάξεως αυτής, όπως η απόφαση 2000/520 (*Safe Harbor Decision*) με την οποία η Επιτροπή αποφαινεται ότι μια τρίτη χώρα εξασφαλίζει ένα ικανοποιητικό επίπεδο προστασίας, εμποδίζει την αρχή του ελέγχου κράτους μέλους, υπό την έννοια του άρθρου 28 της οδηγίας αυτής, να εξετάσει αίτημα που υποβάλλεται από κάποιο πρόσωπο σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών του από την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν, τα οποία έχουν διαβιβαστεί από κράτος μέλος προς τρίτη χώρα»⁸³.

Έτσι, στη γνωμοδότησή του αυτή, το ΔΕΕ έκρινε ότι η απόφαση 2000/520 ήταν ανίσχυρη, διότι παραβίαζε το βασικό περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής (άρθρο 7 ΧΘΔΕΕ), καθώς και του δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας (άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ). Σύμφωνα με τη χαρακτηριστική διατύπωση του ΔΕΕ: «*Ρύθμιση που επιτρέπει στις δημόσιες αρχές την πρόσβαση κατά γενικευμένο τρόπο στο περιεχόμενο των ηλεκτρονικών επικοινωνιών πρέπει να θεωρηθεί ότι προσβάλλει το βασικό περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, όπως αυτό κατοχυρώνεται από το άρθρο 7 του Χάρτη. Ομοίως, ρύθμιση που δεν προβλέπει ένδικα βοηθήματα, προκειμένου ο ενδιαφερόμενος να έχει πρόσβαση στα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που τον αφορούν ή να επιτύχει την τροποποίηση ή την κατάργηση τέτοιων δεδομένων, δεν σέβεται το βασικό περιεχόμενο του θεμελιώδους δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 47 του Χάρτη. Η ύπαρξη αποτελεσματικού δικαστικού ελέγχου για την προστασία της τηρήσεως των διατάξεων της Ένωσης είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένη με την ύπαρξη του κράτους δικαίου*»⁸⁴.

Καθοριστικής σημασίας υπήρξε και η απόφαση του ΔΕΕ στην υπόθεση *Associação Sindical dos Juizes Portugueses v Tribunal de Contas*⁸⁵ το 2018. Στην περίπτωση αυτή, η Πορτογαλία, με αφορμή τη λήψη των μέτρων αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης, είχε μειώσει το ύψος των αποδοχών των δημόσιων λειτουργών. Υπό αυτές τις συνθήκες, η ένωση των Πορτογάλων δικαστών άσκησε ειδική προσφυγή ενώπιον του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου της Πορτογαλίας με αίτημα την ακύρωση των διοικητικών πράξεων που επέφεραν τη μείωση των αποδοχών τους και την αναγνώριση του δικαιώματος

81. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-203/15 και C-698/15, *Tele2 Sverige*, 21.12.2016, ECLI:EU:C:2016:970.

82. ΔΕΕ C-362/14, *Schrems*, 06.10.2015, ECLI:EU:C:2015:650, σκ. 94.

83. *Ibid*, σκ. 95.

84. *Ibid*, σκ. 177.

85. ΔΕΕ C-64/16, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, 27.02.2018, ECLI:EU:C:2018:117.

των δικαστικών λειτουργιών να λαμβάνουν το σύνολο των αποδοχών τους. Για τον σκοπό αυτό, η ένωση των Πορτογάλων δικαστών επικαλέστηκε ότι η μείωση των αποδοχών των δικαστικών λειτουργιών έθιγε τη δικαστική ανεξαρτησία, η οποία κατοχυρωνόταν όχι μόνο στο εθνικό δίκαιο αλλά και στο δίκαιο της ΕΕ, και συγκεκριμένα στο άρθρο 19 ΣΕΕ σε συνδυασμό με το άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ. Κατόπιν υποβολής σχετικού προδικαστικού ερωτήματος από το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο της Πορτογαλίας στο ΔΕΕ, το τελευταίο αποφάνθηκε ότι το άρθρο 19 ΣΕΕ ορίζει πως τα εθνικά δικαστήρια συστήνονται με βάση το εθνικό δίκαιο, αλλά θα πρέπει να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Κατά τούτο, η ισοβιότητα των δικαστών και η εξασφάλιση αξιοπρεπών μισθών συνιστά προϋπόθεση της δικαστικής ανεξαρτησίας, η οποία θεμελιώνεται όχι μόνο από το εθνικό δίκαιο, αλλά και από το άρθρο 19 ΣΕΕ σε συνδυασμό με το άρθρο 47 του ΧΘΔΕΕ. Στο πλαίσιο αυτό, το ΔΕΕ αποφάνθηκε ότι «αυτή καθαυτή η ύπαρξη αποτελεσματικού δικαστικού ελέγχου με σκοπό τη διασφάλιση της τηρήσεως των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένη με την ύπαρξη κράτους δικαίου»⁸⁶. Επομένως, κατά τούτο δύναται να συναχθεί ότι ο σεβασμός του βασικού περιεχομένου του δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας (άρθρο 47 ΧΘΔΕΕ) συνυφαίνεται άρρηκτα με τη διαφύλαξη της αξιακής ταυτότητας της Ένωσης και με τη θεμελιώδη αξία του κράτους δικαίου. Υπό το πρίσμα αυτό, ο σεβασμός του βασικού περιεχομένου του θεμελιώδους δικαιώματος της αποτελεσματικής δικαστικής προστα-

σίας συνιστά μια αντικειμενική εγγύηση της δικαστικής ανεξαρτησίας και του κράτους δικαίου, προσλαμβάνοντας καθολικό χαρακτήρα.

6. Συμπέρασμα

Ο σεβασμός του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων συνιστά, σύμφωνα με το άρθρο 52 του ΧΘΔΕΕ, αναγκαία προϋπόθεση, προκειμένου να είναι ο περιορισμός ενός θεμελιώδους δικαιώματος σύμφωνος με τον ΧΘΔΕΕ. Η υποχρέωση σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ΧΘΔΕΕ συνιστά τη θεσμική αποτύπωση σε επίπεδο πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ τόσο της προϋφιστάμενης νομολογίας του ΔΕΕ περί διαφύλαξης της ουσίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων όσο και της ώσμωσης των συνταγματικών παραδόσεων των κρατών μελών, οι οποίες κατοχυρώνουν σε αρκετές, μάλιστα, περιπτώσεις ρητά (ιδίως η Γερμανία) την υποχρέωση σεβασμού του πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Στο πλαίσιο της έννομης τάξης της ΕΕ, κατά τη μάλλον κρατούσα άποψη, η υποχρέωση σεβασμού του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων προσλαμβάνει αυτοτελές και διακριτό περιεχόμενο έναντι της αρχής της αναλογικότητας (απόλυτη θεωρία), συνιστώντας μια θεμελιώδη αντικειμενική εγγύηση για τη διαφύλαξη της ίδιας της ύπαρξης και της λειτουργίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Κατά τούτο, ο σεβασμός του βασικού περιεχομένου των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι αδιάσπαστα συνδεδεμένος με τη διαφύλαξη της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της αρχής του κράτους δικαίου, οι οποίες βρίσκονται στον πυρήνα μιας κοινής ευρωπαϊκής συνταγματικής ταυτότητας.

86. Ibid, σκ. 36.

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

I. Επικαιρότητα ΕΕ

Επιμ.: Όλγα Μιχαλοπούλου, Βασιλική Στάθη

I. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

► **Brexit: Διαπραγματεύσεις μεταξύ Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Ισπανίας και Ηνωμένου Βασιλείου σχετικά με το ζήτημα της περιοχής του Γιβραλτάρ (12.04.2024)**

περιοχή του Γιβραλτάρ – συμφωνία ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου – Υπουργός Εξωτερικών Ισπανίας – Υπουργός Εξωτερικών Ηνωμένου Βασιλείου

Ο εκτελεστικός αντιπρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Margot Štefanič, ο Ισπανός Υπουργός Εξωτερικών, José Manuel Albares, και ο Υπουργός Εξωτερικών του Ηνωμένου Βασιλείου, David Cameron, μαζί με τον Πρωθυπουργό του Γιβραλτάρ, Fabian Picardo, συναντήθηκαν στις Βρυξέλλες την Παρασκευή 12 Απριλίου και την Πέμπτη 16 Μαΐου, σημειώνοντας σημαντική πρόοδο όσον αφορά το ζήτημα της περιοχής του Γιβραλτάρ. Συμφωνήθηκαν γενικές πολιτικές γραμμές, συμπεριλαμβανομένων των αεροδρομίων, των αγαθών και της κινητικότητας, καθώς επίσης και ζητήματα αναφορικά με την ασφάλεια δικαίου, τη βελτίωση της οικονομίας, του εμπορίου, της κινητικότητας, του περιβάλλοντος και της κοινωνικής ευημερίας. Όλες οι πλευρές διαβεβαίωσαν στις συναντήσεις τους ότι θα βρίσκονται σε συνεχή επικοινωνία και συνεργασία με σκοπό την επίτευξη της τελικής συμφωνίας ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου, η οποία θα διασφαλίσει τη μελλοντική ευημερία ολόκληρης της περιοχής.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_24_1989

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_24_2675

► **Το ζήτημα της κινητικότητας των νέων μεταξύ ΕΕ και Ηνωμένου Βασιλείου (18.04.2024)**

αποχώρηση – κινητικότητα – Erasmus+ – εκπαίδευση – επαγγελματική κατάρτιση – κατάρτιση των ερευνητών – νεολαία – πολιτισμός

Η αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της κινητικότητας των πολιτών μεταξύ ΕΕ και Ηνωμένου Βασιλείου στο πλαίσιο πολιτιστικών, εκπαιδευτικών, ερευνητικών και επιμορφωτικών προγραμμάτων ανταλλαγής. Για τον λόγο αυτό, στις 18.04.2024, η Επιτροπή πρότεινε στο Συμβούλιο την έναρξη διαπραγματεύσεων με το Ηνωμένο Βασίλειο για μια συμφωνία για τη διευκόλυνση της κινητικότητας των νέων. Η συμφωνία θα αποφέρει αμοιβαία οφέλη τόσο για τους πολίτες της Ένωσης όσο και για τους υπηκόους του Ηνωμένου Βασιλείου, που θα μπορούν να σπουδάσουν,

να εργαστούν και να ζήσουν στο Ηνωμένο Βασίλειο και την ΕΕ, αντίστοιχα.

Άλλωστε, η ίδια η Συμφωνία Εμπορίου και Συνεργασίας περιλαμβάνει διατάξεις κοινωνικής ασφάλισης και κανόνες σχετικά με την είσοδο και την προσωρινή παραμονή φυσικών προσώπων για επιχειρηματικούς σκοπούς, οι οποίοι διευκολύνουν και συμπληρώνουν μια τέτοια συμφωνία. Επίσης, η Ένωση υλοποιεί δράσεις για την υποστήριξη, τον συντονισμό και τη συμπλήρωση των δράσεων των κρατών μελών στους τομείς της εκπαίδευσης, της επαγγελματικής κατάρτισης και της κατάρτισης των ερευνητών, της νεολαίας και του πολιτισμού μέσω ειδικών προγραμμάτων, τα οποία είναι ανοικτά για τη συμμετοχή τρίτων χωρών, υπό την προϋπόθεση ότι συμμορφώνονται με τους σχετικούς όρους.

Σημειώνεται από την Επιτροπή ότι, κατά τη διάρκεια του 2023, το Ηνωμένο Βασίλειο προσέγγισε ορισμένα κράτη μέλη με σκοπό να διαπραγματευτεί διμερείς ρυθμίσεις για την κινητικότητα των νέων, με βάση το σύστημα θεωρήσεων του Ηνωμένου Βασιλείου για την κινητικότητα των νέων, γεγονός που θα μπορούσε να οδηγήσει σε διακριτική μεταχείριση των πολιτών της Ένωσης. Η συμφωνία, λοιπόν, μεταξύ της Ένωσης και του Ηνωμένου Βασιλείου αποτελεί το καταλληλότερο μέσο για την επίτευξη της μη διακριτικής μεταχείρισης μεταξύ των υπηκόων της Ένωσης.

Η πρόταση της Επιτροπής για μια συμφωνία ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου για την κινητικότητα των νέων θα μπορούσε να υποστηριχθεί από μια παράλληλη συζήτηση σχετικά με πιθανή σύνδεση του Ηνωμένου Βασιλείου με το Erasmus+.

Το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχοντας υπόψη τη Συνθήκη για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και ιδίως το άρθρο 218 παρ. 3 και 4, και τη σύσταση της Επιτροπής, ενέκρινε την έναρξη των διαπραγματεύσεων με σκοπό τη σύναψη συμπληρωματικής συμφωνίας στον τομέα της κινητικότητας των νέων.

[https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=COM\(2024\)169&lang=en](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=COM(2024)169&lang=en)

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_24_2105

► **Συμφωνία για τη συνεργασία στον τομέα μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας και φυσικού αερίου (19.04.2024)**

αποχώρηση – Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας – συνεργασία ΕΕ-Ηνωμένου Βασιλείου – Συμφωνία Εμπορίου και Συνεργασίας

Στις 19 Απριλίου 2024 δημοσιεύθηκε η υπ' αριθμ. 1/05.04.2024 απόφαση της ειδικής επιτροπής ενέργειας που συστάθηκε σύμφωνα με το άρθρο 8(1)(l) της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας μεταξύ της ΕΕ και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας και του Ηνωμένου Βασιλείου. Η απόφαση αφορά την καθοδήγηση στο πλαίσιο συνεργασίας μεταξύ των διαχειριστών συστημάτων μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας ENTSO – E και του Ηνωμένου Βασιλείου, των διαχειριστών συστημάτων μεταφοράς φυσικού αερίου ENTSOG και του Ηνωμένου Βασιλείου και της ACER και της ρυθμιστικής αρχής του Ηνωμένου Βασιλείου, σύμφωνα με το άρθρο 310 της Συμφωνίας Εμπορίου και Συνεργασίας.

Ολόκληρο το κείμενο της απόφασης διαθέσιμο στο:

https://commission.europa.eu/publications/decision-no-12024-specialised-committee-energy-guidance-frameworks-cooperation-between-eu-and-uk_en

► Συνεδρίαση για την εφαρμογή του Πλαισίου Ουίνδσορ (25.04.2024)

Βόρεια Ιρλανδία – διασυνοριακές υπεραστικές σιδηροδρομικές υπηρεσίες – πρόγραμμα PEACE PLUS

Στις 25 Απριλίου 2024 συνεδρίασε, στο Λονδίνο, η Ειδική Επιτροπή για την εφαρμογή του Πλαισίου Ουίνδσορ, υπό τη συμπροεδρία των αξιωματούχων της κυβέρνησης του Ηνωμένου Βασιλείου και της ΕΕ. Κατά τη συνεδρίαση αναφέρθηκε η αποκατάσταση των θεσμών της Βόρειας Ιρλανδίας τον Φεβρουάριο του 2024. Επίσης, η Επιτροπή χαιρέτισε τη σημαντική επένδυση στον τομέα των διασυνοριακών υπεραστικών σιδηροδρομικών υπηρεσιών μεταξύ του Μπέλφαστ και του Δουβλίνου στο πλαίσιο του προγράμματος PEACE PLUS που ανακοινώθηκε τον Απρίλιο του 2024.

https://commission.europa.eu/publications/joint-statement-following-meeting-specialised-committee-implementation-windsor-framework-25-april_en

► Κοινή δήλωση μετά τη 14η συνεδρίαση της Ειδικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα των Πολιτών (19.06.2024)

συμφωνία αποχώρησης – δικαίωμα διαμονής – δικαιολογητικά έγγραφα – ταξιδιωτικά έγγραφα

Η 14η συνεδρίαση της Ειδικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα των Πολιτών έλαβε χώρα στις 6 Ιουνίου 2024 στις Βρυξέλλες μεταξύ των αξιωματούχων της ΕΕ και της κυβέρνησης του Ηνωμένου Βασιλείου. Κύριο θέμα της εν λόγω συνάντησης αποτέλεσε το δικαίωμα μη νόμιμης και νόμιμης διαμονής.

Κατά τη συνεδρίαση τέθηκαν από το Ηνωμένο Βασίλειο τα θέματα της απόδειξης του δικαιώματος μόνιμης διαμονής από τους δικαιούχους της Συμφωνίας Αποχώρη-

σης στα κράτη μέλη, της παροχής ραντεβού για την απόκτηση τίτλου διαμονής και της καθοδήγησης σχετικά με τα απαραίτητα δικαιολογητικά έγγραφα, καθώς επίσης και το ζήτημα της οικογενειακής επανένωσης και της παροχής δωρεάν βίζας για τον σκοπό αυτό.

Η ΕΕ και το Ηνωμένο Βασίλειο επίσης συζήτησαν αναφορικά με το σύστημα εισόδου/εξόδου (EES) της ΕΕ, το ευρωπαϊκό σύστημα πληροφοριών και εξουσιοδότησης ταξιδιού (ETIAS) και την Ηλεκτρονική Ταξιδιωτική Εξουσιοδότηση (ETA) του Ηνωμένου Βασιλείου.

Στη συνάντησης παρευρέθησαν επίσης οργανώσεις που εκπροσωπούν πολίτες της ΕΕ που ζουν στο Ηνωμένο Βασίλειο και υπηκόους του Ηνωμένου Βασιλείου που κατοικούν στην ΕΕ.

https://commission.europa.eu/publications/joint-statement-following-fourteenth-meeting-specialised-committee-citizens-rights_en

II. ΕΝΕΡΓΕΙΑ

► Έγκριση μέτρων κρατικής ενίσχυσης ύψους 1 δισ. ευρώ για τη στήριξη έργων παραγωγής και αποθήκευσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές στην Ελλάδα (02.04.2024)

κρατικές ενισχύσεις – ανανεώσιμες πηγές ενέργειας – ηλεκτρική ενέργεια – παραγωγή ενέργειας – αποθήκευση ενέργειας – Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε, με βάση τους κανόνες της ΕΕ για τις κρατικές ενισχύσεις, ελληνικά μέτρα ύψους 1 δισ. ευρώ για τη στήριξη δύο έργων παραγωγής και αποθήκευσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές στην Ελλάδα. Τα εν λόγω μέτρα συμβάλλουν στην επίτευξη των κλιματικών και ενεργειακών στόχων της Ελλάδας, καθώς και των στόχων της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας και της δέσμης προσαρμογής στον στόχο του 55%, καθιστώντας με τον τρόπο αυτό δυνατή την ενσωμάτωση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στο ελληνικό σύστημα ηλεκτρικής ενέργειας.

Η Ελλάδα κοινοποίησε στην Επιτροπή τα σχέδιά της να στηρίξει δύο έργα παραγωγής και αποθήκευσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, συνολικού προϋπολογισμού 1 δισ. ευρώ.

Το έργο «Faethon» περιλαμβάνει την κατασκευή δύο φωτοβολταϊκών μονάδων, καθεμία από τις οποίες θα έχει δυναμικότητα 252 MW, καθώς και την κατασκευή ολοκληρωμένων μονάδων θερμικής αποθήκευσης τηγμένου άλατος και ενός υποσταθμού υπερυψηλής τάσης. Στόχος του συγκεκριμένου έργου είναι η παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας κατά τη διάρκεια της ημέρας. Η πλεονάζουσα ενέργεια θα αποθηκεύεται και στη συνέχεια θα μετατρέπεται σε ηλεκτρική ενέργεια προς χρήση σε

περιόδους αιχμής της κατανάλωσης, ήτοι τις βραδινές και τις νυκτερινές ώρες.

Το έργο «Σέλι» περιλαμβάνει την κατασκευή φωτοβολταϊκής μονάδας 309 MW συνοδευόμενης από ένα ενσωματωμένο σύστημα αποθήκευσης ενέργειας σε συσσωρευτές ιόντων λιθίου. Στόχος του έργου είναι η βελτιστοποίηση της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας και της σταθερότητας του δικτύου.

Οι δύο αυτές κατασκευές προβλέπεται να ολοκληρωθούν μέχρι τα μέσα του 2025.

Τα εν λόγω έργα αναμένεται να αυξήσουν την ετήσια καθαρή ενέργεια από ανανεώσιμες πηγές στο ελληνικό μείγμα ηλεκτρικής ενέργειας κατά περίπου 1,2 TWh. Αυτό αντιστοιχεί περίπου στο 2,1% της συνολικής παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας της Ελλάδας το 2020. Επιπλέον, τα δύο έργα θα τονώσουν την παραγωγή ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές κατά 8% σε σύγκριση με τα επίπεδα του 2020. Οι μονάδες αποθήκευσης και στα δύο έργα θα συμβάλουν στην αποσύνδεση της κατανομής ηλεκτρικής ενέργειας από την παραγωγή, μετριάζοντας έτσι τη διαλείπουσα φύση της ηλιακής ενέργειας και ενισχύοντας τη σταθερότητα του ελληνικού δικτύου ηλεκτρικής ενέργειας.

Η Επιτροπή αξιολόγησε το μέτρο βάσει των κανόνων της ΕΕ για τις κρατικές ενισχύσεις, ιδίως του άρθρου 107 παρ. 3 στοιχείο γ' ΣΛΕΕ, το οποίο επιτρέπει στα κράτη μέλη να στηρίζουν την ανάπτυξη ορισμένων οικονομικών δραστηριοτήτων υπό ορισμένες προϋποθέσεις, και των κατευθυντήριων γραμμών του 2022 για τις κρατικές ενισχύσεις στους τομείς του κλίματος, της προστασίας του περιβάλλοντος και της ενέργειας.

Η Επιτροπή διαπίστωσε τα ακόλουθα:

- Τα μέτρα διευκολύνουν την ανάπτυξη οικονομικής δραστηριότητας και, ειδικότερα, της ηλεκτρικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές σε συνδυασμό με μονάδες αποθήκευσης. Η ενίσχυση είναι αναγκαία και κατάλληλη για τη στήριξη της απανθρακοποίησης του τομέα της ηλεκτρικής ενέργειας, σύμφωνα με τους ευρωπαϊκούς και εθνικούς περιβαλλοντικούς στόχους.

- Η ενίσχυση έχει «χαρακτήρα κινήτρου», καθώς οι δικαιούχοι δεν θα πραγματοποιούσαν τις επενδύσεις στην απανθρακοποίηση στον ίδιο βαθμό χωρίς τη δημόσια στήριξη.

- Η ενίσχυση έχει περιορισμένο αντίκτυπο στον ανταγωνισμό και στο εμπόριο εντός της ΕΕ. Ειδικότερα, η ενίσχυση είναι αναλογική και τυχόν αρνητικές επιπτώσεις στον ανταγωνισμό και στο εμπόριο θα είναι περιορισμένες, λόγω του σχεδιασμού των συμβάσεων επί διαφοράς, ο οποίος διασφαλίζει ότι το ποσό της ενίσχυσης περιορίζεται στο ελάχιστο.

- Οι ελληνικές αρχές θα διασφαλίσουν ότι η τεχνογνωσία που θα αποκτηθεί ως αποτέλεσμα των έργων θα τεθεί στη διάθεση κάθε εταιρείας που επιθυμεί να αναπτύξει τέτοιες τεχνολογίες στην Ελλάδα.

Σε αυτή τη βάση, η Επιτροπή ενέκρινε τα ελληνικά μέτρα βάσει των κανόνων της ΕΕ για τις κρατικές ενισχύσεις.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_1765

► Οδηγία για την ενεργειακή απόδοση των κτιρίων με στόχο τη μείωση των λογαριασμών ενέργειας και των εκπομπών (12.04.2024)

ενέργεια – κτίρια – ορυκτά καύσιμα – εκπομπές – Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία

Η Επιτροπή χαιρετίζει την τελική έκδοση της ενισχυμένης Οδηγίας για την ενεργειακή απόδοση των κτιρίων, ενός ακόμη ορόσημου της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας. Η νομοθεσία αυτή θέτει το πλαίσιο, προκειμένου τα κράτη μέλη να μειώσουν τις εκπομπές και τη χρήση ενέργειας σε κτίρια σε ολόκληρη την ΕΕ, από τα σπίτια και τους χώρους εργασίας έως τα σχολεία, τα νοσοκομεία και άλλα δημόσια κτίρια. Αυτό θα συμβάλει στη βελτίωση της υγείας και της ποιότητας ζωής των ανθρώπων. Η αναθεωρημένη Οδηγία θέτει φιλόδοξους στόχους για τη μείωση της συνολικής χρήσης ενέργειας των κτιρίων σε ολόκληρη την ΕΕ, λαμβάνοντας υπόψη τις εθνικές ιδιαιτερότητες. Αφήνει την ελευθερία στα κράτη μέλη να επιλέξουν σε ποια κτίρια θα επικεντρωθούν και ποια μέτρα θα λάβουν. Η Οδηγία θα τονώσει τη ζήτηση για καθαρές τεχνολογίες κατασκευασμένες στην Ευρώπη και θα δημιουργήσει θέσεις εργασίας, επενδύσεις και ανάπτυξη.

Κάθε κράτος μέλος θα υιοθετήσει τη δική του εθνική πορεία για τη μείωση της μέσης χρήσης πρωτογενούς ενέργειας των οικιστικών κτιρίων κατά 16% έως το 2030 και κατά 20-22% έως το 2035. Για τα μη οικιστικά κτίρια, τα κράτη μέλη θα χρειαστεί να ανακαινίσουν το 16% των κτιρίων με τις χειρότερες επιδόσεις έως το 2030 και το 26% των κτιρίων με τις χειρότερες επιδόσεις έως το 2033. Τα κράτη μέλη θα μπορούν να εξαιρούν ορισμένες κατηγορίες οικιστικών και μη οικιστικών κτιρίων από τις υποχρεώσεις αυτές, συμπεριλαμβανομένων των ιστορικών κτιρίων ή των εξοχικών κατοικιών. Θα δοθεί στήριξη στους πολίτες προκειμένου να βελτιώσουν τις κατοικίες τους. Η Οδηγία απαιτεί τη δημιουργία υπηρεσιών μίας στάσης για την παροχή συμβουλών σχετικά με την ανακαίνιση κτιρίων, ενώ διατάξεις σχετικά με τη δημόσια και ιδιωτική χρηματοδότηση θα καταστήσουν την ανακαίνιση πιο προσιτή από οικονομική άποψη και εφικτή.

Η Οδηγία θα ενισχύσει την ενεργειακή ανεξαρτησία της Ευρώπης, σύμφωνα με το σχέδιο REPowerEU, μειώνοντας τη χρήση εισαγόμενων ορυκτών καυσίμων. Με την

αναθεωρημένη Οδηγία, οι «μηδενικές εκπομπές» θα καταστούν το πρότυπο για τα νέα κτίρια. Όλα τα νέα οικιστικά και μη οικιστικά κτίρια πρέπει να έχουν μηδενικές επιτόπιες εκπομπές από ορυκτά καύσιμα, από την 1η Ιανουαρίου 2028 για τα δημόσια κτίρια και από την 1η Ιανουαρίου 2030 για όλα τα άλλα νέα κτίρια, με δυνατότητα ειδικών εξαιρέσεων. Η ενισχυμένη Οδηγία περιέχει νέες διατάξεις για τη σταδιακή κατάργηση των ορυκτών καυσίμων για τη θέρμανση των κτιρίων και την ενίσχυση της ανάπτυξης εγκαταστάσεων ηλιακής ενέργειας, λαμβανομένων υπόψη των εθνικών συνθηκών. Τα κράτη μέλη θα πρέπει, επίσης, να διασφαλίσουν ότι τα νέα κτίρια είναι «έτοιμα για ηλιακή ενέργεια». Επιδοτήσεις για την εγκατάσταση αυτόνομων λεβήτων που λειτουργούν με ορυκτά καύσιμα δεν θα επιτρέπονται από την 1η Ιανουαρίου 2025 και μετά. Η εν λόγω Οδηγία θα ενισχύσει, επίσης, την υιοθέτηση της βιώσιμης κινητικότητας χάρη στις διατάξεις για την προκαλωδίαση, τα σημεία επαναφόρτισης ηλεκτρικών οχημάτων και τους χώρους στάθμευσης ποδηλάτων.

Ο καλύτερος σχεδιασμός των ανακαινίσεων και η τεχνική και χρηματοδοτική στήριξη θα είναι βαρύνουσας σημασίας για την ενεργοποίηση ενός κύματος ανακαινίσεων σε ολόκληρη την ΕΕ, κάτι που προβλέπεται στην αναθεωρημένη Οδηγία. Για την καταπολέμηση της ενεργειακής φτώχειας και τη μείωση των λογαριασμών ενέργειας, τα μέτρα χρηματοδότησης θα πρέπει να παρέχουν κίνητρα για ανακαινίσεις και να λειτουργούν συνοδευτικά προς αυτές, καθώς και να στοχεύουν ιδίως ευάλωτους πελάτες και τα κτίρια με τις χειρότερες επιδόσεις, στα οποία ζει υψηλότερο ποσοστό ενεργειακά φτωχών νοικοκυριών.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_1965

III. ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

► **Σχέδιο πρότασης της Επιτροπής σχετικά με περιορισμένη παράταση του προσωρινού πλαισίου κρίσης και μετάβασης για τις κρατικές ενισχύσεις με σκοπό την περαιτέρω στήριξη του γεωργικού τομέα (11.04.2024)**

▮ *πρωτογενής γεωργικός τομέας – αγορά – κρατικές ενισχύσεις*

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή απέστειλε στα κράτη μέλη προς διαβούλευση σχέδιο πρότασης για περιορισμένη παράταση του προσωρινού πλαισίου κρίσης και μετάβασης, προκειμένου να συνεχίσει να στηρίζει τον πρωτογενή γεωργικό τομέα ενόψει των συνεχιζόμενων διαταραχών της αγοράς.

Ο πόλεμος της Ρωσίας κατά της Ουκρανίας και οι άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις του έχουν δημιουργήσει σημαντικές οικονομικές αβεβαιότητες. Επίσης, ο πόλεμος αυτός έχει επιφέρει διαταραχές στις εμπορικές ροές και τις

αλυσίδες εφοδιασμού και, στα αρχικά του στάδια, προκάλεσε εξαιρετικά μεγάλες και απροσδόκητες αυξήσεις των τιμών, κυρίως στο φυσικό αέριο και την ηλεκτρική ενέργεια, καθώς και σε πολλές άλλες εισροές και πρώτες ύλες και πρωτογενή αγαθά.

Κατά την τελευταία σύνοδό του, η οποία πραγματοποιήθηκε στις 21 και 22 Μαρτίου 2024, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τόνισε τη σημασία ενός ανθεκτικού και βιώσιμου γεωργικού τομέα για την επισιτιστική ασφάλεια και τη στρατηγική αυτονομία της ΕΕ, και κάλεσε την Επιτροπή να προωθήσει τις εργασίες για τη μείωση της οικονομικής πίεσης που υφίστανται οι γεωργοί με τον σχεδιασμό μέσων πρόσθετης στήριξης, όπως με την παράταση του προσωρινού πλαισίου κρίσης και μετάβασης.

Σε απάντηση σε έρευνα της Επιτροπής της 27ης Μαρτίου 2024 αναφορικά με τη λήξη τμημάτων του προσωρινού πλαισίου κρίσης και μετάβασης, τα κράτη μέλη υπογράμμισαν ότι, ως αποτέλεσμα του πολέμου της Ρωσίας κατά της Ουκρανίας, εξακολουθούν να παρατηρούνται διαταραχές της αγοράς που επηρεάζουν κυρίως τον πρωτογενή γεωργικό τομέα, ο οποίος αντιμετωπίζει σημαντικές προκλήσεις και υφίσταται οικονομική πίεση.

Στο πλαίσιο αυτό, η Επιτροπή πραγματοποιεί διαβουλεύσεις με τα κράτη μέλη σχετικά με περιορισμένη παράταση, για τον πρωτογενή γεωργικό τομέα, του τμήματος του προσωρινού πλαισίου κρίσης και μετάβασης, που επί του παρόντος επιτρέπει στα κράτη μέλη έως τις 30 Ιουνίου 2024 να χορηγούν περιορισμένα ποσά ενισχύσεων. Αυτή η περιορισμένη παράταση θα επιτρέψει στα κράτη μέλη να συνεχίσουν να παρέχουν περιορισμένα ποσά ενισχύσεων στους γεωργούς, όπου χρειάζεται, και να διασφαλίσουν την αποτελεσματική εφαρμογή των μέτρων στήριξης έναντι της κρίσης.

Το σχέδιο πρότασης της Επιτροπής που διαβιβάστηκε στα κράτη μέλη δεν επηρεάζει τις υπόλοιπες διατάξεις του προσωρινού πλαισίου κρίσης και μετάβασης.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_1888

IV. ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

► **Ίδρυση υπηρεσίας ΤΝ για την ενίσχυση του ηγετικού ρόλου της ΕΕ όσον αφορά την ασφαλή και αξιόπιστη τεχνητή νοημοσύνη (29.05.2024)**

▮ *υπηρεσία ΤΝ – τεχνητή νοημοσύνη*

Η Επιτροπή παρουσίασε την Υπηρεσία ΤΝ, η οποία συστάθηκε στο πλαίσιο της Επιτροπής. Η Υπηρεσία ΤΝ έχει ως στόχο να καταστήσει δυνατή τη μελλοντική ανάπτυξη, εφαρμογή και χρήση της ΤΝ κατά τρόπο που να προωθεί τα κοινωνικά και οικονομικά οφέλη και την καινοτομία, μετριάζοντας παράλληλα τους κινδύνους. Η Υπηρεσία θα διαδραματίσει σπουδαίο ρόλο στην εφαρμογή της

πράξης για την ΤΝ, κυρίως σε σχέση με μοντέλα ΤΝ γενικού σκοπού. Θα εργαστεί, επίσης, για την προώθηση της έρευνας και της καινοτομίας στον τομέα της αξιόπιστης ΤΝ και θα θέσει την ΕΕ ως ηγέτη στις διεθνείς συζητήσεις.

Η Υπηρεσία ΤΝ θα απασχολεί περισσότερους από 140 υπαλλήλους για την εκτέλεση των καθηκόντων της. Το προσωπικό θα περιλαμβάνει ειδικούς σε θέματα τεχνολογίας, διοικητικούς βοηθούς, δικηγόρους, ειδικούς σε θέματα πολιτικής και οικονομολόγους.

Για να διασφαλιστεί η τεκμηριωμένη λήψη αποφάσεων, η Υπηρεσία ΤΝ θα συνεργαστεί με τα κράτη μέλη και την ευρύτερη κοινότητα εμπειρογνομόνων μέσω ειδικών φόρουμ και ομάδων εμπειρογνομόνων. Η επιστημονική ομάδα ανεξάρτητων εμπειρογνομόνων θα εξασφαλίσει ισχυρή σύνδεση με την επιστημονική κοινότητα και θα συγκεντρωθεί περαιτέρω εμπειρογνομοσύνη σε ένα συμβουλευτικό φόρουμ, το οποίο θα αντιπροσωπεύει μια ισορροπημένη επιλογή ενδιαφερόμενων μερών, συμπεριλαμβανομένων της βιομηχανίας, των νεοφυών επιχειρήσεων και των ΜΜΕ, της ακαδημαϊκής κοινότητας, των ομάδων προβληματισμού και της κοινωνίας των πολιτών.

Η Υπηρεσία ΤΝ θα προωθήσει ένα καινοτόμο οικοσύστημα της ΕΕ για αξιόπιστη ΤΝ. Θα συμβάλει σε αυτό παρέχοντας συμβουλές σχετικά με βέλτιστες πρακτικές και καθιστώντας δυνατή την πρόσβαση σε δοκιμαστήρια ΤΝ, δοκιμές σε πραγματικές συνθήκες και άλλες ευρωπαϊκές δομές στήριξης για την υιοθέτηση της ΤΝ, όπως οι εγκαταστάσεις δοκιμών και πειραματισμού στην ΤΝ, οι ευρωπαϊκοί κόμβοι ψηφιακής καινοτομίας και τα εργοστάσια ΤΝ. Θα στηρίξει δραστηριότητες έρευνας και καινοτομίας στον τομέα της τεχνητής νοημοσύνης και της ρομποτικής και θα υλοποιήσει πρωτοβουλίες, όπως η GenAI4EU, ώστε να διασφαλιστεί ότι τα μοντέλα γενικής χρήσης ΤΝ που παράγονται στην Ευρώπη και εκπαιδεύονται μέσω υπερπολογιστών της ΕΕ εξειδικεύονται και ενσωματώνονται σε καινοτόμες εφαρμογές σε ολόκληρη την οικονομία, τρώνοντας τις επενδύσεις.

Τέλος, η Υπηρεσία ΤΝ θα διασφαλίσει μια στρατηγική, συνεκτική και αποτελεσματική ευρωπαϊκή προσέγγιση για την ΤΝ σε διεθνές επίπεδο, η οποία θα καταστεί παγκόσμιο σημείο αναφοράς.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_2982

V. ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ

► Παραπομπή της Ελλάδας στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης λόγω μη ορθής μεταφοράς των ενωσιακών κανόνων για την αναλογικότητα των ρυθμίσεων νομοθετικής κατοχύρωσης των επαγγελματιών (23.05.2024)

■ επαγγέλματα – ενιαία αγορά – αναλογικότητα

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποφάσισε να παραπέμψει την Ελλάδα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, επειδή δεν μετέφερε ορθά στο εθνικό της δίκαιο την Οδηγία για τον έλεγχο αναλογικότητας [Οδηγία (ΕΕ) 2018/958].

Η συγκεκριμένη Οδηγία διέπει τον έλεγχο αναλογικότητας των νέων ή τροποποιημένων κανόνων που περιορίζουν την πρόσβαση σε νομοθετικά κατοχυρωμένα επαγγέλματα ή την άσκησή τους. Τα κράτη μέλη υποχρεούνται να διασφαλίζουν ότι κάθε εθνική νομοθετική κατοχύρωση επαγγελματιών επιδιώκει θεμιτούς στόχους δημόσιου συμφέροντος και είναι αναγκαία και ισορροπημένη. Η ύπαρξη σαφούς και κοινού πλαισίου για τη συστηματική αξιολόγηση της νομοθετικής κατοχύρωσης των επαγγελματιών πριν από την έγκριση ή την τροποποίηση νομοθεσίας είναι εξέχουσας σημασίας για την πρόληψη αδικαιολόγητων φραγμών στην ενιαία αγορά. Επιπλέον, διευκολύνει την πρόσβαση σε νομοθετικά κατοχυρωμένα επαγγέλματα, σύμφωνα με τους στόχους που περιγράφονται στην Ανακοίνωση της Επιτροπής με τίτλο «30 χρόνια ενιαίας αγοράς».

Σύμφωνα με την Επιτροπή, η Ελλάδα δεν διασφάλισε ότι όλα τα μέτρα που καλύπτονται από την Οδηγία, κυρίως εκείνα που αποτελούν πρωτοβουλία επαγγελματιών ενώσεων, κοινοβουλευτικές πρωτοβουλίες ή κοινοβουλευτικές τροπολογίες, υποβάλλονται σε εκ των προτέρων αξιολόγηση της αναλογικότητας. Επιπλέον, η Ελλάδα δεν διασφαλίζει τη συνεχή παρακολούθηση των θεσπισμένων κανόνων, καθώς οι ελληνικές αρχές δεν έχουν μετφέρει με επαρκή σαφήνεια το κριτήριο του συστηματικού ή τακτικού ελέγχου της αναλογικότητας κατά την πάροδο του χρόνου.

Η Επιτροπή κίνησε την εν λόγω διαδικασία επί παραβάσει στο πλαίσιο ευρύτερης δράσης επιβολής της νομοθεσίας κατά των κρατών μελών που δεν μετέφεραν ορθά στο εθνικό τους δίκαιο την Οδηγία για τον έλεγχο αναλογικότητας. Τον Δεκέμβριο του 2021, η Επιτροπή απέστειλε προειδοποιητική επιστολή στην Ελλάδα, την οποία ακολούθησε συμπληρωματική προειδοποιητική επιστολή τον Φεβρουάριο του 2023 και αιτιολογημένη γνώμη τον Οκτώβριο του 2023. Παρά τον συνεχιζόμενο διάλογο με τις ελληνικές αρχές, τα ζητήματα δεν έχουν ακόμη αντιμετωπιστεί πλήρως, με αποτέλεσμα η Επιτροπή να αποφασίσει να παραπέμψει την Ελλάδα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_2672

VI. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

► Κοινό σχέδιο εφαρμογής του συμφώνου για τη μετανάστευση και το άσυλο (12.06.2024)

■ μετανάστευση – άσυλο – υποδοχή – ένταξη – Eurodac

Μετά την επίτευξη ιστορικής συμφωνίας σχετικά με το σύμφωνο για τη μετανάστευση και το άσυλο, ξεκίνησαν εργασίες προκειμένου να μετουσιωθεί αυτή η μεγάλη και πολύπλοκη δέσμη νομοθετικών πράξεων σε επιχειρησιακή πραγματικότητα κατά την επόμενη διετία. Σε αυτή την κοινή προσπάθεια, η Επιτροπή θα στηρίζει τα κράτη μέλη σε κάθε στάδιο αυτής της πορείας. Το κοινό σχέδιο εφαρμογής του συμφώνου για τη μετανάστευση και το άσυλο, το οποίο εγκρίθηκε από την Επιτροπή, καθορίζει τα βασικά ορόσημα, τα οποία θα επιτρέψουν σε όλα τα κράτη μέλη να θέσουν σε εφαρμογή τις νομικές και επιχειρησιακές ικανότητες που απαιτούνται, ώστε η νέα νομοθεσία να αρχίσει να εφαρμόζεται επιτυχώς έως τα μέσα του 2026. Επιπλέον, οι οργανισμοί της ΕΕ θα παρέχουν, επίσης, επιχειρησιακή και στοχευμένη στήριξη στα κράτη μέλη καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας.

Το κοινό σχέδιο εφαρμογής παρέχει ένα υπόδειγμα για τα εθνικά σχέδια εφαρμογής που πρέπει να εγκριθούν από τα κράτη μέλη μέχρι το τέλος του τρέχοντος έτους. Συγκεντρώνει τις νομικές, τεχνικές και επιχειρησιακές εργασίες σε 10 δομικά στοιχεία με σκοπό τη στόχευση και τη διευκόλυνση των προσπαθειών πρακτικής εφαρμογής.

Όλα τα δομικά στοιχεία είναι θεμελιωδώς αλληλεξαρτώμενα και πρέπει να εφαρμοστούν παράλληλα.

Τα 10 δομικά στοιχεία είναι τα εξής:

1. Κοινό σύστημα πληροφοριών για τη μετανάστευση και το άσυλο (Eurodac): το σύστημα αυτό θα στηρίζει τα κράτη μέλη, κυρίως όσον αφορά τον καθορισμό της ευθύνης και την παρακολούθηση των δευτερογενών μετακινήσεων. Το νέο Eurodac είναι το μεγάλης κλίμακας σύστημα ΤΠ που θα αποθηκεύει και θα επεξεργάζεται τα δεδομένα των αιτούντων άσυλο. Η έγκαιρη ανάπτυξη και έναρξη λειτουργίας του μεταρρυθμισμένου συστήματος Eurodac αποτελεί σημαντική προϋπόθεση για την εφαρμογή όλων των άλλων στοιχείων του συμφώνου.

2. Νέο σύστημα για τη διαχείριση της μετανάστευσης στα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ: διαχείριση των αντικανονικών αφίξεων υπηκόων τρίτων χωρών και θέσπιση ταχέων, αποτελεσματικών και εξορθολογισμένων διαδικασιών για το άσυλο και την επιστροφή, καθώς και ισχυρών διασφαλίσεων. Ο Κανονισμός για τον έλεγχο διαλογής, ο Κανονισμός για τη διαδικασία επιστροφής στα σύνορα προβλέπουν εναρμονισμένη προσέγγιση. Όλοι οι αντικανονικοί μετανάστες θα καταγράφονται και θα υποβάλλονται σε έλεγχο διαλογής, δηλαδή σε έλεγχο ταυτότητας, κινδύνου για την ασφάλεια, ευάλωτης θέσης και υγείας. Σε δεύτερο στάδιο, θα εφαρμόζεται υποχρεωτική διαδικασία στα σύνορα για όσους είναι πιθανό να μην χρήζουν διεθνούς προστασίας ή να παρουσιάζουν κίνδυνο για την ασφάλεια.

3. Εξασφάλιση κατάλληλων συνθηκών διαβίωσης κατά την υποδοχή των αιτούντων, ανάλογα με τις ανάγκες τους. Για παράδειγμα, για τους αιτούντες διεθνή προστασία προβλέπεται ταχύτερη πρόσβαση στην αγορά εργασίας (6 μήνες αντί για 9 μήνες), υγειονομική περίθαλψη για τη σωματική και ψυχική υγεία και μεγαλύτερη προστασία για τις οικογένειες, τα παιδιά και τους ευάλωτους αιτούντες. Επιπλέον, η Οδηγία σχετικά με τις απαιτήσεις για την υποδοχή προβλέπει, επίσης, νέα εργαλεία που βελτιώνουν την αποτελεσματικότητα του συστήματος υποδοχής και συμβάλλουν στην πρόληψη δευτερογενών μετακινήσεων. Για παράδειγμα, τα κράτη μέλη θα έχουν τη δυνατότητα να κατανέμουν τους αιτούντες σε καταλύματα και γεωγραφικές περιοχές, εξαρτώντας την παροχή υλικών συνθηκών υποδοχής από την πραγματική διαμονή των αιτούντων στο κατάλυμα στο οποίο τοποθετήθηκαν ή σε συγκεκριμένη περιοχή. Επιπλέον, όταν οι αιτούντες δεν βρίσκονται στο κράτος μέλος στο οποίο πρέπει να βρίσκονται, τα κράτη μέλη θα πρέπει να καλύπτουν μόνο βασικές ανάγκες.

4. Δίκαιες, αποτελεσματικές και συγκλίνουσες διαδικασίες ασύλου: ο Κανονισμός για τις διαδικασίες ασύλου και ο Κανονισμός για τις ελάχιστες απαιτήσεις ασύλου εξορθολογίζουν τη διαδικασία αξιολόγησης και λήψης αποφάσεων για τις ατομικές αιτήσεις ασύλου σε ολόκληρη την Ευρώπη και ενισχύουν τις διασφαλίσεις, τα δικαιώματα και τις εγγυήσεις για τους αιτούντες και τους δικαιούχους διεθνούς προστασίας.

5. Αποτελεσματικές και δίκαιες διαδικασίες επιστροφής: Η πολιτική της ΕΕ για τη μετανάστευση μπορεί να είναι βιώσιμη μόνον εφόσον οι μη έχοντες δικαίωμα παραμονής στην ΕΕ επιστρέφουν πράγματι. Ο συντονιστής επιστροφών θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο, με βάση τις εργασίες που έχουν ήδη δρομολογηθεί για τη βελτίωση του κοινού σχεδιασμού των πτήσεων και των αποστολών ταυτοποίησης, μεταξύ άλλων για τη βελτιστοποίηση της χρήσης της στήριξης του Frontex, την ανταλλαγή πρακτικών και εμπειριών σχετικά με την από κοινού έκδοση αρνητικών αποφάσεων ασύλου και αποφάσεων επιστροφής, καθώς και τη συνεργασία για την επιστροφή επιστρεφόντων που συνιστούν απειλή για την ασφάλεια.

6. Ένα δίκαιο και αποτελεσματικό σύστημα για την ορθή εφαρμογή των κανόνων για την ευθύνη, χάρη στη θέσπιση αποτελεσματικού και σταθερού επιμερισμού των ευθυνών σε ολόκληρη την Ένωση και τη μείωση των κινήτρων για δευτερογενείς μετακινήσεις. Για παράδειγμα, οι κοινοποιήσεις «εκ νέου ανάληψης» θα καταστήσουν τις διαδικασίες αποτελεσματικότερες. Επιπλέον, θα θεσπιστούν νέοι κανόνες με στόχο την πρόληψη της κατάχρησης του συστήματος (όπως η υποχρέωση των αιτούντων να υποβάλουν αίτηση στο κράτος μέλος πρώτης εισόδου).

7. Λειτουργική αλληλεγγύη: για πρώτη φορά, η ΕΕ διαθέτει μόνιμο, νομικά δεσμευτικό αλλά ευέλικτο μηχανισμό αλληλεγγύης προκειμένου να διασφαλίσει ότι κανένα κράτος μέλος δεν μένει μόνο του όταν υφίσταται πίεση.

8. Ετοιμότητα, σχεδιασμός έκτακτης ανάγκης και αντιμετώπιση κρίσεων: συμβολή στην οικοδόμηση μεγαλύτερης ανθεκτικότητας στην εξέλιξη των μεταναστευτικών καταστάσεων, καθώς και στη μείωση των κινδύνων καταστάσεων κρίσης.

9. Νέες διασφαλίσεις για τους αιτούντες άσυλο και τα ευάλωτα άτομα: αυξημένη παρακολούθηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, με τη διασφάλιση αποτελεσματικών διαδικασιών, με παράλληλη προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και ενός πραγματικού και αποτελεσματικού δικαιώματος ασύλου, μεταξύ άλλων για τους πλέον ευάλωτους, όπως τα παιδιά.

10. Επανεγκατάσταση, ένταξη και ενσωμάτωση: εντατικοποίηση των προσπαθειών σε αυτούς τους τομείς. Οι προσπάθειες των κρατών μελών για την ενσωμάτωση και την ένταξη των μεταναστών εξακολουθούν να είναι

αναγκαίες για μια επιτυχημένη πολιτική μετανάστευσης και ασύλου.

Το σύμφωνο για τη μετανάστευση και το άσυλο αντικατοπτρίζει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση με βάση το σύνολο της διαδρομής, για τη διαχείριση της μετανάστευσης. Επομένως, η Επιτροπή ακολουθεί από κοινού με τα κράτη μέλη μια διττή προσέγγιση, συνδυάζοντας νομοθετικό έργο σε επίπεδο ΕΕ με επιχειρησιακές δραστηριότητες. Αυτό περιλαμβάνει κυρίως τις εργασίες σχετικά με την εξωτερική διάσταση της μετανάστευσης, μέσω της επιδίωξης ολοκληρωμένων εταιρικών σχέσεων με τις χώρες εταίρους. Μολονότι οι δράσεις στον τομέα αυτόν δεν συνδέονται με νομικές υποχρεώσεις, θα είναι σημαντικό η ΕΕ να συνεχίσει και να εντείνει περαιτέρω τη συνεργασία με τις χώρες εταίρους, κυρίως σε τρεις βασικούς τομείς: καταπολέμηση της παράνομης διακίνησης μεταναστών, αποτελεσματικές επιστροφές, επανεισδοχή και επανένταξη, καθώς και νόμιμες οδοί.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_24_3161

ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΕ

II. e-πίκαιρα νομικής πληροφορικής

Επιμ.: Κωνσταντίνος Π. Θεοδωρίδης

► Τεχνητή Νοημοσύνη και Ευρωπαϊκή Ένωση

Αν ρωτούσαμε ένα τσάτμποτ (chatbot) τι είναι αυτό που θα καθόριζε την πορεία της μελλοντικής οικονομικής ανάπτυξης της ΕΕ, η απάντησή του πιθανότατα να ήταν «η ΤΝ». Πολιτικοί και ειδικοί θα έπρεπε μάλλον να καταναλώσουν πολλή φαιά ουσία για να βρουν καλύτερη απάντηση. Το 2018, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ενέκρινε συντονισμένο σχέδιο με τα κράτη μέλη, το οποίο επανεξέτασε το 2021, επιδιώκοντας την αύξηση των επενδύσεων στην τεχνητή νοημοσύνη (ΤΝ) και την αναπροσαρμογή του νομοθετικού πλαισίου. Στόχος ήταν να καθοριστεί η πορεία που θα έπρεπε να ακολουθήσει η ΕΕ για να καταφέρει να πρωτοστατήσει στον τομέα της ΤΝ, παρά τον ανελέητο ανταγωνισμό κυρίως από τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Κίνα. Το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο (ΕΕΣ) αξιολόγησε κατά πόσον η Επιτροπή ολοκλήρωσε αυτά τα σχέδια, και ανέλυσε τον ρόλο της στην ανάπτυξη ενός ευρωπαϊκού οικοσυστήματος ΤΝ. Με άλλα λόγια, αναζήτησε απάντηση στο ερώτημα αν η ΕΕ προσπαθεί αρκετά για να μην χάσει το τρένο αυτής της μείζονος τεχνολογικής επανάστασης.

Η τεχνητή νοημοσύνη (ΤΝ) είναι τεχνολογία που υποσχεται να μεταμορφώσει τις οικονομίες, να τονώσει την οικονομική μεγέθυνση και να δώσει απάντηση στις κοινωνικές προκλήσεις. Κρύβει όμως εγγενείς κινδύνους για την ασφάλεια και πολλές πιθανότητες για οικονομικές και κοινωνικές ανατροπές. Η ΤΝ εμπεριέχει διάφορες, διαρκώς εξελισσόμενες τεχνολογίες, που αναπτύσσουν συνεργίες με άλλες αναδυόμενες τάσεις (π.χ. στη ρομποτική, στα μαζικά δεδομένα και στη νεφροϋπολογιστική, στην υπολογιστική υψηλών επιδόσεων, στη φωτονική και στη νευροεπιστήμη). Μια εξέλιξη-σταθμός στον τομέα ήταν η ανάπτυξη αλγορίθμων μηχανικής μάθησης, ικανών όχι μόνο να μαθαίνουν από μεγάλους όγκους δεδομένων χρησιμοποιώντας εξειδικευμένους επεξεργαστές, αλλά και να βελτιώνουν προοδευτικά την ακρίβειά τους.

Καθώς η ΤΝ αποτελεί ρηξικέλευθη τεχνολογία, οι αποδοτικές επενδύσεις και οι σωστές ρυθμίσεις θα είναι οι παράγοντες που θα επηρεάσουν περισσότερο τον ρυθμό της οικονομικής μεγέθυνσης τα επόμενα χρόνια. Η συνολική αγορά της ΤΝ προβλέπεται να αναπτύσσεται με ρυθμό 15,8 % τον χρόνο για την περίοδο 2024-2030 και να φθάσει τα 680 δισεκατομμύρια ευρώ το 2030. Πολλές χώρες, σε ολόκληρο τον κόσμο, έχουν ορίσει ως στρατηγικό στόχο τους να εξασφαλίσουν πρωτοκαθεδρία στον τομέα της ανάπτυξης και της διάδοσης της ΤΝ. Εδώ και καιρό, οι ΗΠΑ προπορεύονται στον αγώνα δρόμου που διεξάγεται στον τομέα της ΤΝ, με τη Σίλικον Βάλει να επι-

βάλλεται ως παγκόσμιος πόλος καινοτομίας για τη συγκεκριμένη τεχνολογία. Η Κίνα έχει επίσης εκπονήσει σχέδιο ανάπτυξης, που προβλέπει την επένδυση δημόσιων πόρων στην ΤΝ, ώστε η χώρα να αναδειχθεί σε κυρίαρχη δύναμη παγκοσμίως στον τομέα μέχρι το 2030.

Στην ΕΕ, τα κράτη μέλη είναι αυτά που έχουν την πρωταρχική ευθύνη της προώθησης της καινοτομίας στον τομέα της ΤΝ και της υιοθέτησης της τεχνολογίας αυτής. Ο ρόλος της ΕΕ είναι να ενισχύει την εμπιστοσύνη του ψηφιακού καταναλωτή με την εναρμόνιση των εθνικών κανόνων που αφορούν διάφορα ψηφιακά θέματα, όπως η ρύθμιση της ΤΝ και η κοινοχρησία δεδομένων. Επιπλέον, η οικονομική στήριξη του οικοσυστήματος ΤΝ αποτελεί στόχο της Επιτροπής, κυρίως μέσω των προγραμμαμάτων της ΕΕ για την έρευνα και την ψηφιακή τεχνολογία. Μέσω του συντονισμένου σχεδίου της του 2018 για την ανάπτυξη και τη χρήση τεχνητής νοημοσύνης που να έχει αναπτυχθεί στην ΕΕ, η Επιτροπή χάραξε την πορεία που θα έπρεπε να ακολουθήσει η ΕΕ, προκειμένου να καταστεί πρωτοπόρος στον τομέα της ΤΝ σε παγκόσμιο επίπεδο. Το σχέδιο αυτό επανεξετάστηκε το 2021. Βασικός στόχος του ορίστηκε η ανάπτυξη στην ΕΕ ενός οικοσυστήματος ΤΝ βασιζόμενου στην εμπιστοσύνη και την αριστεία. Οι τιμές-στόχος που έθεσε η ΕΕ για τις ιδιωτικές και τις δημόσιες επενδύσεις στην ΕΕ ήταν 20 δισεκατομμύρια συνολικά για την περίοδο 2018-2020 και 20 δισεκατομμύρια ευρώ κάθε χρόνο για τη δεκαετία που θα ακολουθούσε. Η Επιτροπή δεσμεύθηκε να αυξήσει τις χρηματοδοτούμενες με ενωσιακούς πόρους επενδύσεις στην έρευνα και την καινοτομία (Ε&Κ) σε 1,5 δισεκατομμύρια ευρώ την περίοδο 2018-2020 και σε 1 δισεκατομμύριο ευρώ τον χρόνο την περίοδο 2021-2027. Όσον αφορά την εθνική δημόσια χρηματοδότηση στρατηγικών στον τομέα της ΤΝ, η Γαλλία και η Γερμανία ήταν οι χώρες που εξήγγειλαν τις υψηλότερες εθνικές επενδύσεις.

Προκειμένου να αξιολογήσουν την αποτελεσματικότητα της συμβολής της Επιτροπής στην ανάπτυξη του ενωσιακού οικοσυστήματος ΤΝ, οι ελεγκτές και οι ελέγκτριες του ΕΕΣ εξέτασαν τις δράσεις της Επιτροπής για τον συντονισμό των σχεδίων της ΕΕ για την ΤΝ του 2018 και του 2021. Αξιολόγησαν την υλοποίηση έργων Ε&Κ και την εκτέλεση αντίστοιχων μέτρων στον τομέα της ΤΝ, με τη χρηματοδότηση της ΕΕ και σκοπό την προώθηση της εφαρμογής και της κλιμάκωσης των καινοτομιών στον συγκεκριμένο τομέα. Τα σημαντικότερα ερωτήματα ήταν κατά πόσον οι προσπάθειες της ΕΕ λειτούργησαν τονωτικά ως προς τις επενδύσεις στην ΤΝ, αν οι επενδύσεις της ΕΕ σε επαναστατική τεχνολογία ήταν αρκετές και εφάμιλλες με αυτές άλλων παγκόσμιων πρωτοπόρων του τομέα και, τέλος,

αν τα χρηματοδοτούμενα από την ΕΕ μέτρα για τη διάδοση και την κλιμακώση των καινοτομιών στον εν λόγω τομέα έχουν αποφέρει καρπούς.

Σύμφωνα με τη σχετική έκθεση του ΕΕΣ, μέχρι στιγμής, η ΕΕ δεν έχει σημειώσει ιδιαίτερη επιτυχία με την ανάπτυξη του ευρωπαϊκού οικοσυστήματος τεχνητής νοημοσύνης, ούτε έχει καταφέρει να επισπεύσει τις επενδύσεις σε ρυθμό ανάλογο με αυτόν των παγκόσμιων πρωτοπόρων του τομέα. Από το 2018, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανέπτυξε διάφορες δράσεις και εργάστηκε επάνω σε βασικά δομικά στοιχεία, όπως κανονισμό, υποδομές, έρευνα και επενδύσεις, προκειμένου να ωθήσει την εξέλιξη του ενωσιακού οικοσυστήματος ΤΝ. Επιπλέον, η ΕΕ ενήργησε εγκαίρως για τη διερεύνηση των κινδύνων που εγκυμονεί η ΤΝ και επεξεργάστηκε τους πρώτους γενικούς κανόνες παγκοσμίως για τη χρήση της. Ωστόσο, τα μέτρα της ΕΕ δεν συντονίζονταν καλά με τα μέτρα των κρατών μελών της, ενώ η παρακολούθηση των επενδύσεων δεν ήταν συστηματική. Στο μέλλον, εάν η ΕΕ επιθυμεί να δει τις φιλοδοξίες της για την ΤΝ να γίνονται πραγματικότητας, πρέπει να εξασφαλίσει ισχυρότερη διακυβέρνηση και περισσότερες -και καλύτερα στοχευμένες- δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις.

Η ΕΕ αντιμετωπίζει προκλήσεις στον αγώνα δρόμου που διεξάγεται παγκοσμίως όσον αφορά τις επενδύσεις στην ΤΝ. Από το 2015, οι επενδύσεις σε κεφάλαια επιχειρηματικών συμμετοχών ήταν χαμηλότερες από ό,τι σε χώρες που πρωταγωνιστούν στον τομέα της ΤΝ, δηλαδή στις ΗΠΑ και στην Κίνα. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις, μεταξύ 2018 και 2020, η συνολική διαφορά μεταξύ ΗΠΑ και ΕΕ ως προς τις επενδύσεις στην ΤΝ υπερδιπλασιάστηκε (με την ΕΕ να υστερεί κατά 10 και πλέον δισεκατομμύρια ευρώ). Υπό αυτές τις συνθήκες, η ΕΕ έλαβε σταδιακά μέτρα για την ανάπτυξη πλαισίου με στόχο τον συντονισμό στον τομέα της ΤΝ σε όλα τα κράτη μέλη ως σύνολο, κλιμακώνοντας τις επενδύσεις και αναπροσαρμόζοντας τις σχετικές ρυθμίσεις. Το 2018 και το 2021, η Επιτροπή και τα κράτη μέλη της ΕΕ συμφώνησαν επί των μέτρων που έπρεπε να ληφθούν για την ανάπτυξη ενός οικοσυστήματος ΤΝ που θα χαρακτηριζόταν από αριστεία και εμπιστοσύνη. Στόχος ήταν να χαραχτεί η πορεία που θα έπρεπε να ακολουθήσει η ΕΕ, προκειμένου να εξασφαλίσει παγκόσμια πρωτοκαθεδρία στον τομέα της πρωτοποριακής, ηθικής και ασφαλούς ΤΝ.

Τα σχέδια της Επιτροπής του 2018 και του 2021 για την ΤΝ είναι ολοκληρωμένα και, σε γενικές γραμμές, συμφωνούν με τις διεθνείς βέλτιστες πρακτικές. Παρόλα αυτά, περισσότερο από πέντε χρόνια μετά το πρώτο σχέδιο, η επεξεργασία του πλαισίου της ΕΕ για τον συντονισμό και τη ρύθμιση των επενδύσεων της στην ΤΝ δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί. Το ΕΕΣ επικρίνει τον συντονισμό της Επιτροπής με τα κράτη μέλη, καθώς μέχρι στιγμής τα αποτελέσματά του δεν είναι αξιόλογα. Αιτία ήταν το γεγονός ότι

το εκτελεστικό όργανο της ΕΕ δεν διέθετε τα απαραίτητα εργαλεία διακυβέρνησης, ούτε την κατάλληλη πληροφόρηση. Ένα άλλο πλήγμα για την αξιοπιστία των σχεδίων της ΕΕ ήλθε από το γεγονός ότι η Επιτροπή δεν είχε αναπτύξει κατάλληλο σύστημα για την παρακολούθηση των επιδόσεων των επενδύσεων στην ΤΝ. Ούτε ήταν σαφής ο τρόπος με τον οποίο τα κράτη μέλη θα μπορούσαν να συμβάλουν στην επίτευξη των συνολικών τιμών-στόχου της ΕΕ ως προς τις επενδύσεις, καθώς δεν υπήρχε ολοκληρωμένη εικόνα της κατάστασης.

Οι τιμές-στόχος της ΕΕ για τις επενδύσεις εξακολουθούν να είναι υπερβολικά ασαφείς και παρωχημένες: παραμένουν αμετάβλητες από το 2018 και το γεγονός ότι δεν μαρτυρούν ιδιαίτερη φιλοδοξία έρχεται σε αντίθεση με τον γενικότερο στόχο της δημιουργίας ενός συνολικά ανταγωνιστικού συστήματος ΤΝ. Μολονότι η Επιτροπή κατόρθωσε να κλιμακώσει τις δαπάνες του προϋπολογισμού της ΕΕ για ερευνητικά έργα στον τομέα της ΤΝ, δεν κατάφερε να τονώσει την ιδιωτική συγχρηματοδότηση. Επίσης, πρέπει να κάνει περισσότερα για να εξασφαλίσει ότι τα αποτελέσματα των ερευνητικών έργων που αφορούν την ΤΝ και χρηματοδοτούνται από την ΕΕ τυχάνουν πλήρους εμπορικής αξιοποίησης ή άλλης εκμετάλλευσης.

Η Επιτροπή έλαβε μέτρα για τη δημιουργία συνθηκών που θα ευνοούσαν, από άποψη χρηματοδότησης και υποδομών, την ανάπτυξη και την υιοθέτηση της ΤΝ. Ωστόσο, οι χρηματοδοτούμενες από την ΕΕ υποδομές, όπως οι εγκαταστάσεις δοκιμών, οι χώροι δεδομένων ή μια πλατφόρμα ΤΝ κατά παραγγελία, χρειάστηκαν χρόνο για να γίνουν λειτουργικές. Πράγματι, η ενωσιακή κεφαλαιακή στήριξη (όπως τα ίδια κεφάλαια) που έχουν προσελκύσει μέχρι στιγμής τα σχέδια για την ΤΝ υπέρ των φορέων καινοτομίας είναι ανάξια λόγου. Τα πρόσφατα μέτρα της ΕΕ για τη δημιουργία ενιαίας αγοράς δεδομένων βρίσκονται ακόμη σε αρχικό στάδιο και, επομένως, δεν μπορούν να τονώσουν αμέσως τις επενδύσεις στην ΤΝ.

Στις 29 Μαΐου 2024, η Επιτροπή παρουσίασε την Υπηρεσία ΤΝ, η οποία συστάθηκε στο πλαίσιο της Επιτροπής. Η Υπηρεσία ΤΝ έχει ως στόχο να καταστήσει δυνατή τη μελλοντική ανάπτυξη, εφαρμογή και χρήση της ΤΝ κατά τρόπο που να προωθεί τα κοινωνικά και οικονομικά οφέλη και την καινοτομία, μετριάζοντας παράλληλα τους κινδύνους. Η Υπηρεσία θα διαδραματίσει καίριο ρόλο στην εφαρμογή της πράξης για την ΤΝ, ιδίως σε σχέση με μοντέλα ΤΝ γενικού σκοπού. Θα εργαστεί επίσης για την προώθηση της έρευνας και της καινοτομίας στον τομέα της αξιοπιστίας ΤΝ και θα θέσει την ΕΕ ως ηγέτη στις διεθνείς συζητήσεις.

Το γραφείο ΤΝ αποτελείται από:

– Μονάδα ρύθμισης και συμμόρφωσης που συντονίζει τη ρυθμιστική προσέγγιση για τη διευκόλυνση της ομοι-

όμορφης εφαρμογής και επιβολής της πράξης για την ΤΝ σε ολόκληρη την Ένωση, σε στενή συνεργασία με τα κράτη μέλη. Η μονάδα θα συμβάλλει στις έρευνες για πιθανές παραβάσεις, με τη διαχείριση κυρώσεων.

– Μονάδα για την ασφάλεια της ΤΝ που επικεντρώνεται στον εντοπισμό συστημικών κινδύνων πολύ ικανών μοντέλων γενικής χρήσης, πιθανών μέτρων μετριασμού, καθώς και προσεγγίσεων αξιολόγησης και δοκιμών.

– Αριστεία στη μονάδα ΤΝ και ρομποτικής που στηρίζει και χρηματοδοτεί την έρευνα και την ανάπτυξη για την προώθηση ενός οικοσυστήματος αριστείας. Συντονίζει την πρωτοβουλία GenAI4EU, ενθαρρύνοντας την ανάπτυξη μοντέλων και την ενσωμάτωσή τους σε καινοτόμες εφαρμογές.

– ΤΝ για την καλή κοινωνική μονάδα για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση της διεθνούς δέσμευσης του Γραφείου ΤΝ στον τομέα της τεχνητής νοημοσύνης για καλή χρήση, όπως η μοντελοποίηση καιρού, οι διαγνώσεις για τον καρκίνο και τα ψηφιακά δίδυμα για την ανασυγκρότηση.

– Μονάδα συντονισμού καινοτομίας και πολιτικής για την ΤΝ, η οποία επιβλέπει την εκτέλεση της στρατηγικής της ΕΕ για την ΤΝ, παρακολουθεί τις τάσεις και τις επενδύσεις, τονώνει την υιοθέτηση της ΤΝ μέσω ενός δικτύου ευρωπαϊκών κόμβων ψηφιακής καινοτομίας και δημιουργεί εργοστάσια ΤΝ, και προωθεί ένα καινοτόμο οικοσύστημα με τη στήριξη ρυθμιστικών δοκιμαστηρίων και δοκιμών σε πραγματικές συνθήκες.

Επικεφαλής του Γραφείου ΤΝ θα είναι ο προϊστάμενος του Γραφείου ΤΝ και θα εργάζεται υπό την καθοδήγηση ενός επικεφαλής επιστημονικού συμβούλου για τη διασφάλιση της επιστημονικής αριστείας στην αξιολόγηση μοντέλων και καινοτόμων προσεγγίσεων, καθώς και ενός συμβούλου διεθνών υποθέσεων για την παρακολούθηση της δέσμευσης στενής συνεργασίας με διεθνείς εταίρους στον τομέα της αξιόπιστης ΤΝ.

Η Υπηρεσία ΤΝ θα απασχολεί περισσότερους από 140 υπαλλήλους για την εκτέλεση των καθηκόντων της. Το προσωπικό θα περιλαμβάνει ειδικούς σε θέματα τεχνολογίας, διοικητικούς βοηθούς, δικηγόρους, ειδικούς σε θέματα πολιτικής και οικονομολόγους.

Το Γραφείο θα διασφαλίσει τη συνεκτική εφαρμογή της πράξης για την ΤΝ. Αυτό θα επιτευχθεί με την υποστήριξη των φορέων διακυβέρνησης στα κράτη μέλη. Η Υπηρεσία ΤΝ θα επιβάλει επίσης άμεσα τους κανόνες για τα μοντέλα ΤΝ γενικού σκοπού. Σε συνεργασία με τους προγραμματιστές ΤΝ, την επιστημονική κοινότητα και άλλα ενδιαφερόμενα μέρη, η Υπηρεσία ΤΝ θα συντονίζει την κατάρτιση κωδίκων πρακτικής αιχμής, θα διενεργεί δοκιμές και αξιολόγηση μοντέλων ΤΝ γενικού σκοπού, θα ζητά πληροφορίες και θα επιβάλλει κυρώσεις, όταν είναι αναγκαίο.

Για να διασφαλιστεί η τεκμηριωμένη λήψη αποφάσεων, η Υπηρεσία ΤΝ θα συνεργαστεί με τα κράτη μέλη και την ευρύτερη κοινότητα εμπειρογνομόνων μέσω ειδικών φόρουμ και ομάδων εμπειρογνομόνων. Σε επίπεδο ΕΕ, η Υπηρεσία ΤΝ θα συνεργάζεται στενά με το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Τεχνητής Νοημοσύνης, το οποίο απαρτίζεται από εκπροσώπους των κρατών μελών. Η επιστημονική ομάδα ανεξάρτητων εμπειρογνομόνων θα εξασφαλίσει ισχυρή σύνδεση με την επιστημονική κοινότητα και θα συγκεντρωθεί περαιτέρω εμπειρογνομοσύνη σε ένα συμβουλευτικό φόρουμ, το οποίο θα αντιπροσωπεύει μια ισορροπημένη επιλογή ενδιαφερόμενων μερών, συμπεριλαμβανομένων της βιομηχανίας, των νεοφυών επιχειρήσεων και των ΜΜΕ, της ακαδημαϊκής κοινότητας, των ομάδων προβληματισμού και της κοινωνίας των πολιτών.

Η Υπηρεσία ΤΝ θα προωθήσει ένα καινοτόμο οικοσύστημα της ΕΕ για αξιόπιστη ΤΝ. Θα συμβάλλει σε αυτό παρέχοντας συμβουλές σχετικά με βέλτιστες πρακτικές και καθιστώντας δυνατή την πρόσβαση σε δοκιμαστήρια ΤΝ, δοκιμές σε πραγματικές συνθήκες και άλλες ευρωπαϊκές δομές στήριξης για την υιοθέτηση της ΤΝ, όπως οι εγκαταστάσεις δοκιμών και πειραματισμού στην ΤΝ, οι ευρωπαϊκοί κόμβοι ψηφιακής καινοτομίας και τα εργοστάσια ΤΝ. Θα στηρίξει δραστηριότητες έρευνας και καινοτομίας στον τομέα της τεχνητής νοημοσύνης και της ρομποτικής και θα υλοποιήσει πρωτοβουλίες, όπως η GenAI4EU, ώστε να διασφαλιστεί ότι τα μοντέλα γενικής χρήσης ΤΝ που παράγονται στην Ευρώπη και εκπαιδεύονται μέσω υπερυπολογιστών της ΕΕ εξειδικεύονται και ενσωματώνονται σε καινοτόμες εφαρμογές σε ολόκληρη την οικονομία, τονώνοντας τις επενδύσεις.

Τέλος, η Υπηρεσία ΤΝ θα διασφαλίσει μια στρατηγική, συνεκτική και αποτελεσματική ευρωπαϊκή προσέγγιση για την ΤΝ σε διεθνές επίπεδο, η οποία θα καταστεί παγκόσμιο σημείο αναφοράς.

Σχετικά links:

<https://www.eca.europa.eu/el/all-news>

<https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2024/05/21/artificial-intelligence-ai-act-council-gives-final-green-light-to-the-first-worldwide-rules-on-ai>

<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/ai-office>

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1689>

► Ευρωπαϊκή ψηφιακή ταυτότητα

Στις 21 Μαΐου 2024 τέθηκαν σε ισχύ οι κανόνες για τη θέσπιση μιας ευρωπαϊκής ψηφιακής ταυτότητας. Οι κανόνες αυτοί θα προετοιμάσουν το έδαφος ώστε όλοι οι πολίτες και οι κάτοικοι της ΕΕ να αντλήσουν τα οφέλη ενός προσωπικού ευρωπαϊκού πορτοφολιού ψηφιακής ταυτότητας το 2026. Το ευρωπαϊκό πορτοφόλι ψηφιακής

ταυτότητας θα αποτελείται από μια εφαρμογή για φορητές συσκευές που θα εκδίδεται σε κάθε κράτος μέλος. Θα δίνει τη δυνατότητα στους πολίτες και τους κατοίκους της ΕΕ να επιβεβαιώνουν την ταυτότητά τους με πλήρη ασφάλεια στο διαδίκτυο, ώστε να έχουν πρόσβαση σε δημόσιες και ιδιωτικές διαδικτυακές υπηρεσίες σε ολόκληρη την Ευρώπη.

Το πορτοφόλι ψηφιακής ταυτότητας της ΕΕ θα φέρει επανάσταση στην ψηφιακή ταυτοποίηση. Κάθε χρήστης του πορτοφολιού θα μπορεί να χρησιμοποιεί διαδικτυακές υπηρεσίες, να κοινοποιεί ψηφιακά έγγραφα, όπως φορητή άδεια οδήγησης ή ηλεκτρονική συνταγογράφηση, να ανοίγει τραπεζικούς λογαριασμούς ή να πραγματοποιεί πληρωμές, διατηρώντας τον πλήρη έλεγχο των προσωπικών του δεδομένων. Η Επιτροπή έχει ήδη επενδύσει 46 εκατ. ευρώ από το πρόγραμμα «Ψηφιακή Ευρώπη» σε τέσσερα πιλοτικά έργα μεγάλης κλίμακας, για τη δοκιμή του πορτοφολιού ψηφιακής ταυτότητας της ΕΕ σε διάφορες καθημερινές χρήσεις, όπως φορητές άδειες οδήγησης, ηλεκτρονική υγεία, πληρωμές, εκπαίδευση και επαγγελματικά προσόντα. Παράλληλα, πρόσφατα προκηρύχθηκε μια δεύτερη πρόσκληση υποβολής προτάσεων για πιλοτικά έργα μεγάλης κλίμακας με στόχο τη στήριξη της ανάπτυξης των πορτοφολιών.

Μετά την έναρξη ισχύος των νέων κανόνων, η Επιτροπή θα καταρτίσει εκτελεστικές πράξεις για να διασφαλίσει ότι όλα τα πορτοφόλια θα διαθέτουν το ίδιο υψηλό επίπεδο ασφάλειας και προστασίας των δεδομένων και ότι θα λειτουργούν απρόσκοπτα σε ολόκληρη την ΕΕ.

Σχετικά links:

<https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/portal/screen/opportunities/topic-details/digital-2024-bestuse-tech-06-trust>

► Καταγγελίες στην ΕΕΤΤ και μέσω gov.gr

Τη δυνατότητα να υποβάλλουν καταγγελία μέσω του gov.gr στην Εθνική Επιτροπή Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων (ΕΕΤΤ) για παράβαση υποχρεώσεων, που έχουν οι ψηφιακές πλατφόρμες, διαθέτουν πλέον οι πολίτες. Πιο συγκεκριμένα, έχουν τη δυνατότητα να καταγγείλουν παραβιάσεις της «Πράξης για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες», ενός συνόλου κανόνων που εφαρμόζονται σε όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Με απλό και φιλικό τρόπο οι πολίτες, όταν διαπιστώσουν παραβίαση της «Πράξης για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες», μπορούν είτε μέσω του gov.gr, είτε απευθείας στην ηλεκτρονική φόρμα υποβολής καταγγελίας της ΕΕΤΤ, να καταγγείλουν τον πάροχο της ενδιάμεσης υπηρεσίας, αφού περιγράψουν τα απαραίτητα στοιχεία που τεκμηριώνουν την εικαζόμενη παράβαση. Ακολούθως, μετά την υποβολή του σχετικού μηνύματος ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mail), ενημερώνονται για την παραλαβή της καταγγε-

λίας. Η ΕΕΤΤ αξιολογεί την καταγγελία και, εάν κριθεί ότι το θέμα αφορά σε παράβαση της «Πράξης για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες», εξετάζει εάν πρέπει να διεκπεραιωθεί από την ίδια ή πρέπει να διαβιβαστεί σε άλλον φορέα.

Η ΕΕΤΤ ως Συντονιστής Ψηφιακών Υπηρεσιών για την Ελλάδα αξιολογεί εάν οι πάροχοι τηρούν τις υποχρεώσεις που θέτει η «Πράξη για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες» και διαχειρίζεται τις σχετικές καταγγελίες.

Ενδεικτικά παραδείγματα:

Μέσω ενός online marketplace, ο πολίτης βρίσκει ένα προϊόν που τον ενδιαφέρει. Επιθυμεί να διερευνήσει το σχετικό ηλεκτρονικό κατάστημα, όμως διαπιστώνει ότι στο συγκεκριμένο marketplace, μέσω του οποίου προβάλλεται το προϊόν, δεν υπάρχουν καθόλου οι απαιτούμενες χρήσιμες πληροφορίες. Κάθε online marketplace είναι υποχρεωμένο να έχει στοιχεία για όλους τους εμπόρους με τους οποίους συνεργάζεται. Η έλλειψη των στοιχείων αυτών συνιστά παράβαση της «Πράξης για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες» και μπορεί να γίνει καταγγελία στην ΕΕΤΤ.

Ένα discussion forum έχει δημοσιεύσει τους όρους και τις προϋποθέσεις χρήσης της υπηρεσίας και ο ενδιαφερόμενος θεωρεί ότι κάποιοι όροι εισάγουν αυθαίρετες διακρίσεις, όπως απαγόρευση χρήσης από μετανάστες, ή παραβιάζουν την ελευθερία της έκφρασης. Η συγκεκριμένη περίπτωση θα συνιστούσε παράβαση της «Πράξης για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες» και αποτελεί, επίσης, λόγο καταγγελίας στην ΕΕΤΤ.

Μία πλατφόρμα, για παράδειγμα ένα μέσο κοινωνικής δικτύωσης, διέγραψε περιεχόμενο που κάποιος χρήστης έχει αναρτήσει, χωρίς να εξηγήσει τους λόγους, δηλαδή ότι το έπραξε επειδή θεωρεί το προαναφερόμενο περιεχόμενο παράνομο ή αντίθετο προς τους όρους χρήσης της υπηρεσίας. Ο χρήστης μπορεί να υποβάλει καταγγελία στην ΕΕΤΤ, λόγω της μη παροχής επαρκούς αιτιολόγησης για τον περιορισμό αυτό.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι στην Ελλάδα, τα μέτρα για την εφαρμογή της «Πράξης για τις Ψηφιακές Υπηρεσίες» έχουν αποτυπωθεί στον ν. 5099/2024. Η Πράξη στοχεύει πρωτίστως στις λεγόμενες «πολύ μεγάλες διαδικτυακές πλατφόρμες», ενώ εισάγει κανόνες άμεσης εφαρμογής σε όλα τα κράτη μέλη σχετικά με τις λεγόμενες «ενδιάμεσες υπηρεσίες», όπως οι μηχανές αναζήτησης, οι πάροχοι φιλοξενίας, τα online marketplaces και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Στόχος είναι η καταπολέμηση φαινομένων, όπως η διάδοση παράνομου περιεχομένου στο Διαδίκτυο και η παραπληροφόρηση, καθώς και η αποτελεσματική θωράκιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων όλων των πολιτών.

Επισημαίνεται ότι μέχρι σήμερα έχουν οριστεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή 23 μεγάλες πλατφόρμες και μηχανές αναζήτησης, και συγκεκριμένα οι εξής: Alibaba

νομικής πληροφορικής

Ali Express, Amazon Store, Apple AppStore, Pornhub, Booking.com, Google Search, Google Play, Google Maps, Google Shopping, Youtube, Instagram, Facebook, LinkedIn, Pinterest, Snapchat, Stripchat, TikTok, X (πρώην Twitter), XVideos, Wikipedia, Zalando, Bing, Shein.

Σχετικά links:

<https://www.gov.gr/ipiresies/polites-kai-kathemerinoteta/>

[kataggelies/kataggelia-gia-endiameses-psephiakes-uperesies
https://www.eett.gr/psifiakes-ypiresies/diacheirisi-katagge-lion-2/ypovoli-kataggelias-gia-endiameses-psifiakes-ypiresies/](https://www.eett.gr/psifiakes-ypiresies/diacheirisi-katagge-lion-2/ypovoli-kataggelias-gia-endiameses-psifiakes-ypiresies/)

Για προτάσεις, κρίσεις και ερωτήσεις, η επικοινωνία μας συνεχίζεται διαδικτυακά από το blog της στήλης στη διεύθυνση <http://e-pikaira.blogspot.com>.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Α. Επισκόπηση Νομολογίας ΔΕΕ – ΓεΔΕΕ (Μάρτιος – Μάιος 2024)

Ι. ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιμ.: Όλγα Μιχαλοπούλου

► Περιεχόμενο της έννοιας των «δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα» και του «ταυτοποιήσιμου φυσικού προσώπου»

Το Δικαστήριο ακολουθεί μια πιο προστατευτική άποψη για το τι συνιστά «προσωπικά δεδομένα» συγκριτικά με το ΓεΔΕΕ, κρίνοντας ότι η ανάγκη χρήσης πρόσθετων πληροφοριών είναι εγγενής με την έννοια της «έμμεσης ταυτοποίησης» και ότι, το γεγονός ότι αυτές οι πρόσθετες πληροφορίες προέρχονται από πρόσωπο ή πηγή διαφορετική από εκείνη του υπεύθυνου επεξεργασίας των εν λόγω δεδομένων, δεν αποκλείει σε καμία περίπτωση την αναγνωρίσιμη φύση ενός προσώπου

αίτηση αναιρέσεως – αγωγή αποζημίωσης – εξωσυμβατική ευθύνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης – προβαλλόμενη παράνομη συμπεριφορά της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Καταπολέμησης της Απάτης (OLAF) – ανακοινωθέν Τύπου της OLAF – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από τα θεσμικά και λοιπά όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης – Κανονισμός (ΕΕ) 2018/1725 – άρθρο 3, σημείο 1 – έννοιες των «δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα» και του «ταυτοποιήσιμου φυσικού προσώπου» – έρευνες που πραγματοποιούνται από την OLAF – Κανονισμός (ΕΕ, Ευρατόμ) 883/2013 – τεκμήριο αθωότητας – δικαίωμα σε χρηστή διοίκηση

ΔΕΕ C-479/22 P, ΟΥ/Επιτροπή, 07.03.2024, Τμήμα έκτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): T. von Danwitz, Γεν. Εισαγγελέας: N. Αμιλίου, ECLI:EU:C:2024:215 – Αίτηση αναιρέσεως

Η νυν αναιρεσίουσα, πανεπιστημιακή ερευνήτρια του ΑΠΘ, βρισκόταν από το 2015 υπό έρευνα από την Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Καταπολέμησης της Απάτης (στο εξής: OLAF) για καταγγελίες σχετικά με ενδεχόμενο οικονομικό παράπτωμα μετά την κατανομή κεφαλαίων που χορηγήθηκαν από τον Εκτελεστικό Οργανισμό του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Έρευνας (στο εξής: ERCEA) για την εκτέλεση ερευνητικού έργου. Το 2019, η τελική έκθεση της OLAF περιείχε σειρά διαπιστώσεων, βάσει των οποίων απηύθυνε σύσταση στον ERCEA να λάβει μέτρα για την ανάκτηση των ποσών από το ΑΠΘ, και διαβίβασε την εν λόγω έκθεση στις εθνικές δικαστικές αρχές, συστήνοντας να κινηθούν οι διαδικασίες για τα αδικήματα της απάτης, της πλαστογραφίας και της χρήσης πλαστών εγγράφων.

Το 2020, η OLAF δημοσίευσε στην ιστοσελίδα της σχετικό ανακοινωθέν Τύπου. Το ανακοινωθέν αυτό περιείχε τις πληροφορίες και τα πορίσματα της εν λόγω έκθεσης, χωρίς να αναφέρει το ονοματεπώνυμο της ερευνήτριας ή το όνομα του πανεπιστημίου, δίνοντας όμως όλες τις πληροφορίες σχετικά με το έργο, τις πληρωμές και τα πορίσματα της έρευνας. Συγκεκριμένα, το ανακοινωθέν αναφερόταν τόσο στην επιστήμονα, όσο και στον πατέρα της, ο οποίος εργαζόταν επίσης στο πανεπιστήμιο, καθώς επίσης και στον αριθμό των ερευνητών που φέρονταν να συμμετέχουν στο έργο. Ανέφερε επίσης ότι, παρά τις προσπάθειες της επικεφαλής ερευνήτριας να παρεμποδίσει την έρευνα της OLAF, βρέθηκαν αδιάσειστα στοιχεία που αποδείκνυαν ότι η επικεφαλής επιστήμονας είχε αποκτήσει χρήματα που προορίζονταν για την δόση πληρωμή των ερευνητών που υποτίθεται ότι συμμετείχαν στο έργο, ενώ, όταν η OLAF επικοινωνήσε με τους εν λόγω ερευνητές, αυτοί δήλωσαν ότι δεν γνώριζαν ότι το όνομά τους συνδεόταν με το έργο ούτε είχαν γνώση για τους τραπεζικούς λογαριασμούς που είχαν ανοιχθεί στο όνομά τους ή για οποιαδήποτε πληρωμή προς αυτούς. Τα στοιχεία που περιείχε το δελτίο Τύπου ήταν αρκετά για να οδηγήσουν στην ταυτοποίηση της ερευνήτριας από δημοσιογράφους.

Η νυν αναιρεσίουσα, στις 16 Ιουνίου 2020, άσκησε αγωγή του άρθρου 268 ΣΛΕΕ ενώπιον του ΓεΔΕΕ με αίτημα να υποχρεωθεί η Επιτροπή σε καταβολή χρηματικής ικανοποίησης για την ηθική βλάβη που υπέστη λόγω του επίδικου ανακοινωθέντος Τύπου. Συγκεκριμένα, ανέφερε ότι η OLAF παρέβη κατάφωρα τις διατάξεις του Κανονισμού 2018/1725 για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, τις διατάξεις του Κανονισμού 883/2013 για την υποχρέωση τήρησης εμπιστευτικότητας των ερευνών, καθώς και την αρχή του τεκμηρίου αθωότητας, το δικαίωμα σε χρηστή διοίκηση και την αρχή της αναλογικότητας, όπως κατοχυρώνονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης). Το ΓεΔΕΕ απέρριψε την αγωγή στο σύνολό της, υιοθετώντας μία πολύ περιοριστική προσέγγιση της έννοιας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Στη συνέχεια, ασκήθηκε η κρινόμενη αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του Δικαστηρίου.

Η αναιρεσίουσα επικαλείται τρεις λόγους αναιρέσεως. Ο πρώτος αφορά την εσφαλμένη ερμηνεία της έννοιας του «ταυτοποιήσιμου φυσικού προσώπου» κατά το άρθρο 3, σημείο 1, του Κανονισμού 2018/1725, ο δεύτερος την εσφαλμένη ερμηνεία του άρθρου 9 παρ. 1 του Κανονισμού 883/2013 και του άρθρου 48 παρ. 1 του Χάρτη, σε συνδυασμό με το άρθρο 6 παρ. 2 της Ευρωπαϊκής Σύμ-

βασης για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, η οποία υπεγράφη στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950, τα οποία αφορούν το περιεχόμενο της έννοιας του τεκμηρίου αθωότητας, και, ο τρίτος, παραμόρφωση των αποδεικτικών στοιχείων σχετικά με παράβαση του άρθρου 41 του Χάρτη, το οποίο αφορά το δικαίωμα σε χρηστή διοίκηση.

Αναφορικά με τον πρώτο λόγο, η αναιρεσείουσα υποστηρίζει ότι το ΓεΔΕΕ υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο κρίνοντας ότι η εξακρίβωση της ταυτότητάς της έπρεπε να απορρέει από το επίδικο ανακοινωθέν Τύπου και δεν μπορούσε να προκύπτει από εξωτερικά ή συμπληρωματικά στοιχεία τα οποία δεν συνδέονταν με την προσαπτόμενη στην OLAF συμπεριφορά. Επίσης, υποστηρίζει ότι υπέπεσε σε πλάνη περί το δίκαιο κρίνοντας ότι μόνον τα ήσσονος ή άνευ σημασίας μέσα, τα οποία μπορούν να αποδείξουν με ευκολία και ταχύτητα την ταυτότητα του προσώπου το οποίο αφορά η πληροφορία, εμπίπτουν στην έννοια των «μέσων τα οποία είναι ευλόγως πιθανό ότι θα χρησιμοποιηθούν» για την εξακρίβωση της ταυτότητας του υποκειμένου των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι ο Κανονισμός 2018/1725 ορίζει ευρέως την έννοια του δεδομένου προσωπικού χαρακτήρα που νοείται ως «κάθε πληροφορία που αφορά ταυτοποιημένο ή ταυτοποιήσιμο φυσικό πρόσωπο», ενώ ως ταυτοποιήσιμο φυσικό πρόσωπο νοείται «εκείνο του οποίου η ταυτότητα μπορεί να εξακριβωθεί, άμεσα ή έμμεσα, ιδίως μέσω αναφοράς σε αναγνωριστικό στοιχείο ταυτότητας, όπως όνομα, σε αριθμό ταυτότητας, σε δεδομένα θέσης, σε επιγραμμικό αναγνωριστικό ταυτότητας, ή σε έναν ή περισσότερους παράγοντες που προσιδιάζουν στη σωματική, φυσιολογική, γενετική, ψυχολογική, οικονομική, πολιτιστική ή κοινωνική ταυτότητα του εν λόγω φυσικού προσώπου». Έκρινε ότι, για τους εργαζόμενους στον ίδιο επιστημονικό τομέα που γνωρίζουν το έργο και την επαγγελματική σταδιοδρομία της συγκεκριμένης ερευνήτριας, οι παρατιθέμενες πληροφορίες καθιστούν δυνατή την ταυτοποίηση του προσώπου, χωρίς να απαιτείται δυσανάλογη προσπάθεια από άποψη χρόνου και οικονομικών και ανθρωπίνων πόρων. Επίσης, το Δικαστήριο έκρινε ότι, παρά το γεγονός ότι οι δημοσιογράφοι ερευνητές έχουν προσωπικές και ιδιαίτερες γνώσεις που δεν έχει ένας «μέσος αναγνώστης», τα δεδομένα τέτοιου τύπου πρέπει να εξακολουθούν να θεωρούνται προσωπικά, δεδομένου ότι τα μέσα που χρησιμοποιούνται για τον επαναπροσδιορισμό του ερευνητή δεν ήταν αδικαιολόγητα πιθανό να χρησιμοποιηθούν, κάνοντας, κατά συνέπεια, δεκτό τον πρώτο αυτό λόγο αναίρεσης. Με βάση το συμπέρασμα αυτό, το Δικαστήριο έκανε δεκτό και τον δεύτερο λόγο αναίρεσης, ως λογική συνέχεια του πρώτου. Τέλος, όσον αφορά τον τρίτο λόγο αναίρεσης, το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι, κατά πάγια νομολογία, η παραμόρφωση πρέπει να προκύπτει προδήλως από τα στοιχεία της δικογραφίας, χωρίς να χρειάζεται να πραγ-

ματοποιηθεί νέα εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών και των αποδεικτικών στοιχείων. Έκανε, έτσι, δεκτό τον τρίτο λόγο αναίρεσης μόνο κατά το μέρος που το ΓεΔΕΕ απέρριψε τον λόγο που στηριζόταν σε προσβολή του δικαίωματος σε χρηστή διοίκηση.

Η υπόθεση αναπέμφθηκε ενώπιον του ΓεΔΕΕ για νέα κρίση.

► Η έννοια του όρου «δικαστήριο» κατά το άρθρο 267 ΣΛΕΕ

Η αυστριακή ανεξάρτητη αρχή που είναι αρμόδια για την καταπολέμηση της φαρμακοδιέγερσης στον αθλητισμό δεν πληροί την απαίτηση περί ανεξαρτησίας, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να υποβάλει προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο

προδικαστική παραπομπή – παραδεκτό – άρθρο 267 ΣΛΕΕ – έννοια του όρου «δικαστήριο» – εθνική επιτροπή διαιτησίας αρμόδια για την καταπολέμηση της φαρμακοδιέγερσης στον αθλητισμό – κριτήρια – ανεξαρτησία του αιτούντος οργάνου – αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας – απαράδεκτο της αίτησης προδικαστικής αποφάσεως

ΔΕΕ C-115/22, NADA κ.λπ., 07.05.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: J. Passer, Γεν. Εισαγγελέας: T. Čárpa, ECLI:EU:C:2024:384 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 5 παρ. 1, στοιχεία α' και γ', του άρθρου 6 παρ. 3 και των άρθρων 9 και 10 του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 27ης Απριλίου 2016, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της Οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων, στο εξής: ΓΚΠΔ).

Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο διαιτητικής διαδικασίας μεταξύ της SO, αθλήτριας αγώνων, και του Nationale Anti-Doping Agentur Austria GmbH (NADA), ανεξάρτητου οργανισμού για την καταπολέμηση της φαρμακοδιέγερσης, σχετικά με την απόφαση του τελευταίου να δημοσιεύσει τις κυρώσεις που επιβλήθηκαν στην SO λόγω της εκ μέρους της παράβασης της εθνικής ρύθμισης κατά της φαρμακοδιέγερσης.

Πιο αναλυτικά, η SO, επαγγελματίας αθλήτρια, κρίθηκε ένοχη για παράβαση των κανόνων αντιντόπινγκ και της επιβλήθηκαν ορισμένες κυρώσεις. Η αθλήτρια, εν συνεχεία, ζήτησε, στο πλαίσιο διαδικασίας ενώπιον της αυστριακής ανεξάρτητης επιτροπής διαιτησίας (USK), να

μην δημοσιευθούν το όνομά της, οι παραβιάσεις που διέπραξε και οι ποινές που της επιβλήθηκαν.

Η USK απέστειλε στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα αναφορικά με τη συμβατότητα μιας τέτοιας δημοσίευσης, η οποία προβλέπεται από το εθνικό δίκαιο, με τον ΓΚΠΔ.

Το Δικαστήριο, αφού υπενθύμισε ότι η διαδικασία του άρθρου 267 ΣΛΕΕ αποτελεί μέσο συνεργασίας μόνο μεταξύ του Δικαστηρίου και των εθνικών δικαστηρίων, απέρριψε την αίτηση προδικαστικής απόφασης, καθώς έκρινε ότι το αιτούν όργανο στην προκειμένη περίπτωση δεν πληροί τις αναγκαίες προϋποθέσεις ώστε να δύναται να χαρακτηριστεί ως «δικαστήριο». Πιο συγκεκριμένα, η USK δεν πληροί την προϋπόθεση περί ανεξαρτησίας, αφού δεν διασφαλίζεται από το αυστριακό δίκαιο η αρχή της ισοβιότητας των μελών της, ενώ δεν διασφαλίζεται επίσης ότι τα μέλη της USK προστατεύονται από εξωτερικές πιέσεις, άμεσες ή έμμεσες, ικανές να εγείρουν αμφιβολίες ως προς την ανεξαρτησία τους.

Ωστόσο, το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι το γεγονός αυτό σε καμία περίπτωση δεν απαλλάσσει την USK από την υποχρέωση να διασφαλίζει την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης κατά την έκδοση των αποφάσεών της.

► Δικαίωμα πρόσβασης του κοινού στα έγγραφα των θεσμικών οργάνων

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο οφείλει να παράσχει στο κοινό πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικές με Ευρωβουλευτή που έχει καταδικαστεί από τη δικαιοσύνη για την εξασφάλιση αυξημένου δημοσίου ελέγχου, αυξημένης λογοδοσίας και διαφάνειας

πρόσβαση στα έγγραφα – προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΚ) 1049/2001 – έγγραφα σχετικά με τις αποζημιώσεις και τα έξοδα που καταβάλλονται σε μέλος του Κοινοβουλίου, καθώς και με τους μισθούς και τις αποζημιώσεις των κοινοβουλευτικών βοηθών του – άρνηση πρόσβασης – εξαίρεση που αφορά την προστασία της ιδιωτικής ζωής και της ακεραιότητας του ατόμου – άρθρο 4 παρ. 1, στοιχείο β' και παρ. 6 του Κανονισμού (ΕΚ) 1049/2001 – προστασία εννόμων συμφερόντων του υποκειμένου των δεδομένων – αναγκαιότητα της διαβίβασης δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για συγκεκριμένο σκοπό δημοσίου συμφέροντος – άρθρο 9 παρ. 1 του Κανονισμού (ΕΕ) 2018/1725

ΓεΔΕΕ T-375/22, Izuzquiza κ.λπ./Κοινοβούλιο, 08.05.2024, Τμήμα τέταρτο (πενταμελές), Πρόεδρος: M. van der Woude, Εισηγητής: R. da Silva Passos, ECLI:EU:T:2024:296 – Προσφυγή ακυρώσεως

Με την προσφυγή που άσκησαν δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, οι προσφεύγοντες Luisa Izuzquiza, Arne

Semsrott και Stefan Wehrmeyer ζητούν την ακύρωση της απόφασης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με στοιχεία A(2021) 10718C, της 8ης Απριλίου 2022, με την οποία απορρίφθηκε η αίτηση πρόσβασής τους σε έγγραφα του Κοινοβουλίου που περιέχουν πληροφορίες σχετικές με τις αποζημιώσεις που έλαβε ο Ιωάννης Λαγός και οι κοινοβουλευτικοί βοηθοί του.

Ο Ι. Λαγός ανέλαβε καθήκοντα μέλους του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στις 2 Ιουλίου 2019, κατόπιν εκλογής του στην Ελλάδα. Στις 7 Οκτωβρίου 2020, το Εφετείο Αθηνών καταδίκασε τον Ι. Λαγό σε φυλάκιση δεκατριών ετών και οκτώ μηνών και σε χρηματική ποινή για συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση και διεύθυνση εγκληματικής οργάνωσης, καθώς και για δύο ήσσονα αδικήματα. Ως εκ τούτου, στις 27 Απριλίου 2021, κατόπιν αιτήματος των ελληνικών αρχών, το Κοινοβούλιο ήρε την ασυλία του και ο Ι. Λαγός εκτίει μέχρι και σήμερα ποινή φυλάκισης στην Ελλάδα. Παρά τα ανωτέρω, ο Ι. Λαγός δεν παραιτήθηκε από το αξίωμα του Ευρωβουλευτή, ούτε γνωστοποιήθηκε στο Κοινοβούλιο από τις ελληνικές αρχές τυχόν έκπτωσή του από το βουλευτικό αξίωμα μετά την καταδίκη. Οι προσφεύγοντες, πολίτες της Ένωσης, στις 7 Δεκεμβρίου 2021 υπέβαλαν αίτηση πρόσβασης σε έγγραφα τα οποία αφορούσαν τις αποζημιώσεις και την επιστροφή εξόδων που είχαν καταβληθεί στον Ι. Λαγό, τα οποία όμως το Κοινοβούλιο, επικαλούμενο το άρθρο 4 παρ. 1, στοιχείο β' και παρ. 6 του Κανονισμού 1049/2001 και το άρθρο 9 παρ. 1 του Κανονισμού (ΕΕ) 2018/1725 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 23ης Οκτωβρίου 2018, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από τα θεσμικά και λοιπά όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης και την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών, και για την κατάργηση του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 45/2001 και της Απόφασης 1247/2002/ΕΚ (ΕΕ 2018 L 295/39), αρνήθηκε να χορηγήσει.

Οι προσφεύγοντες ζήτησαν από το ΓεΔΕΕ την ακύρωση της απορριπτικής απόφασης του Κοινοβουλίου. Πιο συγκεκριμένα, προέβαλαν το επιχείρημα ότι το Κοινοβούλιο εσφαλμένως κατέληξε, μετά τη στάθμιση των διαφόρων αντιτιθέμενων συμφερόντων, στο συμπέρασμα ότι η διαβίβαση των επίμαχων δεδομένων δεν συνάδει προς την αρχή αναλογικότητας, λαμβανομένων υπόψη των συμφερόντων του Ι. Λαγού και των βοηθών του. Το ΓεΔΕΕ έκρινε όντως ότι, ακόμα και αν θίγεται το έννομο συμφέρον της προστασίας της ιδιωτικής ζωής και της ακεραιότητας του ατόμου, υπερισχύει το δικαίωμα πρόσβασης του κοινού στα έγγραφα των θεσμικών οργάνων, προκειμένου να διασφαλίζεται ο αυξημένος δημόσιος έλεγχος, η αυξημένη λογοδοσία αναφορικά με την πρόσβαση των Ευρωβουλευτών σε δημόσια κονδύλια και η διαφάνεια ως προς τον τρόπο με τον οποίο δαπανώνται τα χρήματα των φορολογούμενων αλλά και η γνώση του κοινού όσον

αφορά το κατά πόσο οι αποζημιώσεις αυτές συνέβαλαν άμεσα ή έμμεσα στη χρηματοδότηση ή στη συνέχιση εγκληματικής ή παράνομης δραστηριότητας.

Σύμφωνα με το ΓεΔΕΕ, θεωρείται θεμιτή η επιδίωξη των ενδιαφερομένων να πληροφορηθούν για ποιον σκοπό και σε ποιους περιορισμούς πραγματοποιήσαν ο Ι. Λαγός και οι βοηθοί του τα ταξίδια, τα έξοδα των οποίων επιστράφηκαν από το Κοινοβούλιο την περίοδο κατά την οποία, παρότι ο ίδιος είχε καταδικαστεί για σοβαρά αδικήματα, ακόμα δεν είχε φυλακιστεί.

Αντιθέτως, το ΓεΔΕΕ απέρριψε την προσφυγή όσον αφορά το αίτημα των προσφευγόντων για πρόσβαση στα έγγραφα που περιέχουν δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα σχετικά με τον μισθό και την επιστροφή γενικών εξόδων του Ι. Λαγού και των κοινοβουλευτικών βοηθών του. Υπενθύμισε στους προσφεύγοντες ότι, όπως υποστηρίζει και το Κοινοβούλιο, πράγματι οι εν λόγω πληροφορίες είναι ελεύθερα προσβάσιμες για το κοινό, μεταξύ άλλων, στον ιστότοπο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Σε αντίθεση με τα έγγραφα που αφορούν την επιστροφή εξόδων ταξιδιού και τις αποζημιώσεις παραμονής, τα έγγραφα που αφορούν τον μισθό και την αποζημίωση γενικών εξόδων δεν επιτρέπουν τον έλεγχο της χρήσης των ποσών αυτών, δεδομένου ότι η καταβολή τους πραγματοποιείται αυτομάτως ή κατ' αποκοπή.

II. ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Επιμ.: Μαρία Σαπαρδάνη

► Αγωγές αποζημίωσης για παραβάσεις των διατάξεων του δικαίου ανταγωνισμού

Το προϊσχύον καθεστώς παραγραφής της Τσεχίας είναι ασυμβίβαστο με το δικαίο της Ένωσης

προδικαστική παραπομπή – άρθρο 102 ΣΛΕΕ – αρχή της αποτελεσματικότητας – αγωγές αποζημίωσης βάσει του εθνικού δικαίου για παραβάσεις των διατάξεων του δικαίου ανταγωνισμού – Οδηγία 2014/104/ΕΕ – εκπρόθεσμη μεταφορά της Οδηγίας στο εσωτερικό δικαίο – χρονικά όρια εφαρμογής – άρθρο 10 – προθεσμία παραγραφής – λεπτομερείς κανόνες σχετικά με την έναρξη της προθεσμίας παραγραφής – παύση της παράβασης – γνώση των αναγκαίων στοιχείων για την άσκηση της αγωγής αποζημίωσης – δημοσίευση στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης της περίληψης της απόφασης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με την οποία διαπιστώνεται παράβαση των κανόνων ανταγωνισμού – δεσμευτικό αποτέλεσμα απόφασης της Επιτροπής που δεν έχει καταστεί εισέτι απρόσβλητη – αναστολή ή διακοπή της παραγραφής κατά τη διάρκεια της έρευνας της Επιτροπής ή έως την ημερομηνία κατά την οποία η απόφασή της καθίσταται απρόσβλητη

ΔΕΕ C-605/21, Heureka Group (Compareurs de prix en ligne), 18.04.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: A. Arabadjiev, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2024:324 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Heureka Group a.s. (στο εξής: Heureka), εταιρείας τσεχικού δικαίου η οποία δραστηριοποιείται στην αγορά υπηρεσιών σύγκρισης τιμών πώλησης, και της Google LLC, με αντικείμενο την αποκατάσταση της ζημίας που φέρεται να υπέστη η Heureka λόγω κατάχρησης δεσπόζουσας θέσης από την Google και την Alphabet, Inc., ήτοι τη μητρική εταιρεία της Google. Η παράβαση αυτή διαπιστώθηκε με απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής [C(2017) 4444 final, σχετικά με διαδικασία βάσει του άρθρου 102 ΣΛΕΕ και του άρθρου 54 της συμφωνίας για τον ΕΟΧ (υπόθεση AT.39740 – Μηχανή αναζήτησης Google (Shopping))], η οποία δεν έχει καταστεί ακόμη απρόσβλητη.

Το Městský soud v Praze (περιφερειακό δικαστήριο Πράγας, Τσεχική Δημοκρατία), ενώπιον του οποίου η Heureka άσκησε αγωγή αποζημίωσης, διατηρεί αμφιβολίες ως προς τη συμβατότητα της προϊσχύουσας εθνικής ρύθμισης που διέπει την παραγραφή των αξιώσεων αποζημίωσης λόγω διαρκών παραβάσεων του δικαίου ανταγωνισμού, η οποία είχε εφαρμογή στην περίπτωση της κύριας δίκης, με το δικαίο της Ένωσης. Ειδικότερα, το εθνικό δικαστήριο διερωτάται εάν το άρθρο 620 παρ. 1 του τσεχικού Αστικού Κώδικα, το οποίο προβλέπει τριετή παραγραφή που εκκινεί από τη στιγμή που ο ζημιωθείς λαμβάνει γνώση, ή μπορεί να θεωρηθεί ότι έλαβε γνώση, του παραβάτη και της ζημίας που υπέστη, συνάδει με το άρθρο 10 της Οδηγίας 2014/104/ΕΕ¹ και, κατά περίπτωση, με το άρθρο 102 ΣΛΕΕ και με την αρχή της αποτελεσματικότητας. Η εν λόγω διάταξη της Οδηγίας, στην παρ. 2, προβλέπει ότι η προθεσμία παραγραφής δεν εκκινεί πριν από την παύση της παράβασης του δικαίου ανταγωνισμού και προτού ο αιτών λάβει γνώση ή μπορεί εύλογως να αναμένεται ότι γνωρίζει, πέραν της ταυτότητας του παραβάτη και του γεγονότος ότι υπέστη ζημία, ότι η οικεία συμπεριφορά συνιστά παράβαση των κανόνων του ανταγωνισμού. Επιπλέον, η παρ. 4 του άρθρου 10 της Οδηγίας 2014/104/ΕΕ προβλέπει την αναστολή ή τη διακοπή της παραγραφής κατά τη διάρκεια της διερεύνησης, από μια αρχή ανταγωνισμού, της εν λόγω συμπεριφοράς, καθώς και αναστολή της παραγραφής τουλάχιστον έως ένα έτος μετά την ημερομηνία κατά την οποία η απόφαση με την οποία διαπιστώνεται η παράβαση καθίσταται

1. Οδηγία 2014/104/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Νοεμβρίου 2014, σχετικά με ορισμένους κανόνες που διέπουν τις αγωγές αποζημίωσης βάσει του εθνικού δικαίου για παραβάσεις των διατάξεων του δικαίου ανταγωνισμού των κρατών μελών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕ L 349, 05.12.2014.

απρόσβλητη. Αντίθετα, το δίκαιο που ίσχυε πριν από τη μεταφορά της Οδηγίας 2014/104/ΕΕ στην έννομη τάξη της Τσεχίας συνέδεε το χρονικό σημείο έναρξης της παραγραφής μόνο με τη γνώση της ζημίας και του υπαιτίου αυτής. Επομένως, η σχετική νομολογία έκρινε ότι το σύνολο της ζημίας που προκλήθηκε κατά τη διάρκεια μιας διαρκούς παράβασης του δικαίου ανταγωνισμού μπορούσε να διαιρεθεί σε μερικότερες ζημίες και ότι για κάθε μερικότερη ζημία εκκινούσε νέα, αυτοτελής παραγραφή. Επομένως, η αξίωση αποζημίωσης παραγραφόταν τμηματικά και σταδιακά. Επίσης, το προηγούμενο καθεστώς δεν προέβλεπε αναστολή ή διακοπή της παραγραφής κατά τη διάρκεια της διερεύνησης, από την Επιτροπή ή εθνική αρχή ανταγωνισμού, της εν λόγω συμπεριφοράς, ούτε περιείχε διάταξη σύμφωνα με την οποία η αναστολή της παραγραφής λήγει τουλάχιστον ένα έτος αφότου καταστεί απρόσβλητη η απόφαση με την οποία διαπιστώνεται η παράβαση.

Με απόφαση του τμήματος μείζονος σύνθεσης, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η τσεχική ρύθμιση περί παραγραφής, που ίσχυε έως την εκπρόθεσμη μεταφορά της Οδηγίας 2014/104/ΕΕ στην εθνική έννομη τάξη², δεν συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης, ιδίως με το άρθρο 102 ΣΛΕΕ, με την αρχή της αποτελεσματικότητας και με το άρθρο 10 της Οδηγίας 2014/104/ΕΕ που έχει τεθεί σε ισχύ. Πιο συγκεκριμένα, κρίθηκε ότι, ακόμη και πριν από την ημερομηνία λήξης της προθεσμίας μεταφοράς της Οδηγίας 2014/104/ΕΕ στο εσωτερικό δίκαιο, η απορρέουσα από το δίκαιο της Ένωσης απαίτηση κατά την οποία η παραγραφή δεν μπορεί να αρχίσει πριν από την παύση της οικείας παράβασης είναι αναγκαία προκειμένου να μην υπονομεύεται η πλήρης αποτελεσματικότητα των κανόνων του ανταγωνισμού και να μην καθίσταται πρακτικά αδύνατη ή εξαιρετικά δυσχερής η διεκδίκηση αποζημίωσης. Τούτο δε λαμβανομένων υπόψη των ιδιαιτεροτήτων των κανόνων περί παραγραφής, της φύσεώς τους καθώς και του μηχανισμού λειτουργίας τους, ιδίως στο πλαίσιο αγωγής αποζημίωσης για παράβαση του δικαίου ανταγωνισμού, δεδομένης και της πολυπλοκότητας του ποσοτικού προσδιορισμού της ζημίας σε υποθέσεις που εμπίπτουν στο δίκαιο ανταγωνισμού, όταν η παράβαση εξακολουθεί να υφίσταται. Επιπλέον, κατέστη σαφές ότι πρόσθετη προϋπόθεση για την έναρξη της προθεσμίας παραγραφής είναι να λάβει ο ζημιωθής γνώση των αναγκαίων στοιχείων για την άσκηση αγωγής αποζημίωσης. Μεταξύ των στοιχείων αυτών περιλαμβάνονται η ύπαρξη παράβασης του δικαίου ανταγωνισμού, η ύπαρξη ζημίας,

η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ ζημίας και παράβασης, και η ταυτότητα του παραβάτη.

Μολονότι εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο που έχει επιληφθεί της αγωγής αποζημίωσης να προσδιορίσει το χρονικό σημείο κατά το οποίο μπορεί ευλόγως να θεωρηθεί ότι ο ζημιωθής έλαβε γνώση των στοιχείων που είναι αναγκαία για την άσκηση αγωγής αποζημίωσης, από τη νομολογία του ΔΕΕ προκύπτει ότι το χρονικό αυτό σημείο συμπίπτει κατ' αρχήν με την ημερομηνία δημοσίευσης της περίληψης της απόφασης της Επιτροπής, με την οποία διαπιστώνεται η παράβαση του δικαίου ανταγωνισμού, στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτό μάλιστα ισχύει ανεξαρτήτως του εάν η επίμαχη απόφαση της Επιτροπής έχει καταστεί απρόσβλητη. Μια τέτοια απόφαση, εφόσον δεν έχει ακυρωθεί, εξακολουθεί να έχει δεσμευτική ισχύ και, συνεπώς, ο ζημιωθής μπορεί να επικαλεστεί τις διαπιστώσεις που περιέχονται σε αυτήν προκειμένου να στηρίξει την αγωγή του. Εναπόκειται δε στο εθνικό δικαστήριο να συναγάγει από την απόφαση αυτή τα κατάλληλα συμπεράσματα στο πλαίσιο της ενώπιόν του διαδικασίας.

Επιπλέον, το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 102 ΣΛΕΕ και η αρχή της αποτελεσματικότητας επιβάλλουν την αναστολή ή τη διακοπή της παραγραφής κατά τη διάρκεια έρευνας της Επιτροπής προκειμένου ο ζημιωθής να είναι σε θέση, κατά το πέρασ ιδίως της έρευνας αυτής, να εκτιμήσει εάν έχει διαπραχθεί παράβαση του δικαίου ανταγωνισμού, να λάβει γνώση της έκτασης και της διάρκειάς της και να στηριχθεί στη διαπίστωση αυτή στο πλαίσιο μεταγενέστερης αγωγής αποζημίωσης. Σε διαφορετική περίπτωση, η παραγραφή η οποία αρχίζει πριν από τη λήξη μιας ενιαίας και διαρκούς παράβασης και δεν μπορεί ούτε να ανασταλεί ούτε να διακοπεί κατά τη διάρκεια της έρευνας της Επιτροπής, είναι δυνατό να συμπληρωθεί ακόμη και πριν από την περάτωση της διαδικασίας ενώπιον της Επιτροπής. Δεδομένου ότι, ελλείψει απόφασης της Επιτροπής ή εθνικής αρχής, είναι κατά κανόνα δύσκολο για τον ζημιωθέντα να προσκομίσει στοιχεία που αποδεικνύουν παράβαση του δικαίου ανταγωνισμού, τούτο καθιστά υπερβολικά δυσχερή, αν όχι αδύνατη, την άσκηση του δικαιώματος σε πλήρη αποζημίωση μέσω αγωγής αποζημίωσης που ασκείται κατόπιν απόφασης της Επιτροπής.

Τέλος, διαπιστώθηκε ότι, κατά την ημερομηνία λήξης της προθεσμίας μεταφοράς της Οδηγίας 2014/104/ΕΕ στο εσωτερικό δίκαιο, ήτοι στις 27 Δεκεμβρίου 2016, η προβλεπόμενη από το τσεχικό δίκαιο προθεσμία παραγραφής όχι μόνο δεν είχε συμπληρωθεί, αλλά δεν είχε καν αρχίσει. Αυτό σημαίνει ότι το άρθρο 10 της εν λόγω Οδηγίας είχε εν προκειμένω εφαρμογή *ratione temporis*. Επομένως, η προϊσχύσασα εθνική ρύθμιση περί παραγραφής έρχεται σε αντίθεση τόσο με το άρθρο 102 ΣΛΕΕ και την αρχή της αποτελεσματικότητας όσο και με το άρθρο

2. Η Οδηγία 2014/104/ΕΕ τέθηκε σε ισχύ στις 26 Δεκεμβρίου 2014. Η προθεσμία για τη μεταφορά της στην εσωτερική έννομη τάξη έληξε στις 27 Δεκεμβρίου 2016. Την 1η Σεπτεμβρίου 2017 τέθηκε σε ισχύ ο νόμος αριθ. 262/2017 περί αποκατάστασης των ζημιών στον τομέα του ανταγωνισμού, με τον οποίο μεταφέρθηκε η εν λόγω Οδηγία στο τσεχικό δίκαιο.

10 παρ. 2 της Οδηγίας 2014/104/ΕΕ. Το άρθρο 10 αντιτίθεται στην τσεχική ρύθμιση και για τον πρόσθετο λόγο ότι, σύμφωνα με την τέταρτη παράγραφο του, απαιτείται πλέον η αναστολή της παραγραφής να λήγει τουλάχιστον ένα έτος μετά την ημερομηνία κατά την οποία η απόφαση με την οποία διαπιστώνεται η παράβαση καθίσταται απρόσβλητη ή η διαδικασία περατώνεται με άλλον τρόπο.

► Κρατικές ενισχύσεις

Εκτέλεση διαιτητικής απόφασης και υποχρέωση αναστολής

παράβαση κράτους μέλους – ερήμην διαδικασία – συμφωνία αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα Ατομικής Ενέργειας – άρθρο 127 παρ. 1 – μεταβατική περίοδος – αρμοδιότητα του Δικαστηρίου – απόφαση του Supreme Court of the United Kingdom (Ανωτάτου Δικαστηρίου του Ηνωμένου Βασιλείου) – εκτέλεση διαιτητικής απόφασης που επιδικάζει αποζημίωση – απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με την οποία η καταβολή της αποζημίωσης χαρακτηρίζεται κρατική ενίσχυση ασυμβίβαστη με την εσωτερική αγορά – άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ – καλόπιστη συνεργασία – υποχρέωση αναστολής της διαδικασίας – άρθρο 351 εδάφιο α' ΣΛΕΕ – διεθνής σύμβαση μεταξύ κρατών μελών και τρίτων χωρών συναφθείσα πριν από την ημερομηνία προσχώρησής τους στην Ένωση – σύμβαση ICSID – εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης – άρθρο 267 ΣΛΕΕ – εθνικό δικαστήριο που αποφαινεται σε τελευταίο βαθμό – υποχρέωση υποβολής στο Δικαστήριο αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως – άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ – αναστολή της χορήγησης ενίσχυσης

ΔΕΕ C-516/22, Επιτροπή/Ηνωμένο Βασίλειο (Arrêt de la Cour suprême), 14.03.2024, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος (Εισηγητής): E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: N. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2024:231 – Προσφυγή κατά κράτους μέλους

Το 2002, η Σουηδία και η Ρουμανία σύναψαν διμερή επενδυτική συμφωνία (στο εξής: ΔΕΣ) για την προώθηση και την αμοιβαία προστασία των επενδύσεων, σύμφωνα με τους όρους της οποίας οι διαφορές μεταξύ των επενδυτών και των συμβαλλόμενων χωρών επιλύονται από διαιτητικό δικαστήριο βάσει της σύμβασης ICSID για τον διακανονισμό διαφορών από επενδύσεις μεταξύ κρατών και υπηκόων άλλων κρατών.

Το 2005, η Ρουμανία, στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων για την προσχώρησή της στην ΕΕ, κατήργησε ένα εθνικό καθεστώς φορολογικών κινήτρων υπέρ ορισμένων επενδυτών σε μειονεκτούσες περιοχές, προκειμένου να συμμορφωθεί με το δίκαιο κρατικών ενισχύσεων της ΕΕ. Ορισμένοι Σουηδοί επενδυτές, διεκδικώντας την κα-

ταβολή αποζημίωσης για τη ζημία που θεώρησαν πως υπέστησαν από την κατάργηση του επίμαχου καθεστώτος, προσέφυγαν στο διαιτητικό δικαστήριο βάσει της προαναφερόμενης ΔΕΣ. Μετά την προσχώρηση της Ρουμανίας, το διαιτητικό δικαστήριο έκανε δεκτή την προσφυγή των επενδυτών και υποχρέωσε τη Ρουμανία να τους καταβάλει αποζημίωση ύψους περίπου 178.000.000 ευρώ.

Λαμβάνοντας γνώση της εν λόγω απόφασης, η Επιτροπή εξέδωσε απόφαση για την κίνηση επίσημης διαδικασίας έρευνας, επιβάλλοντας, παράλληλα, στη Ρουμανία να μην προβεί στην εκτέλεση της διαιτητικής απόφασης, καθώς έκρινε ότι υπήρχε κίνδυνος χορήγησης «νέας» ενίσχυσης κατά παράβαση του άρθρου 108 ΣΛΕΕ (SA.38517/2014). Ωστόσο, οι ρουμανικές αρχές δεν συμμορφώθηκαν με την απόφαση της Επιτροπής και άρχισαν να καταβάλουν σταδιακά την επιδικασθείσα αποζημίωση στους ενδιαφερόμενους. Μετά το πέρας της επίσημης διαδικασίας έρευνας, η Επιτροπή έκρινε, τελικά, ότι η εν λόγω αποζημίωση συνιστά παράνομη και μη συμβατή κρατική ενίσχυση και διέταξε την ανάκτηση των ήδη καταβληθέντων ποσών (SA.38517/2015).

Οι Σουηδοί επενδυτές προσέφυγαν ενώπιον του ΓεΔΕΕ, το οποίο έκανε δεκτή την προσφυγή και ακύρωσε την απόφαση της Επιτροπής (T-624/15, T-694/15 και T-704/15). Κατά της απόφασης αυτής, η Επιτροπή άσκησε αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του ΔΕΕ (C-638/19 P). Παράλληλα, οι επενδυτές είχαν κινήσει στο Ηνωμένο Βασίλειο διαδικασία για την εκτέλεση της διαιτητικής απόφασης. Το 2020, δηλαδή καθ' όσον χρόνο διαρκούσε η μεταβατική περίοδος αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ, το Ανώτατο Δικαστήριο του Ηνωμένου Βασιλείου (UKSC) διέταξε την εκτέλεση της επίμαχης διαιτητικής απόφασης.

Τελικώς, το ΔΕΕ έκρινε ότι η επιδίκαση αποζημίωσης από διαιτητικό δικαστήριο λόγω κατάργησης καθεστώτος ενισχύσεων από το κράτος μέλος λογίζεται και αυτή ως ενίσχυση, χρόνος δε χορήγησής της θεωρείται ο χρόνος έκδοσης της διαιτητικής απόφασης, καθώς τότε θεωρείται ότι αποκτάται βέβαιο δικαίωμα λήψης της ενίσχυσης. Ως εκ τούτου, ανείρεσε την απόφαση του ΓεΔΕΕ και ανέπεμψε την υπόθεση σε αυτό για νέα κρίση.

Κατόπιν τούτων, το 2022, η Επιτροπή άσκησε προσφυγή παραβάσεως κατά του Ηνωμένου Βασιλείου βάσει του άρθρου 258 ΣΛΕΕ, με δεδομένο ότι η συμφωνία αποχώρησης του Ηνωμένου Βασιλείου από την ΕΕ προέβλεπε την αρμοδιότητα του ΔΕΕ να δικάζει προσφυγές του άρθρου 258 ΣΛΕΕ επί μία τετραετία μετά τη λήξη της μεταβατικής περιόδου, για ζητήματα παραβάσεων προ της λήξης της. Το Ηνωμένο Βασίλειο δεν συμμετείχε στη δίκη και η απόφαση εκδόθηκε ερήμην. Η υπόθεση περιελάμβανε την εξέταση διαφόρων ζητημάτων εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, μεταξύ αυτών και τα παρακάτω ζητήματα κρατικών ενισχύσεων:

Ειδικότερα, η Επιτροπή υποστήριξε ότι η επίμαχη απόφαση του UKSC παραβίασε το άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ. Το ΔΕΕ παρατήρησε ότι, παρά το γεγονός ότι η επίμαχη απόφαση της Επιτροπής είχε ακυρωθεί με απόφαση του ΓεΔΕΕ κατά τον χρόνο έκδοσης της απόφασης του UKSC, εντούτοις η υπόθεση παρέμενε εκκρεμής ενώπιον του ΔΕΕ. Την ίδια στιγμή, η απόφαση του ΓεΔΕΕ δεν είχε επηρεάσει ούτε τη νομιμότητα της διαταγής αναστολής ούτε την απόφαση της Επιτροπής να κινήσει την επίσημη διαδικασία έρευνας, με δεδομένο ότι η Επιτροπή είχε κρίνει ότι η καταβολή της αποζημίωσης που επιδικάστηκε με τη διαιτητική απόφαση συνιστούσε παράνομη και μη συμβατή κρατική ενίσχυση και είχε διατάξει τη Ρουμανία να μην εκτελέσει τη διαιτητική απόφαση πριν από την έκδοση της τελικής της απόφασης. Στη βάση αυτή, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι η απόφαση του UKSC, διατάσσοντας την εκτέλεση της διαιτητικής απόφασης, απαίτησε από τη Ρουμανία να καταβάλει την επιδικασθείσα αποζημίωση, κατά παράβαση της υποχρέωσης αναστολής του άρθρου 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ. Το ΔΕΕ σημείωσε ότι η κατάσταση αυτή καθιστά τη Ρουμανία αντιμέτωπη με αντιφατικές αποφάσεις όσον αφορά την εκτέλεση της διαιτητικής απόφασης. Επομένως, η απόφαση του UKSC αγνοεί το άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ, διατάσσοντας ένα άλλο κράτος μέλος να προβεί σε ενέργειες που συνιστούν παραβίαση της εν λόγω διάταξης.

Σε ό,τι αφορά το γεγονός ότι η υποχρέωση αναστολής αφορά, κατ' αρχήν, το κράτος μέλος που καταβάλλει την ενίσχυση, και άρα τη Ρουμανία και όχι το Ηνωμένο Βασίλειο, το ΔΕΕ επεσήμανε ότι, βάσει της υποχρέωσης καλόπιστης συνεργασίας, το Ηνωμένο Βασίλειο και τα εθνικά του δικαστήρια όφειλαν να διευκολύνουν την τήρηση των υποχρεώσεων της Ρουμανίας, διότι, άλλως, το άρθρο 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ θα στερούνταν πρακτικής αποτελεσματικότητας. Κατά το ΔΕΕ, το συμπέρασμα αυτό δεν αναιρείται ούτε από το γεγονός ότι η διαιτητική απόφαση κατέστη απρόσβλητη. Ο κανόνας περί αποκλειστικής αρμοδιότητας της Επιτροπής για τον έλεγχο της συμβατότητας των κρατικών ενισχύσεων επιβάλλεται στην εσωτερική έννομη τάξη ως συνέπεια της αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, το οποίο απαγορεύει η εφαρμογή της αρχής του δεδικασμένου να εμποδίζει τα εθνικά δικαστήρια να αντλήσουν όλες τις συνέπειες παραβίασης του άρθρου 108 παρ. 3 ΣΛΕΕ.

Στη βάση αυτή, και για άλλους λόγους, το ΔΕΕ έκανε δεκτή την προσφυγή.

Υποχρέωση αγοράς πράσινων ενεργειακών πιστοποιητικών

προδικαστική παραπομπή – εθνικό καθεστώς στήριξης το οποίο προβλέπει τη χορήγηση εμπορεύσιμων πράσινων πιστοποιητικών στους εθνικούς παραγωγούς ηλεκτρικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές – εισαγωγική

ηλεκτρικής ενέργειας που παράγεται από ανανεώσιμες πηγές σε άλλο κράτος μέλος – υποχρέωση αγοράς πράσινων πιστοποιητικών – κύρωση – απαλλαγή – Οδηγία 2001/77/ΕΚ – Οδηγία 2009/28/ΕΚ – καθεστώς στήριξης – εγγυήσεις προέλευσης – ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων – άρθρα 18, 28, 30, 34 και 110 ΣΛΕΕ – κρατικές ενισχύσεις – άρθρα 107 και 108 ΣΛΕΕ – κρατικοί πόροι – επιλεκτικό πλεονέκτημα

ΔΕΕ C-558/22, Fallimento Esperia και GSE, 07.03.2024, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος (Εισηγήτρια): A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: M. Campos Sánchez-Bordona, ECLI:EU:C:2024:209 – Προδικαστική παραπομπή

Η ιταλική εταιρεία Esperia SpA μεταπωλούσε στην ιταλική αγορά ηλεκτρική ενέργεια που εισήγαγε από το εξωτερικό. Το 2016, η ιταλική ρυθμιστική αρχή ενέργειας (ARERA) επέβαλε χρηματικό πρόστιμο, ύψους 2.803.500 ευρώ, επειδή είχε παραβιάσει τη νομοθετική υποχρέωση να αγοράζει ορισμένα πράσινα πιστοποιητικά για ηλεκτρική ενέργεια που είχε εισαγάγει το 2010. Στο πλαίσιο δικαστικής αμφισβήτησης της κύρωσης και, ενώ η Esperia, εν τω μεταξύ, κηρύχθηκε σε πτώχευση, το ιταλικό Συμβούλιο της Επικρατείας εξέτασε τη συμβατότητα του επίμαχου ιταλικού νομοθετικού καθεστώτος με το ενωσιακό δίκαιο και απέστειλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, ερωτώντας εάν η ιταλική νομοθεσία που υποχρεώνει τις αλλοδαπές επιχειρήσεις να αγοράζουν πράσινη ηλεκτρική ενέργεια ή πράσινα πιστοποιητικά, ενώ αυτό δεν ισχύει για τους ημεδαπούς παραγωγούς ηλεκτρικής ενέργειας, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως κρατική ενίσχυση.

Το ΔΕΕ επεσήμανε, εισαγωγικά, ότι το επίμαχο μέτρο είναι, *a priori*, ικανό να παράσχει δύο οικονομικά πλεονεκτήματα στους Ιταλούς παραγωγούς πράσινης ηλεκτρικής ενέργειας. Αφενός, τη δυνατότητα να πωλούν ηλεκτρική ενέργεια χωρίς να χρειάζεται να αγοράζουν πράσινη ηλεκτρική ενέργεια ή πράσινα πιστοποιητικά. Αφετέρου, να πωλούν σε παραγωγούς ή εισαγωγείς ηλεκτρικής ενέργειας, που δεν παράγεται από ΑΠΕ, τα πράσινα πιστοποιητικά που οι ίδιοι έχουν λάβει δωρεάν κατ' αναλογία της πράσινης ηλεκτρικής ενέργειας την οποία παρήγαγαν.

Ως προς την ύπαρξη κρατικών πόρων, το ΔΕΕ παρατήρησε ότι, εκ πρώτης όψεως, η δωρεάν διάθεση πράσινων πιστοποιητικών στους ημεδαπούς παραγωγούς πράσινης ηλεκτρικής ενέργειας δεν φαίνεται να ενέχει μεταφορά κρατικών πόρων. Η μόνη οικονομική αξία των εν λόγω πιστοποιητικών φαίνεται να είναι η κάλυψη της σχετικής νόμιμης υποχρέωσης των παραγωγών και εισαγωγέων να τα αποκτούν. Τα ποσά που εισπράττουν οι παραγωγοί πράσινης ηλεκτρικής ενέργειας, όταν πωλούν τα πιστοποιητικά σε παραγωγούς και εισαγωγείς ηλεκτρικής ενέργειας, δεν τελούν υπό τον έλεγχο του κράτους, αλλά πρόκειται μάλλον για αναδιανομή οικονομικών πόρων μεταξύ ιδιωτικών φορέων. Συνακόλουθα, το πλεονέκτημα

μα των παραγωγών πράσινης ηλεκτρικής ενέργειας μάλλον χρηματοδοτείται αποκλειστικώς από πόρους των ιδιωτών που υποχρεούνται να τα αγοράζουν, χωρίς να υφίσταται έλεγχος του Δημοσίου επί της συγκεκριμένης συναλλαγής για τα πράσινα πιστοποιητικά.

Η επίμαχη νομοθεσία εγγυάται υπέρ των Ιταλών παραγωγών πράσινης ηλεκτρικής ενέργειας ότι τα πράσινα πιστοποιητικά θα έχουν μια ελάχιστη αξία, επιβάλλοντας στη διαχειρίστρια του εθνικού δικτύου μεταφοράς (GSE), φορέα ελεγχόμενο από το ιταλικό Υπουργείο Οικονομικών, την υποχρέωση, όταν η ζήτηση από τις αλλοδαπές επιχειρήσεις δεν επαρκεί για να καλύψει την προσφορά τους στην αγορά, να τα αγοράζει εκείνη. Αυτή η ενδεχόμενη παρέμβαση της GSE προλαμβάνει έτσι την υπονόμηση της στήριξης των ημεδαπών παραγωγών πράσινης ηλεκτρικής ενέργειας λόγω πλεονασματικής προσφοράς πράσινων πιστοποιητικών. Οι πόροι τους οποίους διαθέτει η GSE για την αγορά των πλεοναζόντων πράσινων πιστοποιητικών προέρχονται από έσοδα που πραγματοποιούνται από μία χρέωση στα τιμολόγια των καταναλωτών ηλεκτρικής ενέργειας, δηλαδή από χρηματική επιβάρυνση που επιβάλλεται από την ιταλική νομοθεσία στους Ιταλούς καταναλωτές ηλεκτρικής ενέργειας και καταβάλλεται στους λογαριασμούς της GSE, προκειμένου ο φορέας αυτός να διαθέτει τους πόρους για την αγορά των επίμαχων πιστοποιητικών. Στη βάση αυτή, το ΔΕΕ συμπέρανε ότι μάλλον υφίσταται άμεσος σύνδεσμος ανάμεσα στη μείωση των κρατικών πόρων λόγω της αγοράς των πλεοναζόντων πράσινων πιστοποιητικών από την GSE και στο πλεονέκτημα το οποίο συνίσταται στη δωρεάν χορήγηση των πράσινων πιστοποιητικών στους ημεδαπούς παραγωγούς πράσινης ηλεκτρικής ενέργειας προκειμένου αυτοί να μπορέσουν να τα μεταπωλήσουν στην αγορά. Υπό τα δεδομένα αυτά, το ΔΕΕ έκρινε ότι η αγορά των πλεοναζόντων πράσινων πιστοποιητικών φαίνεται να πραγματοποιείται από φορέα ο οποίος μπορεί να εξομοιωθεί με το Δημόσιο, βάσει της αποστολής που του έχει ανατεθεί από την ιταλική νομοθεσία, μέσω εσόδων προερχόμενων από μια τιμολογιακή χρέωση την οποία καταβάλλουν οι καταναλωτές για τον συγκεκριμένο σκοπό, και άρα συνεπάγεται μεταφορά κρατικών πόρων.

Ως προς την επιλεκτικότητα, το ΔΕΕ παρατήρησε ότι οι επίμαχοι κανόνες εμπίπτουν σε τομέα ο οποίος δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο εναρμόνισης σε επίπεδο ενωσιακού δικαίου και επιδιώκουν τον θεμιτό, υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου, σκοπό της στήριξης της παραγωγής και της χρήσης ΑΠΕ. Παρατήρησε, όμως, ότι εναπόκειται στο ιταλικό δικαστήριο να εξετάσει εάν οι κανόνες αυτοί είναι δυνατόν να θεωρηθούν ως συνεκτικό και αυτοτελές σύνολο κανόνων δικαίου, ώστε να μπορούν να συγκροτήσουν το πλαίσιο αναφοράς και, στο πλαίσιο αυτό, να εξετασθεί εάν οι ίδιοι αυτοί κανόνες μπορούν να

ενταχθούν στο σύνολο των κανόνων που διέπουν την παραγωγή, διανομή και εμπορία ηλεκτρικής ενέργειας προς τον σκοπό της δημιουργίας και της διασφάλισης της ορθής λειτουργίας μιας ανταγωνιστικής αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας. Σε περίπτωση που το ιταλικό δικαστήριο καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το επίμαχο πλαίσιο αναφοράς είναι το γενικό σύστημα που ρυθμίζει την παραγωγή, εμπορία και κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας στην Ιταλία, θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι το επίμαχο μέτρο παρέχει *a priori* επιλεκτικό πλεονέκτημα στους ημεδαπούς παραγωγούς πράσινης ηλεκτρικής ενέργειας. Υπό το πρίσμα του σκοπού τον οποίο επιδιώκει το προαναφερθέν ρυθμιστικό πλαίσιο, ήτοι της δημιουργίας και της διασφάλισης της λειτουργίας μιας ανταγωνιστικής αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας, οι ημεδαποί παραγωγοί πράσινης ενέργειας βρίσκονται σε συγκρίσιμη, πραγματική και νομική, κατάσταση με τους εισαγωγείς ηλεκτρικής ενέργειας που δεν αποδεικνύουν ότι η ηλεκτρική ενέργεια την οποία εισάγουν είναι πράσινη, εφόσον όλοι αυτοί οι επιχειρηματίες διαθέτουν ηλεκτρική ενέργεια προς πώληση στην ιταλική αγορά. Κατ' αυτόν τον τρόπο, συμβάλλουν στην επίτευξη του σκοπού που συνίσταται στο να υπάρχει στην Ιταλία μια αγορά ηλεκτρικής ενέργειας η οποία να διέπεται από τον νόμο της προσφοράς και της ζήτησης. Εν προκειμένω, εάν διαπιστωθεί ότι, ελλείψει του επίμαχου καθεστώτος, δεν θα μπορούσε να υπάρξει προσφορά πράσινης ηλεκτρικής ενέργειας στην ιταλική αγορά, η διαφοροποίηση μεταξύ των ημεδαπών παραγωγών πράσινης ηλεκτρικής ενέργειας και των υποχρεών αλλοδαπών μπορεί να δικαιολογηθεί από τη φύση και την οικονομία του γενικού συστήματος που διέπει την παραγωγή, την εμπορία και την κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας στην Ιταλία. Τούτο διότι η ορθή λειτουργία μιας ανταγωνιστικής αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας, την οποία επιδιώκει το εν λόγω γενικό σύστημα, μπορεί να απαιτεί να υφίσταται στην αγορά αυτή ανταγωνιστική προσφορά πράσινης ηλεκτρικής ενέργειας. Η ορθή λειτουργία της αγοράς μπορεί, στην πράξη, να ορίζεται από τον Ιταλό νομοθέτη λαμβανομένης υπόψη της ανάγκης κατοχύρωσης της προστασίας του περιβάλλοντος. Επομένως, εάν αποδειχθεί ότι το υψηλότερο κόστος παραγωγής της πράσινης ηλεκτρικής ενέργειας, σε σχέση με την ηλεκτρική ενέργεια που προέρχεται από μη ανανεώσιμες πηγές, εμποδίζει την ανταγωνιστική προσφορά του συγκεκριμένου εμπορεύματος στην αγορά, η διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των παραγωγών πράσινης ηλεκτρικής ενέργειας και των παραγωγών και εισαγωγέων ηλεκτρικής ενέργειας παραγόμενης από μη ανανεώσιμες πηγές την οποία συνεπάγεται το επίμαχο στην υπόθεση της κύριας δίκης καθεστώς, θα μπορούσε να δικαιολογείται από την ανάγκη κάλυψης αυτής της ανεπάρκειας της αγοράς. Η ως άνω δικαιολόγηση είναι πάντως δυνατή μόνον υπό την προϋπόθεση ότι η στήριξη την οποία παρέχει το επίμαχο καθεστώς περιορίζεται αυστηρά σε ό,τι είναι ανα-

γκαίο για την κάλυψη της ανεπάρκειας της αγοράς και ότι χορηγείται κατά τρόπο απολύτως συνεπή υπό το πρίσμα του επίμαχου στην κύρια δίκη γενικού συστήματος.

Ενόψει των ανωτέρω, το ΔΕΕ διαπίστωσε ότι, εάν το ιταλικό δικαστήριο καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το πλεονέκτημα που παρέχεται στους παραγωγούς πράσινης ηλεκτρικής ενέργειας από το επίμαχο μέτρο δικαιολογείται από τη φύση και την οικονομία του συστήματος αναφοράς, το εν λόγω μέτρο δεν αντίκειται στους κανόνες κρατικών ενισχύσεων.

Ενίσχυση διάσωσης προβληματικής επιχείρησης υπό εξαγορά

Κρατικές ενισχύσεις – γερμανική αγορά αεροπορικών μεταφορών – ενίσχυση αναδιάρθρωσης από τη Γερμανία υπέρ αεροπορικής εταιρείας – τροποποίηση των όρων των χορηγηθέντων από τη Γερμανία δανείων και μερική διαγραφή χρεών – απόφαση περί μη προβολής αντιρρήσεων – προσφυγή ακυρώσεως – ενεργητική νομιμοποίηση – παραδεκτό – προστασία των δικονομικών δικαιωμάτων – σοβαρές δυσχέρειες – άρθρο 107 παρ. 3, στοιχείο γ', ΣΛΕΕ – σημείο 67 των κατευθυντήριων γραμμών σχετικά με τις κρατικές ενισχύσεις για τη διάσωση και αναδιάρθρωση μη χρηματοπιστωτικών προβληματικών επιχειρήσεων – καταμερισμός των επιβαρύνσεων

ΓεΔΕΕ T-28/22, Ryanair/Επιτροπή (Condor ; aide à la restructuration), 08.05.2024, Τμήμα όγδοο, Πρόεδρος (Εισηγητής): A. Kornezov, ECLI:EU:T:2024:301 – Προσφυγή ακυρώσεως

Την περίοδο 2019-2021, η γερμανική αεροπορική εταιρεία Condor επωφελήθηκε από διάφορα γερμανικά μέτρα κρατικών ενισχύσεων, τα οποία μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε δύο ομάδες: α) μέτρα που αποσκοπούσαν στην επίλυση των οικονομικών δυσχερειών που προκλήθηκαν από την αφερεγγυότητα της πρώην μητρικής της εταιρείας, Thomas Cook, και β) μέτρα για την αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν από την πανδημία του κορωνοϊού.

Συγκεκριμένα, το 2019, η Επιτροπή ενέκρινε, βάσει των Κατευθυντήριων Γραμμών 2014 για τη διάσωση και αναδιάρθρωση προβληματικών μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων, μία ενίσχυση διάσωσης της Condor (SA.55394/2019). Το 2022, το ΓεΔΕΕ απέρριψε προσφυγή της Ryanair κατά της απόφασης αυτής (T-577/20).

Το 2020, η Επιτροπή ενέκρινε, με ευθεία εφαρμογή του άρθρου 107 παρ. 2 (β) ΣΛΕΕ, μία *ad hoc* ενίσχυση για την αποκατάσταση ζημιών της Condor που συνδέονται με την πανδημία του κορωνοϊού (SA.56867/2020). Το 2021, το ΓεΔΕΕ ακύρωσε την εν λόγω απόφαση, κατόπιν προσφυγής της Ryanair, λόγω έλλειψης αιτιολογίας, καθώς η Επιτροπή δεν είχε προβεί σε σαφή διάκριση των οι-

κονομικών προβλημάτων της Condor που προϋπήρχαν της πανδημίας του κορωνοϊού με εκείνα που προέκυψαν συνεπεία αυτής (T-665/20). Παρά ταύτα, η Επιτροπή, το 2021, έκρινε εκ νέου συμβατή την επίμαχη ενίσχυση, συμπληρώνοντας την προηγούμενη αιτιολογία της (SA.56867/2021).

Το 2021, η Επιτροπή ενέκρινε, και πάλι με ευθεία εφαρμογή του άρθρου 107 παρ. 2 (β) ΣΛΕΕ, μία δεύτερη *ad hoc* ενίσχυση για την αποκατάσταση ζημιών της Condor που συνδέονται με την πανδημία του κορωνοϊού (SA.63617/2021).

Τέλος, το 2021, η Επιτροπή ενέκρινε, βάσει των Κατευθυντήριων Γραμμών 2014 για τη διάσωση και αναδιάρθρωση προβληματικών μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων, ένα μέτρο ενίσχυσης για την Condor που είχε δύο σκέλη: α) τροποποίηση των όρων των δανείων που είχε λάβει η Condor για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της πανδημίας του κορωνοϊού και τη μερική διαγραφή χρέους ύψους 90.000.000 ευρώ που απορρέει από τα εν λόγω δάνεια και β) διαγραφή χρέους ύψους 20.200.000 ευρώ που αντιστοιχεί σε τόκους που οφείλει να καταβάλει η Condor (SA.63203/2021). Κατά της απόφασης αυτής, το 2022, η Ryanair άσκησε την παρούσα προσφυγή ακυρώσεως ενώπιον του ΓεΔΕΕ (T-28/22).

Η Ryanair υποστήριξε, αρχικά, ότι η Condor δεν ήταν επιλέξιμη για να λάβει ενίσχυση βάσει του σημείου 22 των Κατευθυντήριων Γραμμών 2014 για τη διάσωση και αναδιάρθρωση προβληματικών μη χρηματοπιστωτικών επιχειρήσεων³. Η Επιτροπή είχε κρίνει πως η Condor δεν ανήκε, κατά τον χρόνο έκδοσης της απόφασης, σε μεγαλύτερο επιχειρηματικό όμιλο. Ο μοναδικός μέτοχος της Condor εκείνη την εποχή, η SG Luftfahrt GmbH (SGL), ήταν απλώς μια εταιρεία καταπιστευματικής διαχείρισης που είχε συσταθεί αποκλειστικά για να κατέχει τις μετοχές της Condor εν αναμονή της πώλησής τους σε επενδυτή. Ούτε μπορούσε η Condor να θεωρηθεί μέλος του ομίλου Noerr & Stiefenhofer, δηλαδή της τελικής μητρικής της SGL και της Condor, διότι η Noerr & Stiefenhofer δεν ασκούσε ουσιαστικά δικαιώματα επί της Condor μέσω της SGL. Το ΓεΔΕΕ παρατήρησε ότι η, εν εξελίξει κατά τον χρόνο χορήγησης της ενίσχυσης, εξαγορά της Condor από ένα επενδυτικό κεφάλαιο, την Attestor, εξαρτιόταν

3. Μια επιχείρηση που ανήκει ή έχει εξαγοραστεί από ευρύτερο επιχειρηματικό όμιλο δεν είναι καταρχήν επιλέξιμη για ενισχύσεις δύναμει των παρούσων Κατευθυντήριων Γραμμών, εκτός εάν μπορεί να αποδειχθεί ότι η εταιρεία έχει εγγενείς δυσχέρειες οι οποίες δεν έχουν προκύψει από την αυθαίρετη κατανομή των δαπανών στο εσωτερικό του ομίλου και ότι οι δυσχέρειες αυτές είναι τόσο σοβαρές, ώστε να μην μπορούν να αντιμετωπιστούν από τον ίδιο τον όμιλο. Όταν μια προβληματική εταιρεία συγκροτεί μια θυγατρική, η θυγατρική αυτή, μαζί με την προβληματική εταιρεία που την ελέγχει, θα θεωρούνται όμιλος και μπορούν να λαμβάνουν ενισχύσεις σύμφωνα με τους όρους που προβλέπονται στο παρόν σημείο.

από τη χορήγηση αυτής ακριβώς της ενίσχυσης και, ως εκ τούτου, είχε εκ των πραγμάτων ανασταλεί μέχρι την έγκρισή της από την Επιτροπή. Από κανένα στοιχείο δεν προέκυπτε ότι η Attestor θα είχε εξαγοράσει την Condor, εάν δεν είχε χορηγηθεί η ενίσχυση.

Υπό τις συνθήκες αυτές, η μερική διαγραφή του χρέους της Condor προς το Γερμανικό Δημόσιο, ουσιαστικά ενσωματωνόταν στο τίμημα που έπρεπε να καταβάλει η Attestor για την εξαγορά της Condor, με το τίμημα αυτό να αντανakλά αναγκαστικά το ποσό του χρέους της Condor που διαγράφηκε μετά τη θέσπιση του επίμαχου μέτρου ενίσχυσης. Κατά το ΓεΔΕΕ, όταν ένας επιχειρηματικός όμιλος είναι πρόθυμος να αγοράσει μια επιχείρηση μόνο υπό τον όρο ότι η επιχείρηση αυτή θα λάβει κρατική ενίσχυση, για να βελτιώσει την οικονομική της κατάσταση, η επιχείρηση αυτή δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι βρίσκεται σε διαδικασία εξαγοράς από τον όμιλο αυτόν. Αναλύοντας το ζήτημα, το ΓεΔΕΕ σημείωσε ότι ο στόχος της απαγόρευσης του σημείου 22 είναι να μην επιτρέψει σε ομίλους επιχειρήσεων να αναγκάζουν το κράτος να αναλάβει το κόστος ενός σχεδίου αναδιάρθρωσης μιας από τις επιχειρήσεις που ανήκουν στον όμιλο, όταν η επιχείρηση αυτή αντιμετωπίζει δυσκολίες και ο ίδιος ο όμιλος έχει δημιουργήσει τις δυσκολίες αυτές ή έχει τα μέσα να τις αντιμετωπίσει μόνος του. Στο σημείο αυτό, όμως, το ΓεΔΕΕ παρατήρησε ότι μία τέτοια κατάσταση δεν συντρέχει στην ένδικη υπόθεση, όπου η εξαγορά της Condor από την Attestor εξαρτιόταν από τη χορήγηση του επίμαχου μέτρου. Αντίθετη ερμηνεία θα κατέληγε στο συμπέρασμα ότι μία προβληματική επιχείρηση δεν είναι επιλέξιμη για ενίσχυση αναδιάρθρωσης λόγω των πόρων που διαθέτει ένας επιχειρηματικός όμιλος που σκοπεύει να την εξαγοράσει, μολονότι, ελλείψει της ενίσχυσης, δεν θα εξαγοραζόταν, ούτως ή άλλως, από τον όμιλο και, άρα, δεν θα είχε πρόσβαση στους πόρους του.

Περαιτέρω, η Ryanair υποστήριξε ότι η κατάρρευση της Condor δεν θα προκαλούσε «σοβαρά κοινωνικά προβλήματα ή μείζονες ανεπάρκειες στην αγορά», κατά το σημείο 44 των Κατευθυντηρίων Γραμμών, ιδίως διότι η Condor δεν παρέχει κάποια «σημαντική υπηρεσία». Το ΓεΔΕΕ σημείωσε, εν πρώτοις, ότι οι Κατευθυντήριες Γραμμές δεν περιέχουν ορισμό της έννοιας «σημαντική υπηρεσία», αλλά από τη συνολική ερμηνεία του σημείου 44 προκύπτει ότι, προκειμένου μια υπηρεσία να θεωρηθεί «σημαντική», δεν απαιτείται η επιχείρηση που την παρέχει να διαδραματίζει σημαντικό συστημικό ρόλο σε συγκεκριμένη περιοχή ή τομέα ή να της έχει ανατεθεί ΥΓΟΣ. Στην ένδικη υπόθεση, η Επιτροπή είχε διαπιστώσει ότι η Condor διαδραμάτισε σημαντικό διαμεσολαβητικό και ενοποιητικό ρόλο στη γερμανική αγορά ταξιδιών αναψυχής, λόγω του ότι παρείχε υπηρεσίες σε περίπου 11.000 ανεξάρτητους ταξιδιωτικούς πράκτορες και ταξιδιωτικά γραφεία, πολλά από τα οποία ήταν μικρές και μεσαίες

επιχειρήσεις. Παράλληλα, είχε αναπτύξει σημαντική τεχνογνωσία στο άνοιγμα και την ανάπτυξη τουριστικών προορισμών και είχε δημιουργήσει τεχνικές ικανότητες όσον αφορά την παγίωση της ζήτησης, τις ευέλικτες κρατήσεις, τα προγράμματα πτήσεων μέσω ιδιόκτητων προσαρμοσμένων προγραμμάτων και διαδικασιών πληροφορικής που είχε αναπτύξει εσωτερικά κ.λπ. Στη βάση αυτή, το ΓεΔΕΕ συμφώνησε με την Επιτροπή ότι η υπηρεσία που παρείχε η Condor ήταν «σημαντική».

Εν συνεχεία, η Ryanair υποστήριξε ότι η υπηρεσία της Condor θα μπορούσε, σε κάθε περίπτωση, να παρασχεθεί από οποιονδήποτε άλλον ανταγωνιστή. Το ΓεΔΕΕ επεσήμανε, αρχικά, ότι το κράτος μέλος που χορηγεί την ενίσχυση δεν υποχρεούται να αποδείξει ότι, ελλείψει του μέτρου, θα προκαλούσαν οποσδήποτε ορισμένες αρνητικές συνέπειες λόγω της κατάρρευσης του δικαιούχου, αλλά μόνον ότι υφίσταται κίνδυνος επέλευσης των συνεπειών αυτών. Εν προκειμένω, η Επιτροπή είχε διαπιστώσει ότι ήταν εξαιρετικά απίθανο οι ανταγωνιστές της Condor να είναι πρόθυμοι και ικανοί να αναπτύξουν την απαιτούμενη τεχνογνωσία, τα δίκτυα και την τεχνολογία εντός εύλογου χρονικού διαστήματος για να αναλάβουν εκείνοι τον προπεριγραφόμενο ρόλο της Condor. Η απαιτούμενη τεχνολογία για τη λειτουργία των διεπαφών που παρείχε η Condor στους πελάτες της είχε αναπτυχθεί σε μεγάλο βαθμό από την ίδια και δεν θα μπορούσε να αναπαραχθεί βραχυπρόθεσμα ή μεσοπρόθεσμα. Η έξοδος της Condor από την αγορά θα προκαλούσε την απώλεια τεχνογνωσίας, η οποία θα απαιτούσε χρόνο και επενδύσεις για να αποκατασταθεί. Το γεγονός και μόνον ότι μια άλλη αεροπορική εταιρεία εκτελεί μέρος των δρομολογίων που εξυπηρετεί η Condor ή ότι συγκεντρώνει τη ζήτηση από ορισμένους τουριστικούς πράκτορες και ταξιδιωτικά γραφεία δεν είναι ικανό να αποδείξει ότι ένας ανταγωνιστής θα μπορούσε εύκολα να υποκαταστήσει την υπηρεσία της Condor, σε περίπτωση που εκείνη πτώχευε.

Το ΓεΔΕΕ, αφού συμφώνησε με την Επιτροπή επί της αναγκαιότητας της ενίσχυσης, της ύπαρξης χαρακτήρα κινήτρου και της διασφάλισης μακροπρόθεσμης βιωσιμότητας της Condor από την ενίσχυση, εξέτασε αναλυτικά την αναλογικότητα του μέτρου. Η Επιτροπή είχε διαπιστώσει ότι, πέραν της κρατικής ενίσχυσης, η Condor είχε προβεί σε ίδιες συνεισφορές, όπως απαιτούν οι Κατευθυντήριες Γραμμές, κατά βάση με τρεις τρόπους: α) μέσω της χρηματοδότησης που παρείχε η Attestor σε σχέση με την εξαγορά της, β) πετυχαίνοντας την έγκριση σχεδίου αφερεγγυότητας από πτωχευτικό δικαστήριο, το οποίο περιελάμβανε διαγραφές απαιτήσεων των πιστωτών της, και γ) με μόνιμες μειώσεις δαπανών στο πλαίσιο του σχεδίου αναδιάρθρωσης. Μόνον το α' σκέλος της εν λόγω χρηματοδότησης υπερέβαινε το 77% της συνολικής χρηματο-

δότησης και, άρα, υπερέβαινε τη συνεισφορά επιπέδου 50% που απαιτούν οι Κατευθυντήριες Γραμμές.

Στο ίδιο πλαίσιο, όμως, το ΓεΔΕΕ επεσήμανε ότι η Επιτροπή δεν είχε εξετάσει τη συμμόρφωση του μέτρου με το σημείο 67 των Κατευθυντηρίων Γραμμών περί ύπαρξης εύλογου μεριδίου για το κράτος από τα μελλοντικά κέρδη αξίας του δικαιούχου. Η Επιτροπή δεν είχε προβεί στην εν λόγω αξιολόγηση, διότι το επίμαχο μέτρο αφορά διαγραφή χρεών της Condor και όχι «καταβεβλημένο μετοχικό κεφάλαιο» κατά το γράμμα του σημείου 67. Εξετάζοντας το σημείο 67 στο πλαίσιο εντός του οποίου εντάσσεται, το ΓεΔΕΕ παρατήρησε ότι το σημείο 67 αλληλοσυμπληρώνεται και αλληλεξαρτάται με τα σημεία 65-66 των Κατευθυντηρίων Γραμμών. Ειδικότερα, τα σημεία 66 και 67 των Κατευθυντηρίων Γραμμών θέτουν δύο αυτόνομες απαιτήσεις, το περιεχόμενο και η εφαρμογή των οποίων αφορούν διαφορετικές χρονικές στιγμές. Η απαίτηση του σημείου 66 αφορά την απορρόφηση των ζημιών του δικαιούχου από τους υφιστάμενους μετόχους και τους πιστωτές μειωμένης εξασφάλισης, η οποία πρέπει να έχει υλοποιηθεί πριν από την παρέμβαση του κράτους. Αντιθέτως, το σημείο 67 αναφέρεται σε μια κατάσταση στο μέλλον, δηλαδή σε μελλοντικά κέρδη αξίας του δικαιούχου, και προβλέπει ότι, σε μια τέτοια περίπτωση, το κράτος πρέπει να λάβει εύλογο μερίδιο από τα εν λόγω κέρδη αξίας. Έτσι, η αντιμετώπιση των ζημιών του δικαιούχου και η υποστήριξη του κράτους αποτελούν βασική προϋπόθεση για τη διασφάλιση της επακόλουθης επιστροφής του δικαιούχου στη βιωσιμότητα και, ως εκ τούτου, της κερδοφορίας του. Αξιολογώντας τον συνολικό σκοπό των κανόνων αυτών, το ΓεΔΕΕ διαπίστωσε ότι στο πεδίο του σημείου 67 εμπίπτουν μέτρα κάθε μορφής. Ακόμη και εάν το κράτος δεν συμμετέχει στο κεφάλαιο του δικαιούχου και, συνεπώς, είναι απλώς ένας από τους πιστωτές του, θα μπορούσε, εν πάση περιπτώσει, να επωφεληθεί από μελλοντικές αυξήσεις της αξίας ή τα μελλοντικά κέρδη του δικαιούχου που δημιουργούνται, τουλάχιστον εν μέρει, λόγω της ενίσχυσης, προβλέποντας, για παράδειγμα, σε περίπτωση μερικής διαγραφής χρέους, όπως στην προκειμένη περίπτωση, την ύπαρξη ενός κυμαινόμενου επιτοκίου για το τμήμα της απαίτησής του που δεν έχει διαγραφεί, το οποίο αυξάνεται ανάλογα με την αύξηση της αξίας ή των κερδών του δικαιούχου. Για τον λόγο αυτόν, η Επιτροπή εσφαλμένα είχε αξιολογήσει ότι το επίμαχο μέτρο δεν ενέπιπτε στο πεδίο εφαρμογής του σημείου 67, επειδή αφορούσε διαγραφή χρέους και όχι καταβολή μετοχικού κεφαλαίου.

Στη βάση αυτή, το ΓεΔΕΕ έκρινε ότι η Επιτροπή θα έπρεπε να έχει αμφιβολίες ως προς το εάν το επίμαχο μέτρο πληρούσε την απαίτηση επαρκούς κατανομής των βαρών που ορίζεται στο σημείο 67 των Κατευθυντηρίων Γραμμών. Ως εκ τούτου, ακύρωσε την απόφαση της Επιτροπής.

III. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

Επιμ.: Ευαγγελία Λαμπράκη

► Κοινωνική ασφάλιση των διακινουμένων εργαζομένων

Διαφορετική μεταχείριση μεθοριακών εργαζομένων στα οικογενειακά επιδόματα για παιδιά υπό επιμέλεια

ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων – ίση μεταχείριση – κοινωνικά πλεονεκτήματα – οικογενειακό επίδομα – εργαζόμενος που έχει την επιμέλεια παιδιού το οποίο έχει τοποθετηθεί στην οικογενειακή εστία του με δικαστική απόφαση – εργαζόμενος κάτοικος ημεδαπής και εργαζόμενος κάτοικος αλλοδαπής – διαφορετική μεταχείριση – απουσία δικαιολογητικού λόγου

ΔΕΕ C-27/23, Hocinx, 16.05.2024, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος: K. Jürimäe, Εισηγητής: N. Jääskinen, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2024:404 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του FV και του Caisse pour l'avenir des enfants (Ταμείου για το μέλλον των παιδιών, Λουξεμβούργο) σχετικά με την άρνηση του τελευταίου να χορηγήσει οικογενειακό επίδομα σε παιδί που τοποθετήθηκε με δικαστική απόφαση στην οικογενειακή εστία του FV.

Ως προς τα πραγματικά δεδομένα, η υπόθεση αφορά το νομικό πλαίσιο του Λουξεμβούργου σχετικά με τη χορήγηση οικογενειακών επιδομάτων σε παιδιά που τοποθετούνται σε οικογενειακή εστία εργαζομένων μεθοριακών υπαλλήλων και τις προϋποθέσεις χορήγησης που διαφοροποιούνται από εκείνες για τους εργαζόμενους κατοίκους Λουξεμβούργου. Το βασικό νομικό ζήτημα είναι εάν η διαφορετική μεταχείριση αντιβαίνει στην αρχή της ίσης μεταχείρισης όπως κατοχυρώνεται στο δίκαιο της ΕΕ, και συγκεκριμένα στα άρθρα 45 ΣΛΕΕ, 7 παρ. 2 του Κανονισμού 492/2011, και 67 του Κανονισμού 883/2004.

Αυτή η ανάλυση εξετάζει τη νομική βάση, την ερμηνεία και εφαρμογή των κρίσιμων άρθρων, καθώς και την απόφαση του Δικαστηρίου της ΕΕ επί του προδικαστικού ερωτήματος, ενσωματώνοντας νομολογικές αναφορές και θεσμικές κατευθύνσεις για τη ρύθμιση. Ο FV, μεθοριακός εργαζόμενος που εργάζεται στο Λουξεμβούργο και ζει στο Βέλγιο, υπάγεται στο λουξεμβουργιανό σύστημα για οικογενειακά επιδόματα. Από το 2005, ο ανήλικος FW ζει στην οικογενειακή εστία του FV δυνάμει δικαστικής απόφασης. Ωστόσο, το 2017, η αρμόδια λουξεμβουργιανή αρχή ανακάλεσε το επίδομα για τον FW, καθώς το παιδί δεν έχει σχέση συγγένειας με τον FV και, ως εκ τούτου, δεν θεωρείται «μέλος της οικογένειας» σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία.

Μετά από ένδικες διαδικασίες, το ανώτατο συμβούλιο κοινωνικής ασφάλισης επικύρωσε την ανάκληση του επιδόματος. Ο FV προσέφυγε στο Cour de cassation (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο Λουξεμβούργου), το οποίο επεσήμανε ότι, βάσει της εθνικής νομοθεσίας, μόνο τα παιδιά που διαμένουν στο Λουξεμβούργο έχουν αυτόνομο δικαίωμα στα οικογενειακά επιδόματα. Αντίθετα, τα παιδιά που διαμένουν στο εξωτερικό αποκτούν δικαίωμα μόνο ως «μέλη της οικογένειας» του εργαζομένου, εξαιρουμένων αυτών που τοποθετούνται στην οικογενειακή εστία του εν λόγω εργαζομένου με δικαστική απόφαση.

Το Cour de cassation, αναφερόμενο σε παλαιότερη απόφαση του Δικαστηρίου της ΕΕ, σημείωσε ότι η έννοια του «τέκνου μεθοριακού εργαζομένου» μπορεί να περιλαμβάνει παιδιά χωρίς άμεσο δεσμό συγγένειας, εφόσον ο εργαζόμενος συντηρεί το παιδί. Υπό αυτό το πρίσμα, έκρινε ότι ενδεχομένως η εθνική νομοθεσία εισάγει άνιση μεταχείριση, αντίθετη με το δίκαιο της ΕΕ.

Ως αποτέλεσμα, υπέβαλε στο Δικαστήριο της ΕΕ το ερώτημα αν είναι συμβατή με την αρχή της ίσης μεταχείρισης η διαφοροποίηση στη χορήγηση οικογενειακών επιδομάτων για παιδιά τοποθετημένα με δικαστική απόφαση στην οικογενειακή εστία μεθοριακών εργαζομένων, ενώ τα παιδιά που διαμένουν στο Λουξεμβούργο δικαιούνται το επίδομα ανεξάρτητα από τη σχέση συγγένειας. Επίσης, το Δικαστήριο ρωτά αν η υποχρέωση συντήρησης του παιδιού από τον εργαζόμενο επηρεάζει την απάντηση.

Υπό το φως όλων των παραπάνω, το αιτούν δικαστήριο ζητά, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί εάν η διαφοροποίηση της λουξεμβουργιανής νομοθεσίας αντιβαίνει στο δίκαιο της ΕΕ. Το Δικαστήριο, βάσει της πάγιας νομολογίας του, απαντά θετικά, επισημαίνοντας, αρχικά, ότι η διαφοροποίηση εισάγει έμμεση διάκριση εις βάρος των μεθοριακών εργαζομένων. Επιπλέον, η αναγνώριση του δικαιώματος των παιδιών σε ίση μεταχείριση είναι κρίσιμη. Ακόμα, το γεγονός ότι ο εργαζόμενος συντηρεί το παιδί ασκεί καθοριστική επιρροή, καθώς η σχέση συντήρησης αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την κοινωνική ενσωμάτωση του παιδιού.

Τέλος, η υπόθεση αναδεικνύει τη σημασία της ίσης μεταχείρισης στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων. Το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι, πρώτον, οι μεθοριακοί εργαζόμενοι πρέπει να απολαμβάνουν ίσες παροχές με τους κατοίκους του κράτους εργασίας, δεύτερον, οι περιορισμοί που βασίζονται στη διαμονή ή τη συγγένεια πρέπει να αξιολογούνται αυστηρά ως προς τη συμβατότητά τους με το δίκαιο της ΕΕ, και τρίτον, η προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών είναι θεμελιώδης και υπερισχύει έναντι τυχόν διοικητικών περιορισμών.

IV. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Επιμ.: Βασιλική-Ελένη Γκέκα

► Αδικοιολόγητος περιορισμός της ελευθερίας εγκατάστασης

Ρύθμιση κράτους μέλους που επιβάλλει γενικώς την εφαρμογή του εθνικού του δικαίου σε πράξεις διαχείρισης εταιρείας, εγκατεστημένης σε άλλο κράτος μέλος, που όμως έχει την πραγματική της έδρα στο πρώτο κράτος μέλος, αντίκειται στα άρθρα 49 και 54 της ΣΛΕΕ

προδικαστική παραπομπή – άρθρα 49 και 54 ΣΛΕΕ – ελευθερία εγκατάστασης – εταιρεία εγκατεστημένη σε κράτος μέλος η οποία όμως ασκεί τις δραστηριότητές της σε άλλο κράτος μέλος – λειτουργία και διαχείριση της εταιρείας – εθνική ρύθμιση η οποία προβλέπει την εφαρμογή του δικαίου του κράτους μέλους στο οποίο η εταιρεία ασκεί τις δραστηριότητές της – περιορισμός της ελευθερίας εγκατάστασης – δικαιολόγηση – προστασία των συμφερόντων των δανειστών, των μειοψηφούντων εταίρων και των εργαζομένων – καταπολέμηση των καταχρηστικών πρακτικών και των τεχνητών μεθοδεύσεων – αναλογικότητα

ΔΕΕ C-276/22, Edil Work 2 και S.T., 25.04.2024, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος (Εισηγήτρια): K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2024:348 – Προδικαστική παραπομπή

Η υπόθεση C-276/22 της 25ης Απριλίου 2024 πραγματεύεται την ελευθερία εγκατάστασης των εμπορικών εταιρειών, όπως κατοχυρώνεται στα άρθρα 49 και 54 ΣΛΕΕ. Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης κλήθηκε να απαντήσει στο ερώτημα του Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου της Ιταλίας (στο εξής: αιτούν δικαστήριο) σχετικά με την εφαρμογή του εθνικού δικαίου σε πράξεις διαχείρισης εταιρείας, εγκατεστημένης σε άλλο κράτος μέλος, που όμως έχει την πραγματική της έδρα στο πρώτο κράτος μέλος.

Συγκεκριμένα, η διαφορά της κύριας δίκης ανέκυψε μεταξύ, αφενός, δύο ιταλικών εταιρειών περιορισμένης ευθύνης, της Edil Work 2 και της S.T., ως αγοραστών ενός ακινήτου (στο εξής: αγοραστής), και, αφετέρου, της STE Sàrl, εταιρείας που συστάθηκε σύμφωνα με το δίκαιο του Λουξεμβούργου και ήταν η πωλήτρια του ακινήτου (στο εξής: πωλήτρια). Το επίδικο ακίνητο είναι ένα κάστρο, με την ονομασία Castello di Tor Crescenza, που βρίσκεται στην περιοχή της Ρώμης και αποτελούσε το μοναδικό περιουσιακό στοιχείο της πωλήτριας εταιρείας και μοναδικό αντικείμενο της οικονομικής της δραστηριότητας. Η πωλήτρια, που υπήρξε αρχικά εταιρεία του ιταλικού δικαίου, συστάθηκε εκ νέου, νόμιμα, σύμφωνα με το λουξεμβουργιανό δίκαιο, διατηρώντας, όπως ήταν φυσικό, το κέντρο

των δραστηριοτήτων της στο επίμαχο κάστρο και την Ιταλία. Ακολούθως, η διαχειρίστρια της STE Sàrl όρισε ως εντολοδόχο ένα τρίτο – προς την εταιρεία – πρόσωπο, το οποίο και συνήψε τις συμβάσεις μεταβίβασης της κυριότητας του κάστρου πρώτα στην S.T., η οποία και το μεταβίβασε περαιτέρω στην Edil Work 2.

Έκτοτε, η STE Sàrl προσέβαλλε ενώπιον της ιταλικής δικαιοσύνης τις πράξεις διαχείρισης της εταιρείας εκ μέρους του εντολοδόχου ως παράνομες, καθώς, κατά τον ιταλικό Αστικό Κώδικα, απαγορεύεται η ανάθεση εξουσιών σε τρίτο πρόσωπο, μη μέλος του διοικητικού συμβουλίου, απαγόρευση που δεν υφίσταται στο δίκαιο του Λουξεμβούργου. Ως εκ τούτου, το αιτούν δικαστήριο ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία, ερωτώντας το ΔΕΕ εάν η πρόβλεψη της ιταλικής νομοθεσίας⁴ περί εφαρμογής του ιταλικού δικαίου σε κάθε περίπτωση που η κύρια δραστηριότητα της – εγκαταστημένης σε άλλο κράτος μέλος – εταιρείας αναπτύσσεται στην Ιταλία, είναι συμβατή με τα άρθρα 49 και 54 της ΣΛΕΕ⁵.

Αρχικά, το ΔΕΕ αναγνώρισε ότι οι διαχειριστικές πράξεις της STE Sàrl εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της ελευθερίας εγκατάστασης, καθώς πρόκειται για μία εταιρεία που έχει συσταθεί σύμφωνα με το δίκαιο ενός κράτους μέλους (του Λουξεμβούργου), ενώ δραστηριοποιείται κυρίως σε ένα άλλο κράτος μέλος (την Ιταλία). Περαιτέρω, έκρινε ότι η εφαρμογή του ιταλικού δικαίου γενικά και απόλυτα στις διαχειριστικές πράξεις εταιρείας, εγκατεστημένης σε άλλο κράτος μέλος, συνιστά περιορισμό της ελευθερίας εγκατάστασης, καθώς δύναται να συνεπάγεται για την εταιρεία υπέρμετρο διοικητικό βάρος, επιβάλλοντάς της σωρευτικά τις απαιτήσεις δύο εννόμων τάξεων, εν προκειμένω και της Ιταλίας και του Λουξεμβούργου. Τούτων λεχθέντων, το Δικαστήριο προχώρησε στην εξέταση των λόγων που θα μπορούσαν να δικαιολογήσουν έναν περιορισμό στην ελευθερία εγκατάστασης, όπως ο επίδικος.

Από την πλευρά της, η Ιταλική Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι η εφαρμογή του εθνικού δικαίου δικαιολογείται, καθώς η ρύθμιση αποσκοπεί να προστατεύσει τους μετόχους, τους πιστωτές, τους εργαζομένους και άλλους τρίτους. Πράγματι, κατά το Δικαστήριο, ένας τέτοιος σκοπός συνιστά επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος, που δυνητικά θα δικαιολογούσε έναν τέτοιο περιορισμό της ελευθερίας εγκατάστασης. Ωστόσο, θα πρέπει, επιπροσθέτως, ο περιορισμός να κριθεί και κατάλληλος και μη υπερβαίνων το αναγκαίο μέτρο προς εξυπηρέτηση του

4. Συγκεκριμένα, το άρθρο 25 του νόμου 218 περί μεταρρύθμισης του ιταλικού συστήματος ιδιωτικού διεθνούς δικαίου προβλέπει τα εξής: «1. [...] Ωστόσο, εφαρμόζεται το ιταλικό δίκαιο εάν η έδρα της διοίκησης βρίσκεται στην Ιταλία ή εάν το κύριο αντικείμενο δραστηριότητας των εν λόγω φορέων βρίσκεται στην Ιταλία[...]».

5. Το προδικαστικό ερώτημα αναφέρεται στην τελική του μορφή, μετά από μερική αναδιατύπωσή του από το Δικαστήριο, στα πλαίσια των εξουσιών του.

ανωτέρω επιδιωκόμενου σκοπού. Εν προκειμένω, λόγω της ευρείας και γενικής διατύπωσης της ιταλικής νομοθεσίας, το Δικαστήριο αποφαίνεται ότι η άνευ ετέρου εφαρμογή του ιταλικού δικαίου κρίνεται μη αναλογική, καθώς δεν δύναται να διαπιστωθεί αν και πότε παραβιάζονται τα ανωτέρω συμφέροντα, προκειμένου να εφαρμοστεί το ιταλικό δίκαιο.

Επιπροσθέτως, η Ιταλική Κυβέρνηση προέβαλλε τον ισχυρισμό ότι η εφαρμογή του εθνικού δικαίου δικαιολογείται, καθώς δύναται να αποτρέψει αθέμιτες και κακόβουλες πρακτικές των εταιρειών. Αν και το Δικαστήριο επιβεβαιώνει ότι η καταπολέμηση της φοροδιαφυγής και της απάτης συνιστούν λόγο που μπορεί να δικαιολογήσει περιορισμό της ελευθερίας εγκατάστασης, παρά ταύτα, οι καταχρηστικές πρακτικές δεν επιτρέπονται να τεκμαίρονται από μόνη την επιλογή μιας εταιρείας να μεταφέρει την καταστατική της έδρα σε ένα άλλο κράτος μέλος με ευνοϊκότερη νομοθεσία, ενώ συνεχίζει να έχει την πραγματική της έδρα στο κράτος προέλευσης. Συνεπώς, ούτε ο δεύτερος προβαλλόμενος λόγος μπορεί να δικαιολογήσει τον υφιστάμενο περιορισμό στην ελευθερία εγκατάστασης.

Συμπερασματικά, το Δικαστήριο έκρινε ότι νομοθεσία κράτους μέλους, που επιβάλλει γενικώς και χωρίς προϋποθέσεις την εφαρμογή του εθνικού δικαίου σε πράξεις διαχείρισης εταιρείας, εγκατεστημένης σε άλλο κράτος μέλος, που όμως έχει την πραγματική της έδρα στο πρώτο κράτος μέλος, αντίκειται στα άρθρα 49 και 54 της ΣΛΕΕ.

V. ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Επιμ.: Βασιλική-Ελένη Γκέκα

► Συλλογική διαχείριση δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και συγγενικών δικαιωμάτων

Εθνικό μέτρο που αποκλείει γενικά και απόλυτα τη δυνατότητα των ανεξάρτητων οντοτήτων διαχείρισεως (ΑΟΔ), οι οποίες είναι εγκατεστημένες σε άλλο κράτος μέλος, να διαχειρίζονται δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας συνιστά αδικαιολόγητο περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών κατά το άρθρο 56 της ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με την Οδηγία 2014/26/ΕΕ

προδικαστική παραπομπή – Οδηγία 2014/26/ΕΕ – συλλογική διαχείριση δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και συγγενικών δικαιωμάτων – οργανισμοί συλλογικής διαχείρισεως – ανεξάρτητες οντότητες διαχείρισεως – πρόσβαση στη δραστηριότητα διαχείρισεως των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και συγγενικών δικαιωμάτων – Οδηγία 2000/31/ΕΚ – καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής – άρθρο 3 παρ. 3 – Οδηγία 2006/123/ΕΚ – καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής – άρθρο 17, σημείο 11 – άρθρο 56 ΣΛΕΕ

ΔΕΕ C-10/22, LEA, 21.03.2024, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI:EU:C:2024:254 – Προδικαστική παραπομπή

Η απόφαση του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην υπόθεση C-10/22, της 21ης Μαρτίου 2024, πραγματεύεται το ζήτημα της συλλογικής διαχείρισης των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και των συγγενικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της Οδηγίας 2014/26/ΕΕ και του άρθρου 56 ΣΛΕΕ. Συγκεκριμένα, η διαφορά της κύριας δίκης ανέκυψε μεταξύ, αφενός, ενός Οργανισμού Συλλογικής Διαχείρισης (στο εξής: ΟΣΔ) ονόματι *Liberi editori e autori* (Ελεύθεροι εκδότες και δημιουργοί, στο εξής: LEA), που διέπεται από το ιταλικό δίκαιο, και, αφετέρου, μιας Ανεξάρτητης Οντότητας Διαχείρισης (στο εξής: ΑΟΔ) με την επωνυμία *Jamendo SA*, με έδρα το Λουξεμβούργο και με οικονομική δραστηριότητα στην Ιταλία.

Ειδικότερα, ο LEA, ο οποίος συγκαταλέγεται μεταξύ των προβλεπόμενων από την ιταλική νομοθεσία διαμεσολαβητών σε ζητήματα δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στην Ιταλία, ζήτησε από το Πρωτοδικείο της Ρώμης (στο εξής: αιτούν δικαστήριο) να παύσει την παράνομη δραστηριότητα της *Jamendo SA*, η οποία ως ΑΟΔ, εγκαταστημένη σε άλλο κράτος μέλος, δεν περιλαμβάνεται στους εξουσιοδοτημένους προς τούτο φορείς. Προς επίρρωση του ισχυρισμού του, ο LEA επικαλείται το νομοθετικό διάταγμα 35/2017⁶, το οποίο μετέφερε στην ιταλική έννομη τάξη την Οδηγία 2014/26/ΕΕ. Από την άλλη πλευρά, η *Jamendo SA* ισχυρίστηκε ότι το επίμαχο νομοθετικό διάταγμα μετέφερε πλημμελώς την Οδηγία, μη συμπεριλαμβάνοντας στους εξουσιοδοτημένους διαμεσολαβητές και τις ΑΟΔ, αναγκάζοντάς τες να συνάπτουν συμβάσεις αμοιβαιότητας με τους αδειοδοτημένους ιταλικούς ΟΣΔ. Ως εκ τούτου, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται εάν η επίμαχη εθνική νομοθεσία, που προβλέπει ότι η διαμεσολάβηση σε ζητήματα δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας ανατίθεται μόνο στους φορείς, οι οποίοι δύνανται να χαρακτηριστούν, κατά τον ορισμό της ίδιας της Οδηγίας, ως ΟΣΔ, αποκλείοντας τους φορείς που χαρακτηρίζονται ως ΑΟΔ, που έχουν συσταθεί είτε στο ίδιο κράτος είτε σε άλλα κράτη μέλη, αντιτίθεται στην Οδηγία 2014/26/ΕΕ.

Αρχικά, το Δικαστήριο, εξετάζοντας την αιτίαση της *Jamendo SA* περί απαραδέκτου του προδικαστικού ερωτήματος, δέχθηκε ότι, στο μέτρο που το αιτούν δικαστήριο δεν διακρίνει ανάμεσα στις ημεδαπές και τις

αλλοδαπές ΑΟΔ, κατά το πρώτο σκέλος του, το ερώτημα θα πρέπει να απορριφθεί ως απαράδεκτο, λόγω του υποθετικού του χαρακτήρα. Πράγματι, η υπόθεση που άγεται ενώπιον του ΔΕΕ αφορά τη *Jamendo SA*, η οποία συστάθηκε σύμφωνα με το δίκαιο του Λουξεμβούργου, και όχι το ιταλικό δίκαιο, και επομένως το Δικαστήριο περιορίζει το προδικαστικό ερώτημα μόνο σε ΑΟΔ, με έδρα κάποιο άλλο κράτος μέλος της Ένωσης.

Ακολούθως, το Δικαστήριο, επικαλούμενο διάφορες αιτιολογικές σκέψεις και διατάξεις της Οδηγίας 2014/26/ΕΕ, προχωρά στην εξέταση της ουσίας του προδικαστικού ερωτήματος. Ειδικότερα, όπως συνάγεται από την αιτιολογική σκ. 15 της Οδηγίας, οι δικαιούχοι των πνευματικών δικαιωμάτων δύνανται να αναθέτουν τη διαχείριση των δικαιωμάτων τους είτε σε ΟΣΔ είτε σε ΑΟΔ. Βεβαίως, οι ΑΟΔ δραστηριοποιούνται στο ίδιο αντικείμενο με τους ΟΣΔ, με την ουσιώδη διαφορά, όμως, ότι δεν ανήκουν στους ίδιους τους δικαιούχους, αλλά σε εταιρείες του εμπορικού δικαίου. Συνεπώς, η Οδηγία επιφυλάσσει για τις ΑΟΔ διαφορετικό πλαίσιο από αυτό που προβλέπει για τους ΟΣΔ. Σε αυτό το πλαίσιο, το άρθρο 2 παρ. 4 ορίζει ότι, ειδικά για τις ΑΟΔ, εφαρμόζονται κάποιες, ρητά και εξαντλητικά αναφερόμενες, διατάξεις της Οδηγίας. Όμως, ανάμεσα σε αυτές δεν συγκαταλέγεται το κρίσιμο άρθρο 5, το οποίο παρέχει το δικαίωμα στους δημιουργούς και τους εκδότες να επιλέγουν ελεύθερα φορέα διαχείρισης, ανεξάρτητα από το κράτος μέλος ιθαγένειας, κατοικίας ή εγκατάστασης. Συνεπώς, το Δικαστήριο καταλήγει ότι, κατ' αρχήν, η ιταλική νομοθεσία, αποκλείοντας τις αλλοδαπές ΑΟΔ από τη διαχείριση, δεν αντίκειται στις ρυθμίσεις της Οδηγίας 2014/26/ΕΕ.

Η απόφαση, ωστόσο, δε σταματάει εδώ, καθώς το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι, κατά τη διαδικασία της προδικαστικής παραπομπής, ανεξαρτήτως που το αιτούν δικαστήριο περιόρισε το ερώτημά του στην ερμηνεία της Οδηγίας 2014/26/ΕΕ, μπορεί το ίδιο να του παράσχει όλα τα στοιχεία του δικαίου της Ένωσης που δύνανται να οδηγήσουν σε επίλυση της κύριας διαφοράς. Έτσι, κατ' αρχήν, επειδή πρόκειται για διαφορά που αφορά το εμπόριο μεταξύ κρατών, το Δικαστήριο διερρευνά την περίπτωση εφαρμογής δύο Οδηγιών εναρμόνισης: αφενός, της Οδηγίας για το ηλεκτρονικό εμπόριο (2000/31/ΕΚ) και, αφετέρου, της Οδηγίας για την ελεύθερη κυκλοφορία των υπηρεσιών (2006/123/ΕΚ). Ωστόσο, το Δικαστήριο, κατά τρόπο συνοπτικό, αποκλείει την εφαρμογή αμφοτέρων των Οδηγιών, λόγω των ρητών εξαιρέσεων που προβλέπουν για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας και τα συγγενικά δικαιώματα. Ως εκ τούτου, το εδώ κρινόμενο εθνικό μέτρο, εφόσον δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής κάποιας Οδηγίας, ανήκει στην αρμοδιότητα των κρατών μελών, υπό την επιφύλαξη της τηρήσεως των διατάξεων της ΣΛΕΕ, ιδίως εκείνων που αφορούν τις θεμελιώδεις ελευθερίες και, εν προκειμένω, του άρθρου 56.

6. Σύμφωνα με το άρθρο 180 του ιταλικού νόμου περί προστασίας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, η δραστηριότητα της διαχείρισης των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας μπορεί να ασκείται μόνο από τη *Società italiana degli autori ed editori* (SIAE, ιταλική εταιρεία δημιουργών και εκδοτών) και από τους άλλους οργανισμούς συλλογικής διαχείρισης που αναφέρονται στο νομοθετικό διάταγμα αριθ. 35 της 15ης Μαρτίου 2017, για τη μεταφορά της Οδηγίας 2014/26/ΕΕ, μεταξύ των οποίων και ο LEA.

Κατά την κρίση του Δικαστηρίου, η ιταλική νομοθεσία, κατά το μέρος που δεν επιτρέπει στις αλλοδαπές ΑΟΔ να παρέχουν στην Ιταλία τις υπηρεσίες τους, συνιστά περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών. Για την εξέταση της ενδεχόμενης δικαιολόγησης αυτού του περιορισμού, το Δικαστήριο προβαίνει σε έλεγχο δύο επιπέδων. Κατά πρώτον, υφίσταται αποκρυσταλλωμένη νομολογία του ΔΕΕ ότι η προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας συνιστά επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος, ικανό να δικαιολογήσει τον περιορισμό.

Σειρά έχει, στη συνέχεια, το δεύτερο στάδιο ελέγχου. Συγκεκριμένα, μελετάται η αναλογικότητα του περιορισμού, η οποία καταφάσκει, εφόσον συντρέχουν σωρευτικά οι ακόλουθες δύο προϋποθέσεις: αφενός, η καταλληλότητα του περιορισμού και, αφετέρου, η μη υπέρβαση των αναγκαιών ορίων. Όσον αφορά την πρώτη προϋπόθεση, όπως παγίως κρίνεται, μια εθνική ρύθμιση είναι κατάλληλη για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, εφόσον αυτός επιδιώκεται κατά τρόπο συνεπή και συστηματικό. Έτσι, εξετάζεται από το Δικαστήριο εάν το επίμαχο εθνικό μέτρο, που επιφυλάσσει διαφορετική μεταχείριση στις ΑΟΔ, σε σύγκριση με τους ΟΣΔ, τηρεί την ανωτέρω προϋπόθεση. Προβαίνοντας, λοιπόν, σε μια συγκριτική επισκόπηση των διατάξεων της Οδηγίας για τις υποχρεώσεις των ΑΟΔ και των ΟΣΔ, στις σκ. 88 έως 95 της απόφασης, το Δικαστήριο συμπεραίνει ότι, λόγω των χαλαρότερων απαιτήσεων της Οδηγίας για τις ΑΟΔ έναντι των ΟΣΔ, η διαφορετική μεταχείριση των δύο δικαιολογείται ως κατάλληλη και πρόσφορη για την προστασία των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας.

Ωστόσο, κατά το Δικαστήριο, τη δικαιολόγηση του επίμαχου περιορισμού κωλύει η μη τήρηση του αναγκαίου μέτρου, το οποίο θα μπορούσε να τηρηθεί με την υιοθέτηση εναλλακτικών μέτρων, λιγότερο περιοριστικών της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, όπως η υπαγωγή των ΑΟΔ σε ειδικές κανονιστικές απαιτήσεις. Συμπερασματικά, ο ισχύων γενικός και απόλυτος αποκλεισμός των ΑΟΔ, των εγκατεστημένων σε άλλο κράτος μέλος, αντιτίθεται στο ενωσιακό δίκαιο και, ειδικότερα, στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών κατά το άρθρο 56 της ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με την Οδηγία 2014/26/ΕΕ.

► Επενδυτική διαμεσολάβηση

Εθνικό μέτρο, σε τομέα που αποτέλεσε αντικείμενο πλήρους εναρμόνισης, πρέπει να αξιολογείται επί τη βάση της Οδηγίας εναρμόνισης (Οδηγία 2014/65/ΕΕ) και όχι σύμφωνα με το πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ (άρθρο 56 ΣΛΕΕ)

προδικαστική παραπομπή – ελεύθερη παροχή υπηρεσιών – αγορές χρηματοπιστωτικών μέσων – Οδηγία 2014/65/ΕΕ – άρθρο 3 – εξαίρεση από την εφαρμογή της Οδηγίας 2014/65/ΕΕ – εξαιρούμενος επενδυτικός διαμε-

σολαβητής – ρύθμιση κράτους μέλους η οποία απαγορεύει στον εν λόγω διαμεσολαβητή να διαβιβάζει εντολές πελατών σε επιχείρηση επενδύσεων εγκατεστημένη σε άλλο κράτος μέλος

ΔΕΕ C-695/22, *Fondee*, 16.05.2024, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: Δ. Γρατσίας, Γεν. Εισαγγελέας: G. Pitruzzella, ECLI:EU:C:2024:406 – Προδικαστική παραπομπή

Στις 16 Μαΐου 2024, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποφάνθηκε επί της υπόθεσης C-695/22, η οποία αφορά την ερμηνεία της Οδηγίας 2014/65/ΕΕ⁷ σχετικά με το καθεστώς αγοράς χρηματοπιστωτικών μέσων και παροχής επενδυτικών υπηρεσιών, καθώς και του άρθρου 56 ΣΛΕΕ για την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών. Ειδικότερα, η προσφεύγουσα *Fondee a.s.*, με έδρα την Τσεχία, δραστηριοποιείται ως επενδυτική εταιρεία. Υπό την ιδιότητά της αυτή εποπτεύεται από την καθής Εθνική Τράπεζα της Τσεχίας, η οποία της επέβαλε πρόστιμο λόγω απαγορευμένης από το εθνικό δίκαιο διασυννοριακής δραστηριότητας.

Οι δραστηριότητες των επενδυτικών επιχειρήσεων στη χρηματοπιστωτική αγορά εντάσσονται στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας 2014/65/ΕΕ. Ωστόσο, η Τσεχία, κάνοντας χρήση της ευχέρειας που παρέχει η εν λόγω Οδηγία, στο άρθρο 3 παρ. 1⁸ και 3⁹, που τιτλοφορείται «Προαιρετικές εξαιρέσεις», εξαίρεσε την προσφεύγουσα από την εφαρμογή της Οδηγίας και, επομένως, και από την ελευθερία παροχής επενδυτικών υπηρεσιών.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης, η *Fondee*, ενεργώντας ως επενδυτικός διαμεσολαβητής, διαβίβασε εντολές αγοράς πελατών της, που αφορούν επενδυτικά μέσα, σε διαπραγματευτή κινητών αξιών, εγκατεστημένο σε άλλο κράτος μέλος της Ένωσης. Η ανωτέρω επίμαχη δραστηριότητα της *Fondee* προκάλεσε την επιβολή προστίμου εις βάρος της από την Εθνική Τράπεζα της Τσεχίας για παράβαση του εθνικού νόμου περί κεφαλαιαγοράς¹⁰, ο οποίος δεν επιτρέπει

7. Οδηγία 2014/65/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 15ης Μαΐου 2014, για τις αγορές χρηματοπιστωτικών μέσων και την τροποποίηση της Οδηγίας 2002/92/ΕΚ και της Οδηγίας 2011/61/ΕΕ (Market in Financial Instruments Directive MiFID II).

8. «Ένα κράτος μέλος μπορεί να αποφασίσει να μην εφαρμόσει την παρούσα Οδηγία σε πρόσωπα των οποίων είναι το κράτος μέλος καταγωγής, με την προϋπόθεση ότι οι δραστηριότητες των προσώπων αυτών έχουν αδειοδοτηθεί και ρυθμίζονται σε εθνικό επίπεδο [...]».

9. «Τα πρόσωπα που εξαιρούνται από την παρούσα οδηγία δυνάμει της παραγράφου 1 δεν απολαύουν της προβλεπόμενης στα άρθρα 34 και 35 αντιστοίχως ελευθερίας παροχής υπηρεσιών ή άσκησης δραστηριοτήτων ή εγκατάστασης υποκαταστημάτων».

10. Κατά το άρθρο 162 παρ. 1 στ. α του ν. 256/2004 για την άσκηση επιχειρηματικών δραστηριοτήτων στην κεφαλαιαγορά, «ένα φυ-

στους επενδυτικούς διαμεσολαβητές, σαν την Fondée, να διαβιβάζουν εντολές σε διαπραγματευτή κινήτων αξιών, εγκατεστημένο σε άλλα κράτη μέλη¹¹. Ως αποτέλεσμα των ανωτέρω, η προσφεύγουσα στράφηκε κατά της απόφασης επιβολής προστίμου, αρχικά σε επίπεδο διοικητικό ενώπιον του Συμβουλίου της καθής και μετέπειτα, ασκώντας προσφυγή, ενώπιον του Περιφερειακού Δικαστηρίου της Πράγας, το οποίο αποτελεί και το αιτούν δικαστήριο.

Από την πλευρά του, το αιτούν δικαστήριο ζήτησε να διευκρινιστεί αν πρόσωπα, όπως η Fondée, που εμπίπτουν στις προαιρετικές εξαιρέσεις της Οδηγίας 2014/65/ΕΕ, έχουν τη δυνατότητα να επικαλεστούν το δικαίωμα της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, όπως κατοχυρώνεται στο πρωτογενές δίκαιο της ΕΕ και, συγκεκριμένα, στο άρθρο 56 της ΣΛΕΕ, προκειμένου να διαβιβάσουν εντολές αγοράς σε επιχείρηση, εγκατεστημένη σε άλλο κράτος μέλος, και αν, συνακόλουθα, η απαγόρευση της ανωτέρω διαβίβασης από το εθνικό δίκαιο αντιβαίνει στο ενωσιακό δίκαιο. Εντούτοις, το ΔΕΕ, στο πλαίσιο των εξουσιών του, προχώρησε σε μια αναγκαία αναδιατύπωση του προδικαστικού ερωτήματος.

Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, τομέας που αποτέλεσε αντικείμενο πλήρους ή εξαντλητικής εναρμόνισης σε επίπεδο Ένωσης πρέπει να αξιολογείται επί τη βάση της συγκεκριμένης Οδηγίας εναρμόνισης και όχι σύμφωνα με τις διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ¹². Επομένως, το Δικαστήριο εκτιμά πως του ζητείται να διευκρινίσει αν το άρθρο 3 παρ. 1 στ. γ' σημ. i της Οδηγίας 2014/65/ΕΕ έχει την έννοια ότι τα πρόσωπα, τα οποία ένα κράτος μέλος έχει εξαιρέσει από την εφαρμογή της Οδηγίας αυτής, επιτρέπεται να διαβιβάσουν εντολές πελατών τους σε επενδυτικές επιχειρήσεις που έχουν λάβει άδεια λειτουργίας κατά τα οριζόμενα της Οδηγίας. Πράγματι, μια τέτοια δυνατότητα είναι εφικτή σύμφωνα με ρητή πρόβλεψη της Οδηγίας¹³.

σικό ή νομικό πρόσωπο διαπράττει παράβαση αν ασκεί παρανόμως δραστηριότητα εμπόρου στο πεδίο εφαρμογής του νόμου αυτού, για την οποία απαιτείται, μεταξύ άλλων, άδεια ή διαπίστευση χορηγούμενη από την Εθνική Τράπεζα της Τσεχίας ή εγγραφή σε μητρώο τηρούμενο από αυτή».

11. Το άρθρο 6 παρ. 1 στ. b του νόμου περί κεφαλαιαγοράς προβλέπει ότι ο διαπραγματευτής κινήτων αξιών έχει την έδρα του στην Τσεχική Δημοκρατία.
12. Το άρθρο 34 της Οδηγίας εναρμονίζει πλήρως τη διασυνοριακή παροχή επενδυτικών υπηρεσιών.
13. Κατά το άρθρο 3 παρ. 1 στ. γ' σημ. i, «[...] δεν επιτρέπεται να παρέχουν καμία επενδυτική υπηρεσία, εκτός από τη λήψη και διαβίβαση εντολών επί κινήτων αξιών [...]. Κατά την παροχή της υπηρεσίας αυτής επιτρέπεται να διαβιβάσουν εντολές μόνο σε: i) επιχειρήσεις επενδύσεων με άδεια λειτουργίας σύμφωνα με την παρούσα Οδηγία [...]».

Εν κατακλείδι, κατά την κρίση του Δικαστηρίου, νομοθεσία κράτους μέλους που απαγορεύει στους επενδυτικούς διαμεσολαβητές να διαβιβάσουν εντολές «ημεδαπών» πελατών τους σε «αλλοδαπούς» διαπραγματευτές κινήτων αξιών, που έχουν λάβει άδεια σύμφωνα με την Οδηγία 2014/65/ΕΕ, δεν συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης.

VI. ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Επιμ.: Αικατερίνη-Μαρία Τριανταφυλλίδου

► Ερμηνεία του άρθρου 12 του Κανονισμού (ΕΚ) 2157/2001

Συμπλήρωση του καταστατικού ευρωπαϊκής εταιρείας όσον αφορά τον ρόλο των εργαζομένων

προδικαστική παραπομπή – ευρωπαϊκή εταιρεία – Κανονισμός (ΕΚ) 2157/2001 – άρθρο 12 παρ. 2 – ρόλος των εργαζομένων – καταχώριση της ευρωπαϊκής εταιρείας – προϋποθέσεις – προηγούμενη εφαρμογή της διαδικασίας διαπραγμάτευσης σχετικά με τον ρόλο των εργαζομένων η οποία προβλέπεται στην Οδηγία 2001/86/ΕΚ – ευρωπαϊκή εταιρεία που έχει συσταθεί και καταχωρισθεί χωρίς εργαζομένους, αλλά στη συνέχεια καθίσταται μητρική εταιρεία θυγατρικών οι οποίες απασχολούν εργαζομένους – υποχρέωση εκ των υστέρων κίνησης της διαδικασίας διαπραγμάτευσης – δεν υφίσταται – άρθρο 11 – κατάχρηση ευρωπαϊκής εταιρείας – στέρηση από τους εργαζομένους του δικαιώματος να συμμετέχουν στα της εταιρείας – απαγορεύεται

ΔΕΕ C-706/22, Konzernbetriebsrat, 16.05.2024, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: F. Biltgen, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2024:402 – Προδικαστική παραπομπή

Το Bundesarbeitsgericht (Ομοσπονδιακό Δικαστήριο Εργατικών Διαφορών, Γερμανία) υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ σχετικά με την αυτοδίκαιη λύση της συμβάσεως εργασίας λόγω αναπηρίας του εργαζομένου και την υποχρέωση πρόβλεψης «εύλογων προσαρμογών». Το προδικαστικό ερώτημα υποβλήθηκε μετά από την απόρριψη της αγωγής του συμβουλίου εργαζομένων του ομίλου Ο KG κατά της εταιρείας Ο Holding SE.

Στις 28 Μαρτίου 2013, η Ο Holding SE συστάθηκε από τις εταιρείες Ο Ltd και Ο GmbH, οι οποίες δεν απασχολούσαν εργαζομένους. Η Ο Holding SE κατέστη μοναδική εταίρος της εταιρείας Ο Holding GmbH, η οποία διέθετε εποπτικό συμβούλιο συγκείμενο κατά το ένα τρίτο από εκπροσώπους των εργαζομένων. Στις 14 Ιουνίου 2013, η Ο Holding SE αποφάσισε τη μετατροπή της εν λόγω εταιρείας σε ετερόρρυθμη εταιρεία, με την επωνυμία Ο KG, όμως, λόγω της μετατροπής αυτής, έπαυσε να έχει

εφαρμογή το σύστημα συμμετοχής των εργαζομένων στο εποπτικό συμβούλιο. Το συμβούλιο εργαζομένων της Ο ΚG, θεωρώντας ότι έπρεπε να γίνει εκ των υστέρων διαδικασία για τη συμμετοχή των εργαζομένων, κατέθεσε αγωγή, η οποία απορρίφθηκε.

Το Bundesarbeitsgericht εξετάζει νομικά ζητήματα σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 12 παρ. 2 του Κανονισμού (ΕΚ) 2157/2001 και των άρθρων 3 έως 7 της Οδηγίας 2001/86/ΕΚ. Αυτές οι διατάξεις σχετίζονται με τη διαδικασία διαπραγμάτευσης για τον ρόλο των εργαζομένων στις ευρωπαϊκές εταιρείες (SE). Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται εάν ο σκοπός που επιδιώκεται με τα άρθρα 3 έως 7 της Οδηγίας 2001/86/ΕΚ θα μπορούσε να επιβάλλει, στην περίπτωση καταχώρισης SE συσταθείσας από συμμετέχουσες εταιρείες οι οποίες δεν απασχολούν εργαζομένους και δεν διαθέτουν θυγατρικές που απασχολούν εργαζομένους, την εκ των υστέρων διεξαγωγή της διαδικασίας διαπραγμάτευσης σχετικά με τον ρόλο των εργαζομένων όταν η SE καθίσταται ελέγχουσα επιχείρηση θυγατρικών οι οποίες απασχολούν εργαζομένους σε πλείονα κράτη μέλη. Ακόμη, εάν υφίσταται υποχρέωση εκ των υστέρων διεξαγωγής της διαδικασίας διαπραγμάτευσης, τίθεται περαιτέρω ζήτημα κατά πόσον η υποχρέωση αυτή υπόκειται σε χρονικό περιορισμό και κατά πόσον η διεξαγωγή της εν λόγω διαδικασίας διέπεται από το δίκαιο του κράτους μέλους στο οποίο η SE έχει την νυν καταστατική της έδρα ή από το δίκαιο του κράτους στο οποίο είχε καταχωρηθεί αρχικά.

Σύμφωνα με την ερμηνεία του Δικαστηρίου, οι διατάξεις της Οδηγίας 2001/86/ΕΚ απαιτούν οι διαπραγματεύσεις να πραγματοποιούνται πριν από την καταχώριση της SE. Όπως επισημαίνει το Δικαστήριο, αν δεν υπήρχαν εργαζόμενοι κατά τη σύσταση, δεν υπάρχει υποχρέωση για μελλοντικές διαπραγματεύσεις όταν η SE αποκτά θυγατρικές. Οι διαδικασίες αυτές συνδέονται άρρηκτα με τη διαδικασία σύστασης της SE και η Οδηγία 2001/86/ΕΚ δεν επιτρέπει τη μεταγενέστερη έναρξη διαπραγματεύσεων σε περιπτώσεις όπου οι συμμετέχουσες εταιρείες δεν είχαν εργαζόμενους. Αυτό επιβεβαιώνεται και από προπαρασκευαστικά έγγραφα που δείχνουν ότι οι διαπραγματεύσεις θα έπρεπε να διεξάγονται πριν από την καταχώριση για λόγους σταθερότητας και σαφήνειας.

Κατόπιν τούτων, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι το άρθρο 12 παρ. 2 του Κανονισμού (ΕΚ) 2157/2001, σε συνδυασμό με την Οδηγία 2001/86/ΕΚ, δεν επιβάλλει υποχρέωση για μελλοντικές διαπραγματεύσεις σχετικά με τον ρόλο των εργαζομένων σε μια SE που έχει χωριστεί χωρίς τέτοιες διαπραγματεύσεις, ακόμα κι αν αποκτά εργαζομένους μέσω θυγατρικών. Η διαδικασία διαπραγμάτευσης είναι συνυφασμένη με τη στιγμή της σύστασης και της καταχώρισης της SE.

► Πεδίο εφαρμογής του άρθρου 5 της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/1158

Ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής για τους γονείς όσον αφορά την παράταση της άδειας μητρότητας σε μονογονεϊκή οικογένεια

προδικαστική παραπομπή – κοινωνική πολιτική – Οδηγία (ΕΕ) 2019/1158 – ισορροπία μεταξύ επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής των γονέων – μονογονεϊκή οικογένεια – ίση μεταχείριση με τις οικογένειες με δύο γονείς – παράταση της άδειας μητρότητας – άρθρο 5 – γονική άδεια – απαράδεκτο της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως

ΔΕΕ C-673/22, INSS (Congés d'une mère de famille monoparentale), 16.05.2024, Τμήμα έβδομο, Πρόεδρος: F. Biltgen, Εισηγήτρια: A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2024:407 – Προδικαστική παραπομπή

Το Juzgado de lo Social no 1 de Sevilla (δικαστήριο εργατικών διαφορών αριθ. 1 της Σεβίλλης) υπέβαλε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ σχετικά με το αν θα πρέπει να ισχύουν ευνοϊκότεροι όροι για τους μονογονείς όσον αφορά την άδεια και τις κοινωνικές παροχές. Το προδικαστικό ερώτημα υποβλήθηκε μετά από την αγωγή της μητέρας CCC κατά του Tesorería General de la Seguridad Social (TGSS) (Γενικού Ταμείου Κοινωνικής Ασφάλισης) και του Instituto Nacional de la Seguridad Social (INSS) (Εθνικού Ιδρύματος Κοινωνικής Ασφάλισης).

Στην απόφαση αυτή, μια μητέρα στην Ισπανία, που αποτελεί με το παιδί της μονογονεϊκή οικογένεια, ζήτησε την παράταση της άδειας μητρότητας κατά δεκαέξι εβδομάδες, καθώς θεωρούσε ότι η ισπανική νομοθεσία εισάγει διάκριση εις βάρος των παιδιών που γεννιούνται σε μονογονεϊκές οικογένειες σε σχέση με εκείνα που γεννιούνται σε οικογένειες με δύο γονείς. Συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι τα πρώτα δεν δικαιούνται, όπως τα δεύτερα, την περίοδο των δεκαέξι εβδομάδων κατά την οποία, στις οικογένειες με δύο γονείς, φροντίζει τα παιδιά ο γονέας που δεν έχει την ιδιότητα της βιολογικής μητέρας.

Το INSS και το TGSS απέρριψαν την αίτησή της, υποστηρίζοντας ότι η ισπανική νομοθεσία δεν κάνει αυτόματη τη χορήγηση του επιπλέον διαστήματος άδειας ούτε στους δύο γονείς. Κατόπιν της απόρριψης της αίτησής της, η CCC άσκησε προσφυγή κατά του INSS και του TGSS ενώπιον του Juzgado de lo Social no 1 de Sevilla με αίτημα την παράταση της άδειας μητρότητας με επιδόματα μέχρι τη συμπλήρωση 32 εβδομάδων. Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται εάν η ισπανική νομοθεσία είναι συμβατή με την Οδηγία (ΕΕ) 2019/1158, η οποία επιβάλλει την εξισορρόπηση της επαγγελματικής και προσωπικής ζωής και προστατεύει τις ανάγκες συγκεκριμένων κατηγοριών γονέων, συμπεριλαμβανομένων των μονογονέων. Ως εκ τούτου, απέστειλε στο ΔΕΕ δύο προδικαστικά ερωτήματα, ώστε αυτό να εξετάσει αν η παράλειψη της Ισπανίας

να προσαρμόσει τη νομοθεσία για τις μονογονεϊκές οικογένειες συνάδει με την εν λόγω Οδηγία και αν θα πρέπει να ισχύουν ευνοϊκότεροι όροι για τους μονογονείς όσον αφορά την άδεια και τις κοινωνικές παροχές.

Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η γονική άδεια και η άδεια μητρότητας είναι δύο διακριτές έννοιες με διαφορετικούς σκοπούς και, επομένως, δεν εξηγείται η σχέση μεταξύ των σχετικών διατάξεων της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/1158 και της εθνικής νομοθεσίας για την άδεια μητρότητας. Επιπλέον, το αίτημα προδικαστικής απόφασης κρίνεται ως υποθετικό, καθώς τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης έλαβαν χώρα πριν την προθεσμία μεταφοράς της Οδηγίας στην εθνική νομοθεσία, καθιστώντας την αίτηση προδικαστικής απόφασης απαράδεκτη.

VII. ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις

Γραπτή παραίτηση υπόπτου, ο οποίος είναι αναλφάβητος, από το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο: συνέπειες επί μεταγενέστερων πράξεων έρευνας και αξιολόγηση αποδεικτικών στοιχείων που συνελέγησαν κατά παράβαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – Οδηγία 2013/48/ΕΕ – δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας – άρθρο 3 παρ. 6, στοιχείο β' – προσωρινή παρέκκλιση από το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο σε εξαιρετικές περιστάσεις – άρθρο 9 – παραίτηση από παρουσία ή συνδρομή δικηγόρου – προϋποθέσεις – άρθρο 12 παρ. 2 – τήρηση των δικαιωμάτων της υπεράσπισης και της δίκαιης διεξαγωγής της δίκης – παραδεκτό των αποδεικτικών στοιχείων – άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – γραπτή παραίτηση υπόπτου ο οποίος είναι αναλφάβητος από το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο – μη εξήγηση των πιθανών συνεπειών της παραίτησης από το εν λόγω δικαίωμα – συνέπειες επί μεταγενέστερων πράξεων έρευνας – απόφαση σχετικά με προσήκον μέτρο δικονομικού καταναγκασμού – αξιολόγηση αποδεικτικών στοιχείων που συνελέγησαν κατά παράβαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο

ΔΕΕ C-15/24 PPU, Stachev, 14.05.2024, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγητής: A. Kumin, Γεν. Εισαγγελέας: A.M. Collins, ECLI:EU:C:2024:399 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 6, στοιχείο β', του άρθρου 9 παρ. 1, στοιχεία α' και β', και του άρθρου 12 παρ. 2 της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας, καθώς επίσης του άρθρου 47 παρ. 1 και 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης). Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Sofiyski rayonen sad (περιφερειακό δικαστήριο Σόφιας, Βουλγαρία) στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας κατά του CH, Βούλγαρου υπηκόου, ο οποίος κατηγορείται για τη διάπραξη δύο αδικημάτων ληστείας.

Συγκεκριμένα, η απόφαση αφορά τον CH, ο οποίος συνελήφθη στη Βουλγαρία και αντιμετωπίζει κατηγορίες για συμμετοχή σε ληστεία. Ο CH υπέγραψε δήλωση ότι δεν επιθυμεί δικηγόρο, χωρίς να του εξηγηθούν οι συνέπειες αυτής της δήλωσης και της παραίτησής του από το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο. Επιπλέον, ο CH είναι αναλφάβητος και δεν ομιλεί τη βουλγαρική γλώσσα, γεγονός που θέτει υπό αμφισβήτηση την εγκυρότητα της παραίτησής του. Σε βάρος του CH επιβλήθηκε προσωρινή κράτηση με βάση αποδεικτικά στοιχεία που συνέλεξαν οι αρχές από διάφορες πράξεις ποινικής έρευνας χωρίς την παρουσία δικηγόρου. Το περιφερειακό δικαστήριο της Σόφιας θεώρησε ότι τα αποδεικτικά στοιχεία που συλλέχθηκαν χωρίς την παρουσία δικηγόρου δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την εκτίμηση της ποινικής ευθύνης του CH και διερωτάται αν η βουλγαρική νομοθεσία και πρακτική συμμορφώνονται με την Οδηγία 2013/48/ΕΕ.

Το εθνικό δικαστήριο διερωτάται αν οι αστυνομικές αρχές ενός κράτους μέλους μπορούν να επικαλεστούν το άρθρο 3 παρ. 6, στοιχείο β' της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ για να περιορίσουν το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο σε υπόπτους ή κατηγορούμενους, όταν αυτή η διάταξη δεν έχει μεταφερθεί στο εθνικό δίκαιο. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η Οδηγία 2013/48/ΕΕ διασφαλίζει το δικαίωμα των υπόπτων και κατηγορουμένων να έχουν πρόσβαση σε δικηγόρο από το πρώτο στάδιο της διαδικασίας, ώστε να μπορούν να ασκούν αποτελεσματικά το δικαίωμα υπεράσπισης. Η παρ. 6 του άρθρου 3 της Οδηγίας επιτρέπει προσωρινές παρεκκλίσεις από αυτό το δικαίωμα σε εξαιρετικές και εξαντλητικώς απαριθμούμενες περιπτώσεις, όπως όταν υπάρχει ανάγκη για άμεση δράση για την αποτροπή κινδύνου για την ποινική διαδικασία.

Ωστόσο, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, μια διάταξη, όπως η επίμαχη, η οποία δεν θεσπίζει δικαίωμα το οποίο μπορεί να επικαλεστεί ιδιώτης έναντι κράτους μέλους, αλλά, αντιθέτως, επιτρέπει στα κράτη

μέλη να προβλέπουν παρέκκλιση από την εφαρμογή του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο σε εξαιρετικές περιστάσεις, δεν μπορεί να προβληθεί από τις κρατικές αρχές έναντι ενός ιδιώτη, δηλαδή ενός υπόπτου ή κατηγορούμενου. Επομένως, το άρθρο 3 παρ. 6, στοιχείο β' της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ, εφόσον δεν έχει μεταφερθεί στην εθνική έννομη τάξη, δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τις αστυνομικές αρχές για να περιορίσει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο.

Το επόμενο ερώτημα που υποβλήθηκε από το εθνικό δικαστήριο αφορά το αν μια δήλωση παραίτησης από το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο είναι έγκυρη όταν ο ύποπτος είναι αναλφάβητος, δεν ενημερώθηκε κατάλληλα για τις συνέπειες της παραίτησης, και ισχυρίζεται ότι δεν κατανοούσε το περιεχόμενο του εγγράφου που υπέγραψε. Σύμφωνα με το άρθρο 9 παρ. 1 της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ, για να είναι έγκυρη η παραίτηση από το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο, πρέπει να πληρούνται δύο βασικές προϋποθέσεις. Πρώτον, ο ύποπτος ή κατηγορούμενος πρέπει να έχει ενημερωθεί σαφώς και επαρκώς για το δικαίωμα αυτό και τις συνέπειες της παραίτησης από αυτό, σε απλή και κατανοητή γλώσσα. Η ενημέρωση αυτή πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις ειδικές συνθήκες του ατόμου, όπως την ηλικία ή την ψυχική και σωματική του κατάσταση. Δεύτερον, η παραίτηση πρέπει να γίνεται ελεύθερα και χωρίς αμφιβολίες. Επιπλέον, το άρθρο 9 παρ. 2 απαιτεί η παραίτηση να καταγράφεται με τρόπο που να επιτρέπει τον έλεγχο της τήρησης αυτών των προϋποθέσεων. Στην προκειμένη περίπτωση, ο ύποπτος είναι αναλφάβητος και, επομένως, θεωρείται ευάλωτο άτομο κατά την έννοια του άρθρου 13 της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ. Μάλιστα, εάν δεν ενημερώθηκε επαρκώς για τις συνέπειες της παραίτησής του ή εάν η παραίτηση δεν καταγράφηκε σύμφωνα με τις ειδικότερες απαιτήσεις που επιβάλλει το εθνικό δίκαιο, τότε αυτή η παραίτηση δεν πληροί τις απαιτήσεις της Οδηγίας και η δήλωση παραίτησης δεν μπορεί να θεωρηθεί έγκυρη.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο διευκρινίζει αν οι αστυνομικές αρχές οφείλουν να υπενθυμίζουν σε έναν ύποπτο, που έχει παραιτηθεί από το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο, ότι μπορεί να ανακαλέσει την παραίτησή του πριν από τη διενέργεια κάθε νέας πράξης έρευνας στην οποία συμμετέχει. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο 9 παρ. 3 της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ επιτρέπει σε έναν ύποπτο να ανακαλέσει την παραίτησή του από το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο ανά πάσα στιγμή και απαιτεί να υπάρχει ενημέρωση σχετικά με αυτή τη δυνατότητα. Ωστόσο, δεν διευκρινίζει εάν η εν λόγω απαίτηση πληρούται όταν ο ενδιαφερόμενος ενημερώθηκε άπαξ για τη δυνατότητα αυτή ή εάν πρέπει, αντιθέτως, η σχετική ενημέρωση να παρέχεται σε κάθε επόμενο στάδιο της διαδικασίας, ή ακόμη και πριν από κάθε μεταγενέστερη

πράξη έρευνας. Λαμβάνοντας υπόψη και το άρθρο 13 της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ, το οποίο απαιτεί να λαμβάνονται υπόψη, κατά την εφαρμογή της Οδηγίας, οι ιδιαίτερες ανάγκες των υπόπτων και των κατηγορουμένων αν πρόκειται για ευάλωτα άτομα, το Δικαστήριο καταλήγει στο ότι, όταν πρόκειται για ευάλωτο πρόσωπο, οι αρχές οφείλουν να υπενθυμίζουν τη δυνατότητα ανάκλησης της παραίτησης πριν από τη διενέργεια κάθε σημαντικής πράξης έρευνας, ειδικά αν η απουσία δικηγόρου σε αυτές τις πράξεις μπορεί, λόγω της βαρύτητας και της σημασίας τους, να βλάψει ιδιαίτερα τα δικαιώματα και τα συμφέροντα του ατόμου αυτού.

Τέλος, το Δικαστήριο εξετάζει τη συμβατότητα, με το δίκαιο της Ένωσης, της βουλγαρικής πρακτικής σύμφωνα με την οποία, το δικαστήριο που επιλαμβάνεται του μέτρου δικονομικού καταναγκασμού έχει μεν, κατ' αρχήν, τη δυνατότητα να εξετάσει αν έγιναν σεβαστά τα δικαιώματα που απορρέουν από την Οδηγία 2013/48/ΕΕ, πλην όμως, βάσει της εθνικής νομολογίας, δεν έχει τη δυνατότητα να εκτιμήσει αν τα αποδεικτικά στοιχεία συνελέγησαν κατά παράβαση των επιταγών της εν λόγω Οδηγίας.

Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι εναπόκειται στα εθνικά δικαστήρια, τηρουμένων των αρχών της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας, να καθορίζουν τους κανόνες σχετικά με το παραδεκτό και την εκτίμηση, στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας, πληροφοριακών και αποδεικτικών στοιχείων αποκτηθέντων κατά παράβαση του δικαίου της Ένωσης. Σε αυτό το πλαίσιο, η ανάγκη της μη συνεκτίμησης των πληροφοριακών και αποδεικτικών στοιχείων που αποκτήθηκαν κατά παράβαση των επιταγών του δικαίου της Ένωσης πρέπει να αξιολογείται υπό το πρίσμα, μεταξύ άλλων, του κινδύνου που συνεπάγεται το παραδεκτό τέτοιων πληροφοριακών και αποδεικτικών στοιχείων για τον σεβασμό της αρχής της αντιμωλίας και, ως εκ τούτου, του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Επιπλέον, η απορρέουσα από το άρθρο 12 παρ. 2 της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ υποχρέωση να διασφαλίζεται ότι γίνονται σεβαστά τα δικαιώματα της υπεράσπισης και η αρχή της δίκαιης δίκης κατά την αξιολόγηση των αποδεικτικών στοιχείων που συνελέγησαν κατά παράβαση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο σημαίνει ότι πρέπει να αποκλείονται από την ποινική διαδικασία αποδεικτικά στοιχεία για τα οποία ένας διάδικος δεν είναι σε θέση να υποβάλει παρατηρήσεις με αποτελεσματικό τρόπο. Επομένως, το άρθρο 12 παρ. 2 της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 47 του Χάρτη, αντιτίθεται σε εθνική νομολογία η οποία στερεί από εθνικό δικαστήριο τη δυνατότητα να εκτιμήσει κατά πόσον αποδεικτικά στοιχεία έχουν συλλεγεί κατά παράβαση των επιταγών της Οδηγίας και, εφόσον κριθεί σκόπιμο, να μην τα λάβει υπόψη.

Αποσαφήνιση των προϋποθέσεων για τη μετάδοση και τη χρήση αποδεικτικών στοιχείων σε ποινικές υποθέσεις με διασυνοριακή διάσταση

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – Οδηγία 2014/41/ΕΕ – ευρωπαϊκή εντολή έρευνας σε ποινικές υποθέσεις – λήψη αποδεικτικών στοιχείων που βρίσκονται ήδη στην κατοχή των αρμόδιων αρχών του κράτους εκτέλεσης – προϋποθέσεις έκδοσης – κρυπτογραφημένη υπηρεσία τηλεπικοινωνιών – EncroChat – αναγκαιότητα δικαστικής απόφασης – χρήση αποδεικτικών στοιχείων που αποκτήθηκαν κατά παράβαση του δικαίου της Ένωσης

ΔΕΕ C-670/22, M.N. (EncroChat), 30.04.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: T. Čárpa, ECLI:EU:C:2024:372 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 2, στοιχείο γ', του άρθρου 6 παρ. 1 και του άρθρου 31 της Οδηγίας 2014/41/ΕΕ, περί της ευρωπαϊκής εντολής έρευνας σε ποινικές υποθέσεις, καθώς και των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας κατά του M.N. και αφορά τη νομιμότητα τριών ευρωπαϊκών εντολών έρευνας που εκδόθηκαν από τη Generalstaatsanwaltschaft Frankfurt am Main (γενική εισαγγελία Φρανκφούρτης, Γερμανία).

Η γαλλική αστυνομία μπόρεσε, με τη βοήθεια Ολλανδών εμπειρογνομόνων και την άδεια γαλλικού δικαστηρίου, να διεισδύσει στην κρυπτογραφημένη υπηρεσία ηλεκτρονικών επικοινωνιών EncroChat. Η υπηρεσία χρησιμοποιούνταν παγκοσμίως σε κρυπτογραφημένα κινητά τηλέφωνα με σκοπό την παράνομη διακίνηση ναρκωτικών. Η γερμανική ομοσπονδιακή εγκληματολογική υπηρεσία μπόρεσε, μέσω ενός διακομιστή της Ευρωπόλ, να ανακτήσει τα υποκλαπέντα δεδομένα που αφορούσαν χρήστες του EncroChat στη Γερμανία.

Το γαλλικό δικαστήριο, ενεργώντας βάσει των ευρωπαϊκών εντολών έρευνας (στο εξής: ΕΕΕ) που εξέδωσε η γερμανική εισαγγελία, ενέκρινε τη διαβίβαση των εν λόγω δεδομένων και τη χρήση τους σε ποινικές διαδικασίες στη Γερμανία. Το περιφερειακό δικαστήριο του Βερολίνου, ενώπιον του οποίου ασκήθηκε η ποινική δίωξη, αμφισβήτησε τη νομιμότητα των εν λόγω ΕΕΕ. Ως εκ τούτου, υπέβαλε στο Δικαστήριο σειρά προδικαστικών ερωτημάτων σχετικά με την Οδηγία για την ευρωπαϊκή εντολή έρευνας σε ποινικές υποθέσεις.

Η απάντηση που έδωσε το Δικαστήριο είναι ότι η ΕΕΕ για τη διαβίβαση αποδεικτικών στοιχείων που βρίσκονται ήδη στην κατοχή των αρμόδιων αρχών του κράτους εκτέλεσης (στην προκειμένη περίπτωση, της Γαλλίας) δεν χρειάζεται απαραίτητα να εκδοθεί από δικαστή. Μπορεί να εκδοθεί από εισαγγελέα, εάν είναι αρμόδιος, σε μια

καθαρά εσωτερική υπόθεση, να διατάξει τη διαβίβαση αποδεικτικών στοιχείων που έχουν ήδη συγκεντρωθεί.

Επιπλέον, η έκδοση μιας τέτοιας ΕΕΕ υπόκειται στους ίδιους ουσιαστικούς όρους με εκείνους που ισχύουν για τη διαβίβαση παρόμοιων αποδεικτικών στοιχείων σε μια αμιγώς εγχώρια περίπτωση. Δεν χρειάζεται, ωστόσο, να πληροί τις ίδιες ουσιαστικές προϋποθέσεις με εκείνες που ισχύουν για τη συγκέντρωση αποδεικτικών στοιχείων. Το γεγονός ότι, εν προκειμένω, οι γαλλικές αρχές συνέλεξαν τα αποδεικτικά στοιχεία στη Γερμανία και προς το συμφέρον των Γερμανών ομολόγων τους είναι, κατ' αρχήν, άνευ σημασίας. Ωστόσο, το δικαστήριο ενώπιον του οποίου ασκείται προσφυγή κατά της εν λόγω ΕΕΕ πρέπει να είναι σε θέση να ελέγχει την τήρηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ενδιαφερομένων.

Το Δικαστήριο καθιστά επίσης σαφές ότι ένα μέτρο που συνεπάγεται τη διείσδυση σε τερματικές συσκευές με σκοπό τη συλλογή δεδομένων κίνησης, θέσης και επικοινωνίας μιας υπηρεσίας επικοινωνίας μέσω διαδικτύου συνιστά «παρακολούθηση τηλεπικοινωνιών» και, συνεπώς, πρέπει να κοινοποιείται στο κράτος μέλος στο οποίο βρίσκεται το υποκείμενο του εν λόγω μέτρου (στην προκειμένη περίπτωση, στη Γερμανία). Η αρμόδια αρχή του εν λόγω κράτους μέλους έχει στη συνέχεια το δικαίωμα να υποδείξει ότι η εν λόγω παρακολούθηση τηλεπικοινωνιών δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί ή πρέπει να τερματιστεί, εάν δεν θα επιτρεπόταν σε παρόμοια εγχώρια περίπτωση. Τα εν λόγω δικαιώματα και υποχρεώσεις αποσκοπούν όχι μόνο στην εξασφάλιση του σεβασμού της κυριαρχίας του κράτους μέλους στο οποίο απευθύνεται η κοινοποίηση, αλλά και στην προστασία των δικαιωμάτων των ενδιαφερομένων προσώπων.

Τέλος, το Δικαστήριο καταλήγει ότι τα εθνικά ποινικά δικαστήρια υποχρεούνται να αγνοούν αποδεικτικά στοιχεία, στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας κατά προσώπου που θεωρείται ύποπτο για τη διάπραξη ποινικών αδικημάτων, όταν το ενδιαφερόμενο πρόσωπο δεν είναι σε θέση να σχολιάσει τα εν λόγω αποδεικτικά στοιχεία και τα εν λόγω αποδεικτικά στοιχεία είναι πιθανό να επηρεάσουν κατά κύριο λόγο τα πραγματικά περιστατικά.

► Μεταναστευτική πολιτική

Καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες και απέλαση για λόγους δημόσιας τάξης και δημόσιας ασφάλειας

προδικαστική παραπομπή – μεταναστευτική πολιτική – καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες – Οδηγία 2003/109/ΕΚ – άρθρα 12 και 22 – ενισχυμένη προστασία από την απέλαση – δυνατότητα εφαρμογής – υπήκοος τρίτης χώρας ο οποίος διαμένει στο έδαφος κράτους μέλους άλλου από εκείνο που του

χορήγησε το καθεστώς επί μακρόν διαμένοντος – απόφαση απέλασης στο κράτος μέλος που του χορήγησε το καθεστώς αυτό, ληφθείσα από αυτό το άλλο κράτος μέλος, για λόγους δημόσιας τάξης και δημόσιας ασφάλειας – προσωρινή απαγόρευση εισόδου στο έδαφος αυτού του άλλου κράτους μέλους, επιβληθείσα από αυτό – παράβαση της υποχρέωσης υποβολής σε αυτό το άλλο κράτος μέλος αίτησης για άδεια διαμονής βάσει των διατάξεων του κεφαλαίου III της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ – απόφαση απέλασης του εν λόγω υπηκόου τρίτης χώρας στη χώρα καταγωγής του, ληφθείσα από το τελευταίο κράτος μέλος για τους ίδιους λόγους

ΔΕΕ C-752/22, EP (Éloignement d'un résident de longue durée), 14.03.2024, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος (Εισηγήτρια): A. Prechal, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2024:225 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 12 παρ. 1 και 3, και του άρθρου 22 παρ. 3 της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ, σχετικά με το καθεστώς υπηκόων τρίτων χωρών οι οποίοι είναι επί μακρόν διαμένοντες, όπως αυτή τροποποιήθηκε με την Οδηγία 2011/51/ΕΕ. Η αίτηση υποβλήθηκε από το Korkein hallinto-oikeus (Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο, Φινλανδία) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του EP, Ρώσου υπηκόου ο οποίος απολαύει του καθεστώτος επί μακρόν διαμένοντος που του έχει χορηγήσει η Δημοκρατία της Εσθονίας, και της Maahanmuuttovirasto (Υπηρεσίας Μετανάστευσης, στο εξής: υπηρεσία μετανάστευσης) σχετικά με την απόφαση απέλασης από τη Φινλανδία στη Ρωσία που έλαβε η υπηρεσία μετανάστευσης εις βάρος του για λόγους δημόσιας τάξης και δημόσιας ασφάλειας.

Ο EP, Ρώσος υπήκοος με άδεια παραμονής επί μακρόν διαμένοντος – ΕΕ που είχε εκδοθεί από την Εσθονία, απομακρύνθηκε επανειλημμένα από τη Φινλανδία στην Εσθονία λόγω παραβιάσεων της φινλανδικής νομοθεσίας, ενώ επιβλήθηκαν σε βάρος του πολλαπλές απαγορεύσεις εισόδου στη Φινλανδία. Επιπλέον, επιβλήθηκαν σε βάρος του πρόστιμα για δύο αδικήματα συνιστάμενα σε παράβαση της νομοθεσίας περί αλλοδαπών, καθώς και πρόστιμο για παράβαση της απαγόρευσης εισόδου στην επικράτεια, ενώ καταδικάστηκε και σε ποινή φυλακίσεως 80 ημερών με αναστολή λόγω οδήγησης σε κατάσταση βαριάς μέθης και λόγω οδήγησης οχήματος χωρίς άδεια οδήγησης. Είναι επίσης ύποπτος για τη διάπραξη και άλλων αδικημάτων. Τον Νοέμβριο του 2019, οι φινλανδικές αρχές αποφάσισαν να τον απελάσουν στη Ρωσία, επικαλούμενες ότι συνιστά απειλή για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια, και του επέβαλαν τετραετή απαγόρευση εισόδου στον χώρο Σένγκεν. Παρόλο που η Εσθονία αρνήθηκε να ανακαλέσει την άδεια διαμονής του, η Φινλανδία περιόρισε την απαγόρευση εισόδου στο φινλανδικό έδαφος, αλλά προχώρησε στην απομά-

κρυνση του EP στη Ρωσία τον Μάρτιο του 2020. Ο EP εισήλθε αργότερα εκ νέου παράνομα στη Φινλανδία και απελάθηκε εκ νέου στην Εσθονία.

Ο EP αμφισβήτησε την απόφαση απέλασης ενώπιον των φινλανδικών δικαστηρίων, όπου και τέθηκε το ζήτημα του πεδίου εφαρμογής του προστατευτικού καθεστώτος που προβλέπει η Οδηγία 2003/109/ΕΚ για τους επί μακρόν διαμένοντες. Η φινλανδική υπηρεσία μετανάστευσης υποστήριξε ότι η παραμονή του EP στη Φινλανδία ήταν παράνομη, οπότε είναι εφαρμοστέα η απόφαση επιστροφής βάσει της Οδηγίας 2008/115/ΕΚ και όχι το προστατευτικό καθεστώς της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα.

Το πρώτο προδικαστικό ερώτημα αφορά την ερμηνεία του άρθρου 22 παρ. 3 της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ σχετικά με την ενισχυμένη προστασία από την απέλαση υπηκόων τρίτων χωρών που είναι επί μακρόν διαμένοντες στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο ερωτάται αν η ενισχυμένη αυτή προστασία θα πρέπει να εφαρμοστεί και σε μια περίπτωση όπως αυτή του EP, ο οποίος είναι επί μακρόν διαμένων, διαμένει στο έδαφος του δεύτερου κράτους μέλους κατά παράβαση απαγόρευσης εισόδου στο έδαφός του που του έχει επιβληθεί και δεν έχει υποβάλει στις αρμόδιες αρχές του εν λόγω κράτους μέλους αίτηση για άδεια διαμονής βάσει των διατάξεων του κεφαλαίου III της Οδηγίας.

Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η συγκεκριμένη διάταξη ισχύει ακόμη και σε αυτή την περίπτωση και η ενισχυμένη προστασία από την απέλαση εξακολουθεί να εφαρμόζεται, καθώς ο υπήκοος τρίτης χώρας διατηρεί το δικαίωμα να διαμένει στην Ένωση, με βάση το καθεστώς του επί μακρόν διαμένοντος στο πρώτο κράτος μέλος. Η ερμηνεία αυτή στηρίζεται σε οριοθέτηση του πεδίου εφαρμογής, αντιστοίχως, καθεμιάς από τις παρ. 1 και 3 του άρθρου 22 της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ ανάλογα με το αν πρόκειται περί απομάκρυνσης από το έδαφος του δεύτερου κράτους μέλους ή περί απομάκρυνσης από το έδαφος της Ένωσης και της συνακόλουθης, μεταβαλλόμενης κατά περίπτωση, ενισχυμένης προστασίας από την απομάκρυνση. Με αυτόν τον τρόπο, αποφεύγεται η ύπαρξη κενού στο πλαίσιο του καθεστώτος «ενισχυμένης προστασίας από την απέλαση», στη διασφάλιση του οποίου αποσκοπεί το άρθρο 22 της Οδηγίας, όπως προκύπτει από την αιτιολογική της σκ. 16, και, συνακόλουθα, διασφαλίζεται η αποτελεσματικότητα του καθεστώτος αυτού.

Το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα αφορά τη δυνατότητα ενός υπηκόου τρίτης χώρας, που είναι επί μακρόν διαμένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, να επικαλεστεί τις διατάξεις του άρθρου 12 παρ. 3 και του άρθρου 22 παρ. 3 της Οδηγίας 2003/109/ΕΚ, οι οποίες δεν έχουν μεταφερ-

θεί στο φιλαδικό δίκαιο έναντι του δεύτερου κράτους μέλους, όταν αυτό προτίθεται να λάβει απόφαση απομάκρυνσής του για λόγους δημόσιας τάξης ή δημόσιας ασφάλειας.

Το Δικαστήριο, ερμηνεύοντας τα άρθρα αυτά, επισημαίνει ότι είναι διατάξεις απαλλαγμένες αιρέσεων και ακούντως ακριβείς. Αυτό σημαίνει ότι μπορούν να παράγουν άμεσο αποτέλεσμα και οι ιδιώτες έχουν το δικαίωμα να τις επικαλούνται έναντι του κράτους μέλους, ακόμη και αν αυτές οι διατάξεις δεν έχουν ρητά μεταφερθεί στο εσωτερικό δίκαιο του κράτους αυτού. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι οι διατάξεις αυτές καθορίζουν με σαφήνεια τις υποχρεώσεις του κράτους μέλους κατά την έκδοση απόφασης απομάκρυνσης, επιβάλλοντας την τήρηση ορισμένων προϋποθέσεων και εγγυήσεων. Αυτές οι προϋποθέσεις και εγγυήσεις περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, τη διάρκεια της διαμονής, την ηλικία του ενδιαφερόμενου, τις επιπτώσεις της απομάκρυνσης, καθώς και τους δεσμούς με τη χώρα διαμονής ή την απουσία δεσμών με τη χώρα καταγωγής. Επομένως, ο υπήκοος τρίτης χώρας που είναι επί μακρόν διαμένων μπορεί να επικαλεστεί τις διατάξεις αυτές έναντι του δεύτερου κράτους μέλους, εφόσον αυτό προτίθεται να τον απομακρύνει για λόγους δημόσιας τάξης ή δημόσιας ασφάλειας.

Μεταφορά του αιτούντος άσυλο στο κράτος μέλος που είναι υπεύθυνο για την εξέταση της αιτήσεως διεθνούς προστασίας και εφαρμογή της ρήτρας διακριτικής ευχέρειας

προδικαστική παραπομπή – πολιτική ασύλου – προσδιορισμός του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αιτήσεως διεθνούς προστασίας – Κανονισμός (ΕΕ) 604/2013 – μεταφορά του αιτούντος άσυλο στο κράτος μέλος που είναι υπεύθυνο για την εξέταση της αιτήσεως διεθνούς προστασίας – άρθρο 17 παρ. 1 – ρήτρα διακριτικής ευχέρειας – άρθρο 27 παρ. 1 και 3 και άρθρο 29 παρ. 3 – άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – προσφυγές – ανασταλτικό αποτέλεσμα

ΔΕΕ C-359/22, Minister for Justice (Clause discrétionnaire - Recours), 18.04.2024, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: N. Wahl, Γεν. Εισαγγελέας: P. Pikamäe, ECLI:EU:C:2024:334 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 17 παρ. 1 και του άρθρου 27 παρ. 1 και 3 του Κανονισμού (ΕΕ) 604/2013 για τη θέσπιση των κριτηρίων και μηχανισμών για τον προσδιορισμό του κράτους μέλους που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης διεθνούς προστασίας που υποβάλλεται σε κράτος μέλος από υπήκοο τρίτης χώρας ή από απάτριδα (στο εξής: Κανονισμός Δουβλίνο III), και του άρθρου 47 του Χάρτη

των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης). Η υπό κρίση αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του ΑΗΥ, Σομαλού υπηκόου, και της Minister for Justice (Υπουργού Δικαιοσύνης, Ιρλανδία, στο εξής: Υπουργός) σχετικά με απόφαση της τελευταίας με την οποία αρνήθηκε να ασκήσει τη διακριτική ευχέρεια που της παρέχει το άρθρο 17 παρ. 1 του Κανονισμού Δουβλίνο III για την εξέταση της αίτησης διεθνούς προστασίας του ΑΗΥ και δήλωσε ότι ο ΑΗΥ θα μεταφερθεί στη Σουηδία.

Πιο συγκεκριμένα, η υπόθεση αφορά τον ΑΗΥ, υπήκοο Σομαλίας, ο οποίος υπέβαλε αίτηση διεθνούς προστασίας στην Ιρλανδία τον Ιανουάριο του 2020 αφού διέφυγε από τη Σομαλία λόγω βομβιστικής επίθεσης. Ωστόσο, από έρευνα στο σύστημα Eurodac προέκυψε ότι ο ΑΗΥ είχε προηγουμένως υποβάλει δύο αιτήσεις διεθνούς προστασίας στη Σουηδία, το 2012 και το 2017, οι οποίες είχαν απορριφθεί. Κατά συνέπεια, οι ιρλανδικές αρχές ζήτησαν από τη Σουηδία να αναλάβει εκ νέου τον ΑΗΥ βάσει του Κανονισμού Δουβλίνο III και η Σουηδία συμφώνησε. Ο ΑΗΥ άσκησε προσφυγή, αρχικώς ενώπιον του δικαστηρίου εκδίκασης προσφυγών στον τομέα της διεθνούς προστασίας και στη συνέχεια ενώπιον της Υπουργού, κατά της απόφασης μεταφοράς του στη Σουηδία, επικαλούμενος κατάθλιψη και ζητώντας την εφαρμογή της ρήτρας διακριτικής ευχέρειας του άρθρου 17 παρ. 1 του Κανονισμού Δουβλίνο III, η οποία επιτρέπει στα κράτη μέλη να εξετάζουν μια αίτηση ασύλου ακόμη και αν δεν υποχρεούνται να το κάνουν. Και οι δύο προσφυγές απορρίφθηκαν, ενώ κατά της τελευταίας απορριπτικής απόφασης της Υπουργού ο ΑΗΥ άσκησε εκ νέου προσφυγή ενώπιον του High Court (ανώτερου δικαστηρίου της Ιρλανδίας). Υποστήριξε ότι το ένδικο βοήθημα που άσκησε κατά της απορριπτικής απόφασης της Υπουργού θα έπρεπε να έχει αυτομάτως ανασταλτικό αποτέλεσμα, πράγμα που σημαίνει ότι η μεταφορά θα έπρεπε να ανασταλεί έως ότου επιλυθεί η αμφισβήτηση. Το ανώτερο δικαστήριο της Ιρλανδίας, στο οποίο υποβλήθηκε η προσφυγή, εξέφρασε ανησυχίες σχετικά με την έλλειψη συντονισμού μεταξύ των διαφόρων νομικών διαδικασιών και το ζήτημα του κατά πόσον οι προσφυγές κατά αποφάσεων δυνάμει του άρθρου 17 παρ. 1 θα πρέπει να έχουν ανασταλτικό αποτέλεσμα, παραπέμποντας σε προηγούμενη νομολογία της ΕΕ που δεν αντιμετώπιζε με σαφήνεια το ζήτημα αυτό.

Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 27 παρ. 1 του Κανονισμού Δουβλίνο III έχει την έννοια ότι επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να προβλέπουν πραγματική προσφυγή κατά αποφάσεως η οποία εκδόθηκε δυνάμει της ρήτρας διακριτικής ευχέρειας του άρθρου 17 παρ. 1 του εν λόγω Κανονισμού. Σχετικά με τις προϋποθέσεις εφαρμογής της ρήτρας διακριτικής

ευχέρειας, το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως κρίνει ότι καμία περίπτωση, ακόμη και αν άπτεται των θεμελιωδών δικαιωμάτων, δεν μπορεί να υποχρεώσει ένα κράτος μέλος να κάνει χρήση της ως άνω ρήτρας και να εξετάσει το ίδιο μια αίτηση για την οποία δεν είναι υπεύθυνο. Συνεπώς, η απόφαση κράτους να ασκήσει ή όχι την εξουσία που προβλέπεται στο άρθρο 17 παρ. 1 του Κανονισμού Δουβλίνο III και να εξετάσει ή όχι αίτηση διεθνούς προστασίας αποτελεί απόφαση η οποία λαμβάνεται κατά διακριτική ευχέρεια και όχι βάσει των δεσμευτικών κριτηρίων που υποχρεούται να εφαρμόζει το οικείο κράτος μέλος δυνάμει του εν λόγω Κανονισμού, με αποτέλεσμα το άρθρο 27 παρ. 1 του Κανονισμού να μην επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να προβλέπουν πραγματική προσφυγή κατά αποφάσεως η οποία εκδόθηκε δυνάμει της ρήτρας διακριτικής ευχέρειας.

Σε σχέση με το επόμενο προδικαστικό ερώτημα που υπέβαλε το αιτούν δικαστήριο και την ερμηνεία του άρθρου 47 του Χάρτη, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης κατάσταση δεν αφορά περίπτωση κατά την οποία το πρόσωπο που επικαλείται το άρθρο 47 του Χάρτη προβάλλει δικαιώματα ή ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης ούτε άλλωστε, προφανώς, περίπτωση κατά την οποία το εν λόγω πρόσωπο υπόκειται σε ποινική δίωξη που συνιστά εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης. Επομένως, το άρθρο 47 δεν έχει εφαρμογή σε περίπτωση όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης. Κατά συνέπεια, το άρθρο 47 του Χάρτη δεν αποκλείει την εκ μέρους κράτους μέλους εκτέλεση απόφασης μεταφοράς πριν από την έκδοση απόφασης επί αίτησης που υποβλήθηκε δυνάμει του άρθρου 17 παρ. 1 του Κανονισμού Δουβλίνο III ή επί ενδίκου βοηθήματος που ασκήθηκε κατά της απάντησης που δόθηκε σε τέτοια αίτηση.

Τέλος, το Δικαστήριο καταλήγει ότι η αφετηρία της προθεσμίας των έξι μηνών για την πραγματοποίηση της μεταφοράς του αιτούντος διεθνή προστασία, σε μια περίπτωση όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, είναι η ημερομηνία απόρριψης του ένδικου βοηθήματος που ασκήθηκε κατά της απόφασης περί μεταφοράς του ενδιαφερομένου και όχι η ημερομηνία έκδοσης της οριστικής απόφασης επί ενδίκου βοηθήματος που ασκήθηκε κατά της απόφασης που έλαβε το αιτούν κράτος μέλος, μετά την έκδοση της απόφασης μεταφοράς, να μην κάνει χρήση της ρήτρας διακριτικής ευχέρειας του άρθρου 17 παρ. 1 του ίδιου Κανονισμού για την εξέταση της αίτησης διεθνούς προστασίας.

► Δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις

Άρνηση αναγνώρισης απόφασης

προδικαστική παραπομπή – δικαστική συνεργασία σε αστικές υποθέσεις – διεθνής δικαιοδοσία, αναγνώριση

και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις – Κανονισμός (ΕΕ) 1215/2012 – άρθρο 45 – άρνηση αναγνώρισης απόφασεως – άρθρο 71 – σχέση του εν λόγω Κανονισμού με συμβάσεις που αφορούν ειδικό θέμα – σύμβαση περί του συμβολαίου για τη διεθνή οδική μεταφορά εμπορευμάτων (CMR) – άρθρο 31 παρ. 3 – εκκρεμοδικία – συμφωνία παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας – έννοια της «δημόσιας τάξης»

ΔΕΕ C-90/22, Gjensidige, 21.03.2024, Τμήμα πρώτο, Πρόεδρος: A. Arabadjiev, Εισηγητής: A. Kumin, Γεν. Εισαγγελέας: N. Αιμιλίου, ECLI:EU:C:2024:252 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 45 παρ. 1, στοιχείο α' και στοιχείο ε', σημείο ii, του Κανονισμού (ΕΕ) 1215/2012, για τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και την εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (ΕΕ L 2012 351/1), και του άρθρου 71 του εν λόγω Κανονισμού, σε συνδυασμό, αφενός, με τα άρθρα 25, 29 και 31 του Κανονισμού και, αφετέρου, υπό το πρίσμα των αιτιολογικών σκ. 21 και 22 του ίδιου Κανονισμού. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε από το Lietuvos Aukščiausioji Teisma (Ανώτατο Δικαστήριο της Λιθουανίας) στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της «Gjensidige» ADB, ασφαλιστικής εταιρείας, και της «Rhenus Logistics» UAB, εταιρείας μεταφορών, με αντικείμενο αναγωγικό αίτημα καταβολής του ποσού αποζημίωσης που η Gjensidige είχε καταβάλει στην «ACC Distribution» UAB προς αποκατάσταση της ζημίας την οποία η τελευταία υπέστη στο πλαίσιο της εκτέλεσης σύμβασης διεθνούς μεταφοράς που είχε συνάψει με τη Rhenus Logistics.

Πιο συγκεκριμένα, η ACC Distribution σύναψε σύμβαση με τη Rhenus Logistics για τη μεταφορά εξοπλισμού πληροφορικής από τις Κάτω Χώρες στη Λιθουανία. Κατά τη διάρκεια της μεταφοράς, ένα μέρος των εμπορευμάτων εκλάπη και η ασφαλιστική εταιρεία Gjensidige κατέβαλε αποζημίωση στην ACC Distribution. Στη συνέχεια, η Rhenus Logistics υπέβαλε αίτηση σε ολλανδικό δικαστήριο για τον περιορισμό της ευθύνης της, ενώ η ACC Distribution και η Gjensidige υποστήριξαν ότι τα λιθουανικά δικαστήρια είχαν δικαιοδοσία σύμφωνα με τη σύμβασή τους. Το δικαστήριο απέρριψε το αίτημά τους και αναγνώρισε τον περιορισμό της ευθύνης της Rhenus Logistics. Η Gjensidige άσκησε αγωγή στη Λιθουανία, αλλά τα λιθουανικά δικαστήρια έκριναν ότι δεσμεύονται από την απόφαση του ολλανδικού δικαστηρίου και, ως εκ τούτου, η αγωγή της απορρίφθηκε. Το ζήτημα έφτασε μέχρι το Ανώτατο Δικαστήριο της Λιθουανίας, το οποίο ζήτησε από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης διευκρινίσεις για τη συμβατότητα των σχετικών διατάξεων της σύμβασης CMR και του Κανονισμού 1215/2012/ΕΕ σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση των αποφάσεων.

Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν δικαστήριο κράτους μέλους μπορεί να κρίνει ότι έχει διεθνή δικαιοδοσία να αποφανθεί επί αγωγής η οποία ασκείται δυνάμει συμβάσεως διεθνούς μεταφοράς, ακόμη και όταν η σύμβαση αυτή περιέχει συμφωνία παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας υπέρ των δικαστηρίων άλλου κράτους μέλους. Το ζήτημα που τίθεται είναι αν ένα δικαστήριο κράτους μέλους μπορεί να αρνηθεί να αναγνωρίσει απόφαση δικαστηρίου άλλου κράτους μέλους, η οποία αφορά σύμβαση διεθνούς μεταφοράς, με την αιτιολογία ότι το δεύτερο δικαστήριο αποφάσισε ότι έχει διεθνή δικαιοδοσία παρά την ύπαρξη συμφωνίας παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας προς όφελος άλλων δικαστηρίων.

Το Δικαστήριο κρίνει ότι το ζήτημα πρέπει να εξεταστεί υπό το πρίσμα του Κανονισμού 1215/2012/ΕΕ, ο οποίος ρυθμίζει τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση δικαστικών αποφάσεων εντός της ΕΕ, και όχι της σύμβασης CMR. Παρότι η σύμβαση CMR υπερισχύει του Κανονισμού 1215/2012/ΕΕ λόγω του ειδικού της χαρακτήρα, η αναγνώριση και εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων εξακολουθεί να εμπίπτει στις διατάξεις του Κανονισμού, ιδιαίτερα όσον αφορά την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των δικαστηρίων των κρατών μελών. Σύμφωνα με το άρθρο 45 του Κανονισμού 1215/2012/ΕΕ, υπάρχουν ορισμένοι περιορισμένοι λόγοι για την άρνηση αναγνώρισης μιας απόφασης, αλλά αυτοί δεν περιλαμβάνουν την αμφισβήτηση της δικαιοδοσίας του δικαστηρίου που εξέδωσε την απόφαση, εκτός αν συντρέχουν ειδικές εξαιρέσεις. Συνεπώς, το δικαστήριο του κράτους μέλους αναγνώρισης δεν πρέπει να αμφισβητεί τη δικαιοδοσία του δικαστηρίου του κράτους προέλευσης, εκτός εάν υφίστανται συγκεκριμένοι λόγοι που προβλέπει ο Κανονισμός.

Ως εκ τούτου, το δικαστήριο που θα κληθεί να αναγνωρίσει την απόφαση, θα πρέπει να το πράξει βάσει του Κανονισμού 1215/2012/ΕΕ και όχι να αρνηθεί την αναγνώριση με βάση τους κανόνες της σύμβασης CMR, ακόμη και αν υπήρχε συμφωνία παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας υπέρ άλλων δικαστηρίων.

Με το δεύτερο και το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 45 παρ. 1, στοιχείο α', και στοιχείο ε', σημείο ii του Κανονισμού 1215/2012/ΕΕ έχει την έννοια ότι επιτρέπει σε δικαστήριο κράτους μέλους να αρνηθεί την αναγνώριση αποφάσεως δικαστηρίου άλλου κράτους μέλους για τον λόγο ότι το τελευταίο αυτό δικαστήριο έκρινε ότι έχει διεθνή δικαιοδοσία να αποφανθεί επί αγωγής ασκηθείσας δυνάμει σύμβασης διεθνούς μεταφοράς, κατά παράβαση συμφωνίας παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας κατά την έννοια του άρθρου 25 του ως άνω Κανονισμού, η οποία αποτελεί μέρος της εν λόγω σύμβασης.

Σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΕ, η ερμηνεία των διατάξεων του δικαίου της Ένωσης πρέπει να γίνεται λαμβά-

νοντας υπόψη το γράμμα της διάταξης, το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται και τους σκοπούς της σχετικής νομοθεσίας. Στο πλαίσιο αυτό, το άρθρο 45 του Κανονισμού 1215/2012/ΕΕ ορίζει ότι η αναγνώριση μιας απόφασης μπορεί να απορριφθεί εάν αυτή αντιβαίνει στη δημόσια τάξη του κράτους μέλους αναγνώρισης, όμως αυτός ο λόγος δεν ισχύει για ζητήματα διεθνούς δικαιοδοσίας. Επιπλέον, δεν επιτρέπεται η άρνηση αναγνώρισης μιας απόφασης για παραβίαση συμφωνίας παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας, εκτός από συγκεκριμένες περιπτώσεις που αφορούν αποκλειστική δικαιοδοσία.

Ο Κανονισμός 1215/2012/ΕΕ στοχεύει στη διασφάλιση της ταχείας και απλής αναγνώρισης των αποφάσεων εντός της ΕΕ, και οι λόγοι για την άρνηση αναγνώρισης πρέπει να ερμηνεύονται στενά. Η παράβαση μιας συμφωνίας παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας δεν συνιστά, από μόνη της, λόγο για την άρνηση αναγνώρισης μιας απόφασης. Ειδικότερα, ακόμα και αν ένα δικαστήριο παραβιάσει μια τέτοια συμφωνία, αυτό δεν αποτελεί τόσο σοβαρή προσβολή ώστε να δικαιολογεί την άρνηση αναγνώρισης της απόφασης από άλλο κράτος μέλος. Ως εκ τούτου, το άρθρο 45 του Κανονισμού 1215/2012/ΕΕ δεν επιτρέπει την άρνηση αναγνώρισης απόφασης για τον λόγο ότι το δικαστήριο του κράτους προέλευσης έκρινε ότι έχει διεθνή δικαιοδοσία παρά την ύπαρξη συμφωνίας παρέκτασης διεθνούς δικαιοδοσίας.

VIII. ΕΝΕΡΓΕΙΑ

Επιμ.: Αγγελική Ζησιού

► Φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας

Το άρθρο 2 παρ. 4, στοιχείο β', πέμπτη περίπτωση, της Οδηγίας 2003/96/ΕΚ, σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας, έχει την έννοια ότι η χρήση ηλεκτρικής ενέργειας για τη λειτουργία μηχανημάτων που χρησιμοποιούνται για την επεξεργασία ασβεστόλιθου εξορυσσόμενου από λατομείο, η οποία συνίσταται σε πλείονα στάδια λειοτριβήσης και θραύσης του ασβεστόλιθου μέχρι την παραγωγή λεπτόκοκκου και χονδρόκοκκου ασβεστολιθικού πληρωτικού υλικού, δεν συνιστά χρήση ηλεκτρικής ενέργειας για ορυκτολογική κατεργασία. Αντιθέτως, η χρήση ηλεκτρικής ενέργειας για τη λειτουργία μηχανημάτων που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή λεπτόκοκκου ασβεστολιθικού πληρωτικού υλικού με κατεργασμένη επιφάνεια συνιστά χρήση ηλεκτρικής ενέργειας για τέτοιου είδους κατεργασία.

προδικαστική παραπομπή – φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας – Οδηγία 2003/96/ΕΚ – άρθρο 2 παρ. 4, στοιχείο β', πέμπτη περίπτωση – έννοια της «ορυκτολογικής κατεργασίας» – ηλεκτρική ενέργεια που χρησιμοποιείται για την τροφοδοσία μηχανημάτων επεξεργασίας ασβεστόλιθου εξορυσσόμενου από λατομείο

ΔΕΕ C-133/23, Omya CZ, 18.04.2024, Τμήμα έβδομο, Πρόεδρος: F. Biltgen, Εισηγήτρια: M. L. Arastey Sahún, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2024:335 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 2 παρ. 4, στοιχείο β', πέμπτη περίπτωση, της Οδηγίας 2003/96/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Οκτωβρίου 2003, σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας (ΕΕ 2003 L 283/51).

Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Omya CZ s. r. o. (στο εξής: Omya) και της Generální ředitelství cel (Γενικής Διεύθυνσης Τελωνείων, Τσεχική Δημοκρατία) με αντικείμενο τη φορολόγηση της ηλεκτρικής ενέργειας που χρησιμοποιεί η Omya για την επεξεργασία εξορυσσόμενου ασβεστόλιθου.

Στις 11 Ιουλίου 2019, η Omya υπέβαλε αίτηση για απαλλαγή από τον φόρο ηλεκτρικής ενέργειας που χρησιμοποιεί στις δραστηριότητές της, υποστηρίζοντας ότι η ενέργεια αυτή χρησιμοποιείται σε «ορυκτολογικές κατεργασίες», όπως ορίζει η τσεχική νομοθεσία. Οι τελωνειακές αρχές απέρριψαν την αίτηση αυτή, θεωρώντας ότι οι δραστηριότητες της Omya κατατάσσονται στον τομέα της εξόρυξης και όχι της μεταποίησης, κάτι που δεν καλύπτει την απαλλαγή από τον φόρο. Κατά της απόφασης αυτής, η Omya άσκησε ενδικοφανή προσφυγή ενώπιον της Γενικής Διεύθυνσης Τελωνείων της Τσεχίας, η οποία όμως επικύρωσε την αρχική απόφαση.

Κατόπιν τούτων, η Omya προσέφυγε στα διοικητικά δικαστήρια και, εν προκειμένω, ενώπιον του Krajský soud v Ostravě – robočka v Olomouci (περιφερειακού δικαστηρίου Ostrava – μεταβατική έδρα Olomouc, Τσεχική Δημοκρατία), το οποίο ακύρωσε την απόφαση αυτή κρίνοντας ότι η επίμαχη δραστηριότητα συνιστά ορυκτολογική κατεργασία. Ακολούθως, η Γενική Διεύθυνση Τελωνείων άσκησε αναίρεση κατά της αποφάσεως του Krajský soud v Ostravě – robočka v Olomouci ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, Nejvyšší správní soud (Ανωτάτου Διοικητικού Δικαστηρίου, Τσεχική Δημοκρατία), εμμένοντας στην αρχική της θέση και στα αρχικά της αιτήματα.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα ζητώντας διευκρινίσεις για το αν η ηλεκτρική ενέργεια που χρησιμοποιείται για την επεξεργασία ασβεστόλιθου

μπορεί να θεωρηθεί ότι εμπίπτει στις «ορυκτολογικές κατεργασίες», σύμφωνα με την Οδηγία 2003/96.

Ειδικότερα, αναφορικά με το προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 2 παρ. 4, στοιχείο β', πέμπτη περίπτωση, της Οδηγίας 2003/96 έχει την έννοια ότι η χρήση ηλεκτρικής ενέργειας για τη λειτουργία μηχανημάτων που επεξεργάζονται ασβεστόλιθο εξαιρείται από τη φορολόγηση, καθώς θεωρείται ότι αφορά «ορυκτολογικές κατεργασίες». Ουσιαστικά, αυτό που θα πρέπει να εξεταστεί είναι, αφενός, αν η χρήση της ηλεκτρικής ενέργειας γίνεται στο πλαίσιο δραστηριότητας που μπορεί να χαρακτηριστεί ως «ορυκτολογική κατεργασία» και, αφετέρου, αν ο σύνδεσμος της χρήσης ηλεκτρικής ενέργειας με αυτή τη δραστηριότητα είναι αρκετά ισχυρός ώστε να πληροί τις προϋποθέσεις της εξαίρεσης από τη φορολόγηση. Αυτή η ερμηνεία θα καθορίσει αν η Omya μπορεί να επωφεληθεί από την απαλλαγή φόρου στην ηλεκτρική ενέργεια που χρησιμοποιεί.

Ως προς τη διάγνωση της ύπαρξης της πρώτης προϋπόθεσης, δηλαδή αυτή της «ορυκτολογικής κατεργασίας», το Δικαστήριο εκκινεί από τον ορισμό της έννοιας του όρου αυτού και ακολούθως ασχολείται με το αν δραστηριότητες που περιλαμβάνουν το θραύσμα και την άλεση του ασβεστόλιθου εντάσσονται στις «ορυκτολογικές κατεργασίες», ώστε και ο ηλεκτρισμός που χρησιμοποιείται κατά τις δραστηριότητες αυτές να μπορεί να εξαιρεθεί από τη φορολόγηση, σύμφωνα με την εν λόγω Οδηγία.

Το Δικαστήριο τονίζει ότι μόνο η ταξινόμηση NACE είναι σχετική για τον χαρακτηρισμό της «ορυκτολογικής κατεργασίας», και καμία άλλη ταξινόμηση ή ονοματολογία (όπως η CPA) δεν είναι εφαρμοστέα.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο εξετάζει αν οι συγκεκριμένες δραστηριότητες θραύσης και άλεσης του ασβεστόλιθου, που είναι απαραίτητες για την παραγωγή λεπτότερων υλικών αδρανών, κατατάσσονται στην κλάδο 23 του τομέα Γ της ταξινόμησης NACE αναθ. 2.

Πιο συγκεκριμένα, η θραύση και η άλεση που απλώς μειώνουν το μέγεθος του εξορυχθέντος υλικού χωρίς σημαντική μετατροπή δεν θεωρούνται «ορυκτολογική κατεργασία» υπό τον τομέα Γ της ταξινόμησης NACE. Αυτές οι δραστηριότητες συνδέονται μάλλον με τις εξορυκτικές δραστηριότητες υπό τον τομέα Β της ταξινόμησης NACE.

Με βάση την ανάλυση αυτή, το Δικαστήριο κάνει διάκριση μεταξύ δραστηριοτήτων που απλώς προετοιμάζουν πρώτες ύλες για την αγορά (όπως η βασική θραύση και άλεση) και εκείνων που μετασχηματίζουν σημαντικά τις φυσικές ή χημικές ιδιότητες του υλικού. Μόνο οι διαδικασίες που οδηγούν σε ουσιαστικό μετασχηματισμό, δημιουργώντας ένα νέο προϊόν (όπως ο λεπτά αλεσμένος ασβεστόλιθος με τροποποιημένη επιφάνεια), κατατάσσονται ως «μεταλλουργικές διαδικασίες».

Συνεπώς, ο ηλεκτρισμός που χρησιμοποιείται σε απλές δραστηριότητες θραύσης και άλεσης, όπου δεν υπάρχει σημαντικός μετασχηματισμός, δεν πληροί τις προϋποθέσεις για απαλλαγή από τη φορολόγηση σύμφωνα με την Οδηγία 2003/96. Ωστόσο, εάν η θραύση και η άλεση οδηγούν σε σημαντική μετατροπή, όπως η δημιουργία ενός νέου προϊόντος με συγκεκριμένες ιδιότητες (π.χ. ασβεστόλιθος με τροποποιημένη επιφάνεια), τότε ο ηλεκτρισμός που χρησιμοποιείται σε αυτές τις διαδικασίες μπορεί να εξαιρεθεί από τη φορολόγηση.

Ως προς τη δεύτερη προϋπόθεση, αυτή του επαρκούς συνδέσμου με «ορυκτολογική κατεργασία», το Δικαστήριο σημειώνει πως, για να εξαιρεθεί η χρήση ηλεκτρικής ενέργειας από τη φορολογία βάσει του άρθρου 2 παρ. 4, στοιχείο β', πέμπτη περίπτωση, της Οδηγίας 2003/96, πρέπει να υπάρχει επαρκής σύνδεσμος μεταξύ της χρήσης της ενέργειας και της ορυκτολογικής κατεργασίας που πραγματοποιείται. Αν η σύνδεση είναι χαλαρή ή η ενέργεια δεν είναι αναγκαία για την ολοκλήρωση της κατεργασίας, η εξαίρεση δεν ισχύει (βλ. σκ. 56).

Στην οικεία περίπτωση, το Δικαστήριο διαπιστώνει πως η διαδικασία παραγωγής λεπτόκοκκου ασβεστολιθικού πληρωτικού υλικού με κατεργασμένη επιφάνεια, η οποία χαρακτηρίζεται ως «ορυκτολογική κατεργασία», κατά την έννοια της Οδηγίας 2003/96, συνίσταται στην ανάμιξη του λεπτόκοκκου ασβεστολιθικού πληρωτικού υλικού και της στεατίνης εντός θερμού αέρα.

Ως εκ τούτου, υφίσταται άμεσος και στενός σύνδεσμος μεταξύ της ηλεκτρικής ενέργειας που χρησιμοποιείται για την τροφοδοσία της ηλεκτρικής θερμαντικής συσκευής με την οποία θερμαίνεται ο αέρας και της εν λόγω διαδικασίας.

Κατά συνέπεια, η ηλεκτρική ενέργεια που χρησιμοποιείται για την τροφοδοσία της συσκευής αυτής συνιστά χρήση ηλεκτρικής ενέργειας για ορυκτολογική κατεργασία, με αποτέλεσμα η χρήση της ηλεκτρικής αυτής ενέργειας να μην υπόκειται σε φορολογία σύμφωνα με την Οδηγία αυτή.

Υπό το φως των ανωτέρω σκέψεων, το ΔΕΕ έκρινε ότι το άρθρο 2 παρ. 4, στοιχείο β', πέμπτη περίπτωση, της Οδηγίας 2003/96/ΕΚ του Συμβουλίου, σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας, έχει την έννοια ότι η χρήση ηλεκτρικής ενέργειας για τη λειτουργία μηχανημάτων που χρησιμοποιούνται για την επεξεργασία ασβεστόλιθου εξορυσσόμενου από λατομείο, η οποία συνίσταται σε πλείονα στάδια λειοτριβήσης και θραύσης του ασβεστόλιθου μέχρι την παραγωγή λεπτόκοκκου και χονδρόκοκκου ασβεστολιθικού πληρωτικού υλικού, δεν συνιστά χρήση ηλεκτρικής ενέργειας για ορυκτολογική κατεργασία. Αντιθέτως, η χρήση ηλεκτρικής ενέργειας για τη λειτουργία μηχανημάτων που χρη-

σιμοποιούνται για την παραγωγή λεπτόκοκκου ασβεστολιθικού πληρωτικού υλικού με κατεργασμένη επιφάνεια συνιστά χρήση ηλεκτρικής ενέργειας για τέτοιου είδους κατεργασία.

Η Οδηγία 2003/96/ΕΚ και η αρχή της αναλογικότητας αντιτίθενται σε εθνικές διατάξεις ή πρακτικές που επιβάλλουν τον υψηλότερο συντελεστή ειδικού φόρου κατανάλωσης που ισχύει για το πετρέλαιο εσωτερικής καύσης που χρησιμοποιείται ως καύσιμο κινητήρων, ανεξαρτήτως της πραγματικής χρήσης του προϊόντος, όταν πρόκειται για ενεργειακά προϊόντα που επανεισάγονται στη φορολογική αποθήκη προς μεταγενέστερη εμπορία ως καύσιμα θέρμανσης, εάν δεν έχουν τηρηθεί ορισμένες διοικητικές υποχρεώσεις, όπως η κοινοποίηση της επανεισαγωγής στην αρμόδια αρχή ή η αναγραφή ενδείξεων για τα επισήματα και τον χρωματισμό στα σχετικά παραστατικά. Επιπλέον, οι οικείες διατάξεις της Οδηγίας 2006/112/ΕΚ αντιτίθενται σε εθνικές διατάξεις ή πρακτικές που επιβάλλουν ΦΠΑ επί του ποσού πρόσθετου ειδικού φόρου κατανάλωσης, όταν αυτός επιβλήθηκε λόγω της εφαρμογής του υψηλότερου συντελεστή ειδικού φόρου κατανάλωσης που ισχύει για το πετρέλαιο εσωτερικής καύσης το οποίο προορίζεται να χρησιμοποιηθεί ως καύσιμο κινητήρων, εκτός αν η παράδοση του ενεργειακού προϊόντος έγινε όντως για χρήση ως καύσιμο κινητήρων.

προδικαστική παραπομπή – φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας – Οδηγία 2003/96/ΕΚ – φορολόγηση σύμφωνα με την αρχή της πραγματικής χρήσης των εν λόγω προϊόντων – παράρτημα Ι – ελάχιστα επίπεδα φορολογίας για τα προβλεπόμενα στην εν λόγω Οδηγία ενεργειακά προϊόντα – κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) – Οδηγία 2006/112/ΕΚ – άρθρο 2 παρ. 1, στοιχείο α' – γενεσιουργός αιτία – άρθρο 63 – απαιτητό του ΦΠΑ – άρθρο 78, πρώτο εδάφιο, στοιχείο α' – βάση επιβολής του φόρου – εκ νέου εισαγωγή ενεργειακών προϊόντων στη φορολογική αποθήκη – προϋποθέσεις που επιβάλλει το εθνικό δίκαιο – πρόσθετοι ειδικοί φόροι κατανάλωσης και πρόσθετος ΦΠΑ που επιβάλλονται ως κυρώσεις σε περίπτωση μη τήρησης των προϋποθέσεων αυτών – αρχή της αναλογικότητας

ΔΕΕ C-657/22, Bitulpetroleum Serv, 25.04.2024, Τμήμα όγδοο, Πρόεδρος (Εισηγητής): N. Rıçarra, Γεν. Εισαγγελέας: J. Richard de la Tour, ECLI:EU:C:2024:353 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 2 παρ. 3, του άρθρου 5 και του άρθρου 21

παρ. 1 της Οδηγίας 2003/96/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Οκτωβρίου 2003, σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας, των άρθρων 2, 250 και 273 της Οδηγίας 2006/112/ΕΚ του Συμβουλίου, της 28ης Νοεμβρίου 2006, σχετικά με το κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας, και των αρχών της αναλογικότητας και της ουδετερότητας του φόρου προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ).

Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της SC Bitulpetrolium SERV SRL (στο εξής: Bitulpetrolium), η οποία αποτελεί μια ρουμανική εταιρεία που δραστηριοποιείται στην παραγωγή και το χονδρεμπόριο καυσίμων, και της Administrația Județeană a Finanțelor Publice Prahova – Direcția Generală Regională a Finanțelor Publice Ploiești (υπηρεσίας δημόσιων οικονομικών επαρχίας Prahova – περιφερειακή γενική διεύθυνση δημοσίων οικονομικών του Ploiești, Ρουμανία) σχετικά με τους πρόσθετους ειδικούς φόρους κατανάλωσης και τον πρόσθετο ΦΠΑ που επέβαλε η εν λόγω αρχή στην Bitulpetrolium, ως κύρωση για τη μη τήρηση των προϋποθέσεων που ισχύουν σε περίπτωση εκ νέου εισαγωγής στη φορολογική αποθήκη ενεργειακού προϊόντος το οποίο εμπορεύεται η εν λόγω εταιρεία.

Ειδικότερα, στο πλαίσιο δειγματοληπτικού φορολογικού ελέγχου ο οποίος, μεταξύ άλλων, αφορούσε το χρονικό διάστημα μεταξύ Ιουνίου του 2014 και Δεκεμβρίου του 2017, διαπιστώθηκε πως η ανωτέρω εταιρεία είχε επιστρέψει ενεργειακά προϊόντα (καύσιμα θέρμανσης) στη φορολογική αποθήκη χωρίς την απαιτούμενη αναφορά επισήματος και χρωματισμού και χωρίς κοινοποίηση της επιστροφής στην τελωνειακή αρχή. Κατόπιν τούτου, επιβλήθηκε πρόσθετος ειδικός φόρος κατανάλωσης και ΦΠΑ στην εν θέματι εταιρεία.

Η Bitulpetrolium άσκησε προσφυγή ενώπιον του Tribunalul Prahova (πολυμελούς πρωτοδικείου Prahova, Ρουμανία), το οποίο είναι το αιτούν δικαστήριο, με αίτημα την ακύρωση της ως άνω πράξης βεβαίωσης φόρου, ισχυριζόμενη ότι:

- Το ενεργειακό προϊόν παραδόθηκε στους πελάτες με όλα τα νόμιμα έγγραφα, περιλαμβανομένων των αποδεικτικών για το επίσημα και τον χρωματισμό του προϊόντος, καθώς και την καταβολή του ειδικού φόρου κατανάλωσης.
- Η επιστροφή του προϊόντος έγινε είτε λόγω προβλημάτων ποιότητας είτε γιατί το προϊόν δεν ήταν συμβατό με τις θερμικές εγκαταστάσεις των πελατών.
- Η Bitulpetrolium δεν ζήτησε την επιστροφή του ειδικού φόρου κατανάλωσης κατά την επιστροφή του προϊόντος στην αποθήκη, διότι η επανεισαγωγή έγινε για σκοπούς εμπορίας και όχι για επισκευή, ανακύκλωση ή καταστροφή. Η Bitulpetrolium υποστήριξε ότι δεν υπήρ-

χε υποχρέωση για κοινοποίηση της επανεισαγωγής στην τελωνειακή αρχή υπό αυτές τις συνθήκες.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το πολυμελές πρωτοδικείο Prahova αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα δύο προδικαστικά ερωτήματα:

- Αντιβαίνουν στην αρχή της αναλογικότητας και στα οικεία άρθρα της Οδηγίας 2003/96 εθνικές διατάξεις και πρακτικές, όπως οι επίμαχες, που επιβάλλουν τον υψηλότερο συντελεστή ειδικού φόρου κατανάλωσης, χωρίς να υπάρχει τελωνειακός έλεγχος κατά την επανεισαγωγή του προϊόντος στη φορολογική αποθήκη;
- Αντιβαίνουν στην αρχή της αναλογικότητας, στην αρχή της ουδετερότητας του ΦΠΑ και στα οικεία άρθρα της Οδηγίας 2006/112 εθνικές διατάξεις και πρακτικές, όπως οι επίμαχες, που επιβάλλουν ΦΠΑ επί του επιπρόσθετου ειδικού φόρου κατανάλωσης, ο οποίος καθορίστηκε ως κύρωση για παράβαση του καθεστώτος τελωνειακού ελέγχου;

Επιλαμβανόμενο των ως άνω προδικαστικών ερωτημάτων, το Δικαστήριο, αρχικά, απέρριψε την ένσταση अपαράδεκτου που υπέβαλε η Ρουμανική Κυβέρνηση με την αιτίαση της παραβίασης του άρθρου 94 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου, καθώς διαπίστωσε πως η εν θέματι προδικαστική αίτηση πληροί τις προϋποθέσεις του άρθρου 94 του Κανονισμού Διαδικασίας, το οποίο απαιτεί την περιγραφή του αντικειμένου της διαφοράς, των σχετικών πραγματικών περιστατικών, των εφαρμοστέων εθνικών διατάξεων και της σχέσης μεταξύ των υποβληθέντων ερωτημάτων και της διαφοράς της κύριας δίκης.

Περνώντας στην ουσία της αίτησης και εξετάζοντας αρχικά το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο επισημαίνει τη γενική αρχή της Οδηγίας 2003/96 κατά την οποία τα ενεργειακά προϊόντα πρέπει να φορολογούνται ανάλογα με την πραγματική χρήση τους. Υπάρχει σαφής διάκριση μεταξύ καυσίμων κινητήρων και καυσίμων θέρμανσης και η φορολόγηση γίνεται βάσει αυτής της χρήσης, για να διασφαλιστεί η ορθή λειτουργία της ενιαίας αγοράς και να αποφευχθούν στρεβλώσεις του ανταγωνισμού. Επιπλέον, το Δικαστήριο σημειώνει πως, αν και η Οδηγία δεν περιλαμβάνει συγκεκριμένους μηχανισμούς ελέγχου ή κυρώσεις για την πραγματική χρήση των ενεργειακών προϊόντων, αφήνοντας στα κράτη μέλη την ευθύνη να θεσπίσουν τέτοια μέτρα, τα τελευταία θα πρέπει να το πράττουν τηρουμένου του δικαίου της Ένωσης και των γενικών αρχών του, συμπεριλαμβανομένης της αρχής της αναλογικότητας.

Ενόψει των ανωτέρω, το αιτούν δικαστήριο θα πρέπει να ερμηνεύσει το εθνικό δίκαιο, εάν είναι δυνατόν, κατά τρόπο που να είναι σύμφωνος με την Οδηγία 2003/96 και να διασφαλίσει ότι τα ενεργειακά προϊόντα φορολογούνται

σύμφωνα με την πραγματική τους χρήση. Σε περίπτωση που το εθνικό δίκαιο επιτρέπει την επιβολή υψηλότερου συντελεστή φόρου κατανάλωσης ανεξαρτήτως της πραγματικής χρήσης του προϊόντος, αυτό αντίκειται στην Οδηγία. Ακόμη και αν η εθνική νομοθεσία είναι σύμφωνη με την αρχή της φορολόγησης βάσει της πραγματικής χρήσης, πρέπει επίσης να εξεταστεί αν η επιβαλλόμενη κύρωση είναι ανάλογη προς τον στόχο της πρόληψης της φοροδιαφυγής. Μια κύρωση που συνεπάγεται την επιβολή πολύ υψηλότερου φόρου, χωρίς να επιτρέπει στον φορέα να αποδείξει την πραγματική χρήση του προϊόντος, κρίνεται δυσανάλογη και υπερβαίνει το αναγκαίο μέτρο για την αποτροπή της φοροδιαφυγής.

Το Δικαστήριο κατέληξε στο ότι η Οδηγία 2003/96 και η αρχή της αναλογικότητας αντιτίθενται σε εθνικές διατάξεις ή πρακτικές που επιβάλλουν υψηλότερο συντελεστή ειδικού φόρου κατανάλωσης σε ενεργειακά προϊόντα, ανεξαρτήτως της πραγματικής χρήσης τους, ως κύρωση για τη μη τήρηση ορισμένων τυπικών προϋποθέσεων, όπως η κοινοποίηση επανεισαγωγής ή η αναγραφή επισήμων και χρωματισμού, όταν τα προϊόντα αυτά προορίζονται για χρήση ως καύσιμα θέρμανσης.

Εξετάζοντας το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο αρχικά αναλύει τις οικείες διατάξεις και επισημαίνει πως:

Ο ΦΠΑ επιβάλλεται στις παραδόσεις αγαθών που πραγματοποιούνται εντός της επικράτειας ενός κράτους μέλους από υποκείμενο στον φόρο που ενεργεί με την ιδιότητα αυτή.

Ο ΦΠΑ καθίσταται απαιτητός κατά τον χρόνο της παράδοσης των αγαθών ή της παροχής των υπηρεσιών.

Η βάση επιβολής του ΦΠΑ περιλαμβάνει τέλη, δικαιώματα, εισφορές και φόρους, εξαιρουμένου του ΦΠΑ.

Κατά τα ως άνω, η βάση επιβολής του ΦΠΑ, σύμφωνα με το άρθρο 78, περιλαμβάνει τον πρόσθετο ειδικό φόρο κατανάλωσης, εφόσον αυτός σχετίζεται άμεσα με την παράδοση του προϊόντος και πληρούνται οι προϋποθέσεις του άρθρου 2(1)(α) και του άρθρου 63. Ωστόσο, αν ο πρόσθετος ειδικός φόρος κατανάλωσης επιβλήθηκε με βάση τη χρήση του προϊόντος ως καυσίμου κινητήρων, ενώ αυτό προορίζεται για θέρμανση, τότε ο ΦΠΑ δεν μπορεί να επιβληθεί επί του πρόσθετου φόρου.

Αναφορικά με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο κατέληξε στο ότι οι διατάξεις της Οδηγίας 2006/112 αντιτίθενται σε εθνικές διατάξεις ή πρακτικές που επιβάλλουν ΦΠΑ επί του πρόσθετου ειδικού φόρου κατανάλωσης που καθορίστηκε από τις φορολογικές αρχές, όταν αυτός ο φόρος επιβλήθηκε λόγω εφαρμογής του συντελεστή που ισχύει για το πετρέλαιο κίνησης σε προϊόντα που προορίζονται για θέρμανση. Αυτό ισχύει εκτός αν η παράδοση του προϊόντος έγινε για χρήση ως

καύσιμο κινητήρων, οπότε και ο πρόσθετος ΦΠΑ μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένος.

Υπό το φως των ανωτέρω σκέψεων, το ΔΕΕ έκρινε, πρώτον, ότι η Οδηγία 2003/96/EK και η αρχή της αναλογικότητας έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνικές διατάξεις ή πρακτικές που επιβάλλουν τον υψηλότερο συντελεστή ειδικού φόρου κατανάλωσης που ισχύει για το πετρέλαιο εσωτερικής καύσης που χρησιμοποιείται ως καύσιμο κινητήρων, ανεξαρτήτως της πραγματικής χρήσης του προϊόντος, όταν πρόκειται για ενεργειακά προϊόντα που επανεισάγονται στη φορολογική αποθήκη προς μεταγενέστερη εμπορία ως καύσιμα θέρμανσης, εάν δεν έχουν τηρηθεί ορισμένες διοικητικές υποχρεώσεις, όπως η κοινοποίηση της επανεισαγωγής στην αρμόδια αρχή ή η αναγραφή ενδείξεων για τα επισήματα και τον χρωματισμό στα σχετικά παραστατικά και, δεύτερον, ότι οι οικείες διατάξεις της Οδηγίας 2006/112/EK έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε εθνικές διατάξεις ή πρακτικές που επιβάλλουν ΦΠΑ επί του ποσού πρόσθετου ειδικού φόρου κατανάλωσης, όταν αυτός επιβλήθηκε λόγω της εφαρμογής του υψηλότερου συντελεστή ειδικού φόρου κατανάλωσης που ισχύει για το πετρέλαιο εσωτερικής καύσης το οποίο προορίζεται να χρησιμοποιηθεί ως καύσιμο κινητήρων, εκτός αν η παράδοση του ενεργειακού προϊόντος έγινε όντως για χρήση ως καύσιμο κινητήρων.

Η Οδηγία 2003/96/EK του Συμβουλίου, της 27ης Οκτωβρίου 2003, σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας και, ειδικότερα, το άρθρο 5 της Οδηγίας αυτής, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία η οποία επιτρέπει σε περιφέρειες ή αυτόνομες κοινότητες να καθορίζουν διαφορετικούς συντελεστές ειδικού φόρου κατανάλωσης για το ίδιο προϊόν και για την ίδια χρήση αναλόγως της περιοχής στην οποία καταναλώνεται το προϊόν, εκτός των προβλεπόμενων σχετικά περιπτώσεων

προδικαστική παραπομπή – φορολογία των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας – Οδηγία 2003/96/EK – άρθρο 5 – ειδικός φόρος κατανάλωσης επί των πετρελαιοειδών – περιφερειακός συντελεστής ειδικού φόρου κατανάλωσης επί των πετρελαιοειδών επιπλέον του εθνικού συντελεστή – διαφοροποιημένοι συντελεστές ειδικού φόρου κατανάλωσης στο έδαφος ενός κράτους μέλους ανάλογα με την περιοχή στην οποία καταναλώνεται το προϊόν

ΔΕΕ C-743/22, DISA, 30.05.2024, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: Z. Csehi, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2024:438 – Προδικαστική παραπομπή

Η συγκεκριμένη αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία της Οδηγίας 2003/96/ΕΚ σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας, όπως τροποποιήθηκε από την Οδηγία 2004/74/ΕΚ, καθώς και από την Οδηγία 2004/75/ΕΚ και, ειδικότερα, την ερμηνεία του άρθρου 5 της Οδηγίας αυτής. Η εν λόγω αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της DISA Suministros y Trading SLU (DISA) και της Agencia Estatal de Administración Tributaria (κεντρικής κρατικής φορολογικής αρχής, Ισπανία) με αντικείμενο αιτήσεις που υπέβαλε η αναιρεσείουσα προκειμένου να της επιστραφεί ο φόρος που είχε καταβάλει βάσει συμπληρωματικού φορολογικού συντελεστή που έχει θεσπίσει μία από τις αυτόνομες κοινότητες επί του ειδικού φόρου κατανάλωσης επί των πετρελαιοειδών.

Ως προς το διαδικαστικό ιστορικό της υπόθεσης, αυτή αφορά την επιβολή ενός περιφερειακού συντελεστή ειδικού φόρου κατανάλωσης επί των πετρελαιοειδών από τις αυτόνομες κοινότητες στην Ισπανία κατά την περίοδο 2013-2015. Οι επιχειρήσεις που υπόκεινται στον ειδικό φόρο κατανάλωσης για τα πετρελαιοειδή μετέφεραν τον φόρο αυτό στη DISA, μια εταιρεία που δραστηριοποιείται στον τομέα της ενέργειας. Η DISA υπέβαλε αίτημα για την επιστροφή των ποσών που αντιστοιχούσαν σε αυτόν τον περιφερειακό φόρο, υποστηρίζοντας ότι η εν λόγω φορολόγηση ήταν αντίθετη με το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ειδικότερα με την Οδηγία 2003/96 και το άρθρο 5 αυτής. Κατόπιν απόρριψης του αιτήματός της αυτού τόσο από την ισπανική υπηρεσία διαχείρισης ειδικών φόρων κατανάλωσης της Santa Cruz de Tenerife, όσο και από το Tribunal Económico-Administrativo Central (όργανο της κεντρικής διοίκησης αρμόδιο για την εκδίκαση διοικητικών προσφυγών σε διοικητικές-οικονομικές διαφορές, Ισπανία), η DISA άσκησε προσφυγή ενώπιον του τμήματος διοικητικών διαφορών του Audiencia Nacional (ανωτέρου ειδικού δικαστηρίου, Ισπανία).

Το εν λόγω δικαστήριο απέρριψε το αίτημα επιστροφής, θεωρώντας ότι η DISA δεν απέδειξε πως δεν είχε μετακυλήσει τα ποσά αυτά σε τρίτους και ότι η επιστροφή του φόρου θα οδηγούσε σε αδικαιολόγητο πλουτισμό της. Στη συνέχεια, η DISA άσκησε αναίρεση κατά της απόφασης της 25ης Νοεμβρίου 2020 του Audiencia Nacional ενώπιον του Tribunal Supremo (Ανωτάτου Δικαστηρίου, Ισπανία).

Το Tribunal Supremo έκρινε ότι η έκβαση της υπόθεσης εξαρτάται από την ερμηνεία της Οδηγίας 2003/96 και από το αν η επιβολή διαφορετικών φορολογικών συντελεστών εντός της ίδιας χώρας και για το ίδιο προϊόν είναι σύμφωνη με την εν λόγω Οδηγία. Το αιτούν δικαστήριο διαπίστωσε ότι ούτε από την Οδηγία ούτε από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης προκύπτει σαφής ερμηνεία για το αν τέτοιες διαφοροποιήσεις

στους φορολογικούς συντελεστές επιτρέπονται και υπό ποιες προϋποθέσεις.

Γι' αυτόν τον λόγο, το Tribunal Supremo αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα, ζητώντας να διευκρινιστεί αν η Οδηγία 2003/96, και συγκεκριμένα το άρθρο 5 αυτής, επιτρέπει την επιβολή διαφορετικών συντελεστών ειδικού φόρου κατανάλωσης για τα πετρελαιοειδή ανά περιοχή εντός ενός κράτους μέλους, όπως επιτρεπόταν από το άρθρο 50 ter του ισπανικού νόμου περί ειδικών φόρων κατανάλωσης.

Επιλαμβανόμενο του εν λόγω προδικαστικού ερωτήματος, το Δικαστήριο αρχικά εξέτασε τις αιτιάσεις της Ισπανικής Κυβέρνησης περί απαραδέκτου λόγω της δήθεν υποθετικής φύσης του συγκεκριμένου προδικαστικού ερωτήματος, καθώς, κατά την άποψή της, το ζήτημα της συμβατότητας της εθνικής διάταξης με το δίκαιο της Ένωσης δεν είχε τεθεί προηγουμένως στα εθνικά δικαστήρια.

Ωστόσο, το Δικαστήριο επικαλέστηκε τη νομολογία του, σύμφωνα με την οποία υπάρχει τεκμήριο λυσιτέλειας των προδικαστικών ερωτημάτων που τίθενται από τα εθνικά δικαστήρια, εκτός εάν προδήλως αποδεικνύεται ότι το ζητούμενο προδικαστικό ερώτημα δεν σχετίζεται με τη διαφορά της κύριας δίκης, είναι υποθετικής φύσης ή δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για τη διατύπωση απάντησης.

Στην προκειμένη περίπτωση, το υποβληθέν προδικαστικό ερώτημα έχει άμεση σχέση με το υποστατό και με το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης, καθόσον αφορά αίτημα επιστροφής του ποσού το οποίο επιβαρύνθηκε η DISA λόγω εφαρμογής του περιφερειακού συντελεστή ειδικού φόρου κατανάλωσης επί των πετρελαιοειδών, για τον λόγο ότι ο συντελεστής αυτός είναι αντίθετος προς την Οδηγία 2003/96, ιδίως δε προς το άρθρο 5 αυτής. Επομένως, το Δικαστήριο έκρινε το προδικαστικό ερώτημα παραδεκτό και προχώρησε στην εξέταση της ουσίας του.

Ως προς την ουσία της υπόθεσης, η ισπανική νομοθεσία επέτρεπε στις αυτόνομες κοινότητες να καθορίζουν δικούς τους συντελεστή ειδικού φόρου κατανάλωσης στα πετρελαιοειδή, ο οποίος εφαρμοζόταν επιπλέον του εθνικού φόρου. Αυτό δημιούργησε ένα σύστημα διπλής φορολόγησης, όπου οι φορολογικοί συντελεστές διακρίνονταν όχι μόνο στο εθνικό επίπεδο αλλά και σε περιφερειακό επίπεδο, δηλαδή ανάλογα με την περιοχή όπου καταναλωνόταν το προϊόν. Ζητούμενο αποτελεί αν μια τέτοια πρακτική είναι συμβατή με την Οδηγία 2003/96, ιδίως με το άρθρο 5 αυτής.

Αρχικά, το Δικαστήριο επισημαίνει τη διάταξη του άρθρου 5 της Οδηγίας 2003/96, η οποία επιτρέπει στα κράτη μέλη να επιβάλλουν διαφοροποιημένους φορο-

λογικούς συντελεστές μόνο σε συγκεκριμένες περιπτώσεις και εφόσον αυτοί συνδέονται με την ποιότητα του προϊόντος, εξαρτώνται από τη χρήση ή την ποσότητα κατανάλωσης, ή αφορούν συγκεκριμένες κατηγορίες όπως οι δημόσιες συγκοινωνίες, η αποκομιδή απορριμμάτων κ.λπ.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο σημειώνει ότι το άρθρο 5 δεν παρέχει καμία δυνατότητα στα κράτη μέλη να επιβάλουν διαφορετικούς συντελεστές φόρου κατανάλωσης αναλόγως της γεωγραφικής περιοχής. Επιπλέον, η χρήση, στο άρθρο 5 της Οδηγίας 2003/96, της φράσης «στις ακόλουθες περιπτώσεις», προκειμένου να προσδιοριστούν οι τέσσερις περιπτώσεις στις οποίες μπορούν να εφαρμόζονται διαφοροποιημένοι φορολογικοί συντελεστές, υποδηλώνει ότι ο κατάλογος που παρατίθεται στη διάταξη αυτή είναι εξαντλητικός (πρβλ. απόφαση ΔΕΕ C-418/14, ROZ-ŠWIT, 02.06.2016, ECLI:EU:C:2016:400, σκ. 29).

Αν και η Οδηγία 2003/96 επιτρέπει σε κράτη μέλη ορισμένο περιθώριο προσαρμογής, οι διαφοροποιήσεις στους φορολογικούς συντελεστές πρέπει να συνάδουν με τις διατάξεις της Οδηγίας και να διασφαλίζουν ότι τηρούνται τα ελάχιστα επίπεδα φορολογίας που αυτή καθορίζει. Οποιαδήποτε διαφοροποίηση που δεν εμπίπτει στις επιτρεπόμενες εξαιρέσεις πρέπει να έχει την έγκριση της ΕΕ.

Η εφαρμογή διαφορετικών συντελεστών ανά περιφέρεια, κατά το Δικαστήριο, θα μπορούσε να οδηγήσει σε περαιτέρω κατακερματισμό της εσωτερικής αγοράς, γεγονός που είναι αντίθετο με τους σκοπούς της Οδηγίας. Άλλωστε, στόχος της εν λόγω Οδηγίας είναι η διασφάλιση της ομαλής λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς της ΕΕ και η αποφυγή στρεβλώσεων στον ανταγωνισμό. Παρά την αναγνώριση της περιφερειακής αυτονομίας, όπως προστατεύεται από το άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ, η εφαρμογή φορολογικών συντελεστών πρέπει να είναι σύμφωνη με τις διατάξεις του ενωσιακού δικαίου, που επιδιώκει τη διασφάλιση της ομοιομορφίας στην εσωτερική αγορά.

Συναφώς, το Δικαστήριο απορρίπτει τα επιχειρήματα της Ισπανικής Κυβέρνησης που προέβαλε ότι η διαφοροποίηση των φορολογικών συντελεστών συνιστούσε άσκηση περιφερειακής αυτονομίας και ότι τηρούσε τις απαιτήσεις της Οδηγίας. Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι η Οδηγία δεν παρέχει τέτοια ευχέρεια στις περιφέρειες.

Υπό το φως των ανωτέρω σκέψεων, το ΔΕΕ έκρινε ότι η Οδηγία 2003/96/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Οκτωβρίου 2003, σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας, όπως τροποποιήθηκε από την Οδηγία 2004/74/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, και από την Οδηγία 2004/75/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Απριλίου 2004, και ειδικότερα από το άρθρο 5 της Οδηγίας αυτής, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε

εθνική νομοθεσία η οποία επιτρέπει σε περιφέρειες ή αυτόνομες κοινότητες να καθορίζουν διαφορετικούς συντελεστές ειδικού φόρου κατανάλωσης για το ίδιο προϊόν και για την ίδια χρήση αναλόγως της περιοχής στην οποία καταναλώνεται το προϊόν, εκτός των προβλεπόμενων σχετικά περιπτώσεων.

► Δημιουργία αποθεμάτων αργού πετρελαίου και/ή προϊόντων πετρελαίου

Τα κράτη μέλη δεν υποχρεούνται να διατηρούν αποθέματα έκτακτης ανάγκης για το σύνολο των κατηγοριών ενεργειακών προϊόντων του κεφαλαίου 3.4 του παραρτήματος Α του Κανονισμού (ΕΚ) 1099/2008, όπως αυτός τροποποιήθηκε. Τα άρθρα 3 και 8 της Οδηγίας 2009/119, όπως τροποποιήθηκε, δεν αντιτίθενται σε εθνική ρύθμιση δυνάμει της οποίας μπορεί να επιβληθεί υποχρέωση δημιουργίας και διατήρησης αποθεμάτων έκτακτης ανάγκης σε οικονομικό φορέα ο οποίος πραγματοποίησε εισαγωγές ενεργειακών προϊόντων που εμπίπτουν στο κεφάλαιο 3.4 του παραρτήματος Α του Κανονισμού 1099/2008. Τέλος, διατάξεις της Οδηγίας 2009/119, όπως τροποποιήθηκε, ερμηνευόμενες υπό το πρίσμα των άρθρων 16 και 17 καθώς και του άρθρου 52 παρ. 1 του Χάρτη, δεν αντιτίθενται στο να γεννά η εισαγωγή εκ μέρους οικονομικού φορέα ενεργειακών προϊόντων που εμπίπτουν σε μία κατηγορία προϊόντων του κεφαλαίου 3.4 του παραρτήματος Α του Κανονισμού 1099/2008, όπως τροποποιήθηκε, υποχρέωση του εν λόγω φορέα να δημιουργεί και να διατηρεί απόθεμα έκτακτης ανάγκης ενεργειακού προϊόντος που εμπίπτει σε άλλη κατηγορία προϊόντων του ίδιου κεφαλαίου.

προδικαστική παραπομπή – ενέργεια – Οδηγία 2009/119/ΕΚ – δημιουργία αποθεμάτων αργού πετρελαίου και/ή προϊόντων πετρελαίου – άρθρο 3 – υποχρέωση των κρατών μελών να διατηρούν αποθέματα έκτακτης ανάγκης – άρθρο 8 – οικονομικοί φορείς – Κανονισμός (ΕΚ) 1099/2008 – στατιστικές ενέργειας – εθνική ρύθμιση που επιτρέπει την επιβολή σε οικονομικό φορέα της υποχρέωσης δημιουργίας και διατήρησης αποθέματος έκτακτης ανάγκης προϊόντος πετρελαίου, ακόμη και όταν το προϊόν αυτό δεν έχει σχέση με την οικονομική δραστηριότητα του εν λόγω φορέα – Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – άρθρο 16 – επιχειρηματική ελευθερία – άρθρο 17 – δικαίωμα ιδιοκτησίας

ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-395/22 και C-428/22, "Trade Express-L", 30.04.2024, Τμήμα τρίτο, Πρόεδρος (Εισηγήτρια): K. Jürimäe, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI: EU:C:2024:374 – Προδικαστική παραπομπή

Οι αιτήσεις προδικαστικής απόφασης αφορούν την ερμηνεία, πρώτον, του άρθρου 1, του άρθρου 2, πρώτο εδάφιο, στοιχεία θ' και ι', καθώς και των άρθρων 3 και 8 της Οδηγίας 2009/119/ΕΚ του Συμβουλίου, της 14ης Σεπτεμβρίου 2009, σχετικά με υποχρέωση διατήρησης ενός ελάχιστου επιπέδου αποθεμάτων αργού πετρελαίου ή/και προϊόντων πετρελαίου από τα κράτη μέλη (ΕΕ 2009 L 265/9 και διορθωτικό ΕΕ 2010 L 83/72), όπως τροποποιήθηκε με τον εκτελεστικό Κανονισμό (ΕΕ) 2018/1581 της Επιτροπής, της 19ης Οκτωβρίου 2018 (ΕΕ 2018 L 263/57) (στο εξής: Οδηγία 2009/119), δεύτερον, του άρθρου 2, στοιχείο δ' του Κανονισμού (ΕΚ) 1099/2008 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Οκτωβρίου 2008, για τις στατιστικές ενέργειες (ΕΕ 2008 L 304/1), όπως τροποποιήθηκε με τον Κανονισμό (ΕΕ) 2019/2146 της Επιτροπής, της 26ης Νοεμβρίου 2019 (ΕΕ 2019 L 325/43) (στο εξής: Κανονισμός 1099/2008), καθώς και, τρίτον, του άρθρου 17 και του άρθρου 52 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης).

Οι ως άνω αιτήσεις υποβλήθηκαν στο πλαίσιο ένδικων διαφορών μεταξύ των εταιρειών «Trade Express-L» ΟΟΔ (στο εξής: Trade Express) (C-395/22) και «DEVNIA TSIMENT» AD (στο εξής: Devnia Tsiment) (C-428/22) και του Zamestnik-predsedatel na Darzhavna agentsia «Darzhaven rezerv i voennovremenni zapasi» (αντιπρόεδρος της εθνικής υπηρεσίας «κρατικών αποθεμάτων και πολεμικού εξοπλισμού», Βουλγαρία), με αντικείμενο τη νομιμότητα διοικητικών πράξεων του ως άνω αντιπρόεδρου με τις οποίες επιβλήθηκε στις εταιρείες αυτές η υποχρέωση δημιουργίας και διατήρησης αποθεμάτων έκτακτης ανάγκης σε βαρύ μαζούτ για διάρκεια ενός έτους.

Οι υποθέσεις αφορούσαν δύο εταιρείες, την Trade Express και την Devnia Tsiment, οι οποίες προέβησαν σε ενδοκοινοτικές αποκτήσεις και εισαγωγές ενεργειακών προϊόντων το 2020, συγκεκριμένα λιπαντικών ελαίων και οπτάνθρακα πετρελαίου, αντίστοιχα. Οι βουλγαρικές αρχές τις υποχρέωσαν να δημιουργήσουν αποθέματα έκτακτης ανάγκης σε βαρύ μαζούτ, ένα προϊόν που δεν συνδέεται με τις οικονομικές τους δραστηριότητες.

Οι εν λόγω εταιρείες προσέφυγαν ενώπιον του Administrativen sad – Varna (διοικητικού πρωτοδικείου Βάρνας, Βουλγαρία), ζητώντας την ακύρωση των αποφάσεων που τις υποχρέωναν να δημιουργήσουν αποθέματα έκτακτης ανάγκης σε βαρύ μαζούτ. Κατ' ουσίαν, έβαλαν κατά της βαρύνουσας αυτές υποχρέωσης δημιουργίας αποθεμάτων έκτακτης ανάγκης σε βαρύ μαζούτ, τη στιγμή που το εν λόγω προϊόν πετρελαίου δεν αποτελεί αντικείμενο των οικονομικών δραστηριοτήτων τους.

Το αιτούν δικαστήριο εξέφρασε αμφιβολίες σχετικά με τη συμβατότητα του βουλγαρικού νόμου, που επιβάλ-

λει αυτή την υποχρέωση, με τις διατάξεις της Οδηγίας 2009/119/ΕΚ, ερμηνευόμενες υπό το πρίσμα του Χάρτη.

Υπό τις συνθήκες αυτές, το διοικητικό πρωτοδικείο της Βάρνας αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο πέντε πανομοιότυπα προδικαστικά ερωτήματα για αμφότερες τις υποθέσεις και εν προκειμένω:

- Εάν η Οδηγία 2009/119/ΕΚ, λαμβανομένης υπόψη της αρχής της αναλογικότητας, αποκλείει εθνική ρύθμιση που επιβάλλει τη δημιουργία αποθεμάτων έκτακτης ανάγκης σε πρόσωπα που αποκτούν προϊόντα που δεν σχετίζονται με τις δραστηριότητές τους.
- Εάν η ίδια Οδηγία αποκλείει εθνική ρύθμιση που περιορίζει τους τύπους προϊόντων για τα οποία απαιτείται η δημιουργία αποθεμάτων.
- Εάν αποκλείεται η επιβολή υποχρέωσης δημιουργίας αποθεμάτων σε διαφορετικό τύπο προϊόντος από αυτόν που έχει εισαχθεί ή αποκτηθεί.
- Εάν η Οδηγία αποκλείει την υποχρέωση δημιουργίας αποθεμάτων προϊόντος που δεν χρησιμοποιείται στην εμπορική δραστηριότητα του υποχρέου και συνεπάγεται σημαντική οικονομική επιβάρυνση.
- Σε περίπτωση αρνητικής απάντησης, εάν η υποχρέωση αυτή μπορεί να περιοριστεί μόνο στον τύπο προϊόντος που αποτέλεσε αντικείμενο των εισαγωγών ή αποκτήσεων.

Οι υποθέσεις C-395/22 και C-428/22 συνενώθηκαν προς διευκόλυνση της έγγραφης και της προφορικής διαδικασίας και επί αυτών το Δικαστήριο εξέδωσε κοινή απόφαση. Επί της ουσίας, το Δικαστήριο κλήθηκε να εξετάσει αν οι εθνικές διατάξεις που επιβάλλουν τη δημιουργία αποθεμάτων έκτακτης ανάγκης σε προϊόντα που δεν σχετίζονται με τις οικονομικές δραστηριότητες των επιχειρήσεων παραβιάζουν την Οδηγία 2009/119/ΕΚ και τις αρχές της αναλογικότητας και της προστασίας της ιδιοκτησίας, όπως κατοχυρώνονται στον Χάρτη.

Αρχικά, το Δικαστήριο απέρριψε το αίτημα της εταιρείας Devnia Tsiment για επανάληψη της προφορικής διαδικασίας ενώπιόν του, λόγω νομοθετικής τροποποίησης που έλαβε χώρα μετά τη συζήτηση της υπόθεσης, με την αιτιολογία πως η εν λόγω νομοθετική τροποποίηση δεν έχει εφαρμογή στις διαφορές της κύριας δίκης, ενώ σημείωσε πως η επανάληψη δεν ήταν αναγκαία καθώς είχε στη διάθεσή του όλα τα απαραίτητα στοιχεία για να αποφανθεί επί των αιτήσεων προδικαστικής απόφασης.

Εξετάζοντας αρχικά το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο υπενθύμισε τον στόχο της Οδηγίας 2009/119 περί διασφάλισης της διατήρησης ελάχιστου επιπέδου αποθεμάτων αργού πετρελαίου ή/και προϊόντων πετρελαίου και σημείωσε την έλλειψη καθορισμού της σύνθεσης των αποθεμάτων αυτών, γεγονός που δίνει

στα κράτη μέλη το περιθώριο εκτίμησης για το ποιες κατηγορίες προϊόντων θα περιλαμβάνουν στα αποθέματά τους.

Με άλλα λόγια, εφόσον τα κράτη μέλη έχουν το δικαίωμα να καθορίζουν τη σύνθεση των αποθεμάτων τους, εξ αντιδιαστολής συνάγεται πως δεν υποχρεούνται να διατηρούν αποθέματα για όλες τις κατηγορίες ενεργειακών προϊόντων που αναφέρονται στο κεφάλαιο 3.4 του Κανονισμού 1099/2008. Αντιθέτως, μπορούν να επικεντρωθούν σε ορισμένες κατηγορίες που θεωρούν πιο στρατηγικές ή αναγκαίες για την εθνική τους ασφάλεια. Συνεπώς, δίδεται στα κράτη μέλη η δυνατότητα να εκπληρώνουν την υποχρέωση διατήρησης αποθεμάτων έκτακτης ανάγκης διατηρώντας αποθέματα μόνο για ορισμένες κατηγορίες ενεργειακών προϊόντων, όχι για το σύνολο των προϊόντων που απαριθμούνται στο παράρτημα Α του Κανονισμού 1099/2008.

Εξετάζοντας το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το Δικαστήριο καταλήγει πως τα άρθρα 3 και 8 της Οδηγίας 2009/119 δεν αντιτίθενται σε εθνική ρύθμιση που επιβάλλει υποχρέωση δημιουργίας και διατήρησης αποθεμάτων έκτακτης ανάγκης σε οικονομικό φορέα που πραγματοποιεί εισαγωγές ενεργειακών προϊόντων.

Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 3 της Οδηγίας 2009/119, τα κράτη μέλη έχουν την υποχρέωση να διατηρούν αποθέματα πετρελαίου σε επίπεδο που να καλύπτει τουλάχιστον 90 ημέρες καθαρών εισαγωγών ή 61 ημέρες κατανάλωσης. Περαιτέρω, το άρθρο 8 της ίδιας Οδηγίας επιτρέπει στα κράτη μέλη να επιβάλλουν υποχρεώσεις διατήρησης αποθεμάτων σε οικονομικούς φορείς, δίνοντάς τους παράλληλα το δικαίωμα να μεταβιβάζουν αυτές τις υποχρεώσεις σε άλλους φορείς ή κεντρικούς φορείς διατήρησης αποθεμάτων (ΚΦΔΑ).

Από τον συνδυασμό των δύο αυτών διατάξεων προκύπτει σαφώς ότι τα κράτη μέλη μπορούν να εκπληρώσουν την υποχρέωσή τους για διατήρηση αποθεμάτων έκτακτης ανάγκης επιβάλλοντας υποχρεώσεις διατήρησης αποθεμάτων σε οικονομικούς φορείς. Λόγω μη ορισμού της έννοιας του όρου «οικονομικός φορέας» στην Οδηγία 2009/119, διαπιστώνεται πως ο όρος αυτός παραπέμπει συνήθως σε κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που ασκεί οικονομική δραστηριότητα και, εν προκειμένω, δραστηριότητα που συνδέεται με τα ενεργειακά προϊόντα. Πρόκειται, ειδικότερα, για τους παραγωγούς, τους εισαγωγείς και τους εμπόρους των εν λόγω προϊόντων, καθώς και για τους κατασκευαστές που τα χρησιμοποιούν για σκοπούς παραγωγής, όπως είναι και οι διάδικοι στις οικείες υποθέσεις.

Εν συνεχεία, το Δικαστήριο εξέτασε το τρίτο, το τέταρτο και το πέμπτο προδικαστικό ερώτημα από κοινού καθώς άπασα αφορούν την υποχρέωση ενός οικονομικού φορέα να δημιουργεί και να διατηρεί απόθεμα έκτακτης

ανάγκης ενεργειακού προϊόντος που δεν σχετίζεται με τις δραστηριότητές του, και αν αυτό συνάδει με την Οδηγία 2009/119 και τα άρθρα 16, 17 και 52 του Χάρτη.

Απαντώντας στα εν λόγω προδικαστικά ερωτήματα, το Δικαστήριο επανέλαβε το δικαίωμα των κρατών μελών βάσει της Οδηγίας 2009/119 να καθορίζουν τη σύνθεση των αποθεμάτων έκτακτης ανάγκης και να επιβάλλουν υποχρεώσεις διατήρησης αποθεμάτων σε οικονομικούς φορείς, ακόμα και αν το απόθεμα αυτό δεν σχετίζεται με τη δραστηριότητά τους. Υπενθύμισε πως οι περιορισμοί στην επιχειρηματική ελευθερία (άρθρο 16) και στο δικαίωμα ιδιοκτησίας (άρθρο 17) επιτρέπονται, υπό την προϋπόθεση ότι είναι προβλεπόμενοι από τον νόμο, σέβονται το βασικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων αυτών και είναι αναγκαίοι και ανάλογοι για την επίτευξη σκοπών γενικού συμφέροντος, ενώ σημείωσε πως η αρχή της αναλογικότητας τηρείται όταν η υποχρέωση διατήρησης αποθέματος είναι χρονικά περιορισμένη και ο φορέας έχει δυνατότητες να μεταβιβάσει αυτή την υποχρέωση σε άλλον φορέα με λογικό κόστος.

Υπό το φως των ανωτέρω σκέψεων, το ΔΕΕ έκρινε ότι τα κράτη μέλη δεν υποχρεούνται να διατηρούν αποθέματα έκτακτης ανάγκης για το σύνολο των κατηγοριών ενεργειακών προϊόντων του κεφαλαίου 3.4 του παραρτήματος Α του Κανονισμού (ΕΚ) 1099/2008, όπως αυτός τροποποιήθηκε. Αντιθέτως, μπορούν να εκπληρώνουν την υποχρέωση διατήρησης αποθεμάτων έκτακτης ανάγκης που υπέχουν δυνάμει του εν λόγω άρθρου 3 διατηρώντας αποθέματα έκτακτης ανάγκης αποτελούμενα αποκλειστικώς από ορισμένες από τις ανωτέρω κατηγορίες προϊόντων. Περαιτέρω, τα άρθρα 3 και 8 της Οδηγίας 2009/119, όπως τροποποιήθηκε με την εκτελεστική Οδηγία 2018/1581, έχουν την έννοια ότι δεν αντιτίθενται σε εθνική ρύθμιση δυνάμει της οποίας μπορεί να επιβληθεί υποχρέωση δημιουργίας και διατήρησης αποθεμάτων έκτακτης ανάγκης σε οικονομικό φορέα ο οποίος πραγματοποίησε εισαγωγές ενεργειακών προϊόντων που εμπίπτουν στο κεφάλαιο 3.4 του παραρτήματος Α του Κανονισμού 1099/2008, όπως τροποποιήθηκε με τον Κανονισμό 2019/2146.

Τέλος, οι διατάξεις της Οδηγίας 2009/119, όπως τροποποιήθηκε, ερμηνευόμενες υπό το πρίσμα των άρθρων 16 και 17 καθώς και του άρθρου 52 παρ. 1 του Χάρτη, έχουν την έννοια ότι δεν αντιτίθενται στο να γεννά η εισαγωγή εκ μέρους οικονομικού φορέα ενεργειακών προϊόντων που εμπίπτουν σε μία κατηγορία προϊόντων του κεφαλαίου 3.4 του παραρτήματος Α του Κανονισμού 1099/2008, όπως τροποποιήθηκε, υποχρέωση του εν λόγω φορέα να δημιουργεί και να διατηρεί απόθεμα έκτακτης ανάγκης ενεργειακού προϊόντος που εμπίπτει σε άλλη κατηγορία προϊόντων του ίδιου κεφαλαίου, τούτο δε ακόμη και όταν, αφενός, ο οικείος φορέας δεν χρησιμοποιεί το προϊόν αυτό στο πλαίσιο της οικονομικής του δραστηρι-

ότητας, με την οποία το εν λόγω προϊόν δεν σχετίζεται, και, αφετέρου, η υποχρέωση αυτή συνιστά σημαντική οικονομική επιβάρυνση για τον οικονομικό φορέα, υπό την προϋπόθεση ότι η ως άνω υποχρέωση είναι σύμφωνη με την αρχή της αναλογικότητας.

ΙΧ. ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Επιμ.: Έλλη Τσιτσιπά

► Παράνομη επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

Αλληλέγγυα και εις ολόκληρον ευθύνη της Ευρωπόλ και του κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου προκλήθηκε ζημία από παράνομη επεξεργασία δεδομένων στο πλαίσιο της μεταξύ τους συνεργασίας

αίτηση αναίρεσης – συνεργασία στον τομέα της επιβολής του νόμου – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/794 – άρθρο 49 παρ. 3 και άρθρο 50 – προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – παράνομη επεξεργασία δεδομένων – ποινική διαδικασία κινηθείσα κατά του αναιρεσιόντος στη Σλοβακία – πραγματογνωμοσύνη διενεργηθείσα από τον Οργανισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Συνεργασία στον Τομέα της Επιβολής του Νόμου (Ευρωπόλ) για τους σκοπούς της έρευνας – εξαγωγή δεδομένων από κινητά τηλέφωνα και από συσκευή αποθηκείσεως USB του αναιρεσιόντος – δημοσιοποίηση των δεδομένων αυτών – ηθική βλάβη – αγωγή αποζημιώσεως – φύση της εξωσυμβατικής ευθύνης

ΔΕΕ C-755/21 P, Kočner/Ευρωπόλ, 05.03.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγήτρια: O. Spineanu-Matei, Γεν. Εισαγγελέας: A. Ράντος, ECLI:EU:C:2024:202 – Αίτηση αναίρεσεως

Με την αίτηση αναίρεσής του, ο Marián Kočner ζητεί την αναίρεση της απόφασης του ΓεΔΕΕ, της 29ης Σεπτεμβρίου 2021, *Kočner κατά Ευρωπόλ* (T-528/20), με την οποία το ΓεΔΕΕ απέρριψε την ασκηθείσα, βάσει του άρθρου 268 ΣΛΕΕ, αγωγή του με αίτημα την αποκατάσταση των ζημιών τις οποίες ισχυρίζεται ότι υπέστη λόγω της δημοσιοποίησης από τον Οργανισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη Συνεργασία στον Τομέα της Επιβολής του Νόμου (στο εξής: Ευρωπόλ) δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και της αναγραφής από την Ευρωπόλ του ονόματός του στους «καταλόγους μαφιόζων».

Πιο συγκεκριμένα, κατόπιν της δολοφονίας ενός Σλοβάκου δημοσιογράφου, του Ján Kuciak, και της μνηστής του Martina Kušnírová, στη Σλοβακία, στις 21 Φεβρουαρίου 2018, οι σλοβακικές αρχές διενήργησαν εκτενή έρευνα. Κατόπιν αιτήματός τους, η Ευρωπόλ εξήγαγε δεδομένα αποθηκευμένα σε δύο κινητά τηλέφωνα τα οποία φέρεται ότι ανήκαν στον Marián Kočner. Η Ευρωπόλ κοινοποίησε στις εν λόγω αρχές τις επιστημονικές εκθέσεις της και τους παρέδωσε σκληρό δίσκο με τα κρυπτογραφημένα δεδομένα που είχαν εξαχθεί. Τον Μάιο του 2019, ο σλοβακικός Τύπος δημοσίευσε πληροφορίες σχετικά με τον Μ. Kočner, οι οποίες προέρχονταν από τα κινητά τηλέφωνα του και, ειδικότερα, απομαγνητοφωνήσεις αυστηρώς προσωπικών του επικοινωνιών. Επιπλέον, σε μία από τις εκθέσεις της, η Ευρωπόλ ανέφερε ότι ο Μ. Kočner τελούσε υπό κράτηση από το 2018 λόγω υπονοιών περί τελέσεως οικονομικού εγκλήματος και ότι το όνομά του συνδεόταν, μεταξύ άλλων, άμεσα με τους λεγόμενους «καταλόγους μαφιόζων» και τα «Panama Papers».

Ο Μ. Kočner άσκησε ενώπιον του ΓεΔΕΕ αγωγή με αίτημα να του καταβάλει η Ευρωπόλ το ποσό των 100.000 ευρώ προς ικανοποίηση της ηθικής βλάβης την οποία θεωρεί ότι υπέστη λόγω της παράνομης επεξεργασίας των δεδομένων του. Το ΓεΔΕΕ απέρριψε την αγωγή με απόφαση της 29ης Σεπτεμβρίου 2021. Πιο συγκεκριμένα, το ΓεΔΕΕ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο Μ. Kočner, αφενός, δεν είχε αποδείξει την ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της προβαλλόμενης βλάβης και της συμπεριφοράς της Ευρωπόλ και, αφετέρου, δεν είχε αποδείξει ότι η Ευρωπόλ είχε καταρτίσει και τηρούσε τους λεγόμενους «καταλόγους μαφιόζων». Ο Μ. Kočner άσκησε αναίρεση ενώπιον του Δικαστηρίου.

Στην απόφασή του, το Δικαστήριο κρίνει ότι το δίκαιο της Ένωσης θεσπίζει καθεστώς αλληλέγγυα και εις ολόκληρον ευθύνης της Ευρωπόλ και του κράτους μέλους στο έδαφος του οποίου προκλήθηκε η ζημία λόγω παράνομης επεξεργασίας δεδομένων στο πλαίσιο της μεταξύ τους συνεργασίας. Σε ένα πρώτο στάδιο, η αλληλέγγυα και εις ολόκληρον ευθύνη της Ευρωπόλ ή του οικείου κράτους μέλους μπορεί να προβληθεί ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή ενώπιον του αρμόδιου εθνικού δικαστηρίου, αντιστοίχως. Κατά περίπτωση, μπορεί να υπάρξει ένα δεύτερο στάδιο ενώπιον του διοικητικού συμβουλίου της Ευρωπόλ προκειμένου να προσδιορισθεί η «τελική ευθύνη» της Ευρωπόλ και/ή του οικείου κράτους μέλους για την αποζημίωση η οποία καταβάλλεται στο θιγόμενο φυσικό πρόσωπο.

Για να στοιχειοθετηθεί η αλληλέγγυα και εις ολόκληρον ευθύνη στο πλαίσιο του πρώτου σταδίου, το ενδιαφερόμενο φυσικό πρόσωπο πρέπει απλώς να αποδείξει ότι, στο πλαίσιο της συνεργασίας μεταξύ της Ευρωπόλ και του οικείου κράτους μέλους, πραγματοποιήθηκε παράνομη επεξεργασία δεδομένων που του προκάλεσε ζημία. Αντιθέτως προς ό,τι έκρινε το ΓεΔΕΕ, δεν απαιτείται το πρόσωπο αυτό να αποδείξει περαιτέρω σε ποια από τις δύο συνεργαζόμενες οντότητες είναι καταλογιστέα η παράνομη επεξεργασία δεδομένων. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο αναίρει την απόφαση του ΓεΔΕΕ ως προς το σημείο αυτό.

Αποφαινόμενο το ίδιο επί της διαφοράς, το Δικαστήριο κρίνει ότι η παράνομη επεξεργασία δεδομένων, η οποία συνίσταται στη δημοσιοποίηση σε μη εξουσιοδοτημένα πρόσωπα δεδομένων σχετικών με αυστηρώς προσωπικές συνδιαλέξεις μεταξύ του M. Kočner και της φίλης του, είχε ως αποτέλεσμα να καταστήσει τα δεδομένα αυτά προσβάσιμα στο κοινό μέσω του σλοβακικού Τύπου. Το Δικαστήριο εκτιμά ότι η εν λόγω παράνομη επεξεργασία δεδομένων προσέβαλε το δικαίωμα του M. Kočner στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του καθώς και των επικοινωνιών του και έθιξε την τιμή και την υπόληψή του, προκαλώντας του ηθική βλάβη. Το Δικαστήριο επιδικάζει στον M. Kočner χρηματική ικανοποίηση ύψους 2.000 ευρώ προς αποκατάσταση της ανωτέρω ηθικής βλάβης.

► Εξουσίες της εποπτικής αρχής κράτους μέλους

Η εποπτική αρχή ενός κράτους μέλους μπορεί να διατάξει τη διαγραφή δεδομένων που έχουν υποστεί παράνομη επεξεργασία, ακόμη και αν δεν έχει υποβληθεί προηγουμένως αίτημα από το υποκείμενο των δεδομένων

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Κανονισμός (ΕΕ) 2016/679 – άρθρο 58 παρ. 2, στοιχεία δ' και ζ' – εξουσίες της εποπτικής αρχής κράτους μέλους – άρθρο 17 παρ. 1 – δικαίωμα διαγραφής («δικαίωμα στη λήθη») – διαγραφή των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που έχουν υποβληθεί σε παράνομη επεξεργασία – εξουσία της εθνικής εποπτικής αρχής να διατάξει τη διαγραφή των δεδομένων αυτών από τον υπεύθυνο επεξεργασίας ή τον εκτελούντα την επεξεργασία, χωρίς προηγούμενο αίτημα του υποκειμένου των δεδομένων

ΔΕΕ C-46/23, Újpesti Polgármesteri Hivatal, 14.03.2024, Τμήμα πέμπτο, Πρόεδρος: E. Regan, Εισηγητής: M. Ilešič, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2024:239 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 58 παρ. 2, στοιχεία γ', δ' και ζ', του Κανονισμού (ΕΕ) 2016/679, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της Οδηγίας 95/46/ΕΚ (Γενικός Κανονισμός για την Προστασία Δεδομένων) (στο εξής: ΓΚΠΔ). Η αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Budapest Főváros IV. Kerület Újpest Önkormányzat Polgármesteri Hivatala (δημοτικής αρχής Újpest – τετάρτου δημοτικού διαμερίσματος Βουδαπέστης-Πρωτεύουσας, Ουγγαρία) και της Nemzeti

Adatvédelmi és Információs Szabadság Hatóság (εθνικής αρχής προστασίας δεδομένων και ελεύθερης πληροφόρησης, Ουγγαρία, στο εξής: ουγγρική εποπτική αρχή), σχετικά με απόφαση με την οποία η τελευταία απηύθυνε εντολή στη δημοτική αρχή Újpest να διαγράψει δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που είχαν υποβληθεί σε παράνομη επεξεργασία.

Το 2020, η δημοτική διοίκηση του Újpest αποφάσισε να παράσχει οικονομική στήριξη σε άτομα που είχαν καταστεί ευάλωτα από την πανδημία COVID-19. Για τον σκοπό αυτό, ζήτησε από το ουγγρικό Γενικό Λογιστήριο του Κράτους και το κυβερνητικό γραφείο της τέταρτης περιφέρειας της Βουδαπέστης να της παράσχουν τα προσωπικά δεδομένα που απαιτούνται για την επαλήθευση των προϋποθέσεων επιλεξιμότητας για τη λήψη της ενίσχυσης.

Αφού ειδοποιήθηκε από μια έκθεση, η ουγγρική αρχή που είναι αρμόδια για την προστασία των δεδομένων («η εποπτική αρχή») διαπίστωσε ότι η διοίκηση του Újpest, το ουγγρικό δημόσιο ταμείο και το κυβερνητικό γραφείο είχαν παραβιάσει τους κανόνες του ΓΚΠΔ. Στη βάση αυτή, επιβλήθηκαν πρόστιμα.

Η εποπτική αρχή διαπίστωσε ότι η διοίκηση του Újpest δεν είχε ενημερώσει τα υποκείμενα των δεδομένων, εντός της προβλεπόμενης για τον σκοπό αυτό προθεσμίας ενός μηνός, για την πραγματική χρήση των δεδομένων τους, τον σκοπό της ή για τα δικαιώματά τους όσον αφορά την προστασία των δεδομένων. Επίσης, διέταξε τη διοίκηση του Újpest να διαγράψει τα δεδομένα των επιλέξιμων προσώπων που δεν είχαν υποβάλει αίτηση στήριξης.

Η διοίκηση του Újpest αμφισβήτησε την απόφαση αυτή ενώπιον του Ανώτατου Δικαστηρίου της Βουδαπέστης (Ουγγαρία). Υποστηρίζει ότι η εποπτική αρχή δεν έχει την εξουσία να διατάσσει τη διαγραφή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα χωρίς να έχει προηγηθεί σχετικό αίτημα του υποκειμένου των δεδομένων. Το ουγγρικό δικαστήριο ζήτησε την ερμηνεία του ΓΚΠΔ από το Δικαστήριο, αποστέλλοντας αίτημα για έκδοση προδικαστικής απόφασης.

Στην απόφασή του, το Δικαστήριο απαντά ότι η εποπτική αρχή ενός κράτους μέλους μπορεί να διατάξει αυτεπαγγέλτως, δηλαδή ακόμη και χωρίς προηγούμενο σχετικό αίτημα του υποκειμένου των δεδομένων, τη διαγραφή δεδομένων που έχουν υποστεί παράνομη επεξεργασία, εάν το μέτρο αυτό είναι αναγκαίο για την εκπλήρωση της ευθύνης της να διασφαλίσει την πλήρη εφαρμογή του ΓΚΠΔ. Εάν η εν λόγω αρχή διαπιστώσει ότι η επεξεργασία των δεδομένων δεν είναι σύμφωνη με τον ΓΚΠΔ, οφείλει να αποκαταστήσει τη διαπιστωθείσα παράβαση, ακόμη και χωρίς προηγούμενο αίτημα του υποκειμένου των δεδομένων. Η απαίτηση να υπάρχει τέτοιο αίτημα θα σή-

μιναι ότι ο υπεύθυνος επεξεργασίας, όταν δεν υποβάλλεται αίτημα, θα μπορούσε να διατηρήσει τα επίμαχα δεδομένα και να συνεχίσει να τα επεξεργάζεται παράνομα.

Επιπλέον, η εποπτική αρχή ενός κράτους μέλους μπορεί να διατάξει τη διαγραφή παράνομα επεξεργασμένων δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα τόσο όταν τα δεδομένα αυτά προέρχονται απευθείας από το υποκείμενο των δεδομένων όσο και όταν προέρχονται από άλλη πηγή.

► Προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων για τους σκοπούς της καταπολέμησης των ποινικών αδικημάτων

Η υποχρεωτική ενσωμάτωση δύο δακτυλικών αποτυπωμάτων στα δελτία ταυτότητας συνάδει με τα θεμελιώδη δικαιώματα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής και προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα

προδικαστική παραπομπή – προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για τους σκοπούς της καταπολέμησης των ποινικών αδικημάτων – Οδηγία (ΕΕ) 2016/680 – άρθρο 4 παρ. 1, στοιχεία γ' και ε' – ελαχιστοποίηση των δεδομένων – περιορισμός της αποθήκευσης – άρθρο 5 – κατάλληλες προθεσμίες για τη διαγραφή ή για την περιοδική επανεξέταση της αναγκαιότητας αποθήκευσης – άρθρο 10 – επεξεργασία βιομετρικών και γενετικών δεδομένων – απόλυτη αναγκαιότητα – άρθρο 16 παρ. 2 και 3 – δικαίωμα διαγραφής – περιορισμός της επεξεργασίας – άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – φυσικό πρόσωπο που έχει καταδικαστεί με αμετάκλητη απόφαση και έχει μετέπειτα αποκατασταθεί – αποθήκευση των δεδομένων υποκειμένου μέχρι τον θάνατό του – μη ύπαρξη δικαιώματος διαγραφής ή περιορισμού της επεξεργασίας – αναλογικότητα

ΔΕΕ C-61/22, Landeshauptstadt Wiesbaden, 21.03.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: E. Regan, Γεν. Εισαγγελέας: L. Medina, ECLI:EU:C:2024:97 – Προδικαστική παραπομπή

Η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορά την ερμηνεία του άρθρου 5 της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/680, για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα από αρμόδιες αρχές για τους σκοπούς της πρόληψης, διερεύνησης, ανίχνευσης ή δίωξης ποινικών αδικημάτων ή της εκτέλεσης ποινικών κυρώσεων και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών και την κατάργηση της Απόφασης-πλαίσιο 2008/977/ΔΕΥ, ερμηνευόμενου σε συνδυασμό με το άρθρο 13 παρ. 2, στοιχείο β', και παρ. 3, αυτής. Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ του NG και του Direktor na Glavna direktzia «Natsionalna politzia» pri Ministerstvo na vatrešnite raboti – Sofia (διευθυντή της «Γενικής Αστυνομικής Δι-

εύθυνσης» παρά τω Υπουργείω Εσωτερικών, Βουλγαρία) σχετικά με την απόρριψη εκ μέρους του διευθυντή της αιτήσεως διαγραφής από το εθνικό μητρώο στο οποίο οι βουλγαρικές αστυνομικές αρχές εγγράφουν πρόσωπα σε βάρος των οποίων έχει ασκηθεί δίωξη για εκ προθέσεως τελούμενο, αυτεπαγγέλτως διωκόμενο ποινικό αδίκημα (στο εξής: αστυνομικό μητρώο) την οποία είχε υποβάλει ο NG στηριζόμενος στην αποκατάστασή του μετά την αμετάκλητη ποινική καταδίκη του.

Ο NG ενεγράφη στο αστυνομικό μητρώο, σύμφωνα με το άρθρο 68 του νόμου περί του Υπουργείου Εσωτερικών, στο πλαίσιο ανακριτικής διαδικασίας για ψευδομαρτυρία. Μετά το πέρας της ανάκρισης, του απαγγέλθηκαν κατηγορίες και, με απόφαση της 28ης Ιουνίου 2016, η οποία επικυρώθηκε κατ'έφεση με απόφαση της 2ας Δεκεμβρίου 2016, κηρύχθηκε ένοχος για το προαναφερθέν αδίκημα και καταδικάστηκε σε ποινή φυλακίσεως ενός έτους με αναστολή. Μετά την έκτιση της επιβληθείσας ποινής, δόθηκε στον NG το ευεργέτημα της αποκατάστασης καταδικασθέντος και στη συνέχεια υπέβαλε στην αρμόδια περιφερειακή αρχή του Υπουργείου Εσωτερικών αίτηση διαγραφής του από το αστυνομικό μητρώο επί τη βάση της αποκατάστασής του, η οποία και απορρίφθηκε.

Το αιτούν δικαστήριο υπέβαλε στο ΔΕΕ προδικαστικό ερώτημα με το οποίο ζητεί, κατ'ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 4 παρ. 1, στοιχεία γ' και ε' της Οδηγίας 2016/680, ερμηνευόμενο σε συνδυασμό με τα άρθρα 5 και 10, το άρθρο 13 παρ. 2, στοιχείο β', καθώς και το άρθρο 16 παρ. 2 και 3, αυτής, και υπό το πρίσμα των άρθρων 7 και 8 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης), έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει την αποθήκευση από τις αστυνομικές αρχές, για τους σκοπούς της πρόληψης, διερεύνησης, ανίχνευσης ή δίωξης ποινικών αδικημάτων ή της εκτέλεσης ποινικών κυρώσεων, δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, και δη βιομετρικών και γενετικών δεδομένων, των οποίων υποκείμενα είναι πρόσωπα που έχουν καταδικαστεί με αμετάκλητη απόφαση για εκ προθέσεως τελούμενο, αυτεπαγγέλτως διωκόμενο ποινικό αδίκημα, μέχρι τον θάνατο των προσώπων αυτών, ακόμη και στην περίπτωση μεταγενέστερης αποκατάστασής τους, χωρίς να τους αναγνωρίζεται το δικαίωμα να ζητήσουν και να επιτύχουν τη διαγραφή των δεδομένων τους ή, κατά περίπτωση, τον περιορισμό της επεξεργασίας τους.

Το ΔΕΕ υπενθυμίζει τον σχετικό χαρακτήρα των δικαιωμάτων στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και στην προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, τα οποία κατοχυρώνονται στα άρθρα 7 και 8 του Χάρτη, καθώς και ότι οποιοσδήποτε περιορισμός στην άσκηση των εν λόγω θεμελιωδών δικαιωμάτων πρέπει, σύμφωνα με το άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη, να προβλέπεται από τον

νόμο και να σέβεται το βασικό περιεχόμενο των θεμελιωδών δικαιωμάτων καθώς και την αρχή της αναλογικότητας.

Επιπλέον, επισημαίνει ότι οι επίμαχες διατάξεις της Οδηγίας 2016/680 καθορίζουν ένα γενικό πλαίσιο χάρη στο οποίο διασφαλίζεται, μεταξύ άλλων, ότι η αποθήκευση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και, πιο συγκεκριμένα, το χρονικό διάστημα αποθήκευσής τους περιορίζεται σε εκείνο που κρίνεται αναγκαίο για τον σκοπό για τον οποίο τα δεδομένα αυτά αποθηκεύονται, ενώ συγχρόνως καταλείπουν στα κράτη μέλη τη μέριμνα να καθορίσουν, τηρουμένου του εν λόγω πλαισίου, τις επιμέρους περιπτώσεις στις οποίες η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του υποκειμένου των δεδομένων επιτάσσει τη διαγραφή των δεδομένων και το χρονικό σημείο κατά το οποίο πρέπει να λάβει χώρα η διαγραφή τους. Αντιθέτως, οι εν λόγω διατάξεις δεν επιβάλλουν στα κράτη μέλη να καθορίσουν απόλυτα χρονικά όρια για τη διατήρηση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα πέραν των οποίων πρέπει να διατάσσεται αυτόματα η διαγραφή τους.

Στη συνέχεια, το ΔΕΕ υπενθυμίζει ότι, σύμφωνα και με σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ, εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει τη συστηματική συλλογή των βιομετρικών και γενετικών δεδομένων κάθε προσώπου που κατηγορείται για την εκ προθέσεως τέλεση αυτεπαγγέλτως διωκόμενου αδικήματος είναι, κατ' αρχήν, αντίθετη προς την απαίτηση περί απόλυτης αναγκαιότητας του άρθρου 10 της Οδηγίας 2016/680. Πράγματι, μια τέτοια νομοθεσία μπορεί να οδηγήσει, αδιακρίτως και γενικώς, στη συλλογή των βιομετρικών και γενετικών δεδομένων της πλειονότητας των προσώπων κατά των οποίων έχει απαγγελθεί κατηγορία.

Ωστόσο, μπορεί να γίνει δεκτό ότι η αποθήκευση βιομετρικών και γενετικών δεδομένων ανταποκρίνεται στην απαίτηση σύμφωνα με την οποία πρέπει να επιτρέπεται μόνον «όταν είναι απολύτως αναγκαία», κατά την έννοια του άρθρου 10 της Οδηγίας 2016/680, μόνον εφόσον

συνεκτιμώνται η φύση και η σοβαρότητα της αξιόποινης πράξης για την οποία το υποκείμενο των δεδομένων καταδικάστηκε με αμετάκλητη ποινική απόφαση, ή άλλες περιστάσεις, όπως το ιδιαίτερο πλαίσιο εντός του οποίου τελέστηκε η αξιόποινη πράξη, η τυχόν σύνδεσή της με άλλες εκκρεμείς διαδικασίες ή ακόμη το ποινικό ιστορικό ή το προφίλ του καταδικασθέντος. Επομένως, σε περίπτωση που στην εθνική νομοθεσία προβλέπεται ότι τα βιομετρικά και γενετικά δεδομένα των καταδικασθέντων που έχουν καταχωριστεί στο αστυνομικό μητρώο διατηρούνται, σε περίπτωση αμετάκλητης καταδίκης τους, μέχρι τον θάνατό τους, όπως συμβαίνει στην υπόθεση της κύριας δίκης, η διατήρηση αυτή φαίνεται να προσλαμβάνει ένα εξαιρετικά ευρύ πεδίο εφαρμογής σε σχέση με τους σκοπούς για τους οποίους τα δεδομένα υποβάλλονται σε επεξεργασία.

Το ΔΕΕ καταλήγει ότι το ενωσιακό δίκαιο αντιτίθεται σε εθνική νομοθεσία η οποία προβλέπει την αποθήκευση από τις αστυνομικές αρχές, για τους σκοπούς της πρόληψης, διερεύνησης, ανίχνευσης ή δίωξης ποινικών αδικημάτων ή της εκτέλεσης ποινικών κυρώσεων, δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, και δη βιομετρικών και γενετικών δεδομένων, των οποίων υποκείμενα είναι πρόσωπα που έχουν καταδικαστεί με αμετάκλητη απόφαση για εκ προθέσεως τελούμενο, αυτεπαγγέλτως διωκόμενο ποινικό αδίκημα, μέχρι τον θάνατο των προσώπων αυτών, ακόμη και στην περίπτωση μεταγενέστερης αποκατάστασής τους, χωρίς ο υπεύθυνος επεξεργασίας να υπέχει υποχρέωση περιοδικής επανεξέτασης της αναγκαιότητας αποθήκευσης των δεδομένων και χωρίς να αναγνωρίζεται στα υποκείμενα των δεδομένων το δικαίωμα να ζητήσουν και να επιτύχουν είτε τη διαγραφή των δεδομένων που τα αφορούν, οσάκις η διατήρησή τους παύει να είναι αναγκαία υπό το πρίσμα των σκοπών για τους οποίους έτυχαν επεξεργασίας, είτε, κατά περίπτωση, τον περιορισμό της επεξεργασίας τους.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΔΕΕ - ΓεΔΕΕ

► Η Οδηγία 2010/75/ΕΕ περί βιομηχανικών εκπομπών υπό το πρίσμα του άρθρου 191 της ΣΛΕΕ και των άρθρων 35 και 37 του ΧΘΔΕΕ

Η έννοια της «ρύπανσης» κατά την Οδηγία 2010/75/ΕΕ περιλαμβάνει τόσο τη βλάβη του περιβάλλοντος όσο και τη βλάβη της ανθρώπινης υγείας

προδικαστική παραπομπή – περιβάλλον – άρθρο 191 ΣΛΕΕ – βιομηχανικές εκπομπές – Οδηγία 2010/75/ΕΕ – ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχος της ρύπανσης – άρθρα 1, 3, 8, 11, 12, 14, 18, 21 και 23 – άρθρα 35 και 37 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – διαδικασίες για τη χορήγηση άδειας λειτουργίας εγκατάστασης και για την επανεξέταση της άδειας αυτής – μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος και της ανθρώπινης υγείας – δικαίωμα σε καθαρό, υγιές και βιώσιμο περιβάλλον

ΔΕΕ C-626/22, Ilva κ.λπ., 25.06.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: A. Arabadjiev, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2024:542 – Προδικαστική παραπομπή

Η υπόθεση αφορά το εργοστάσιο παραγωγής χάλυβα Ilva S.p.A., που βρίσκεται στην κατοικημένη περιοχή του Τάραντα της νότιας Ιταλίας, το οποίο από το 1965 αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα εργοστάσια χαλυβουργίας της Ευρώπης, με περίπου 11.000 εργαζομένους¹. Ο Δήμος Τάραντα και οι γύρω περιοχές αριθμούν περί τους 300.000 κατοίκους. Κάτοικοι των εν λόγω περιοχών, οι C.Z. κ.λπ., άσκησαν ενώπιον του Πρωτοδικείου του Μιλάνο (στο εξής: αιτούν δικαστήριο) συλλογική αγωγή κατά των ιδιοκτητών του χαλυβουργείου (Ilva SpA in Amministrazione Straordinaria, Acciaierie d'Italia Holding SpA και Acciaierie d'Italia SpA, στο εξής: εναγόμενες εταιρείες), αιτούμενοι να προστατευθεί το δικαίωμά τους στην υγεία, το δικαίωμά τους σε ειρηνική και απρόσκοπτη διαβίωση, καθώς και το δικαίωμά τους σε ένα βιώσιμο περιβάλλον κατά την Οδηγία 2010/75/ΕΕ περί βιομηχανικών εκπομπών (στο εξής: Οδηγία)².

Κατά τους ενάγοντες της κύριας δίκης και σύμφωνα με τα πορίσματα επίσημων φορέων, που επικαλούνται, το χαλυβουργείο κατά τη λειτουργία του εκπέμπει επικίνδυνες ουσίες, που προκαλούν ρύπανση του περιβάλλοντος

και επιβάρυνση της υγείας τους³. Ως εκ τούτου, ζήτησαν από το αιτούν δικαστήριο, μεταξύ άλλων, να διατάξει την παύση των βλαπτικών δραστηριοτήτων της βιομηχανικής εγκατάστασης.

Το αιτούν δικαστήριο υπέβαλε τρία προδικαστικά ερωτήματα ενώπιον του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: ΔΕΕ ή Δικαστήριο), τα οποία αφορούσαν κυρίως το δικαίωμα στην υγεία, όπως αυτό προστατεύεται από το ενωσιακό δίκαιο, και συγκεκριμένα:

1. Έχει η Οδηγία, ερμηνευόμενη υπό το πρίσμα του άρθρου 191 της ΣΛΕΕ, την έννοια ότι τα κράτη μέλη υποχρεούνται να προβλέψουν ότι η εκτίμηση της βλάβης για την ανθρώπινη υγεία αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της διαδικασίας χορήγησης ή επανεξέτασης της ολοκληρωμένης περιβαλλοντικής άδειας;
2. Κατά τη χορήγηση ή την επανεξέταση μιας ολοκληρωμένης περιβαλλοντικής άδειας, πρέπει η αρμόδια αρχή να λαμβάνει υπόψη όλες τις ενδεχομένως εκπεμπόμενες, από την εγκατάσταση, ουσίες, οι οποίες είναι επιστημονικά αποδεδειγμένο ότι βλάπτουν την υγεία ή μόνο αυτές που έχουν προσδιοριστεί εκ των προτέρων επί τη βάση της φύσης και του είδους της βιομηχανικής δραστηριότητάς;
3. Είναι επιτρεπτό, κατά το ενωσιακό δίκαιο, να παρατείνεται επανειλημμένα από την εθνική νομοθεσία η προθεσμία για τη συμμόρφωση ενός φορέα εκμετάλλευσης με τα μέτρα προστασίας της υγείας και του περιβάλλοντος, παρά τους σοβαρούς κινδύνους που ενέχει για τα ανωτέρω;

Η Οδηγία περί βιομηχανικών εκπομπών, η οποία συνιστά το αντικείμενο ερμηνείας της παρούσας προδικαστικής αποφάσεως, αποσκοπεί να μειώσει και, στο μέτρο του δυνατού, να εξαλείψει τη ρύπανση που οφείλεται σε βιομηχανικές εκπομπές στον αέρα, το νερό και το έδαφος (αιτιολογική σκ. 2). Προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι της προστασίας του περιβάλλοντος και της ανθρώπι-

1. Ανακοινωθέν τύπου του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης αριθ. 106/24 της 25ης Ιουνίου 2024.

2. Η Οδηγία 2010/75/ΕΕ περί βιομηχανικών εκπομπών (ΟΒΕ) του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 24ης Νοεμβρίου 2010 (ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχος της ρύπανσης), ενσωματώνει όλες τις προγενέστερες ισχύουσες Οδηγίες, και ιδίως την Οδηγία 2008/1/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (αιτιολογική σκ. 1).

3. Μεταξύ άλλων, επικαλούνται Έκθεση του Ειδικού Εισηγητή για το θέμα των υποχρεώσεων όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα, σχετικά με την απόλαυση ενός ασφαλούς, καθαρού, υγιούς και βιώσιμου περιβάλλοντος του Συμβουλίου Ανθρώπινων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών της 12ης Ιανουαρίου 2022. Σύμφωνα με την εν λόγω έκθεση, «το χαλυβουργείο Ilva θέτει σε κίνδυνο την υγεία των ανθρώπων και παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα εδώ και δεκαετίες. Οι κάτοικοι της περιοχής υποφέρουν από αυξημένα επίπεδα αναπνευστικών ασθενειών, καρδιολογικών παθήσεων, καρκίνου, νευρολογικών παθήσεων και πρόωρης θνησιμότητας. Το πολεοδομικό συγκρότημα του Τάραντα περιλαμβάνεται στον κατάλογο των «θυσιασμένων ζωνών» και αποτελεί ένα από τα πιο μολυσμένα και επικίνδυνα μέρη στον κόσμο, καταδεικνύοντας κατάφωρες παραβιάσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων, ιδίως των φτωχών, ευάλωτων και περιθωριοποιημένων πληθυσμών».

νης υγείας από τη βιομηχανική ρύπανση, κάθε εγκατάσταση⁴ θα πρέπει να λειτουργεί μόνον κατόπιν χορηγήσεως άδειας (άρθρα 4 και 5 και αιτιολογική σκ. 5). Μάλιστα, προβλέπεται ότι οι όροι αδειοδότησης υπόκεινται σε επανεξέταση και αναπροσαρμογή (άρθρο 21 παρ. 5), μεταξύ άλλων, αν οι τοπικές ιδιαιτερότητες της περιοχής, στην οποία αναπτύσσεται η βιομηχανική δραστηριότητα, το επιτάσσουν. Αυτό ισχύει ιδίως στην περίπτωση που η βιομηχανική δραστηριότητα αναπτύσσεται κοντά σε κατοικημένη περιοχή (αιτιολογική σκ. 2).

Για τη χορήγηση ή επανεξέταση της άδειας, κρίσιμης σημασίας αναδεικνύεται το άρθρο 11 της Οδηγίας, το οποίο προβλέπει τις βασικές αρχές των θεμελιωδών υποχρεώσεων του φορέα εκμετάλλευσης. Μάλιστα, το άρθρο 8 παρ. 2, το οποίο τιτλοφορείται «Μη συμμόρφωση», ορίζει ότι εάν από τη μη τήρηση των όρων της άδειας προκαλείται άμεσος κίνδυνος για την υγεία των ανθρώπων ή απειλείται το περιβάλλον, και μέχρις ότου αποκατασταθεί η συμμόρφωση, η λειτουργία της εγκατάστασης αναστέλλεται.

Παρατηρήσεις

Βασιλική-Ελένη Γκέκα*

1. Το ζήτημα του παραδεκτού των προδικαστικών ερωτημάτων⁵

Οι εναγόμενες της κύριας δίκης αμφισβητούν ότι συντρέχουν οι προϋποθέσεις του παραδεκτού κατά την υποβολή αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής απόφασης (άρθρο 267 ΣΛΕΕ). Κατά πρώτο λόγο, σύμφωνα με το άρθρο 94 στ. α' έως γ' του Κανονισμού Διαδικασίας του ΔΕΕ, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να προσδιορίζει επαρκώς το πραγματικό και νομικό πλαίσιο εντός του οποίου εντάσσονται τα προδικαστικά ερωτήματα, καθώς επίσης και να εκθέτει τους λόγους για τους οποίους διερωτάται για την ερμηνεία των ενωσιακών διατάξεων και τη σχέση που έχουν με το εθνικό δίκαιο⁶. Εν προκειμένω, το ΔΕΕ απορρίπτει με συνοπτικές διαδικασίες τον πρώτο λόγο

4. Οι βιομηχανικές δραστηριότητες που εμπíπτουν στο πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας απαριθμούνται αναλυτικά στο παράρτημα I (άρθρο 10), στις οποίες ενδεικτικά περιλαμβάνονται η παραγωγή χυτοσιδήρου ή χάλυβα.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

5. Σκ. 44-65 της σχολιαζόμενης απόφασης.

6. Για την ερμηνεία του άρθρου 94 του Κανονισμού, βλ. ΔΕΕ C-561/19, *Consorzio Italian Management e Catania Multiservizi και Catania Multiservizi*, 06.10.2021, ECLI:EU:C:2021:799, σκ. 69-71. Βλ., επίσης, Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Προϋποθέσεις του παραδεκτού της αίτησης για την έκδοση προδικαστικής απόφασης (άρθρο 267 ΣΛΕΕ), Υποστήριξη διδασκαλίας, 16.10.2014, διαθέσιμο στο: www.prevedourou.gr.

απαραδέκτου, αποφαινόμενο ότι το αιτούν δικαστήριο προσδιόρισε επαρκώς τόσο το πραγματικό και κανονιστικό πλαίσιο, εντός του οποίου εντάσσονται τα ερωτήματα που υποβάλλει, καθώς και τις εφαρμοστέες διατάξεις του δικαίου της Ένωσης και του εθνικού δικαίου⁷. Άλλωστε, η ερμηνεία των ενωσιακών διατάξεων δύναται να επηρεάσει την έκβαση της κύριας δίκης.

Ακολούθως, οι εναγόμενες επικαλούνται ότι η παράταση της προθεσμίας συμμόρφωσης του χαλυβουργείου καλύπτεται από δεδικοσμένο, κατόπιν γνωμοδότησης του Συμβουλίου της Επικρατείας της Ιταλίας, του οποίου τις εκτιμήσεις δεν μπορεί να αμφισβητήσει το αιτούν δικαστήριο. Ωστόσο, το ΔΕΕ, επικαλούμενο προγενέστερη νομολογία του⁸, υπενθυμίζει ότι η επίκληση του δεδικοσμένου, αν και απολαύνει αναγνώρισης και εντός της ενωσιακής έννομης τάξης, δεν κωλύει το εθνικό δικαστήριο να ερμηνεύσει διάταξη σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης και αντίθετα με την προγενέστερη εθνική κρίση, που καλύπτεται από το δεδικοσμένο. Έτσι, κατά το Δικαστήριο, η αρχή του δεδικοσμένου που απορρέει από αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων δεν συνιστά, αφ' εαυτής, λόγο απαραδέκτου της αίτησης προδικαστικής απόφασης.

Τέλος, οι εναγόμενες υποστηρίζουν ότι δεν υφίσταται δυνατότητα επίκλησης των Οδηγιών μεταξύ ιδιωτών, χωρίς να έχει μεσολαβήσει πράξη μεταφοράς στο εθνικό δίκαιο. Πράγματι, δυνάμει του άρθρου 288 εδ. γ' της ΣΛΕΕ, εν αντιθέσει προς τους Κανονισμούς και τις Αποφάσεις, οι Οδηγίες απευθύνονται αποκλειστικά προς τα κράτη μέλη⁹. Ως εκ τούτου, όπως κάνει δεκτό το Δικαστήριο, κατ' αρχήν, οι Οδηγίες δεν αναπτύσσουν άμεση ισχύ και δεν δημιουργούν αγώγιμα δικαιώματα, στις ιδιωτικούς δικαίου διαφορές, ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων¹⁰.

7. Πρβλ. τις Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέα J. Kokott, 14.12.2023, ECLI:EU:C:2023:990, σημ. 54-55, η οποία επισημαίνει μεν ότι το αιτούν δικαστήριο επικαλείται συλλήβδην ενωσιακές διατάξεις, χωρίς να εκθέτει λεπτομερώς τους λόγους που πρέπει να ερμηνευθούν όλες, ωστόσο καταλήγει και η Γεν. Εισαγγελέας στο συμπέρασμα ότι το αντικείμενο των προδικαστικών ερωτημάτων συνάγεται επαρκώς.

8. ΔΕΕ C-116/20, *Avio Lucos*, 07.04.2022, ECLI:EU:C:2022:273, σκ. 97-104. Πρόκειται για τις λεγόμενες διαφορές «τρίτης γενιάς», που άπτονται ζητημάτων που έχουν κριθεί μεν σε τελευταίο βαθμό εντός των εννόμων τάξεων, αλλά εμπíπτουν στο πλαίσιο εφαρμογής και υπεροχής του ενωσιακού δικαίου. Βλ. Ε. ΠΡΕΒΕΔΟΥΡΟΥ, Η αρχή του δεδικοσμένου των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων υπό το πρίσμα της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης (ΔΕΕ της 11ης Νοεμβρίου 2015, C-505/14, *Klausner Holz Niedersachsen GmbH*), Υποστήριξη διδασκαλίας, 12.03.2016, διαθέσιμο στο www.prevedourou.gr.

9. Β. ΣΚΟΥΡΗΣ, Συνθήκη της Λισσαβώνας Ερμηνεία κατ' άρθρον, εκδ. Σάκκουλα, 2020, άρθρο 288, σ. 1839.

10. Πάντως, όπως τονίζει και η Γεν. Εισαγγελέας, ό.π., σημ. 62, μέσω της σύμφωνης προς την Οδηγία ερμηνείας, οι Οδηγίες δεν στερούνται παντελώς αποτελεσμάτων στο πλαίσιο των διαφορών

Ωστόσο, επί τη βάσει της διαπλαστικής του νομολογίας¹¹, στην έννοια του κράτους ως αποδέκτη των Οδηγιών εντάσσονται «οργανισμοί ή φορείς, ακόμη και ιδιωτικού δικαίου, οι οποίοι υπόκεινται στην εποπτεία ή στον έλεγχο δημόσιας αρχής ή οι οποίοι έχουν επιφορτιστεί από κράτος μέλος με την εκτέλεση αποστολής δημοσίου συμφέροντος και διαθέτουν, προς τούτο, υπέρμετρες εξουσίες σε σχέση με εκείνες που απορρέουν από τους εφαρμοστέους στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών κανόνες». Εν προκειμένω, το Δικαστήριο απέρριψε και τον τρίτο λόγο απαραδέκτου, καθώς το χαλβουργείο, με απόφαση της Ιταλικής Κυβέρνησης, χαρακτηρίστηκε ως «βιομηχανική εγκατάσταση εθνικής στρατηγικής σημασίας», με διοίκηση διοριζόμενη κυβερνητικά και, επομένως, εξομοιώνεται με το ιταλικό κράτος, το οποίο δεν επιτρέπεται να επωφεληθεί από την πλημμελή - από το ίδιο - μεταφορά της Οδηγίας στην εσωτερική έννομη τάξη¹².

II. Η εκτίμηση της βλάβης για την υγεία ως αναπόσπαστο μέρος της άδειας¹³

Αρχικά, υπενθυμίζεται ότι με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα το αιτούν δικαστήριο διερωτάται εάν, κατά την Οδηγία, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να προβλέψουν ότι η εκτίμηση της βλάβης για την ανθρώπινη υγεία αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της διαδικασίας χορήγησης ή επανεξέτασης της ολοκληρωμένης περιβαλλοντικής άδειας. Η Ιταλική Κυβέρνηση, από την πλευρά της, υποστηρίζει ότι η Οδηγία δεν προβλέπει ρητά την εκτίμηση της βλάβης για την υγεία ως απαραίτητη προϋπόθεση της διαδικασίας αδειοδότησης, ισχυρισμός που κατ' αρχήν ευσταθεί.

Σύμφωνα με το άρθρο 11 στ. α' της Οδηγίας, τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα για να εξασφαλίσουν ότι οι εγκαταστάσεις τηρούν όλα τα κατάλληλα προληπτικά μέτρα¹⁴ για να αποτραπεί η πρόκληση σημαντικής (άρθρο 11 στ. γ') «ρύπανσης». Μεταξύ των μέτρων αυ-

μεταξύ ιδιωτών, πράγμα που σημαίνει ότι αυτές μπορούν να αναπτύξουν έστω και εμμέσως τα αποτελέσματά τους και σε τέτοιες διαφορές.

11. ΔΕΕC-383/21, *Sambre & Biesme*, 22.12.2022, ECLI:EU:C:2022:1022, σκ. 36.

12. Όπως επεσήμανε και η Γεν. Εισαγγελέας, ό.π., σημ. 64, η οποία υπογραμμίζει ότι το Ιταλικό Δημόσιο κατέχει σχεδόν το 40% των μετοχών του χαλβουργείου.

13. Σκ. 66-105 της σχολιαζόμενης αποφάσεως.

14. Βλ. τις Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέας, ό.π., σημ. 74-84, η οποία επισημάνει τη διαφορά των όρων «προληπτικά μέτρα», αφενός (πλειονότητα των μεταφράσεων, συμπεριλαμβανομένης της ελληνικής), και «μέτρα προφύλαξης», αφετέρου (γερμανική μετάφραση). Η διαφορά των όρων, κατά τη Γεν. Εισαγγελέα, έγκειται στο ότι «η προφύλαξη καλύπτει και καταστάσεις αβεβαιότητας ως προς τους κινδύνους, ενώ η αρχή της προληπτικής δράσης περιορίζεται στη λήψη μέτρων προστασίας, όταν είναι γνωστοί οι κίνδυνοι που πρέπει να αντιμετωπιστούν».

τών προκρίνεται η εφαρμογή των λεγόμενων «Βέλτιστων Διαθέσιμων Τεχνικών» (ΒΔΤ), που αποτελούν σημείο αναφοράς για τον καθορισμό των όρων αδειοδότησης των εγκαταστάσεων (άρθρο 11 στ. β')¹⁵. Το Δικαστήριο, λαμβάνοντας υπόψιν τον σκοπό και το πνεύμα της Οδηγίας, και ιδίως τη στενή αλληλεξάρτηση της προστασίας του περιβάλλοντος, αφενός, και της ανθρώπινης υγείας, αφετέρου, αποφαίνεται ότι η έννοια της «ρύπανσης»¹⁶, ερμηνευόμενη υπό το πρίσμα του άρθρου 191 της ΣΛΕΕ και των άρθρων 35 και 37 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: ΧΘΔΕΕ), καταλαμβάνει τις βλάβες που προκαλούνται ή ενδέχεται να προκληθούν τόσο στο περιβάλλον όσο και στην ανθρώπινη υγεία¹⁷. Επομένως, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να προβλέπουν ότι η προηγούμενη εκτίμηση των επιπτώσεων της βιομηχανικής δραστηριότητας τόσο στο περιβάλλον όσο και στην ανθρώπινη υγεία πρέπει να αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα των διαδικασιών για την αδειοδότηση.

Στο σημείο αυτό, προς επίρρωση της ανωτέρω ερμηνείας, το ΔΕΕ μνημονεύει νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής: ΕΔΔΑ), επιβεβαιώνοντας έτσι τον «διάλογο» που υφίσταται μεταξύ των δύο δικαιοδοτικών οργάνων¹⁸. Συγκεκριμένα, το ΔΕΕ επικαλείται την υπόθεση *Cordella κ.ά. κατά Ιταλίας* της 24ης Ιανουαρίου 2019¹⁹, όπου το ΕΔΔΑ καταδίκασε την

15. Οι ΒΔΤ προσδιορίζονται για κάθε τύπο δραστηριότητας στα έγγραφα αναφοράς «Best Available Techniques Reference Documents – BREFS», τα οποία εκδίδονται από το Ευρωπαϊκό Γραφείο που εδρεύει στη Σεβίλλη, ως Αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με τίτλο «Συμπεράσματα ΒΔΤ», και αποτελούν τη βάση για τον καθορισμό των όρων αδειοδότησης και συγκεκριμένα των οριακών τιμών εκπομπών για τις ρυπογόνες ουσίες που εκπέμπονται από μια μονάδα (άρθρο 13 παρ. 4).

16. Ως «ρύπανση» νοείται, σύμφωνα με το άρθρο 3 σημ. 2, «η άμεση ή έμμεση εισαγωγή στην ατμόσφαιρα, τα ύδατα ή το έδαφος, ως αποτέλεσμα ανθρώπινης δραστηριότητας, ουσιών, κραδασμών, θερμότητας ή θορύβου που ενδέχεται να βλάψουν την ανθρώπινη υγεία ή το περιβάλλον, να υποβαθμίσουν υλικά αγαθά, να παραβιάσουν ή να εμποδίσουν την ψυχαγωγική λειτουργία καθώς και τις άλλες νόμιμες χρήσεις του περιβάλλοντος».

17. Η ανωτέρω ερμηνεία εναρμονίζεται με την πρόσφατη επιλογή του ευρωπαϊκού νομοθέτη, όπου κατά την τροποποίηση της επίμαχης Οδηγίας από την Οδηγία (ΕΕ) 2024/1785, της 24ης Απριλίου 2024, ρητά ορίζεται πλέον ότι ως «βέλτιστες» τεχνικές «νοούνται οι πλέον αποτελεσματικές όσον αφορά την επίτευξη υψηλού γενικού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος στο σύνολό του, συμπεριλαμβανομένης της προστασίας της ανθρώπινης υγείας και του κλίματος».

18. Βλ. ομιλία του Προέδρου του ΔΕΕ, Κ. LENAERTS, *The ECHR and the CJEU: Creating Synergies in the Field of Fundamental Rights Protection*, 26.01.2018.

19. ΕΔΔΑ *Cordella κ.ά. κατά Ιταλίας* (Προσφυγές Νος 54414/13 και 54264/15), απόφαση της 24ης Ιανουαρίου 2019.

Ιταλία για παράλειψη των εθνικών αρχών να λάβουν μέτρα για την αντιμετώπιση της ρύπανσης που προκαλείται στην επαρχία του Τάραντα από το χαλυβουργείο. Αξίζει να επισημανθεί ότι, μολονότι, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής: ΕΣΔΑ) δεν κατοχυρώνει ρητά την προστασία του περιβάλλοντος, το ΕΔΔΑ με τη νομολογία του, και στηριζόμενο κυρίως στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ για το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, προβαίνει σε περιφρούρηση του δικαιώματος στο περιβάλλον²⁰.

III. Συνεκτίμηση όλων των εκπεμπόμενων επιβλαβών ουσιών²¹

Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητά να διευκρινιστεί αν η Οδηγία έχει την έννοια ότι, για τη χορήγηση ή επανεξέταση της ολοκληρωμένης περιβαλλοντικής άδειας, η αρμόδια εθνική αρχή αρκεί να λάβει υπόψη τις ρυπαντικές ουσίες που εκ των προτέρων είχαν προβλεφθεί με βάση τη φύση και το είδος της ασκούμενης βιομηχανικής δραστηριότητας ή πρέπει να συνεκτιμά όλες τις επιστημονικά αναγνωρισμένες ως επιβλαβείς ρυπαντικές ουσίες που πιθανόν εκπέμπονται.

Κατά το άρθρο 14 παρ. 1 στ. α' της Οδηγίας, η άδεια, που χορηγούν οι αρμόδιες εθνικές αρχές, πρέπει να περιλαμβάνει οριακές τιμές εκπομπών, που αφορούν όχι μόνο τις ρυπαντικές ουσίες που απαριθμούνται στο παράρτημα II της Οδηγίας²², αλλά και εκείνες που είναι πιθανόν να εκπέμπονται από την οικεία εγκατάσταση σε σημαντικές ποσότητες²³. Επομένως, μόνον εκπομπές που έχουν ήσσοнос σημασίας επίδραση στο περιβάλλον και την ανθρώπινη υγεία εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 14 παρ. 1 στ. α' και άρα η έλλειψη οριακών τιμών εκπομπών μόνο για αυτές δεν επηρεάζει την ισχύ της χορηγούμενης άδειας.

Συνεπώς, κατά την κρίση του Δικαστηρίου, και αντιθέτως προς τα όσα υποστηρίζουν η Ilva και η Ιταλική Κυβέρνηση, η επανεξέταση της άδειας δεν μπορεί να περιορίζεται

στον καθορισμό οριακών τιμών μόνο για τις ρυπαντικές ουσίες, των οποίων η εκπομπή μπορούσε να προβλεφθεί και οι οποίες ελήφθησαν υπόψη κατά την αρχική διαδικασία αδειοδότησης²⁴, αλλά πρέπει να συνεκτιμά επίσης και άλλες ρυπαντικές ουσίες, που ενδέχεται να εκπέμπονται και οι οποίες κατά την επιστημονική κοινότητα χαρακτηρίζονται ως επιβλαβείς για το περιβάλλον και την ανθρώπινη υγεία.

IV. Επανελημμένες παρατάσεις της προθεσμίας συμμόρφωσης²⁵

Με το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν είναι επιτρεπτό κατά την Οδηγία να παρατείνεται επανελημμένα από την εθνική νομοθεσία η προθεσμία για τη συμμόρφωση ενός φορέα εκμετάλλευσης με τα μέτρα προστασίας της υγείας και του περιβάλλοντος. Εν προκειμένω, κρίνεται απαραίτητη η χρονολογική παράθεση των κρίσιμων πραγματικών περιστατικών.

Η ολοκληρωμένη περιβαλλοντική άδεια χορηγήθηκε στο χαλυβουργείο Ilva στις 4 Αυγούστου 2011. Αξίζει να σημειωθεί ότι η προθεσμία για τη συμμόρφωση των ήδη υφιστάμενων εγκαταστάσεων, όπως η Ilva, ήταν η 30ή Οκτωβρίου 2007, σύμφωνα με τις προϊσχύουσες Οδηγίες 96/61/ΕΚ και 2008/1/ΕΚ σχετικά με την ολοκληρωμένη πρόληψη και τον έλεγχο της ρύπανσης. Για τη χορήγηση της περιβαλλοντικής άδειας τέσσερα χρόνια μετά τη λήξη της προθεσμίας, φαίνεται να έπαιξε ρόλο η κατάδικη της Ιταλίας από το ΔΕΕ για μη τήρηση της Οδηγίας 2008/1/ΕΚ τον Μάρτιο του 2011²⁶. Περίπου έναν χρόνο αργότερα, τον Ιούλιο του 2012, το Πρωτοδικείο του Τάραντα διέταξε την προληπτική κατάσχεση, χωρίς δικαίωμα χρήσης, μέρους του εξοπλισμού του χαλυβουργείου, μετά από τα αποτελέσματα επιδημιολογικής έρευνας, που έδειξαν ότι οι αναθυμιάσεις που εκλύονταν από το χαλυβουργείο έβλαπταν σοβαρά το περιβάλλον και την

20. Κ. ΧΡΥΣΟΓΟΝΟΣ, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, 5η έκδ., 2023, σ. 838. Βλ. ΕΔΔΑ *Lopez Ostra κατά Ισπανίας* (Προσφυγή Νο 16798/90), απόφαση της 9ης Δεκεμβρίου 1994, όπου για πρώτη φορά το ΕΔΔΑ καταδίκασε κράτος για μη λήψη μέτρων προς διασφάλιση της κατοικίας (άρθρο 8 της ΕΣΔΑ), λόγω σημαντικής ρύπανσης του περιβάλλοντος από επιχείρηση κοντά στην οικία της προσφεύγουσας.

21. Σκ. 106-122 της σχολιαζόμενης αποφάσεως.

22. Στο παράρτημα II της Οδηγίας περιλαμβάνεται κατάλογος ρυπαντικών ουσιών της ατμόσφαιρας και των υδάτων.

23. Για το χαλυβουργείο Ilva, αυτό αφορά ιδίως τα αιωρούμενα μικροσωματίδια ΑΣ10 και ΑΣ2,5. Μάλιστα, η Ιταλία έχει καταδικαστεί από το ΔΕΕ για υπέρβαση, κατά τρόπο συστηματικό και διαρκή, των οριακών τιμών για τις συγκεντρώσεις σωματιδίων ΑΣ10. ΔΕΕ C-644/18, *Επιτροπή κατά Ιταλίας (Valeurs limites – PM10)*, 10.11.2020, ECLI:EU:C:2020:895.

24. Αυτό θα ήταν εύλογο μόνο σε περίπτωση χορήγησης άδειας σε νέες εγκαταστάσεις, που εκ των πραγμάτων δεν γίνεται να αξιολογηθούν πορίσματα των μετέπειτα πράγματι εκπεμπόμενων ουσιών. Βλ. τις Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέα, *ο.π.*, σημ. 126.

25. Σκ. 123-132 της σχολιαζόμενης αποφάσεως.

26. ΔΕΕ C-50/10, *Ευρωπαϊκή Επιτροπή/Ιταλική Δημοκρατία*, 31.03.2011, ECLI:EU:C:2011:200. Σε ευρωπαϊκό επίπεδο ακολούθησαν, επίσης, ένα Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2012, σχετικά με μια νέα βιώσιμη και ανταγωνιστική βιομηχανία χάλυβα, βάσει ληφθείσας αναφοράς 2012/2905(RSP) και δύο προειδοποιητικές επιστολές της Επιτροπής, τον Σεπτέμβριο του 2013 και τον Απρίλιο του 2014, με τις οποίες ζητούνταν από τις ιταλικές αρχές να λάβουν μέτρα, προκειμένου η λειτουργία του εργοστασίου Ilva να συμμορφωθεί με την Οδηγία για τις βιομηχανικές εκπομπές. Βλ. Δελτίο Τύπου "Environment: European Commission urges Italy to address severe pollution issues at Europe's biggest steel plant". European Commission – IP-14-1151, 16 October 2014.

υγεία των εργαζομένων και των κατοίκων της περιοχής²⁷.

Ωστόσο, έκτοτε, και για συνολικό διάστημα 11 περίπου χρόνων, η παραγωγή του χαλυβουργείου συνεχίστηκε, δυνάμει ειδικών, κατά παρέκκλιση, κανόνων, παρά τις απαγορεύσεις της δικαστικής αρχής. Εκδόθηκαν συνολικά πέντε πράξεις νομοθετικού περιεχομένου ("Save Ilva" decree αριθ. 207/2012, 61/2013, 1/2015, 98/2016, 244/2016) με ισάριθμους κυρωτικούς νόμους και δύο πρωθυπουργικές αποφάσεις (αριθ. 105/2014, 229/2017), που επέτρεπαν τη συνέχιση της επίμαχης βιομηχανικής δραστηριότητας, παρατείνοντας την προθεσμία συμμόρφωσης προς τις απαιτήσεις της ολοκληρωμένης περιβαλλοντικής άδειας.

Ειδικότερα, με την με αριθ. 207/2012 πράξη (άρθρο 1 παρ. 1) προβλέφθηκε στο ιταλικό δίκαιο ότι η λειτουργία «βιομηχανικής εγκατάστασης εθνικής στρατηγικής σημασίας», εφόσον είναι απαραίτητη για τη διατήρηση των θέσεων εργασίας και της παραγωγής, μπορεί να συνεχιστεί για χρονικό διάστημα που δεν υπερβαίνει τους 36 μήνες, ακόμη και αν διατάχθηκε η κατάσχεση των εγκαταστάσεων, ήτοι μέχρι τις 3 Δεκεμβρίου 2015. Ακολούθησαν επανειλημμένες παρατάσεις της ανωτέρω προθεσμίας συμμόρφωσης μέχρι η με αριθ. 244/2016 πράξη να παρατείνει οριστικά την επίμαχη προθεσμία έως τις 23 Αυγούστου 2023.

Κατά την Ιταλική Κυβέρνηση, οι επανειλημμένες παρατάσεις αποτελούσαν το αποτέλεσμα της ισόρροπης στάθμισης ανάμεσα στην επιτακτική ανάγκη της διατήρησης των θέσεων εργασίας και της προστασίας του περιβάλλοντος²⁸, όπως η θέση αυτή είχε επικυρωθεί από το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ιταλίας²⁹. Μάλιστα, το ιταλικό κράτος φαίνεται να είχε σύμμαχό του και την ιδιαίτερως ελαστική διατύπωση της Οδηγίας στην αιτιολογική σκ. 43³⁰. Έτσι, σύμφωνα με την επίμαχη αιτιολογική σκέψη,

27. A. LUCIFORA / F. BIANCO / G.M. VAGLIASINDI, Environmental crime and corporate mis-compliance: A case study on the ILVA steel plant in Italy. Study in the framework of the EFFACE research project, Catania: University of Catania, 2015, σ. 13.

28. Ο επιτακτικός χαρακτήρας διατήρησης της λειτουργίας του χαλυβουργείου διαφαίνεται στα αριθμητικά δεδομένα που επικαλούνται οι A. LUCIFORA / F. BIANCO / G.M. VAGLIASINDI, ό.π., σ. 18. Η παραγωγή χάλυβα της Ilva αντιπροσωπεύει περίπου το 40% της εθνικής ζήτησης. Εάν η Ιταλία αναγκαστεί να εισάγει μια τέτοια ποσότητα, θα της κόστιζε περίπου 9 δισ. ευρώ.

29. Το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ιταλίας, στην απόφασή του με αριθ. 85/2013, διαθέσιμη: <https://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=2013&numero=85>, όπου κρίνεται η συνταγματικότητα της πράξης 207/2012, κατέληξε ότι οι ειδικοί κανόνες για το χαλυβουργείο επιτυγχάνουν πράγματι την εύλογη ισορροπία των διακυβευόμενων συμφερόντων, δηλαδή της προστασίας της υγείας και του περιβάλλοντος, αφενός, και της απασχόλησης, αφετέρου.

30. Ομοίως, έρεισμα της παράτασης της προθεσμίας συνιστά και το

μπορεί να παρασχεθεί «επαρκής χρόνος» για την τεχνική προσαρμογή των υφιστάμενων εγκαταστάσεων στις νέες απαιτήσεις της παρούσας Οδηγίας. Κατά το Δικαστήριο, ο προσδιορισμός του «επαρκούς χρόνου» ανατίθεται στο αιτούν δικαστήριο, το οποίο θα πρέπει να συνεκτιμήσει, αφενός, την έκταση της μεταβατικής περιόδου και, αφετέρου, τη σοβαρότητα της βλάβης στο περιβάλλον και την ανθρώπινη υγεία.

Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, αν διαπιστωθεί από το αιτούν δικαστήριο σοβαρός και άμεσος κίνδυνος για την υγεία των ανθρώπων ή αρνητική επίπτωση στο περιβάλλον, θα πρέπει να εφαρμοστεί αμελλητί το άρθρο 8 παρ. 2 της Οδηγίας, το οποίο προβλέπει αναστολή λειτουργίας της εγκατάστασης, μέχρις ότου αποκατασταθεί η συμμόρφωση. Επομένως, η κρίση του Δικαστηρίου είναι σαφής: το κράτος μέλος οφείλει να αναστείλει τη λειτουργία του χαλυβουργείου, εφόσον κατά το αιτούν δικαστήριο πληρούνται οι προϋποθέσεις του άρθρου 8 παρ. 2.

V. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Η δέσμευση του ενωσιακού δικαίου στην προστασία του περιβάλλοντος και της ανθρώπινης υγείας προκύπτει κατά τη συνδυασμένη ερμηνεία της Οδηγίας 2010/75/ΕΕ περί βιομηχανικών εκπομπών, του άρθρου 191 της ΣΛΕΕ και των άρθρων 35 και 37 του ΧΘΔΕΕ. Από τις ως άνω διατάξεις συνάγεται ότι η προστασία της ποιότητας του περιβάλλοντος και η προστασία της υγείας του ανθρώπου είναι δύο στενά συνδεδεμένες έννοιες, που αποτελούν κυρίαρχες συνιστώσες της πολιτικής της Ένωσης στον τομέα του περιβάλλοντος. Πρόκειται για μια ηχηρή ήττα του χαλυβουργείου Ilva και του ιταλικού κράτους, όπου το Δικαστήριο απορρίπτει συλλήβδην τους αμυντικούς ισχυρισμούς τους, κάνοντας δεκτό ότι ως «ρύπανση» νοείται τόσο η βλάβη του περιβάλλοντος όσο και η βλάβη της ανθρώπινης υγείας, απαιτώντας, μάλιστα, η προηγούμενη εκτίμηση των επιπτώσεων της βιομηχανικής δραστηριότητας τόσο στο περιβάλλον όσο και στην ανθρώπινη υγεία να αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα των διαδικασιών για τη χορήγηση ή την επανεξέταση της άδειας. Μάλιστα, η εν λόγω εκτίμηση θα πρέπει να περιλαμβάνει και ρυπαντικές ουσίες που αναγνωρίζονται επιστημονικά ως επιβλαβείς, ανεξαρτήτως αν ήταν προβλέψιμες κατά τη φύση και το είδος της ασκούμενης βιομηχανικής δραστηριότητας. Τέλος, εφόσον κατά τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, τα οποία κρίνονται από το αιτούν δικαστήριο, διαπιστωθεί άμεσος κίνδυνος για την υγεία των ανθρώπων ή αρνητική επίπτωση στο περιβάλλον, θα πρέπει να ανασταλεί η λειτουργία της εγκατάστασης, μη επιτρεπόμενης της παράτασης της προθεσμίας συμμόρφωσης.

άρθρο 21 παρ. 3 της Οδηγίας, που προέβλεπε προθεσμία τεσσάρων ετών από τη δημοσίευση των αποφάσεων περί των συμπερασμάτων ΒΔΤ, εν προκειμένω έως τις 28 Φεβρουαρίου 2016, για την προσαρμογή των όρων αδειοδότησης στις νέες τεχνικές.

► **Η ταύτιση με την αξία της ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών ως βάσιμος φόβος δίωξης**

Ανήλικα κορίτσια που ταυτίζονται πραγματικά με την αξία της ισότητας των φύλων μπορούν να θεωρηθούν μέλη «ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας» του άρθρου 10, στοιχείο δ' της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ και να τους αναγνωριστεί το καθεστώς πρόσφυγα.

προδικαστική παραπομπή – Χώρος Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης – κοινή πολιτική στον τομέα του ασύλου – Οδηγία 2011/95/ΕΕ – προϋποθέσεις χορήγησης του καθεστώτος πρόσφυγα – άρθρο 2, στοιχεία δ' και ε' – λόγοι δίωξης – άρθρο 10 παρ. 1, στοιχείο δ' και παρ. 2 – «ιδιότητα μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας» – άρθρο 4 – αξιολόγηση των γεγονότων και περιστάσεων σε εξατομικευμένη βάση – Οδηγία 2013/32/ΕΕ – άρθρο 10 παρ. 3 – προϋποθέσεις για την εξέταση των αιτήσεων διεθνούς προστασίας – άρθρο 24 παρ. 2 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – υπέρτατο συμφέρον του παιδιού – προσδιορισμός – ανήλικες υπήκοοι τρίτης χώρας οι οποίες, συνεπεία της διαμονής τους σε κράτος μέλος, ταυτίζονται με τη θεμελιώδη αξία της ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών

ΔΕΕ C-646/21, Staatssecretaris van Justitie en Veiligheid (Femmes s'identifiant à la valeur de l'égalité entre les sexes), 11.06.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: K. Lenaerts, Εισηγητής: N. Ričarra, Γεν. Εισαγγελέας: A. M. Collins, ECLI:EU:C:2024:487 – Προδικαστική παραπομπή

Τον Σεπτέμβριο του 2015, οι προσφεύγουσες Κ και Λ εγκατέλειψαν μαζί με τους γονείς τους τη χώρα καταγωγής τους, το Ιράκ. Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, ενόσω οι προσφεύγουσες ήταν ανήλικες, 10 και 12 ετών συγκεκριμένα, υπέβαλαν αιτήσεις διεθνούς προστασίας στις ολλανδικές αρχές, οι οποίες απορρίφθηκαν οριστικώς. Το 2018, και ενόσω παρέμεναν ανήλικες, οι προσφεύγουσες υπέβαλαν εκ νέου αιτήσεις διεθνούς προστασίας, οι οποίες όμως επίσης απορρίφθηκαν ως αβάσιμες. Οι προσφεύγουσες άσκησαν προσφυγές ενώπιον του Πρωτοδικείου της Χάγης κατά των αποφάσεων αυτών. Στην επ' ακροατηρίου συζήτηση, οι προσφεύγουσες υποστήριξαν ότι, λόγω της μακράς διαμονής τους στις Κάτω Χώρες κατά την περίοδο της ζωής τους που θεωρείται κρίσιμη για τη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους, έχουν πλέον υιοθετήσει τις αξίες, τους κανόνες και τους τρόπους συμπεριφοράς των Ολλανδών συνομηλίκων τους. Κυρίως προέβαλαν το ζήτημα της ισότητας φύλων και των δικαιωμάτων των γυναικών στις Κάτω Χώρες, αλλά και στην Ευρώπη εν γένει, σε αντίθεση με την κατάσταση που επικρατεί επί των ιδίων ζητημάτων στη χώρα καταγωγής τους. Δεδομένου ότι θα τους ήταν αδύνατον να αποκηρύξουν αυτές τις αξίες, τους κανόνες και τους τρόπους συμπεριφοράς κατόπιν της επιστροφής τους στο Ιράκ, ζητούν να τους

χορηγηθεί διεθνής προστασία, καθώς φοβούνται ότι, σε περίπτωση επιστροφής στη χώρα καταγωγής τους, θα εκτεθούν σε κίνδυνο δίωξης λόγω της ταυτότητας αυτής που έχουν διαμορφώσει στις Κάτω Χώρες.

Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται ως προς την ερμηνεία της έννοιας της «ιδιότητας μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας» κατά το άρθρο 10, στοιχείο δ' της Οδηγίας 2011/95, καθώς επίσης και για τον τρόπο που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το υπέρτατο συμφέρον του παιδιού κατά το άρθρο 24 παρ. 2 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Παρατηρήσεις

Όλγα Μιχαλοπούλου*

Ι. Λίγα λόγια για την Οδηγία 2011/95/ΕΕ και τα ερμηνευτικά ζητήματα

Η Οδηγία 2011/95/ΕΕ¹ της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας αποτελεί το βασικό νομοθέτημα για την πολιτική ασύλου της Ένωσης. Για τον λόγο αυτό, θα πρέπει οι διατάξεις αυτής να ερμηνεύονται όπως ορίζεται από το άρθρο 78 της ΣΛΕΕ. Πιο συγκεκριμένα, στην παρ. 1 του εν λόγω άρθρου αναφέρεται ρητώς ότι η πολιτική ασύλου, άρα και η συγκεκριμένη Οδηγία, θα πρέπει να συνάδει με τη Σύμβαση της Γενεύης του 1951, η οποία από κοινού με το Πρωτόκολλο του 1967 αυτής αποτελούν τον ακρογωνιαίο λίθο του διεθνούς νομικού καθεστώτος για την προστασία των προσφύγων, καθώς και με άλλες συναφείς συμβάσεις. Μεγάλη βαρύτητα δίνεται και στα εκδιδόμενα από την Ύπατη Αρμοστεία για τους Πρόσφυγες έγγραφα για την ερμηνεία της Οδηγίας, καθώς και στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης². Επίσης, όπως έχει ήδη κριθεί από το Δικαστήριο, «συναφείς

* Master 1, ΜΔΕ, Δικηγόρος, Υπότροφος «Δ. Ευρυγένη», ΚΔΕΟΔ

1. Οδηγία 2011/95/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Δεκεμβρίου 2011, σχετικά με τις απαιτήσεις για την αναγνώριση των υπηκόων τρίτων χωρών ή των απάτριδων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, για ένα ενιαίο καθεστώς για τους πρόσφυγες ή για τα άτομα που δικαιούνται επικουρική προστασία και για το περιεχόμενο της παρεχόμενης προστασίας, διαθέσιμη στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/el/TXT/?uri=CELEX%3A32011L0095>.

2. Βλ. τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Μ. Α. Collins, σημ. 19-20, 13.07.2023, ECLI:EU:C:2023:581, επί της υπόθεσης την οποία αφορά η σχολιαζόμενη απόφαση.

συμβάσεις» οι οποίες λαμβάνονται υπόψη κατά την ερμηνεία είναι η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας, γνωστή και ως Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης, και η Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεως κατά των γυναικών, γνωστή ως CEDAW³. Ερμηνεύοντας το κείμενο της Οδηγίας κατ' αυτόν τον τρόπο δίνεται μεγάλη βαρύτητα στον παράγοντα του «φύλου», γεγονός πολύ σημαντικό για την ενδυνάμωση και την προστασία των δικαιωμάτων των γυναικών στον ευρωπαϊκό χώρο. Η ερμηνεία αυτή μαρτυρά τη γενικότερη τάση του Δικαστηρίου τα τελευταία χρόνια για την ενίσχυση και προστασία των δικαιωμάτων των γυναικών.

II. Η έννοια της «ιδιαιτέρως κοινωνικής ομάδας» και η σύνδεσή της με τις αξίες της Ένωσης

Το άρθρο 10 της Οδηγίας 2011/95 αναφέρεται στα στοιχεία που λαμβάνονται υπόψη κατά την αξιολόγηση των λόγων δίωξης, κάνοντας ιδιαίτερη μνεία στην έννοια της «ιδιαιτέρως κοινωνικής ομάδας», μίας έννοιας που είναι δύσκολο να προσδιορισθεί. Οι κατευθυντήριες γραμμές της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Υποστήριξης για το Άσυλο (EASO) ορίζουν ότι η «ιδιαιτέρως κοινωνική ομάδα» προσδιορίζεται βάσει δύο σωρευτικών στοιχείων⁴. Κατά πρώτον, απαιτείται η ύπαρξη ενός κοινού χαρακτηριστικού και, κατά δεύτερον, η ομάδα να έχει ιδιαίτερη ταυτότητα στην οικεία χώρα. Η έννοια του κοινού χαρακτηριστικού, ωστόσο, είναι επίσης ευρεία. Κοινό χαρακτηριστικό μπορεί να θεωρηθεί ένα εγγενές χαρακτηριστικό ή κοινό ιστορικό παρελθόν το οποίο δεν μπορεί να μεταβληθεί ή ένα χαρακτηριστικό ή μια πεποίθηση τόσο θεμελιώδους σημασίας για την ταυτότητα ή τη συνείδηση ώστε ένα πρόσωπο να μην πρέπει να αναγκάζεται να αποκηρύξει.

Όπως έχει ήδη κριθεί από προηγούμενη νομολογία του Δικαστηρίου, το ανήκειν στο γυναικείο φύλο συνιστά από μόνο του ένα εγγενές χαρακτηριστικό και, ως εκ τούτου, αρκεί για να μπορεί να γίνει δεκτό ότι πληρούται η πρώτη αυτή προϋπόθεση⁵. Άλλωστε, το ίδιο το άρθρο

10 υπογραμμίζει τη σημασία που δίνεται στον παράγοντα του φύλου κατά τον καθορισμό της ιδιότητας μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας. Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται και από τις κατευθυντήριες γραμμές της Ύπατης Αρμοστείας για τους Πρόσφυγες για τη διεθνή προστασία, όπου αναφέρεται ρητώς ότι «το φύλο μπορεί να εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της κοινωνικής ομάδας. [...] Τα χαρακτηριστικά τους τις ξεχωρίζουν ως κοινωνική ομάδα και σε κάποιες χώρες υπομένουν διαφορετικά κριτήρια και επίπεδο μεταχείρισης»⁶.

Η ιδιαίτερη σημασία, όμως, της σχολιαζόμενης απόφασης έγκειται στο σκέλος του «κοινού χαρακτηριστικού με την έννοια του κοινού ιστορικού παρελθόντος το οποίο δεν μπορεί να μεταβληθεί ή ενός χαρακτηριστικού ή μίας πεποίθησης τόσο θεμελιώδους σημασίας για την ταυτότητα ή τη συνείδηση ώστε ένα πρόσωπο να μην πρέπει να αναγκάζεται να αποκηρύξει». Το Δικαστήριο, λοιπόν, με τη συγκεκριμένη απόφαση αναγνώρισε ρητώς ως τέτοιο κοινό χαρακτηριστικό την πραγματική ταύτιση ανήλικων κοριτσιών με τη θεμελιώδη αξία της ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών κατά τη διαμονή τους για μεγάλο χρονικό διάστημα σε κράτος μέλος της Ένωσης. Αποδίδει, λοιπόν, στα άτομα αυτά την ιδιότητα μέλους «ιδιαιτέρως κοινωνικής ομάδας», ιδιότητα η οποία αποτελεί «λόγο δίωξης» ικανό να οδηγήσει στην αναγνώριση του καθεστώτος πρόσφυγα.

Είναι αλήθεια ότι το ίδιο το κείμενο της Οδηγίας δεν παρέχει συγκεκριμένο ορισμό της έννοιας «χαρακτηριστικά ή πεποιθήσεις τόσο θεμελιώδους σημασίας για την ταυτότητα ή τη συνείδηση ώστε ένα πρόσωπο να μην πρέπει να αναγκάζεται να τις αποκηρύξει» που χρησιμοποιείται στο άρθρο 10 παρ. 1, στοιχείο δ', αφήνοντας ένα ευρύ περιθώριο ερμηνείας. Ωστόσο, μια πεποίθηση που αφορά θεμελιώδες δικαίωμα μπορεί να θεωρηθεί ως τέτοια. Πιο συγκεκριμένα, η ισότητα των φύλων συνιστά θεμελιώδες δικαίωμα και αξία της Ένωσης, όπως καταγράφεται στα άρθρα 2 και 3 παρ. 3 ΣΕΕ, στο άρθρο 23 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και σε σωρεία άλλων διατάξεων του ενωσιακού δικαίου^{7,8}. Συνεπώς, κατά το Δικαστήριο, η πεποίθηση περί ισότητας των φύλων είναι τόσο θεμελιώδους σημασίας για την ταυτότητα ή τη συνείδηση ώστε ένα πρόσωπο να μην πρέπει να αναγκάζεται να την αποκηρύξει.

να χρειάζεται να διερευνήσει άλλα χαρακτηριστικά της προσωπικής τους κατάστασης. Η υπόθεση βρίσκεται εν εξελίξει και αναμένουμε την τελική απόφαση του Δικαστηρίου. Βλ. Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ανακοινωθέν Τύπου αριθ. 172/23, 09.11.2023, διαθέσιμο στο <https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2023-11/cp230172el.pdf>.

3. ΔΕΕ C-621/21, *Intervyuirasht organ na DAB pri MS (Femmes victimes de violences domestiques)*, 16.01.2024, ECLI:EU:C:2024:47.

4. EASO, Κατευθυντήριες γραμμές της EASO σχετικά με την ιδιότητα μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας. Σειρά πρακτικών οδηγιών της EASO. Μάρτιος 2020, σ. 11, διαθέσιμο στο <https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/EASO-Guidance-MPSG-EL.pdf>.

5. Βλ. ΔΕΕ C-621/21, ό.π., σκ. 49 και τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα J. Richard de la Tour επί της ίδιας απόφασης, σημ. 72 και 73, 20.04.2023, ECLI:EU:C:2023:314. Επίσης, ο ίδιος Γεν. Εισαγγελέας και στην υπόθεση *Bundesamt für Fremdenwesen und Asyl κ.λπ. (Femmes afghanes)* (συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-608/22 και C-609/22), όπου ανέφερε ότι ένα κράτος μέλος μπορεί να διαπιστώσει την ύπαρξη βάσιμου φόβου δίωξης των Αφγανών γυναικών αποκλειστικά και μόνο λόγω του φύλου τους, χωρίς

6. ΔΕΕ C-621/21, ό.π., σκ. 42.

7. Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, σημ. 35.

8. Ε. ΣΑΧΠΕΚΙΔΟΥ, Ευρωπαϊκό Δίκαιο – Α. Γενικές παρατηρήσεις, 3η έκδ., 2021, σσ. 54-58, sakkoulas-online.gr.

Το επιχείρημα που προβάλλουν οι προσφεύγουσες, ότι δηλαδή εάν υποχρεωθούν να επιστρέψουν στο Ιράκ θα τους είναι αδύνατον να συμμορφωθούν προς αξίες, κανόνες και τρόπους συμπεριφοράς που δεν αναγνωρίζουν στις γυναίκες και τα κορίτσια τις ελευθερίες που απολαμβάνουν στις Κάτω Χώρες, η έκφραση των οποίων θα τις εκθέσει σε κίνδυνο διώξεων, δεν εδράζεται απλά στην προτίμησή τους σε έναν συγκεκριμένο – δυτικοποιημένο – τρόπο ζωής, τον οποίο μπορούν να προσαρμόσουν εκ νέου μετά την επιστροφή τους στη χώρα καταγωγής τους, όπως ορισμένες Κυβερνήσεις υποστήριξαν, αλλά στο προαναφερόμενο θεμελιώδες δικαίωμα της ισότητας φύλων, με αποτέλεσμα να μην μπορούν τα κράτη μέλη να το παραβλέψουν. Οι αρμόδιες εθνικές αρχές, στη συγκεκριμένη περίπτωση των Κάτω Χωρών, έχουν λοιπόν υποχρέωση και όχι διακριτική ευχέρεια να προβούν σε αξιολόγηση της κατάστασης των δικαιωμάτων των γυναικών, των κοινωνικών, ηθικών ή νομικών κανόνων στη χώρα καταγωγής των προσφευγουσών και να κρίνουν κατά πόσο τηρείται εκεί η θεμελιώδης ενωσιακή αξία της ισότητας των φύλων⁹,¹⁰. Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη τόσο το αντικειμενικό όσο και το υποκειμενικό στοιχείο για τη στοιχειοθέτηση του «βάσιμου ή δικαιολογημένου φόβου δίωξης»¹¹. Η νομοθεσία της χώρας προέλευσης, ιδίως ο τρόπος που αυτή εφαρμόζεται και ο τρόπος που την εκλαμβάνει κάθε πρόσωπο ανάλογα με τις πεποιθήσεις του, είναι ύψιστης σημασίας παράγοντας¹². Επίσης, το γεγονός ότι οι ίδιες δεν έχουν υποστεί μέχρι στιγμής δίωξη, λόγω της μακράς απουσίας τους από την εν λόγω χώρα, άρα έχουμε μόνο μια πιθανολόγηση του κινδύνου και μια εκτίμηση η οποία δεν στηρίζεται σε προσωπική εμπειρία των προσφευγουσών, δεν υποβαθμίζει τον φόβο δίωξης των προσφευγουσών, καθώς με βάση τα στοιχεία σχετικά με τα δικαιώματα των γυναικών στη χώρα προέλευσής τους είναι δικαιολογημένος ο φόβος τους ότι αργά ή γρήγορα θα αποτελέσουν και οι ίδιες θύματα διώξεων¹³.

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά την κατάσταση και τη νομοθεσία της χώρας καταγωγής των Κ και Λ, σύμφωνα με ετήσιες εκθέσεις διεθνών οργανισμών, τα δικαιώματα των γυναικών στο Ιράκ καταπατώνται ακόμα και σήμερα. Οι γυναίκες ακόμα και στις μέρες μας δεν δύνανται να αποφασίζουν για το μέλλον τους, ενώ πολύ συχνά καθίστανται θύματα των λεγόμενων εγκλημάτων τιμής, δηλαδή ενδοοικογενειακής βίας και αναγκαστικών και παιδικών γάμων, λόγω του πατριαρχικού συστήματος που επικρατεί στη χώρα¹⁴. Συνεπώς, όπως ορθώς έκρινε το Δικαστήριο, είναι πολύ πιθανό οι προσφεύγουσες, με την επιστροφή τους στο Ιράκ, να μην μπορούν να προβαίνουν ελεύθερα στις επιλογές που αφορούν τη ζωή τους, ιδίως ως προς τη μόρφωση και την επαγγελματική σταδιοδρομία, την έκταση και τη φύση των δραστηριοτήτων τους κυρίως στη δημόσια σφαίρα, τη δυνατότητα επίτευξης οικονομικής ανεξαρτησίας μέσω εργασίας εκτός οικίας ή τη δημιουργία οικογένειας, στοιχεία που, όπως αναφέραμε παραπάνω, καθορίζονται από τις διατάξεις της ΣΛΕΕ και του Χάρτη¹⁵. Λόγω του γεγονότος ότι οι Κ και Λ έχουν διαμορφώσει μια ταυτότητα επηρεασμένη τόσο πολύ από τις αξίες της Ένωσης, είναι πολύ πιθανό να παραβιάσουν ορισμένους κανόνες και έθιμα της ιρακινής πατριαρχικής κοινωνίας, με αποτέλεσμα να διατρέχουν πράγματι κίνδυνο να θεωρηθούν ως ιδιαίτερη ομάδα στη χώρα αυτή¹⁶. Το γεγονός αυτό δεν μπορεί να ανατραπεί φυσικά απαιτώντας από τις προσφεύγουσες να αλλάξουν ή να αποκρύψουν την ταυτότητα αυτή με το να απαρνηθούν τα θεμελιώδη δικαιώματά τους, προκειμένου να προσαρμοστούν με τα πατριαρχικά ήθη και έθιμα της χώρας καταγωγής τους¹⁷.

III. Ζητήματα ανηλικότητας: η ηλικία των προσφευγουσών ως κείμενο στοιχείο στην εν λόγω υπόθεση

α. Η διαμόρφωση της προσωπικότητας κατά την περίοδο της εφηβείας

Σημαντικό παράγοντα στη συγκεκριμένη υπόθεση αποτελεί η ηλικία των προσφευγουσών, όχι μόνο κατά την

9. EASO, Κατευθυντήριες γραμμές της EASO σχετικά με την ιδιότητα μέλους ιδιαίτερης κοινωνικής ομάδας. Σειρά πρακτικών οδηγιών της EASO. Μάρτιος 2020, σ. 14 και σκ. 52 της απόφασης ΔΕΕ C-621/21, ό.π.

10. EASO, Πρακτικός οδηγός της EASO: Αναγνώριση προσώπων ως δικαιούχων διεθνούς προστασίας, Σειρά πρακτικών οδηγιών της EASO, σ. 24, διαθέσιμο στο https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/EASO-Practical-Guide-for-international-protection_EL.pdf.

11. Ibid, σ. 20.

12. ΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ ΥΠΑΤΟΥ ΑΡΜΟΣΤΗ ΤΩΝ ΗΝΩΜΕΝΩΝ ΕΘΝΩΝ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ, Εγχειρίδιο για τις διαδικασίες και τα κριτήρια καθορισμού του καθεστώτος των προσφύγων, 6η έκδ., Αθήνα 2009, σσ. 16-18, διαθέσιμο στο <https://www.unhcr.org/gr/wp-content/uploads/sites/10/2017/05/handbookcriteria.pdf>.

13. Ibid.

14. Βλ. HUMAN RIGHTS WATCH, World report 2024 – Iraq Events of 2023 – Women’s and Girls’ Rights, διαθέσιμο στο <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/iraq#49dda6>, UNITED NATIONS IRAQ, More to be done to advance women’s empowerment, says SRSG Jeanine Hennis – Plasschaert, 20.05.2024, διαθέσιμο στο <https://iraq.un.org/en/269181-more-be-done-advance-women%E2%80%99s-empowerment-says-srsg-jeanine-hennis-plasschaert>, καθώς επίσης και HUMAN RIGHTS WATCH, Iraq: Unregistered Marriages Harm Women and Children, 03.03.2024, διαθέσιμο στο <https://www.hrw.org/news/2024/03/03/iraq-unregistered-marriages-harm-women-and-children>.

15. Σκ. 44 της σχολιαζόμενης απόφασης σε συνδυασμό με τις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα, σημ. 35.

16. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, σημ. 17.

17. Ibid, σημ. 39 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία.

κατάθεση και εξέταση των αιτήσεων παροχής διεθνούς προστασίας, αλλά και καθ' όλη τη διάρκεια της αδιάλειπτης διαμονής τους στις Κάτω Χώρες, στοιχείο που πρέπει αναγκαιώς να ληφθεί υπόψη κατά την προαναφερόμενη εξέταση του κατά πόσον οι προσφεύγουσες δύνανται να θεωρηθούν ότι ανήκουν σε ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα.

Όπως υπογραμμίζει και ο Γεν. Εισαγγελέας Michael Anthony Collins στις Προτάσεις του, η περίοδος της εφηβείας παίζει καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη της προσωπικότητας και τη διαμόρφωση της ταυτότητας του ατόμου. Πρόκειται για μια περίοδο προσωπικής εξερεύνησης, κατά την οποία το άτομο ανακαλύπτει τη θέση του στο κοινωνικό σύνολο και διαμορφώνει την προσωπικότητα, τις πεποιθήσεις, στάσεις και απόψεις και τα ενδιαφέροντά του. Σύμφωνα με τους ψυχολόγους Carl Rogers και Erik Erikson, οι οποίοι ασχολήθηκαν με την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του ατόμου, εξωτερικοί παράγοντες ασκούν σημαντική επίδραση στην εν λόγω ανακάλυψη, και εν τέλει στη διαμόρφωση, της ταυτότητας του κάθε ατόμου, καθώς εκτός από τα βιολογικά χαρακτηριστικά του καθενός, αναπόφευκτα καταλυτικό ρόλο παίζει το κοινωνικό περιβάλλον όπου το άτομο ζει και αλληλεπιδρά¹⁸.

Η διαμονή και η καθημερινότητα σε ένα ευρωπαϊκό κράτος το οποίο λειτουργεί με σεβασμό προς τις αξίες της Ένωσης είναι λογικό να συμβάλλει στη διαμόρφωση μίας ανάλογης προσωπικότητας. Τα κορίτσια σε ένα τέτοιο κράτος μαθαίνουν την αξία της ισότητας των φύλων και τα δικαιώματά τους, γεγονός που σε έτερα κοινωνικά περιβάλλοντα δεν δύναται να συμβεί. Όπως προαναφέραμε, σε χώρες όπως το Ιράκ, τα δικαιώματα των γυναικών καταπατώνται και η ισότητα των φύλων φαντάζει μια έννοια ουτοπική. Επομένως, τα κορίτσια στην εν λόγω χώρα μεγαλώνουν με αξίες, ήθη, έθιμα και καθημερινότητα πολύ διαφορετικά. Επιστρέφοντας λοιπόν στη χώρα καταγωγής τους, οι προσφεύγουσες θα διαφέρουν πράγματι συγκριτικά με τις υπόλοιπες συνομήλικές τους, καθώς τα κρίσιμα χρόνια της ψυχοκοινωνικής τους ανάπτυξης είχαν ακολουθήσει έναν ευρωπαϊκό τρόπο ζωής με ό,τι αυτό συνεπάγεται, ο οποίος συνέβαλε καθοριστικά στη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους. Κατά συνέπεια, θα έχουν πράγματι μια ιδιαίτερη ταυτότητα στην οικεία χώρα, η οποία θα γίνεται αντιληπτή ως διαφορετική ομάδα από τον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο¹⁹.

β. Η θεμελιώδης έννοια του «υπέρτερου συμφέροντος του παιδιού»

18. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, σημ. 34 σε συνδυασμό με την υπ' αριθμ. 30 υποσημείωση αυτού.

19. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα, σημ. 40.

Ένα ακόμα ζήτημα που καλείται το Δικαστήριο να εξετάσει στη συγκεκριμένη απόφαση και αφορά την ανηλικότητα των προσφευγουσών είναι ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το υπέρτερο συμφέρον του παιδιού στο πλαίσιο της διαδικασίας εξέτασης των αιτήσεων διεθνούς προστασίας.

Σύμφωνα με τις διατάξεις του διεθνούς και ενωσιακού δικαίου, το υπέρτερο συμφέρον του παιδιού δεν συνιστά απλώς έναν από τους πολλούς παράγοντες που συνεκτιμώνται, αλλά αποτελεί θεμελιώδη έννοια και πρωταρχικό μέλημα εξέτασης²⁰. Πιο αναλυτικά, στο άρθρο 3 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, όσο και στο άρθρο 24 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο βασίζεται στην προαναφερόμενη Σύμβαση του ΟΗΕ²¹, αναφέρεται ρητώς ότι σε όλες τις αποφάσεις που αφορούν τα παιδιά πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το υπέρτερο συμφέρον του παιδιού²². Συνεπώς, κατά τη διαδικασία εξέτασης αιτήσεων διεθνούς προστασίας, κατά την οποία οι ανήλικοι θεωρούνται ως ευάλωτη - ευπαθής ομάδα που χρήζει ιδιαίτερης προστασίας²³, είναι αναγκαίο να λαμβάνονται υπόψη ατομικές και ιδιαίτερες συνθήκες και ανάγκες του παιδιού, ιδίως συνεκτιμώντας παράγοντες όπως την οικογενειακή κατάσταση του παιδιού, την κατάσταση στη χώρα καταγωγής του, τις ιδιαίτερες ευπάθειές του, την ασφάλειά του και τους κινδύνους στους οποίους εκτίθεται, τις ανάγκες του για προστασία, τον βαθμό ένταξής του στη χώρα υποδοχής, την ψυχική και σωματική του υγεία, την εκπαίδευσή του και τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες.

Για όλους τους παραπάνω λόγους, με την απόφασή του αυτή, το Δικαστήριο διευκρινίζει με απόλυτη σαφήνεια ότι η αρμόδια εθνική αρχή επί αιτήσεως διεθνούς προστασίας υποβληθείσας από ανήλικο οφείλει να προσδιορίσει κατά τρόπο συγκεκριμένο το υπέρτερο συμφέ-

20. EASO Έκθεση σχετικά με τις διαδικασίες ασύλου για παιδιά. Σειρά πρακτικών οδηγιών της EASO, 2019, σ. 59, διαθέσιμο στο https://euaa.europa.eu/sites/default/files/publications/EASO_Report_asylum_procedures_for_children_EL.pdf#2018.6800-EL.indd%3A.701391%3A19605.

21. FRA, Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Τίτλος III, Άρθρο 24 - Δικαιώματα του παιδιού, Επεξηγήσεις, διαθέσιμο στο <https://fra.europa.eu/el/eu-charter/article/24-dikaiomata-toy-paidioy#explanations>.

22. Ο.π., υποσ. 17, σ. 21.

23. UNICEF ΕΛΛΑΔΑ, Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού - Για 30 χρόνια η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού προστατεύει παιδιά και εφήβους από ευάλωτες καταστάσεις, διαθέσιμο στο <https://www.unicef.org/greece/%CF%83%CF%8D%CE%BC%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%8E%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BF%CF%8D>.

ρον του εν λόγω ανηλικού, στο πλαίσιο εξατομικευμένης εκτίμησης βάσει των διατάξεων της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ²⁴ και της Οδηγίας 2013/32/ΕΕ²⁵, καθώς επίσης και του άρθρου 24 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης.

IV. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Οι προσπάθειες της Ένωσης να προστατεύσει τα δικαιώματα των γυναικών ενδυναμώνονται σημαντικά από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το Δικαστήριο έχει ασχοληθεί πολλάκις με ζητήματα προστασίας των δικαιωμάτων των γυναικών που αναφέρονται στο πλαίσιο της εφαρμογής της Οδηγίας 2011/95/ΕΕ για ένα ενιαίο καθεστώς παροχής διεθνούς προστασίας. Με την ήδη υφιστάμενη νομολογία του, και ιδίως την πρόσφατη απόφαση *Intervyuirasht organ na DAB pri MS (Femmes victimes de violences domestiques)*, η οποία αποτέλεσε απόφαση-σταθμό, έχουν επιτευχθεί μεγάλα βήματα για την προώθηση και περιφρούρηση των δικαιωμάτων των γυναικών τρίτων χωρών. Με την υπό σχολιασμό απόφαση διευρύνεται έτι περαιτέρω η έννοια της «ιδιαιτέρως κοινωνικής ομάδας», αποδίδοντας στις γυναίκες, συμπεριλαμβανομένων των ανήλικων κοριτσιών, οι οποίες έχουν ως κοινό χαρακτηριστικό ότι, κατά τη διάρκεια της διαμονής τους σε κράτος μέλος, ταυτίστηκαν πραγματικά με τη θεμελιώδη ενωσιακή αξία της ισότητας των φύλων, την ιδιότητα του μέλους «ιδιαιτέρως κοινωνικής ομάδας», ιδιότητα που οδηγεί στην αναγνώριση του καθεστώτος πρόσφυγα, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις συνθήκες που επικρατούν στη χώρα καταγωγής, όσο και την ανηλικότητα των προσφευγουσών. Παρατηρείται λοιπόν μια γενικότερη τάση του Δικαστηρίου προς επίρρωση των δικαιωμάτων των γυναικών, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στο στοιχείο του φύλου κατά την εφαρμογή της Οδηγίας 2011/95 και στο στοιχείο της ηλικίας.

► Υποχρέωση παροχής πληροφοριών σχετικά με την οικονομική κατάσταση ενός παρόχου επιγραμμικών υπηρεσιών διαμεσολάβησης

Το άρθρο 3 της Οδηγίας 2000/31/ΕΚ απαγορεύει σε κράτη μέλη να απαιτούν από παρόχους επιγραμμικών υπηρεσιών διαμεσολάβησης που είναι εγκατεστημένοι σε άλλο κράτος μέλος να υποβάλλουν έγγραφα με λεπτομερείς οικονομικές πληροφορίες, επ' απειλή κυρώσεων, έχοντας ως νομικό έρεισμα την εφαρμογή του Κανονισμού 2019/1150 σχετικά με τη διαφάνεια και τη δίκαιη μεταχείριση των επιχειρηματικών χρηστών επιγραμμικών υπηρεσιών.

24. Αιτιολογική σκ. 18, άρθρο 4 παρ. 3, στοιχείο γ', άρθρο 9 παρ. 2, στοιχείο στ'.

25. Άρθρο 14 παρ. 1, εδάφιο δ', άρθρο 15 παρ. 3, στοιχείο ε', άρθρο 10 παρ. 3, στοιχείο δ'.

προδικαστική παραπομπή – ελεύθερη παροχή υπηρεσιών – φορείς παροχής υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας – υποχρέωση παροχής πληροφοριών σχετικά με την οικονομική κατάσταση ενός παρόχου επιγραμμικών υπηρεσιών διαμεσολάβησης – Οδηγία 2000/31/ΕΚ – συντονισμένος τομέας – αρχή του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής – παρεκκλίσεις – έννοια των «μέτρων που στρέφονται κατά συγκεκριμένης υπηρεσίας της κοινωνίας της πληροφορίας» – Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1150 – σκοπός

ΔΕΕ C-665/22, Amazon Services Europe, 30.05.2024, Τμήμα δεύτερο, Πρόεδρος: A. Prechal, Εισηγητής: N. Wahl, Γεν. Εισαγγελέας: M. Szpunar, ECLI: EU:C:2024:435 – Προδικαστική παραπομπή

Σύμφωνα με την ιταλική έννομη τάξη, οι πάροχοι διαδικτυακών υπηρεσιών διαμεσολάβησης και μηχανών αναζήτησης υπόκεινται σε υποχρεώσεις βάσει εθνικών διατάξεων. Το 2020 και το 2021, υιοθετήθηκε ο ιταλικός νόμος 249 και εκδόθηκε ως διοικητική πράξη η Απόφαση αριθ. 397/13 για την εξασφάλιση της κατάλληλης και πιο αποτελεσματικής εφαρμογής του Κανονισμού για την προώθηση της δικαιοσύνης και της διαφάνειας για τους επιχειρηματικούς χρήστες διαδικτυακών υπηρεσιών διαμεσολάβησης. Βάσει αυτών, οι πάροχοι των υπηρεσιών υποχρεώθηκαν να είναι εγγεγραμμένοι στο μητρώο που τηρείται από την ιταλική ρυθμιστική αρχή επικοινωνιών *Autorita per le Garanzie nelle Comunicazioni*, να της αποστέλλουν περιοδικά ένα έγγραφο αναφορικά με την οικονομική τους κατάσταση και να καταβάλλουν χρηματική εισφορά. Σε περίπτωση μη συμμόρφωσης, προβλέφθηκαν αστικές κυρώσεις και διοικητικά πρόστιμα.

Στην υπό κρίση υπόθεση, η προδικαστική παραπομπή προέκυψε στο πλαίσιο της ένδικης διαφοράς μεταξύ της Amazon Services Europe Sarl (στο εξής: Amazon), λουξεμβουργιανής εταιρείας, και της *Autorita per le Garanzie nelle Comunicazioni* (ιταλικής ρυθμιστικής αρχής επικοινωνιών) (στο εξής: AGCOM), με αντικείμενο τα μέτρα που έλαβε η τελευταία έναντι των παρόχων επιγραμμικών υπηρεσιών διαμεσολάβησης.

Η Amazon ως διαδικτυακή πλατφόρμα φέρνει σε επαφή πωλητές με καταναλωτές για την πραγματοποίηση συναλλαγών με αντικείμενο την πώληση αγαθών. Κατόπιν τροποποιήσεων του ιταλικού νομικού πλαισίου, προβλέφθηκε ότι η Amazon, ως πάροχος επιγραμμικών υπηρεσιών διαμεσολάβησης, έχει την υποχρέωση να υποβάλει στην AGCOM την *Informativa Economica di Sistema* (IES), δηλαδή ένα έγγραφο δήλωσης στοιχείων της οικονομικής της κατάστασης.

Ως εκ τούτου, η Amazon άσκησε προσφυγή ενώπιον του *Tribunale Amministrativo Regionale per il Lazio* (Διοικητικό Πρωτοδικείο της Περιφέρειας Λατίου, Ιταλία) με αίτημα την ακύρωση των ανωτέρω, υποστηρίζοντας ότι η προκύπτουσα αύξηση των διοικητικών επιβαρύνσεων

είναι αντίθετη με το δίκαιο της ΕΕ και, πιο συγκεκριμένα, ότι η υποχρέωση αυτή αντιβαίνει στην αρχή της ελεύθερης παροχής των υπηρεσιών, τον Κανονισμό 2019/1150 και άλλες Οδηγίες, μιας και η εταιρεία υπάγεται κυρίως στο νομικό σύστημα του κράτους μέλους στο οποίο είναι εγκατεστημένη, δηλαδή το Λουξεμβούργο. Εν πολλοίς, η προσφυγή της εταιρείας στηρίχθηκε κυρίως στο επιχείρημα ότι η ιταλική νομοθεσία δεν μπορεί να επιβάλλει επιπλέον υποχρεώσεις σχετικά με την πρόσβαση στη δραστηριότητα των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας.

Επιλαμβανόμενο το δικαστήριο, εξέφρασε επιφυλάξεις για την ορθότητα της προσέγγισης και αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο της ΕΕ μια σειρά προδικαστικών ερωτημάτων με σκοπό την αποσαφήνιση του κυρίως κριθέντος ζητήματος. Πράγματι, το Δικαστήριο απάντησε σε αυτά και επιβεβαίωσε το σύνολο των εκτιμήσεων της λουξεμβουργιανής εταιρείας σχετικά με το δίκαιο της Ένωσης.

Παρατηρήσεις

Εμμανουέλα-Ραφαέλα Σουγλή*

1. Νομικό πλαίσιο

Από την ιδιωτικοποίηση του διαδικτύου και ενόψει της επέλασης των ψηφιακών τεχνολογιών, οι επιγραμμικές πλατφόρμες αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της σύγχρονης οικονομίας, διευκολύνοντας την αλληλεπίδραση των επιχειρήσεων με τους τελικούς καταναλωτές και ενθαρρύνοντας κάθε είδους συναλλακτική δραστηριότητα χωρίς γεωγραφικά εμπόδια¹. Η αυξανόμενη όμως ισχύς αυτών των νέων επιχειρηματικών μοντέλων έχει εγείρει πλήθος ανησυχιών. Από την ανωτέρω διαπραγματευτική τους δύναμη και τη συνακόλουθη εξάρτηση των χρηστών τους εγκυμονούν κίνδυνοι για την επιχειρηματική δραστηριότητα των προμηθευτών, αφού δημιουργείται πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη αθέμιτων πρακτικών. Μέχρι πρότινος, ελλείψει ειδικότερης ενωσιακής νομοθεσίας, προβλέπονταν μόνο διατάξεις που επεφύλασσαν αυξημένη προστασία στον καταναλωτή ως το ασθενέστερο συμβαλλόμενο μέρος². Όμως, λόγω του ότι

η νέα αυτή τάξη των πραγμάτων προσκρούει σε πολλά σημεία της παραδοσιακής θεώρησης της οικονομίας, η θέσπιση ενός σύγχρονου νομικού πλαισίου υπήρξε αναγκαία ώστε να αντικατοπτρίζεται η νέα επιγραμμική πραγματικότητα διατηρώντας και προάγοντας το ανταγωνιστικό, δίκαιο και διαφανές αυτό οικοσύστημα μέσα στο οποίο οι εταιρείες καλούνται να συμπεριφέρονται με υπευθυνότητα³.

Στη βάση αυτή διαμορφώθηκε η Οδηγία 2000/31/ΕΚ για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο και ο Κανονισμός 2019/1150 για τη δικαιοσύνη και διαφάνεια πλατφορμών διαμεσολάβησης. Τα ανωτέρω αποτελούν ένα στοχευμένο κανονιστικό πλαίσιο και διευκολύνουν την άσκηση διασυννοριακών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων εντός της Ένωσης και, συνολικά, την εύρυθμη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς.

Από τη μια πλευρά, η Οδηγία 2000/31/ΕΚ, γνωστή ως «Οδηγία για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο», είναι ένα κρίσιμο κομμάτι της ευρωπαϊκής νομοθεσίας που στοχεύει στην ενοποίηση της εσωτερικής αγοράς της ΕΕ για τις ηλεκτρονικές υπηρεσίες. Με κύριο στόχο την προώθηση της ελεύθερης κυκλοφορίας των ηλεκτρονικών υπηρεσιών εντός της ΕΕ, επιδιώκει να παρέχει σαφείς και ενιαίες ρυθμίσεις που διευκολύνουν τη λειτουργία των ηλεκτρονικών επιχειρήσεων και την προστασία των καταναλωτών. Για αυτό τον λόγο, είναι δομημένη σε τέσσερις πυλώνες: τη διαχείριση ευθυνών, την ελεύθερη κυκλοφορία υπηρεσιών, τη διαφάνεια και την ασφάλεια, και τη συμμόρφωση και τις εξελίξεις.

Ειδικότερα, η Οδηγία κατοχυρώνει την αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας των ηλεκτρονικών υπηρεσιών, επισημαίνοντας ότι οι υπηρεσίες που νομίμως παρέχονται σε ένα κράτος μέλος πρέπει να είναι ελεύθερες να προσφέρονται και σε άλλα κράτη μέλη της ΕΕ⁴. Αυτή η αρχή είναι σημαντική για την ενοποίηση της ενιαίας αγοράς και τη μείωση των εμποδίων για τις επιχειρήσεις που επιθυμούν να επεκταθούν σε διεθνές επίπεδο εντός της ΕΕ. Κατά αυτό τον τρόπο, διασφαλίζεται ότι οι ηλεκτρονικές επιχειρήσεις μπορούν να λειτουργούν χωρίς να υπόκεινται σε περιορισμούς που επιβάλλουν οι εθνικές αρχές σε άλλα κράτη μέλη⁵.

* ΜΔΕ, Δικηγόρος

1. Βλ. σχετ. Γ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Εισαγωγή στη Νομική Πληροφορική: Μια πρώτη προσέγγιση της σχέσης δικαίου & νέων τεχνολογιών, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2018, και Γ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η ευθύνη των παρόχων υπηρεσιών στο Internet, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013.
2. Ε. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΟΥ, Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή, Ελληνικό – Ενωσιακό: Κατ' άρθρο ερμηνεία του Ν 2251/1994 και άλλων σχετικών νομοθετημάτων, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015.

3. Βλ. σχ. C. FRATEA, Competition Law and Digital Markets: Adaptation of Traditional Categories or New Rules? Some Reflections Arising from the Amazon Cases Regarding the Access to Non-Public Data, European Business Law Review, 2022, σσ. 1021-1040, και ειδικά 1030-1032, και P. PETROV, The European Commission Investigations Against Amazon – A Gatekeeper Saga, Kluwer Competition Law Blog, 2020.

4. Άρθρο 1 της Οδηγίας 2000/31/ΕΚ και άρθρα 1 και 3 της Οδηγίας 2000/31/ΕΚ και άρθρα 1 παρ. 1, 3 παρ. 1, 16 παρ. 1 της Οδηγίας 2006/123/ΕΚ, άρθρο 5 παρ. 1 της Οδηγίας 2015/1535/ΕΕ.

5. Βλ. σχ. P. CHAPPATTE / K. O'CONNELL, E-Commerce: Most Favoured Nation Clauses, Global Competition Review, 2021.

Από την άλλη πλευρά, ο Κανονισμός (ΕΕ) 2019/1150, γνωστός και ως «Κανονισμός για τη Δικαιοσύνη και Διαφάνεια των Πλατφορμών Διαμεσολάβησης», τέθηκε σε εφαρμογή την 1η Ιουλίου 2020 και αποτελεί σημαντικό κανονιστικό εργαλείο για τη ρύθμιση των πλατφορμών διαμεσολάβησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τη βελτίωση της λειτουργίας της ψηφιακής ενιαίας αγοράς. Σκοπός του είναι να ενισχύσει τη διαφάνεια, τη δικαιοσύνη και την ισότητα των όρων που ισχύουν για τις επιχειρήσεις και τους χρήστες που χρησιμοποιούν πλατφόρμες διαμεσολάβησης, όπως οι πλατφόρμες ηλεκτρονικού εμπορίου, οι πλατφόρμες κοινωνικών μέσων και οι μηχανές αναζήτησης. Ιδιαίτερως, επιδιώκει να προωθήσει τη διαφάνεια όσον αφορά τις πολιτικές των πλατφορμών, τις συνθήκες συνεργασίας και τη διαδικασία επίλυσης διαφορών, με στόχο την προστασία των επιχειρήσεων και των καταναλωτών από καταχρηστικές πρακτικές και αθέμιτους όρους⁶.

Ως εκ τούτου, το περιεχόμενο του Κανονισμού αναδεικνύει τα κυριότερα προβλήματα που ανακύπτουν από τη δράση των επιγραμμικών πλατφορμών: οι αθέμιτοι όροι και προϋποθέσεις που υιοθετούν οι πλατφόρμες, τα εμπόδια πρόσβασης στην αγορά που τίθενται από αυτές ή η μονομερής τροποποίηση των προϋποθέσεων πρόσβασης στην αγορά, συμπεριλαμβανομένης της πρόσβασης σε απαραίτητα επιχειρηματικά δεδομένα, ο διπτός ρόλος που διαδραματίζουν οι πλατφόρμες παρέχοντας πρόσβαση στην αγορά και ούσες παράλληλα σε ανταγωνισμό με τους προμηθευτές, προωθώντας κατά τρόπο αθέμιτο τις δικές τους υπηρεσίες έναντι αυτών που παρέχουν οι προμηθευτές, αλλά και οι αθέμιτοι όροι «ισοτιμίας» με αντίκτυπο στον καταναλωτή και η αδιαφάνεια σχετικά με τις χρεώσεις των πλατφορμών, τη χρήση των δεδομένων και τα αποτελέσματα αναζήτησης.

Ως απάντηση στις ανωτέρω παθογένειες, ο Κανονισμός προβλέπει υποχρεώσεις για τις πλατφόρμες διαμεσολάβησης. Ειδικότερα, επιβάλλει σε αυτές να παρέχουν σαφείς και κατανοητές πληροφορίες για τις πολιτικές και τους όρους χρήσης τους, δημοσιεύοντας τους βασικούς όρους και προϋποθέσεις που διέπουν τη σύμβαση με τους χρήστες και τους προμηθευτές υπηρεσιών, καθώς και τη διαδικασία αξιολόγησης και επανεξέτασης των όρων αυτών. Αυτή η διαφάνεια έχει ως στόχο την ενίσχυση της εμπιστοσύνης των χρηστών και των επιχειρήσεων στις πλατφόρμες και την ευθυγράμμιση με το δίκαιο του ανταγωνισμού. Παράλληλα, δεδομένης της σημασίας της πρόσβασης στη δικαιοσύνη, ο Κανονισμός καθορίζει και τις διαδικασίες επίλυσης διαφορών προβλέποντας σχετικές διαδικασίες στις οποίες συμμετέχουν ανεξάρτητοι εξωτερικοί φορείς. Αυτές οι διαδικασίες εξασφαλίζουν ότι οι διαφωνίες μπορούν να επιλυθούν με δίκαιο και

ανεξάρτητο τρόπο, προστατεύοντας τα δικαιώματα των επιχειρήσεων και των χρηστών εξωδικαστικά.

Αναντίρρητα, ο Κανονισμός 2019/1150 αποτελεί σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της βελτίωσης των συνθηκών για τις επιχειρήσεις και τους καταναλωτές που δραστηριοποιούνται στις ψηφιακές αγορές, συνεισφέροντας στην εξισορρόπηση των δυνάμεων μεταξύ πλατφορμών και χρηστών, και διασφαλίζοντας τη δικαιοσύνη και τη διαφάνεια στον ψηφιακό τομέα. Τα νέα αυτά μοντέλα δραστηριοποίησης στο ψηφιακό περιβάλλον ήταν μέχρι πρότινος άγνωστα στον νομοθέτη και η νομοθετική τους ρύθμιση βρίσκεται ακόμα υπό διερεύνηση. Ωστόσο, ο Κανονισμός χαρακτηρίζεται ως ήπια ρύθμιση (light touch regulation)⁷, υπό την έννοια ότι εστιάζει περισσότερο στην επίτευξη διαφάνειας στις σχέσεις της εκάστοτε πλατφόρμας με τους χρήστες της και η ρυθμιστική του παρέμβαση δεν είναι έντονη. Κατά βάση, δεν προβλέπονται, λοιπόν, έννομες συνέπειες για την περίπτωση μη συμμόρφωσης των παρόχων με τις επιταγές του. Αντίθετα, ο καθορισμός των μέτρων σε περίπτωση παραβίασης του Κανονισμού εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών, από τα οποία ουσιαστικά εξαρτάται η επιβολή των διατάξεων του Κανονισμού.

Μπορεί ο Κανονισμός να υιοθετεί αρκετά μετριοπαθείς ρυθμίσεις χωρίς να εισάγει τομές στο νομοθετικό πλαίσιο. Παρόλα αυτά, για αυτόν ακριβώς τον λόγο, προβλέπεται στο άρθρο 18 διαδικασία επανεξέτασης του Κανονισμού και των αποτελεσμάτων του ανά τριετία από την Επιτροπή ώστε να διαπιστωθεί αν συντρέχει ανάγκη τροποποίησής του⁸.

II. Αξονες δικανικού συλλογισμού

Ο δικανικός συλλογισμός που ακολούθησε το Δικαστήριο για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να επιβάλλει επιπλέον υποχρεώσεις σε πάροχο online υπηρεσιών που είναι εγκατεστημένος σε άλλο κράτος μέλος, βασίστηκε σε συγκεκριμένους άξονες και ακολούθησε ορθολογική πορεία.

Ως προς το παραδεκτό, μόλις το Διοικητικό Πρωτοδικείο Λατίου ανέστειλε τη διαδικασία ενώπιόν του και υπέβαλε στο Δικαστήριο τα προδικαστικά ερωτήματα προς απάντηση, η Ιταλική Κυβέρνηση, ισχυριζόμενη ότι το αιτούν δικαστήριο ζητά από το ΔΕΕ να αποφανθεί επί της χρησιμότητας και της κρισιμότητας των πληροφοριών που πρέπει να συμπληρώνονται στην IES, αμφισβήτησε το παραδεκτό ενός ερωτήματος της προδικαστικής παραπομπής βασιζόμενη στο ότι το ΔΕΕ επιλαμβάνεται πραγματικών περιστατικών για τα οποία δικαιοδοσία έχει

6. Αιτιολογικές σκ. 3, 7, 51 και άρθρα 1, 2 παρ. 1 του Κανονισμού 2019/1150.

7. I. GRAEF, Differentiated Treatment in Platform-to-Business Relations: EU Competition Law and Economic Dependence, Yearbook of European Law, 2019, σσ. 448-499.

8. Βλ. και αιτιολογική σκ. 49 του Κανονισμού.

μόνο το αιτούν δικαστήριο. Με τη σειρά του, το Δικαστήριο αντέκρουσε τον ισχυρισμό αυτό υποστηρίζοντας ότι τα προδικαστικά ερωτήματα είναι αλληλένδετα και αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο βάσει του οποίου το αιτούν δικαστήριο ζητά από το ίδιο την ερμηνεία του Κανονισμού 2019/1150 εντός του πραγματικού και νομικού πλαισίου που εκθέτει με την αίτηση προδικαστικής αποφάσεως.

Ακολούθως, το Δικαστήριο προέβη στην εξέταση των προδικαστικών ερωτημάτων επί της ουσίας. Σύμφωνα με την Οδηγία για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο⁹, το κράτος μέλος της καταγωγής της εταιρείας που παρέχει τις υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας είναι υπεύθυνο να ρυθμίζει την παροχή των υπηρεσιών αυτών. Αντιθέτως, τα κράτη μέλη προορισμού δεσμεύονται από την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης και υποχρεούνται, εκτός από εξαιρετικές περιπτώσεις, να μην περιορίζουν την ελευθερία παροχής αυτών των υπηρεσιών¹⁰.

Όπως είναι καταφανές, ο δικανικός αυτός συλλογισμός επικεντρώνεται στην έννοια της αρχής της ελεύθερης παροχής των υπηρεσιών. Μάλιστα, αυτό ήταν και το επιχείρημα της Amazon όταν άσκησε προσφυγή ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου. Προκύπτει, λοιπόν, ότι τα κράτη μέλη δεν μπορούν να εξαρτούν την πρόσβαση σε δραστηριότητα παροχής υπηρεσιών ή την άσκησή της στο έδαφος τους από απαιτήσεις που δεν τηρούν τις αρχές της μη εισαγωγής διακρίσεων, της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας¹¹.

Πρέπει να σημειωθεί ότι, ως προς το ιταλικό δίκαιο, έρεισμα για την επιβολή επιπλέον υποχρεώσεων στην Amazon υπήρξε ο ιταλικός νόμος 249 της 31ης Ιουλίου 1997 και ο νόμος 178 της 30ής Δεκεμβρίου 2020 περί ίδρυσης της ρυθμιστικής αρχής επικοινωνιών και περί κανόνων για τα συστήματα τηλεπικοινωνιών και ραδιοτηλεόρασης, αλλά και η Απόφαση αριθ. 397/13 της AGCOM περί συστηματικής δήλωσης οικονομικών στοιχείων. Στο άρθρο 2 παρ. 1 της τελευταίας απαριθμούνται οι κατηγορίες προσώπων που υποχρεούνται να υποβάλλουν στην AGCOM έγγραφο IES, δηλαδή συστηματική δήλωση οικονομικών πληροφοριών, και έτσι επεκτείνεται η υποχρέωση υποβολής και στους παρόχους επιγραμμικών υπηρεσιών διαμεσολάβησης και επιγραμμικών μηχανών αναζήτησης. Στο ίδιο πνεύμα, σύμφωνα με το προοίμιο και το άρθρο 1 παρ. 1 της Απόφασης αριθ. 161/21, καθίσταται επιτακτική η επέκταση της υποχρέωσης κοινοποίησης IES στους παρόχους επιγραμμικών υπηρεσιών διαμεσολάβησης και επιγραμ-

9. Βλ. σχετ. Ι. ΙΓΓΛΕΖΑΚΗΣ, Το δίκαιο του ηλεκτρονικού εμπορίου, Επιτομή, εκδ. Σάκκουλα, 2009.

10. Βλ. κατ' αναλογία και τις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-664/22 και C-666/22, την υπόθεση C-663/22 και τις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-662/22 και C-667/22.

11. Άρθρο 16 της Οδηγίας 2006/123/ΕΚ.

μικών μηχανών αναζήτησης για τη συλλογή κρίσιμων πληροφοριών ετησίως.

Στο πλαίσιο της υποχρέωσης διαφάνειας του Κανονισμού (ΕΕ) 2019/1150, η IES είναι η ετήσια αναφορά την οποία πρέπει να υποβάλλουν οι φορείς παροχής υπηρεσιών επικοινωνιών. Αφορά τα στοιχεία ταυτοποίησης και τα οικονομικά δεδομένα για την ασκούμενη από τα οικεία πρόσωπα δραστηριότητα, με σκοπό τη συναλλαγή των στοιχείων που είναι αναγκαία για την εκπλήρωση συγκεκριμένων νομικών υποχρεώσεων, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται η αποτίμηση του ολοκληρωμένου συστήματος επικοινωνιών (SIC) και ο έλεγχος των κατώτατων ορίων συγκέντρωσης στο πλαίσιο του συστήματος αυτού, οι αναλύσεις της αγοράς και ενδεχόμενων δεσποζουσών θέσεων ή, εν πάση περιπτώσει, επιζήμιων για την πολυφωνία, η ετήσια έκθεση και οι έρευνες, καθώς και με σκοπό την επικαιροποίηση της στατιστικής βάσης των φορέων παροχής υπηρεσιών επικοινωνιών.

Ειδικότερα, με τη διοικητική πράξη της Απόφασης αριθ. 161/21, η AGCOM επέβαλε στους παρόχους των επίμαχων υπηρεσιών να δηλώνουν τα συνολικά έσοδά τους από ιστοτόπους διαδικτυακών πωλήσεων, τα εισπρατόμενα ποσά από τέλη συνδρομής και τέλη εγγραφής, σύνδεσης ή συμμετοχής για τη χρήση της πλατφόρμας διαδικτυακών πωλήσεων από χρήστες εγκατεστημένους στην Ιταλία, τις πάγιες και μεταβλητές προμήθειες επί των πωλήσεων αγαθών και υπηρεσιών που πραγματοποιούνται μέσω της πλατφόρμας διαδικτυακών πωλήσεων από επιχειρηματικούς χρήστες που είναι εγκατεστημένοι στην Ιταλία, τις πάγιες και μεταβλητές προμήθειες που καταβάλλουν οι εγκατεστημένοι στην Ιταλία επιχειρηματικοί χρήστες καθώς και τα λοιπά έσοδά τους από υπηρεσίες διαμεσολάβησης, πλην της διαφήμισης.

Ως προς τη συμμόρφωση με τα παραπάνω ορίζεται ότι, αν τα δεδομένα ή τα πραγματικά περιστατικά αυτής της ετήσιας αναφοράς σχετικά με την άσκηση της οικονομικής δραστηριότητας δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, εφαρμόζονται οι κυρώσεις που προβλέπονται στο άρθρο 2621 του Αστικού Κώδικα. Ενώ, αν δεν κοινοποιηθεί, εντός των τασσόμενων προθεσμιών και με τον προβλεπόμενο τρόπο, το έγγραφο ή τα στοιχεία και οι πληροφορίες που ζητά η AGCOM, προβλέπεται διοικητικό πρόστιμο ποσού από ένα εκατομμύριο ιταλικές λίρες (περίπου 516 ευρώ) έως διακόσια εκατομμύρια (περίπου 103.000 ευρώ), το οποίο επιβάλλει η αρχή¹².

Εντούτοις, το Δικαστήριο ανέτρεψε τους ανωτέρω ισχυρισμούς καταφεύγοντας σε διατάξεις του ενωσιακού δικαίου, διευκρινίζοντας ότι οι πάροχοι των επιγραμμικών υπηρεσιών διαμεσολάβησης απαλλάσσονται από την υποχρέωση να συμμορφωθούν με τις προϋποθέσεις που ισχύουν στα νομικά συστήματα άλλων κρατών με-

12. Άρθρο 6 της Απόφασης αριθ. 397/13.

λών πέραν τον κράτους μέλους καταγωγής, ανεξαρτήτως αν πρόκειται για γενικές διατάξεις ή για διατάξεις ειδικά σχεδιασμένες, γιατί αυτές ανήκουν στον συντονισμένο τομέα του τελευταίου. Ο συντονισμένος τομέας αφορά απαιτήσεις σχετικές με την ανάληψη της δραστηριότητας παροχής υπηρεσίας της κοινωνίας της πληροφορίας, όπως προϋποθέσεις σχετικά με τα προσόντα, την έγκριση ή την κοινοποίηση, αλλά και σχετικές με την άσκηση της δραστηριότητας της υπηρεσίας της κοινωνίας της πληροφορίας, όπως προϋποθέσεις αναφορικά με τη συμπεριφορά του φορέα παροχής υπηρεσιών, την ποιότητα ή το περιεχόμενο της υπηρεσίας, τη διαφήμιση και τη σύναψη συμβάσεων και την ευθύνη του φορέα παροχής υπηρεσιών¹³.

Ας προστεθεί παρενθετικά ότι η Ιταλική Κυβέρνηση έθεσε σε αμφισβήτηση και το αν η υποχρέωση υποβολής της IES στην AGCOM εμπίπτει στην έννοια του συντονισμένου τομέα, δεδομένου ότι αποσκοπεί να παράσχει στη ρυθμιστική αρχή τη δυνατότητα να πληροφορηθεί τα αναγκαία δεδομένα για την ενάσκηση των εποπτικών της καθηκόντων και, κατά συνέπεια, δεν αποβλέπει να επιβάλλει στους παρόχους των επίμαχων υπηρεσιών τη λήψη άδειας για την ανάληψη δραστηριότητας παροχής υπηρεσίας της κοινωνίας της πληροφορίας ή την άσκηση τέτοιας δραστηριότητας, πράγμα που καθιστά την υποχρέωση υποβολής θεμιτή. Ως προς το ζήτημα αυτό, το Δικαστήριο απάντησε ότι η υποχρέωση περιοδικής υποβολής σε εποπτική αρχή πληροφοριών σχετικών με την οικονομική κατάσταση της υπόχρεης επιχείρησης επ' απειλή κυρώσεων δεν επηρεάζει σε καμία περίπτωση το περιεχόμενο της υποχρέωσης αυτής προς την οποία οφείλουν να συμμορφωθούν οι πάροχοι τέτοιων υπηρεσιών που είναι εγκατεστημένοι σε άλλο κράτος μέλος και επιθυμούν να δραστηριοποιηθούν στο πρώτο κράτος μέλος. Παρόλα αυτά, το επιχείρημα της Ιταλικής Κυβέρνησης απορρίφθηκε ως άστοχο από το Δικαστήριο. Η υποχρέωση περιοδικής υποβολής της IES στην AGCOM αποτελεί απαίτηση σχετικά με την άσκηση δραστηριότητας παροχής υπηρεσίας της κοινωνίας της πληροφορίας και, επομένως, εμπίπτει στον συντονισμένο τομέα, κατά την έννοια του άρθρου 2 στ. η' της Οδηγίας 2000/31/EK.

Τούτων λεχθέντων, στην εν λόγω υπόθεση το Δικαστήριο κατέδειξε ότι η Ιταλία δεν μπορεί να επιβάλλει στους παρόχους των υπηρεσιών αυτών που είναι εγκατεστημένοι στο Λουξεμβούργο επιπλέον υποχρεώσεις που, αν και απαιτούνται για την παροχή αυτών των υπηρεσιών στην Ιταλία, δεν επιβάλλονται από το κράτος μέλος καταγωγής τους, δηλαδή το Λουξεμβούργο.

Συνεπώς, τα κράτη μέλη δεν μπορούν, για λόγους που αφορούν τον συντονισμένο τομέα, να περιορίσουν την ελεύθερη κυκλοφορία των υπηρεσιών της κοινωνίας της

πληροφορίας οι οποίες προέρχονται από άλλο κράτος μέλος. Κατά παρέκκλιση, ωστόσο, μπορούν να λαμβάνουν τέτοια μέτρα εφόσον συρρέουν οι τρεις προϋποθέσεις που απαριθμούνται στο στ. α' της παρ. 4 του άρθρου 3 της Οδηγίας 2000/31/EK: αν αυτά είναι αναγκαία για λόγους δημόσιας τάξης, προστασίας της δημόσιας υγείας, δημόσιας ασφάλειας και προστασίας του καταναλωτή, αν στρέφονται κατά μιας υπηρεσίας της κοινωνίας της πληροφορίας η οποία βλάπτει τα προηγούμενα ή δημιουργεί σοβαρό κίνδυνο να βλάψει τα προηγούμενα, και αν τηρείται η αρχή της αναλογικότητας¹⁴.

Ως προς τα επίδικα εθνικά μέτρα, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι οι υποχρεώσεις αυτές δεν εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που επιτρέπονται από την Οδηγία για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο. Πρώτον, είναι, υπό την επιβεβαίωση από το ιταλικό δικαστήριο, γενικής και αφηρημένης εφαρμογής μιας και αφορούν μια περιγραφόμενη με γενικούς όρους κατηγορία συγκεκριμένων υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας και εφαρμόζονται αδιακρίτως σε κάθε φορέα παροχής της εν λόγω κατηγορίας υπηρεσιών¹⁵. Δεύτερον, αν και αποσκοπούν στην προστασία στόχων γενικού συμφέροντος που αναφέρονται στην Οδηγία, η καθιέρωση αυτών των υποχρεώσεων δεν δικαιολογείται από την πρόθεση, που επικαλούνται οι ιταλικές αρχές, να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική εφαρμογή του προαναφερόμενου Κανονισμού. Προς επίρρωση αυτών, όπως εύστοχα υποστήριξε και ο Γεν. Εισαγγελέας στα σημμ. 186-190 των Προτάσεών του, ακόμη και αν υποθεθεί ότι τα επίδικα εθνικά μέτρα αποσκοπούν στη διασφάλιση του σκοπού του Κανονισμού 2019/1150, δεν υφίσταται άμεση σύνδεση μεταξύ του σκοπού αυτού και των σκοπών που απαριθμούνται στο άρθρο 3 παρ. 4, στ. α' της Οδηγίας 2000/31/EK.

Κατά συνέπεια, από το σύνολο του παραπάνω συλλογισμού προκύπτει ότι η εξαίρεση αυτή από την αρχή του ελέγχου στο κράτος μέλος πρέπει να ερμηνεύεται στενά, γι' αυτό και απαιτείται η σωρευτική συνδρομή όλων των προϋποθέσεων της παρ. 4 του άρθρου 3 της εν λόγω Οδηγίας. Δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε μέτρα, όπως εδώ, που ενδέχεται το πολύ να έχουν έμμεση μόνο σχέση με έναν από τους σκοπούς που απαριθμούνται στη διάταξη αυτή¹⁶.

III. Συνέπειες της απόφασης του Δικαστηρίου: προοπτικές της εθνικής νομοθεσίας

Προσεγγίζοντας το ζήτημα ολιστικά, η υπόθεση φέρνει

14. Άρθρο 3 παρ. 3-4 της Οδηγίας 2000/31/EK. Βλ. σχ. ΔΕΕ C-390/18, *Airbnb Ireland*, 19.12.2019, ECLI:EU:C:2019:1112, σκ. 83, ΔΕΕ C-376/22, *Google Ireland κ.λπ.*, 09.11.2023, ECLI:EU:C:2023:835, σκ. 42-44.

15. Βλ. σχ. ΔΕΕ C-376/22, ό.π.

16. Βλ., κατ' αναλογία, ΔΕΕ C-119/12, *Probst*, 22.11.2012, ECLI:EU:C:2012:748, σκ. 23, και C-817/19, *Ligue des droits humains*, 21.06.2022, ECLI:EU:C:2022:491, σκ. 70.

13. Άρθρο 2 περ. η' και 3 παρ. 1 της Οδηγίας 2000/31/EK.

στην επιφάνεια και υπερτονίζει τη σπουδαιότητα της αρχής της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών και της αμοιβαίας αναγνώρισης εντός της ΕΕ, με αφορμή τις αντίθετες με το ενωσιακό δίκαιο υποχρεώσεις που επιβάλλει η Ιταλία στην Amazon ως πάροχο επιγραμμικών υπηρεσιών δι-αμεσολάβησης. Η προστασία της ελευθερίας παροχής υπηρεσιών στην ΕΕ αποτελεί ακρογωνιαίιο λίθο για την ενιαία αγορά. Η αρχή αυτή επιτρέπει στους παρόχους υπηρεσιών να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε οποιοδήποτε κράτος μέλος, εφόσον πληρούνται οι νομικές απαιτήσεις της χώρας προέλευσης, ενισχύοντας έτσι την ευρωπαϊκή οικονομική ολοκλήρωση και την κινητικότητα των επιχειρήσεων.

Υπό αυτήν την έννοια, το Δικαστήριο μεριμνά και ενισχύει την αρχή αυτή, ενώ, παράλληλα, υπογραμμίζει τη σημασία της αμοιβαίας αναγνώρισης. Με άλλα λόγια, η απόφαση του ΔΕΕ προσδίδει την πρέπουσα αναγνώριση στην αρχή της ελευθερίας παροχής των υπηρεσιών, τονίζοντας ότι οι περιορισμοί που επιβάλλονται από τα κράτη μέλη πρέπει να είναι αναλογικοί, μη διακριτικοί και δικαιολογημένοι από λόγους δημοσίου συμφέροντος. Ομοίως, δίνει έμφαση στην αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης αφού η απόφαση αυτή δημιουργεί προηγούμενο που επηρεάζει άλλες εταιρείες και τα κράτη μέλη της ΕΕ. Σύμφωνα με αυτή, οι υπηρεσίες που νομίμως παρέχονται σε ένα κράτος μέλος της ΕΕ πρέπει να γίνονται αποδεκτές και σε άλλα κράτη μέλη, εφόσον δεν υπάρξουν αδικαιολόγητοι περιορισμοί.

Ωστόσο, παρ' ότι ο δικανικός συλλογισμός είναι εν πολλοίς εμποτισμένος με αυτές, είναι φανερό ότι το Δικαστήριο έχει ακόμα να διαλευκάνει αρκετά ζητήματα και επί της ουσίας προκύπτουν αμέτρητες προκλήσεις, καθώς τα κράτη μέλη προσπαθούν να βρουν ισορροπία μεταξύ της προστασίας των δικών τους συμφερόντων και της συμμόρφωσης με τις ευρωπαϊκές αρχές. Κάθε κράτος μέλος έχει διαφορετικά ρυθμιστικά περιβάλλοντα και πολιτικές που αντικατοπτρίζουν τις εθνικές του προτεραιότητες, όπως η προστασία των καταναλωτών, η φορολογική διαφάνεια ή η διασφάλιση των δημόσιων υπηρεσιών. Αυτές οι εθνικές πολιτικές μπορούν να οδηγήσουν σε περιορισμούς που επηρεάζουν την ελευθερία παροχής υπηρεσιών, προκαλώντας εντάσεις μεταξύ εθνικών συμφερόντων και ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Μελλοντικά, είναι δεδομένο ότι τα κράτη μέλη θα κληθούν να επανεξετάσουν τις εθνικές τους διατάξεις και να διασφαλίσουν ότι είναι σύμφωνες με την Οδηγία για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο και άλλες συναφείς ευρωπαϊκές νομοθεσίες. Και, φυσικά, αυτό ενδέχεται να οδηγήσει σε αναθεώρηση των εθνικών ρυθμίσεων που επιβάλλουν επιπλέον υποχρεώσεις στους παρόχους υπηρεσιών που είναι εγκατεστημένοι σε άλλα κράτη μέλη.

Επιπλέον, ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέταση του βαθμού στον οποίο οι πλατφόρμες, τόσο εγχώριες όσο και

αλλοδαπές, συμμορφώνονται εν τοις πράγμασι με τις απαιτήσεις του νομικού πλαισίου και πώς αυτό αποτυπώνεται στους όρους και τις προϋποθέσεις τους.

Συνεπικουρώντας σε αυτό, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το ΔΕΕ συνεχίζουν να παρακολουθούν και να κρίνουν τέτοιες περιπτώσεις, προκειμένου να διασφαλίσουν ότι οι εθνικές απαιτήσεις δεν περιορίζουν υπερβολικά την ελεύθερη κυκλοφορία υπηρεσιών. Ο Κανονισμός για τη Δικαιοσύνη και Διαφάνεια των Πλατφορμών Διαμεσολάβησης συνιστά απλά ένα αναγκαίο εναρκτήριο βήμα προς την προσπάθεια οριοθέτησης της ανεξέλεγκτης δράσης των επιχειρήσεων στο ψηφιακό οικοσύστημα, ενώ παραμένει και ενισχύεται η πρόκληση του να βρεθεί μια ισορροπία που θα επιτρέπει στα κράτη μέλη να προστατεύουν τα συμφέροντά τους και να συμβάλλουν στην ενίσχυση της ενιαίας αγοράς της ΕΕ. Το βλέμμα όλων των ενδιαφερομένων είναι στραμμένο στη μελλοντική συνύπαρξη του ενωσιακού νομοθετικού πλαισίου με τις υπόλοιπες εθνικές νομοθετικές πρωτοβουλίες για την ψηφιακή αγορά και, κυρίως, στην έκβαση αυτού του τόσο σύνθετου και συνάμα καινοτόμου εγχειρήματος.

► Η αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να εξασφαλίζει την εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης κατά την έννοια του άρθρου 17 παρ. 1 ΣΕΕ

Το Δικαστήριο αποσαφηνίζει ότι η εξουσία ορισμού του προσώπου που εξουσιοδοτείται να υπογράψει διεθνείς συμφωνίες εξ ονόματος της Ένωσης εμπίπτει στην αρμοδιότητα της Επιτροπής να εξασφαλίζει την εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης

προσφυγή ακυρώσεως – απόφαση (ΕΕ) 2021/1117 – πρωτόκολλο για την εφαρμογή της συμφωνίας σύμπραξης στον τομέα της αλιείας μεταξύ της Δημοκρατίας της Γκαμπόν και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (2021-2026) – υπογραφή εξ ονόματος της Ένωσης – αρμόδιο όργανο για τον ορισμό του προσώπου που είναι εξουσιοδοτημένο να υπογράψει – άρθρο 13 παρ. 2 ΣΕΕ – τήρηση από κάθε θεσμικό όργανο της Ένωσης των ορίων των αρμοδιοτήτων που του έχουν ανατεθεί – καλόπιστη συνεργασία μεταξύ των θεσμικών οργάνων της Ένωσης – άρθρο 16 παρ. 1 και 6 ΣΕΕ – εξουσία του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης να χαράσσει πολιτικές και να διαμορφώνει την εξωτερική δράση της Ένωσης – άρθρο 17 παρ. 1 ΣΕΕ – εξουσία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να εξασφαλίζει την εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης – άρθρο 218 ΣΛΕΕ

ΔΕΕ C-551/21, Επιτροπή/Συμβούλιο (Signature d'accords internationaux), 09.04.2024, Τμήμα μείζονος συνθέσεως, Πρόεδρος: Κ. Lenaerts, Εισηγητής: Κ. Λυκούργος, Γεν. Εισαγγελέας: J. Kokott, ECLI:EU:C:2024:281 – Προσφυγή ακυρώσεως

Στις 22 Οκτωβρίου 2015, το Συμβούλιο εξέδωσε, κατόπιν σύστασης της Επιτροπής, απόφαση με την οποία εξουσιοδότησε την τελευταία να διεξαγάγει, εξ ονόματος της Ένωσης, διαπραγματεύσεις με τη Δημοκρατία της Γκαμπόν σχετικά με την ανανέωση, για την περίοδο 2021-2026, του πρωτοκόλλου εφαρμογής της συμφωνίας σύμπραξης στον τομέα της αλιείας μεταξύ της Ένωσης και της Δημοκρατίας της Γκαμπόν. Το άρθρο 2 της πρότασης που υπέβαλε η Επιτροπή για απόφαση του Συμβουλίου για την υπογραφή και την προσωρινή εφαρμογή του πρωτοκόλλου για την εφαρμογή της συμφωνίας είχε ως εξής: «*Η Γενική Γραμματεία του Συμβουλίου καταρτίζει την πράξη εξουσιοδότησης του προσώπου που θα ορίσει η Επιτροπή για την υπογραφή του εν λόγω πρωτοκόλλου, με την επιφύλαξη της σύναψής του*». Το αντίστοιχο άρθρο της απόφασης (ΕΕ) 2021/1117, που εξέδωσε εν τέλει το Συμβούλιο στις 28 Ιουνίου 2021, προέβλεπε ότι «*[ο] πρόεδρος του Συμβουλίου εξουσιοδοτείται να ορίσει το πρόσωπο ή τα πρόσωπα που είναι αρμόδια να υπογράψουν το πρωτόκολλο εξ ονόματος της Ένωσης*». Ως πρόσωπο εξουσιοδοτημένο να υπογράψει το πρωτόκολλο εξ ονόματος της Ένωσης ορίστηκε ο Μόνιμος Αντιπρόσωπος της Πορτογαλικής Δημοκρατίας στην Ένωση και Πρόεδρος της Επιτροπής των Μόνιμων Αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών (ΕΜΑ), δεδομένου ότι η Πορτογαλική Δημοκρατία ασκούσε τότε την εκ περιτροπής προεδρία του Συμβουλίου.

Με προσφυγή που άσκησε δυνάμει του άρθρου 263 ΣΛΕΕ, η Επιτροπή αμφισβήτησε την πάγια -αν και μη προβλεπόμενη ρητώς στις Συνθήκες- πρακτική του Συμβουλίου να ορίζει τους υπογράφοντες διεθνείς συμφωνίες με τρίτες χώρες και να εξουσιοδοτεί, κατά κανόνα, ως υπογράφοντα τον Μόνιμο Αντιπρόσωπο στην Ένωση του κράτους μέλους που ασκεί την εκ περιτροπής προεδρία του Συμβουλίου. Στο πλαίσιο αυτό, ζήτησε την ακύρωση του άρθρου 2 της απόφασης (ΕΕ) 2021/1117 του Συμβουλίου καθώς και την ακύρωση του ορισμού, βάσει της εν λόγω διάταξης, του Μόνιμου Αντιπροσώπου της Πορτογαλικής Δημοκρατίας στην Ένωση ως προσώπου εξουσιοδοτημένου για την υπογραφή του πρωτοκόλλου. Με απόφαση της 9ης Απριλίου 2024, το τμήμα μείζονος συνθέσεως του Δικαστηρίου έκανε δεκτά τα αιτήματα διαπιστώνοντας παράβαση του άρθρου 17 παρ. 1 ΣΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 13 παρ. 1 και 2 ΣΕΕ. Αποσαφηνίστηκε, έτσι, ο διακριτός ρόλος της Επιτροπής και του Συμβουλίου στο πλαίσιο μίας ακόμα πτυχής της διαδικασίας σύναψης διεθνών συμφωνιών από την Ένωση βάσει του άρθρου 218 ΣΛΕΕ.

Πρόκειται για μια ιδιαίτερα αξιοσημείωτη απόφαση για τον λόγο ότι αποκαθιστά τη θεσμική ισορροπία στο πλαίσιο της Ένωσης κατά τη διαδικασία σύναψης διεθνών συμφωνιών, η οποία καθιερώθηκε με την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισαβώνας, και διευκρινίζει ότι μια πρακτική, έστω και πάγια, δεν είναι δυνατό να έχει ως

συνέπεια την τροποποίηση των κανόνων των Συνθηκών τους οποίους τα θεσμικά όργανα οφείλουν να τηρούν. Καθίσταται, έτσι, σαφές ότι ο ορισμός του υπογράφοντος μια διεθνή συμφωνία, όπως και κάθε άλλη ενέργεια η οποία, κατόπιν της απόφασης του Συμβουλίου να επιτρέψει την υπογραφή της εν λόγω συμφωνίας εξ ονόματος της Ένωσης, εξασφαλίζει τη θέση της υπογραφής αυτής, εμπίπτουν – εκτός του πλαισίου της ΚΕΠΠΑ και εφόσον οι Συνθήκες δεν αναθέτουν την αρμοδιότητα οργάνωσης της υπογραφής σε άλλο θεσμικό όργανο – στην αρμοδιότητα της Επιτροπής για εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης.

Παρατηρήσεις

Μαρία Σαπαρδάνη*

Ι. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Ποιος έχει την εξουσία να υπογράψει διεθνείς συμφωνίες εξ ονόματος της Ένωσης; Η απάντηση δεν έχει καμία σημασία, θα μπορούσε κανείς δικαιολογημένα να σκεφτεί, αφού, σε κάθε περίπτωση, τα έννομα αποτελέσματα της υπογραφής θα είναι τα ίδια έναντι της οικείας τρίτης χώρας και θα δεσμεύουν την Ένωση. Πράγματι, αυτή είναι μια εύλογη διαπίστωση την οποία συμμερίζεται και το ίδιο το Δικαστήριο. Όπως παρατηρεί, «*ανεξαρτήτως του προσώπου που ορίζεται ως υπογράφων βάσει των κανόνων του δικαίου της Ένωσης, τα έννομα αποτελέσματα της υπογραφής [...] θα είναι τα ίδια και θα δεσμεύουν την Ένωση ως υποκείμενο του διεθνούς δικαίου*»¹. Ωστόσο, στο πεδίο των εξωτερικών σχέσεων της Ένωσης, η αποσαφήνιση του ρόλου καθενός από τα θεσμικά όργανα που μετέχουν στη διαδικασία διαπραγμάτευσης και σύναψης διεθνών συμφωνιών είναι θεμελιώδης. Η σημασία της έγκειται, αφενός, στη ρύθμιση των εσωτερικών σχέσεων των θεσμικών οργάνων και στην επίτευξη ισορροπίας μεταξύ τους εντός του θεσμικού πλαισίου της Ένωσης και, αφετέρου, στη δέσμευση για τήρηση μιας συνεπούς και συνεκτικής στάσης απέναντι στις αντισυμβαλλόμενες τρίτες χώρες.

Η Ένωση είναι ένας υβριδικός διεθνής οργανισμός με σύνθετη δομή και ομοσπονδιακά χαρακτηριστικά. Το γεγονός αυτό δημιουργεί πρόσθετες δυσχέρειες στις τρίτες χώρες που επιθυμούν να διεξάγουν διαπραγματεύσεις και να συμβληθούν μαζί της. Η υιοθέτηση μιας επαναλαμβανόμενης προσέγγισης, στη βάση της σταθερότητας και της προβλεψιμότητας, κατά τη διαπραγμάτευση και σύναψη διεθνών συμφωνιών, οπωσδήποτε ενισχύει τη θέση της Ένωσης στη διεθνή σκηνή και την καθιστά

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ

1. Σκ. 70 της σχολιαζόμενης απόφασης.

έναν ελκυστικό συνομιλητή. Ακριβώς για αυτόν τον λόγο, το Δικαστήριο επισημαίνει παγίως την ανάγκη να διασφαλιστεί η ενότητα και η συνοχή της διεθνούς εκπροσώπησης της Ένωσης². Προς τον σκοπό αυτό, η Συνθήκη της Λισσαβώνας μετέβαλε ουσιωδώς το προηγούμενο καθεστώς και εισήγαγε, με το άρθρο 218 ΣΛΕΕ, μια ομοιόμορφη και γενικής ισχύος διαδικασία όσον αφορά τη διαπραγμάτευση, την υπογραφή και τη σύναψη διεθνών συμφωνιών, η οποία εφαρμόζεται σε όλους τους τομείς των εξωτερικών πολιτικών της Ένωσης. Στόχος αυτής της μεταρρύθμισης ήταν η απλούστευση του σχετικού πλαισίου και η εμπέδωση της συνοχής μεταξύ των διαφόρων τομέων της εξωτερικής δράσης της Ένωσης³. Το άρθρο 218 ΣΛΕΕ επέφερε πράγματι σημαντικές αλλαγές, ενισχύοντας την αλληλεπίδραση μεταξύ Συμβουλίου και Επιτροπής στις διαδικασίες εξωτερικής εκπροσώπησης της Ένωσης και απονέμοντας ενεργό ρόλο στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Πρόκειται, ωστόσο, για διάταξη με σύνθετη εσωτερική δομή, ενώ και το λεκτικό της παρουσιάζει κενά και ασάφειες. Δεν είναι τυχαίο, εξάλλου, ότι, μετά την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισσαβώνας, εντάθηκαν οι αντιπαραθέσεις μεταξύ των θεσμικών οργάνων σχετικά με την οριοθέτηση του ρόλου που τους ανατίθεται από τις Συνθήκες στο πλαίσιο της διαδικασίας που οδηγεί στη σύναψη διεθνών συμφωνιών από την Ένωση και διαταράχθηκε η, ούτως ή άλλως, εύθραυστη ισορροπία μεταξύ τους.

Το Δικαστήριο μέχρι στιγμής έχει κληθεί να αποσαφηνίσει διάφορες πτυχές της διαδικασίας που περιγράφεται στο άρθρο 218 ΣΛΕΕ⁴, αίροντας τυχόν αμφιβολίες που προκύπτουν από την ασάφεια των ρυθμίσεων της εν λόγω διάταξης και αποκαθιστώντας την ισορροπία μεταξύ των θεσμικών οργάνων κατά την άσκηση των διεθνών αρμοδιοτήτων της Ένωσης. Οι περιπτώσεις που έχει αντιμετωπίσει έως τώρα η νομολογία αφορούν παραβιάσεις της προβλεπόμενης από τις Συνθήκες αρχής της ισορροπίας εξουσιών μεταξύ των θεσμικών οργάνων ως αποτέλεσμα της προσπάθειας ενός οργάνου να υπεισέλθει στους τομείς αρμοδιοτήτων του άλλου ή νομικά ζητήματα τα οποία έρχονταν περαιτέρω διευκρινίσεων δεδομένης της σιωπής του άρθρου 218 ΣΛΕΕ⁵. Στην πλειονότητα

τους, οι υποθέσεις που έχουν τεθεί ενώπιον του Δικαστηρίου αφορούν διαμάχες μεταξύ του Συμβουλίου και της Επιτροπής ως προς την ακριβή έκταση των εξουσιών τους σε διάφορα στάδια της διαδικασίας που προβλέπεται στο άρθρο 218 ΣΛΕΕ (π.χ. στο στάδιο της διαπραγμάτευσης)⁶. Η πράξη της υπογραφής διεθνών συμφωνιών βάσει του άρθρου 218 ΣΛΕΕ δεν είχε απασχολήσει μέχρι πρότινος τη νομολογία. Με την προσφυγή που άσκησε η Επιτροπή στο πλαίσιο της υπό σχολιασμό υπόθεσης αμφισβητήθηκε για πρώτη φορά ενώπιον του Δικαστηρίου η πρακτική που έχει εγκαθιδρύσει το Συμβούλιο -και την οποία εξακολουθεί να χρησιμοποιεί ευρέως και μετά την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισσαβώνας- να ορίζει το ίδιο, διά του Προέδρου του, το πρόσωπο που επιφορτίζεται με την υπογραφή διεθνών συμφωνιών εξ ονόματος της Ένωσης. Δόθηκε έτσι η ευκαιρία στο Δικαστήριο να αποσαφηνίσει θεμελιώδη ζητήματα που αφορούν το στάδιο της υπογραφής διεθνών συμφωνιών από την Ένωση, εκδίδοντας μια απόφαση με μείζονα νομική και πρακτική σημασία⁷.

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση των διευκρινίσεων που παρέσχε το Δικαστήριο με τη σχολιαζόμενη απόφαση, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε στη θολή σχέση μεταξύ του άρθρου 218 παρ. 2 και 5 ΣΛΕΕ, το οποίο εξουσιοδοτεί το Συμβούλιο να επιτρέπει την υπογραφή διεθνών συμφωνιών, και του άρθρου 17 παρ. 1 ΣΕΕ, το οποίο θεμελιώνει την αρμοδιότητα της Επιτροπής να εξασφαλίζει την εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης. Ακόμη, για να κατανοηθεί η νομική και πρακτική σημασία της σχολιαζόμενης απόφασης, θα πρέπει προηγουμένως να σκιαγραφήσουμε αδρομερώς το κανονιστικό περιεχόμενο των αρχών της θεσμικής ισορροπίας και της καλόπιστης συνεργασίας επί των οποίων ερείδεται η αποδοχή των προβληθέντων με την προσφυγή λόγων ακύρωσης της Επιτροπής.

II. Η συνάφεια μεταξύ του άρθρου 218 παρ. 2 και 5 ΣΛΕΕ και του άρθρου 17 παρ. 1 ΣΕΕ

Το εάν η εξουσία ορισμού του προσώπου που εξουσιοδοτείται να υπογράψει διεθνείς συμφωνίες εξ ονόματος της Ένωσης εμπίπτει στην αρμοδιότητα της Επιτροπής ή στην αρμοδιότητα του Συμβουλίου δεν προκύπτει με ασφάλεια από τις κρίσιμες διατάξεις των Συνθηκών. Πρόκειται, αφενός, για το άρθρο 218 ΣΛΕΕ, το οποίο αναθέτει στο Συμβούλιο ουσιαστικές αρμοδιότητες στο πλαίσιο της διαδικασίας σύναψης διεθνών συμφωνιών, και, αφετέρου, για το άρθρο 17 παρ. 1 ΣΕΕ, το οποίο απονέμει

2. Ενδεικτικά, ΔΕΕ C-246/07, *Επιτροπή/Σουηδία*, 20.04.2010, ECLI:EU:C:2010:203, σκ. 75, ΔΕΚC-266/03, *Επιτροπή/Λουξεμβούργο*, 02.06.2005, ECLI:EU:C:2005:341, σκ. 60.

3. Βλ. άρθρο 21 παρ. 3 ΣΕΕ.

4. Βλ. την εκτενή παρουσίαση του J. HELISKOSKI, *The procedural law of international agreements: A thematic journey through Article 218 TFEU*, CML Rev., 2020, σσ. 79-118.

5. Για παράδειγμα, το άρθρο 218 ΣΛΕΕ σιωπά ως προς την κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ του Συμβουλίου και της Επιτροπής όσον αφορά την έγκριση μη δεσμευτικής συμφωνίας μεταξύ της Ένωσης και τρίτου κράτους. Το ζήτημα αυτό αποσαφηνίστηκε από το Δικαστήριο. Βλ. ΔΕΕ C-660/13, *Συμβούλιο/Επιτροπή*, 28.07.2016,

ECLI:EU:C:2016:616.

6. ΔΕΕC-425/13, *Επιτροπή/Συμβούλιο*, 16.07.2015, ECLI:EU:C:2015:483.

7. Για μια λεπτομερή ανάλυση της απόφασης βλ. G. KÜBEK, *The power of signing international agreements on behalf of the European Union: Commission v Council (Signature d'accords internationaux)*, *European Law Review*, 2024, σσ. 524-536.

στην Επιτροπή την εξουσία να εξασφαλίζει την εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης. Καμία από τις δύο διατάξεις δεν ορίζει ρητώς σε ποιο θεσμικό όργανο παρέχεται η προνομία της υπογραφής διεθνών συμφωνιών εξ ονόματος της Ένωσης.

Πριν από τη Συνθήκη της Λισσαβώνας, στην πράξη επικρατούσε η γενική εξουσία του Συμβουλίου να αναλαμβάνει τον ορισμό του προσώπου ή των προσώπων που είναι εξουσιοδοτημένα να υπογράψουν διεθνή συμφωνία εξ ονόματος της Ένωσης. Στο πλαίσιο αυτό, το Συμβούλιο επέλεγε κατά κανόνα ως υπογράφοντα τον Μόνιμο Αντιπρόσωπο στην Ένωση του κράτους μέλους που ασκεί την εκ περιτροπής προεδρία του Συμβουλίου. Αυτή η παγιωθείσα πρακτική διατηρήθηκε και μετά την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισσαβώνας, εξασφαλίζοντας την ενεργό συμμετοχή των κρατών μελών στη διαδικασία υπογραφής διεθνών συμφωνιών. Υπό αυτές τις συνθήκες, το ερώτημα που τίθεται είναι εάν η εν λόγω πρακτική βρίσκει νόμιμο έρεισμα στις παρ. 2 και 5 του άρθρου 218 ΣΛΕΕ, όπως αυτές μπορούν να ερμηνευθούν διασταλτικώς, ή εάν, αντίθετα, συνιστά παραβίαση των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής κατ' άρθρο 17 παρ. 1 ΣΕΕ και, επομένως, θίγει τη θεσμική ισορροπία την οποία εγκαθιδρύουν οι Συνθήκες. Προκειμένου να δοθεί ασφαλής απάντηση στο ερώτημα, πρέπει να διασαφηνιστεί το νέο νομικό καθεστώς που διέπει, μετά τη Συνθήκη της Λισσαβώνας, την υπογραφή διεθνών συμφωνιών. Απαιτείται, ειδικότερα, να διευκρινιστεί η ασαφής σχέση μεταξύ του άρθρου 218 παρ. 2 και 5 ΣΛΕΕ και του άρθρου 17 παρ. 1 ΣΕΕ.

Ι. Άρθρο 218 ΣΛΕΕ

Το (σημερινό) άρθρο 218 ΣΛΕΕ αποτελεί μια αυτόνομη διάταξη θεσμικού περιεχομένου στην οποία αναγνωρίζονται, ήδη από την εποχή της ίδρυσης της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας, κεντρική θέση στο πλαίσιο της συνολικής διάρθρωσης της Συνθήκης. Παγίως το ΔΕΕ, όταν αναφέρεται στο άρθρο 218 ΣΛΕΕ, κάνει λόγο για έναν «αυτοτελή και γενικό κανόνα συνταγματικής σπουδαιότητας», όσον αφορά τη σύναψη διεθνών συνθηκών, «καθόσον παρέχει στα θεσμικά όργανα της Ένωσης συγκεκριμένες αρμοδιότητες»⁸. Πράγματι, η εν λόγω διάταξη – τόσο στη σημερινή μορφή της όσο και υπό τις προγενέστερες εκδοχές της – προβλέπει μια γενικού χαρακτήρα διαδικασία όσον αφορά τη διαπραγμάτευση, την υπογραφή και τη σύναψη διεθνών συμφωνιών τις οποίες είναι αρμόδια να συνάπτει η Ένωση στους τομείς δράσης της⁹. Στο πλαίσιο αυτό, απονέμει συγκεκριμένες αρμοδι-

ότητες στα θεσμικά όργανα αποσκοπώντας στην επίτευξη ισορροπίας μεταξύ τους κατά τη διαδικασία σύναψης διεθνών συμφωνιών με τρίτες χώρες ή διεθνείς οργανισμούς. Οι διαδοχικές τροποποιήσεις των Συνθηκών επέφεραν σημαντικές αλλαγές στον τρόπο κατανομής των σχετικών αρμοδιοτήτων μεταξύ των εμπλεκόμενων θεσμικών οργάνων, χωρίς όμως να επηρεαστεί ποτέ η βασική αποστολή της διάταξης να δημιουργεί ένα πλαίσιο θεσμικής ισορροπίας σε ό,τι αφορά τη διαδικασία σύναψης διεθνών συμφωνιών.

Υπό το προϊσχύσαν καθεστώς, η διαδικασία σύναψης διεθνών συμφωνιών περιγραφόταν στο άρθρο 300 ΣΕΚ (άρθρο 228 ΣυνθΕΟΚ), το οποίο ανέθετε στην Επιτροπή τη διεξαγωγή των αναγκαίων διαπραγματεύσεων και τη διατύπωση προτάσεων για την υπογραφή μιας διεθνούς συμφωνίας, ενώ η προνομία της απόφασης για την υπογραφή και τη σύναψη της συμφωνίας καθώς και της χάραξης των διαπραγματευτικών οδηγιών ανήκε στο Συμβούλιο. Οι καινοτομίες που εισήγαγε η Συνθήκη της Λισσαβώνας επηρέασαν τη σχετική διαδικασία και αναπροσάρμοσαν την ισορροπία μεταξύ των δύο θεσμικών οργάνων στο πλαίσιο της διαδικασίας σύναψης διεθνών συμφωνιών. Οι σημαντικότερες μεταρρυθμίσεις συνίστανται στην αύξηση του βαθμού συνεργασίας μεταξύ Συμβουλίου και Επιτροπής και στην απονομή ενός ουσιώδους ρόλου στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Το άρθρο 218 ΣΛΕΕ προβλέπει, λοιπόν, σήμερα ότι οι συμφωνίες μεταξύ της Ένωσης και τρίτων χωρών ή διεθνών οργανισμών αποτελούν αντικείμενο διαπραγματεύσεως από την Επιτροπή, τηρουμένων των διαπραγματευτικών οδηγιών που τυχόν έχει διατυπώσει το Συμβούλιο, και στη συνέχεια συνάπτονται από το Συμβούλιο μετά από έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για συγκεκριμένες κατηγορίες συμφωνιών, που απαριθμούνται περιοριστικά στην παρ. 6 (α), ή μετά από διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στις υπόλοιπες περιπτώσεις.

Σε ό,τι αφορά το κρίσιμο ζήτημα της υπογραφής διεθνούς συμφωνίας, η παρ. 2 του άρθρου 218 ΣΛΕΕ, ως γενική διάταξη, προβλέπει, μεταξύ άλλων, ότι το Συμβούλιο «επιτρέπει την υπογραφή και συνάπτει τις συμφωνίες», ενώ η παρ. 5 προβλέπει ειδικότερα ότι το Συμβούλιο «εκδίδει απόφαση που επιτρέπει την υπογραφή της συμφωνίας». Συναφές επίσης είναι το άρθρο 16 ΣΕΕ, το οποίο αναθέτει στο Συμβούλιο καθήκοντα χάραξης πολιτικών και συντονισμού (παρ. 1, δεύτερη περίοδος), καθώς και τη διαμόρφωση της εξωτερικής δράσης της Ένωσης (παρ. 6, τρίτο εδάφιο). Το εάν από το πνεύμα και τον σκοπό όλων αυτών των διατάξεων προκύπτει ότι το Συμβούλιο, αφότου

8. Ενδεικτικά, ΔΕΕ C-425/13, ό.π., σκ. 62.

9. ΔΕΕ C-244/17, *Επιτροπή/Συμβούλιο (Συμφωνία με το Καζαχστάν)*, 04.09.2018, ECLI:EU:C:2018:662, σκ. 21. Επισημαίνεται ότι το άρθρο 218 ΣΛΕΕ αφορά μόνον τη ρύθμιση της εσωτερικής διαδικασίας που οφείλει να τηρηθεί για τη σύναψη μιας διεθνούς συμφωνίας

και δεν εισάγει κάποια γενική αρμοδιότητα της Ένωσης για σύναψη διεθνών συμφωνιών. Βλ. σχετικά F. ERLBACHER, Article 218 TFEU, σε: M. Kellerbauer / M. Klamert / J. Tomkin (eds), *The EU Treaties and the Charter of Fundamental Rights*, OUP, 2019, σ. 1660, Ε. ΣΑΧΠΕΚΙ-ΔΟΥ, *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, 3η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2021, σ. 268.

έχει εγκρίνει την υπογραφή διεθνούς συμφωνίας, έχει περαιτέρω την εξουσία να προχωρήσει στην ίδια την πράξη της υπογραφής ή να ορίσει το πρόσωπο που εξουσιοδοτείται προς τούτο, είναι ζήτημα ερμηνείας.

II. Άρθρο 17 ΣΕΕ

Το άρθρο 17 παρ. 1, έκτη περίοδος, ΣΕΕ, το οποίο αποτελεί προσθήκη της Συνθήκης της Λισσαβώνας, αναγνωρίζει στην Επιτροπή το προνόμιο να εξασφαλίζει την εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης, με την εξαίρεση, ωστόσο του τομέα της ΚΕΠΠΑ (ως προς την οποία το άρθρο 27 παρ. 2 ΣΕΕ, σε συνδυασμό με τα άρθρα 220 και 221 ΣΛΕΕ, αναθέτει την εξουσία για εξωτερική εκπροσώπηση στον Ύπατο Εκπρόσωπο) και «άλλων περιπτώσεων που προβλέπονται στις Συνθήκες». Η τελευταία αυτή ρήτρα εισάγει, υπέρ των λοιπών θεσμικών οργάνων της Ένωσης, εξαίρεση από την αρμοδιότητα την οποία αντλεί η Επιτροπή από το άρθρο 17 παρ. 1, έκτη περίοδος, ΣΕΕ.

Ελλείψει ειδικών διαδικαστικών κανόνων στις Συνθήκες, το εάν το καθήκον της Επιτροπής για «εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης» περιλαμβάνει, μετά την έγκριση της υπογραφής διεθνούς συμφωνίας από το Συμβούλιο, την ίδια την πράξη της υπογραφής ή τον ορισμό του υπογράφοντος, πρέπει να αποσαφηνιστεί από το Δικαστήριο. Το μόνο που συνάγει κανείς από την έως τώρα νομολογία είναι ότι η εξουσία της Επιτροπής για εξωτερική εκπροσώπηση δεν περιλαμβάνει το δικαίωμα υπογραφής προσθήκης μη δεσμευτικού χαρακτήρα σε μνημόνιο συμφωνίας με τρίτο κράτος χωρίς την προηγούμενη έγκριση του Συμβουλίου, ακόμα και όταν ένα τέτοιο μη δεσμευτικό κείμενο αντανάκλα θέση ή πολιτική της Ένωσης που έχει ήδη καθορίσει το Συμβούλιο¹⁰.

III. Τα κύρια σημεία της σχολιαζόμενης απόφασης

I. Οι διαπιστώσεις του Δικαστηρίου

Βάσει όλων των παραπάνω, το Δικαστήριο διακρίνει μεταξύ, αφενός, της απόφασης που επιτρέπει την υπογραφή διεθνούς συμφωνίας εξ ονόματος της Ένωσης και, αφετέρου, της ίδιας της πράξης της υπογραφής. Η μεν πρώτη είναι μια εσωτερική διαδικασία που εμπίπτει στην αρμοδιότητα του Συμβουλίου να χαράσσει τις πολιτικές της Ένωσης και να διαμορφώνει την εξωτερική δράση της, κατά την έννοια του άρθρου 16 παρ. 1, δεύτερη περίοδος, και παρ. 6, τρίτο εδάφιο, ΣΕΕ¹¹. Η δε δεύτερη, όπως παρατηρεί το Δικαστήριο, πρέπει να θεωρηθεί ότι εμπίπτει στην αρμοδιότητα της Επιτροπής, βάσει του άρθρου 17 παρ. 1, έκτη περίοδος, ΣΕΕ, να αναλαμβάνει -εκτός του πλαισίου της ΚΕΠΠΑ και εκτός αν οι Συνθήκες προβλέπουν συναφώς διαφορετική κατανομή αρμοδιοτήτων- την εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης¹². Αυτό

το συμπέρασμα επιβάλλουν, κατά το Δικαστήριο, τόσο η γραμματική ερμηνεία του άρθρου 17 ΣΕΕ όσο και οι κανόνες του εθιμικού διεθνούς δικαίου περί εκπροσώπησης, όπως αποκρυσταλλώνονται στη Σύμβαση της Βιέννης περί του Δικαίου των Συνθηκών. Σύμφωνα με αυτούς, η πράξη της υπογραφής συνιστά πράξη εξωτερικής εκπροσώπησης και εκφράζει βούληση δέσμευσης¹³.

Ακόμη, όπως επισήμανε η Γεν. Εισαγγελέας και επιβεβαίωσε το Δικαστήριο, το άρθρο 218 παρ. 5 ΣΛΕΕ δεν εισάγει παρέκκλιση από το άρθρο 17 παρ. 1, έκτη περίοδος, ΣΕΕ. Δεν συγκαταλέγεται, δηλαδή, μεταξύ των «άλλων περιπτώσεων που προβλέπονται στις Συνθήκες», οι οποίες μνημονεύονται στο άρθρο 17 παρ. 1, έκτη περίοδος ΣΕΕ¹⁴. Επομένως, εκτός των ρητά προβλεπόμενων εξαιρέσεων, η Επιτροπή είναι αποκλειστικά αρμόδια να υπογράψει διεθνείς συμφωνίες εξ ονόματος της Ένωσης ή να ορίζει τον υπογράφοντα τις συμφωνίες αυτές. Εφόσον στην υπό εξέταση υπόθεση δεν συντρέχει περίπτωση εξαίρεσης, η εξουσιοδότηση, από το Συμβούλιο, του Μόνιμου Αντιπροσώπου της Πορτογαλικής Δημοκρατίας στην Ένωση να υπογράψει το πρωτόκολλο για την εφαρμογή της συμφωνίας ΕΕ-Δημοκρατίας της Γκαμπόν υπερβαίνει τα όρια των αρμοδιοτήτων του Συμβουλίου και συνιστά εισήγηση στην προνομία της Επιτροπής να εξασφαλίζει, μόνη αυτή, την εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης.

Σε ό,τι αφορά το επιχείρημα ότι η πράξη αυτή του Συμβουλίου εντάσσεται σε μια καθιερωμένη πρακτική που ήταν γενικά αποδεκτή μεταξύ των θεσμικών οργάνων, τόσο πριν όσο και μετά τη Συνθήκη της Λισσαβώνας, το Δικαστήριο υπενθυμίζει την πάγια νομολογία του: μια πρακτική, όσο συνεπής και εναρμονισμένη κι αν είναι, δεν μπορεί να συνιστά παρέκκλιση από τους κανόνες των Συνθηκών και να τροποποιεί τις μεταξύ των θεσμικών οργάνων ισορροπίες¹⁵. Το γεγονός ότι το Συμβούλιο διατήρησε την πάγια πρακτική που ακολουθούσε και μετά την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισσαβώνας, υπό την ανοχή προφανώς της Επιτροπής, δεν έχει οδηγήσει στη διαμόρφωση ενός -θα λέγαμε- ιδιότυπου «εθίμου» που δεσμεύει τα λοιπά θεσμικά όργανα και μπορεί να στερεί από αυτά προνόμια που τους αναγνωρίζουν οι ίδιες οι Συνθήκες¹⁶. Επομένως, η φερόμενη πάγια πρακτι-

10. ΔΕΕ C-660/13, ό.π.

11. Σκ. 66-69 της σχολιαζόμενης απόφασης.

12. Ibid, σκ. 71-77.

13. Ibid, σκ. 71 και σημ. 50 των Προτάσεων την Γεν. Εισαγγελέα Kokott, 13.07.2023, ECLI:EU:C:2023:579.

14. Σκ. 77-81 της σχολιαζόμενης απόφασης.

15. Ibid, σκ. 82. Έτσι και ΔΕΕ C-687/15, *Επιτροπή/Συμβούλιο (CMR-15)*, 25.10.2017, ECLI:EU:C:2017:803, σκ. 42, ΔΕΚ C-370/07, *Επιτροπή/Συμβούλιο*, 01.10.2009, ECLI:EU:C:2009:590, σκ. 54, ΔΕΚ C-271/94, *Κοινοβούλιο/Συμβούλιο*, 26.03.1996, ECLI:EU:C:1996:133, σκ. 24 και 34, ΔΕΚ C-327/91, *Γαλλία/Επιτροπή*, 09.08.1994, ECLI:EU:C:1994:305, σκ. 36, ΔΕΚ, Υπόθεση 68/86, *Ηνωμένο Βασίλειο/Συμβούλιο*, 23.02.1988, ECLI:EU:C:1988:85, σκ. 24, ΔΕΚ, Υπόθεση 149/85, *Wybot/Faure*, 10.07.1986, ECLI:EU:C:1986:310, σκ. 23.

16. ΔΕΚ, Υπόθεση 149/85, ό.π., σκ. 23.

κή του Συμβουλίου, να επιλέγει τακτικά ως υπογράφοντα τις διεθνείς συμφωνίες τον Μόνιμο Αντιπρόσωπο του κράτους μέλους που ασκεί την εκ περιτροπής προεδρία του Συμβουλίου, δεν καθιστά ανενεργή τη διάταξη του άρθρου 17 παρ. 1, έκτη περίοδος, ΣΕΕ, κατά την οποία η Επιτροπή «εξασφαλίζει την εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης». Οι λόγοι για τους οποίους συνεχίστηκε αυτή η πρακτική από τα τέλη του 2009, οπότε και η Συνθήκη της Λισσαβώνας τέθηκε σε ισχύ, έως σήμερα, αν και δεν ασκούν επιρροή στην ως άνω διαπίστωση, είναι προφανείς και σχετίζονται με τη βούληση των κρατών μελών να διατηρήσουν έναν πιο ουσιαστικό ρόλο στο πεδίο των εξωτερικών σχέσεων της Ένωσης¹⁷.

Καταλήγοντας, πάντως, το Δικαστήριο υπογράμμισε το καθήκον της Επιτροπής να ασκεί την αρμοδιότητα σχετικά με την υπογραφή διεθνών συμφωνιών προς το κοινό συμφέρον της Ένωσης, τηρουμένης της αρχής της καλόπιστης συνεργασίας που προβλέπεται στο άρθρο 13 παρ. 2, δεύτερη περίοδος, ΣΕΕ. Υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία και νομολογία αναφορικά με το είδος των υποχρεώσεων που απορρέουν από την εν λόγω αρχή στις σχέσεις μεταξύ των θεσμικών οργάνων. Στη σκ. 83 της απόφασης, το Δικαστήριο παραθέτει ορισμένες βασικές υποχρεώσεις της Επιτροπής, όπως είναι η θέση της υπογραφής εντός ευλόγου χρόνου και η διαβούλευση με το Συμβούλιο σε περίπτωση θεμελιώδους μεταβολής των περιστάσεων μετά την έκδοση της απόφασης που επιτρέπει την υπογραφή.

II. Διατήρηση των αποτελεσμάτων των προσβαλλόμενων πράξεων

Το Δικαστήριο, κάνοντας χρήση της δυνατότητας του άρθρου 264, δεύτερο εδάφιο, ΣΛΕΕ, αποφάσισε να διατηρήσει τα αποτελέσματα των πράξεων που ακυρώθηκαν με τη σχολιαζόμενη απόφαση για λόγους ασφάλειας δικαίου και προς αποφυγή τυχόν αρνητικών συνεπειών στις σχέσεις της Ένωσης με τη Δημοκρατία της Γκαμπόν.

III. Η παρέμβαση του Ύπατου Εκπροσώπου

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι με διάταξη του Προέδρου του Δικαστηρίου, της 3ης Μαρτίου 2022, επιτράπηκε στον Ύπατο Εκπρόσωπο να παρέμβει υπέρ της Επιτροπής¹⁸. Ειδικότερα, κρίθηκε ότι ο Ύπατος Εκπρόσωπος είχε άμεσο και ενεστώδες συμφέρον στην επίλυση της διαφοράς¹⁹, καθώς οποιαδήποτε εκτίμηση του Δικαστηρίου ως προς το εύρος των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής όσον αφορά την υπογραφή διεθνών συμφωνιών σε τομείς που

δεν εμπίπτουν στην ΚΕΠΠΑ θα επηρεάσει, κατ' αναλογία, και τις δικές του αρμοδιότητες όσον αφορά την υπογραφή διεθνών συμφωνιών στον τομέα της ΚΕΠΠΑ²⁰ (βλ. άρθρο 27 παρ. 2 ΣΕΕ). Το γεγονός ότι ο Ύπατος Εκπρόσωπος αποφάσισε να παρέμβει προς στήριξη των αιτημάτων της Επιτροπής φανερώνει ίσως την εύλογη ανησυχία του ότι η προσπάθεια του Συμβουλίου να διατηρήσει έναν πιο ενεργό ρόλο σε ό,τι αφορά την υπογραφή διεθνών συμφωνιών ενδεχομένως μελλοντικά να επεκταθεί και στον τομέα της ΚΕΠΠΑ²¹.

Αξίζει να επισημανθεί ότι πρόκειται για διάταξη-σταθμό, καθώς αναγνωρίζεται ρητώς η δυνατότητα του Ύπατου Εκπροσώπου να παρεμβαίνει σε υποθέσεις εξωτερικών σχέσεων ενώπιον των ευρωπαϊκών δικαστηρίων προς υπεράσπιση των θεσμικών προνομίων που του απονέμουν οι Συνθήκες²².

IV. Οι αρχές της θεσμικής ισορροπίας και της καλόπιστης συνεργασίας ως σημείο αναφοράς

Η ανάλυση του Δικαστηρίου στη σχολιαζόμενη απόφαση καθοδηγείται από το περιεχόμενο των αρχών της θεσμικής ισορροπίας και της καλόπιστης συνεργασίας. Η συνδυαστική ανάγνωση των δύο αρχών είναι συνήθης στη νομολογία, ιδίως σε υποθέσεις εξωτερικών σχέσεων. Το περιεχόμενό τους, ωστόσο, παραμένει κάπως ασαφές και ευμετάβλητο.

Η έννοια της «θεσμικής ισορροπίας» δεν αναφέρεται, πολλώ δε μάλλον δεν ορίζεται, στις Συνθήκες. Έχει διαμορφωθεί ως συνταγματική αρχή του δικαίου της ΕΕ από τη νομολογία του Δικαστηρίου, αν και με ορισμένο βαθμό ασάφειας ως προς τη σχέση της με συγγενείς αρχές (π.χ. των δοτών αρμοδιοτήτων). Παγίως χρησιμοποιείται για την ίαση κενών σε ό,τι αφορά τον ρόλο των επιμέρους θεσμικών οργάνων και τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις, δεδομένου ότι οι σχετικοί κανόνες δεν είναι πάντοτε σαφείς²³. Σε απόφαση του 1990, το τότε ΔΕΚ είχε αναφερθεί στο σύστημα κατανομής αρμοδιοτήτων που καθιερώ-

17. D. GENINI, *Breaking a Tradition: How Signing of Agreements Is No Longer a Matter for the Council*, *European Papers*, 2024, σ. 148.

18. ΔΕΕ C-551/21 (διάταξη), *Επιτροπή/Συμβούλιο (Signature d'accords internationaux)*, 03.03.2022, ECLI:EU:C:2022:163.

19. Βλ. άρθρο 40 του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

20. ΔΕΕ C-551/21 (διάταξη), ό.π., σκ. 20-22.

21. Έτσι D. GENINI, *Breaking a Tradition: How Signing of Agreements Is No Longer a Matter for the Council*, ό.π., σ. 150.

22. Δύο μήνες αργότερα επετράπη η παρέμβαση του Ύπατου Εκπροσώπου ενώπιον του ΓεΔΕΕ στην υπόθεση T-125/22, *RT France/Συμβούλιο*. Περισσότερα για τη συμβολή της σχολιαζόμενης απόφασης στην εξέλιξη του θεσμού του Ύπατου Εκπροσώπου βλ. σε F. HOFFMEISTER / L. HAVAS, *The High Representative for Foreign Affairs and Security Policy before the Court of Justice of the European Union*, *ZEUS*, 2023, σσ. 14-28.

23. J. BAQUERO CRUZ, *Unstable structures: the institutional balance and the European Court of Justice*, σε: M. Dawson / B. de Witte / E. Muir (eds), *Revisiting Judicial Politics in the European Union*, Elgar Publishing, 2024, σ. 145 επ., M. CHAMON, *The Institutional Balance, an Ill-Fated Principle of EU Law?*, *European Public Law*, 2015, σ. 376.

νουν οι Συνθήκες μεταξύ των διαφόρων θεσμικών οργάνων, «με το οποίο ανατίθεται στο καθένα η δική του αποστολή εντός του πλαισίου της θεσμικής διαρθρώσεως της Κοινότητας και της πραγματοποίησεως του έργου που της έχει ανατεθεί»²⁴. Στο πλαίσιο αυτό, είχε υπογραμμίσει την ανάγκη σεβασμού της μεταξύ των θεσμικών οργάνων ισορροπίας, η οποία εξασφαλίζεται εφόσον «κάθε όργανο ασκεί τις αρμοδιότητές του σεβόμενο τις αρμοδιότητες των άλλων»²⁵. Η επιδιωχθείσα με τις Συνθήκες θεσμική ισορροπία αφορά, επομένως, τη διασφάλιση ότι η συνύπαρξη των θεσμικών οργάνων διέπεται από ένα σύστημα εγγενών περιορισμών στις μεταξύ τους σχέσεις²⁶. Χάριν της προβλεπόμενης από τις Συνθήκες ισορροπίας εξουσιών μεταξύ των οργάνων, η πρακτική που ακολουθεί ένα όργανο «δεν πρέπει να στερεί από τα άλλα όργανα ορισμένο προνόμιο που τους παρέχουν οι ίδιες οι Συνθήκες»²⁷. Το Δικαστήριο έχει επίσης αναγνωρίσει ότι αποστολή του αποτελεί η διασφάλιση της πλήρους εφαρμογής των διατάξεων των Συνθηκών όσον αφορά την εν λόγω θεσμική ισορροπία και έχει επισημάνει ότι οτιδήποτε διαταράσσει την ισορροπία αυτή πρέπει να κολάζεται²⁸. Με λίγα λόγια, έχει αναγάγει την έννοια της «θεσμικής ισορροπίας» σε κανονιστική αρχή υποκειμένη σε δικαστικό έλεγχο.

Μολοντί η θεσμική ισορροπία είχε χρησιμοποιηθεί σε ορισμένες ιστορικές αποφάσεις ως κατευθυντήρια έννοια και ερμηνευτικό εργαλείο για ζητήματα εσωτερικής διευθέτησης των σχέσεων των θεσμικών οργάνων²⁹, ρητά ως «αρχή» χαρακτηρίστηκε από το Δικαστήριο μόλις το 2008³⁰. Ακολούθησε μια επταετία περίπου κατά την

οποία η αρχή της θεσμικής ισορροπίας τέθηκε από τη νομολογία σε καθεστώς αδράνειας³¹, για να επανέλθει δυναμικά στο προσκήνιο από το 2014 και μετά. Έκτοτε, έχει αποτελέσει αντικείμενο επίκλησης από το Δικαστήριο σε σειρά αποφάσεων του τμήματος μείζονος συνθέσεως, με χαρακτηριστικότερες ίσως την απόφαση της 14ης Απριλίου 2015 σχετικά με την εξουσία απόσυρσης πρότασης νομοθετικής πράξης της Επιτροπής³², την απόφαση της 16ης Ιουλίου 2015 σχετικά με την έκταση της εξουσίας του Συμβουλίου να εκδίδει οδηγίες διαπραγμάτευσης για τη σύναψη διεθνούς συμφωνίας³³, την απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 2015 σχετικά με την εξουσία της Επιτροπής να υποβάλει γραπτή δήλωση εξ ονόματος της Ένωσης σε διεθνές δικαστήριο χωρίς την προηγούμενη έγκριση του περιεχομένου της δήλωσης αυτής από το Συμβούλιο³⁴, την απόφαση της 6ης Σεπτεμβρίου 2017 σχετικά με τη δεσμευτικότητα των συμπερασμάτων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για το Συμβούλιο³⁵, και την πιο πρόσφατη απόφαση, της 22ας Νοεμβρίου 2022, σχετικά με την αρμοδιότητα του Συμβουλίου να τροποποιεί, βάσει του άρθρου 293 παρ. 1 ΣΛΕΕ, πρόταση της Επιτροπής για νομική πράξη της Ένωσης³⁶.

Ρητή αναφορά στη θεσμική ισορροπία εντοπίζεται στο πρωτόκολλο (αριθ. 7) σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας που προσαρτήθηκε στη ΣΕΚ με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ³⁷. Με την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισσαβώνας, ωστόσο, η αναφορά αυτή απαλείφθηκε. Σήμερα, η αρχή της θεσμικής ισορροπίας αντικατοπτρίζεται στο άρθρο 13 παρ. 2 ΣΕΕ, πρώτη περίοδος (πρώην άρθρο 7 παρ. 1 ΣΕΚ)³⁸, το οποίο κατοχυρώνει την αρχή της κατανομής αρμοδιοτήτων.

Στη δεύτερη περίοδο της ίδιας παραγράφου, η οποία αποτελεί προσθήκη της Συνθήκης της Λισσαβώνας, κα-

24. ΔΕΚ C-70/88, Κοινοβούλιο/Συμβούλιο, 22.05.1990, ECLI:EU:C:1990:217, σκ. 21. Η αρχή της θεσμικής ισορροπίας ως χαρακτηριστικό της θεσμικής δομής της Ένωσης είχε υπονοηθεί πάντως πολύ νωρίτερα, σε απόφαση του ΔΕΚ το 1958. Βλ. Υπόθεση 9/56, Meroni/Ανωτάτη Αρχή, 13.06.1958, ECLI:EU:C:1958:7, σ. 193. M. PATRIN, Meroni Behind the Scenes: Uncovering the Actors and Context of a Landmark Judgment, European Papers, 2021, σσ. 539-551. Πρβλ. συναφώς και την ΔΕΕ C-409/13, Συμβούλιο/Επιτροπή, 14.04.2015, ECLI:EU:C:2015:217, σκ. 64.

25. ΔΕΚ C-70/88, ό.π., σκ. 22.

26. P. KOUTRAKOS, Institutional balance and sincere cooperation in Treaty Making Under EU Law, International & Comparative Law Quarterly, 2019, σ. 4.

27. ΔΕΚ C-149/85, Wybot/Faure, 10.07.1986, ECLI:EU:C:1986:310, σκ. 23.

28. ΔΕΚ C-70/88, ό.π., σκ. 22-23.

29. Ενδεικτικά, ΔΕΚ Υπόθεση 9/56, ό.π., ΔΕΚ Υπόθεση 10/56, Meroni/Ανωτάτη Αρχή, 13.06.1958, ECLI:EU:C:1958:8, ΔΕΚ Υπόθεση 22/70, Επιτροπή/Συμβούλιο, 31.03.1971, ECLI:EU:C:1971:32, ΔΕΚ 138/79, Roquette/Συμβούλιο, 29.10.1980, ECLI:EU:C:1980:249, ΔΕΚ C-139/79, Maizena/Συμβούλιο, 29.10.1980, ECLI:EU:C:1980:250, ΔΕΚ C-70/88, ό.π.

30. ΔΕΚ C-133/06, Κοινοβούλιο/Συμβούλιο, 06.05.2008, ECLI:EU:C:2008:257, σκ. 57.

31. Βλ. σχετικά S. PLATON, The Principle of Institutional Balance: Rise, Eclipse and Revival of a General Principle of EU Constitutional Law, σε: K. Ziegler / P. Neuvonen / V. Moreno-Lax (eds), Research Handbook on General Principles in EU Law, Edward Elgar Publishing, 2022, σ. 143.

32. ΔΕΕ C-409/13, ό.π.

33. ΔΕΕ C-425/13, ό.π.

34. ΔΕΕ C-73/14, Συμβούλιο/Επιτροπή, 06.10.2015, ECLI:EU:C:2015:663.

35. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-643/15 και C-647/15, Σλοβακία/Συμβούλιο, 06.09.2017, ECLI:EU:C:2017:631.

36. ΔΕΕ C-24/20, Επιτροπή/Συμβούλιο (Adhésion à l'acte de Genève), 22.11.2022, ECLI:EU:C:2022:911.

37. Βλ. το σημ. 2: «Κατά την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας τηρούνται οι γενικές διατάξεις και οι στόχοι της Συνθήκης, ιδίως όσον αφορά τον πλήρη σεβασμό του κοινοτικού κεκτημένου, και τη θεσμική ισορροπία [...]».

38. Ενδεικτικά, ΔΕΕ C-660/13, ό.π., σκ. 32, ΔΕΕ C-73/14, ό.π., σκ. 61.

θιερώνεται μια άλλη θεμελιώδης αρχή για τη θεσμική ισορροπία που εγκαθιδρύουν οι Συνθήκες. Πρόκειται για την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας μεταξύ των θεσμικών οργάνων, η οποία αποτελεί, μαζί με την αρχή της αμοιβαίας καλόπιστης συνεργασίας μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών και την αρχή της αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών μελών, έκφραση της «αρχής της κοινοτικής πίστης». Η έννοια της «καλόπιστης συνεργασίας» σε ό,τι αφορά τις σχέσεις της Ένωσης με τα κράτη μέλη εντοπίζεται σήμερα στο άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ (πρώην άρθρο 5 ΣυνθΕΟΚ, άρθρο 10 ΣΕΚ). Υπό αυτή τη μορφή της, η αρχή της καλόπιστης συνεργασίας (με άλλη διατύπωση: καθήκον ειλικρινούς συνεργασίας, αρχή αγαστής/έντιμης συνεργασίας, καθήκον πίστης) έχει αναχθεί από τη νομολογία σε βασική αρχή της θεσμικής δομής της Ένωσης.

Με το άρθρο 13 παρ. 2 ΣΕΕ, δεύτερη περίοδος, ΣΕΕ κατοχυρώθηκε για πρώτη φορά στο πρωτογενές δίκαιο η διοργανική διάσταση της αρχής³⁹, η οποία συχνά εφαρμόζεται παράλληλα με την αρχή της θεσμικής ισορροπίας⁴⁰ ως εργαλείο που επιτρέπει την άρση αμφιβολιών σχετικά με τη χάραξη ορίων μεταξύ των θεσμικών οργάνων. Εάν η αρχή της θεσμικής ισορροπίας προσδιορίζει την οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων μεταξύ των διαφόρων οργάνων σύμφωνα με τις διατάξεις των Συνθηκών, η αρχή της καλόπιστης συνεργασίας προσδιορίζει τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να ασκούνται αυτές οι αρμοδιότητες. Από τη συνδυαστική ερμηνεία των δύο αρχών προκύπτει η υποχρέωση των θεσμικών οργάνων να διαπνέονται από πνεύμα συνεργασίας στις μεταξύ τους θεσμικές αλληλεπιδράσεις και, μάλιστα, να συνεργάζονται «καλή τη πίστει». Αυτή η συνεργασία αποκτά ιδιαίτερα νόημα όταν πρόκειται για την εξωτερική εκπροσώπηση και δράση της Ένωσης. Στο πεδίο των εξωτερικών σχέσεων, τόσο η Ένωση με τα κράτη μέλη όσο και τα θεσμικά όργανα μεταξύ τους οφείλουν να τηρούν μια ενοποιημένη και συνεκτική στάση. Σε ό,τι αφορά, ειδικότερα, τα θεσμικά όργανα, η υποχρέωση καλόπιστης συνεργασίας απορρέει από το γεγονός ότι η άσκηση των διεθνών αρμοδιοτήτων της Ένωσης ενεργοποιεί «μια διαδικασία στενού συντονισμού και διαβουλεύσεως μεταξύ των θεσμικών οργάνων της

Ένωσης»⁴¹. Στο πλαίσιο αυτό, εκδήλωση του καθήκοντος καλόπιστης συνεργασίας αποτελεί η υποχρέωση κάθε οργάνου να διευκολύνει την Ένωση στην εκτέλεση της αποστολής της, να απέχει από ενέργειες ικανές να θέσουν σε κίνδυνο ή να ματαιώσουν την επίτευξη των σκοπών της⁴², καθώς και να συνεπικουρεί το έργο των άλλων οργάνων. Αντίστοιχες υποχρεώσεις απορρέουν από την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας σε ό,τι αφορά τις σχέσεις μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών, ιδίως στο πλαίσιο εξωτερικής δράσης⁴³. Ανεξάρτητα αν πρόκειται για τις σχέσεις της Ένωσης με τα κράτη μέλη ή για τις σχέσεις των θεσμικών οργάνων μεταξύ τους, η απαίτηση για στενή συνεργασία, ιδίως όταν πρόκειται για την εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης, συνδέεται με την ανάγκη για συνοχή και ενότητα στη διεθνή σκηνή⁴⁴. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο το Δικαστήριο αντιμετωπίζει αυστηρά τις αρχές της θεσμικής ισορροπίας και της καλόπιστης συνεργασίας στο πλαίσιο των διαδικαστικών κανόνων του άρθρου 218 ΣΛΕΕ που διέπουν τη σύναψη διεθνών συμφωνιών και συνήθως δίνει έμφαση στη γραμματική/κυριολεκτική ερμηνεία των σχετικών διατάξεων⁴⁵.

V. Προστιθέμενη αξία της σχολιαζόμενης απόφασης & συμπεράσματα

Με τη σχολιαζόμενη απόφαση, το τμήμα μείζονος συνθέσεως αναγνώρισε ότι, βάσει των κανόνων του δικαίου της Ένωσης, το αρμόδιο θεσμικό όργανο για την υπογραφή διεθνών συμφωνιών είναι η Επιτροπή και όχι το Συμβούλιο. Τούτο προκύπτει από τη γραμματική ερμηνεία του άρθρου 17 παρ. 1, έκτη περίοδος, ΣΕΕ, το οποίο απονέμει στην Επιτροπή την εξουσία να αναλαμβάνει, αφότου το Συμβούλιο έχει επιτρέψει την υπογραφή διεθνούς συμφωνίας, κάθε ενέργεια αναγκαία για την υπογραφή της εν λόγω συμφωνίας, συμπεριλαμβανομένου του ορισμού του υπογράφοντος ή της ίδιας της θέσης της υπογραφής. Ο κανόνας αυτός τελεί υπό την επιφύλαξη των απορρεουσών από το γράμμα του άρθρου 17 παρ. 1, έκτη περίοδος, ΣΕΕ εξαιρέσεων, ήτοι του τομέα της ΚΕΠ-ΠΑ και των περιπτώσεων όπου οι Συνθήκες αναθέτουν την αρμοδιότητα οργάνωσης της υπογραφής διεθνούς συμφωνίας σε άλλο θεσμικό όργανο της Ένωσης. Επιβε-

39. Το Δικαστήριο, πάντως, από πολύ νωρίς είχε αναγνωρίσει ότι στο πλαίσιο του διαλόγου μεταξύ των θεσμικών οργάνων «πρωτανεύουν τα ίδια αμοιβαία καθήκοντα ειλικρινούς συνεργασίας με αυτά που διέπουν τις σχέσεις των κρατών μελών και των κοινοτικών οργάνων». Βλ. συναφώς ΔΕΚ C-65/93, Κοινοβούλιο/Συμβούλιο, 30.03.1995, ECLI:EU:C:1995:91, σκ. 23. Πρβλ. και την ΔΕΚ C-45/07, Επιτροπή/Ελλάδα, 12.02.2009, ECLI:EU:C:2009:81, σκ. 25.

40. C. HILLION, Conferral, Cooperation and Balance in the Institutional Framework of EU External Action, σε: M. Cremona (ed.), Structural Principles in EU External Relations Law, Hart Publishing, 2018, σσ. 156-161.

41. Βλ. ΔΕΕ C-425/13, ό.π., σκ. 64.

42. Κατ' αναλογίαν, βλ. ΔΕΕ C-246/07, ό.π., σκ. 74-75.

43. Αναλυτικά βλ. σε M. SAPARDANI, Coherence and consistency of EU external action: The duty of sincere cooperation in mixed agreements and its constitutional limits, Hellenic Review of European Law, 2020, σσ. 163-178, E. NEFRAMI, The duty of loyalty: Rethinking its scope through its application in the field of EU external relations, CML Rev., 2010, σσ. 323-359.

44. Έτσι και η Γεν. Εισαγγελέας Sharpston στο σημ. 128 των Προτάσεων της, 26.11.2015, ECLI:EU:C:2015:787.

45. P. KOUTRAKOS, Institutional balance and sincere cooperation in Treaty Making Under EU Law, ό.π., σ. 8 επ.

βαιώνεται έτσι η κρίση που έχει διατυπωθεί και σε προγενέστερες αποφάσεις του ΔΕΕ, ότι η απλή πρακτική ενός θεσμικού οργάνου δεν μπορεί να παρεκκλίνει από τους κανόνες της Συνθήκης και δεν μπορεί, κατά συνέπεια, να δημιουργήσει προηγούμενο που να δεσμεύει τα λοιπά θεσμικά όργανα της Ένωσης.

Η απόφαση είναι σημαντική από την άποψη ότι θέτει τέρμα στη φερόμενη πάγια πρακτική του Συμβουλίου να ορίζει, κατά κανόνα, ως υπογράφοντα τον Μόνιμο Αντιπρόσωπο στην Ένωση του κράτους μέλους που ασκεί την εκ περιτροπής προεδρία του Συμβουλίου. Πρόκειται για πρακτική η οποία επιβίωσε έως σήμερα με την ανοχή της Επιτροπής, παρά τη μεταβολή του σχετικού νομικού καθεστώτος με τη Συνθήκη της Λισσαβώνας. Στο εξής, λοιπόν, οι διεθνείς συμφωνίες που συνάπτει η Ένωση θα υπογράφονται από πρόσωπα οριζόμενα από την Επιτροπή (ή από τον Ύπατο Εκπρόσωπο στον τομέα της ΚΕΠΠΑ). Με άλλες λέξεις, θα υπογράφονται όχι από εκπροσώπους των κρατών μελών στην Ένωση, αλλά από εκπροσώπους της ίδιας της Ένωσης⁴⁶. Αυτή είναι μια θετική εξέλιξη στον βαθμό που προωθεί τη διαφάνεια στις διοργανικές σχέσεις και οπωσδήποτε ενισχύει τη διεθνή προβολή και αξιοπιστία της Ένωσης ως υποκειμένου του διεθνούς δικαίου. Και τούτο, διότι οι εκπρόσωποι των τρίτων χωρών δεν θα επηρεάζονται πλέον από την ανά εξαήμερο εναλλαγή των κρατών μελών στην προεδρία του Συμβουλίου και, κατ'επέκταση, από τις μεταβολές στην εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης⁴⁷. Οι τροποποιήσεις που επήλθαν με τη Συνθήκη της Λισσαβώνας στο πλαίσιο αυτό είχαν, μεταξύ άλλων, τον στόχο να πάψει να δαιωνίζεται η

αβεβαιότητα των εμπλεκόμενων τρίτων χωρών ως προς το πρόσωπο ή τα πρόσωπα με τα οποία θα βρεθούν αντιμέτωπες σε καθένα από τα στάδια της διαδικασίας που περιγράφεται στο άρθρο 218 ΣΛΕΕ. Υπό το προηγούμενο καθεστώς, η εμπλοκή της εκ περιτροπής προεδρίας του Συμβουλίου στην εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης ήταν ακριβώς εκείνη που τροφοδοτούσε αυτή την αβεβαιότητα. Στη μετά τη Συνθήκη της Λισσαβώνας εποχή, περιορίζεται ο ρόλος που παραδοσιακά διαδραμάτιζε η Προεδρία του Συμβουλίου στην εξωτερική εκπροσώπηση της Ένωσης και επιφυλάσσεται πλέον στην Επιτροπή το σχετικό προνόμιο (με τις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν).

Πέρα από την παραπάνω, πολύ σημαντική, πρακτική σημασία της απόφασης, δεν θα πρέπει να υποτιμηθεί η συμβολή της στην ωρίμανση της νομολογίας του Δικαστηρίου σχετικά με το ουσιαστικό περιεχόμενο της αρχής της θεσμικής ισορροπίας και την οριστική διευκρίνιση πτυχών του δικαίου των εξωτερικών σχέσεων της Ένωσης που παρέμεναν ασαφείς. Το Δικαστήριο εδώ διακρίνει μεταξύ της απόφασης να επιτραπεί η υπογραφή μιας διεθνούς συμφωνίας, η οποία δεν αμφισβητήθηκε ότι εμπίπτει στην αρμοδιότητα του Συμβουλίου, και της ίδιας της πράξης της υπογραφής, η οποία αποτελεί πράξη εξωτερικής εκπροσώπησης. Με τη σχολιαζόμενη απόφαση αίρεται, συνεπώς, κάθε αμφιβολία σχετικά με τον ρόλο και τις αρμοδιότητες που αντλεί η Επιτροπή από το άρθρο 17 παρ. 1 ΣΕΕ για εξωτερική εκπροσώπηση. Πλέον είναι ξεκάθαρο ότι απόκειται στην Επιτροπή, και όχι στον Πρόεδρο του Συμβουλίου, να ορίζει τον υπογράφοντα διεθνή συμφωνία εξ ονόματος της Ένωσης. Το ζήτημα που επιλύει με αυτόν τον τρόπο η απόφαση, αν και φαινομενικά απλό, είναι ζήτημα θεσμικού δικαίου και θα επηρεάσει, *mutatis mutandis*, και τις αρμοδιότητες του Ύπατου Εκπροσώπου όσον αφορά την υπογραφή οποιασδήποτε διεθνούς συμφωνίας συνάπτει η Ένωση στον τομέα της ΚΕΠΠΑ.

46. Βλ. αναλυτικότερα σε G. KÜBEK, Reflections on the Signature of EU International Agreements and the Court of Justice's Judgment in Case C-551/21, Commission v Council, EU Law Live, 23.04.2024.

47. F. TOMAZINI DE SOUZA, Who You Gonna Call? Insights from the ECJ's Case C-551/21, European Papers, 2024, σ. 128.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

II. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

A. Επισκόπηση Νομολογίας (Φεβρουάριος – Απρίλιος 2024)

Επιμ.: Έρρικα Κ. Λόραμ

► Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Υπόθεση Verein KlimaSeniorinnen Schweiz και λοιποί κατά Ελβετίας (Προσφυγή No 53600/20), απόφαση της 9ης Απριλίου 2024 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης

Κλιματική αλλαγή – υποχρέωση καταπολέμησης από το Κράτος – δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη

Οι προσφεύγουσες είναι, αφενός, μια ελβετική μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα ένωση με καταστατικό σκοπό την προώθηση και την εφαρμογή αποτελεσματικής προστασίας του κλίματος για λογαριασμό των μελών της, τα οποία είναι πάνω από 2.000 γυναίκες μεγάλης ηλικίας (οι περισσότερες είναι πάνω από 70 ετών) και, αφετέρου, τέσσερις γυναίκες, μέλη της ένωσης και πάνω από 80 ετών, οι οποίες διαμαρτύρονται για προβλήματα υγείας που επιτείνονται κατά τη διάρκεια του καύσωνα, επηρεάζοντας σημαντικά τη ζωή τους, τις συνθήκες διαβίωσης και την υγεία τους.

Τα αιτήματα των προσφευγουσών προς διάφορες αρχές, με τα οποία επικαλούνταν αποτυχίες στον τομέα της προστασίας του κλίματος και επιδίωκαν την εφαρμογή των μέτρων που εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των αντίστοιχων αρχών στον τομέα της κλιματικής αλλαγής, καθώς και τη λήψη αποφάσεων αναφορικά με τις ενέργειες που πρέπει να διενεργηθούν, συμπεριλαμβανομένων των μέτρων για την επίτευξη του στόχου του 2030 που τέθηκε με τη Συμφωνία του Παρισιού, απορρίφθηκαν. Προσέφυγαν χωρίς επιτυχία στο Ομοσπονδιακό Ανώτατο Δικαστήριο.

Επικαλούμενες τα άρθρα 2 και 8 της Σύμβασης, οι προσφεύγουσες κατήγγειλαν διάφορες αποτυχίες των ελβετικών αρχών να μετριάσουν την κλιματική αλλαγή – και ειδικότερα τις συνέπειες της υπερθέρμανσης του πλανήτη – που επηρεάζει αρνητικά τις ζωές, τις συνθήκες διαβίωσης και την υγεία των προσφευγουσών (των φυσικών προσώπων) και των μελών της προσφεύγουσας ένωσης. Στο πλαίσιο αυτό, ισχυρίστηκαν ότι το Κράτος απέτυχε να εισάγει κατάλληλη νομοθεσία και να λάβει κατάλληλα και επαρκή μέτρα για την επίτευξη των στόχων της καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής, σε συμμόρφωση προς τις διεθνείς του υποχρεώσεις. Οι προσφεύγουσες κατήγγειλαν επίσης έλλειψη πρόσβασης στη δικαιοσύνη, κατά την έννοια του άρθρου 6 παρ. 1, αναφορικά με την παράλειψη του Κράτους να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για την αντιμετώπιση των αρνητικών συνεπειών της κλιματικής αλλαγής.

Στις 26 Απριλίου 2022, Τμήμα του Δικαστηρίου παρέπεμψε την υπόθεση ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης.

Η δεύτερη προσφεύγουσα (μέλος της ένωσης) απεβίωσε κατά τη διάρκεια της διαδικασίας ενώπιον του Δικαστηρίου. Ο γιος της, ως νόμιμος κληρονόμος, νομιμοποιούνταν να συνεχίσει τη διαδικασία.

Η καταγγελία των προσφευγουσών, που υποβλήθηκε στις πρόσθετες παρατηρήσεις τους ενώπιον του Τμήματος του Δικαστηρίου, σχετικά με το ζήτημα των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου που παράγονται στο εξωτερικό και αποδίδονται στην Ελβετία μέσω της εισαγωγής προϊόντων οικιακής κατανάλωσης και αποτελούν, ως εκ τούτου, μέρος των «ενσωματωμένων εκπομπών», εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της υπόθεσης με την επιφύλαξη της εξέτασης των πραγματικών επιπτώσεων αυτών των εκπομπών στην ευθύνη του Κράτους σύμφωνα με τη Σύμβαση. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο σημείωσε ότι, γινόταν δεκτό στις εκθέσεις των αρμόδιων ελβετικών αρχών και αλλού ότι οι εκπομπές αερίων θερμοκηπίου που αποδίδονταν στην Ελβετία μέσω της εισαγωγής προϊόντων και της κατανάλωσής τους αποτελούσαν ένα σημαντικό μέρος του συνολικού αποτυπώματος εκπομπών αερίων θερμοκηπίου της Ελβετίας. Συνεπώς, θα είναι δύσκολο, εάν όχι αδύνατο, να συζητηθεί η ευθύνη της Ελβετίας για τις επιπτώσεις των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου από τη μεριά της στα δικαιώματα των προσφευγουσών, χωρίς να ληφθούν υπόψη οι «ενσωματωμένες εκπομπές».

Όλες οι προσφεύγουσες ήταν κάτοικοι Ελβετίας και, ως εκ τούτου, υπό τη δικαιοδοσία της, που σημαίνει ότι, κατά το άρθρο 1 της Σύμβασης, η Ελβετία έπρεπε να λογοδοτήσει για κάθε αποδιδόμενη σ' αυτήν παραβίαση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των προσφευγουσών, που προστατεύονται από τη Σύμβαση. Παρόλο που η καταγγελία των προσφευγουσών αναφορικά με τις «ενσωματωμένες εκπομπές» περιείχε μια εξωεδαφική πτυχή, αυτό δεν έθεσε ζήτημα με τη δικαιοδοσία της Ελβετίας επί των προσφευγουσών αλλά μάλλον μια ευθύνη για τις εικαζόμενες συνέπειες αυτών των εκπομπών στα προστατευόμενα από τη Σύμβαση δικαιώματα των προσφευγουσών. Το ζήτημα της ευθύνης, ωστόσο, ήταν ένα ξεχωριστό ζήτημα που έπρεπε να εξεταστεί, εφόσον χρειαζόταν, σε σχέση με την ουσία της καταγγελίας.

Στην αρχή, το Δικαστήριο σημείωσε ότι η κλιματική αλλαγή είναι ένα από τα πιο πιεστικά ζητήματα της εποχής μας. Ενώ η κύρια αιτία της κλιματικής αλλαγής προέκυψε από

τη συσσώρευση αερίων θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα της γης, οι συνέπειες για το περιβάλλον και οι αρνητικές επιπτώσεις στις συνθήκες διαβίωσης στις διάφορες κοινωνότητες είναι σύνθετες και πολλαπλές. Το Δικαστήριο, ωστόσο, θα μπορούσε να ασχοληθεί με τα ζητήματα που προκύπτουν από την κλιματική αλλαγή μόνο μέσα στα όρια της δικαιοδοσίας του, σύμφωνα με το άρθρο 19 της Σύμβασης, η οποία ήταν να διασφαλίσει την τήρηση των δεσμεύσεων που ανέλαβαν τα Συμβαλλόμενα Μέρη κατά τη Σύμβαση και τα Πρωτόκολλά της. Ως προς αυτό, το Δικαστήριο όφειλε να λάβει υπόψη του το γεγονός ότι σε έναν μεγάλο βαθμό τα μέτρα για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και των αρνητικών επιπτώσεών της απαιτούν νομοθετική δράση όσον αφορά τόσο το πλαίσιο της πολιτικής όσο και διάφορους τομείς. Η δικαστική παρέμβαση, μεταξύ άλλων και του Δικαστηρίου, δεν θα μπορούσε να αντικαταστήσει ή να παράσχει υποκατάστατο για τη δράση που έπρεπε να ληφθεί από τη νομοθετική και εκτελεστική εξουσία. Το καθήκον των εθνικών δικαστηρίων και του Δικαστηρίου ήταν να διασφαλιστεί ο απαραίτητος δικαστικός έλεγχος της συμμόρφωσης με τις απαιτήσεις του νόμου.

Ταυτοχρόνως, η ανεπάρκεια της προηγούμενης κρατικής δράσης για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής σε παγκόσμιο επίπεδο επιδείνωσε τους κινδύνους των αρνητικών συνεπειών και τις επακόλουθες απειλές για την απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων – απειλές που έχουν ήδη αναγνωριστεί από κυβερνήσεις παγκοσμίως. Η τρέχουσα κατάσταση, συνεπώς, περιλαμβάνει επιτακτικές συνθήκες καθημερινότητας, επιβεβαιωμένες από επιστημονική γνώση, που το Δικαστήριο δεν θα μπορούσε να αγνοήσει ως δικαστικό όργανο επιφορτισμένο με την επιβολή της άσκησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η παρούσα υπόθεση, μαζί με τις υποθέσεις *Duarte Agostinho και λοιποί κατά Πορτογαλίας*¹ και *Carême κατά Γαλλίας*², που εξετάστηκαν από την ίδια σύνθεση του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης, εγείρει νέα ζητήματα ενώπιον του Δικαστηρίου που συνεπάγονται διαφορετικά νομικά ερωτήματα απ' αυτά που έχουν αντιμετωπιστεί από τη νομολογία του για το περιβάλλον μέχρι σήμερα. Η υφιστάμενη νομολογία αφορούσε καταστάσεις σχετικά με συγκεκριμένες πηγές από τις οποίες πήγαζε η περιβαλλοντική βλάβη, ενώ στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής τα βασικά χαρακτηριστικά και οι συνθήκες ήταν σημαντικά διαφορετικά. Το Δικαστήριο, αφού απαρίθμησε τις θεμελιώδεις διαφορές, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν θα ήταν επαρκές ούτε κατάλληλο να μεταφερθεί άμεσα η υφιστάμενη περιβαλλοντική νομολογία στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής. Συνεπώς, το Δικαστήριο, ενώ εμπνεύστηκε από τις αρχές που διατυπώνονται στην εν

λόγω νομολογία, εντούτοις επιδίωξε να αναπτύξει μια πιο κατάλληλη και προσαρμοσμένη προσέγγιση αναφορικά με τα διάφορα ζητήματα της Σύμβασης που ενδεχομένως να προκύψουν στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής.

Στο πλαίσιο αυτό, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη τα υφιστάμενα και συνεχώς αναπτυσσόμενα επιστημονικά αποδεικτικά στοιχεία για την ανάγκη καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής και την άμεση ανάγκη αντιμετώπισης των αρνητικών συνεπειών της, συμπεριλαμβανομένου του σοβαρού κινδύνου της αναπόφευκτης και μη αναστρέψιμης επίδρασής τους, καθώς και η επιστημονική, πολιτική και δικαστική αναγνώριση του συνδέσμου ανάμεσα στις αρνητικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και στην απόλαυση (διαφόρων πτυχών) των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Το Δικαστήριο επίσης σημείωσε ότι, ενώ οι νομικές υποχρεώσεις των Κρατών που πηγάζουν από τη Σύμβαση εκτείνονται στα άτομα που ζουν σήμερα και τα οποία, σε δεδομένη χρονική στιγμή, εμπίπτουν στη δικαιοδοσία ενός συγκεκριμένου Συμβαλλόμενου Μέρους, είναι σαφές ότι οι μελλοντικές γενεές είναι πιθανό να υποστούν ένα όλο και μεγαλύτερο βάρος των συνεπειών των σημερινών αποτυχιών και παραλείψεων στην καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής και, ταυτοχρόνως, δεν έχουν καμία πιθανότητα να συμμετέχουν στις τρέχουσες σχετικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Έτσι, στο πλαίσιο αυτό, ο επιμερισμός ανάμεσα στις γενεές του βάρους αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Τα Κράτη Μέρη, με τη δέσμευσή τους στη Σύμβαση - Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC), ανέλαβαν την υποχρέωση να προστατεύουν το κλιματικό σύστημα προς όφελος των σημερινών και μελλοντικών γενεών της ανθρωπότητας.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε το ζήτημα της αιτιώδους συνάφειας. Η ιδιαιτερότητα των διαφωνιών σχετικά με την κλιματική αλλαγή προκύπτει από το γεγονός ότι, δεν αφορά τοπικά περιβαλλοντικά προβλήματα που πηγάζουν από μια αποκλειστική πηγή, αλλά ένα πιο σύνθετο παγκόσμιο πρόβλημα. Στο πλαίσιο των σχετικών με ανθρώπινα δικαιώματα καταγγελιών κατά Κρατών, ζητήματα αιτιώδους συνάφειας προέκυψαν από διαφορετικές απόψεις, τα οποία ήταν διακριτά μεταξύ τους και είχαν επίπτωση στην αξιολόγηση του καθεστώτος θύματος καθώς και στις ουσιώδεις πτυχές των υποχρεώσεων και της ευθύνης του Κράτους, σύμφωνα με τη Σύμβαση. Υπήρχαν τέσσερις διαφορετικές διαστάσεις της εν λόγω αιτιώδους συνάφειας στο πλαίσιο αυτό, οι οποίες αφορούσαν:

– τη σχέση ανάμεσα στις εκπομπές αερίων θερμοκηπίου και τη συνεπαγόμενη συσσώρευση αερίων θερμοκηπίου στην παγκόσμια ατμόσφαιρα και στα διάφορα φαινόμενα της κλιματικής αλλαγής, ένα ζήτημα επιστημονικής γνώσης και αξιολόγησης·

– τη σχέση ανάμεσα στις διάφορες αρνητικές συνέπειες

1. Προσφυγή No 39371/20, απόφαση της 9ης Απριλίου 2024.

2. Προσφυγή No 7189/21, απόφαση της 9ης Απριλίου 2024.

της κλιματικής αλλαγής και τους κινδύνους των συνεπειών αυτών στην απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σήμερα και στο μέλλον·

– τη σχέση, σε ατομικό επίπεδο, ανάμεσα στη βλάβη ή τον κίνδυνο της βλάβης, που καταγγέλλεται ότι επηρεάζει συγκεκριμένα άτομα ή ομάδες ατόμων, και στις ενέργειες ή παραλείψεις των κρατικών αρχών, κατά των οποίων απευθύνεται η καταγγελία σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα·

– την απόδοση ευθυνών σχετικά με τις αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής που καταγγέλλεται από άτομα ή ομάδες κατά ενός συγκεκριμένου Κράτους, δεδομένου ότι πολλοί παράγοντες συνέβαλαν στις συνολικές ποσότητες και συνέπειες των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου.

Εξετάζοντας στη συνέχεια ζητήματα απόδειξης, το Δικαστήριο σημείωσε ότι το όριο απόδειξης ήταν «πέραν κάθε εύλογης αμφιβολίας». Το Δικαστήριο αναφέρθηκε στις αρχές που θέτει σχετικά η νομολογία του. Ένας απλός ισχυρισμός ότι το Κράτος απέτυχε να συμμορφωθεί με ορισμένους εθνικούς κανόνες και περιβαλλοντικά ή τεχνικά πρότυπα δεν επαρκούσε από μόνος του για να τεκμηριώσει το επιχείρημα ότι τα δικαιώματα των προσφευγουσών θίχθηκαν με τρόπο που εγείρει ζήτημα βάσει της Σύμβασης. Ωστόσο, το Δικαστήριο απέδωσε σημασία στο εάν η καταγγελλόμενη κατάσταση παραβίαζε τη σχετική εθνική νομοθεσία. Επιπλέον, το Δικαστήριο σημείωσε ότι, κατά την αξιολόγηση εάν τα δικαιώματα ενός ατόμου θίχθηκαν, ενδεχομένως πρέπει να λάβει υπόψη του τα σχετικά διεθνή πρότυπα σχετικά με τις συνέπειες της περιβαλλοντικής ρύπανσης καθώς και ότι στηριζόταν σε μελέτες και εκθέσεις σχετικών διεθνών οργάνων αναφορικά με τις περιβαλλοντικές συνέπειες στα άτομα και, ειδικότερα, αναφορικά με την κλιματική αλλαγή. Στο πλαίσιο αυτό, επεσήμανε την ιδιαίτερη σημασία των εκθέσεων της Διακυβερνητικής Ομάδας για την Κλιματική Αλλαγή (ΔΟΚΑ), οι οποίες παρείχαν επιστημονική καθοδήγηση σχετικά με την κλιματική αλλαγή σε περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο, τις συνέπειες και τους μελλοντικούς κινδύνους και τις επιλογές προσαρμογής και μετριασμού.

Τέλος, το Δικαστήριο απέδωσε ιδιαίτερη σημασία στα ευρήματα των εθνικών δικαστηρίων και άλλων αρμόδιων αρχών κατά τον καθορισμό των πραγματικών συνθηκών της υπόθεσης. Ενδέχεται να απομακρυνθεί απ' αυτά, εάν αυτό είναι αναπόφευκτο λόγω των περιστάσεων μιας συγκεκριμένης υπόθεσης.

Το Δικαστήριο προχώρησε στην αξιολόγηση των ζητημάτων που ανέκυπταν στην παρούσα υπόθεση θεωρώντας ως δεδομένο ότι υπήρχαν επαρκώς αξιόπιστες ενδείξεις για την ύπαρξη ανθρωπογενούς κλιματικής αλλαγής, ότι αυτή αποτελούσε σοβαρή τρέχουσα και μελλοντική απειλή για την απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που

εγγυάται η Σύμβαση, ότι τα Κράτη γνώριζαν για την ύπαρξη της και ήταν σε θέση να λάβουν αποτελεσματικά μέτρα για την αντιμετώπισή της, ότι οι σχετικοί κίνδυνοι μπορούσαν να είναι μικρότεροι εάν η άνοδος της θερμοκρασίας περιοριζόταν σε 1.5°C πάνω από τα προ-βιομηχανικά επίπεδα και εάν λαμβάνονταν επείγοντως μέτρα, καθώς και ότι οι τρέχουσες παγκόσμιες προσπάθειες μετρίασης δεν επαρκούσαν για την επίτευξη του τελευταίου στόχου.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι, η ιδιαιτερότητα του ζητήματος της αιτιώδους συνάφειας έγινε πιο έντονη στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής. Η αιτιώδης συνάφεια ανάμεσα στις πράξεις ή τις παραλείψεις των κρατικών αρχών μιας χώρας και της ζημίας ή του κινδύνου μιας ζημίας που προκύπτει απ' αυτήν είναι αναγκαστικά πιο αδύναμη και έμμεση συγκριτικά με εκείνη στο πλαίσιο εσωτερικών πηγών επιβλαβούς μόλυνσης. Επιπλέον, από την άποψη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η ουσία των σχετικών κρατικών καθηκόντων στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής σχετίζεται με τη μείωση των κινδύνων βλάβης των ατόμων. Αντίθετα, οι αποτυχίες στην εκτέλεση των καθηκόντων αυτών συνεπάγονταν μια επιδείνωση των σχετικών κινδύνων, παρόλο που η έκθεση των ατόμων σε τέτοιους κινδύνους ποικίλλει ως προς τον τύπο, τη σοβαρότητα και την αμεσότητα, αναλόγως των περιστάσεων. Ακολουθώντας, στο πλαίσιο αυτό, ζητήματα της ιδιότητας του θύματος του ατόμου ή του συγκεκριμένου περιεχόμενου των κρατικών υποχρεώσεων δεν μπορούν να καθοριστούν στη βάση μιας αυστηρής απόλυτης προϋπόθεσης.

Ενώ η κλιματική αλλαγή ήταν αδιαμφισβήτητη ένα παγκόσμιο φαινόμενο, το οποίο θα πρέπει να αντιμετωπιστεί σε διεθνές επίπεδο από την κοινότητα των Κρατών, το παγκόσμιο κλιματικό καθεστώς που θεσπίστηκε στο πλαίσιο της Σύμβασης Πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC), όπως επιβεβαιώνεται από άλλες διεθνείς πράξεις, βασιζόταν στην αρχή των κοινών πλην διαφοροποιημένων ευθυνών και των αντίστοιχων δραστηριοτήτων των Κρατών. Κατά συνέπεια, κάθε Κράτος είχε το δικό του μερίδιο ευθύνης να λάβει μέτρα αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής και η λήψη των μέτρων αυτών καθοριζόταν από τις ίδιες τις δυνατότητες του Κράτους παρά από οποιαδήποτε συγκεκριμένη ενέργεια (ή παράλειψη) οποιουδήποτε άλλου Κράτους.

Επιπλέον, όσον αφορά το επιχείρημα «σταγόνα στον ωκεανό» (δηλαδή της ικανότητας κάθε μεμονωμένου Κράτους να επηρεάζει την παγκόσμια κλιματική αλλαγή), η σχετική δοκιμή δεν απαιτούσε να αποδειχθεί ότι, εάν δεν υπήρχαν αποτυχίες ή παραλείψεις των αρχών, η βλάβη δεν θα είχε συμβεί. Αντιθέτως, αυτό που είχε σημασία και αρκούσε για την ανάληψη της ευθύνης του Κράτους ήταν ότι, τα εύλογα μέτρα που οι εθνικές αρχές δεν έλαβαν, θα μπορούσαν να έχουν πραγματικές προοπτικές να αλλάξουν ή να μετριάσουν τη βλάβη. Στο πλαίσιο της κλιματι-

κής αλλαγής, η αρχή αυτή θα πρέπει επίσης να γίνει κατανοητή υπό το πρίσμα του άρθρου 3 παρ. 3 της Σύμβασης - Πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC), σύμφωνα με το οποίο τα Κράτη θα πρέπει να λάβουν μέτρα για την πρόβλεψη, την πρόληψη ή την ελαχιστοποίηση των αιτιών της κλιματικής αλλαγής και τον μετριασμό των δυσμενών συνεπειών της.

Το Δικαστήριο εξέτασε ξεχωριστά τις γενικές αρχές σχετικά με το καθεστώς θύματος. Δεδομένης όμως της στενής σύνδεσης ανάμεσα στο καθεστώς θύματος και τη δυνατότητα εφαρμογής των σχετικών διατάξεων της Σύμβασης, εξέτασε το ζήτημα της ιδιότητας του θύματος / ενεργητικής νομιμοποίησης μαζί με την αξιολόγηση της δυνατότητας εφαρμογής των άρθρων 2 και 8.

Υπήρχαν πειστικά επιστημονικά στοιχεία που αποδεικνύουν ότι η κλιματική αλλαγή είχε ήδη συμβάλει στην αύξηση της νοσηρότητας και θνησιμότητας, ιδίως ανάμεσα σε συγκεκριμένες ευάλωτες ομάδες, ότι ουσιαστικά δημιούργησε τέτοιες επιπτώσεις και ότι, ελλείψει αποφασιστικής δράσης των Κρατών, κινδύνευε να προσχωρήσει σε τέτοιο σημείο που να γίνει μη αναστρέψιμη και καταστροφική. Την ίδια στιγμή, τα Κράτη, έχοντας τον έλεγχο των αιτιών της ανθρωπογενούς κλιματικής αλλαγής, αναγνώριζαν τις αρνητικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και δεσμεύτηκαν – σύμφωνα με τις κοινές αλλά διαφοροποιημένες ευθύνες και τις αντίστοιχες ικανότητές τους – να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα μετριασμού (για τη μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου) και μέτρα προσαρμογής (για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή και τη μείωση των συνεπειών της). Οι εκτιμήσεις αυτές υποδείκνυαν ότι ενδέχεται να υπάρχει μια νομική σχετική αιτιώδης σχέση ανάμεσα στις πράξεις ή παραλείψεις των Κρατών (που προκαλούν ή αποτυγχάνουν να αντιμετωπίσουν την κλιματική αλλαγή) και τη βλάβη που επηρεάζει τα άτομα.

Το ερώτημα για το Δικαστήριο στην παρούσα υπόθεση ήταν, πώς και σε ποιον βαθμό, οι ισχυρισμοί για βλάβη που συνδέονται με κρατικές ενέργειες και/ή παραλείψεις στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, που επηρεάζουν τα δικαιώματα των ατόμων σύμφωνα με τη Σύμβαση (όπως το δικαίωμα στη ζωή κατά το άρθρο 2 και/ή το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής σύμφωνα με το άρθρο 8), μπορούσαν να εξεταστούν χωρίς να υπονομευθεί ο αποκλεισμός της ομαδικής αγωγής (*actio popularis*) από το σύστημα της Σύμβασης και χωρίς να αγνοηθεί η φύση της δικαστικής λειτουργίας του Δικαστηρίου, που εξ ορισμού αντιδρούσε παρά δρούσε προληπτικά.

Η νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με την ιδιότητα του θύματος βασίζεται στην ύπαρξη μιας άμεσης επίδρασης της επίμαχης πράξης ή παράλειψης στον προσφεύγοντα ή πραγματικού κινδύνου επίδρασης αυτής. Ωστόσο, στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, ο καθένας, με τον έναν ή

τον άλλον τρόπο και σε κάποιο βαθμό, ενδέχεται να επηρεαστεί άμεσα ή να υποστεί έναν πραγματικό κίνδυνο να επηρεαστεί άμεσα από τις αρνητικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής. Συνεπώς, ένας τεράστιος αριθμός ατόμων θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι είναι θύμα κατά τη Σύμβαση στη βάση αυτή. Από την άποψη αυτή, παρόλο που η έλλειψη κρατικής δράσης ή η ανεπαρκής δράση για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής όντως επιφέρει μια κατάσταση με γενικές συνέπειες, το Δικαστήριο δεν θεωρεί ότι η νομολογία σχετικά με τα «πιθανά» θύματα, κατά την οποία μια «ομάδα ατόμων» με «νόμιμο προσωπικό συμφέρον» να καταργηθεί η επίμαχη κατάσταση μπορεί να επικαλεστεί την ιδιότητα του θύματος, μπορεί να εφαρμοστεί στο πλαίσιο αυτό. Τούτο θα κάλυπτε ουσιαστικά κάθε περίπτωση και, συνεπώς, δεν θα λειτουργούσε ως ένα κριτήριο περιορισμού.

Επομένως, έχοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μιας κλιματικής αλλαγής, τη μη δυνατότητα άσκησης ομαδικών αγωγών (*actio popularis*) σύμφωνα με τη Σύμβαση αλλά και την ανάγκη να διασφαλιστεί επαρκής προστασία των δικαιωμάτων που εγγυάται η Σύμβαση, στο πλαίσιο των προσφυγών που αφορούν βλάβη ή κίνδυνο που πηγάζει από καταγγελλόμενες αποτυχίες του Κράτους στην καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής, οι προσφεύγοντες θα πρέπει να αποδείξουν ότι επηρεάστηκαν προσωπικά και άμεσα από τις καταγγελλόμενες αποτυχίες. Αυτό εξαρτάται από δύο βασικά κριτήρια, το όριο εφαρμογής των οποίων είναι ιδιαίτερος υψηλό:

- πρώτον, ο προσφεύγων θα πρέπει να έχει υποστεί υψηλή έκθεση στις δυσμενείς συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, δηλαδή το επίπεδο και η σοβαρότητα του (κινδύνου) των αρνητικών συνεπειών της κυβερνητικής δράσης ή αδράνειας που επηρεάζει τον προσφεύγοντα θα πρέπει να είναι σημαντικά και
- δεύτερον, θα πρέπει να υφίσταται μια επιτακτική ανάγκη να εξασφαλιστεί η ατομική προστασία του προσφεύγοντα, λόγω της απουσίας ή της ανεπάρκειας οποιουδήποτε εύλογου μέτρου για τη μείωση της βλάβης.

Το Δικαστήριο, στη συνέχεια, έκανε αναφορά στην ενεργητική νομιμοποίηση των ενώσεων και ανακάλεσε τις παρατηρήσεις του στην υπόθεση *Gorraiz Lizarraga και λοιποί κατά Ισπανίας*³ που αφορούσε τη σημασία της καταφυγής σε συλλογικές οντότητες, όπως οι ενώσεις για την προστασία των δικαιωμάτων και συμφερόντων των ατόμων που θίγονται ή ενδιαφέρονται, αναφορικά με περιβαλλοντικά ζητήματα, που αντικατοπτρίζονταν σε διεθνή κείμενα και, ειδικότερα, στη Σύμβαση Aarhus⁴. Η Σύμβαση αυτή

3. Προσφυγή No 62543/2000, απόφαση της 27ης Απριλίου 2004.

4. Σύμβαση για την πρόσβαση στις πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά ζητήματα που καταρτίστηκε στις 25 Ιουνίου

τονίζει τη σημασία του ρόλου που διαδραματίζουν οι μη κυβερνητικές οργανώσεις στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής προστασίας και η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αναπτύξει μια σειρά νομικών μέσων σχετικά με την εφαρμογή της. Ενώ η ενεργητική νομιμοποίηση των ενώσεων στο πλαίσιο της επίλυσης των διαφορών της κλιματικής αλλαγής – που δεν καλυπτόταν από τη Σύμβαση του Aarhus – ήταν ακόμη ένα εξελισσόμενο ζήτημα, προέκυπτε από το υλικό που είχε στη διάθεσή του το Δικαστήριο ότι στα περισσότερα Κράτη ενδέχεται να υπάρχει τουλάχιστον μια θεωρητική δυνατότητα για τις περιβαλλοντικές ενώσεις να ασκήσουν ένδικα μέσα για μια υπόθεση κλιματικής αλλαγής και στα περισσότερα Κράτη το κριτήριο για μια τέτοια ενεργητική νομιμοποίηση είχε ήδη καθοριστεί είτε στην εθνική νομοθεσία είτε στη νομολογία των εθνικών δικαστηρίων.

Οι ειδικές εκτιμήσεις σχετικά με την κλιματική αλλαγή, το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ως ένα κοινό πρόβλημα της ανθρωπότητας και η ανάγκη προώθησης του επιμερισμού των βαρών στις γενεές στο πλαίσιο αυτό, συνηγόρησαν όλα υπέρ της αναγνώρισης της δυνατότητας των ενώσεων άσκησης προσφυγών ενώπιον του Δικαστηρίου σε υποθέσεις κλιματικής αλλαγής. Στο συγκεκριμένο αυτό πλαίσιο, ήταν σημαντικό να γίνει δεκτή η δυνατότητα ανάληψης νομικής δράσης από τις ενώσεις, με σκοπό την επιδίωξη προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αυτών που πλήττονται από τις αρνητικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, αντί να βασίζεται αποκλειστικά η ανάληψη δράσης σε κάθε άτομο για δικό του λογαριασμό.

Προκειμένου μια ένωση να έχει το δικαίωμα να ενεργεί για λογαριασμό ατόμων και να ασκεί προσφυγή για μια εικαζόμενη αποτυχία ενός Συμβαλλόμενου Κράτους να λάβει επαρκή μέτρα για την προστασία τους από τις αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στη ζωή και την υγεία των ανθρώπων, το Δικαστήριο έκρινε ότι έπρεπε να πληρούνται τρία κριτήρια:

- πρώτον, θα πρέπει να έχει συσταθεί νομίμως στην εν λόγω δικαιοδοσία του Κράτους και να έχει νομική ικανότητα·
- δεύτερον, θα πρέπει να αποδείξει ότι επιδιώκει έναν ειδικό σκοπό σύμφωνα με τους καταστατικούς σκοπούς της για την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μελών της ή άλλων ατόμων που έχουν επηρεαστεί εντός της εν λόγω δικαιοδοσίας, είτε αυτός περιορίζεται είτε περιλαμβάνει συλλογική δράση για την προστασία αυτών των δικαιωμάτων έναντι των απειλών που προκύπτουν από την κλιματική αλλαγή·
- τρίτον, οφείλει να αποδείξει ότι θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι πραγματικά είναι ειδικευμένη και αντιπροσω-

πευτική για να ενεργεί για λογαριασμό των μελών της ή άλλων ατόμων που έχουν επηρεαστεί εντός της εν λόγω δικαιοδοσίας, που υπόκεινται σε συγκεκριμένες απειλές ή υφίστανται αρνητικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στη ζωή, την υγεία ή την ευημερία τους, όπως προστατεύονται από τη Σύμβαση.

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο θα πρέπει να λάβει υπόψη παράγοντες όπως ο σκοπός ίδρυσης της ένωσης, ο μη κερδοσκοπικός της σκοπός, η φύση και το εύρος των δραστηριοτήτων της εντός της εν λόγω δικαιοδοσίας, η σύνθεση και η αντιπροσωπευτικότητά της, οι αρχές και η διαφάνεια της διακυβέρνησής της και εάν, γενικότερα ή υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις της υπόθεσης, η χορήγηση τέτοιας ενεργητικής νομιμοποίησης είναι προς το συμφέρον της ορθής απονομής της δικαιοσύνης. Η νομιμοποίηση μιας ένωσης να ενεργεί για λογαριασμό των μελών της ή άλλων ατόμων που έχουν επηρεαστεί εντός της εν λόγω δικαιοδοσίας δεν υπόκειται σε ξεχωριστή απαίτηση ότι αυτοί για λογαριασμό των οποίων έχει κινηθεί η διαδικασία θα πληρούν και οι ίδιοι τις απαιτήσεις για την ιδιότητα του θύματος για τα άτομα στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής. Το Δικαστήριο μπορεί επίσης, προς το συμφέρον της ορθής απονομής της δικαιοσύνης, να εξετάσει εάν και μέχρι ποιον βαθμό τα μέλη της ένωσης ή άλλα άτομα που έχουν επηρεαστεί ενδέχεται να έχουν πρόσβαση σε δικαστήριο στην ίδια ή σε άλλες συναφείς εσωτερικές διαδικασίες.

Το Δικαστήριο προχώρησε στην εφαρμογή των αρχών αυτών στην παρούσα υπόθεση. Το άρθρο 8 περιλάμβανε το δικαίωμα των ατόμων σε αποτελεσματική προστασία από τις κρατικές αρχές κατά των αρνητικών συνεπειών της κλιματικής αλλαγής στη ζωή, την υγεία, την ευημερία και την ποιότητα της ζωής τους. Τα κριτήρια που τέθηκαν στην παρούσα υπόθεση σχετικά με την ιδιότητα του θύματος των ατόμων ή της νομιμοποίησης των ενώσεων ήταν σημαντικά για να αποδειχθεί εάν διακυβεύονταν τα δικαιώματα που απορρέουν από το άρθρο 8 και εάν η διάταξη αυτή εφαρμόζεται. Τα ζητήματα αυτά πρέπει να εξεταστούν σε σχέση με τα πραγματικά περιστατικά μιας υπόθεσης και στη βάση του διαθέσιμου αποδεικτικού υλικού.

Υπό τις περιστάσεις της παρούσας υπόθεσης και λαμβάνοντας υπόψη όλους τους σχετικούς παράγοντες, το Δικαστήριο έκρινε ότι η προσφεύγουσα ένωση πληρούσε τα σχετικά κριτήρια και, συνεπώς, είχε την απαραίτητη νομιμοποίηση να ενεργήσει για λογαριασμό των μελών της, καθώς και ότι το άρθρο 8 τύγχανε εφαρμογής στην προσφυγή της.

Εξετάζοντας προσεκτικά τη φύση και το πεδίο εφαρμογής των προσφυγών και το αποδεικτικό υλικό που προσκομίστηκε από τις προσφεύγουσες (τα φυσικά πρόσωπα), τον βαθμό της πιθανότητας και/ή την πιθανότητα των αρνητικών συνεπειών της κλιματικής αλλαγής στον χρόνο, τον

1998 στο Aarhus της Δανίας. Η Ελλάδα την επικύρωσε στις 27 Ιανουαρίου 2006.

συγκεκριμένο αντίκτυπο στη ζωή, την υγεία ή την ευημερία κάθε προσφεύγουσας, το μέγεθος και τη διάρκεια των αρνητικών συνεπειών, το εύρος του κινδύνου (τοπικού ή γενικευμένου) και τη φύση της ευπάθειας των προσφευγουσών, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι τέσσερις προσφεύγουσες δεν πληρούσαν τα κριτήρια της ιδιότητας του θύματος κατά το άρθρο 34.

Ειδικότερα, ενώ οι προσφεύγουσες ανήκαν σε μια ομάδα που ήταν ιδιαιτέρως ευάλωτη στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, δεν ήταν προφανές από το διαθέσιμο αποδεικτικό υλικό ότι είχαν εκτεθεί στις αρνητικές συνέπειες της κλιματικής αλλαγής ή ότι κινδυνεύουν να εκτεθούν σε κάποιο σχετικό σημείο στο μέλλον, με έναν βαθμό έντασης που οδηγεί σε επιτακτική ανάγκη διασφάλισης της προσωπικής τους προστασίας. Δεν μπορούσε επίσης να υποστηριχθεί ότι υπέφεραν από κάποια κρίσιμη ιατρική πάθηση, της οποίας πιθανή επιδείνωση σχετιζόμενη με κύματα καύσωνα μπορούσε να ανακουφιστεί από τα μέτρα προσαρμογής που είναι διαθέσιμα στην Ελβετία ή από εύλογα μέτρα προσωπικής προσαρμογής, δεδομένης της έκτασης των κυμάτων καύσωνα που επηρέαζαν τη χώρα αυτή. Η ιδιότητα θύματος σχετιζόμενη με μελλοντικό κίνδυνο γινόταν κατ' εξαίρεση δεκτή από το Δικαστήριο. Επίσης, δεν απέδειξαν τις εξαιρετικές αυτές περιστάσεις της ιδιότητας του θύματος σε σχέση με μελλοντικό κίνδυνο. Τέλος, η έμπτη προσφεύγουσα δεν απέδειξε μια σχέση ανάμεσα στο άσθμα της και τις καταγγελίες της ενώπιον του Δικαστηρίου.

Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα να απορρίψει την προκαταρκτική ένσταση σχετικά με την προσφεύγουσα ένωση, να κάνει δεκτή την ένσταση σχετικά με τις προσφεύγουσες (φυσικά πρόσωπα) και ότι το άρθρο 8 τυγχάνει εφαρμογής. Συνεπώς, έκρινε παραδεκτή την προσφυγή.

Ενόψει των συμπερασμάτων του, ότι το άρθρο 8 εφαρμόζεται στην προσφυγή της προσφεύγουσας ένωσης, το Δικαστήριο αποφάσισε να μην εξετάσει την υπόθεση υπό το πρίσμα του άρθρου 2. Έλαβε υπόψη του, όμως, τις αρχές που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του εν λόγω άρθρου, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό ήταν όμοιες με εκείνες του άρθρου 8, και που, σε συνδυασμό, παρείχαν μια χρήσιμη βάση για τον ορισμό της συνολικής προσέγγισης που πρέπει να εφαρμοστεί στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, σύμφωνα με τις δύο διατάξεις.

Όσον αφορά τις υποχρεώσεις των Κρατών στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, τα Κράτη απολαμβάνουν ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας στον τομέα αυτό. Ωστόσο, πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στο εύρος του περιθωρίου όσον αφορά, αφενός, τη δέσμευση του Κράτους στην ανάγκη καταπολέμησης της κλιματικής αλλαγής και των δυσμενών συνεπειών της και τον καθορισμό των απαιτούμενων στόχων και σκοπών στο πλαίσιο αυτό και, αφετέρου, την επιλογή των μέσων που προορίζονται για

την επίτευξη των στόχων αυτών. Αναφορικά με την πρώτη πτυχή, τη φύση και τη βαρύτητα της απειλής και τη γενική συναίνεση αναφορικά με τους σχετιζόμενους κινδύνους που εμπλέκονται στη διασφάλιση του πρωταρχικού σκοπού της αποτελεσματικής προστασίας του κλίματος, μέσω συνολικών στόχων μείωσης των αερίων του θερμοκηπίου σύμφωνα με τις αποδεκτές υποχρεώσεις των Συμβαλλομένων Μερών για την επίτευξη της ουδετερότητας του άνθρακα, απαιτείται μειωμένο περιθώριο διακριτικής ευχέρειας. Όσον αφορά την τελευταία πτυχή, δηλαδή την επιλογή των μέσων, συμπεριλαμβανομένων των επιχειρησιακών επιλογών και πολιτικών που υιοθετούνται για την επίτευξη των διεθνώς παγιωμένων στόχων και δεσμεύσεων υπό το πρίσμα των προτεραιοτήτων και πόρων, τα Κράτη θα πρέπει να έχουν ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας.

Η πρωταρχική υποχρέωση ενός Συμβαλλόμενου Κράτους είναι να θεσπίσει και να εφαρμόσει στην πράξη κανονισμούς και μέτρα ικανά να μετριάσουν τις υφιστάμενες και δυνητικά μη αναστρέψιμες, μελλοντικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Η υποχρέωση αυτή απορρέει από την αιτιώδη σχέση ανάμεσα στην κλιματική αλλαγή και την απόλαυση των δικαιωμάτων της Σύμβασης και από το γεγονός ότι το αντικείμενο και ο σκοπός της Σύμβασης, ως μέσου για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, απαιτούν οι διατάξεις της να ερμηνεύονται και να εφαρμόζονται με τρόπο που να διασφαλίζονται δικαιώματα πρακτικά και αποτελεσματικά. Το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι είχε την αρμοδιότητα μόνο να ερμηνεύσει τις διατάξεις της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της. Όμως, σημείωσε ότι, σε συμμόρφωση προς τις διεθνείς υποχρεώσεις που έχουν αναλάβει τα Κράτη Μέλη, κυρίως σύμφωνα με τη Σύμβαση - Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή και τη Συμφωνία του Παρισιού για την Κλιματική Αλλαγή, και υπό το πρίσμα των επιτακτικών επιστημονικών γνωμοδοτήσεων που παρέχονται κυρίως από τη Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή, τα Κράτη πρέπει να θεσπίσουν τους απαραίτητους κανονισμούς και τα μέτρα που αποσκοπούν στην αποτροπή της αύξησης των συγκεντρώσεων αερίων θερμοκηπίου στην ατμόσφαιρα της γης και της αύξησης της παγκόσμιας μέσης θερμοκρασίας πέραν των επιπέδων που μπορούν να παράγουν σοβαρές και μη αναστρέψιμες αρνητικές επιπτώσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα, κατά το άρθρο 8. Αποτελεσματικός σεβασμός αυτών των δικαιωμάτων απαιτεί από τα Κράτη να αναλάβουν μέτρα για τη μείωση των επιπέδων αερίων του θερμοκηπίου τους, με σκοπό την ουδετερότητα του δικτύου εντός, καταρχήν, των επόμενων τριών δεκαετιών.

Αξιολογώντας εάν ένα Κράτος παρέμεινε εντός του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας, το Δικαστήριο όφειλε να εξετάσει κατά πόσον οι εθνικές αρχές, είτε σε νομοθετικό είτε σε εκτελεστικό ή σε δικαστικό επίπεδο, είχαν λάβει δεόντως υπόψη την ανάγκη:

– υιοθέτησης γενικών μέτρων που καθορίζουν ένα χρονοδιάγραμμα στόχου για την επίτευξη της ουδετερότητας των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα και του συνολικού εναπομείναντος προϋπολογισμού άνθρακα για το ίδιο χρονικό διάστημα ή άλλη ισοδύναμη μέθοδο ποσοτικοποίησης των μελλοντικών εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, σε συμμόρφωση με τον πρωταρχικό στόχο για δέσμευση μετριασμού της κλιματικής αλλαγής σε εθνικό και/ή παγκόσμιο επίπεδο,

– καθορισμού ενδιάμεσων στόχων και οδών μείωσης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα (ανά τομέα ή άλλων σχετικών μεθοδολογιών) που θεωρήθηκαν ικανές, καταρχήν, να επιτύχουν τους γενικούς εθνικούς στόχους μείωσης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα εντός των σχετικών χρονικών πλαισίων που αναλαμβάνονται με τις εθνικές πολιτικές,

– παροχής αποδείξεων ότι συμμορφώθηκαν δεόντως ή ότι είναι στη διαδικασία συμμόρφωσης με τους σχετικούς στόχους μείωσης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα,

– ενημέρωσης των σχετικών στόχων μείωσης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα με τη δέουσα επιμέλεια και σύμφωνα με τα καλύτερα διαθέσιμα στοιχεία και

– έγκαιρης απόκρισης και με έναν κατάλληλο και συνεπή τρόπο κατά την επεξεργασία και εφαρμογή της σχετικής νομοθεσίας και των μέτρων.

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι μια ανεπάρκεια σε ένα συγκεκριμένο πεδίο μόνο δεν θα σημαίνει απαραίτητα ότι το Κράτος υπερέβη το σχετικό περιθώριο διακριτικής του ευχέρειας.

Επιπλέον, η αποτελεσματική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο αυτό απαιτεί τα μέτρα μετριασμού να συμπληρώνονται με μέτρα προσαρμογής, που στοχεύουν στην άμβλυση των πλέον σοβαρών ή άμεσων συνεπειών της κλιματικής αλλαγής, λαμβάνοντας υπόψη τυχόν σχετική ιδιαίτερη ανάγκη προστασίας.

Επίσης, η διαθεσιμότητα των διαδικαστικών εγγυήσεων ήταν ιδιαίτερως σημαντική για τον καθορισμό εάν το εναγόμενο Κράτος ενήργησε εντός του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας. Με βάση την προσέγγιση που ακολουθείται σε περιβαλλοντικές υποθέσεις και λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και την πολυπλοκότητα των ζητημάτων που αφορούν την κλιματική αλλαγή, θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι ακόλουθοι τύποι διαδικαστικών εγγυήσεων αναφορικά με τη διαδικασία λήψης αποφάσεων του Κράτους στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής:

– Οι πληροφορίες, που κατέχουν οι αρχές και που είναι σημαντικές για τον καθορισμό και την εφαρμογή των σχετικών κανονισμών και μέτρων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, θα πρέπει να είναι διαθέσιμες στο κοινό και, ειδικότερα, στα άτομα εκείνα που ενδεχομένως

επηρεάζονται από τους εν λόγω κανονισμούς και τα μέτρα ή από την απουσία τους. Οι διαδικαστικές εγγυήσεις θα πρέπει να είναι διαθέσιμες για να διασφαλιστεί ότι το κοινό θα έχει πρόσβαση στα πορίσματα των σχετικών μελετών, επιτρέποντάς του να αξιολογεί τον κίνδυνο στον οποίο εκτίθεται.

– Θα πρέπει να διατίθενται διαδικασίες μέσω των οποίων οι απόψεις του κοινού και, ειδικότερα, το συμφέρον εκείνων που θίγονται ή κινδυνεύουν να θιγούν από τους σχετικούς κανονισμούς και από τα μέτρα ή από την απουσία τους, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρχαν κάποια κρίσιμα κενά στη διαδικασία των ελβετικών αρχών θέσπισης του σχετικού εθνικού ρυθμιστικού πλαισίου, συμπεριλαμβανομένης της αδυναμίας ποσοτικοποίησης των εθνικών περιορισμών εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, μέσω ενός προϋπολογισμού άνθρακα ή με άλλον τρόπο. Επίσης, όπως αναγνωρίζεται από τις εθνικές αρχές, το Κράτος είχε προηγουμένως αποτύχει να εκπληρώσει τους προηγούμενους στόχους μείωσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Οι αρχές δεν ενήργησαν εγκαίρως και με κατάλληλο και συνεπή τρόπο σχετικά με τον σχεδιασμό, την ανάπτυξη και την εφαρμογή του σχετικού νομοθετικού και διοικητικού πλαισίου. Συνεπώς, το εναγόμενο Κράτος υπερέβη το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας και δεν συμμορφώθηκε προς τις θετικές υποχρεώσεις του, σύμφωνα με το άρθρο 8 στο παρόν πλαίσιο.

Παραβίαση άρθρου 8.

Το Δικαστήριο εξέτασε το ζήτημα της ιδιότητας του θύματος με την εξέταση της εφαρμογής του άρθρου 6 παρ. 1. Αρχικά, σημείωσε ότι, ενώ οι γενικές αρχές σχετικά με την εφαρμογή της διάταξης αυτής υπερίσχυαν στο παρόν πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, η εφαρμογή τους ενδεχομένως να απαιτεί να ληφθούν υπόψη οι ιδιαιτερότητες των δικαστικών διαφορών της κλιματικής αλλαγής.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι το άρθρο 6 παρ. 1 τυγχάνει εφαρμογής στην προσφυγή της προσφεύγουσας ένωσης σχετικά με την αποτελεσματική εφαρμογή των μέτρων μετριασμού, σύμφωνα με την υφιστάμενη νομοθεσία. Ειδικότερα, υφίσταται μια πραγματική και σοβαρή διαφορά σχετικά με ένα αστικό δικαίωμα (το δικαίωμα στη ζωή κατά το άρθρο 10 του ελβετικού Συντάγματος, από το οποίο απορρέει επίσης το δικαίωμα στη σωματική ακεραιότητα) και η έκβαση της διαδικασίας είναι «άμεσα καθοριστική» για την προσφεύγουσα ένωση. Το Δικαστήριο, κάνοντας αναφορά στα ευρήματά του σχετικά με το άρθρο 8, έκρινε ότι η προσφεύγουσα ένωση είχε επίσης την ιδιότητα του θύματος, σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 1. Στο πλαίσιο αυτό, επανέλαβε τον σημαντικό ρόλο των ενώσεων στην προστασία συγκεκριμένων θεμάτων στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής προστασίας και την ιδιαίτε-

ρη σημασία της συλλογικής δράσης στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής. Όμως, για όμοιους λόγους με εκείνους στην αξιολόγησή του σύμφωνα με το άρθρο 8, έκρινε ότι οι προσφεύγουσες (τα φυσικά πρόσωπα) δεν είχαν αυτή την ιδιότητα.

Το Δικαστήριο έκρινε παραδεκτή την προσφυγή αναφορικά με την προσφεύγουσα ένωση υπό το πρίσμα του άρθρου 6 παρ. 1 και απαράδεκτη αναφορικά με τις προσφεύγουσες (φυσικά πρόσωπα).

Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η απόρριψη της αγωγής της προσφεύγουσας ένωσης χωρίς την εξέταση της ουσίας της ισοδυναμούσε με έναν περιορισμό του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο. Αναφορικά με τον θεμιτό σκοπό του εν λόγω περιορισμού, στο μέτρο που οι αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων επιδίωκαν να διακρίνουν το ζήτημα της ατομικής προστασίας από τη σχετική δημοκρατική διαδικασία και τις γενικές προκλήσεις της νομοθεσίας, αποτρέποντας έτσι τις ομαδικές αγωγές (*actio popularis*), το Δικαστήριο είχε ήδη αποδεχθεί ότι η διατήρηση του διαχωρισμού των εξουσιών, μεταξύ της νομοθετικής και της δικαστικής, αποτελεί θεμιτό σκοπό όσον αφορά τους περιορισμούς στο δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο. Επίσης, το άρθρο 6 παρ. 1 δεν απαιτεί την παροχή πρόσβασης σε δικαστήριο προκειμένου να προσβληθεί η εθνική νομοθεσία ή για *actio popularis* καταγγελίες.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν ασχολήθηκαν σοβαρά ή καθόλου με την αγωγή. Δεν παρέιχαν επαρκή αιτιολογία ως προς το γιατί έκριναν μη απαραίτητο να εξετάσουν την ουσία της αγωγής. Δεν διεξήγαν επαρκή εξέταση των πειστικών επιστημονικών στοιχείων σχετικά με την κλιματική αλλαγή και την επείγουσα ανάγκη αναφορικά με τις υφιστάμενες και τις μη αναστρέψιμες μελλοντικές επιπτώσεις της αλλαγής αυτής σε διάφορες πτυχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ούτε επίσης εξέτασαν το ζήτημα της ενεργητικής νομιμοποίησης της προσφεύγουσας ένωσης, ένα ζήτημα για το οποίο δικαιολογείται μια ξεχωριστή αξιολόγηση ανεξάρτητη από τη θέση των εθνικών δικαστηρίων σχετικά με την καταγγελία των προσφευγουσών (φυσικά πρόσωπα).

Καθώς δεν υπήρχαν περαιτέρω νομικές οδοί ή εγγυήσεις διαθέσιμες για την προσφεύγουσα ένωση ή για τα μέλη της ένωσης, το Δικαστήριο έκρινε ότι το δικαίωμα πρόσβασης της προσφεύγουσας ένωσης σε δικαστήριο περιορίστηκε με τέτοιο τρόπο και σε τέτοιο βαθμό ώστε να θιγεί η ουσία του δικαιώματος.

Τέλος, το Δικαστήριο τόνισε τον ρόλο-κλειδί που διαδραματίζουν τα εθνικά δικαστήρια στις διαφορές σχετικά με την κλιματική αλλαγή, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στη νομολογία που έχουν ακολουθήσει μέχρι σήμερα τα Κράτη Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, τονίζοντας τη σημασία της πρόσβασης στη δικαιοσύνη στον τομέα αυτό.

Παραβίαση άρθρου 6 παρ. 1.

Τέλος, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρχε λόγος να εξεταστεί ξεχωριστά η προσφυγή της προσφεύγουσας ένωσης υπό το πρίσμα του άρθρου 13.

Άρθρο 41: δεν υποβλήθηκε αίτημα αποζημίωσης.

Άρθρο 46: λαμβάνοντας υπόψη την πολυπλοκότητα και τη φύση των ζητημάτων που εμπλέκονται στην παρούσα φάση, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν μπορούσε να προσδιορίσει με λεπτομέρεια ή να καθορίσει ρητά τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν για την αποτελεσματική συμμόρφωση στην παρούσα υπόθεση. Δεδομένου του διαφορετικού περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας που έχει το Κράτος στον τομέα αυτό, το Δικαστήριο θεωρεί ότι το εναγόμενο Κράτος, μαζί με τη βοήθεια της Επιτροπής των Υπουργών, ήταν σε καλύτερη θέση να αξιολογήσει τα ειδικότερα μέτρα που πρέπει να ληφθούν. Συνεπώς, εναπόκειται στην Επιτροπή των Υπουργών να επιβλέπει, με βάση τις πληροφορίες που παρέχει το εναγόμενο Κράτος, τη θέσπιση μέτρων που στοχεύουν στη συμμόρφωση των εθνικών αρχών με τις απαιτήσεις της Σύμβασης, όπως διευκρινίζεται στην παρούσα απόφαση.

Υπόθεση Duarte Agostinho και λοιποί κατά Πορτογαλίας και άλλων 32 χωρών (Προσφυγή Νο 39371/20), απόφαση της 9ης Απριλίου 2024 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης

Κλιματική αλλαγή – εξάντληση εσωτερικών ενδίκων μέσων – έλλειψη δικαιοδοσίας

Οι έξι προσφεύγοντες, όλοι Πορτογάλοι πολίτες που διαμένουν στην Πορτογαλία, κατήγγειλαν παραβίαση των άρθρων 2, 3, 8 και 14 της Σύμβασης λόγω των υφιστάμενων, καθώς και σοβαρών μελλοντικών, επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής που αποδίδονται στη χώρα τους και σε 32 άλλες χώρες και, συγκεκριμένα, όσον αφορά τους καύσωνες, τις πυρκαγιές και τον καπνό από τις πυρκαγιές, οι οποίες επηρεάζουν τη ζωή, την ευημερία, την ψυχική τους υγεία και τις παροχές των σπιτιών τους. Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι η Πορτογαλία είναι μία από τις ευρωπαϊκές χώρες που θα επηρεαστούν περισσότερο από τις αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και ότι αντιμετωπίζει «σκληρά όρια» στην ικανότητά της να προσαρμοστεί στις επιπτώσεις της παγκόσμιας θέρμανσης. Βάσισαν την καταγγελία τους σε σχετικά διεθνή έγγραφα, γενικές εκθέσεις και πορίσματα εμπειρογνομόνων σχετικά με τις βλάβες που προκαλεί η κλιματική αλλαγή στην ανθρώπινη υγεία. Σύμφωνα με τους προσφεύγοντες, η Πορτογαλία και άλλα 32 κράτη, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, φέρουν την ευθύνη για την κατάσταση αυτή.

Οι προσφεύγοντες προσέφυγαν απευθείας στο Δικαστήριο. Δεν προσέφυγαν στις αρχές κάποιου κράτους

εναντίον του οποίου στρέφεται η παρούσα, αλλά ούτε εξάντλησαν τα εσωτερικά ένδικα μέσα κάποιου από τα κράτη αυτά.

Στις 28 Ιουνίου 2022, Τμήμα του Δικαστηρίου παρέπεμψε την υπόθεση ενώπιον του Τμήματος Ευρείας Συνθέσεως.

Εξετάζοντας το ζήτημα της δικαιοδοσίας, το Δικαστήριο περιορίστηκε στη δικαιοδοσία των εναγόμενων Κρατών αναφορικά με τις δυσμενείς συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και δεν ασχολήθηκε με πιθανά ζητήματα εξωεδαφικής δικαιοδοσίας, που ενδεχομένως να προέκυπταν, για παράδειγμα, στο πλαίσιο πιο τοπικών διασυνοριακών περιβαλλοντικών ζημιών.

Όλοι οι προσφεύγοντες ήταν κάτοικοι της Πορτογαλίας και, συνεπώς, υπάγονταν στη δικαιοδοσία της, πράγμα που σημαίνει ότι, σύμφωνα με το άρθρο 1 της Σύμβασης, η Πορτογαλία πρέπει να λογοδοτήσει για οποιαδήποτε παραβίαση που της αποδίδεται των δικαιωμάτων και ελευθεριών που προστατεύονται από τη Σύμβαση σε σχέση με τους προσφεύγοντες. Αναφορικά με τα άλλα εναγόμενα Κράτη, οι προσφεύγοντες δεν εισέφεραν επιχειρήματα ούτε υπήρχε κάποια βάση για να υποστηριχθεί ότι προέκυπτε η εδαφική τους δικαιοδοσία.

Δεν υπήρχε κάποια ένδειξη ότι κάποιο από τα εναγόμενα Κράτη άσκησε με οποιονδήποτε τρόπο αποτελεσματικό έλεγχο σε περιοχή εκτός της εθνικής του επικράτειας, ώστε να υπάγονται οι προσφεύγοντες υπό τη δικαιοδοσία του *ratione loci*. Ούτε θα μπορούσε να προσδιοριστεί δικαιοδοσία βάσει του κριτηρίου «άσκησης κρατικής εξουσίας και ελέγχου» (κανένα από τα εναγόμενα Κράτη δεν άσκησε εξουσία ή έλεγχο στους προσφεύγοντες σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με το άρθρο 1) ή βάσει του κριτηρίου του δικαιοδοτικού συνδέσμου όσον αφορά την υποχρέωση διαδικαστικής έρευνας σύμφωνα με το άρθρο 2 (δεν προέκυψε το ερώτημα αν και σε ποιο βαθμό θα μπορούσε ενδεχομένως να προσδιοριστεί ένας δικαιοδοτικός σύνδεσμος με την ενεργοποίηση των σχετικών εσωτερικών ενδίκων μέσων, καθώς δεν ασκήθηκε κάποιο τέτοιο μέσο από τους προσφεύγοντες σε κανένα από τα εναγόμενα Κράτη).

Ήταν σαφές ότι οι καταγγελίες των προσφευγόντων στην παρούσα υπόθεση δεν αντιστοιχούσαν σε καμία από τις περιστάσεις προηγούμενων υποθέσεων όπου είχε αναγνωριστεί εξωεδαφική δικαιοδοσία. Η υφιστάμενη νομολογία, επομένως, δεν παρείχε βάση για αναγνώριση εξωεδαφικής δικαιοδοσίας των εναγόμενων Κρατών (εκτός από την Πορτογαλία, η οποία είχε εδαφική δικαιοδοσία). Το Δικαστήριο, συνεπώς, εξέτασε εάν υπήρχαν βάσιμοι λόγοι για εξέλιξη της υφιστάμενης νομολογίας σχετικά με την εξωεδαφική δικαιοδοσία, όπως προέβλεπαν οι προσφεύγοντες, δεδομένου ότι επικαλέστηκαν έναν αριθμό «εξαιρετικών περιστάσεων» και «ειδικών χαρακτηριστικών».

Στον βαθμό που οι προσφεύγοντες είχαν βασιστεί στις «εξαιρετικές περιστάσεις» που αναφέρθηκαν στην υπόθεση *M.N. και άλλοι κατά Βελγίου*⁵, στην υπόθεση αυτή το Δικαστήριο δεν είχε αναγνωρίσει την ύπαρξη εξωεδαφικής δικαιοδοσίας του εναγόμενου Κράτους, ούτε προτιθέτο να καθιερώσει κάποιο ξεχωριστό κριτήριο δικαιοδοσίας. Η αξιολόγηση οποιωνδήποτε «εξαιρετικών περιστάσεων» αφορούσε τελικά την άσκηση αποτελεσματικής εξουσίας ή ελέγχου επί των προσφευγόντων, σύμφωνα με την καθιερωμένη νομολογία.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ειδικά χαρακτηριστικά των υποθέσεων που αφορούν την κλιματική αλλαγή, όπως εξηγήθηκε στην υπόθεση *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz και άλλοι κατά Ελβετίας*⁶ [GC], το Δικαστήριο αρχικά αναγνώρισε τις ακόλουθες πτυχές της κλιματικής αλλαγής που τόνισαν οι προσφεύγοντες.

Πρώτον, τα κράτη είχαν τον απόλυτο έλεγχο των δημόσιων και ιδιωτικών δραστηριοτήτων που λάμβαναν χώρα στα εδάφη τους και παρήγαγαν εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου. Στο πλαίσιο αυτό, είχαν αναλάβει ορισμένες δεσμεύσεις στο διεθνές δίκαιο, ιδίως εκείνες που ορίζονται στη Συμφωνία του Παρισιού⁷, τις οποίες είχαν ενσωματώσει στην εσωτερική τους νομοθεσία και στις πολιτικές τους, καθώς και στις Εθνικά Καθορισμένες Συνεισφορές τους βάσει της Συμφωνίας αυτής. Επιπλέον, όπως ορίζεται στην υπόθεση *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz και άλλοι*, προέκυψαν ορισμένες θετικές υποχρεώσεις βάσει της Σύμβασης, αναφορικά με την κλιματική αλλαγή. Δεύτερον, παρά την πολυπλοκότητα και την πολυεπίπεδη φύση του ζητήματος, υπήρχε μια συγκεκριμένη αιτιώδης σχέση μεταξύ των δημόσιων και ιδιωτικών δραστηριοτήτων που λαμβάνουν χώρα στο έδαφος ενός Κράτους, οι οποίες παράγουν εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, και των αρνητικών επιπτώσεων στα δικαιώματα και την ευημερία των ανθρώπων που ζουν εκτός των συνόρων του. Τρίτον, το πρόβλημα της κλιματικής αλλαγής είναι υπαρκτής φύσεως για την ανθρωπότητα, καθώς διαφοροποιείται από άλλες καταστάσεις αιτίας και αποτελέσματος.

Ωστόσο, οι παραπάνω σκέψεις δεν μπορούσαν από μόνες τους να αποτελέσουν βάση για τη δημιουργία, διά δικαστικής ερμηνείας, ενός νέου λόγου εξωεδαφικής δικαιοδοσίας ή ως δικαιολογία για τη διεύρυνση των υφιστάμενων λόγων. Το Δικαστήριο, συνεπώς, εξέτασε τα υπόλοιπα

5. Προσφυγή Νο 3599/18, απόφαση της 5ης Μαΐου 2020 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης.

6. Προσφυγή Νο 53600/20, απόφαση της 9ης Απριλίου 2024 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης.

7. Η Συμφωνία του Παρισιού είναι μια διεθνής συνθήκη για την κλιματική αλλαγή. Εγκρίθηκε από 196 Μέρη στη Διάσκεψη του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή στο Παρίσι, στις 12 Δεκεμβρίου 2015. Τέθηκε σε ισχύ στις 4 Νοεμβρίου 2016. Η Ελλάδα επικύρωσε τη Συμφωνία του Παρισιού με την ψήφισή του Ν. 4426/2016.

επιχειρήματα που προέβησαν οι προσφεύγοντες ως βάση για τη δικαιολόγηση μιας επέκτασης της εξωεδαφικής δικαιοδοσίας.

Καταρχάς, στο μέτρο που οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι η δικαιοδοσία θα έπρεπε να εξαρτάται από το περιεχόμενο των θετικών υποχρεώσεων που καλούσαν το Δικαστήριο να επιβάλει στα Κράτη, δεδομένης της σοβαρότητας των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στα δικαιώματά τους βάσει της Σύμβασης, δεν ήταν δυνατό να θεωρηθεί ότι οι προτεινόμενες θετικές υποχρεώσεις των Κρατών στον τομέα της κλιματικής αλλαγής θα μπορούσαν να αποτελέσουν επαρκή λόγο για να θεωρηθεί ότι το Κράτος είχε δικαιοδοσία επί ατόμων εκτός του εδάφους του ή διαφορετικά εκτός της εξουσίας και του ελέγχου του. Επιπλέον, δεν υπήρχε κάποιος ιδιαίτερος σύνδεσμος ή σχέση μεταξύ των προσφευγόντων και οποιουδήποτε από τα εναγόμενα Κράτη (εκτός της Πορτογαλίας), που θα μπορούσε να αποτελέσει βάση για να επιτραπεί στο Δικαστήριο να θεωρήσει ότι οι όποιες θετικές υποχρεώσεις, στις οποίες μπορεί να υπόκεινται τα Κράτη, έπρεπε να ασκούνται με τη δέουσα προσοχή στην ιδιαίτερη κατάσταση των προσφευγόντων. Το γεγονός ότι, λόγω της πορτογαλικής υπηκοότητάς τους, οι προσφεύγοντες είχαν επίσης την ιθαγένεια της ΕΕ, δεν μπορούσε να χρησιμεύσει για να θεμελιώσει έναν δικαιοδοτικό σύνδεσμο μεταξύ αυτών και των 26 εναγόμενων Κρατών, που ήταν επίσης Κράτη Μέλη της ΕΕ.

Δεύτερον, στο μέτρο που οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι το Δικαστήριο θα έπρεπε να καθιερώσει εξωεδαφική δικαιοδοσία ώστε να διευκολύνει τη διεύρυνση της δικαστικής διαδικασίας που αφορά την κλιματική αλλαγή και να τους επιτρέψει να ενεργούν για λογαριασμό «προσφευγόντων από κάθε κράτος [που θα υποβάλλουν] συγκριτικά φιλόδοξες προσφυγές», το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η Σύμβαση δεν αποσκοπούσε στην παροχή γενικής προστασίας του περιβάλλοντος αυτού καθ' εαυτό και ότι άλλες διεθνείς πράξεις και εθνικές νομοθεσίες ήταν ειδικά προσαρμοσμένες για την αντιμετώπιση αυτού του ζητήματος. Η αποδοχή του επιχειρήματος των προσφευγόντων θα συνεπαγόταν μια ριζική απόκλιση από τη λογική του συστήματος προστασίας της Σύμβασης, το οποίο βασίζεται κυρίως και θεμελιωδώς στις αρχές της εδαφικής δικαιοδοσίας και της επικουρικότητας.

Ούτε ο ισχυρισμός των προσφευγόντων σχετικά με την περιορισμένη ευθύνη της Πορτογαλίας για την κλιματική αλλαγή – ως το κράτος της εδαφικής δικαιοδοσίας – μπορούσε να γίνει αποδεκτός ως βάση για να συμπεράνει το Δικαστήριο ότι πρέπει να εδραιωθεί η δικαιοδοσία άλλων 31 Κρατών. Η δικαιοδοσία έπρεπε να διαφοροποιηθεί από το ζήτημα της ευθύνης, το οποίο αποτελεί ξεχωριστό ζήτημα που πρέπει να εξεταστεί, εφόσον κριθεί σκόπιμο, κατά την εξέταση της ουσίας της προσφυγής. Επιπλέον, μολονότι η κλιματική αλλαγή είναι αναμφίβολα

ένα παγκόσμιο φαινόμενο που πρέπει να αντιμετωπιστεί σε παγκόσμιο επίπεδο από την κοινότητα των Κρατών, εντούτοις κάθε Κράτος έχει το δικό του μερίδιο ευθύνης για τη λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και η λήψη των μέτρων αυτών δεν εξαρτάται από κάποια συγκεκριμένη ενέργεια (ή παράλειψη) οποιουδήποτε άλλου Κράτους.

Τρίτον, αναφορικά με την επίκληση από τους προσφεύγοντες ενός κριτηρίου «ελέγχου επί των συμφερόντων των προσφευγόντων βάσει της Σύμβασης», σύμφωνα με την καθιερωμένη νομολογία του Δικαστηρίου, η εξωεδαφική δικαιοδοσία, όπως καθορίζεται στο άρθρο 1 της Σύμβασης, απαιτούσε έλεγχο επί του ίδιου του προσώπου και όχι επί των συμφερόντων του. Η επίκληση ενός τέτοιου κριτηρίου για την καθιέρωση της εξωεδαφικής δικαιοδοσίας του Κράτους θα οδηγούσε σε μια κρίσιμη έλλειψη προβλεψιμότητας σχετικά με τη ρυθμιστική έκταση της Σύμβασης.

Το Δικαστήριο σημείωσε επίσης ότι, ενώ η καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής μέσω της μείωσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου στην πηγή ήταν κυρίως ζήτημα άσκησης εδαφικής δικαιοδοσίας, οι βλαβερές συνέπειες που παράγονται από τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου ήταν αποτέλεσμα μιας αλυσίδας επιδράσεων σύνθετων και απρόβλεπτων όσον αφορά τον χρόνο και τον τόπο και, ως εκ τούτου, ιδιαίτερα εκτενών, καθιστώντας δύσκολο τον προσδιορισμό των αντίστοιχων συνεισφορών στις αρνητικές επιπτώσεις των εκπομπών στο εξωτερικό. Η έκταση της εξωεδαφικής δικαιοδοσίας που επιδίωκαν οι προσφεύγοντες θα ήταν ουσιαστικά χωρίς αναγνωρίσιμα όρια.

Συνοπτικά, η επέκταση της εξωεδαφικής δικαιοδοσίας των Συμβαλλόμενων Μερών με βάση το προτεινόμενο κριτήριο του «ελέγχου επί των δικαιωμάτων των προσφευγόντων που διασφαλίζει η Σύμβαση» στον τομέα της κλιματικής αλλαγής – είτε εντός είτε εκτός του νομικού περιθωρίου της Σύμβασης – θα οδηγούσε σε μια αβεβαιότητα των Κρατών. Ακόμη πιο σημαντικό είναι ότι η αποδοχή των επιχειρημάτων των προσφευγόντων θα συνεπαγόταν μια απεριόριστη επέκταση της εξωεδαφικής δικαιοδοσίας των Κρατών και των υποχρεώσεών τους απέναντι σε άτομα βάσει της Σύμβασης πρακτικά οπουδήποτε στον κόσμο. Κάτι τέτοιο δεν στηριζόταν πουθενά στη Σύμβαση.

Τέλος, κανένα από τα σχετικά διεθνή όργανα και νομοθετήματα δεν παρείχε στήριξη για την καθιέρωση εξωεδαφικής δικαιοδοσίας των Κρατών βάσει της Σύμβασης κατά τον τρόπο και με τα κριτήρια που προτάθηκαν από τους προσφεύγοντες.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω παρατηρήσεων, λαμβάνοντας υπόψη και τις συνεχείς νομικές εξελίξεις σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και τις παγκόσμιες αντιδράσεις στην

κλιματική αλλαγή, μαζί με τη συνεχώς αυξανόμενη επιστημονική γνώση σχετικά με την κλιματική αλλαγή και τις επιπτώσεις της στα άτομα, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρχαν βάσεις στη Σύμβαση για την επέκταση, μέσω δικαστικής ερμηνείας, της εξωεδαφικής δικαιοδοσίας των εναγόμενων Κρατών, κατά τον τρόπο που ζητήθηκε από τους προσφεύγοντες.

Το Δικαστήριο κατέληξε ότι αποδείχθηκε η εξωεδαφική αρμοδιότητα της Πορτογαλίας και όχι των λοιπών 31 Κρατών.

Δεν αμφισβητήθηκε ότι οι προσφεύγοντες δεν είχαν ασκήσει κανένα ένδικο μέσο στην Πορτογαλία σχετικά με τις καταγγελίες τους. Το Δικαστήριο, ωστόσο, διαπίστωσε ότι η εθνική έννομη τάξη προέβλεπε ένα ολοκληρωμένο σύστημα ένδικων μέσων.

Συγκεκριμένα, υπήρχε ρητή συνταγματική αναγνώριση του δικαιώματος σε ένα υγιές και οικολογικά ισορροπημένο περιβάλλον (άρθρο 66), το οποίο ήταν άμεσα εφαρμοστέο και εκτελεστό από τα εγχώρια δικαστήρια. Το Σύνταγμα και ο Νόμος για το δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία παρείχαν τη δυνατότητα άσκησης ατομικής αγωγής προς το δημόσιο συμφέρον (*actio popularis*), μέσω της οποίας ο ενάγων (χωρίς να απαιτείται να αποδείξει άμεσο ενδιαφέρον) μπορούσε να ζητήσει από τις δημόσιες αρχές να υιοθετήσουν συγκεκριμένες ενέργειες που αφορούν, μεταξύ άλλων, την προστασία του περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής. Μια τέτοια δράση μπορούσε επίσης να ασκηθεί βάσει του Νόμου - Πλαισίου για την Περιβαλλοντική Πολιτική, ο οποίος διασφαλίζει τα περιβαλλοντικά δικαιώματα και συμφέροντα όλων. Επιπλέον, ο Νόμος για το Κλίμα αναγνώριζε την κλιματική αλλαγή ως κατάσταση έκτακτης ανάγκης και παρείχε σε όλους το δικαίωμα στο «κλιματικό ισοζύγιο» ως δικαίωμα άμυνας έναντι των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, καθώς και τη δυνατότητα να απαιτήσουν από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς τη συμμόρφωση προς τις υποχρεώσεις που είχαν δεσμευθεί στον τομέα του κλίματος.

Επιπλέον, η εφαρμογή του προαναφερθέντος συνταγματικού δικαιώματος μπορούσε να επιβληθεί μέσω της άσκησης αγωγής, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει στην πρόληψη της επίμαχης απειλής ή στον μετριασμό των συνεπειών της ζημίας που είχε ήδη προκληθεί. Υπήρχαν και άλλα ένδικα μέσα αστικής και διοικητικής φύσης καθώς και μηχανισμοί για να ξεπεραστεί η έλλειψη μέσων νομικής εκπροσώπησης των μερών και αποτελεσματικά ένδικα μέσα για την υπερβολική διάρκεια των διαδικασιών.

Παρότι δεν είχε εκδοθεί ακόμη απόφαση που να αφορά ειδικά την κλιματική αλλαγή, η εθνική νομολογία έδειχνε ότι οι περιβαλλοντικές διαφορές ήταν πλέον μια πραγματικότητα στο εσωτερικό νομικό σύστημα.

Δεν υπήρχαν κάποιοι ειδικοί λόγοι που να απάλλασσαν τους προσφεύγοντες από την υποχρέωση εξάντλησης

των εσωτερικών ένδικων βοηθημάτων σύμφωνα με τους εφαρμοστέους κανόνες και τις διαθέσιμες διαδικασίες που προέβλεπε το εθνικό δίκαιο. Συνεπώς, οι προσφεύγοντες δεν προέβησαν στις κατάλληλες ενέργειες ώστε τα εθνικά δικαστήρια να μπορέσουν να εκπληρώσουν τον θεμελιώδη ρόλο τους στο σύστημα προστασίας που προέβλεπε η Σύμβαση, στο οποίο το Δικαστήριο διατηρεί δευτερεύοντα ρόλο σε σχέση με αυτόν των εθνικών δικαστηρίων.

Το Δικαστήριο απέρριψε την προσφυγή ως απαράδεκτη λόγω μη εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων.

Τέλος, δεν εξέτασε το ζήτημα της ιδιότητας του θύματος βάσει του άρθρου 34 της Σύμβασης, σημειώνοντας ότι η μη εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων από τους προσφεύγοντες καθιστούσε δύσκολη την εξέταση του αν πληρούσαν τα κριτήρια ώστε να αποκτήσουν την ιδιότητα θύματος, όπως αυτά καθορίστηκαν στην υπόθεση *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz* και άλλοι κατά *Ελβετίας*⁸.

Υπόθεση Τζιουμάκα κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 31022/20), απόφαση της 9ης Απριλίου 2024

■ επιμέλεια ανήλικων τέκνων – μη εκτέλεση αποφάσεων

Η προσφεύγουσα παντρεύτηκε το 2011 τον Κ.Κ. και απέκτησαν δύο κόρες. Τον Απρίλιο του 2016, η προσφεύγουσα μαζί με τον Κ.Κ. και τις κόρες τους επισκέφτηκαν το Σουφλί για να περάσουν το Πάσχα, μαζί με την οικογένεια της προσφεύγουσας. Με το πρόσχημα ότι ήθελε να πάει τις κόρες τους στην παιδική χαρά, ο Κ.Κ. τις πήρε πίσω στην Αμαλιάδα, όπου διέμενε η οικογένεια, και τις οδήγησε στο πατρικό του σπίτι στο χωριό Κολοκύθας της Αμαλιάδας. Η προσφεύγουσα επέστρεψε αμέσως πίσω στην Αμαλιάδα, αλλά κάθε προσπάθεια που έκανε να συναντήσει ή να επικοινωνήσει τηλεφωνικά με τα παιδιά της ήταν μάταιη, καθώς ο Κ.Κ. και οι γονείς του την προσβάλλαν και δεν της επέτρεψαν να πλησιάσει τα παιδιά, ενώ επέδειξαν επιθετική και βίαιη συμπεριφορά απέναντί της.

Αμφότεροι, η προσφεύγουσα και ο Κ.Κ., κατέθεσαν αίτηση προσωρινών μέτρων ζητώντας την επιμέλεια των τέκνων τους. Το Μονομελές Πρωτοδικείο Αμαλιάδας (υπ' αριθμ. 28/2016 απόφαση) απέρριψε την αίτηση της προσφεύγουσας αναθέτοντας προσωρινά την επιμέλεια των τέκνων αλλά και την αποκλειστική άσκηση της γονικής μέριμνας στον πατέρα, «λόγω της μεγάλης έντασης μεταξύ των μερών», έτσι ώστε να αποφευχθεί «η μετατροπή των παιδιών σε πηγή έντασης μεταξύ των γονέων». Το δικαστήριο έκρινε ότι αμφότεροι οι γονείς ήταν ακατάλληλοι να μεγαλώσουν τα παιδιά μόνοι τους, αλλά ότι ο Κ.Κ. μπορούσε να βοηθηθεί από τους γονείς του, που ήταν ακόμη νέοι.

8. Προσφυγή Νο 53600/20, απόφαση της 9ης Απριλίου 2024 του Τμήματος Ευρείας Σύθεσης.

Με νέα αίτηση ασφαλιστικών μέτρων που κατέθεσε η προσφεύγουσα καθορίστηκε η επικοινωνία της με τα τέκνα. Πριν από την έκδοση της απόφασης περί επικοινωνίας, η προσφεύγουσα ισχυρίστηκε ότι είχε ξυλοκοπηθεί από τον Κ.Κ., όταν προσπάθησε να δει τα παιδιά της. Στη συνέχεια, τον Αύγουστο του 2016, παρέλαβε τα παιδιά της, με τη συναίνεση του Κ.Κ., για να περάσει μέρος των θερινών διακοπών και τα επέστρεψε, καθώς ο πατέρας είχε την αποκλειστική γονική μέριμνα. Επέστρεψε στο Σουφλί, όπου διέμενε από τότε.

Στη συνέχεια, ο Κ.Κ. κατέθεσε αγωγή με αίτημα την ανάθεση της οριστικής και αποκλειστικής γονικής μέριμνας και της επιμέλειας των παιδιών, ενώ η προσφεύγουσα κατέθεσε αγωγή κατά του πατέρα με αίτημα τη λύση του γάμου, την ανάθεση της επιμέλειας και την καταβολή διατροφής για τα τέκνα.

Με την υπ' αριθμ. 87/2018 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αμαλιάδας λύθηκε ο γάμος τους, η επιμέλεια των τέκνων ανατέθηκε στην προσφεύγουσα και η γονική μέριμνα από κοινού στους δύο γονείς. Ο Κ.Κ. διατάχθηκε να παραδώσει τα τέκνα στην προσφεύγουσα και, σε περίπτωση που δεν συμμορφωνόταν με την απόφαση, θα του επιβαλλόταν πρόστιμο 1.000 ευρώ και θα καταδικαζόταν σε κράτηση ενός μηνός. Επίσης, υποχρεώθηκε στην καταβολή διατροφής για τα τέκνα.

Τον Οκτώβριο του 2018, ο Κ.Κ. άσκησε έφεση, η οποία απορρίφθηκε με την υπ' αριθμ. 195/2020 απόφαση του Εφετείου Πατρών που έκρινε ότι ήταν ανίκανος να ασκήσει την επιμέλεια των τέκνων του, καθώς στην πραγματικότητα οι γονείς του τα ανέτρεφαν με ελάχιστη δική του παρουσία. Επιδόθηκε στην προσφεύγουσα η απόφαση του Εφετείου, η οποία διέτασσε την απόδοση των τέκνων σ' αυτήν.

Εκδόθηκε εκτελεστός τίτλος και δόθηκε εντολή σε όλα τα αρμόδια όργανα να συνδράμουν στην εκτέλεση της απόφασης. Ο Κ.Κ. δεν εμφανίστηκε στο αστυνομικό τμήμα της Αμαλιάδας, όπου έπρεπε να παραδώσει τα τέκνα στην προσφεύγουσα.

Η προσφεύγουσα υπέβαλε μήνυση κατά του Κ.Κ. επειδή δεν της παρέδωσε τα ανήλικα τέκνα τους και κατά των γονέων του, του αδελφού του Κ.Κ. και της συζύγου του, επειδή τον βοήθησαν να μην συμμορφωθεί προς την εντολή της απόδοσης σ' αυτήν των παιδιών.

Πραγματοποιήθηκαν έρευνες από αστυνομικούς στην κατοικία του Κ.Κ. για τον εντοπισμό των παιδιών, χωρίς επιτυχία, ενώ συνελήφθησαν ο Κ.Κ. και οι γονείς του για το αδίκημα της αρπαγής ανηλίκου και παραπέμφθηκαν ενώπιον του Εισαγγελέα Πρωτοδικών Αμαλιάδας. Οι έρευνες για τον εντοπισμό των παιδιών και την παράδοσή τους στην προσφεύγουσα συνεχίστηκαν χωρίς επιτυχία.

Ο Κ.Κ. παραπέμφθηκε να δικαστεί για το αδίκημα της αρπαγής ανηλίκου κάτω των 14 ετών και οι γονείς του ως

συνεργοί. Το σκεπτικό του βουλεύματος ανέφερε ότι η αρπαγή των παιδιών δεν πραγματοποιήθηκε με σκοπό την απομάκρυνσή τους από τη μητέρα, καθώς αρχικά την επιμέλεια την είχε ο πατέρας. Ωστόσο, η αρπαγή πραγματοποιήθηκε διά παραλείψεως, καθόσον, ενώ ο Κ.Κ. είχε τη νομική υποχρέωση, μετά από τη σχετική δικαστική απόφαση, να παραδώσει τα παιδιά στη μητέρα τους, δεν συμμορφώθηκε σχετικώς.

Τον Σεπτέμβριο του 2020, η προσφεύγουσα υπέβαλε καταγγελία ενώπιον του εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, όπου, επικαλούμενη το άρθρο 8 της Σύμβασης, κατήγγειλε ότι η αστυνομία δεν παρέσχε συνδρομή για τον εντοπισμό των παιδιών της και την παράδοσή τους, όπως όριζε η αμετάκλητη δικαστική απόφαση.

Το Δικαστήριο έχει διατυπώσει σε διάφορες υποθέσεις⁹ γενικές αρχές σχετικές με τον ρόλο του Κράτους για την προστασία των σχέσεων γονέων και τέκνων. Σύμφωνα με αυτές και δεδομένου ότι η σχέση γονέων και τέκνων προστατεύεται από το άρθρο 8 της Σύμβασης, η αδυναμία των ατόμων να διατηρήσουν τη σχέση αυτή απαιτεί την ανάληψη δράσης από τις αρχές, σύμφωνα με τις θετικές υποχρεώσεις τους περί λήψεως μέτρων για την επανένωση ή τη συμβολή στην αποκατάσταση της επαφής των γονέων και των παιδιών. Η υποχρέωση των αρχών για λήψη των ανωτέρω μέτρων δεν είναι απόλυτη, δεδομένου ότι η επανένωση γονέα με τέκνο που έχει ζηήσει με άλλα πρόσωπα για κάποιο χρονικό διάστημα ενδέχεται να μην μπορεί να πραγματοποιηθεί άμεσα και να απαιτεί τη λήψη προπαρασκευαστικών μέτρων. Η απαιτούμενη προετοιμασία εξαρτάται από τις περιστάσεις κάθε περίπτωσης. Οποιαδήποτε υποχρέωση εξαναγκασμού θα πρέπει να είναι περιορισμένη, καθώς θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα συμφέροντα, τα δικαιώματα και οι ελευθερίες όλων των εμπλεκόμενων και, ειδικότερα, το συμφέρον του παιδιού. Το καθοριστικό και αυτό που πρέπει να ελέγξει το Δικαστήριο είναι εάν οι εθνικές αρχές έλαβαν όλα τα εύλογα, υπό τις περιστάσεις, μέτρα με σκοπό την παροχή στους εμπλεκόμενους της δυνατότητας επανένωσης και διατήρησης των μεταξύ τους σχέσεων¹⁰.

Το Δικαστήριο περαιτέρω εκτιμά ότι οι υποχρεώσεις των Συμβαλλομένων Κρατών που αφορούν την επανένωση γονέων με τα τέκνα, κατά το άρθρο 8, πρέπει να ερμηνεύονται υπό το πρίσμα της Σύμβασης της Χάγης¹¹. Εν προ-

9. ΕΔΔΑ *Eriksson κατά Σουηδίας*, απόφαση της 22ας Ιουνίου 1989, ΕΔΔΑ *Olsson κατά Σουηδίας*, απόφαση της 27ης Νοεμβρίου 1992, ΕΔΔΑ *Hokkanen κατά Φινλανδίας*, απόφαση της 23ης Σεπτεμβρίου 1994 και ΕΔΔΑ *Santos Nunes κατά Πορτογαλίας*, απόφαση της 22ας Μαΐου 2012.

10. Βλ. ΕΔΔΑ *Křiž κατά Τσεχικής Δημοκρατίας* (Προσφυγή No 26634/03), απόφαση της 9ης Ιανουαρίου 2007.

11. Η Σύμβαση για τα αστικά θέματα της διεθνούς απαγωγής παιδιών συνήφθη στη Χάγη στις 25 Οκτωβρίου 1980 και κυρώθηκε

κειμένω ισχύει, δεδομένου ότι το εναγόμενο Κράτος είναι Συμβαλλόμενο Κράτος στη Σύμβαση αυτή, στο άρθρο 7¹² της οποίας περιλαμβάνεται κατάλογος μέτρων που τα Κράτη πρέπει να λάβουν για να εξασφαλίσουν την ταχεία επιστροφή των παιδιών. Σχετικώς το Δικαστήριο σημείωσε ότι έχει ορίσει ένα σύνολο αρχών σχετικά με τις περιπτώσεις που ο έχων την επιμέλεια γονέας προσπαθεί να εκτελέσει την απόφαση σε διασυννοριακές υποθέσεις, αρχές που, τηρουμένων των αναλογιών, εφαρμόζονται και στην παρούσα υπόθεση.

Στην παρούσα υπόθεση, το Δικαστήριο τόνισε καταρχάς ότι δεν αμφισβητήθηκε μεταξύ των διαδίκων ότι οι δεσμοί της προσφεύγουσας και των τέκνων της αποτελούν ζήτημα που άπτεται της προστασίας της οικογενειακής ζωής, κατά το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Συνεπώς, πρέπει να εξεταστεί εάν διασφαλίστηκε ο σεβασμός της οικογενειακής ζωής της προσφεύγουσας. Σημαντικό είναι, επομένως, εάν οι εθνικές αρχές έλαβαν όλα τα εύλογα μέτρα για τη διευκόλυνση της εκτέλεσης των αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων, ειδικότερα την υπ' αριθμ. 87/2018 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αμαλιάδας και την υπ' αριθμ. 195/2020 απόφαση του Εφετείου Πατρών.

από την Ελλάδα με τον υπ' αριθμ. 2102/1992 νόμο.

12. Άρθρο 7 της Σύμβασης της Χάγης: «Οι Κεντρικές Αρχές οφείλουν να συνεργάζονται μεταξύ τους και να προωθούν τη συνεργασία μεταξύ των αρμόδιων υπηρεσιών στα αντίστοιχα Κράτη για την εξασφάλιση της άμεσης επιστροφής των παιδιών και την πραγματοποίηση των άλλων σκοπών της παρούσας Σύμβασης. Ειδικότερα, είτε απευθείας είτε με τη συνδρομή κάθε ενδιάμεσου οργάνου, οφείλουν να λαμβάνουν όλα τα ενδεικνύμενα μέτρα:

- α) για να εντοπίζουν ένα παιδί που μετακινήθηκε ή κατακρατήθηκε παράνομα,
- β) για να προλαμβάνουν νέους κινδύνους για το παιδί ή βλάβες στους ενδιαφερομένους, λαμβάνοντας ή προκαλώντας τη λήψη προσωρινών μέτρων,
- γ) για να εξασφαλίζουν την εκούσια απόδοση του παιδιού ή να διευκολύνουν μια συμβιβαστική λύση,
- δ) για να ανταλλάσσουν πληροφορίες σχετικές με την κοινωνική κατάσταση του παιδιού, εφόσον αυτό είναι χρήσιμο,
- ε) για να παρέχουν γενικές πληροφορίες που αφορούν το εθνικό τους δίκαιο σχετικά με την εφαρμογή της Σύμβασης,
- στ) για να αρχίζουν ή να διευκολύνουν την έναρξη δικαστικής ή διοικητικής διαδικασίας με σκοπό να επιτύχουν την επιστροφή του παιδιού και, αν υπάρχει ανάγκη, να καταστήσουν δυνατή την οργάνωση ή την ουσιαστική άσκηση του δικαιώματος επικοινωνίας,
- ζ) για να παρέχουν ή, κατά τις περιστάσεις, να διευκολύνουν την παροχή νομικής και δικαστικής αρωγής, συμπεριλαμβανομένης και της χρησιμοποίησης δικηγόρου ή νομικού συμβούλου,
- η) για να εξασφαλίζουν σε διοικητικό επίπεδο, εάν είναι αναγκαίο και σκόπιμο, την ακίνδυνη επιστροφή του παιδιού,
- θ) για να τηρούνται αμοιβαίως ενήμερες για τη λειτουργία της Σύμβασης και, στο μέτρο του δυνατού, να αίρουν τα εμπόδια που ενδεχομένως συναντώνται κατά την εφαρμογή της».

Το Δικαστήριο επεσήμανε ότι οι διάδικοι διαφώνησαν ως προς το ακριβές χρονικό σημείο που ο Κ.Κ. όφειλε να αρχίσει να συμμορφώνεται προς την υποχρέωσή του να παραδώσει τα τέκνα στην προσφεύγουσα. Σχετικώς, το Δικαστήριο σημείωσε ότι η απόφαση ανάθεσης της επιμέλειας στην προσφεύγουσα εκδόθηκε το 2018 και κατέστη τελεσίδικη μετά από την απόρριψη της σχετικής έφεσης του Κ.Κ. Ειδικότερα, η προσφεύγουσα εξέδωσε των πρώτο εκτελεστό τίτλο (απόγραφο) στις 10 Ιουνίου 2020 και με αυτόν διατάχθηκαν όλες οι αρμόδιες εθνικές αρχές να συνδράμουν την προσφεύγουσα στην εκτέλεση της εν λόγω απόφασης. Η με αριθμό 195/2020 απόφαση του Εφετείου Πατρών, βάση της οποίας εκδόθηκε το απόγραφο, επιδόθηκε στον Κ.Κ. στις 9 Ιουνίου 2020 και σύμφωνα με αυτήν διατάχθηκε να παραδώσει τα τέκνα στην προσφεύγουσα σε συγκεκριμένο τόπο στις 11 Ιουνίου 2020. Το Δικαστήριο σημείωσε ότι η περίοδος που ελήφθη υπόψη από τα εθνικά δικαστήρια για το αδίκημα της αρπαγής ανηλίκων διά παραλείψεως υπολογίστηκε από τις 11 Ιουνίου 2020 και μετά. Συνεπώς, το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη την ημερομηνία αυτή για να εκτιμήσει τη συμμόρφωση των εθνικών αρχών προς τις υποχρεώσεις τους παροχής συνδρομής στην προσφεύγουσα για την επανένωση με τα τέκνα της.

Η διαδικασία, που ολοκληρώθηκε με την ανάθεση της επιμέλειας στην προσφεύγουσα, ξεκίνησε τον Απρίλιο του 2016 με την υποβολή της αίτησης των ασφαλιστικών μέτρων, η απόφαση επί των οποίων ανέθεσε προσωρινά την επιμέλεια των τέκνων στον Κ.Κ. Ωστόσο, η με αριθμό 87/2018 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αμαλιάδας, επί της κύριας αγωγής, εκδόθηκε δύο χρόνια μετά και η απόφαση του Εφετείου εκδόθηκε τον Μάιο του 2020. Το Δικαστήριο δεν πείστηκε ότι μια τόσο μακρά περίοδος είναι σύμφωνη με την ουσία μιας τέτοιας διαδικασίας, η οποία αφορά την επιμέλεια των παιδιών και, ως εκ τούτου, από τη φύση της, απαιτεί ταχύτητα. Εάν απαιτείται ιδιαίτερη επιμέλεια εκ μέρους των αρχών όταν διακυβεύεται η επιμέλεια ενός παιδιού, το Δικαστήριο θεωρεί ότι αυτή η απαίτηση ταχύτητας είναι ακόμη πιο αυστηρή σε περιπτώσεις όπου, όπως στην παρούσα υπόθεση, ένας γονέας ζητά την επιστροφή των τέκνων του από τον άλλο γονέα, ο οποίος τα κρατά χωρίς τη συγκατάθεσή του/της¹³.

Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει επίσης ότι, όταν πρόκειται για την εκτέλεση αποφάσεων που αφορούν την επιστροφή ενός παιδιού, η κατανόηση και η συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων είναι πάντα σημαντικός παράγοντας. Επιπλέον, όταν ανακύπτουν δυσκολίες, κυρίως λόγω της άρνησης του προσώπου με το οποίο διαμένει το παιδί να προχωρήσει στην εκτέλεση της απόφασης που διατάσσει την άμεση επιστροφή του, εναπόκειται στις αρμόδιες

13. Βλ. ΕΔΔΑ *Amanalachioi κατά Ρουμανίας* (Προσφυγή No 4023/04), απόφαση της 26ης Μαΐου 2009.

αρχές να επιβάλλουν τις κατάλληλες κυρώσεις, ακόμη και αυτεπαγγέλτως, για την εν λόγω έλλειψη συνεργασίας και, παρόλο που μέτρα εξαναγκασμού κατά των παιδιών δεν είναι, κατ' αρχήν, επιθυμητά σε αυτόν τον ευαίσθητο τομέα, η επιβολή κυρώσεων δεν θα πρέπει να αποκλείεται σε περίπτωση πρόδηλης παράνομης συμπεριφοράς του προσώπου με το οποίο διαμένει το παιδί¹⁴.

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι ο Κ.Κ. δεν συμμορφώθηκε στις 11 Ιουνίου 2020 με την υποχρέωσή του να παραδώσει τα παιδιά στην προσφεύγουσα σύμφωνα με την εκτελεστή απόφαση. Επιπλέον, δεν συμμορφώθηκε σε καμία μεταγενέστερη ημερομηνία, παρόλο που η προσφεύγουσα προσπάθησε να εκτελέσει την απόφαση ζητώντας τη συνδρομή της αστυνομίας. Περιορίστηκε στην υποβολή αρκετών νέων καταγγελιών στην προσπάθειά του να ανατρέψει την απόφαση ανάθεσης της επιμέλειας στην προσφεύγουσα. Δεν διαφεύγει της προσοχής του Δικαστηρίου ότι έκτοτε η προσφεύγουσα δεν έχει μπορέσει να πάρει πίσω τα παιδιά της ή να έχει ουσιαστική επαφή μαζί τους. Φαίνεται ότι η μόνη επαφή που είχε η προσφεύγουσα με τα δύο παιδιά της ήταν μια συνάντηση που πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με την υπ' αριθμ. 35/2021 προσωρινή διαταγή, συνάντηση που διήρκεσε μόνο λίγα λεπτά και στη συνέχεια διακόπηκε λόγω της άρνησης των παιδιών να μείνουν μαζί της. Σημειώνεται, λοιπόν, ότι η παρούσα υπόθεση χαρακτηρίζεται από σαφή έλλειψη συνεργασίας εκ μέρους του Κ.Κ., ο οποίος συστηματικά παρεμπόδιζε τις προσπάθειες των αρχών για επανένωση της προσφεύγουσας με τα παιδιά της. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι αυτό το γεγονός δεν απαλλάσσει τις αρχές από την ευθύνη τους να κάνουν ό,τι είναι απαραίτητο για να διευκολύνουν μια τέτοια επανένωση¹⁵.

Εξετάζοντας, επομένως, τις ενέργειες των αρχών και την ανταπόκρισή τους στα αιτήματα της προσφεύγουσας για συνδρομή στην εκτέλεση της σχετικής απόφασης, το Δικαστήριο σημειώνει ότι η αστυνομία πραγματοποίησε τρεις έρευνες στο σπίτι του Κ.Κ. και των συγγενών του, αλλά δεν βρήκε τα παιδιά. Ωστόσο, το Δικαστήριο συμφωνεί με την παρατήρηση της προσφεύγουσας ότι σε ένα τόσο μικρό χωριό (ογδόντα κάτοικοι, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς της προσφεύγουσας, οι οποίοι δεν αμφισβητήθηκαν), ο εντοπισμός των παιδιών, που φοιτούσαν στο σχολείο, δεν θα έπρεπε να ήταν τόσο δύσκολος.

Επιπλέον, η προσφεύγουσα προσέφυγε σε ποινικές διαδικασίες, καταγγέλλοντας ότι τα παιδιά είχαν απαχθεί διά παραλείψεως από τον Κ.Κ. και τους συγγενείς του. Ωστόσο, η διαδικασία αυτή αποδείχθηκε αναποτελεσματική, καθώς η σχετική καταγγελία υποβλήθηκε το 2020 και για

περισσότερα από τρία χρόνια δεν εκδόθηκε πρωτοβάθμια απόφαση λόγω διαδοχικών αναβολών της εξέτασης της υπόθεσης. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι σε υποθέσεις, όπως η παρούσα, η παρέλευση του χρόνου είναι καθοριστικός παράγοντας. Όσον αφορά την επιπλέον προσφυγή της προσφεύγουσας σε αστικές διαδικασίες, είναι σαφές ότι ζήτησε να καθοριστεί πρόγραμμα επικοινωνίας ώστε να έχει επαφή με τα παιδιά της. Όμως, ούτε αυτή η απόφαση εκτελέστηκε, καθώς φαίνεται ότι έγινε μόνο μία προσπάθεια, η οποία όμως απέτυχε. Δεν είναι σαφές από τις παρατηρήσεις των μερών εάν όντως έγιναν περαιτέρω προσπάθειες. Το Δικαστήριο σημειώνει ότι η προσφεύγουσα κατήγγειλε την αποτυχία να καθοριστεί πρόγραμμα επικοινωνίας στην αστυνομία, η οποία έκανε συστάσεις στον Κ.Κ., αλλά δεν φαίνεται να υπήρξε κάποια περαιτέρω ενέργεια στο πλαίσιο αυτό.

Αναφορικά με τις ενέργειες της εισαγγελίας, που ενημερώθηκε τόσο από την υποβολή της σχετικής καταγγελίας από την προσφεύγουσα όσο και από μεταγενέστερες αιτήσεις που υπέβαλε, η Κυβέρνηση δεν προσκόμισε αποδεικτικά στοιχεία για οποιαδήποτε ενέργεια που έκανε η εισαγγελία για να διευκολύνει την επανένωση της προσφεύγουσας με τα τέκνα της.

Προκύπτει από τις ανωτέρω παρατηρήσεις ότι η προσφεύγουσα αφέθηκε χωρίς τη δυνατότητα να εκτελέσει την απόφαση που της ανέθετε την επιμέλεια των δύο τέκνων της για σημαντικό χρονικό διάστημα, ενώ ζούσε σε άλλη πόλη και προσπαθούσε να βρει τρόπους επικοινωνίας μαζί τους χωρίς επαρκή υποστήριξη από τις εθνικές αρχές, οι οποίες επέτρεψαν να παγιωθεί μια *de facto* κατάσταση σε παραβίαση των δικαστικών αποφάσεων¹⁶.

Το Δικαστήριο αναγνωρίζει ότι σε ορισμένο χρονικό σημείο τα παιδιά δεν είχαν πρόθεση να πάνε να ζήσουν με την προσφεύγουσα. Σημειώνει ότι αυτή η κατάσταση πιθανώς να προκλήθηκε από την παράνομη άρνηση του άλλου γονέα να συμμορφωθεί προς τις σχετικές αποφάσεις και από την αναποτελεσματικότητα των μέτρων εκτέλεσης. Διαπιστώνει ότι η παρατεταμένη μη εκτέλεση των αποφάσεων συνέβαλε στη δημιουργία και εδραίωση μιας κατάστασης όπου το πέρασμα του χρόνου αποξένωσε ουσιαστικά την προσφεύγουσα από τα παιδιά της, που με τη σειρά του δυσχέρανε περαιτέρω την εκτέλεση των αποφάσεων.

Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο σημειώνει ότι οι εθνικές αρχές δεν έλαβαν αποτελεσματικά μέτρα για να εκτελέσουν τις αποφάσεις που ανέθεταν την επιμέλεια στην προσφεύγουσα, ενώ τα παιδιά ήταν ακόμη πολύ μικρά και ενδεχομένως να είχαν θετική στάση απέναντί της. Στη

14. Βλ. ΕΔΔΑ *Mautousseau και Washington κατά Γαλλίας* (Προσφυγή No 39388/05), απόφαση της 6ης Δεκεμβρίου 2007.

15. Βλ. ΕΔΔΑ *Aneva και λοιποί κατά Βουλγαρίας* (Προσφυγή No 66997/13), απόφαση της 6ης Απριλίου 2017.

16. Βλ. ΕΔΔΑ *Strumnia κατά Ιταλίας* (Προσφυγή No 53377/13), απόφαση της 23ης Ιουνίου 2016.

συνέχεια, για επτά περίπου χρόνια, η προσφεύγουσα υπέμεινε τη συμπεριφορά του πατέρα, ο οποίος εμπόδιζε τη δημιουργία μιας ουσιαστικής σχέσης ανάμεσα σε εκείνη και τα παιδιά της, κατά παράβαση των σχετικών εθνικών αποφάσεων, χωρίς να υποστεί καμία συνέπεια για αυτήν την ακατάλληλη συμπεριφορά. Το Δικαστήριο σημειώνει σχετικά ότι οι δυνατότητες επανένωσης θα μειώνονται προοδευτικά και τελικά θα καταστραφούν, αν ο γονέας που δεν συγκατοικεί και προσπαθεί να εκτελέσει μια απόφαση ανάθεσης επιμέλειας και τα παιδιά δεν βοηθηθούν ώστε να έχουν οποιαδήποτε επικοινωνία.

Το Δικαστήριο επαναλαμβάνει ότι δεν είναι ρόλος του να υποκαθιστά τις εθνικές αρχές στην εκτίμηση των συγκεκριμένων μέτρων που ήταν αναγκαία να ληφθούν στις παρούσες περιστάσεις, δεδομένου ότι αυτές είναι κατ' αρχήν σε καλύτερη θέση να λαμβάνουν τέτοιες αποφάσεις¹⁷. Σημειώνει, ωστόσο, ότι τα μέτρα που ελήφθησαν δεν οδήγησαν στην επιστροφή των παιδιών στην προσφεύγουσα, ούτε στην αποκατάσταση οποιασδήποτε ουσιαστικής επαφής μεταξύ αυτής και των παιδιών με στόχο την αποκατάσταση των σχέσεων. Ο υπαίτιος γονέας, ο Κ.Κ., ο οποίος αρνήθηκε να συμμορφωθεί με τελεσίδικη δικαστική απόφαση, παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό χωρίς περιορισμούς, γεγονός που του επέτρεψε να συνεχίσει την παρεμπόδιση όλων των σχετικών προσπαθειών. Οι αρμόδιες αρχές, αντιμετωπίζοντας τέτοια παρεμπόδιση, δεν διασφάλισαν την έγκαιρη και κατάλληλη λήψη και εφαρμογή προπαρασκευαστικών μέτρων¹⁸. Κατά συνέπεια, λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω και παρά το περιθώριο διακριτικής εκτίμησης του εναγόμενου Κράτους στην υπόθεση, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι οι αρχές απέτυχαν να προβούν σε αποτελεσματικά κατάλληλα και έγκαιρα ενέργειες για να επιβάλουν το δικαίωμα της προσφεύγουσας να επιστρέψουν σε αυτήν τα παιδιά της.

Συνεπώς, το Δικαστήριο θεωρεί ότι οι εθνικές αρχές, παραλείποντας να ενεργήσουν επιμελώς, ευνόησαν με τη συμπεριφορά τους την ένταξη των παιδιών στο νέο τους περιβάλλον και έτσι συνέβαλαν καθοριστικά στην εδραίωση μιας *de facto* κατάστασης αντίθετης με το δικαίωμα της προσφεύγουσας που προστατεύεται από το άρθρο 8 της Σύμβασης.

Οι προαναφερθείσες σκέψεις οδήγησαν το Δικαστήριο στο συμπέρασμα ότι οι αρχές απέτυχαν να ενεργήσουν αποτελεσματικά, κατάλληλα και έγκαιρα για την επιβολή του δικαιώματος της προσφεύγουσας στην επιστροφή των παιδιών της.

17. Βλ. ΕΔΔΑ *Stanková κατά Σλοβακίας* (Προσφυγή No 7205/02), απόφαση της 9ης Οκτωβρίου 2007.

18. Βλ. ΕΔΔΑ *Aneva και λοιποί, ό.π.*, ΕΔΔΑ *Zavřel κατά Δημοκρατίας της Τσεχίας* (Προσφυγή No 14044/05), απόφαση της 18ης Ιανουαρίου 2007, ΕΔΔΑ *Krasicki κατά Πολωνίας* (Προσφυγή No 17254/11), απόφαση της 15ης Απριλίου 2014.

Παραβίαση άρθρου 8 της Σύμβασης.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο επιδίδασε στην προσφεύγουσα το ποσό των 15.000 ευρώ για αποζημίωση της ηθικής βλάβης που υπέστη.

Υπόθεση Χ. κατά Ελλάδας (Προσφυγή No 38588/21), απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 2024

φερόμενος βιασμός τουρίστριας – σεβασμός ιδιωτικής ζωής – έλλειψη αποτελεσματικής έρευνας

Η προσφεύγουσα Χ. είναι Βρετανίδα υπήκοος που γεννήθηκε το 2000 και ζει στο Dewsbury στο Ηνωμένο Βασίλειο. Κατήγγειλε ότι, όταν ήταν 18 ετών, βιάστηκε από μπάρμαν ξενοδοχείου στην Ελλάδα στις 27 Σεπτεμβρίου 2019. Κατέθεσε μήνυση την ίδια ημέρα.

Η προσφεύγουσα κατήγγειλε ότι δεν της δόθηκε καμία πληροφορία σχετικά με τις ιατρικές εξετάσεις στις οποίες έπρεπε να υποβληθεί και καμία εξήγηση για τη δικαστική διαδικασία. Δεν λήφθηκαν μέτρα ώστε να διατηρηθεί απόσταση από τον κατηγορούμενο, ο οποίος μεταφέρθηκε στην ίδια κλινική του νοσοκομείου την ίδια στιγμή με αυτήν και τον οποίο έπρεπε να αναγνωρίσει αυτοπροσώπως στο αστυνομικό τμήμα. Έλαβαν δείγματα αίματος από αυτήν και ένας άνδρας πραγματοποίησε μια φυσική εξέταση που αποκάλυψε μώλωπες στα πόδια, τους μηρούς και τα γεννητικά όργανα καθώς και διάτρηση του υμένα. Επιπλέον, καταγγέλλει ότι, την επόμενη ημέρα, η αστυνομία την πήγε στο αστυνομικό τμήμα Πρέβεζας, όπου της είπαν ότι έπρεπε να υπογράψει έγγραφο στα ελληνικά, παρόλο που δεν της δόθηκε επίσημη μετάφραση.

Ασκήθηκε ποινική δίωξη κατά του μπάρμαν για βιασμό. Μετά την κατάθεση του απολογητικού του υπομνήματος, στις 30 Σεπτεμβρίου 2019, αφέθηκε ελεύθερος υπό όρους μέχρι τη δίκη. Η ανάκριση έκλεισε, στις 9 Σεπτεμβρίου 2020, με τον εισαγγελέα να δέχεται τον ισχυρισμό του, ότι η Χ. είχε συναινέσει στην πράξη της συνουσίας, να διαπιστώνει ότι δεν υπήρχαν ενδείξεις ότι είχε διαπράξει βιασμό και να καταλήγει ότι οι κατηγορίες έπρεπε να απορριφθούν. Η επακόλουθη δικαστική απόφαση της 2ας Οκτωβρίου 2021 έκρινε ότι, σύμφωνα με τις καταθέσεις μαρτύρων, την ιατροδικαστική έκθεση, τα έγγραφα και την απολογία του κατηγορούμενου, δεν υπήρχαν επαρκείς ενδείξεις για να προχωρήσει η ποινική δίωξη. Ταυτόχρονα, δεν επιδίδασε τα δικαστικά έξοδα εις βάρος της προσφεύγουσας, καθώς δεν είχε διαπιστωθεί ότι η καταγγελία της ήταν εντελώς ψευδής.

Η προσφεύγουσα δεν έλαβε καμία πληροφορία καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας. Μετά από μια ανεπιτυχή προσπάθεια να λάβει πληροφορίες σχετικά με την υπόθεση μέσω της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα τον Νοέμβριο του 2020, ο εκπρόσωπός της ενημερώθη-

κε στις 13 Ιανουαρίου 2021 ότι η πρεσβεία είχε λάβει μη επιβεβαιωμένες πληροφορίες ότι ο κατηγορούμενος είχε αθωωθεί.

Στις 25 Ιανουαρίου 2021, η προσφεύγουσα έστειλε η ίδια e-mail στο γραφείο της εισαγγελίας, ζητώντας πρόσβαση σε όλα τα αστυνομικά και νοσοκομειακά αρχεία. Λίγες ημέρες αργότερα, έλαβε την απάντηση ότι δεν είχε υποβάλει αίτημα παράστασης προς υποστήριξη της κατηγορίας στην υπόθεση, καθώς δεν το είχε δηλώσει στην κατάθεσή της στην αστυνομία και δεν είχε καταβάλει το σχετικό παράβολο. Επιπλέον, δεν είχε παρουσιαστεί για να καταθέσει ενώπιον του ανακριτή την επόμενη ημέρα του συμβάντος και δεν είχε διορίσει δικηγόρο για να την εκπροσωπήσει. Ως εκ τούτου, δεν μπορούσε να έχει πρόσβαση στον φάκελο της υπόθεσης.

Το Δικαστήριο απέρριψε την ένσταση της Κυβέρνησης ότι η αίτηση είχε υποβληθεί εκπρόθεσμα, καθώς η προσφεύγουσα είχε υποβάλει την αίτησή της μέσα σε λιγότερο από έξι μήνες αφότου ενημερώθηκε ότι δεν θα απαγγελθούν κατηγορίες κατά του μπάρμαν. Το γεγονός ότι δεν είχε ενημερωθεί νωρίτερα για την απόφαση του δικαστηρίου δεν μπορούσε να της καταλογιστεί. Ομοίως, το Δικαστήριο απέρριψε την ένσταση της Κυβέρνησης ότι, λόγω του ότι δεν ήταν διάδικος στην ποινική διαδικασία, η προσφεύγουσα δεν είχε εξαντλήσει τα εσωτερικά ένδικα μέσα. Διαπίστωσε ότι, από την αρχή, δεν είχε ενημερωθεί για το δικαίωμά της να λαμβάνει πληροφορίες σχετικά με την εξέλιξη της έρευνας και τον ρόλο της σε αυτήν, και δεν είχε λάβει καμία πληροφορία σε γλώσσα που να κατανοεί σχετικά με τη διαδικασία και τα ένδικα μέσα που ήταν διαθέσιμα σε αυτήν, παρόλο που στην κατάθεσή της στην αστυνομία είχε δηλώσει ρητά ότι επιθυμούσε την ποινική δίωξη του κατηγορούμενου.

Το Δικαστήριο ήταν ικανοποιημένο με το γεγονός ότι η Ελλάδα είχε ένα κατάλληλο νομικό και κανονιστικό πλαίσιο για να διαχειριστεί την υπόθεση, διαπίστωσε εντούτοις ότι οι αρχές δεν το είχαν εφαρμόσει στην πράξη, καθώς δεν είχαν διεξάγει μια αποτελεσματική έρευνα. Οι αρχές θα έπρεπε να είχαν λάβει υπόψη τα δικαιώματα του φερόμενου ως θύματος και να είχαν αποφύγει τη δευτερογενή θυματοποίησή του. Η ιδιαίτερη φύση του θέματος, η νεαρή ηλικία της προσφεύγουσας και το γεγονός ότι κατήγγειλε ότι βιάστηκε κατά τη διάρκεια διακοπών της σε ξένη χώρα απαιτούσαν μια ευαίσθητη προσέγγιση των αρχών. Οι ανακριτικές αρχές δεν είχαν λάβει μέτρα για να την προστατεύσουν από δευτερογενή θυματοποίηση και δεν είχαν λάβει υπόψη επαρκώς τις ανάγκες της. Δεν την είχαν ενημερώσει για τα δικαιώματά της ως θύματος, όπως το δικαίωμα σε νομική βοήθεια, το δικαίωμα να λαμβάνει πληροφορίες και να θέτει ενστάσεις στη μετάφραση. Επιπλέον, δεν είχαν λάβει επαρκή μέτρα για να μετριάσουν αυτό που ήταν προφανώς μια οδυνηρή εμπειρία για αυτήν, όπως οι επαφές της με την αστυνομία, η ιατρική εξέταση και το γεγονός ότι, κατά τη διάρκεια της

διαδικασίας ταυτοποίησης του κατηγορουμένου, ήρθε μαζί του πρόσωπο με πρόσωπο στο νοσοκομείο.

Επιπλέον, ούτε η εισαγγελία ούτε το δικαστήριο είχαν αναλύσει την υπόθεση υπό το πρίσμα της έμφυλης βίας. Δεν είχαν καταφέρει να καθορίσουν όλες τις περιστάσεις και να λάβουν υπόψη τους ιδιαίτερους ψυχολογικούς παράγοντες σε περιπτώσεις φερόμενου βιασμού, καθώς και να αξιολογήσουν την αξιοπιστία των διάφορων καταθέσεων. Δεν υπήρξε σοβαρή προσπάθεια να διευκρινιστούν οι αντιφάσεις ή να αξιολογηθεί η ψυχική κατάσταση της προσφεύγουσας. Τα στοιχεία αυτά, σε συνδυασμό με την αξιολόγηση της ιατροδικαστικής έκθεσης, η οποία στην πραγματικότητα δεν διέψευδε την εκδοχή της προσφεύγουσας σχετικά με τα γεγονότα, δεν ήταν μεμονωμένα λάθη αλλά σημαντικές ελλείψεις.

Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο, χωρίς να εκφράσει γνώμη σχετικά με την ενοχή του κατηγορουμένου, διαπίστωσε ότι, η αποτυχία των ανακριτικών και δικαστικών αρχών να ανταποκριθούν επαρκώς στις καταγγελίες βιασμού της προσφεύγουσας έδειξε ότι δεν είχαν δώσει στην υπόθεση την προσοχή που απαιτείται προκειμένου να εκπληρώσουν σωστά τις υποχρεώσεις τους βάσει της Σύμβασης. Αυτό υποστηρίζεται περαιτέρω από την Έκθεση Αξιολόγησης της GREVIO για την Ελλάδα, που εκδόθηκε τον Νοέμβριο του 2023, στην οποία εκφράστηκε ανησυχία για τα χαμηλά ποσοστά καταδίκης σε υποθέσεις βιασμού, τα οποία υποδηλώνουν είτε ότι οι έρευνες είναι αναποτελεσματικές είτε ότι εφαρμόζεται ένα υπερβολικά υψηλό όριο για να καταδικαστεί κάποιος για βιασμό. Επίσης, εκφράστηκε ανησυχία ότι, αν και η εθνική νομοθεσία παρείχε ένα πλήρες σύνολο δικαιωμάτων για τα θύματα εγκλημάτων έμφυλης βίας, οι περισσότερες διατάξεις δεν εφαρμόζονταν πλήρως στην πράξη και η εμπειρία της ποινικής διαδικασίας παρέμενε εξαιρετικά τραυματική για πολλές γυναίκες και κορίτσια θύματα.

Συνεπώς, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η αποτυχία των ανακριτικών και δικαστικών αρχών να ανταποκριθούν επαρκώς στην καταγγελία του βιασμού στην υπόθεση αυτή συνιστούσε παραβίαση των υποχρεώσεων του Κράτους («θετικές υποχρεώσεις»), σύμφωνα με τα άρθρα 3 και 8 της Σύμβασης.

Παραβίαση άρθρων 3 και 8 της Σύμβασης.

Άρθρο 41: το Δικαστήριο δεν επιδίκασε αποζημίωση για ηθική βλάβη, καθώς το αίτημα υποβλήθηκε εκπρόθεσμα.

► Άρθρο 9 – Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας

Υπόθεση Executief van de Moslams van België και άλλοι κατά Βελγίου (Προσφυγές Νος 16760/22 και 10 άλλες), απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 2024

■ Θανάτωση ζώων χωρίς αναισθησία – θρησκευτική λατρεία

Οι προσφεύγοντες είναι 13 Βέλγοι υπήκοοι και 7 ΜΚΟ με έδρα το Βέλγιο. Οι προσφεύγουσες οργανώσεις εκπροσωπούν τις μουσουλμανικές κοινότητες του Βελγίου καθώς και εθνικές και τοπικές θρησκευτικές αρχές από τις τουρκικές και μαροκινές μουσουλμανικές κοινότητες του Βελγίου, ενώ οι προσφεύγοντες (φυσικά πρόσωπα) είναι Βέλγοι υπήκοοι μουσουλμανικού και εβραϊκού θρησκευματος που διαμένουν στο Βέλγιο. Ο Νόμος της 14ης Αυγούστου 1986 για την προστασία και καλή διαβίωση των ζώων απαγορεύει, πλην των περιπτώσεων ανωτέρας βίας ή ανάγκης, τη σφαγή των σπονδυλωτών χωρίς αναισθησία. Η απαγόρευση αυτή δεν ίσχυε για τις περιπτώσεις σφαγής που προβλέπεται από θρησκευτικό τυπικό. Το 2014, μετά από νομοθετική τροποποίηση, η καλή διαβίωση των ζώων κατέστη περιφερειακή αρμοδιότητα από αρμοδιότητα του ομοσπονδιακού κράτους.

Κατόπιν αυτής της τροποποίησης, η Φλαμανδική Περιφέρεια τον Ιούλιο του 2017 και η Βαλονική Περιφέρεια τον Οκτώβριο του 2018 εξέδωσαν διατάγματα που απαγόρευαν τη σφαγή ζώων χωρίς προηγούμενη αναισθησία, ενώ προέβλεπαν αναστρέψιμη αναισθησία για τη θρησκευτική σφαγή. Το 2018 και το 2019, οι προσφεύγουσες οργανώσεις που εκπροσωπούν τους μουσουλμάνους του Βελγίου, Βέλγους πολίτες μουσουλμανικής και εβραϊκής θρησκείας, κατέθεσαν αίτηση ακύρωσης κατά αυτών των διαταγμάτων ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου. Το ανώτατο δικαστήριο υπέβαλε προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) για την υπόθεση που αφορούσε το φλαμανδικό διάταγμα. Το ΔΕΕ, συνεδριάζοντας σε ευρεία σύνθεση, εξέδωσε την απόφασή του, της 17ης Δεκεμβρίου 2020¹⁹, όπου διαπίστωσε ότι η επιβολή μιας μεθόδου αναστρέψιμης αναισθησίας που δεν μπορούσε να προκαλέσει τον θάνατο του ζώου ήταν συμβατή με το άρθρο 10 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με την ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Τον Σεπτέμβριο του 2021, το Συνταγματικό Δικαστήριο απέρριψε με δύο αποφάσεις τις αιτήσεις ακύρωσης των προσφευγόντων.

Οι καταγγελίες των προσφευγόντων αφορούν την απαγόρευση που προβλέπουν τα επίμαχα διατάγματα σχετικά με τη σφαγή ζώων σύμφωνα με τις διατάξεις της θρησκείας τους και τη δυσκολία, αν όχι την αδυναμία, προμήθειας κρέατος από ζώα που έχουν σφαγεί σύμφωνα με αυτές τις θρησκευτικές διατάξεις. Το Δικαστήριο έχει ήδη κρίνει ότι, η θρησκευτική σφαγή των ζώων συνιστά δικαίωμα έκφρασης της θρησκείας μέσω της τήρησης των τελετών, κατά την έννοια του άρθρου 9. Έχει επίσης επισημάνει ότι, οι περιορισμοί ή οι διατροφικές επιταγές μπορεί να σχετίζονται με την πρακτική μιας θρησκείας.

Οι προσφεύγοντες, επικαλούμενοι το άρθρο 9 της Σύμβασης, κατήγγειλαν ότι η εν λόγω απαγόρευση συνιστούσε αδικαιολόγητη παρέμβαση στο δικαίωμά τους για σεβασμό της θρησκευτικής τους ελευθερίας. Κατήγγειλαν επίσης ότι υπέστησαν διακρίσεις αναφορικά με τη θρησκευτική τους ελευθερία, επικαλούμενοι το άρθρο 14 της Σύμβασης.

Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι υπήρξε παρέμβαση στη θρησκευτική ελευθερία των αιτούντων, η οποία προβλεπόταν από τη νομοθεσία, τα φλαμανδικά και βαλονικά διατάγματα, νομοθετήματα που ήταν προσβάσιμα και προβλέψιμα. Εξετάζοντας εάν η παρέμβαση επιδίωκε νόμιμο σκοπό, το Δικαστήριο παρατήρησε ότι ήταν η πρώτη φορά που καλείται να αποφανθεί αν η προστασία της ευημερίας των ζώων μπορεί να συνδεθεί με έναν από τους σκοπούς που αναφέρονται στο άρθρο 9 παρ. 2.

Σε αντίθεση με το δίκαιο της Ένωσης, που καθορίζει την ευημερία των ζώων ως στόχο δημοσίου συμφέροντος του δικαίου της (άρθρο 13 ΣΛΕΕ), η προστασία της καλής μεταχείρισης των ζώων δεν αναφέρεται ρητά στον περιοριστικό κατάλογο των νόμιμων σκοπών που μπορεί να δικαιολογήσουν παρέμβαση στην ελευθερία κάθε ατόμου να εκφράζει τη θρησκεία του και περιλαμβάνονται στο άρθρο 9 παρ. 2 της Σύμβασης.

Ωστόσο, το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει επανειλημμένως ότι η προστασία των ζώων αποτελεί ζήτημα δημοσίου ενδιαφέροντος. Η προστασία της δημόσιας ηθικής, στην οποία αναφέρεται το άρθρο 9 παρ. 2, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αφορά μόνο την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στις σχέσεις μεταξύ ατόμων. Επιπλέον, η έννοια της «ηθικής» είναι εγγενώς εξελισσόμενη. Στο πλαίσιο αυτό, η προώθηση της προστασίας και της ευημερίας των ζώων ως έμβιων όντων που αισθάνονται μπορεί να θεωρηθεί ως ηθική αξία που μοιράζονται πολλοί άνθρωποι στις περιοχές της Φλάνδρας και της Βαλονίας. Επιπλέον, άλλα Κράτη Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης έχουν θεσπίσει νομοθεσίες παρόμοιες με τα επίμαχα διατάγματα, επιβεβαιώνοντας τη διαρκώς αυξανόμενη σημασία που δίνουν στην ευημερία των ζώων. Επίσης, το ΔΕΕ και το Συνταγματικό Δικαστήριο έχουν αποφανθεί ότι η προστασία της ευημερίας των ζώων αποτελεί ηθική αξία, στην οποία οι σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες αποδίδουν ολοένα και μεγαλύτερη σημασία, και ότι πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την αξιολόγηση των περιορισμών στην εξωτερική έκφραση θρησκευτικών πεποιθήσεων.

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι, το Δικαστήριο μπορεί να λάβει υπόψη τη διαρκώς αυξανόμενη σημασία της προστασίας της ευημερίας των ζώων, συμπεριλαμβανομένης της εξέτασης της νομιμότητας του σκοπού μιας περιοριστικής διάταξης στο δικαίωμα της ελευθερίας έκφρασης της θρησκείας. Ως εκ τούτου, θεωρεί ότι η προστασία της

19. ΔΕΕ C-336/19, *Centraal Israëlitisch Consistorie van België* κ.λπ., 17.12.2020, ECLI:EU:C:2020:1031.

ευημερίας των ζώων μπορεί να συνδεθεί με την έννοια της «δημόσιας ηθικής», η οποία αποτελεί νόμιμο σκοπό κατά την έννοια του άρθρου 9 παρ. 2.

Σχετικά με το εάν η παρέμβαση ήταν απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία και το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας, το Δικαστήριο έκρινε ότι, σε περιστάσεις όπως αυτές της παρούσας υπόθεσης, οι οποίες, αφενός, αφορούν τις σχέσεις μεταξύ του Κράτους και των θρησκειών και, αφετέρου, δεν αποκαλύπτουν σαφή συναίνεση μεταξύ των Κρατών Μελών, αλλά παρόλα αυτά δείχνουν μια προοδευτική εξέλιξη υπέρ της αυξημένης προστασίας της ευημερίας των ζώων, αναμφίβολα θα πρέπει να αναγνωριστεί στις εθνικές αρχές ένα ευρύ περιθώριο διακριτικής ευχέρειας.

Όσον αφορά την ποιότητα του κοινοβουλευτικού ελέγχου, ο οποίος είναι ιδιαίτερα σημαντικός όταν πρόκειται για έναν γενικό κανόνα, οι νομοθέτες προσπάθησαν να σταθμίσουν τα δικαιώματα και τα συμφέροντα που διακυβεύονται μέσω μιας επαρκώς μελετημένης νομοθετικής διαδικασίας. Η απόφασή τους ήταν ρητά αιτιολογημένη με βάση τις απαιτήσεις της ελευθερίας της θρησκείας, έχοντας εξετάσει τον αντίκτυπο του μέτρου στην ελευθερία αυτή και, ειδικότερα, προχωρώντας σε μια εκτενή ανάλυση της αναλογικότητας.

Σχετικά με τον δικαστικό έλεγχο της επίμαχης παρέμβασης, το ΔΕΕ και το Συνταγματικό Δικαστήριο έλαβαν υπόψη, με λεπτομερή τρόπο, τις απαιτήσεις του άρθρου 9, όπως αυτές ερμηνεύονται από το Δικαστήριο. Αυτός ο διπλός έλεγχος εντάσσεται στο πνεύμα της αρχής της επικουρικότητας και το Δικαστήριο δεν θα μπορούσε να παραβλέψει αυτούς τους προκαταρκτικούς ελέγχους στο πλαίσιο του δικού του ελέγχου.

Τα επίμαχα διατάγματα ορίζουν ότι, όταν τα ζώα σφάζονται σύμφωνα με ειδικές μεθόδους που απαιτούνται για θρησκευτικές τελετές, η μέθοδος αναισθητοποίησης που εφαρμόζεται είναι αναστρέψιμη και δεν οδηγεί στον θάνατο του ζώου. Βασιζόμενες σε επιστημονικές μελέτες και πραγματοποιώντας εκτενή διαβούλευση με τους ενδιαφερόμενους, οι κοινοβουλευτικές εργασίες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι καμία λιγότερο ριζική μέθοδος δεν θα μπορούσε να επιτύχει επαρκώς τον στόχο της μείωσης της βλάβης στην ευημερία των ζώων κατά τη σφαγή. Οι Φλαμανδοί και Βαλόνοι νομοθέτες αναζήτησαν μια αναλογική εναλλακτική λύση στην υποχρέωση προηγούμενης αναισθητοποίησης, λαμβάνοντας υπόψη το δικαίωμα που διεκδικούν άτομα μουσουλμανικής και εβραϊκής θρησκείας να εκδηλώνουν τη θρησκεία τους, έναντι της αυξανόμενης σημασίας που αποδίδεται στην πρόληψη της ταλαιπωρίας των ζώων στις αντίστοιχες περιοχές. Οι νομοθέτες φρόντισαν να λάβουν ένα μέτρο που δεν υπερβαίνει το αναγκαίο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού.

Δεν εναπόκειται στο Δικαστήριο να αποφανθεί εάν αυτή η εναλλακτική ικανοποιεί τις επιταγές της θρησκείας, στην οποία οι αιτούντες αναφέρονται. Ωστόσο, έκρινε ότι οι αρμόδιες αρχές επιδίωξαν να σταθμίσουν τα δικαιώματα και τα συμφέροντα που διακυβεύονται και να επιτύχουν μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ αυτών, καθώς και ότι το επίμαχο μέτρο εμπίπτει στο πλαίσιο του περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας που απολαμβάνουν οι εθνικές αρχές σε αυτόν τον τομέα.

Βεβαίως, η Περιφέρεια των Βρυξελλών, κατά την ημερομηνία έκδοσης της παρούσας απόφασης, δεν έχει καταργήσει ή περιορίσει την εξαίρεση που προβλέπεται για τη θρησκευτική σφαγή ζώων και, ως εκ τούτου, διαφοροποιείται από τη Φλαμανδική και Βαλονική Περιφέρεια. Η διαπίστωση αυτή δεν θα μπορούσε από μόνη της να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι τα δύο επίμαχα διατάγματα είναι ασύμβατα προς το άρθρο 9. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το Βέλγιο είναι ομοσπονδιακό κράτος, το Δικαστήριο πάντα σέβεται τις ιδιαιτερότητες του ομοσπονδιακού συστήματος, εφόσον αυτές είναι συμβατές με τη Σύμβαση. Ως εκ τούτου, οι προσφεύγοντες δεν μπορούν να προβάλλουν το επιχείρημα ότι η νομοθεσία των Βρυξελλών παραμένει διαφορετική από εκείνη που υιοθέτησαν οι Φλαμανδοί και Βαλόνοι νομοθέτες.

Σχετικά με το δεύτερο σκέλος της προσφυγής, που αφορά τη δυσκολία ή ακόμα και την αδυναμία να προμηθευτούν κρέας που να πληροί τα κριτήρια των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων, η Φλαμανδική και η Βαλονική Περιφέρεια δεν απαγορεύουν την κατανάλωση κρέατος που προέρχεται από άλλες περιοχές ή χώρες όπου η προηγούμενη αναισθητοποίηση πριν από τη θανάτωση των ζώων δεν αποτελεί νομική απαίτηση. Οι προσφεύγοντες, εξάλλου, δεν απέδειξαν ενώπιον του Δικαστηρίου ότι η πρόσβαση σε κρέας σφαγμένο σύμφωνα με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις είχε καταστεί πιο δύσκολη μετά την έναρξη ισχύος των επίμαχων διαταγμάτων.

Σύμφωνα με τα ανωτέρω, το Δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι εθνικές αρχές δεν υπερέβησαν το περιθώριο διακριτικής ευχέρειας που διέθεταν στην παρούσα περίπτωση. Έλαβαν ένα μέτρο που είναι καταρχήν δικαιολογημένο και μπορεί να θεωρηθεί ανάλογο προς τον επιδιωκόμενο σκοπό, δηλαδή την προστασία της ευημερίας των ζώων ως πτυχή της «δημόσιας ηθικής».

Μη παραβίαση άρθρου 9.

Στη συνέχεια, το Δικαστήριο εξέτασε την προσφυγή υπό το πρίσμα του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 9 της Σύμβασης και, ειδικότερα, συνέκρινε την κατάσταση των προσφευγόντων, ως εβραίων και μουσουλμάνων πιστών, με αυτήν των κυνηγών και των ψαράδων. Το Δικαστήριο σημείωσε ότι δεν εναπόκειται σε αυτό να αποφασίσει για τη συμβατότητα του κυνηγιού και της αλιείας με την ευημερία των ζώων, καθώς αυτό το ζήτημα ξεπερνά

το πλαίσιο της παρούσας υπόθεσης. Ακόμη και αν υποτεθεί ότι η διαφορά στη μεταχείριση που καταγγέλλεται βασίζεται σε έναν λόγο διάκρισης που απαγορεύεται από το άρθρο 14, οι προσφεύγοντες δεν απέδειξαν ότι βρίσκονται σε ανάλογη ή συγκρίσιμη κατάσταση με τους κυνηγούς και τους ψαράδες. Συγκεκριμένα, η κατάσταση των θρησκευτικών πρακτικών εβραίων και μουσουλμάνων που επιθυμούν να καταναλώσουν κρέας προερχόμενο από σφαγή που πληροί τα θρησκευτικά τους κριτήρια διαφέρει από αυτή των κυνηγών και των ψαράδων που προβαίνουν στη θανάτωση ζώων. Επιπλέον, οι συνθήκες θανάτωσης αποδεικνύονται σημαντικά διαφορετικές. Η σφαγή που πληροί τα θρησκευτικά κριτήρια πραγματοποιείται σε ζώα εκτροφής και η θανάτωση τους προκύπτει σε ένα πλαίσιο διαφορετικό από αυτό των άγριων ζώων που θηρεύονται στο πλαίσιο του κυνηγιού και της αναψυχής. Το ίδιο ισχύει και για την αλιεία ψαριών εκτροφής, η οποία πραγματοποιείται σε υδάτινο περιβάλλον ριζικά διαφορετικό από αυτό των σφαγείων.

Αναφορικά με τη σύγκριση των προσφευγόντων ως εβραίων και μουσουλμάνων με τον υπόλοιπο πληθυσμό, το Δικαστήριο σημείωσε ότι οι θρησκευόμενοι εβραίοι και μουσουλμάνοι δεν αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο όπως οι άνθρωποι που δεν υπόκεινται σε θρησκευ-

τικούς διατροφικούς κανόνες. Τα επίμαχα διατάγματα προβλέπουν συγκεκριμένα μια εναλλακτική μέθοδο αναισθητοποίησης όταν η θανάτωση περιλαμβάνει ιδιαίτερες μεθόδους σφαγής που απαιτούνται από θρησκευτικούς κανόνες: η διαδικασία αναισθητοποίησης είναι αναστρέψιμη και δεν μπορεί να οδηγήσει στον θάνατο του ζώου. Συνεπώς, στην προκειμένη περίπτωση, δεν τίθεται ζήτημα έλλειψης διάκρισης στον τρόπο που αντιμετωπίζονται διαφορετικές καταστάσεις.

Τέλος, όσον αφορά την κατάσταση των εβραίων προσφευγόντων σε σχέση με τους μουσουλμάνους προσφεύγοντες, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν είναι της αρμοδιότητάς του να αποφανθεί σχετικά με το περιεχόμενο των θρησκευτικών διατροφικών κανόνων, πόσω μάλλον όταν αυτοί είναι αμφισβητούμενοι. Σε κάθε περίπτωση, το γεγονός ότι οι διατροφικοί κανόνες της εβραϊκής θρησκευτικής κοινότητας και αυτοί της μουσουλμανικής θρησκευτικής κοινότητας είναι διαφορετικής φύσης δεν αρκεί από μόνο του για να θεωρηθεί ότι οι εβραίοι πιστοί και οι μουσουλμάνοι πιστοί βρίσκονται σε ουσιαστικά διαφορετικές καταστάσεις σε σχέση με το επίμαχο μέτρο όσον αφορά την ελευθερία της θρησκείας.

Μη παραβίαση άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 9.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Β. Σχολιασμένη Νομολογία ΕΔΔΑ

► Τα απώτατα όρια προστασίας της ελευθερίας της έκφρασης των δημοσιογράφων

Στην παρούσα υπόθεση, το ΕΔΔΑ έκρινε πως δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ αναφορικά με την προστασία της ελευθερίας της έκφρασης, δεδομένου ότι η παρέμβαση στο εν λόγω δικαίωμα του προσφεύγοντος δημοσιογράφου δικαιολογήθηκε από τα εθνικά δικαστήρια με «σχετικούς και επαρκείς» λόγους, σε συμφωνία με την παρ. 2 του άρθρου 10 για τους περιορισμούς της έκφρασης και, ειδικότερα, την αναγκαιότητα της παρέμβασης αυτής σε μία δημοκρατική κοινωνία.

άρθρο 10 της ΕΣΔΑ – προστασία της ελευθερίας της έκφρασης – παράνομη δημοσιοποίηση μαρτυρικών καταθέσεων και παράνομα καταγεγραμμένων συνομιλιών στο πλαίσιο δημοσιογραφικής εκπομπής με περιεχόμενο το στήσιμο αγώνων στο ελληνικό ποδόσφαιρο – υπέρβαση των ορίων υπεύθυνης δημοσιογραφίας – σύμφωνη κρίση των εθνικών δικαστηρίων με τις αρχές του άρθρου 10 ΕΣΔΑ – περιθώριο εκτίμησης των εθνικών δικαστηρίων – παρέμβαση στην ελευθερία της έκφρασης του προσφεύγοντος η οποία προβλέπεται στον νόμο και επιδιώκει νόμιμο σκοπό – παρέμβαση στην ελευθερία της έκφρασης του προσφεύγοντος αναγκαία σε μία δημοκρατική κοινωνία – καμία παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ – κριτήρια ελέγχου του ΕΔΔΑ όσον αφορά την ισορροπία ανάμεσα στην ελευθερία της έκφρασης δημοσιογράφου και την ιδιωτική ζωή δημόσιου προσώπου – σχέση της παρούσας υπόθεσης με την παλαιότερη νομολογία του ΕΔΔΑ σε ζητήματα ελευθερίας της έκφρασης με εναγόμενη την Ελλάδα – ομοιότητες και διαφορές με τη νομολογία αυτή

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 28345/16, Υπόθεση Θωμαΐδης κατά Ελλάδας, απόφαση της 7ης Μαΐου 2024 του Τρίτου Τμήματος

Το 2012, στο πλαίσιο δημοσιογραφικών εκπομπών του προσφεύγοντος στην τηλεόραση με θέμα την κατάσταση και αναδιοργάνωση του ελληνικού ποδοσφαίρου, δημοσιεύθηκαν αποσπάσματα μαρτυρικών καταθέσεων καθώς και αρχεία υποκλοπών συνομιλιών, από τα οποία προέκυπταν υπόνοιες δωροδοκίας και στησίματος αγώνων εκ μέρους τρίτου προσώπου, προέδρου ελληνικού ποδοσφαιρικού συλλόγου. Ο τελευταίος άσκησε αγωγή κατά του προσφεύγοντος δημοσιογράφου για προσβολή της προσωπικότητάς του, με θετικό αποτέλεσμα, καθώς ο προσφεύγων υποχρεώθηκε σε καταβολή αποζημίωσης για ηθική βλάβη. Η σχετική απόφαση δεν άλλαξε ούτε στον δεύτερο βαθμό, αλλά ούτε και σε επίπεδο Αρείου Πάγου.

Στη συνέχεια, ο προσφεύγων κατέφυγε ενώπιον του ΕΔΔΑ διαμαρτυρόμενος ότι τα εθνικά δικαστήρια είχαν παραβιάσει το δικαίωμά του στην ελευθερία έκφρασης, όπως αυτό προστατεύεται στο πλαίσιο του άρθρου 10 ΕΣΔΑ. Υποστήριξε, ειδικότερα, ότι αποτελούσε δημοσιογραφικό του καθήκον η δημοσίευση των σχετικών με το στήσιμο ποδοσφαιρικών αγώνων πληροφοριών, διότι αποτελούσε για την εποχή ένα αθλητικό ζήτημα που συγκέντρωνε σημαντικό δημόσιο ενδιαφέρον.

Από την πλευρά της, η εναγόμενη Κυβέρνηση υποστήριξε ότι η παρέμβαση στην ελεύθερη έκφραση του προσφεύγοντος ήταν αναλογική και αναγκαία σε μία δημοκρατική κοινωνία, καθώς οι σχετικές αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων ήταν σύμφωνες με τα κριτήρια και τη νομολογία που έχει αναπτύξει επί του θέματος το ΕΔΔΑ.

Το ΕΔΔΑ, με την απόφασή του στις 7 Μαΐου 2024, έκρινε πως ο προσφεύγων είχε υπερβεί τα όρια της υπεύθυνης δημοσιογραφίας και ότι τα εθνικά δικαστήρια είχαν ενεργήσει εντός του περιθωρίου εκτίμησής τους, επιτυγχάνοντας μία δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα αντικρουόμενα συμφέροντα της κρίσιμης υπόθεσης. Επομένως, δεν εντόπισε καμία παραβίαση του άρθρου 10.

Παρατηρήσεις

Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου*

Ι. Πραγματικά περιστατικά – Επιχειρήματα των διάδικων μερών

Στις 22 Οκτωβρίου και 12 Νοεμβρίου 2012 μεταδόθηκαν σε πανελλήνια εμβέλεια 2 τηλεοπτικές εκπομπές με κεντρικό παρουσιαστή τον προσφεύγοντα δημοσιογράφο, έχοντας ως βασικό θέμα την αναδιοργάνωση των εθνικών πρωταθλημάτων ποδοσφαίρου. Στο πλαίσιο των εκπομπών αυτών, τόσο ο προσφεύγων, όσο και προσκεκλημένο πρόσωπο, δικηγόρος και πρόεδρος ελληνικού ποδοσφαιρικού συλλόγου, πρόεβησαν σε διάφορους χαρακτηρισμούς καθώς και στη δημοσίευση μαρτυρικών καταθέσεων και καταγραφών συνομιλιών με τις οποίες απηυθύναν κατηγορίες προς τον Β.Μ., πρόεδρο έτερου ελληνικού ποδοσφαιρικού συλλόγου και αντιπρόεδρο της Ελληνικής Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας εκείνη την εποχή, με αντικείμενο την απόπειρα δωροδοκίας διαιτητών με σκοπό το στήσιμο ποδοσφαιρικών αγώνων. Πρέπει να σημειωθεί ότι είχε ήδη ξεκινήσει από το 2011 ποινική έρευνα με τις ίδιες

* ΜΔΕ, Ασκ. Δικηγόρος, Υπότροφος «Ε. Βασιλακάκη», ΚΔΕΟΔ

κατηγορίες κατά διάφορων παραγόντων του ελληνικού ποδοσφαίρου, συμπεριλαμβανομένου και του Β.Μ.

Οι δηλώσεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα την άσκηση αγωγής εκ μέρους του Β.Μ. κατά του προσφεύγοντος, με αντικείμενο την προσβολή της προσωπικότητάς του. Σε πρώτο βαθμό, το Πολυμελές Πρωτοδικείο Πειραιά, με την απόφαση υπ' αριθμ. 2891/2013, έκρινε πως η δημοσίευση των σχετικών καταθέσεων, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο προσφεύγων επέτρεψε την έκφραση των σχολίων του προσκεκλημένου στην εν λόγω εκπομπή, πρόσβαλαν την τιμή και τη φήμη του Β.Μ., χωρίς να συμβάλουν ουσιαστικά στη γενικότερη ενημέρωση του κοινού για το θέμα της αναδιοργάνωσης του ελληνικού ποδοσφαίρου. Συνακόλουθα, το Πολυμελές Πρωτοδικείο καταδίκασε τον προσφεύγοντα σε καταβολή αποζημίωσης 10.000 ευρώ υπέρ του Β.Μ.

Το αποτέλεσμα αυτό δεν ανετράπη σε δεύτερο βαθμό. Το Εφετείο Πειραιά (απόφαση υπ' αριθμ. 186/2014) τόνισε ότι το περιεχόμενο των κρίσιμων τηλεοπτικών εκπομπών, με τον τρόπο που διαμορφώθηκε από τον προσφεύγοντα δημοσιογράφο, είχε ως στόχο την προσβολή του Β.Μ., χωρίς καμία συνεισφορά στην ενημέρωση του κοινού, το οποίο γνώριζε ήδη πολλές από τις πληροφορίες που δημοσιεύθηκαν.

Τέλος, σε επίπεδο αναίρεσης, ο Άρειος Πάγος, με την απόφαση υπ' αριθμ. 1158/2015, ενέκρινε τις προαναφερόμενες αποφάσεις, συμφωνώντας πως τα σχετικά τηλεοπτικά προγράμματα συνιστούσαν προσβολή σε βάρος του Β.Μ., ενώ θεώρησε πως οι αποφάσεις αυτές ήταν συμβατές με το περιεχόμενο του άρθρου 10 ΕΣΔΑ και του άρθρου 14 του Συντάγματος για την ελευθερία του Τύπου, καθώς και τις σχετικές διατάξεις του Αστικού Κώδικα (άρθρα 57, 59, 914, 932). Παράλληλα, ο Άρειος Πάγος δεν έκανε δεκτό τον ισχυρισμό του προσφεύγοντος περί δημοσιογραφικής ελευθερίας, επαναλαμβάνοντας στην ουσία τις διατυπώσεις των προγενέστερων αποφάσεων και καταλήγοντας, συνεπώς, στο συμπέρασμα ότι η παρέμβαση στην ελευθερία του προσφεύγοντος ήταν αναλογική των περιστάσεων.

Εντός του πλαισίου αυτού, ο προσφεύγων κατέφυγε στο ΕΔΔΑ, ισχυριζόμενος ότι παραβιάστηκε το δικαίωμά του στην ελευθερία της έκφρασης κατά το άρθρο 10 παρ. 1 ΕΣΔΑ. Ειδικότερα, υποστήριξε, μεταξύ άλλων, ότι το περιεχόμενο των εκπομπών δεν αφορούσε την ιδιωτική ζωή του Β.Μ. αλλά τον δημόσιο ρόλο του. Επιπλέον, τόνισε ότι ο ίδιος είχε διαχωρίσει τη θέση του από τα σχόλια του προσκεκλημένου, ενώ η αποζημίωση που κλήθηκε να καταβάλει ήταν δυσανάλογη και θα μπορούσε να αποθαρρύνει άλλους δημοσιογράφους από το να ασκήσουν ουσιαστικά τα δημοσιογραφικά τους καθήκοντα.

Στον αντίποδα, η Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι ο περιορισμός στην ελευθερία της έκφρασης του προσφεύγοντος και ο τρόπος που χειρίστηκαν το ζήτημα τα εθνικά δικαστήρια ήταν πλήρως συμβατοί με τη νομολογία του ΕΔΔΑ και το περιθώριο εκτίμησής τους, επεδίωκε τον θεμιτό σκοπό της προστασίας της υπόληψης του προσώπου-δέκτη των κρίσιμων σχολίων, ενώ τόνισε και τον παράνομο χαρακτήρα της απόκτησης των καταθέσεων και καταγραφών που δημοσιεύθηκαν. Με άλλα λόγια, η σχετική παρέμβαση ήταν το αποτέλεσμα της ορθής εξισορρόπησης των αντικρουόμενων συμφερόντων στην υπόθεση, δηλαδή της ελευθερίας της έκφρασης του προσφεύγοντος, από τη μια πλευρά, και της προστασίας της ιδιωτικής ζωής του Β.Μ., και κατ' επέκταση του άρθρου 8 ΕΣΔΑ, από την άλλη.

Στην απόφασή του, το Δικαστήριο του Στρασβούργου παρέπεμψε σε πρώτη φάση στις παλαιότερες αποφάσεις, επίσης ελληνικού ενδιαφέροντος, *Καψής και Δανίκας και Κουτσολιόντος και Πανταζής*¹, αναφορικά με τις σχετικές με τη σχολιαζόμενη απόφαση διατάξεις του Συντάγματος, του Αστικού και Ποινικού Κώδικα. Επίσης, αναφορά γίνεται και στο Προεδρικό Διάταγμα 77/2003 που αποτελεί τον Κώδικα Δεοντολογίας δημοσιογράφων και, συγκεκριμένα, στα άρθρα που απαγορεύουν τη δημοσιοποίηση πληροφοριών που αποκτήθηκαν με παράνομα μέσα, αλλά και εγγράφων που σχετίζονται με τρέχουσα ποινική έρευνα, εκτός από πολύ εξαιρετικές περιστάσεις².

II. Η απόφαση του ΕΔΔΑ επί της ουσίας

Ελλείπει οποιουδήποτε ζητήματος σχετικά με το παραδεκτό της προσφυγής, το ΕΔΔΑ εξέτασε απευθείας την ουσία της υπόθεσης.

Το Δικαστήριο, στη δική του ανάλυση, ασχολήθηκε αποκλειστικά με το ζήτημα του αν η παρέμβαση στην ελευθερία της έκφρασης του προσφεύγοντος ήταν αναγκαία σε μία δημοκρατική κοινωνία, σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι οι άλλες δύο προϋποθέσεις (η πρόβλεψη της παρέμβασης στον νόμο και η προστασία κάποιου θεμιτού σκοπού) πληρούνταν χωρίς καμία αμφιβολία. Σαφώς, το ΕΔΔΑ δεν ξεχνά την πολύ μεγάλη σημασία του Τύπου και την άσκηση

1. ΕΔΔΑ *Καψής και Δανίκας κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 52137/12), απόφαση της 19ης Ιανουαρίου 2017, παρ. 18-19· ΕΔΔΑ *Κουτσολιόντος και Πανταζής κατά Ελλάδας* (Προσφυγές Nos 54608/09 και 54590/09), απόφαση της 22ας Σεπτεμβρίου 2015, παρ. 22-23, 25. Στις αποφάσεις αυτές, εκτός από τα προαναφερόμενα άρθρα του Αστικού Κώδικα, αναφέρονται επίσης τα άρθρα 14 και 25 του Συντάγματος για την ελευθερία του Τύπου και την κατάχρηση δικαιώματος, αντίστοιχα, τα άρθρα 361, 362 και 367 του Ποινικού Κώδικα για τα σχετικά εγκλήματα κατά της τιμής και ο νόμος 1178/1981 για την αστική ευθύνη του Τύπου.

2. Βλ. παρ. 19-20 της σχολιαζόμενης απόφασης.

της δικής του ελευθερίας της έκφρασης στην ομαλή λειτουργία μίας δημοκρατικής κοινωνίας, ωστόσο τονίζει παράλληλα πως η ελευθερία αυτή πρέπει να ασκείται με καλή πίστη, στο πλαίσιο της υπεύθυνης δημοσιογραφίας. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το στοιχείο αυτό έχει σημασία ιδίως όσον αφορά μια εκκρεμή ποινική διαδικασία, προκειμένου να διασφαλιστεί η μυστικότητα της σχετικής έρευνας αλλά και το τεκμήριο αθωότητας των εμπλεκόμενων προσώπων. Ακόμη και αν η εμπιστευτικότητα των πληροφοριών που δημοσιεύθηκαν είχε ήδη παραβιαστεί, όπως φαίνεται ότι συνέβη και στο πλαίσιο της σχολιαζόμενης απόφασης, το γεγονός αυτό από μόνο του δεν δικαιολογεί την περαιτέρω διάδοσή τους, εφόσον δεν έχει δώσει τη συγκατάθεσή του το ενδιαφερόμενο πρόσωπο³. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η παρέμβαση στο άρθρο 10 ΕΣΔΑ θα πρέπει να δικαιολογείται με σχετικούς και επαρκείς λόγους⁴.

Εν τέλει, το ΕΔΔΑ προχώρησε στην εξέταση επιμέρους κριτηρίων για τη στάθμιση μεταξύ της ελευθερίας της έκφρασης και της ιδιωτικής ζωής του άρθρου 8 ΕΣΔΑ. Ειδικότερα, το Δικαστήριο του Στρασβούργου αναφέρθηκε, πρώτον, στον παράνομο χαρακτήρα της απόκτησης των μαρτυρικών καταθέσεων και των καταγεγραμμένων συνομιλιών που μεταδόθηκαν κατά τη διάρκεια των εκπομπών, στοιχείο που δεν θεωρήθηκε καθοριστικό για το ίδιο μεν, αλλά επηρέασε σε σημαντικό βαθμό την καλή πίστη του προσφεύγοντος, καθώς δεν θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι δεν γνώριζε τη σχετική παρανομία. Δεύτερον, έκρινε πως ο προσφεύγων στόχευε μέσω της διαμόρφωσης των εκπομπών του σε μια συναισθηματικά φορτισμένη κάλυψη της υποτιθέμενης ευθύνης του Β.Μ. για τους στημένους αγώνες, ώστε να φθάσουν οι θεατές σε ένα

προκατειλημμένο συμπέρασμα σε βάρος του, χωρίς να δίνεται η δυνατότητα στον τελευταίο να απαντήσει στο πλαίσιο των εκπομπών αυτών. Τρίτον, η δημοσιοποίηση των σχετικών πληροφοριών δεν συνέβαλε ουσιαστικά στην ενημέρωση του κοινού, αλλά οι σχετικές εκπομπές αποτέλεσαν βάση για τη συνέχιση της προσωπικής διαμάχης του προσκεκλημένου δικηγόρου με τον Β.Μ. Τέταρτον, όπως προαναφέρθηκε, το γεγονός ότι οι καταγεγραμμένες συνομιλίες είχαν ήδη δημοσιευθεί, δεν επηρεάζει την εξακολούθηση της ανάγκης για τον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής του εμπλεκόμενου προσώπου και της αμεροληψίας του δικαστικού συστήματος. Πέμπτον, οι δημοσιοποιήσεις επηρέασαν αρνητικά όχι μόνο τη φήμη του Β.Μ., αλλά πιθανώς είχαν επέκταση και στην απόλαυση της ιδιωτικής του ζωής. Τέλος, το Δικαστήριο έκρινε, ενόψει των παραπάνω, πως το ποσό της αποζημίωσης που κλήθηκε να καταβάλει ο προσφεύγων ήταν εύλογο, τηρουμένων των αναλογιών⁵.

Όπως προκύπτει, το ΕΔΔΑ ακολούθησε εν τοις πράγμασι την ανάλυση που έκαναν τα εθνικά δικαστήρια στην υπόθεση. Οι τρεις εθνικές αποφάσεις, που προαναφέρθηκαν, καταλήγουν στα ίδια συμπεράσματα, όπως και το ΕΔΔΑ με τη χρήση των κριτηρίων της νομολογίας του. Συνεπώς, όπως έκρινε και το ίδιο στη σύνοψή του, δεν είχε κανέναν λόγο να απομακρυνθεί από τις αποφάσεις αυτές, καταλήγοντας στο ότι η κρίσιμη παρέμβαση πληρούσε τις προϋποθέσεις της παρ. 2 του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, και δεν εντόπισε καμία παραβίαση της ελευθερίας της έκφρασης⁶.

Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει το ΕΔΔΑ με μια, ομολογουμένως, αρκετά σύντομη απόφαση, παραπέμποντας επανειλημμένα στις εθνικές αποφάσεις, οι οποίες, σύμφωνα με τη διατύπωση της απόφασης, ενσωμάτωσαν επί της ουσίας τις αρχές της νομολογίας του Δικαστηρίου. Ως γνωστόν, εξάλλου, το ΕΔΔΑ τα τελευταία χρόνια έχει εισέλθει σε μια φάση «διαδικαστικής φύσεως», κατά την οποία, σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, δεν εξετάζει εκ νέου και αναλυτικά την υπόθεση που έχει ενώπιόν του, αλλά ελέγχει την ορθή εφαρμογή της νομολογίας του από το εναγόμενο κράτος και, εφόσον διαπιστώσει ότι αυτό συμβαίνει πράγματι, «υποχωρεί» έναντι των εθνικών πορισμάτων⁷. Τη «στροφή» αυτή μπορεί να την διαπιστώσει κανείς και στο πλαίσιο της σχολιαζόμενης απόφασης⁸.

3. Ibid, παρ. 23· ΕΔΔΑ Ν.5. κατά Κροατίας (Προσφυγή Νο 36908/13), απόφαση της 10ης Σεπτεμβρίου, παρ. 100.

4. ΕΔΔΑ *Bédat κατά Ελβετίας* (Προσφυγή Νο 56925/08), απόφαση της 29ης Μαρτίου 2016 του Τμήματος Ευρείας Σύμβασης, παρ. 48. Γενικότερα, η λογική της απόφασης *Bédat* φαίνεται να διαπνέει έντονα τη σχολιαζόμενη απόφαση, κρίνοντας με βάση την ομοιότητα των πραγματικών περιστατικών των δύο υποθέσεων και του αποτελέσματός τους, τις αρκετές παραπομπές σε αυτή εντός της απόφασης *Θωμμάϊδης* και, συνακόλουθα, τον τρόπο εξέτασης των κριτηρίων εξισορρόπησης της ελευθερίας της έκφρασης με την ιδιωτική ζωή, που θα εξεταστούν αμέσως παρακάτω. Σημαντική διαφορά, βέβαια, ανάμεσα στις δύο αποφάσεις, που πρέπει να σημειωθεί, αποτελεί το γεγονός ότι, στην *Bédat*, το εμπλεκόμενο πρόσωπο δεν άσκησε κάποιο ένδικο μέσο κατά της δημοσιοποίησης των στοιχείων που τον αφορούσαν, κάτι που φυσικά συνέβη στο πλαίσιο της σχολιαζόμενης απόφασης και γι' αυτό άλλωστε εκλείπει και οποιαδήποτε μειοψηφούσα γνώμη επί του θέματος, ενώ το στοιχείο αυτό σχολιάζεται στην *Bédat*. Βλ. συναφώς τη διαφωνούσα γνώμη του Δικαστή López Guerra, παρ. 14-15.

5. Βλ. παρ. 30-37 της σχολιαζόμενης απόφασης.

6. Ibid, παρ. 38.

7. R. SPANO, *The Future of the European Court of Human Rights – Subsidiarity, Process-Based Review and the Rule of Law*, HRLR, 2018, σσ. 480-481.

8. Βλ. παρ. 29 της σχολιαζόμενης απόφασης.

III. Ο συσχετισμός της απόφασης *Θωμαιΐδης* με τη γενικότερη νομολογία ελληνικού ενδιαφέροντος περί ελευθερίας της έκφρασης

Γενικότερα, το ΕΔΔΑ έχει ασχοληθεί έντονα στη νομολογία του με το ζήτημα της στάθμισης της ελευθερίας της έκφρασης, από τη μια πλευρά, και της προστασίας της υπόληψης των τρίτων, και κατ' επέκταση της ιδιωτικής ζωής των τελευταίων, από την άλλη⁹. Στο πλαίσιο της νομολογίας αυτής, η οποία καταρχάς παρέχει ένα σημαντικό επίπεδο προστασίας στην ελευθερία της έκφρασης του Τύπου, το Δικαστήριο του Στρασβούργου έχει αναπτύξει μια σειρά κριτηρίων που λαμβάνει υπόψιν του, τα οποία στην ουσία ομοιάζουν με τα κριτήρια της σχολιαζόμενης απόφασης. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, το περιεχόμενο της επίμαχης δημοσίευσης, η συμβολή της στην ενημέρωση του κοινού για ένα ζήτημα γενικού ενδιαφέροντος, το αντικείμενο της δημοσίευσης, δηλαδή ο βαθμός στον οποίο αυτή αφορά την ιδιωτική ή δημόσια ζωή του θιγόμενου προσώπου, ο τρόπος απόκτησης των κρίσιμων πληροφοριών, καθώς και η βαρύτητα της κύρωσης που επιβλήθηκε στον εκάστοτε προσφεύγοντα¹⁰.

Παράλληλα, το ΕΔΔΑ έχει τονίσει ότι οι εκφράσεις που έχουν ως αποκλειστικό σκοπό την με πρόθεση προσβολή του δέκτη δεν προστατεύονται από το άρθρο 10 ΕΣΔΑ¹¹. Αν και το ΕΔΔΑ έχει δεχθεί πως ένας βαθμός έντασης και σοβαρότητας στα σχετικά σχόλια είναι επιτρεπτός για ζητήματα δημόσιου ενδιαφέροντος, σε κάθε περίπτωση, ο δημοσιογράφος δεν πρέπει να υπερβαίνει ορισμένα όρια, αλλά να ενεργεί, όπως προαναφέρθηκε, καλόπιστα και υπεύθυνα¹².

Όσον αφορά συγκεκριμένα την Ελλάδα, πρέπει να γίνει δεκτό πως η χώρα μας έχει ένα αρκετά εκτεταμένο παρελθόν, συνήθως όχι τόσο θετικό, με αρκετές καταδικαστικές αποφάσεις σε βάρος της αναφορικά με την παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ. Για τους σκοπούς του παρόντος σχολιασμού εν προκειμένω, στενά συνδεδεμένες με τη σχολιαζόμενη απόφαση είναι οι αποφάσεις εκείνες οι οποίες αφορούν παραβιάσεις της ελευθερίας της έκφρασης λόγω καταδικαστικών αποφάσεων πολιτικών δικαστηρίων κατά του Τύπου λόγω

προσβολών προσωπικότητας¹³. Συνεπώς, θα ήταν θεμιτή μια σύντομη παρουσίαση της λογικής των αποφάσεων αυτών προκειμένου να εντοπιστούν οι ομοιότητες και οι διαφορές με την παρούσα απόφαση.

Μέσα από την εξέταση των αποφάσεων αυτών, μπορεί να παρατηρήσει κανείς πως, σε πρώτη φάση, τα εθνικά δικαστήρια, τόσο στις παλαιότερες υποθέσεις, όσο και στην παρούσα, χρησιμοποιούν τον όρο «αναγκαία» προκειμένου να κρίνουν αν οι επίδικοι χαρακτηρισμοί/ συμπεριφορά του προσφεύγοντος συνέβαλαν ουσιαστικά στην ενημέρωση του κοινού¹⁴. Ωστόσο, η διαφορά της απόφασης *Θωμαιΐδης* με τις προγενέστερες υποθέσεις έγκειται στο γεγονός ότι, στο πλαίσιο της πρώτης, οι κρίσιμες εθνικές αποφάσεις χρησιμοποιούν την έννοια της αναγκαιότητας σε συνδυασμό με τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ, η οποία οριοθετεί ακριβώς τον βαθμό της αναγκαιότητας μιας έκφρασης και τον περιορισμό της σε μία δημοκρατική κοινωνία¹⁵. Με άλλα λόγια, δεν αποτελεί αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων να υποδείξουν το ύψος που θα έπρεπε να έχει ο εκάστοτε προσφεύγων, αλλά να τοποθετήσουν την κρίσιμη έκφραση στο συνολικό πλαίσιο της υπόθεσης ώστε να αξιολογήσουν την πρόθεση των προσφευγόντων¹⁶. Επομένως, όπως προκύπτει στην παρούσα υπόθεση, η υποχρέωση καταβολής αποζημίωσης από τον προσφεύγοντα προέκυψε από την εξέταση της στάσης του τελευταίου σε σχέση με τους χαρακτηρισμούς του προσκεκλημένου δικηγόρου και την ένταξή της στο γενικότερο πλαίσιο των εκπομπών και της συζήτησης που διαδραματιζόταν εκείνη την εποχή.

Επιπλέον, τη δική του σημασία έχει και ο νόμιμος (ή παράνομος) χαρακτήρας του τρόπου με τον οποίο αποσπάστηκαν οι κρίσιμες πληροφορίες. Για παράδειγμα, στην υπόθεση *Alpha Δορυφορική*, το ΕΔΔΑ, σε συμφωνία με το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (ΕΣΡ) που είχε επιβάλει το κρίσιμο διοικητικό πρόστιμο σε εθνικό επίπεδο και το ΣτΕ, έκρινε πως δύο σχετικά με την υπόθεση βίντεο είχαν ληφθεί σε ιδιωτικό χώρο, χωρίς τη συναίνεση του θιγόμενου, ο οποίος θα προσδοκούσε

9. Ibid, παρ. 30, 35, 38 της σχολιαζόμενης απόφασης περί της εξισορρόπησης των αντικρουόμενων συμφερόντων της υπόθεσης.

10. Γ.Ε. ΑΥΔΙΚΟΣ, Ελευθερία της Έκφρασης και ΕΣΔΑ, οι Αποφάσεις του ΕΔΔΑ κατά της Ελλάδας και η Εκτέλεσή τους, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2023, σσ. 8-9.

11. ΕΔΔΑ *Rujak κατά Κροατίας* (Προσφυγή No 57942/10), απόφαση της 2ας Οκτωβρίου 2012, παρ. 29. Βλ. και παρ. 10 της σχολιαζόμενης απόφασης για τα σχόλια που κρίθηκαν προσβλητικά εν προκειμένω.

12. Γ.Ε. ΑΥΔΙΚΟΣ, ό.π., σσ. 9-10.

13. Σε διάκριση με τις παραβιάσεις του άρθρου 10 λόγω δυσανάλογων ποινικών κυρώσεων που επιβλήθηκαν από τα εθνικά δικαστήρια.

14. Βλ. παρ. 14-15 της σχολιαζόμενης απόφασης: ΕΔΔΑ *Η Αυγή Εκδοτικός και Δημοσιογραφικός Οργανισμός Α.Ε. και Κάρης κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 15909/06), απόφαση της 5ης Ιουνίου 2008, παρ. 13· ΕΔΔΑ *Κουτσογιάννης και Πανταζής κατά Ελλάδας* (Προσφυγές Nos 54608/09 και 54590/09), απόφαση της 22ας Σεπτεμβρίου 2015, παρ. 13· ΕΔΔΑ *Δημητρίου κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 62639/12), απόφαση της 11ης Μαρτίου 2021, παρ. 19.

15. Βλ. παρ. 38 της σχολιαζόμενης απόφασης: Γ.Ε. ΑΥΔΙΚΟΣ, ό.π., σσ. 47-48.

16. ΕΔΔΑ *Καψής και Δανίκας κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 52137/12), απόφαση της 19ης Ιανουαρίου 2017, παρ. 38.

τον σεβασμό της ιδιωτικότητάς του στους χώρους αυτούς¹⁷. Αντίστοιχα, όπως προαναφέρθηκε, το ΕΔΔΑ, σε συμφωνία με τα εθνικά δικαστήρια, απέδωσε αρκετή έμφαση στον παράνομο χαρακτήρα των καταθέσεων και συνομιλιών που δημοσιοποιήθηκαν στην παρούσα υπόθεση.

Τέλος, γίνεται φανερό πως το ΕΔΔΑ, στις πιο πρόσφατες αποφάσεις του, δεν επαναλαμβάνει εκτενώς τις αρχές της νομολογίας του επί του θέματος, αλλά, όπως ειπώθηκε, εξετάζει τη λήψη υπόψιν τους από τις εθνικές αρχές. Το στοιχείο αυτό μπορεί να γίνει αντιληπτό στην απόφαση *Λυπαρής*, στην οποία το Δικαστήριο αναγνώρισε την παραβίαση του άρθρου 10 μέσα από μια πολύ συνοπτική διατύπωση της παράλειψης αυτής¹⁸. Αντίθετα, τα κριτήρια αυτά χρησιμοποιήθηκαν ορθά από τα εθνικά δικαστήρια στη σχολιαζόμενη απόφαση, ενόψει των παραπομπών του ΕΔΔΑ στις αποφάσεις τους.

Συνολικά, την ειδοποιό διαφορά των προαναφερόμενων αποφάσεων με την παρούσα αποτελεί η παράλειψη (ή,

17. ΕΔΔΑ «ALPHA ΔΟΥΡΥΦΟΡΙΚΗ ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ ΑΝΩΝΥΜΗ ΕΤΑΙΡΙΑ» κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 72562/10), απόφαση της 22ας Φεβρουαρίου 2018, παρ. 62-65. Βέβαια, πρέπει να τονιστεί πως το Δικαστήριο αναγνώρισε εν τέλει παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, λόγω της ύπαρξης και τρίτου βίντεο, το οποίο ελήφθη σε δημόσιο χώρο και άρα δεν θα έπρεπε να κριθεί επί της ουσίας παράνομο από τις εθνικές αρχές.

18. ΕΔΔΑ *Λυπαρής* κατά Ελλάδας (Προσφυγή Νο 6047/14), απόφαση της 10ης Νοεμβρίου 2022, παρ. 13.

εν προκειμένω, η ύπαρξη) της αναλυτικής εξέτασης της νομολογίας του ΕΔΔΑ από τα ελληνικά δικαστήρια, εξέταση η οποία θα οδηγούσε και σε έναν «χαλαρότερο» έλεγχο από το ΕΔΔΑ της σχετικής στάθμισης που πραγματοποιήσαν. Δηλαδή, η χρήση των κριτηρίων αυτών μπορεί να αποτελέσει ακόμη και καθοριστικό στοιχείο προκειμένου να διαπιστωθεί, εκ μέρους του Δικαστηρίου, παραβίαση ή όχι του άρθρου 10 ΕΣΔΑ¹⁹.

IV. Συμπεράσματα

Αν και θα χρειαστούν αρκετές αποφάσεις ακόμη προκειμένου να μπορεί να ειπωθεί πως τα ζητήματα της ελευθερίας της έκφρασης υπό το άρθρο 10 αντιμετωπίζονται σε πλήρη συμφωνία με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, η απόφαση *Θωμαΐδης* έχει, σε γενικές γραμμές, θετικό πρόσημο, καθώς αναγνώρισε την ενσωμάτωση των ερμηνευτικών αρχών του Στρασβούργου από τα ελληνικά δικαστήρια. Πράγματι, η ελευθερία της έκφρασης αποτελεί ένα δικαίωμα που απολαμβάνει υψηλή προστασία από το ΕΔΔΑ, ιδίως αναφορικά με τον Τύπο, ωστόσο υπάρχουν ορισμένα ακραία όρια τα οποία δεν πρέπει να παραβιάζονται. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, τα όρια αυτά, κυρίως μέσα από την πρόθεση για προσβολή του θιγόμενου προσώπου, και η έλλειψη ουσιαστικής ενημέρωσης του κοινού αποτέλεσαν τα «κλειδιά» για την καταδίκη σε αποζημίωση του προσφεύγοντος, προσέγγιση που επικροτήθηκε από το Δικαστήριο.

19. Γ.Ε. ΑΥΔΙΚΟΣ, ό.π., σσ. 66, 70.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

III. ΕΘΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ

► Διαχρονικό δίκαιο των διαδικασιών ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων

Αρχή της ασφάλειας δικαίου και αρχή της ίσης μεταχείρισης στο δίκαιο των δημοσίων συμβάσεων

διαδικασίες ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων (ν. 4412/2016) – τροποποιήσεις στις διατάξεις του ν. 4412/2016 με τον ν. 4782/2021 – διαχρονικό δίκαιο – άρθρο 43 ν. 4782/2021 – άρθρο 22 ν. 4903/2022 – αρχή της ασφάλειας δικαίου και αρχή της ίσης μεταχείρισης στο δίκαιο των δημοσίων συμβάσεων

ΣτΕ (Ολ.), απόφαση αριθμ. 211/2024, 16.02.2024

Με τη σχολιαζόμενη απόφαση, η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας αντιμετώπισε ζητήματα ευρύτερου ενδιαφέροντος από το πεδίο του δικαίου των δημοσίων συμβάσεων. Στην επίδικη υπόθεση, η αναθέτουσα αρχή προκήρυξε ηλεκτρονικό ανοικτό διαγωνισμό, με κριτήριο ανάθεσης την πλέον συμφέρουσα, από οικονομική άποψη, προσφορά βάσει τιμής, για τη σύναψη συμφωνίας-πλασιού προμήθειας ενδυμάτων. Κατά το στάδιο της υποβολής των δικαιολογητικών κατακύρωσης, το οποίο εκκίνησε με την από 27.09.2021 σχετική πρόσκληση, μία εκ των προσωρινών αναδόχων προσκόμισε πιστοποιητικό φορολογικής ενημερότητας με ισχύ που καταλάμβανε μόνον τον χρόνο υποβολής της προσφοράς και όχι τον χρόνο υποβολής των δικαιολογητικών κατακύρωσης. Η πλημμέλεια θεραπεύθηκε με την προσκόμιση πρόσθετου πιστοποιητικού, κατόπιν της από 04.11.2021 κλήσης σε συμπλήρωση των δικαιολογητικών δυνάμει του άρθρου 103 παρ. 2 ν. 4412/2016, όπως είχε τροποποιηθεί με το άρθρο 43 ν. 4782/2021, και ακολούθησε η έκδοση της απόφασης κατακύρωσης.

Κατά της προμνησθείσας απόφασης ασκήθηκε προδικαστική προσφυγή από έτερη συμμετέχουσα στον διαγωνισμό, με την οποία προβλήθηκε ότι η ως άνω τροποποιημένη διάταξη έπρεπε να μείνει ανεφάρμοστη *ratione temporis*, διότι ο ν. 4782/2021 δεν περιελάμβανε μεταβατική ρύθμιση ως προς την έναρξη της ισχύος του άρθρου 43 και άρα αυτό, κατά τη θέση του σε ισχύ (01.06.2021), δεν κατέλαβε τις εκκρεμείς διαδικασίες ανάθεσης. Ωστόσο, η ΕΑΔΗΣΥ απέρριψε την προσφυγή με το σκεπτικό ότι η νέα διάταξη έπρεπε να θεωρηθεί αμέσως εφαρμόστια στις εκκρεμείς διαδικασίες. Ακολούθως, η ενδιαφερόμενη προσέφυγε στο Διοικητικό Εφετείο Αθηνών με το ένδικο βοήθημα της αίτησης αναστολής εκτέλεσης και ακύρωσης, το οποίο εισήχθη στο αρμόδιο Τμήμα του ΣτΕ με τη διαδικασία της πιλοτικής δίκης (άρθρο 1 παρ. 1 ν. 3900/2010), και τελικά στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου

λόγω μείζονος σπουδαιότητας.

Κατά την κρίση του Δικαστηρίου, η διάταξη του άρθρου 103 παρ. 2 ν. , όπως ισχύει μετά την τροποποίησή της με το άρθρο 43 ν. 4782/2021, θέτει ως διαδικαστική προϋπόθεση για τον αποκλεισμό προσωρινού αναδόχου την προηγούμενη κλήση του από την αναθέτουσα αρχή προς συμπλήρωση των δικαιολογητικών κατακύρωσης που αρχικά δεν προσκομίστηκαν ή παρουσίασαν ελλείψεις. Η αναθέτουσα αρχή δεν αποκλείεται πάντως να κρίνει ότι, υπό τις ιδιαίτερες περιστάσεις, η εν λόγω συμπλήρωση επιφέρει ανεπίτρεπτη τροποποίηση του αντικειμένου της προσφοράς. Με το περιεχόμενο αυτό, η νέα διάταξη δεν αντίκειται στις θεμελιώδεις αρχές της ίσης μεταχείρισης, της διαφάνειας και της αναλογικότητας. Ως προς το χρονικό πεδίο εφαρμογής, η διάταξη, μολοντί τούτο δεν ορίστηκε ρητά, καταλαμβάνει και εκκρεμείς διαδικασίες που εκκίνησαν πριν από την ημερομηνία θέσης της σε ισχύ (01.06.2021), λόγω τόσο του σκοπού της, δηλαδή της αποτροπής αδικαιολόγητων αποκλεισμών, όσο και του αμιγώς διαδικαστικού της χαρακτήρα. Δεδομένης δε της θέσης αυτής του Δικαστηρίου, η μεταγενέστερη ρύθμιση του άρθρου 22 ν. 4903/2022, με την οποία ο νομοθέτης όρισε ρητά ότι η επίμαχη διάταξη εφαρμόζεται υπό όρους και αναδρομικά, έχει απλώς διευκρινιστικό χαρακτήρα και, άρα, παρέλκει η εξέταση της συμβατότητάς της προς το Σύνταγμα και το ενωσιακό δίκαιο.

Παρατηρήσεις

Φίλιππος-Εμμανουήλ Γεωργαλής*

I. Εισαγωγικά

Οι ριζικές μεταβολές που επήλθαν στο δίκαιο των δημοσίων συμβάσεων με τις διατάξεις του ν. 4782/2021, χωρίς δυστυχώς να συνοδευθούν από πλήρεις και σαφείς μεταβατικές ρυθμίσεις, έφεραν πρόσφατα ξανά στο επίκεντρο του επιστημονικού διαλόγου ένα γνωστό πρόβλημα, στο οποίο, παρά το πλήθος των συναφών υποθέσεων που έχουν απασχολήσει τη νομολογία των διοικητικών δικαστηρίων, δεν είχε δοθεί οριστική λύση. Πρόκειται για ζήτημα διαχρονικού δικαίου, και συγκεκριμένα για τον τρόπο προσδιορισμού του δικαίου που διέπει τη διαδικασία ανάθεσης δημόσιας σύμβασης, στην – πρακτικά συνήθη – περίπτωση νομοθετικής μεταβολής κατά τον χρόνο που μεσολαβεί μεταξύ της εκκίνησης και της περάτωσής

* ΜΔΕ, Δικηγόρος, Επιστ. Συνεργάτης ΚΔΕΟΔ, Στέλεχος ΜΟΠΑΔΙΣ

της. Με τη σχολιαζόμενη απόφαση της Ολομέλειας του Δικαστηρίου σηματοδοτείται μία σπουδαία νομολογιακή εξέλιξη, καθώς το ζήτημα φαίνεται να επιλύεται οριστικά. Επισημαίνεται ότι αντικείμενο του παρόντος αποτελεί η παρουσίαση της εν λόγω προβληματικής, ενώ η απόφαση αντιμετώπισε επιπλέον και το ουσιαστικού δικαίου ζήτημα της έκτασης της διαδικαστικής υποχρέωσης που θεσπίζεται με τη νέα διάταξη του άρθρου 103 παρ. 2 ν. 4412/2016, καθώς και της συμφωνίας της με υπερκείμενους κανόνες δικαίου.

II. Παρουσίαση του προβλήματος

Στην επίδικη υπόθεση, η διαδικασία ανάθεσης εκκίνησε με την προσήκουσα δημοσίευση της διακήρυξης στις 06.05.2021, το δε στάδιο της υποβολής των δικαιολογητικών κατακύρωσης στις 27.09.2021, ενώ δηλαδή είχαν στο μεταξύ τεθεί σε ισχύ οι τροποποιητικές διατάξεις του ν. 4782/2021, συμπεριλαμβανομένου και του άρθρου 43 του ίδιου νόμου, με το οποίο μεταβλήθηκε ουσιαστικά το κανονιστικό περιεχόμενο του άρθρου 103 ν. 4412/2016, σχετικά με τη διαδικασία άρσης πλημμελειών κατά το οικείο στάδιο της διαδικασίας. Συγκεκριμένα, όπως διευκρινίζεται και στην αιτιολογική έκθεση του ν. 4782/2021, προβλέπεται πλέον υποχρέωση της αναθέτουσας αρχής να τάξει νέα προθεσμία στον προσωρινό ανάδοχο, προκειμένου να παρασχεθούν αναγκαίες διευκρινίσεις επί των ήδη υποβληθέντων δικαιολογητικών ή να προσκομίστούν τα αρχικώς ελλείποντα δικαιολογητικά. Ο νομοθέτης αποβλέπει, κατ' αυτόν τον τρόπο, στον περιορισμό των αποκλεισμών που οφείλονται σε λόγους αμιγώς τυπικούς και όχι στην πραγματική συνδρομή λόγου αποκλεισμού.

Η επιτροπή του διαγωνισμού, αφού διέγνωσε πλημμέλεια στα δικαιολογητικά κατακύρωσης μίας εκ των προσωρινών αναδόχων, επέλεξε να εφαρμόσει αμέσως τη νέα διάταξη του άρθρου 103 παρ. 2 ν. 4412/2016, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 43 ν. 4782/2021, παρά το γεγονός ότι, κατά τον χρόνο έναρξης της διαδικασίας, τελούσε ακόμη σε ισχύ η διάταξη υπό την προηγούμενη – αυστηρότερη – εκδοχή της, η οποία είχε ενσωματωθεί αυτούσια και στην οικεία διακήρυξη. Η εν λόγω επιλογή καθόρισε την έκβαση της διαδικασίας, καθώς, κατόπιν της συμπλήρωσης των δικαιολογητικών, η οποία υπό το προϋπόθετο καθεστώς δεν θα ήταν επιτρεπτή, η εταιρεία αναδείχθηκε οριστική ανάδοχος. Κατά της απόφασης κατακύρωσης ασκήθηκαν τα προβλεπόμενα μέσα έννομης προστασίας από έτερο συμμετέχοντα οικονομικό φορέα, με συνέπεια να αχθεί τελικά ενώπιον του Δικαστηρίου και το ζήτημα του χρονικού πεδίου εφαρμογής της νέας διάταξης.

Διαχρονικού δικαίου ζητήματα ανέκυψαν μετά τη θέση σε ισχύ του ν. 4782/2021 σε πολυάριθμες περιπτώσεις, ιδίως όσον αφορά τη δυνατότητα άμεσης εφαρμογής τόσο του άρθρου 43 ν. 4782/2021, όπως εν προκειμένω,

όσο και του άρθρου 42 του ίδιου νόμου, δυνάμει του οποίου τροποποιήθηκε επί το ευμενέστερο η συναφής διάταξη του άρθρου 102 ν. 4412/2016, σχετικά με την παροχή διευκρινίσεων ή συμπληρώσεων στο στάδιο της αξιολόγησης των προσφορών. Ακολούθησε η έκδοση αντίθετων αποφάσεων από την ΑΕΠΠ (μετέπειτα ΕΑΔΗ-ΣΥ) και από τα διοικητικά δικαστήρια, γεγονός που επέτεινε τη σύγχυση αναθετουσών αρχών και οικονομικών φορέων ως προς την τηρητέα διαδικασία, μέχρι την έκδοση της σχολιαζόμενης απόφασης, με την οποία η νομολογία προκρίνει την άμεση εφαρμογή διαδικαστικών κανόνων στις εκκρεμείς διαδικασίες ανάθεσης, όπως θα εκτεθεί αναλυτικότερα στη συνέχεια.

III. Οι αρχικά υποστηριζόμενες απόψεις και η επέμβαση του νομοθέτη

Η άποψη που επικράτησε στη μεγαλύτερη μερίδα της νομολογίας¹, από την εμφάνιση του προβλήματος με αφορμή τον ν. 4782/2021 και μέχρι την έκδοση της σχολιαζόμενης απόφασης, συνοψίζεται στη θέση ότι το δικαίο που διέπει τη διαδικασία ανάθεσης είναι το ισχύον κατά τον χρόνο εκκίνησής της, δηλαδή, εάν πρόκειται για διαγωνιστική διαδικασία, κατά τον χρόνο δημοσίευσης της διακήρυξης², εκτός εάν σε μεταγενέστερη νομοθετική διάταξη προσδίδεται ρητά αναδρομική ισχύς. Ως εκ τούτου, το εφαρμοστέο καθεστώς αποκρυσταλλώνεται κατ' αρχήν σε ορισμένο χρονικό σημείο έναντι παντός ενδιαφερομένου³. Κατά την εν λόγω άποψη, η οποία απέρρευσε από κλασική νομολογία του ΔΕΕ⁴ και είχε υποστηριχθεί

1. ΣτΕ (ΕΑ) 237/2021· ΔΕφΠειρ (ΕΑ) 82/2021· ΔΕφΠατρ (ΕΑ) 35/2021· ΑΕΠΠ 1750/2021, 1536/2021, 1528/2021, 1496/2021, 1481/2021, 1457/2021, 1446/2021, 1387/2021, 1318/2021, 1273-1274/2021, 1230/2021, 1204/2021, 1185/2021. Βλ. επίσης υπέρ της ίδιας άποψης το με αριθμό πρωτ. 2339/16.04.2021 έγγραφο της ΕΑΑΔΗΣΥ με θέμα «Διευκρινίσεις ως προς επιμέρους διατάξεις του ν.4782/2021 (Α' 36). Τροποποίηση του ν.4412/2016 και άλλες διατάξεις» (ΑΔΑ: 6Α0Η-ΟΞΤΒ-6Α0), σ. 10, και στη θεωρία Μ. ΔΙΑΘΕΣΟΠΟΥΛΟΥ, Τα νέα άρθρα 102 και 310 Ν 4412/2016 μετά το Ν 4782/2021 και το νέο καθεστώς διόρθωσης και συμπλήρωσης προσφορών, ΠειρΝομ, 2021, σσ. 16-19.

2. Με βάση το άρθρο 120 παρ. 1 ν. 4412/2016, βλ. αναλυτικότερα Ε. ΣΑΒΒΙΔΗ, σε: Δ. Ράικο / Ε. Βλάχου / Ε. Σαββίδη, Δημόσιες Συμβάσεις Ν. 4412/2016 – Ερμηνεία κατ' άρθρο, 2018, τόμος Ι, άρθρο 120, αριθμ. 3 επ.

3. Ν. ΝΙΚΟΛΑΚΗΣ, Ζητήματα διαχρονικού δικαίου στον Ν. 4412/2016, σε: Ε. Κουλουμπίνη / Η. Μάζου / Ι. Κίτσου, Δημόσιες Συμβάσεις – Ν. 4412/2016 – Νομολογιακή προσέγγιση και πρακτική εφαρμογή, 2019, σ. 41.

4. ΔΕΚ C-337/98, *Επιτροπή/Γαλλία*, 05.10.2000, ECLI:EU:C:2000:543, σκ. 36-38. Στην επίδικη περίπτωση κρίθηκε, ειδικότερα, ότι, προκειμένου περί διαδικασίας διαπραγμάτευσης χωρίς δημοσίευση, αφηρητικό σημείο της διαδικασίας αποτελεί ο χρόνος λήψης της απόφασης της αναθέτουσας αρχής να καταφύγει στη διαδικασία αυτήν. Βλ. και Ε. ΑΔΑΜΑΝΤΙΔΟΥ, Νομολογιακές Εξελίξεις στις Κοινοτικές Δημόσιες Συμβάσεις – Σχολιασμός Αποφάσεων ΔΕΚ ετών 2000-2001,

από θεωρία και νομολογία και στο παρελθόν⁵, με αφορμή ζητήματα διαχρονικού δικαίου από προγενέστερες τροποποιήσεις των κανόνων περί δημοσίων συμβάσεων, λόγοι ασφάλειας δικαίου και προβλεψιμότητας του κανονιστικού πλαισίου της διαδικασίας ανάθεσης καθιστούν τη ρύθμιση αυτή επιβεβλημένη ειδικά στο πεδίο των δημοσίων συμβάσεων, κατ' απόκλιση από τη γενική αρχή του διοικητικού δικαίου⁶, σύμφωνα με την οποία η νομιμότητα κάθε διοικητικής πράξης κρίνεται κατά το ισχύον δίκαιο του χρόνου έκδοσής της.

Ωστόσο, υποστηρίχθηκε και η αντίθετη άποψη⁷ υπέρ της άμεσης εφαρμογής των νεότερων διατάξεων στις εκκρεμείς διαδικασίες, με το σκεπτικό ότι με τις νέες ρυθμίσεις δεν επιβάλλονται πρόσθετες υποχρεώσεις ή βάρη στους διαγωνιζομένους, αλλά, αντιθέτως, διευκολύνεται η συμμετοχή τους στον διαγωνισμό, χωρίς τούτο να αντίκειται στις αρχές της διαφάνειας και της ίσης μεταχείρισης, δεδομένου ότι αφορά εξίσου όλους τους εκκρεμείς διαγωνισμούς και όλους τους διαγωνιζομένους. Δεν πρέπει να παραβλεφθεί ότι και η άποψη αυτή είχε γίνει δεκτή από παλαιότερη νομολογία σε τουλάχιστον δύο διακριτές περιπτώσεις. Αφενός, όσον αφορά την άμεση εφαρμογή του άρθρου 45Α§17 ν. 3316/2005, όπως τροποποιήθηκε με τον ν. 4164/2013, με σκοπό τη διευκόλυνση και την επιτάχυνση της περάτωσης των διαδικασιών ανάθεσης συμβάσεων για την εκπόνηση μελετών του Κτηματολογί-

ου⁸, αφετέρου δε όσον αφορά την άμεση εφαρμογή του άρθρου 43§7 ν. 4605/2019, δυνάμει του οποίου τροποποιήθηκε το άρθρο 80 ν. 4412/2016, προς διευκόλυνση της συγκέντρωσης και υποβολής των δικαιολογητικών και απλούστευση της διαγωνιστικής διαδικασίας⁹.

Είναι σαφές ότι οι δύο απόψεις εκκινούν από διαφορετική αφετηρία. Η πρώτη θεμελιώνεται στην αρχή της ασφάλειας δικαίου, που επιβάλλει τη σταθερότητα και την προβλεψιμότητα των νομικών και πραγματικών καταστάσεων που δημιουργούνται, ώστε να αποτρέπονται οι αιφνίδιες και απροσδόκητες μεταβολές. Επιβάλλεται έτσι, αφενός μεν σε αφηρημένο επίπεδο, η δέσμευση του νομοθέτη να καταστρώσει ένα θεσμικό πλαίσιο για τις διαδικασίες ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων, το οποίο θα χαρακτηρίζεται από σταθερότητα και προβλεψιμότητα, αποφεύγοντας τις συχνές μεταβολές που ανατρέπουν αδικαιολόγητα τη διοικητική πρακτική και προκαλούν αβεβαιότητα στις αναθέτουσες αρχές και στους υποψηφίους ως προς το εφαρμοστέο καθεστώς, αφετέρου δε επί συγκεκριμένης διαδικασίας ανάθεσης, ότι σε περίπτωση αμφιβολίας ως προς το εφαρμοστέο διαδικαστικό πλαίσιο, η οποία ανέκυψε από νομοθετική μεταβολή εκκρεμούσης της διαδικασίας, τα μέρη πρέπει να είναι σε θέση να προσδιορίσουν τις εφαρμοστέες ρυθμίσεις με βάση ένα εκ των προτέρων γνωστό στους συναλλασσομένους και ασφαλές κριτήριο. Τέτοιο κριτήριο αποτελεί αυτό του χρόνου έναρξης της διαδικασίας ανάθεσης, όπως έχει από μακρού εντοπιστεί από τη νομολογία του ΔΕΕ και συμπίπτει, προκειμένου περί διαγωνιστικών διαδικασιών, με τον χρόνο δημοσίευσης της οικείας διακήρυξης.

Παράλληλα, η δεύτερη άποψη ερείδεται ιδίως στις αρχές του ευρύτερου δυνατού ανταγωνισμού και της αναλογικότητας, με τις οποίες δεν συμβιβάζεται ευχερώς ο αποκλεισμός για τυπικό λόγο ενός οικονομικού φορέα που συγκεντρώνει τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την ανάληψη της σύμβασης. Εξάλλου, κατά την ίδια άποψη, όταν η τροποποιητική ρύθμιση που καταλαμβάνει την εκκρεμή διαδικασία παρίσταται ευμενέστερη για τον οικονομικό φορέα, δεν θίγει την αρχή της ίσης μεταχείρισης εφόσον ισχύει για όλους τους διαγωνιζομένους και σε όλους τους εκκρεμείς διαγωνισμούς. Στη θεώρηση αυτή θα μπορούσε πάντως να προβληθεί αντίλογος¹⁰,

NoB, 2002, σ. 945 επ. Το δικαστήριο έχει αποστεί από τη θέση αυτή, εξ όσων δυνάμεθα να γνωρίζουμε, μόνον μία φορά μέχρι σήμερα, στην περίπτωση της «επαναδιαπραγμάτευσης ουσιαστών όρων της σύμβασης», οπότε ο κρίσιμος χρόνος για τον προσδιορισμό του εφαρμοστέου καθεστώτος είναι εκείνος της απόφασης επαναδιαπραγμάτευσης (ΔΕΚ C-76/97, *Togel*. Βλ. σχετικά και ΕΣ κλιμ. Ζ' 138/2021).

5. ΣτΕ 1904/2020, 2267/2007, 111/2003· ΣτΕ (ΕΑ) 240-241/2019, 205/2016, 800/2008· ΔΕφΑθ 329/2019. Βλ. και στη θεωρία, ενδεικτικά, Χ. ΔΕΤΣΑΡΙΔΗ, Η προδικαστική προσφυγή στο στάδιο ανάθεσης Δημοσίων Συμβάσεων, 2019, σσ. 446-447, με περαιτέρω παραπομπές· επίσης Ν. ΝΙΚΟΛΑΚΗ, ό.π., σ. 41 επ.

6. Στην πάγια σχετική νομολογία βλ., ενδεικτικά, ΣτΕ 2502/2004, 1944/2001 και στη θεωρία, αντί πολλών, Π. ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, 2015, σ. 153.

7. Βλ. ΔΕφΑθ 376/2021 με παρατηρήσεις Φ. ΓΕΩΡΓΑΛΗ, ΕΕΕυρΔ 4/2021, σ. 579 επ., όπου και αναλυτικός σχολιασμός των μέχρι τότε εξελίξεων επί του ζητήματος με παραπομπές σε νομολογία και θεωρία· επίσης βλ. ΑΕΠΠ 1477/2021, 1050/2021, Ε11/2021 (με αντίθετη μειοψηφία) και το με αριθμό πρωτ. 113970/29.04.2021 «1ο Πρακτικό Ομάδας Εργασίας που συγκροτήθηκε με την με αριθμό πρωτ. 74177/22.03.2021 απόφαση του Γενικού Γραμματέα Υποδομών του Υπουργείου Υποδομών και Μεταφορών (ΑΔΑ: Ψ4ΜΙ465ΞΘΞ-ΗΣΤ) για την υποβοήθηση των αναθετουσών αρχών και αναθετόντων φορέων, ως προς την παροχή οδηγιών για την ενιαία εφαρμογή των διατάξεων του ν. 4412/2016 ως τροποποιήθηκε με τον ν. 4782/2021» (ΑΔΑ: Ω2ΨΒ465ΧΘΞ-1ΘΖ), σ. 3 επ.

8. ΣτΕ 2029/2015· ΣτΕ (ΕΑ) 81/2014· ΔΕφΑθ 1064/2017· ΔΕφΑθ (ΕΑ) 515/2015, 614/2014.

9. ΣτΕ (ΕΑ) 291/2019, 133/2019.

10. Η κριτική στην εν λόγω άποψη παρουσιάζεται πιο αναλυτικά σε Φ. ΓΕΩΡΓΑΛΗ, Παρατηρήσεις στην ΔΕφΑθ 376/2021, ΕΕΕυρΔ 4/2021, σ. 579 επ., με περαιτέρω παραπομπές σε Α. ΤΣΙΡΩΝΑ, Η απόφαση της ΑΕΠΠ επί των προδικαστικών προσφυγών του ν. 4412/2016, ΝΟΔΕΠΕ 8/2018, σ. 17 επ., Χ. ΔΕΤΣΑΡΙΔΗ, ό.π., σ. 446 και Μ. ΔΙΑΘΕΣΟΠΟΥΛΟ, ό.π., σ. 17, ο οποίος μάλιστα αναπτύσ-

με το σκεπτικό ότι η ορθή εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης δεν πρέπει να κρίνεται *in abstracto*, δεδομένης και της αρχής της αυτοτέλειας των διαγωνισμών¹¹, αλλά μεταξύ των οικονομικών φορέων που μετέχουν σε συγκεκριμένο διαγωνισμό, όπου η ευμενέστερη μεταχείριση ενός επιφέρει οπωσδήποτε τη δυσμενέστερη τοιαύτη του ανθυποψηφίου του.

Ενόψει της ανωτέρω διχογνωμίας, ο νομοθέτης παρενέβη με ρητή διάταξη αναδρομικής ισχύος (άρθρο 22 ν. 4903/2022), ορίζοντας ότι οι τροποποιητικές διατάξεις, οι οποίες μετέβαλαν επί το ευμενέστερο τη διαδικασία διευκρίνισης και συμπλήρωσης των δικαιολογητικών συμμετοχής και κατακύρωσης (άρθρα 42-43 ν. 4782/2021), θα πρέπει να εφαρμόζονται αμέσως στις εκκρεμείς διαδικασίες, εκτός εάν σε ορισμένη διαδικασία έχει ήδη χωρήσει οριστικός αποκλεισμός του ενδιαφερόμενου οικονομικού φορέα ή έχει εκδοθεί απόφαση αρμοδίου δικαστηρίου που έκρινε διαφορετικά. Η διάταξη αυτή θα μπορούσε, κατά μία εκδοχή, να ερμηνευθεί ως έμμεση αναγνώριση εκ μέρους του νομοθέτη ότι, εάν δεν ορίζεται σαφώς το αντίθετο, τροποποιητικές διατάξεις στο δίκαιο του προσυμβατικού σταδίου δεν πρέπει να εφαρμόζονται αμέσως σε εκκρεμείς διαδικασίες, πλην όμως, όσον αφορά ειδικά εκείνες των άρθρων 42-43 ν. 4782/2021, παρέστη επιβεβλημένη μία ρητή εξαίρεση, για τον λόγο ότι το όφελος για το δημόσιο συμφέρον από τον περιορισμό αδικαιολόγητων αποκλεισμών στις διαδικασίες ανάθεσης δικαιολογεί ένα ρήγμα στις αρχές της ασφάλειας δικαίου και της ίσης μεταχείρισης.

IV. Η κρίση του Δικαστηρίου

Στην επίδικη υπόθεση, η αιτούσα και οι υπέρ αυτής παρεμβάντες οικονομικοί φορείς υποστήριξαν ότι η εφαρμογή, στην επίμαχη διαδικασία ανάθεσης, της διάταξης του άρθρου 103 παρ. 2 ν. 4412/2016, όπως είχε τροποποιηθεί με το άρθρο 43 ν. 4782/2021, αποκλείεται, αφενός μεν επειδή η τροποποίηση τέθηκε σε ισχύ μετά την εκκίνηση της διαδικασίας, αφετέρου δε επειδή, σε κάθε περίπτωση, η διάταξη του άρθρου 22 ν. 4903/2022, καθ' ο μέρος αναπτύσσει αναδρομική ισχύ, μεταβάλλοντας το εφαρμοστέο καθεστώς εκκρεμών διαδικασιών ανάθεσης, αντίκειται στις αρχές της ίσης μεταχείρισης και της διαφάνειας.

Το Δικαστήριο αντιμετώπισε τον πρώτο ισχυρισμό εκκινώντας από τον κανόνα ότι εφαρμοστέο επί διαδικασίας

σει ειδικότερη περιπτώσιολογία που αναδεικνύει με ενάργεια ότι η αρχή της ίσης μεταχείρισης δεν θίγεται, αλλά αντίθετα επιβάλλει την υιοθέτηση ενός αντικειμενικού χρονικού κριτηρίου για την αποκρυστάλλωση του εφαρμοστέου δικαίου της διαδικασίας ανάθεσης.

11. Για την αρχή της αυτοτέλειας των διαγωνισμών βλ. πάγια νομολογία: ΣτΕ 3280/2007· ΣτΕ (ΕΑ) 72/2015, 269/2014, 416/2013, 215/2013, 1200/2007· ΑΕΠΠ 1550/2021, 1478/2021, 1206/2019.

ανάθεσης δημόσιας σύμβασης είναι πράγματι το δίκαιο που ισχύει κατά τον χρόνο έναρξής της. Αναγνώρισε, όμως, ότι οι αρχές της ίσης μεταχείρισης και της διαφάνειας, στις οποίες στηρίζεται ο ως άνω κανόνας, είναι δυνατών εξαιρετικά να μην αντιτίθενται στην άμεση εφαρμογή ενός όρου που τροποποιήθηκε μετά την έναρξη της διαδικασίας. Από τη μελέτη της 16ης σκέψης της σχολιαζόμενης απόφασης, συνάγεται ότι σε κρίσιμα στοιχεία για την υπαγωγή μίας τροποποιητικής διάταξης στην εξαιρετική αυτή περίπτωση και, άρα, στην κατάφαση της άμεσης εφαρμογής της, ανάγονται, αφενός, ο σκοπός της, αφετέρου, ο χαρακτήρας της εισαγόμενης νέας ρύθμισης ως α) αμιγώς διαδικαστικής¹², υπό την έννοια ότι δεν επηρεάζει τις ουσιαστικές προϋποθέσεις που τίθενται με τη διακήρυξη για την ανάθεση της σύμβασης, αλλά μόνον τη διαδικασία απόδειξης της συνδρομής τους, β) καθολικής, δηλαδή καταλαμβάνουσας ανεξαιρέτως όλους τους διαγωνισμούς και όλους τους υποψηφίους, και γ) μη «ουσιώδους», υπό την έννοια που αποδίδεται στον όρο αυτόν από τη νομολογία του ΔΕΕ¹³, δηλαδή τέτοιας που, και αν ακόμη είχε προβλεφθεί εξαρχής, δεν θα διηύρυνε τον κύκλο των δυνητικά ενδιαφερόμενων οικονομικών φορέων και, άρα, την ανάπτυξη ευρύτερου ανταγωνισμού προς όφελος του δημοσίου συμφέροντος.

Παρατηρείται, λοιπόν, ότι το Δικαστήριο, ερμηνεύοντας τις κρίσιμες γενικές αρχές και κείμενες διατάξεις, διατύπωσε σαφείς κανόνες διαχρονικού δικαίου για τις διαδικασίες ανάθεσης δημοσίων συμβάσεων, αναγνωρίζοντας ρητά και σε αντίθεση προς την μέχρι πρότινος μάλλον επικρατέστερη εκδοχή, ότι δεν αποκλείεται η άμεση εφαρμογή τροποποιητικής διάταξης σε εκκρεμή διαδικασία ανάθεσης, υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Προέβη δε στον έλεγχο των εν λόγω προϋποθέσεων στην περίπτωση της τροποποιητικής διάταξης του άρθρου 43 ν. 4782/2021 και απεφάνθη υπέρ της συνδρομής τους. Ειδικότερα, στην κρίση του Δικαστηρίου βάρυνε ότι ο σκοπός της διάταξης συνίστατο στη θεμιτή επιδίωξη του περιορισμού των αδικαιολόγητων αποκλεισμών, αφορούσε δε εξίσου όλους τους διαγωνισμούς και όλους τους διαγωνιζομένους. Άλλωστε, το αντικείμενό της περι-

12. Υπέρ της άμεσης εφαρμογής σε εκκρεμείς διαδικασίες ανάθεσης κάθε νέας «διαδικαστικής» ρύθμισης είχε ταχθεί, με αφορμή το ίδιο διαχρονικού δικαίου ζήτημα, η Ομάδα Εργασίας του Υπουργείου Υποδομών και Μεταφορών για παροχή οδηγιών ως προς την ενιαία εφαρμογή του ν. 4782/2021. Βλ. το με αριθμό πρωτ. 113970/29.04.2021 «1ο Πρακτικό Ομάδας Εργασίας που συγκροτήθηκε με την με αριθμό πρωτ. 74177/22.03.2021 απόφαση του Γενικού Γραμματέα Υποδομών του Υπουργείου Υποδομών και Μεταφορών (ΑΔΑ: Ψ4ΜΙ465ΞΘΞ-ΗΣΤ) για την υποβοήθηση των αναθετουσών αρχών και αναθετότων φορέων, ως προς την παροχή οδηγιών για την ενιαία εφαρμογή των διατάξεων του ν. 4412/2016 ως τροποποιήθηκε με τον ν. 4782/2021» (ΑΔΑ: Ω2ΨΒ465ΧΘΞ-1ΘΖ), σ. 3 επ.

13. ΔΕΕ C-298/15, σκ. 71-77.

οριζόταν στη ρύθμιση της διαδικασίας, χωρίς να επιβάλει πρόσθετες υποχρεώσεις στους οικονομικούς φορείς, καθώς δεν έθιγε τα κριτήρια επιλογής ή ανάθεσης ούτε μετέβαλλε τον κρίσιμο χρόνο, κατά τον οποίον κρινόταν η συνδρομή των προϋποθέσεων για την ανάθεση της σύμβασης κατ' άρθρο 104 ν. 4412/2016, και εξ αυτού του λόγου δεν θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι, εάν ήταν γνωστή εξαρχής, θα οδηγούσε στην ανάπτυξη ευρύτερου ανταγωνισμού.

Περαιτέρω συνέπεια της ίδιας κρίσης αποτέλεσε η αλυσιτέλεια της εξέτασης του δεύτερου προβληθέντος ισχυρισμού, καθώς, αφού η τροποποιητική διάταξη θεωρήθηκε αφεαυτής αμέσως εφαρμοστέα, η μεταγενέστερη διάταξη του άρθρου 22 ν. 4903/2022 που της προσέδωσε αναδρομική ισχύ στερείται, τελικά, κανονιστικού περιεχομένου και, άρα, παρέλκει ο έλεγχος της συμβατότητάς της προς υπερκείμενους κανόνες δικαίου.

V. Συμπερασματικά

Όπως ήδη εκτέθηκε, τα ζητήματα διαχρονικού δικαίου απασχολούν συχνότατα τον ερμηνευτή του δικαίου των δημοσίων συμβάσεων, ιδίως λόγω του πλήθους των συ-

ναφών νομοθετικών επεμβάσεων. Η, μέχρι πρόσφατα, αδυναμία εντοπισμού κανόνων κοινής αποδοχής και η ανάπτυξη αντίθετων απόψεων με εκατέρωθεν πειστικά επιχειρήματα είχε ως αποτέλεσμα την επικράτηση ανασφάλειας δικαίου σε ένα πεδίο συναλλαγών με αναμφισβήτητα στενή σύνδεση με το δημόσιο συμφέρον. Με την επίμαχη πιλοτική απόφαση δεν επιλύεται μόνον το ζήτημα που τέθηκε με αφορμή την τροποποίηση του άρθρου 103 ν. 4412/2016, αλλά παρέχονται πλήρεις και σαφείς κατευθυντήριες γραμμές για την αντιμετώπιση αντίστοιχων ζητημάτων που είναι βέβαιο ότι στο μέλλον θα βρεθούν στο επίκεντρο της επιστημονικής αντιπαράθεσης. Εξάλλου, ανάλογης σπουδαιότητας τυγχάνει και η τοποθέτηση του Δικαστηρίου σχετικά με το ουσιαστικό περιεχόμενο της νέας διάταξης του άρθρου 103 παρ. 2 ν. 4412/2016, δηλαδή με την έκταση της υποχρέωσης της αναθέτουσας αρχής να δεχθεί τη συμπλήρωση των – πλημμελών ή ελλειπόντων – δικαιολογητικών κατακύρωσης, ζήτημα που, μολονότι εκφεύγει των ορίων της παρούσας, είχε προκαλέσει επίσης έντονο θεωρητικό και νομολογιακό διάλογο.

► Πρόγραμμα διδμοποίησης με το Ισραήλ “Support Israel Alignment with Union Acquis Regulations on issues related to Food Safety” (IL 18 ENI HE 02 22) – Δεύτερη συνάντηση Συντονιστικής Επιτροπής

Στις 10 Απριλίου 2024, πραγματοποιήθηκε διά ζώσης η δεύτερη συνάντηση της Συντονιστικής Επιτροπής του Προγράμματος στη Θεσσαλονίκη. Στο πλαίσιο της συνάντησης, τα μέλη της Επιτροπής συζήτησαν για την πορεία του Προγράμματος και τις μελλοντικές δραστηριότητες. Εκ μέρους του ΚΔΕΟΔ, στη συνάντηση συμμετείχαν οι Project Managers, κα Αθηνά Γαϊτανίδου και κα Έλλη Τσιτσιπά.

Μαρία Χαλυβοπούλου

► Εκδήλωση «Τιμή Δημητρίου Ευρυγένη» με προσκεκλημένο ομιλητή τον Αν. Καθηγητή Ι. Κτιστάκι, Δικαστή στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – 22 Απριλίου 2024

Το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ) διοργάνωσε διάλεξη στο πλαίσιο της εκδήλωσης «Τιμή Δημητρίου Ευρυγένη» υπό την αιγίδα του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης (ΕΒΕΘ). Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε στις 22 Απριλίου 2024 στην αίθουσα εκδηλώσεων του ΕΒΕΘ. Ομιλητής ήταν ο Αν. Καθηγητής Ι. Κτιστάκις, Δικαστής στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ο οποίος ανέπτυξε εισήγηση με θέμα «Η απαγόρευση των βασανιστηρίων». Την εκδήλωση χαιρέτισε η Ομ. Καθηγήτρια Χ. Δεληγιάννη-Δημητράκου, Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ.

Η διάλεξη του κ. Κτιστάκι ολοκληρώθηκε με εξαιρετικά ενδιαφέρουσα συζήτηση με το ακροατήριο. Η εκδήλωση βιντεοσκοπήθηκε και είναι πλέον διαθέσιμη στο κοινό από το κανάλι του ΕΒΕΘ στο YouTube.

Μαρία Σαπαρδάνη

► 3ο Διεπιστημονικό Συνέδριο ΑΣΕΠ με θέμα «Η διαμόρφωση της ταυτότητας εργοδότη στη Δημόσια Διοίκηση: Μπορεί το Δημόσιο να γίνει ένας ελκυστικός εργοδότης; Προκλήσεις και προκαταλήψεις» – 15 Μαΐου 2024

Με αφορμή τη συμπλήρωση 30 ετών από την ίδρυσή του, το Ανώτατο Συμβούλιο Επιλογής Προσωπικού (Α.Σ.Ε.Π.) διοργάνωσε το 3ο Διεπιστημονικό Συνέδριο με θέμα «Η διαμόρφωση της ταυτότητας εργοδότη στη Δημόσια Διοίκηση: Μπορεί το Δημόσιο να γίνει ένας ελκυστικός εργοδότης; Προκλήσεις και προκαταλήψεις». Συνδιορ-

γανωτές ήταν το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ) και ο Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης. Το συνέδριο πραγματοποιήθηκε στις 15 Μαΐου 2024 στην αίθουσα εκδηλώσεων του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης (ΕΒΕΘ) με την ευγενική υποστήριξη του Περιφερειακού Ταμείου Ανάπτυξης Κεντρικής Μακεδονίας, του ΕΒΕΘ και των Εκδόσεων Σάκκουλα.

Την έναρξη των εργασιών του συνεδρίου κήρυξε, με την εναρκτήρια ομιλία του, ο Δρ. Αθανάσιος Παπαϊωάννου, Πρόεδρος του ΑΣΕΠ. Την εκδήλωση χαιρέτισαν η Νίκη Κεραμέως, Υπουργός Εσωτερικών, με βιντεοσκοπημένο μήνυμα, ο Στάθης Κωνσταντινίδης, Υφυπουργός Εσωτερικών (Μακεδονίας - Θράκης), ο Απόστολος Τζιτζικώστας, Περιφερειάρχης Κεντρικής Μακεδονίας, ο Γεώργιος Αρβανίτης, Αντιδήμαρχος Οικονομικού Προγραμματισμού και Δημοτικής Περιουσίας του Δήμου Θεσσαλονίκης, ο Μιχαήλ Μήττας, μέλος του ΔΣ του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης, ο Εμμανουήλ Βλαχογιάννης, Α' Αντιπρόεδρος του ΕΒΕΘ, και ο Βασίλειος Σκουρής, Ομ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ, πρώην Πρόεδρος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Πρόεδρος του ΚΔΕΟΔ.

Ακολούθως, ο Δρ. Αθανάσιος Παπαϊωάννου, Πρόεδρος του ΑΣΕΠ, προχώρησε στην απονομή τιμητικών διακρίσεων στον κ. Ιωάννη Κουκιάδη, Ομ. Καθηγητή της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ, και τον κ. Βασίλειο Σκουρή, Ομ. Καθηγητή της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ, πρώην Πρόεδρο του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και Πρόεδρο του ΚΔΕΟΔ, οι οποίοι υπήρξαν Σύμβουλοι της πρώτης σύνθεσης του ΑΣΕΠ (1994).

Μετά την ολοκλήρωση της απονομής, το κοινό παρακολούθησε τη βιντεοσκοπημένη εισήγηση του κεντρικού ομιλητή του συνεδρίου κ. Dónal Mulligan, Αναλυτή του Τομέα Δημόσιας Διαχείρισης και Προϋπολογισμού, Διεύθυνση Δημόσιας Διακυβέρνησης, ΟΟΣΑ, με θέμα «Η οπτική του ΟΟΣΑ για τις αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο ο δημόσιος τομέας προσεγγίζει το ζήτημα της ταυτότητας εργοδότη». Έπειτα, ο λόγος δόθηκε στη Χριστίνα Δεληγιάννη-Δημητράκου, Ομ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ και Διευθύντρια του ΚΔΕΟΔ, η οποία ανέλαβε τον ρόλο της συντονίστριας της 1ης συνεδρίας με τίτλο «Ο δημόσιος τομέας ως εργοδότης επιλογής». Μετά από μια σύντομη εισαγωγή, η κα Δεληγιάννη-Δημητράκου κάλεσε στο βήμα τους εισηγητές της 1ης συνεδρίας. Αρχικά, ο κ. Ιωάννης Κουκιάδης, Ομ. Καθηγητής της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ, ανέπτυξε εισήγηση με θέμα «Η σύγχρονη έννοια του εργοδότη». Ακολούθησε η εισήγηση του κ. Μιχαήλ Πικραμένου, Αντιπροέδρου του ΣΤΕ και Καθηγητή της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ, με θέμα «Η συμβολή των ειδικών κλάδων για την προσέλκυση επιστημόνων υψηλών προσόντων. Το παράδειγμα του ειδικού κλάδου δικαστικών υπαλλήλων προς επικουρία

του δικαστικού έργου». Η 1η συνεδρία ολοκληρώθηκε με την εισήγηση του Δρ. Γεώργιου Διέλλα, Συμβούλου του ΑΣΕΠ, με θέμα «Μεταξύ αντικειμενικότητας και αξιοκρατίας: Η δημόσια διοίκηση σε αναζήτηση μιας αμοιβαίας σχέσης εμπιστοσύνης εργοδότη και εργαζόμενου».

Στη 2η συνεδρία, με τίτλο «Καινοτόμες στρατηγικές και νέες τεχνολογίες ως εργαλεία της ταυτότητας εργοδότη στο δημόσιο», συντονίστρια ήταν η Ιωάννα Κωσταρέλλα, Αν. Καθηγήτρια του Τμήματος Δημοσιογραφίας και Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας του ΑΠΘ. Μετά από ορισμένες σύντομες εισαγωγικές παρατηρήσεις, η κα Κωσταρέλλα έδωσε τον λόγο στον Δημήτριο Σκιαδά, Καθηγητή Δημοσιονομικής Διακυβέρνησης και Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, ο οποίος ανέπτυξε εισήγηση με θέμα «Ακεραιότητα και Κράτος Δικαίου: Κρίσιμα στρατηγικά εργαλεία της ταυτότητας εργοδότη του Δημοσίου». Στη συνέχεια, τον λόγο έλαβε ο Αναστάσιος Τζήκας, Πρόεδρος ΔΕΘ-HELEXPO, επιχειρηματίας, του οποίου η εισήγηση είχε θέμα «Ο ψηφιακός μετασχηματισμός της ΔΕΘ – HELEXPO ως μοντέλο για την ανταγωνιστική λειτουργία του Δημοσίου». Η 2η συνεδρία ολοκληρώθηκε με την εισήγηση του Δρ. Κωνσταντίνου Σιασιάκου, Συμβούλου του ΑΣΕΠ, με θέμα «Ο ψηφιακός μετασχηματισμός ως καταλύτης ελκυστικότητας της ταυτότητας εργοδότη στη δημόσια διοίκηση».

Στην τελευταία συνεδρία, με τίτλο «Επίκαιρα ζητήματα: τα χαρακτηριστικά της μετάβασης στο νέο πρότυπο», τον συντονισμό ανέλαβε ο Κώστας Μπλιάτσας, δημοσιογράφος και συγγραφέας. Έπειτα από μια σύντομη εισαγωγή, ο συντονιστής έδωσε τον λόγο στον Βασίλειο Κέφη, Καθηγητή του Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου και Επισκέπτη Καθηγητή του Πανεπιστημίου Leeds, του οποίου η εισήγηση είχε θέμα «Μετάβαση σε νέα πρότυπα: Η απλούστευση και η απλοποίηση των διαδικασιών ως εργαλεία αποτελεσματικότητας και ορθολογικής διαχείρισης του ανθρώπινου δυναμικού του Δημοσίου Τομέα». Ακολούθησε η εισήγηση της Ιφιγένειας Καμτσίδου, Αν. Καθηγήτριας Συνταγματικού Δικαίου της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ και πρώην Προέδρου του ΕΚΔΔΑ, με θέμα «Ο εργοδότης της μονιμότητας». Τελευταία ήταν η εισήγηση του Δημήτρη Κιρμικίρογλου, Γενικού Γραμματέα Δημόσιας Διοίκησης του Υπουργείου Εσωτερικών, με θέμα «Το Ελληνικό Δημόσιο ξανασυστήνεται: Καινοτόμες Πολιτικές για την Αξιοποίηση και την Προσέλκυση καταρτισμένου Ανθρώπινου Δυναμικού». Η εισήγηση αυτή μεταδόθηκε με βιντεοσκοπημένο μήνυμα.

Μετά την ολοκλήρωση των συνεδριών, ακολούθησε στρογγυλό τραπέζι, με θέμα «Εμπειρία και καλές πρακτικές στον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα», υπό τον συντονισμό του κ. Δημήτρη Χορταργιά, δημοσιογράφου και Προέδρου της Ένωσης Συντακτών Θεσσαλίας, Στερε-

άς Ελλάδας και Εύβοιας. Σε αυτό συμμετείχαν ο Γιώργος Ασπρίδης, Καθηγητής Διοίκησης Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, η Έλενα Τσαλουχίδου, Σύμβουλος Επιχειρήσεων σε θέματα Ανθρώπινου Δυναμικού, πρώην ανώτερο στέλεχος της Εθνικής Τράπεζας, η Ευαγγελία Λαχάνου, Σύμβουλος του ΑΣΕΠ, ο Δημήτρης Πανόπουλος, Προϊστάμενος Μονάδας Έρευνας και Τεκμηρίωσης Πολιτικών Εργασίας στο Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Τεχνικός Συντονιστής Πλατφόρμας REBRAIN GREECE, και η Δρ. Φαίη Μακαντάση, Διευθύντρια Ερευνών διαΝΕΟσις.

Στη συνέχεια, η Νίνα Τρυφωνοπούλου, Υπεύθυνη Ενημέρωσης και Δημοσίων Σχέσεων του ΑΣΕΠ, παρουσίασε τα πορίσματα έρευνας που πραγματοποιήθηκε από ομάδα εργασίας του Τμήματος Τεκμηρίωσης και Ανάλυσης Δεδομένων του ΑΣΕΠ για την κατανόηση του «προφίλ» του υποψηφίου ΑΣΕΠ.

Τα συμπεράσματα της εκδήλωσης παρουσίασε, τέλος, ο Δρ. Αθανάσιος Παπαϊωάννου, Πρόεδρος του ΑΣΕΠ, και με αυτόν τον τρόπο έκλεισε τις εργασίες του συνεδρίου.

Επισημαίνεται ότι καθ' όλη τη διάρκεια του συνεδρίου υπήρχε διερμηνεία στην ελληνική νοηματική γλώσσα, καθώς και δυνατότητα εξ αποστάσεως παρακολούθησης των εργασιών του σε πραγματικό χρόνο. Η συμμετοχή ήταν ελεύθερη, χωρίς κόστος συμμετοχής. Την εκδήλωση παρακολούθησαν με φυσική παρουσία στελέχη δημοσίων και ιδιωτικών φορέων, ακαδημαϊκοί, επιστήμονες με συναφή ερευνητικά ενδιαφέροντα καθώς και πλήθος φοιτητών.

Το κοινό μπορεί πλέον να παρακολουθήσει βιντεοσκοπημένη ολόκληρη την εκδήλωση από το κανάλι του ΑΣΕΠ στο YouTube. Τα πρακτικά του συνεδρίου αναμένεται να εκδοθούν σύντομα από τις Εκδόσεις Σάκκουλα.

Μαρία Σαπαρδάνη

► 1η ημερίδα «ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΕΥΡΥΓΕΝΗ» με θέμα: «Η Ελλάδα και το Δικαστήριο του Στρασβούργου (το έτος 2023)» – 20 Μαΐου 2024

Στις 20 Μαΐου 2024, το Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου (ΚΔΕΟΔ), το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης συνδιοργάνωσαν την 1η ημερίδα «ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΕΥΡΥΓΕΝΗ» με θέμα «Η Ελλάδα και το Δικαστήριο του Στρασβούργου (το έτος 2023)». Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε στη Νομική Σχολή ΑΠΘ (αιθ. 212), στη Θεσσαλονίκη.

Πριν την έναρξη των εργασιών της ημερίδας, χαιρετισμό απηύθυναν ο κ. Παναγιώτης Γκλαβίνης, Κοσμήτωρ της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, ο κ. Μιχαήλ Χρυσομάλλης, Κοσμήτωρ της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, και ο κ. Θεόδωρος Ρου-

σόπουλος, Πρόεδρος της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης. Στη συνέχεια, τον λόγο έλαβε ο κ. Ιωάννης Κτιστάκης, ο οποίος, ως Δικαστής στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, έκανε μια σύντομη εισαγωγή στο αντικείμενο της ημερίδας. Ακολούθως, υπό τον συντονισμό του κ. Βασιλείου Σκουρή, Ομ. Καθηγητή της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ, πρώην Προέδρου του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) και Προέδρου του ΚΔΕΟΔ, παρουσιάστηκαν έξι κρίσιμες αποφάσεις ελληνικού ενδιαφέροντος του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, εκδοθείσες εντός του 2023, από τους προσκεκλημένους ομιλητές της ημερίδας.

Αρχικά, ο Παναγιώτης Βογιατζής, Δ.Ν., Εισηγητής στο ΔΕΕ, παρουσίασε την απόφαση *Γεωργίου* της 14ης Μαρτίου 2023 («Αναιτιολόγητη απόρριψη αιτήματος για προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ»). Στη συνέχεια, ο Χρήστος Τσεβάς, Δ.Ν., Εντεταλμένος διδασκαλίας της Νομικής Σχολής ΔΠΘ και Επιστ. Συνεργάτης ΕΕΔΑ, παρουσίασε την απόφαση *Πιτσιλάδη και Βασιλέλλης* της 6ης Ιουνίου 2023 («Πρόσβαση σε λογαριασμό βοήθειας ασθενούς»). Ακολούθησε η Ιωάννα Πέρβου, Δ.Ν., Εντεταλμένη διδασκαλίας της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, με την απόφαση *Β.Υ.* της 26ης Ιανουαρίου 2023 («Υποχρέωση αποτελεσματικής έρευνας σε καταγγελία βίαιης εξαφάνισης»), και ο Γιώργος Δημήτραινας, Αν. Καθηγητής της Νομικής Σχολής ΔΠΘ, με την απόφαση *Μάργαρη* της 20ής Ιουνίου 2023 («Προσωπικά δεδομένα υπόδικων»). Τέλος, τον λόγο έλαβε η Κατερίνα Τσαμπή, Επίκ. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Groningen, η οποία ανέλυσε την απόφαση *Λενής* της 27ης Ιουνίου 2023 («Κατάχρηση δικαιώματος»), και η Ελένη Ζερβογιάννη, Αν. Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής ΑΠΘ, η οποία παρουσίασε τις αποφάσεις *Ι.Σ.* της 23ης Μαΐου 2023 και *Αναγνωστάκης* της 10ης Οκτωβρίου 2023 («Θετικές υποχρεώσεις στην επικοινωνία γονέα-τέκνου»).

Η ημερίδα ολοκληρώθηκε με ενδιαφέρουσα συζήτηση με το κοινό.

Τα πρακτικά του συνεδρίου έχουν δημοσιευθεί στο ειδικό τεύχος 2024 της Ελληνικής Επιθεώρησης Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ), η οποία εκδίδεται πλέον σε αποκλειστικά ηλεκτρονική μορφή (www.eeeurd.gr).

Μαρία Σαπαρδάνη

► **Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Strengthening the capacities for enforcement of the environmental legislation” (MK 20 IPA EN 01 23) – Κατακύρωση Προγράμματος**

Ο ισπανικός φορέας International and Ibero-American Foundation for Administration and Public Policies (FIIAPP), σε συνεργασία με το ΚΔΕΟΔ, ανέλαβε την υλοποίηση του Προγράμματος, η οποία ξεκίνησε στις 27 Μαΐου 2024.

Μαρία Χαλυβοπούλου

► **Πρόγραμμα διδυμοποίησης με τη Βόρεια Μακεδονία “Further strengthening the capacities for effective implementation of the acquis in the field of industrial pollution” – (MK 20 IPA EN 02 22) – Study Visit στη Θεσσαλονίκη**

Στις 27-31 Μαΐου 2024, πραγματοποιήθηκε το δεύτερο Study Visit του Προγράμματος στη Θεσσαλονίκη, στο οποίο συμμετείχαν 10 εργαζόμενοι του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Χωροταξίας της Βόρειας Μακεδονίας. Οι συμμετέχοντες επισκέφθηκαν τις εταιρείες TITAN, INTERGEO ΕΠΕ, ΔΕΗ, ΔΙΑΔΥΜΑ ΑΕ, HELLENIQ ENERGY, ELPEDISON, Αθηναϊκή Ζυθοποιία, Tosoh Hellas, Σιδενορ ΑΕ και Αειφόρος ΑΕ.

Μαρία Χαλυβοπούλου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

I. Βιβλιοπαρουσιάσεις

ΙΩΑΝΝΑ ΠΕΡΒΟΥ, Η προστασία της υγείας στη διεθνή έννομη τάξη, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2024, 216 σελ.

Το παρόν βιβλίο της Δρ. Ιωάννας Πέρβου (με προλόγους από τον Καθηγητή της Νομικής Σχολής ΔΠΘ κ. Κωνσταντίνο Αντωνόπουλο και τον Ομ. Καθηγητή της Νομικής Σχολής ΑΠΘ κ. Κωνσταντίνο Χατζηκωνσταντίνου) αποτελεί μία συνολική, αναλυτική μελέτη αναφορικά με την προστασία του εννόμου αγαθού της υγείας στη διεθνή έννομη τάξη. Η εν λόγω μελέτη, όχι μόνο αναδεικνύει τη διαχρονική σημασία του δικαιώματος στην υγεία για τη διεθνή κοινότητα, αλλά αντιμετωπίζει το ζήτημα όπως αυτό έχει επαναπροσδιοριστεί στο πλαίσιο της επικαιρότητας, ιδίως μετά την πρόσφατη πανδημική κρίση.

Συνακόλουθα, το βιβλίο διαρθρώνεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο, η συγγραφέας προβαίνει σε μια ιστορική ανάλυση των προσπαθειών της διεθνούς κοινότητας για διακρατική συνεργασία στον τομέα της υγείας. Όπως προκύπτει, η προστασία της δημόσιας υγείας αποτελούσε αντικείμενο συζήτησης μεταξύ των κρατών ήδη από τον 19ο αιώνα με σχετικές διεθνείς συνδιασκέψεις, ενώ τον 20ό αιώνα, με αφορμή τόσο τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο όσο και την πανδημία της ισπανικής γρίπης, αναδείχθηκε ακόμη περισσότερο η ανάγκη λήψης μέτρων για την υγεία στο πλαίσιο της Κοινωνίας των Εθνών. Το πρώτο κεφάλαιο συνεχίζει με την ίδρυση του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (ΠΟΥ) μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλαίσιο του ΟΗΕ, ως εξειδικευμένου οργανισμού, χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι ο ΟΗΕ έχει παύσει να ασχολείται με τα εκάστοτε ζητήματα υγείας. Συνεπώς, η συγγραφέας, εκτός της ανάλυσης του κάθε θεσμού χωριστά αναφορικά με τις αρμοδιότητές του στον τομέα της υγείας (όπως με τις σχετικές γνωμοδοτήσεις του Διεθνούς Δικαστηρίου Δικαιοσύνης), εξετάζει και τη θεσμική αλληλεπίδραση ανάμεσα στον ΟΗΕ και στον ΠΟΥ και, ειδικότερα, τη σχέση ανάμεσα στην προστασία της υγείας και της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, ως επί το πλείστον σε επίπεδο soft law.

Με το δεύτερο κεφάλαιο, η συγγραφέας εισέρχεται πλέον στη διεθνή προστασία του δικαιώματος στην υγεία, με αφετηρία το άρθρο 25 παρ. 1 της Οικουμενικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ), εντός του οποίου αναδεικνύεται ο σύνθετος χαρακτήρας πραγμάτωσης του δικαιώματος. Ακολουθεί μια ολοκληρωμένη ανάλυση του κανονιστικού περιεχομένου του δικαιώματος, έτσι όπως αυτό προστατεύεται από τις δύο παραγράφους του άρθρου 12 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα (ΔΣΟΚΜΔ), ως δεσμευτικός κανόνας του διεθνούς δικαίου. Η ανάλυση της συγγραφέως περιλαμβάνει τόσο τις καινοτομίες του άρθρου 12 σε σχέση με το άρθρο 25 της ΟΔΔΑ, όπως η

έμφαση που δίνει στη σωματική μαζί με την ψυχική υγεία, όσο και το σχετικό Γενικό Σχόλιο Νο 14 της Επιτροπής ΔΣΟΚΜΔ, το οποίο ακριβώς οριοθετεί το δικαίωμα στην υγεία. Κατόπιν μιας πρώτης αποτίμησης των στοιχείων αυτών, η συγγραφέας πραγματοποιεί, στο δεύτερο μέρος του κεφαλαίου, μια συνολικότερη επανατοποθέτηση επί του ορισμού του εννόμου αγαθού της υγείας. Παρατηρείται, συνακόλουθα, η δυσκολία προσδιορισμού του περιεχομένου της υγείας και η κατάσταση ενός ορισμού, συμπεριληπτικού μιν (όπως πράγματι συμβαίνει στη διεθνή δικαιοταξία), χωρίς, ωστόσο, την αναγκαία σαφήνεια. Συνεπώς, σύμφωνα με τη συγγραφέα, είναι απαραίτητος ο διαχωρισμός του δικαιώματος στην υγεία από άλλα ατομικά δικαιώματα, αλλά και η διάκριση ανάμεσα στη δημόσια και την ιδιωτική υγεία, τη συλλογικότητα και την αυτονομία, με την κα Πέρβου να αναδεικνύει εν τέλει τον κοινωνικό χαρακτήρα του κρίσιμου δικαιώματος.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για κινήματα και πρωτοβουλίες με αντικείμενο την προστασία της υγείας, οι οποίες αναπτύχθηκαν στη διεθνή έννομη τάξη. Ειδικότερα, η συγγραφέας περιγράφει τέσσερα κύρια διεθνή κινήματα, δύο από τα οποία επηρέασαν τη νομολογία του ΕΔΔΑ και του Αμερικανικού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (κίνημα για την υγεία και τα ανθρώπινα δικαιώματα και το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον), ενώ τα άλλα δύο είχαν αντίκτυπο κυρίως σε πολιτικό επίπεδο (υγεία ως στόχος βιώσιμης ανάπτυξης και η ιδέα μιας «ενιαίας υγείας»). Παράλληλα, η συγγραφέας αναγνωρίζει τις εγγενείς τους αδυναμίες, δεδομένου ότι, από τη μια πλευρά, τα δύο πρώτα κινήματα έχουν περιορισμένες επιρροές, δηλαδή μόνο σε επίπεδο διεθνούς δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και, από την άλλη πλευρά, οι πρωτοβουλίες για τη βιώσιμη ανάπτυξη και την ενιαία υγεία σχετίζονται σχεδόν αποκλειστικά με τον πολιτικό κόσμο.

Τέλος, με το τέταρτο κεφάλαιο, η συγγραφέας λαμβάνει υπόψιν την επικαιρότητα και, συγκεκριμένα, την πρόσφατη πανδημική κρίση, η οποία φανέρωσε τις αδυναμίες του διεθνούς συστήματος προστασίας της υγείας, η αναθεώρηση του οποίου επανήλθε στην κορυφή των συζητήσεων μεταξύ κρατών και διεθνών οργανισμών. Μεταξύ των αλλαγών που επέφερε η πανδημία COVID-19 και σχολιάζει αναλυτικά η συγγραφέας, περιλαμβάνονται οι αλλαγές στη νομοθετική διαδικασία, με την εντονότερη συμμετοχή της εκτελεστικής εξουσίας, ο επαναπροσδιορισμός νομικών εννοιών όπως η αναλογικότητα και η αποτελεσματικότητα, και η εκτενέστερη συμβολή της επιστήμης στη θέσπιση σχετικών κανόνων δικαίου. Παράλληλα, η συγγραφέας διερωτάται αν η πανδημία οδήγησε στην εν τοις πράγμασι ενίσχυση της προστασίας της δημόσιας υγείας. Γνώμονας για το ερώτημα αυτό είναι η νομολογία του ΕΔΔΑ επί προσφυγών ευάλωτων ομάδων που διεκδικούν

μεγαλύτερη προστασία από τα κράτη απέναντι στη νόση ή που σχετίζονταν με την εξισορρόπηση της δημόσιας υγείας και των ατομικών δικαιωμάτων των προσφευγόντων, αλλά και επί προσφυγών που αμφισβητούσαν την ουσία των περιοριστικών μέτρων που ελήφθησαν, δείγμα του σκεπτικισμού απέναντι στην επιστήμη την εποχή εκείνη.

Ο επίλογος του βιβλίου συνοψίζει όλα τα παραπάνω, περιγράφοντας περιληπτικά τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει η διεθνής κοινότητα ως προς την προστασία της υγείας μέχρι και σήμερα. Η συγγραφέας, ωστόσο, δεν αρκείται μόνο στην περιγραφή των προβληματισμών επί του θέματος, αλλά προβαίνει και σε ουσιαστικές προτάσεις,

όπως με την αναγνώριση της ανάγκης δημιουργίας ενός πιο ολοκληρωμένου νομικού πλαισίου, τον περιορισμό του χάσματος ανάμεσα στον δημόσιο και τον ιδιωτικό, τον ατομικό και τον κοινωνικό χαρακτήρα της υγείας και την καλύτερη συνεργασία μεταξύ των διεθνών δρώντων.

Το βιβλίο της κας Πέρβου προσφέρει μια συνολική και εμπειριστατωμένη ανάλυση επί του ζητήματος της προστασίας της υγείας στη διεθνή έννομη τάξη και αποτελεί χρήσιμο οδηγό για οποιονδήποτε νομικό ενδιαφέρεται όχι μόνο για το δημόσιο διεθνές δίκαιο αλλά και για τον τομέα της υγείας γενικότερα.

Ευάγγελος Εκμεκτσόγλου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

II. Το δίκαιο ΕΕ στα ελληνόγλωσσα νομικά περιοδικά:

Α' Εξάμηνο 2024

Επιμ.: Σοφία Σώμη

Τα περιοδικά που αποδελτιώθηκαν είναι:

Αρμενόπουλος (Αρμ)

Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών (ΔΕΕ)

Δίκαιο Τεχνολογίας & Επικοινωνίας (ΔΙΤΕ)

Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ)

Διοικητική Δίκη (ΔιΔικ)

Ελληνική Δικαιοσύνη (ΕλλΔνη)

Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (ΕΕΕυρΔ)

Ενέργεια και Δίκαιο (Ενέργεια & Δίκαιο)

Επιθεώρηση του Εμπορικού Δικαίου (ΕΕμπΔ)

Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου (ΕΕργΔ)

Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου (ΕπισκΕΔ)

Ευρωπαϊκό Δίκαιο (ΕυΔικ)

Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου (ΕφημΔΔ)

Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου (ΘΠΔΔ)

Περιβάλλον και Δίκαιο (ΠερΔικ)

Ποινικά Χρονικά (ΠοινΧρ)

Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (ΧριΔ)

ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ

ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Ο., Η εφαρμογή των θεμελιωδών αρχών του ενωσιακού Οικονομικού Δικαίου στο πεδίο των δραστηριοτήτων διοργάνωσης και εμπορικής εκμετάλλευσης αθλητικών αγώνων υπό το πρίσμα της Απόφασης European Superleague Company, ΕφημΔΔ 1/2024, σ. 61

ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Τα ανθρώπινα δικαιώματα στο επίκεντρο των σύγχρονων χρηματοοικονομικών και της βιώσιμης ανάπτυξης, ΘΠΔΔ 2/2024, σ. 113

ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 20.6.2023 στην υπόθεση Ο.Γ. κ.α. κατά Ελλάδας. Ιδιωτικότητα και δημοσιοποίηση της ταυτότητας και ιατρικών δεδομένων οροθετικών, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 237

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΟΥ Ε., Ανασκόπηση: η εξελικτική πορεία των δικαιωμάτων της έκφρασης και της προσωπικότητας στο πεδίο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 3

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΚορινθ 95/2023. Η δημοσιότητα του Facebook ως μη αναγκαία επιλογή και ως καθοριστικό κριτήριο για την προσβολή της προσωπικότητας, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 262

ΒΟΥΚΕΛΑΤΟΣ Δ., Η λειτουργικότητα της ελευθερίας των συναθροίσεων: οι συναθροίσεις στην υπηρεσία της δημοκρατίας, ΘΠΔΔ 2/2024, σ. 125

ΓΑΛΑΝΗΣ Π., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 09.04.2024 στην υπόθεση Verein Klimasenioren Schweiz and others κατά Ελβετίας. Επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στις συνθήκες διαβίωσης και υγείας των διαδίκων, ΕφημΔΔ 1/2024, σ. 7

ΔΕΥΤΟΥ Μ.Λ., Δημόσιο συμφέρον και δικαίωμα στην υγεία: μια δύσκολη συνύπαρξη. Διλήμματα και προοπτικές στο πλαίσιο της διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ΔτΑ 99/2024, σ. 95

ΕΚΜΕΚΤΣΟΓΛΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 23.01.2024 στην υπόθεση Ο.Γ. και λοιποί κατά Ελλάδας. Προστασία της ιδιωτικής ζωής και των προσωπικών δεδομένων (ευάλωτων) οροθετικών ατόμων, ΕΕΕυρΔ 1/2024, σ. 133

ΖΑΧΑΡΑΚΗ Ε.-Β., Οι εγγυήσεις που απορρέουν από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο πεδίο των φορολογικών κυρώσεων, ΔιΔικ 3/2024, σ. 385

ΙΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Ι., Ελευθερία της έκφρασης και ρύθμιση του περιεχομένου στο διαδίκτυο, σύμφωνα με την Πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 71

ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ Ν., Σημείωση στην απόφαση του ΑΠ 1724/2022. Υποχρέωση συμμόρφωσης του κράτους διαικού προς την οριστική απόφαση του ΕΔΔΑ, ΕλλΔνη 2/2024, σ. 499

ΚΑΤΡΑΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1534/2023. Δήλωση απαλλαγής από το μάθημα των θρησκευτικών, ΔιΔικ 2/2024, σ. 2679

ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ Κ. / ΡΟΝΙΔΗΣ Χ., Η έννοια της «ακραίας αυθαιρεσίας» στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Αρμ 2/2024, σ. 251

ΚΟΥΜΟΥΤΖΗΣ Ν., Ιατρική υποβοήθηση της αναπαραγωγής σε ομόφυλα ζεύγη ανδρών, ΧρΙΔ 3/2024, σ. 168

ΚΟΥΣΟΥΝΗ-ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Α., Η υποκλοπή μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου μέλους κόμματος από τη διοίκηση αυτού στο πλαίσιο της προστασίας του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ: σχόλιο στην από 11.1.2024 απόφαση Tena Arregui v. Spain, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 204

ΛΑΖΑΡΑΚΟΣ Γ., Νομικές όψεις της πληροφόρησης: από τα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και την τεχνητή νοημοσύνη, ΘΠΔΔ 5/2024, σ. 417

ΛΕΚΚΑΣ Γ., Ισότητα στον πολιτικό γάμο και συμφέρον του παιδιού, ΧρΙΔ 3/2024, σ. 161

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-148/22, Commune d'Ans, 28.11.2023, ECLI:EU:C:2023:924. Κανονισμός εργασίας δημόσιας αρχής ο οποίος απαγορεύει την εμφανή χρήση οιαδήποτε φιλοσοφικού ή θρησκευτικού συμβόλου στον χώρο εργασίας, Αρμ 1/2024, σ. 109

ΜΑΝΤΖΟΥΦΑΣ Π. / ΒΟΥΚΕΛΑΤΟΣ Δ., Κίνδυνοι και προκλήσεις στην κοινωνία της ψηφιακής διακινδύνευσης: προσωπικότητα του ατόμου – ιδιωτικότητα – ελεύθερη έκφραση, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 14

ΜΑΝΤΖΟΥΦΑΣ Π., Τα όρια του δημόσιου λόγου και της ελευθερίας της έκφρασης των δικαστικών λειτουργών. Ο δημόσιος λόγος των Δικαστικών Ενώσεων, ΔτΑ 100/2024, σ. 353

ΜΑΝΤΖΟΥΦΑΣ Π., Τα όρια του δημόσιου λόγου και της ελευθερίας της έκφρασης των δικαστικών λειτουργών. Ο δημόσιος λόγος των Δικαστικών Ενώσεων, ΕφημΔΔ 1/2024, σ. 51

ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ Ο., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-148/22, Commune d'Ans, 28.11.2023, ECLI:EU:C:2023:924. Οριζόντια απαγόρευση χρήσης θρησκευτικών συμβόλων στον εργασιακό χώρο του δημόσιου τομέα, ΕΕΕυρΔ 4/2023, σ. 467

ΝΙΚΑ Λ., Οι αποφάσεις Ι.Σ. και Φουρκιώτης κατά Ελλάδος και το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής σύμφωνα με το άρθ. 8 ΕΣΔΑ, ΔιΔικ 1/2024, σ. 21

ΞΗΡΟΣ Θ., Τα δικαιώματα ομαδικής δράσης στην εποχή των κρίσεων: πρόσκαιρη οπισθοχώρηση στην προστασία τους ή περιοριστική αναοριοθέτησή της;, ΔιΔικ 2/2024, σ. 177

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Λ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 100/2024. Εύλογη διάρκεια δίκης, ΕΕΕυρΔ 1/2024, σ. 140

ΠΕΡΡΑΚΗΣ Σ., Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου στη διχοτόμο κρατικής ασυλίας και ατομικής διεκδίκησης επανορθώσεων για σοβαρά εγκλήματα πολέμου/ κατά της ανθρωπότητας: θέση και ρόλος του εθνικού δικαστή: νεότερες εξελίξεις και μια κριτική ανασύνθεση, ΔτΑ 99/2024, σ. 9

ΣΙΔΕΡΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-148/22, Commune d'Ans, 28.11.2023, ECLI:EU:C:2023:924. Θρησκευτική ενδυμασία στον χώρο εργασίας, ΔΕΕ 4/2024, σ. 403

ΤΖΑΤΖΑΚΗ Β.-Μ. / ΑΘΗΝΑΙΟΥ Ε., Δικαιώματα τρίτης γενεάς και φυσικές καταστροφές: η προστασία του δικαιώματος στο νερό και του δικαιώματος στην ανάπτυξη, ΠερΔικ 1/2024, σ. 35

ΤΣΕΒΑΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 28.11.2023 στην υπόθεση Krachunova κατά Βουλγαρίας. Το δικαίωμα θύματος εμπορίας ανθρώπων να διεκδικήσει αποζημίωση από τον διακινητή ως μέρος των θετικών υποχρεώσεων, ΕΕΕυρΔ 4/2023, σ. 487

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-883/19 P, HSBC Holdings κ.λπ./Επιτροπή, 12.01.2023, ECLI:EU:C:2023:11. Χειραγώγηση διαπραγματικών επιτοκίων, ΔΕΕ 3/2024, σ. 283

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-127/21 P, American Airlines/Επιτροπή, 16.03.2023, ECLI:EU:C:2023:209. Προστασία του ανταγωνισμού – Συγχώνευση ανταγωνιστικών αεροπορικών εταιρειών, ΔΕΕ 6/2024, σ. 561

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-312/21, Tráficos Manuel Ferrer, 16.02.2023, ECLI:EU:C:2023:99. Παράβαση κανόνων ανταγωνισμού – Αποκατάσταση υλικής ζημίας, ΔΕΕ 5/2024, σ. 458

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-815/21 P, Amazon.com κ.λπ./Επιτροπή, 20.04.2023, ECLI:EU:C:2023:308. Ανταγωνισμός – Κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης από την εταιρία Amazon, ΔΕΕ 5/2024, σ. 452

ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ Λ., Η ύπαρξη υψηλών φραγμών εισόδου ή επέκτασης ως παράγοντας νομιμοποίησης του ανταγωνιστικού αποτελέσματος της συμπεριφοράς της δεσπόζουσας επιχείρησης; Κριτικές παρατηρήσεις στην απόφαση Qualcomm του Γενικού Δικαστηρίου της ΕΕ (Υπόθ. T-235/18), ΕλλΔνη 2/2024, σ. 367

ΚΙΚΙΝΗ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-57/21, RegioJet, 12.01.2023, ECLI:EU:C:2023:6. Προσκόμιση αποδεικτικών στοιχείων που περιλαμβάνονται στο φάκελο υπόθεσης της αρχής ανταγωνισμού στη δίκη της αγωγής αποζημίωσης, ΔΕΕ 2/2024, σ. 153

ΚΙΚΙΝΗ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-312/21, Tráficos Manuel Ferrer, 16.02.2023, ECLI:EU:C:2023:99. Επιμερισμός εξόδων και ποσοστοποίηση της ζημίας από παραβάσεις του δικαίου ανταγωνισμού, ΕΕμπΔ 1/2024, σ. 269

ΚΛΑΜΑΡΗΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 985/2023. Στοιχειοθέτηση του πραγματικού της κατάχρησης δεσπόζουσας θέσης: το ζήτημα της εφαρμογής του «τεστ του εξίσου αποτελεσματικού ανταγωνιστή», ΘΠΔΔ 1/2024, σ. 77

ΚΥΡΙΑΖΗΣ Δ., Το νέο ενωσιακό δίκαιο περί ξένων επιδοτήσεων που στρεβλώνουν την εσωτερική αγορά: μία πρώτη αποτίμηση (Μέρος Α'), ΕυΔικ 1/2024 (ψηφιακό τεύχος)

ΚΥΡΙΑΖΗΣ Δ., Το νέο ενωσιακό δίκαιο περί ξένων επιδοτήσεων που στρεβλώνουν την εσωτερική αγορά: μία πρώτη αποτίμηση (Μέρος Β'), ΕυΔικ 2/2024 (ψηφιακό τεύχος)

ΛΟΥΚΑΣ Δ. / ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΗΣ Κ., Οι ξένες επιδοτήσεις στο μικροσκόπιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: ο νέος Κανονισμός (ΕΕ) 2022/2560, ΔΕΕ 1/2024, σ. 14

ΜΙΚΡΟΥΛΕΑ Α., Προσωπικά δεδομένα και νέες θεωρίες βλάβης στο δίκαιο του ανταγωνισμού, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 57

ΝΤΙΝΤΗ Μ., Πιλοτική εφαρμογή των υπεράκτιων αιολικών πάρκων στην Ελλάδα: διερεύνηση υπό το πρίσμα των κανόνων ανταγωνισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ενέργεια & Δίκαιο 38/2023, σ. 22

ΠΥΛΑΡΙΝΟΣ Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΕφΑθ 2445/2023. Ποσοτικοποίηση και αποκατάσταση της ζημίας παραγωγού γάλακτος από παραγεγραμμένη αδικπραξία λόγω παραβίασης κανόνων του Ελεύθερου Ανταγωνισμού, υπό τη μορφή αδικαιολόγητου πλουτισμού, ΔΕΕ 2/2024, σ. 167

ΣΟΥΦΛΕΡΟΣ Η., Η τακτική καταγγελία, εκ μέρους δεσπόζουσας επιχείρησης, της διαρκούς σύμβασης με μέλος του δικτύου διανομής της ως κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης (άρθρα 2 Ν. 3959/2011 και 102 ΣΛΕΕ) και οι επιπτώσεις στο κύρος και τα αποτελέσματα της καταγγελίας: ως προς το συμβατό της σχετικής νομολογίας των ελληνικών πολιτικών δικαστηρίων προς το ενωσιακό δίκαιο του ελεύθερου ανταγωνισμού και την επιταγή αποτελεσματικής εφαρμογής του, ΕΕμπΔ 2/2024, σ. 313

ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Ο., Η εφαρμογή των θεμελιωδών αρχών του ενωσιακού Οικονομικού Δικαίου στο πεδίο των δραστηριοτήτων διοργάνωσης και εμπορικής εκμετάλλευσης αθλητικών αγώνων υπό το πρίσμα της Απόφασης European Superleague Company, ΕφημΔΔ 1/2024, σ. 61

ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ Ε.-Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-518/22, AP Assistenzprofis, 07.12.2023, ECLI:EU:C:2023:587. Απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας

ας – Καθορισμός ορίου ηλικίας κατά την πρόσληψη προσωπικού βοηθού κατ' επιθυμία του ατόμου με αναπηρία, ΔΕΕ 1/2024, σ. 90

ΒΛΑΧΟΥ Ε., Ζητήματα διάκρισης λόγω ηλικίας, φύλου ή άλλων χαρακτηριστικών σε διαδικασίες επιλογής στο δημόσιο τομέα: συνταγματικά όρια και εγγυήσεις ευρωπαϊκού δικαίου, ΘΠΔΔ 5/2024, σ. 431

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-148/22, Commune d'Ans, 28.11.2023, ECLI:EU:C:2023:924. Κανονισμός εργασίας δημόσιας αρχής ο οποίος απαγορεύει την εμφανή χρήση οιασδήποτε φιλοσοφικού ή θρησκευτικού συμβόλου στον χώρο εργασίας, Αρμ 1/2024, σ. 109

ΣΙΔΕΡΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-148/22, Commune d'Ans, 28.11.2023, ECLI:EU:C:2023:924. Θρησκευτική ενδυμασία στον χώρο εργασίας, ΔΕΕ 4/2024, σ. 403

ΤΡΟΒΑ Ε., Η εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για την εξάλειψη όλων των μορφών φυλετικών διακρίσεων (CEDR) για την προστασία πολιτιστικών αγαθών – Οι ατάξεις Αρμενίας κατά Αζερμπαϊτζάν του Διεθνούς Δικαστηρίου (ΔΠΔ) για την πολιτιστική κληρονομιά της Αρμενίας, ΠερΔικ 1/2024, σ. 21

ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ

ΧΟΡΟΜΙΔΗΣ Ι., Καθορισμός της αποζημίωσης από αναγκαστική απαλλοτρίωση και καταψήφιση της καταβολής της σε «ενιαία δίκη» – Λοιπά χρονίζοντα ζητήματα της «ενιαίας δίκης» της απαλλοτρίωσης, ΕλλΔνη 2/2024, σ. 389

ΑΣΤΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΖΑΧΑΡΑΚΗ Ι., Η αστική ευθύνη των δημόσιων νοσοκομείων με νομολογιακές αναφορές, Διδικ 2/2024, σ. 201

ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΙΣ ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ Ι., Η «άλλη» προφυλάκιση: η κράτηση για τους σκοπούς της έκδοσης και της εκτέλεσης Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης: μέρος 1ο, ΠοινΧρ 1/2024, σ. 11

ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ Ι., Η «άλλη» προφυλάκιση: η κράτηση για τους σκοπούς της έκδοσης και της εκτέλεσης Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης: μέρος 2ο, ΠοινΧρ 2/2024, σ. 89

ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-699/21, E.D.L. (Motif de refus fondé sur la maladie), 18.04.2023, ECLI:EU:C:2023:295. Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, Αρμ 1/2024, σ. 80

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ Α., Ποινική απόδειξη και διεθνής δικαστική συνδρομή, ΠοινΧρ 2/2024, σ. 81

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στη απόφαση του ΔΕΕ C-261/22, GN (Motif de refus fondé sur l'intérêt supérieur de l'enfant), 21.12.2023, ECLI:EU:C:2023:1017. Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης - Σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, Αρμ 2/2024, σ. 241

ΞΟΥΦΛΑΚΗΣ Ε., Αμοιβαία αναγνώριση – αμοιβαία εμπιστοσύνη: εδραίωση των εργαλείων της ποινικής δικαστικής συνεργασίας εντός της ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 1/2024, σ. 19

ΧΡΥΣΟΜΑΛΛΗΣ Μ. Δ., Περιοριστικά μέτρα (κυρώσεις) της ΕΕ: η πρόσφατη εναρμόνιση της ποινικής αντιμετώπισης των παραβιάσεων των κυρώσεων (η Οδηγία (ΕΕ) 2024/1226), ΕΕΕυρΔ 1/2024, σ. 13

ΑΣΥΛΟ

ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ Ο., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-621/21, Intervjuirasht organ na DAB pri MS (Femmes victimes de violences domestiques), 16.01.2024, ECLI:EU:C:2024:47. Οι γυναίκες-θύματα έμφυλης βίας εμπίπτουν στο καθεστώς πρόσφυγα σύμφωνα με την Οδηγία 2011/95/ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 1/2024, σ. 103

ΑΤΟΜΑ ΜΕ ΑΝΑΠΗΡΙΑ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Ι., Η κατοχύρωση των δικαιωμάτων των ατόμων με ειδικές ανάγκες στην ενωσιακή έννομη τάξη, ΕφημΔΔ 2/2024, σ. 189

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Λ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-518/22, AP Assistenzprofis, 07.12.2023, ECLI:EU:C:2023:956. Πρόσληψη προσωπικού βοηθού με ηλικιακό κριτήριο για άτομα με αναπηρία, ΕΕΕυρΔ 4/2023, σ. 472

ΓΕΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΝΩΣΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ Ο. / ΣΤΑΘΗ Β., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 4/2023, σ. 415

ΣΤΑΘΗ Β., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: επικαιρότητα ΕΕ, ΕΕΕυρΔ 1/2024, σ. 29

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Το παρόν και το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης με αφορμή τις ευρωπαϊκές εκλογές, ΕφημΔΔ 1/2024, σ. 106

ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ – ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ – ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ

ΓΕΩΡΓΑΛΗΣ Φ.-Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 2221/2023. Χορήγηση προσωρινών μέτρων από την ΕΑ-ΔΗΣΥ, ΕΕΕυρΔ 4/2023, σ. 495

ΓΝΑΡΔΕΛΛΗ Θ., Συμβάσεις παραχώρησης μέσα από τη νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ΘΠΔΔ 4/2024, σ. 322

ΚΟΥΛΟΥΜΠΙΝΗ Ε.-Ε., Η αυτοτέλεια της διαδικασίας του προσυμβατικού ελέγχου του Ελεγκτικού Συνεδρίου σε σχέση με τους λοιπούς ελέγχους κατά το στάδιο ανάθεσης των δημοσίων συμβάσεων - Η διασταύρωση των αρμοδιοτήτων και οι κίνδυνοι που επαπειλούνται για την ασφάλεια του δικαίου - Το συγκριτικό πλεονέκτημα του προσυμβατικού ελέγχου, ΘΠΔΔ 4/2024, σ. 313

ΚΟΥΡΝΙΩΤΗΣ Ι. / ΒΛΑΧΟΥ-ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ Μ.-Χ., Ένας οδικός χάρτης για τη σύμβαση παραχώρησης: από τον εννοιολογικό προσδιορισμό στην εκτέλεση, ΘΠΔΔ 3/2024, σ. 224

ΜΑΥΡΙΔΟΥ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕλΣυν 1638/2023. Οικονομικός φορέας που δανείζει τεχνική και επαγγελματική ικανότητα δεν αποτελεί κατ' ανάγκη και υπεργολάβο, ΘΠΔΔ 3/2024, σ. 271

ΝΤΑΛΑΧΑΝΗΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕλΣυν 303/2023. Η αναπροσαρμογή του συμβατικού τιμήματος δημοσίων συμβάσεων υπό τον ν. 4412/2016 στην πρόσφατη νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, Διδικ 3/2024, σ. 481

ΣΑΜΑΡΤΖΗΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1156/2023. Η εξέταση των τεχνικών ζητημάτων από την ΕΑΔΗΣΥ, Διδικ 3/2024, σ. 445

ΤΣΙΧΡΙΤΖΗΣ Γ., Η εκκίνηση της προθεσμίας για την άσκηση προσφυγής ανάκλησης ενώπιον του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ΘΠΔΔ 5/2024, σ. 443

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΚΟΥ Α. / ΣΙΑΠΕΡΑΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 2222/2023. Μπορεί η αδυναμία προσφυγής στο δικαστήριο να συνιστά αποτελεσματική δικαστική προστασία;, ΘΠΔΔ 4/2024, σ. 357

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ – ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΟΥ Ε., Ανασκόπηση: η εξελικτική πορεία των δικαιωμάτων της έκφρασης και της προσωπικότητας στο πεδίο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 3

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-επίκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 4/2023, σ. 421

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ Κ., Οι εξελίξεις στην ΕΕ: e-επίκαιρα νομικής πληροφορικής, ΕΕΕυρΔ 1/2024, σ. 37

ΙΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Ι., Ελευθερία της έκφρασης και ρύθμιση του περιεχομένου στο διαδίκτυο, σύμφωνα με την Πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 71

ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ Δ., Η εξέλιξη της έννοιας του συνταγματισμού στην ψηφιακή μετάβαση, ΕφημΔΔ 1/2024, σ. 75

ΚΟΥΣΟΥΝΗ-ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Α., Η υποκλοπή μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου μέλους κόμματος από τη διοίκηση αυτού στο πλαίσιο της προστασίας του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ: σχόλιο στην από 11.1.2024 απόφαση Tena Arregui v. Spain, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 204

ΚΟΥΣΟΥΝΗ-ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Α., Η υποχρέωση διατήρησης και αποκρυπτογράφησης δεδομένων ηλεκτρονικών επικοινωνιών και η πρόσβαση κρατικών αρχών σε αυτά υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΕΔΔΑ: σχόλιο στην από 13.2.2024 απόφαση Podchasov v. Russia, ΕλΛΔνη 2/2024, σ. 378

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στη απόφαση του ΔΕΕ C-178/22, Procura della Repubblica press oil Tribunale di Bolzano, 30.04.2024, ECLI:EU:C:2024:371. Επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, Αρμ 6/2024, σ. 772

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην διάταξη του ΔΕΕ C-639/23 P(R), Επιτροπή/Amazon Services Europe, 27.3.2024, ECLI:EU:C:2024:277. Αποθετήριο Διαφημίσεων των VLOPs κατά τη DSA - θεμελιώδης υποχρέωση δέουσας επιμέλειας που δεν μπορεί να καμφθεί με την επίκληση του επιχειρηματικού συμφέροντος, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 288

ΜΠΡΟΥΜΑΣ Α., Δίκαιο ηλεκτρονικών επικοινωνιών: μια κριτική αποτίμηση, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 139

ΠΙΚΟΥΛΗ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-376/22, Google Ireland κ.λπ., 09.11.2023, ECLI:EU:C:2023:835. Η ελεύθερη κυκλοφορία των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας μέσω της αρχής του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής συγκεκριμένης υπηρεσίας, ΕΕΕυρΔ 4/2023, σ. 476

ΣΕΚΕΡΗ Α., Προκλήσεις στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών - με έμφαση στην Κυβερνοασφάλεια και στην Προστασία Προσωπικών Δεδομένων, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 155

ΤΣΟΛΙΑΣ Γ., Ουσιαστικές και διαδικαστικές εγγυήσεις της άρσης του απορρήτου των ηλεκτρονικών επικοινωνιών για λόγους εθνικής ασφάλειας: σχολιασμός της ΣτΕ Ολ 465/2024 και παρέκβαση, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 179

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ – ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ Ι., Η συμμετοχή της εθνικής διοίκησης στη διαδικασία των προδικαστικών παραπομπών ενώπιον του ΔΕΕ, ΕυΔικ 1/2024 (ψηφιακό τεύχος)

ΠΛΙΑΚΟΣ Α., Ενεργειακή ρύθμιση και αποτελεσματική δικαστική προστασία, ΕυΔικ 2/2024 (ψηφιακό τεύχος)

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ – ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΓΑΛΑΝΗ Ε., Η ψηφιακή διοικητική διαδικασία και ο έλεγχος αυτής: παρατηρήσεις, ΘΠΔΔ 4/2024, σ. 410

ΓΙΑΛΙΑΔΑΚΗΣ Ε., Κατάθεση αιτήσεως ακυρώσεως σε δημόσια αρχή: συμβολή στη μελέτη του άρθρου 19 § 2 ΠΔ 18/89, ΘΠΔΔ 2/2024, σ. 134

ΚΟΛΟΜΤΣΑΣ Λ., Η ιδιωτική βούληση ως υβριδική μορφή «διοικητικής πράξης»; – Δικαστική προσβλητότητα και δικονομική προσαρμογή, ΘΠΔΔ 4/2024, σ. 338

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Λ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 100/2024. Εύλογη διάρκεια δίκης, ΕΕΕυρΔ 1/2024, σ. 140

ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Μ., Η αρχή της αναδρομικής εφαρμογής της ελαφρύτερης διοικητικής κύρωσης: τυπική ισχύς και πρακτικές συνέπειες, ΔιΔικ 3/2024, σ. 365

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΓΟΥΛΑΣ Γ., Μη κρατικά ΑΕΙ: Ενωσιακή απαίτηση ή νομοθετικός βολонταρισμός; – 5 Καθηγητές Δημοσίου Δικαίου απαντούν, ΘΠΔΔ 3/2024, σ. 299

ΛΑΖΑΡΑΤΟΣ Π. / ΚΑΖΑΝΗΣ Σ., Η αντισυνταγματικότητα του Ν 5094/2024 για την ίδρυση μη κρατικών - μη κερδοσκοπικών ΑΕΙ, ΘΠΔΔ 3/2024, σ. 209

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ

ΕΥΜΟΡΦΟΠΟΥΛΟΥ Γ., Μία πρώτη αξιολόγηση του Κανονισμού ΕΕ 2023/1114 για τις αγορές των κρυπτοστοιχείων (“Markets in Crypto-Assets” – MiCA), ΔΕΕ 3/2024, σ. 225

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-491/21, Direcția pentru Evidența Persoanelor și Administrarea Bazelor de Date, 22.02.2024, ECLI:EU:C:2024:143. Ιθαγένεια της Ένωσης – Δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών, Αρμ 3/2024, σ. 369

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Ρ.-Ε., Η επίδραση της πανδημίας της COVID 19 στη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς της ΕΕ, ΔτΑ 100/2024, σ. 391

ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΠΑΡΟΧΗ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

ΜΠΑΡΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-10/22, LEA, 21.3.2024, ECLI:EU:C:2024:254. Συλλογική διαχείριση δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και ελευθερία παροχής υπηρεσιών, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 275

ΠΙΚΟΥΛΗ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-376/22, Google Ireland κ.λπ., 09.11.2023, ECLI:EU:C:2023:835. Η ελεύθερη κυκλοφορία των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας μέσω της αρχής του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής συγκεκριμένης υπηρεσίας, ΕΕΕυρΔ 4/2023, σ. 476

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Α., Παρατηρήσεις στις Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα του ΔΕΕ C-662/22 έως C-667/22, Airbnb Ireland, 11.1.2024, ECLI:EU:C:2024:432. Νομιμότητα εθνικών

μέτρων επιβαλλόμενων σε παρόχους διαδικτυακών υπηρεσιών διαμεσολάβησης και σε διαδικτυακές μηχανές αναζήτησης στο πλαίσιο εφαρμογής του Κανονισμού ΕΕ 2019/1150 και της Οδηγίας 2000/31/ΕΚ, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 308

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

ΛΑΔΑΣ Δ., Το μποϋκοτάζ ως εκδήλωση προάσπισης συμφερόντων εργαζομένων στην ελληνική νομολογία, ΕΕργΔ 5/2024, σ. 465

ΕΝΕΡΓΕΙΑ

ΓΑΛΑΝΗΣ Π., Οι κρατικές ενισχύσεις σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές της Commission για την ενέργεια, το περιβάλλον και το κλίμα (CCEAG), στην εποχή της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, ΔΕΕ 4/2024, σ. 336

ΚΛΟΥΚΙΝΑΣ Θ. / ΖΙΑΚΑΣ Ε., Γενικοί Όροι Συναλλαγών και Ρήτρα Αναπροσαρμογής στο δίκαιο της ενέργειας, Ενέργεια & Δίκαιο 38/2023, σ. 27

ΚΥΡΙΑΖΗΣ Δ., Κρατικές ενισχύσεις στον τομέα της ενέργειας: γενικές κατευθύνσεις και πρόσφατη νομολογία, Ενέργεια & Δίκαιο 38/2023, σ. 53

ΝΤΙΝΤΗ Μ., Πιλοτική εφαρμογή των υπεράκτιων αιολικών πάρκων στην Ελλάδα: διερεύνηση υπό το πρίσμα των κανόνων ανταγωνισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ενέργεια & Δίκαιο 38/2023, σ. 22

ΠΑΙΔΑΚΑΚΗΣ Γ., Περικοπές ηλεκτρικής ενέργειας από ΑΠΕ: εφαρμογή υπό όρους και οικονομική αποζημίωση για τους παραγωγούς, Ενέργεια & Δίκαιο 38/2023, σ. 16

ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Ι. / ΚΑΛΑΝΖΗΣ Ν., Η φορολόγηση των υπερκερδών στην αγορά ενέργειας υπό το φως των πρόσφατων νομολογιακών εξελίξεων (με αφορμή τις ΣτΕ 188-190/2024), ΔΕΕ 4/2024, σ. 348

ΠΕΡΡΟΥ Κ., Ζητήματα από τον χαρακτηρισμό της έκτακτης εισφοράς στους παραγωγούς ηλεκτρικής ενέργειας του ν. 4936/2022 ως φόρου, Ενέργεια & Δίκαιο 38/2023, σ. 76

ΠΛΙΑΚΟΣ Α., Ενεργειακή ρύθμιση και αποτελεσματική δικαστική προστασία, ΕυΔικ 2/2024 (ψηφιακό τεύχος)

ΤΑΡΑΝΝΙΔΟΥ Χ., ΑΠΕ & χρηματοοικονομικά εργαλεία: Προς μια νέα ενωσιακή κατεύθυνση καθαρής ενέργειας και αγοράς, ΔΕΕ 4/2024, σ. 313

ΤΣΑΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 165/2024. Νόμιμη η περιβαλλοντική αδειοδότηση αιολικών πάρκων στην Εύβοια: πλήρης και τεκμηριωμένη κρίση της Διοικήσεως, ΘΠΔΔ 5/2024, σ. 460

ΤΣΙΚΗ Κ., Ο χρόνος των «ευκαιριών» για την αποσάθρωση του Ευρωπαϊκού πρωτογενούς δικαίου, ΔιΔικ 1/2024, σ. 16

ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-106/22, Xella Magyarország, 13.07.2023, ECLI:EU:C:2023:267. Έλεγχος των άμεσων ξένων επενδύσεων σε ενωσιακό επίπεδο, ΔΕΕ 1/2024, σ. 39

ΚΥΡΙΑΖΗΣ Δ., Το νέο ενωσιακό δίκαιο περί ξένων επιδοτήσεων που στρεβλώνουν την εσωτερική αγορά: μία πρώτη αποτίμηση (Μέρος Α'), ΕυΔικ 1/2024 (ψηφιακό τεύχος)

ΚΥΡΙΑΖΗΣ Δ., Το νέο ενωσιακό δίκαιο περί ξένων επιδοτήσεων που στρεβλώνουν την εσωτερική αγορά: μία πρώτη αποτίμηση (Μέρος Β'), ΕυΔικ 2/2024 (ψηφιακό τεύχος)

ΣΑΠΑΡΔΑΝΗ Μ., Σκέψεις και προβληματισμοί ενόψει της επικείμενης αναθεώρησης του ενωσιακού πλαισίου για τον έλεγχο των άμεσων ξένων επενδύσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ΕΕΕυρΔ 4/2023, σ. 406

ΕΡΕΥΝΑ – ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ Δ., Η εξέλιξη της έννοιας του συνταγματισμού στην ψηφιακή μετάβαση, ΕφημΔΔ 1/2024, σ. 75

ΚΟΥΡΟΥΤΑΚΗΣ Α., Το Κράτος Δικαίου στην εποχή της Τεχνητής Νοημοσύνης: προκλήσεις και προοπτική, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 117

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην διάταξη του ΔΕΕ C-639/23 P(R), Επιτροπή/Amazon Services Europe, 27.3.2024, ECLI:EU:C:2024:277. Αποθετήριο Διαφημίσεων των VLOPs κατά τη DSA - θεμελιώδης υποχρέωση δέουσας επιμέλειας που δεν μπορεί να καμφθεί με την επίκληση του επιχειρηματικού συμφέροντος, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 288

ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ Χ., Παρατηρήσεις επί ηθικών και νομικών πτυχών της Τεχνητής Νοημοσύνης (TN), ΧρΙΔ 4/2024, σ. 241

ΠΑΠΑΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Η χρήση συστημάτων τεχνητής νοημοσύνης στη λήψη επιχειρηματικών αποφάσεων, ΔΕΕ 5/2024, σ. 417

ΤΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Χρήση συστημάτων εξ αποστάσεως βιομετρικής ταυτοποίησης σε δημόσια προσβάσιμους χώρους από τις αρχές επιβολής του νόμου, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 198

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Κ., Εξελίξεις αιχμής στον ψηφιακό τομέα – IP, IT, Ελλάδα 2/2024, σ. 321

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ Ε., Η συστηματική αξιολόγηση της συμβατότητας του ελληνικού δικαίου της καταγγελίας με το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. ως προς την απαίτηση συνδρομής βάσιμου λόγου απόλυσης, ΕΕργΔ 5/2024, σ. 477

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε., Δικονομικά ζητήματα από τις τελευταίες νομοθετικές εξελίξεις στο εργατικό δίκαιο: απο-

δεικτικές διευκολύνσεις, προβολή ισχυρισμών, ειδικές ρυθμίσεις προβολής και σώρευσης αιτημάτων, Ελλάδα 1/2024, σ. 85

ΒΩΤΤΗΣ Γ., Παροχή υπηρεσιών μέσω ψηφιακής πλατφόρμας σύμφωνα με τον ν. 4808/2021, Ελλάδα 1/2024, σ. 80

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ 284/23, Haus Jacobus, 27.06.2024, ECLI:EU:C:2024:558. Η ενημέρωση του εργοδότη για την εγκυμοσύνη ή τη μητρότητα ως προϋπόθεση της προστασίας από την απόλυση και η αποτελεσματική δικαστική προστασία της απολυθείσας, ΕΕργΔ 5/2024, σ. 532

ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ Μ., Η Οδηγία 2022/2041 για επαρκείς κατώτατους μισθούς στην Ε.Ε. και η επίδρασή της στο ελληνικό δίκαιο, ΕΕργΔ 1/2024, σ. 1

ΓΟΥΛΑΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΜΠρΑθ 250/2023. Απόλυση εργαζομένου λόγω ομοφοβικού σχολίου που διατύπωσε στο πλαίσιο συνάντησης της εργοδότης εταιρίας για ζητήματα διαφορετικότητας και ενσωμάτωσης, στα οποία η εργοδότης αποδίδει ιδιαίτερη σημασία, Αρμ 2/2024, σ. 185

ΓΟΥΛΑΣ Σ., Μια συμβολή για τη μεταφορά της Οδηγίας 2022/2041 στο ελληνικό δίκαιο: το σχέδιο δράσης για τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, ΕΕργΔ 1/2024, σ. 67

ΔΟΥΚΑ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 430/2024. Μεταβίβαση τμήματος επιχείρησης – Άρνηση του διαδόχου να συνεχίσει την ασφαλιστική σύμβαση και συνέπειές της, Ελλάδα 3/2024, σ. 736

ΖΕΡΔΕΛΗΣ Δ., Η έννοια του χρόνου εργασίας κατά το ενωσιακό και το εθνικό δίκαιο. Η εργασιακή ετοιμότητα και τα υπηρεσιακά ταξίδια ως χρόνος εργασίας, ΕΕργΔ 4/2024, σ. 337

ΛΑΔΑΣ Δ., Ζητήματα που προκύπτουν από τις ρυθμίσεις του νέου εργατικού νόμου 5053/2023 αναφορικά με την ενημέρωση και τη δοκιμαστική εργασία, Ελλάδα 1/2023, σ. 28

ΛΑΔΑΣ Δ., Η σύμβαση κατά παραγγελία ή αλλιώς η ευκαιριακή εργασία, ΔΕΕ 2/2024, σ. 105

ΛΑΔΑΣ Δ., Το μπουκοτάζ ως εκδήλωση προάσπισης συμφερόντων εργαζομένων στην ελληνική νομολογία, ΕΕργΔ 5/2024, σ. 465

ΜΟΥΖΑΚΗ Δ., Εργατικές διαφορές και διαμεσολάβηση, Ελλάδα 1/2024, σ. 98

ΜΟΥΖΟΥΡΑ Σ., Για την ενίσχυση της εργασίας: ο νέος εργασιακός νόμος 5053/2023, Ελλάδα 1/2024, σ. 50

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Κ., Η κατά παραγγελία σύμβαση εργασίας (ν. 5053/2023): ένα βήμα προς την αποδόμηση του εργατικού δικαίου, Ελλάδα 1/2024, σ. 1

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Ο κατώτατος μισθός στο διεθνές και το ευρωπαϊκό δίκαιο, ΕΕργΔ 1/2024, σ. 39

ΣΚΑΝΔΑΛΗΣ Ι., Κριτική προσέγγιση των αλλαγών που επέφερε ο νόμος 5053/2023 στον χρόνο εργασίας, Ελ-λδνη 1/2024, σ. 39

ΤΕΜΜΙΝΓΚ-ΔΑΒΙΛΛΑ Σ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-206/22, Sparkasse Südpfalz, 14.12.2023, ECLI:EU:C:2023:984. Άδεια μετ' αποδοχών και καραντίνα, ΕΕργΔ 2/2024, σ. 154

ΤΣΙΜΠΟΥΚΗΣ Χ., Η έγγραφη αιτιολόγηση και η εννοιολογική οριοθέτηση του σπουδαίου λόγου στην καταγγελία της σύμβασης εργασίας εγκύων και νεοτόκων εργαζομένων: με αφορμή την ΑΠ 21/2018, ΕΕργΔ 3/2024, σ. 241

ΧΑΣΙΡΤΖΟΓΛΟΥ Μ., Η διευκόλυνση του εργαζομένου στην απόδειξη της καταχρηστικότητας της καταγγελίας της σύμβασης εργασίας του με τους ν. 4048/2021 και 5053/2023, Ελδνη 1/2024, σ. 19

ΧΙΟΝΗ-ΧΟΤΟΥΜΑΝ Χ., Ποινικό δίκαιο και «προστασία του δικαιώματος στην εργασία»: το νέο άρθρο 93 παρ. 4 του ν. 4808/2021, ΕΕργΔ 4/2024, σ. 375

ΕΤΑΙΡΙΕΣ

ΒΕΝΙΕΡΗΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-687/22, Agencia Estatal de la Administraci n Tributaria (Exclusion des créances publiques de la remise de dettes), 11.04.2024, ECLI:EU:C:2024:287. Οδηγία (ΕΕ) 2019/1023 – Διαδικασίες αναδιάρθρωσης, αφερεγγυότητας και απαλλαγής από τα χρέη, ΕΕμπΔ 2/2024, σ. 538

ΓΕΖΙΝΗΣ Σ., Η διαγραφή οφειλών στις συμφωνίες εξυγίανσης και η αρχή της μη χειροτέρευσης της θέσης των πιστωτών (Σκέψεις με αφορμή την ΠΠρΠατρ 297/2023), ΔΕΕ 5/2024, σ. 439

ΔΟΥΚΑ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 430/2024. Μεταβίβαση τμήματος επιχείρησης – Άρνηση του διαδόχου να συνεχίσει την ασφαλιστική σύμβαση και συνέπειές της, Ελδνη 3/2024, σ. 736

ΖΕΥΓΩΛΗΣ Ν., Η έννοια της επιχείρησης υπό το πρίσμα των κανόνων κρατικών ενισχύσεων, ΕυΔικ 1/2024 (ψηφιακό τεύχος)

ΚΑΡΑΜΑΝΑΚΟΥ Ε., Οι «εκθέσεις βιωσιμότητας» του ΔΣ με βάση το νέο ενωσιακό πλαίσιο, ΔΕΕ 2/2024, σ. 123

ΠΟΛΥΧΡΟΝΙΑΔΟΥ Α., Μεταβίβαση συμβολαιογραφείου και απασχολούμενο προσωπικό - Με αφορμή την από 16.11.2023 απόφαση του ΔΕΕ στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-583/21 έως C-586/21, ΔΕΕ 6/2024, σ. 548

ΤΕΛΛΗΣ Δ., Η επίδραση της πρότασης Οδηγίας αναφορικά με την εταιρική βιωσιμότητα (CSDD) στο καθεστώς ευθύνης των εταιρικών διοικήτων, ΔΕΕ 1/2024, σ. 28

ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ Γ., Η ικανοποίηση των πιστωτών στη διαδικασία εξυγίανσης: ενωσιακό και εθνικό δίκαιο, ΕΕμπΔ 1/2024, σ. 30

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-647/21 και T-99/22, Sber/EKT, 28.02.2024, ECLI:EU:T:2024:127. Προληπτική εποπτεία πιστωτικών ιδρυμάτων, Αρμ 4/2024, σ. 423

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-186/22, BNP Paribas/EKT, 05.06.2024m ECLI:EU:T:2024:353. Προληπτική εποπτεία πιστωτικών ιδρυμάτων, Αρμ 6/2024, σ. 682

ΔΟΥΒΛΗΣ Β., Επισκόπηση αποφάσεων του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ανάκαμψη και εξυγίανση χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων υπό το καθεστώς της Ευρωπαϊκής Τραπεζικής Ένωσης, ΔΕΕ 6/2024, σ. 521

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

(βλ. λήμμα Ανθρώπινα Δικαιώματα)

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ

ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ Ε., Η συστηματική αξιολόγηση της συμβατότητας του ελληνικού δικαίου της καταγγελίας με το άρθρο 24 Α.Ε.Κ.Χ. ως προς την απαίτηση συνδρομής βάσιμου λόγου απόλυσης, ΕΕργΔ 5/2024, σ. 477

ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Η εργασία ενώπιον των προκλήσεων της κλιματικής κρίσης, ΠερΔικ 1/2024, σ. 89

ΘΕΣΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΚΙΛΤΕΝΗ Μ., Να είναι ή να μην είναι κανείς «πληροφοριοδότης δημοσίου συμφέροντος» («whistleblower»);, Αρμ 4/2024, σ. 385

ΜΑΡΙΑΣ Γ.-Ο., Η θεσμική διάσταση της Ρήτρας Αλληλεγγύης του Άρθρου 222 ΣΛΕΕ ως προληπτικό μέσο για την αντιμετώπιση επικείμενων τρομοκρατικών επιθέσεων στο έδαφος της ΕΕ, ΕυΔικ 2/2024 (ψηφιακό τεύχος)

ΡΕΜΕΛΗΣ Κ., Η γενική ρήτρα παρέκκλισης του άρθρου 347 ΣΛΕΕ και οι περιορισμοί των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, ΕΕΕυρΔ 4/2023, σ. 393

ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-491/21, Direcția pentru Evidența Persoanelor și Administrarea Bazelor de Date, 22.02.2024, ECLI:EU:C:2024:143. Ιθαγένεια της Ένωσης – Δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών, Αρμ 3/2024, σ. 369

ΙΣΟΤΗΤΑ – ΙΣΗ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Λ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-518/22, AP Assistenzprofis, 07.12.2023, ECLI:EU:C:2023:956. Πρόσληψη προσωπικού βοηθού με ηλικιακό κριτήριο για άτομα με αναπηρία, ΕΕΕυρΔ 4/2023, σ. 472

ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΕΣ

ΕΥΜΟΡΦΟΠΟΥΛΟΥ Γ., Μία πρώτη αξιολόγηση του Κανονισμού ΕΕ 2023/1114 για τις αγορές των κρυπτοστοιχείων ("Markets in Crypto-Assets" - MiCA), ΔΕΕ 3/2024, σ. 225

ΚΛΟΥΚΙΝΑΣ Θ. / ΖΙΑΚΑΣ Ε., Γενικοί Όροι Συναλλαγών και Ρήτρα Αναπροσαρμογής στο δίκαιο της ενέργειας, Ενέργεια & Δίκαιο 38/2023, σ. 27

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-133/22, LACD, 28.09.2023, ECLI:EU:C:2023:710. Εμπίπτουν οι δηλώσεις του παραγωγού καταναλωτικού προϊόντος περί επιστροφής του προϊόντος, αν δεν είναι ικανοποιημένος ο καταναλωτής, στην έννοια της «εμπορικής εγγύησης»;, ΧρΔ 5/2024, σ. 376

ΤΡΥΨΙΑΝΗ Ι., Η έννοια του πραγματικού ελαττώματος στο νέο δίκαιο της πώλησης κατά τον Αστικό Κώδικα: το παράδειγμα του "έξυπνου" αυτοκινήτου, Αρμ 2/2024, σ. 145

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-206/22, Sparkasse Südpfalz, 14.12.2023, ECLI:EU:C:2023:984. Covid-19, καραντίνα υγιούς μισθωτού και μεταφορά της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, ΔΕΕ 6/2024, σ. 604

ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Η επίδραση της κλιματικής κρίσης στην υγεία και ασφάλεια στην εργασία, ΕΕργΔ 5/2024, σ. 523

ΓΑΒΑΛΑΣ Ν., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ 284/23, Haus Jacobus, 27.06.2024, ECLI:EU:C:2024:558. Η ενημέρωση του εργοδότη για την εγκυμοσύνη ή τη μητρότητα ως προϋπόθεση της προστασίας από την απόλυση και η αποτελεσματική δικαστική προστασία της απολυθείσας, ΕΕργΔ 5/2024, σ. 532

ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΡΟΥ Μ., Η Οδηγία 2022/2041 για επαρκείς κατώτατους μισθούς στην Ε.Ε. και η επίδρασή της στο ελληνικό δίκαιο, ΕΕργΔ 1/2024, σ. 1

ΓΟΥΛΑΣ Σ., Μια συμβολή για τη μεταφορά της Οδηγίας 2022/2041 στο ελληνικό δίκαιο: το σχέδιο δράσης για τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, ΕΕργΔ 1/2024, σ. 67

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Ο κατώτατος μισθός στο διεθνές και το ευρωπαϊκό δίκαιο, ΕΕργΔ 1/2024, σ. 39

ΣΑΒΒΙΔΗ Μ., Η άδεια φροντιστή σύμφωνα με τον Ν 4808/2021, ΔΕΕ 3/2024, σ. 232

ΤΕΜΜΙΝΓΚ-ΔΑΒΙΛΛΑ Σ., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-206/22, Sparkasse Südpfalz, 14.12.2023, ECLI:EU:C:2023:984. Άδεια μετ' αποδοχών και καραντίνα, ΕΕργΔ 2/2024, σ. 154

ΤΣΙΜΠΟΥΚΗΣ Χ., Η έγγραφη αιτιολόγηση και η εννοιολογική οριοθέτηση του σπουδαίου λόγου στην καταγγελία της σύμβασης εργασίας εγκύων και νεοτόκων εργαζομένων: με αφορμή την ΑΠ 21/2018, ΕΕργΔ 3/2024, σ. 241

ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

ΓΑΛΑΝΗΣ Π., Οι κρατικές ενισχύσεις σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές της Commission για την ενέργεια, το περιβάλλον και το κλίμα (CCEAG), στην εποχή της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, ΔΕΕ 4/2024, σ. 336

ΖΕΥΓΩΛΗΣ Ν., Η έννοια της επιχείρησης υπό το πρίσμα των κανόνων κρατικών ενισχύσεων, ΕυΔικ 1/2024 (ψηφιακό τεύχος)

ΚΥΡΙΑΖΗΣ Δ., Κρατικές ενισχύσεις στον τομέα της ενέργειας: γενικές κατευθύνσεις και πρόσφατη νομολογία, Ενέργεια & Δίκαιο 38/2023, σ. 53

ΚΥΡΙΑΖΗΣ Δ., Το νέο ενωσιακό δίκαιο περί ξένων επιδοτήσεων που στρεβλώνουν την εσωτερική αγορά: μία πρώτη αποτίμηση (Μέρος Α'), ΕυΔικ 1/2024 (ψηφιακό τεύχος)

ΚΥΡΙΑΖΗΣ Δ., Το νέο ενωσιακό δίκαιο περί ξένων επιδοτήσεων που στρεβλώνουν την εσωτερική αγορά: μία πρώτη αποτίμηση (Μέρος Β'), ΕυΔικ 2/2024 (ψηφιακό τεύχος)

ΛΟΥΚΑΣ Δ. / ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΗΣ Κ., Οι ξένες επιδοτήσεις στο μικροσκόπιο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: ο νέος Κανονισμός (ΕΕ) 2022/2560, ΔΕΕ 1/2024, σ. 14

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Ποιος καρπώνεται την υπεραξία που παράγεται από τα «επιχειρηματικά» Ειδικά Πολεοδομικά Σχέδια (Ν 4447/2016);, ΠερΔικ 1/2024, σ. 8

ΜΕΣΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ

ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ Μ., Επικοινωνία δικαστικών αρχών με το κοινό: Μέσα μαζικής ενημέρωσης και μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Συνοπτική συνδυαστική παρουσίαση των εισηγήσεων του σεμιναρίου του European Judicial Training Network "Leadreship in Communication", Διδικ 2/2024, σ. 198

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ

ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ Π., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-752/22, EP (Απομάκρυνση επί μακρόν διαμένοντος), 14.03.2024, ECLI:EU:C:2024:225. Επί μακρόν διαμένων αλλοδαπός που διαμένει παράνομα σε δεύτερο κράτος μέλος: τότε απελαύνεται και πως προστατεύεται;, ΕΕΕυρΔ 1/2024, σ. 97

ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-405/23, *Touristic Aviation Services*, 16.05.2024, ECLI:EU:C:2024:408. Αποζημίωση των επιβατών αεροπορικών μεταφορών σε περίπτωση σημαντικής καθυστέρησης της πτήσεως, Αρμ 5/2024, σ. 578

ΚΙΑΤΕΝΗ Ν., Ένας ταξιδιώτης μετράει τα άστρα ..., ΔΕΕ 5/2024, σ. 510

ΧΑΤΖΗΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-238/22, *LATAM Airlines Group*. 26.10.2023, ECLI:EU:C:2023:815. Αεροπορικές μεταφορές - Αποζημίωση των επιβατών στην περίπτωση που ο αερομεταφορέας αρνηθεί να τους επιτρέψει να επιβιβαστούν, ΧρΙΔ 2/2024, σ. 137

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Τα ανθρώπινα δικαιώματα στο επίκεντρο των σύγχρονων χρηματοοικονομικών και της βιώσιμης ανάπτυξης, ΘΠΔΔ 2/2024, σ. 113

ΒΟΥΒΟΝΙΚΟΣ Ε.-Ο., Παρατηρήσεις στη συμφωνία του Συμβουλίου των Υπουργών Οικονομικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 20ής Δεκεμβρίου 2023 σχετικά με τη μεταρρύθμιση του πλαισίου της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Διακυβέρνησης και της δημοσιονομικής πειθαρχίας, ΕυΔικ 1/2024 (ψηφιακό τεύχος)

ΓΙΟΒΑΝΙΔΗ Α.-Μ., Νομικά ζητήματα εκ των περιορισμών εξόφλησης χρηματικών ενοχών με φυσικό χρήμα, ΧρΙΔ 2/2024, σ. 149

ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Π., Σχολιασμός της απόφασης "NextGenerationEU" (6.12.2022) του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας για το Ταμείο Ανάκαμψης, ΔτΑ 99/2024, σ. 197

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Τα ανθρώπινα δικαιώματα στο επίκεντρο των σύγχρονων χρηματοοικονομικών και της βιώσιμης ανάπτυξης, ΘΠΔΔ 2/2024, σ. 113

ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Η επίδραση της κλιματικής κρίσης στην υγεία και ασφάλεια στην εργασία, ΕΕργΔ 5/2024, σ. 523

ΒΛΑΣΣΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Η εργασία ενώπιον των προκλήσεων της κλιματικής κρίσης, ΠερΔικ 1/2024, σ. 89

ΓΑΛΑΝΗΣ Π., Οι κρατικές ενισχύσεις σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές της Commission για την ενέργεια, το περιβάλλον και το κλίμα (CCEAG), στην εποχή της Ευρωπαϊκής Πράσινης Συμφωνίας, ΔΕΕ 4/2024, σ. 336

ΓΑΛΑΝΗΣ Π., Σχόλιο στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 09.04.2024 στην υπόθεση Verein Klimasenioren Schweiz and others κατά Ελβετίας. Επιπτώσεις της κλιμα-

τικής αλλαγής στις συνθήκες διαβίωσης και υγείας των διαδίκων, ΕφημΔΔ 1/2024, σ. 7

ΘΕΟΦΙΛΙΔΗΣ Β., Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στο ενωσιακό δίκαιο περιβάλλοντος, ΠερΔικ 1/2024, σ. 73

ΜΠΕΚΙΑΡΗ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣΤΕ 1942/2023. Αναγνώριση κοινόχρηστης οδού ως προϋφιστάμενης του 1923 - Προστατευόμενες περιοχές της Οδηγίας 2000/60/ΕΚ, ΠερΔικ 1/2024, σ. 133

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-252/22, *Societatea Civilă Profesională de Avocați Propeanu & Ionescu*, 11.01.2024, ECLI:EU:C:2024:13. Η πρόσβαση του κοινού στη δικαιοσύνη σε περιβαλλοντικές υποθέσεις στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 1/2024, σ. 90

ΤΖΑΤΖΑΚΗ Β.-Μ. / ΑΘΗΝΑΙΟΥ Ε., Δικαιώματα τρίτης γενεάς και φυσικές καταστροφές: η προστασία του δικαιώματος στο νερό και του δικαιώματος στην ανάπτυξη, ΠερΔικ 1/2024, σ. 35

ΤΣΑΚΑΛΟΓΙΑΝΝΗ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣΤΕ 165/2024. Νόμιμη η περιβαλλοντική αδειοδότηση αιολικών πάρκων στην Εύβοια: πλήρης και τεκμηριωμένη κρίση της Διοικήσεως, ΘΠΔΔ 5/2024, σ. 460

ΤΣΙΚΗ Κ., Ο χρόνος των «ευκαιριών» για την αποσάθρωση του Ευρωπαϊκού πρωτογενούς δικαίου, Διδικ 1/2024, σ. 16

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ., Διανοητική ιδιοκτησία και νέες τεχνολογίες: μια ιστορική αναδρομή, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 43

ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΥ Δ., Η προστασία του δημοσιογράφου με την πνευματική ιδιοκτησία, ΧρΙΔ 1/2024, σ. 11

ΜΠΑΜΠΕΤΑΣ Γ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΕ-φΑΘ 5516/2023. Επί της εννοίας «ερμηνευτής/εκτελεστής καλλιτέχνης», στο σύστημα του Ν 2121/1993, ΔΕΕ 4/2024, σ. 357

ΜΠΑΡΗΣ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-10/22, *LEA*, 21.3.2024, ECLI:EU:C:2024:254. Συλλογική διαχείριση δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και ελευθερία παροχής υπηρεσιών, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 275

ΜΩΡΑΪΤΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 179/2023. Εύλογη αμοιβή δημιουργών και δικαιούχων συγγενικών δικαιωμάτων για ενδεχόμενη αναπαραγωγή του έργου για ιδιωτική χρήση, ΧρΙΔ 1/2024, σ. 68

ΣΤΑΜΑΤΟΥΔΗ Ε., Πνευματική ιδιοκτησία και δικαίωμα παρουσίας στο κοινό: κατά πόσο η παροχή πρόσβασης σε διαδικτυακή τηλεόραση στα δωμάτια ξενοδοχείων αποτελεί παρουσίαση στο κοινό, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 172

ΤΣΟΥΛΟΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-472/21, *Monz Handelsgesellschaft International*,

16.02.2023, ECLI:EU:C:2023:105. Σχέδιο ή υπόδειγμα – Ερμηνεία των διατάξεων του άρθρου 3 παρ. 3-4 της Οδηγίας 98/71 ΕΚ, ΧρΙΔ 1/2024, σ. 59

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Κ., Εξελίξεις στο δίκαιο της Πνευματικής Ιδιοκτησίας: απολογισμός και προοπτικές, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 53

ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΤΖΑΝΝΕΤΑΚΗ Τ., Ο Ποινικός Κώδικας του 2019 και οι διαδοχικές τροποποιήσεις του έως και τον Ν. 5090/2024: μια κριτική αφηγηματική ανάλυση της διπλής αλλαγής παραδείγματος στην ελληνική νομοθεσία για τις ποινές, ΠοινΧρ 3/2024, σ. 161

ΤΖΑΝΝΕΤΗΣ Α., Δικαιοπολιτικά και δογματικά όρια της αυτονομιοποίησης εσόδων από εγκληματική δραστηριότητα, ΠοινΧρ 4/2024, σ. 256

ΧΙΟΝΗ-ΧΟΤΟΥΜΑΝ Χ., Ποινικό δίκαιο και «προστασία του δικαιώματος στην εργασία»: το νέο άρθρο 93 παρ. 4 του ν. 4808/2021, ΕΕργΔ 4/2024, σ. 375

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΘΕΟΦΙΛΙΔΗΣ Β., Η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς στο ενωσιακό δίκαιο περιβάλλοντος, ΠερΔικ 1/2024, σ. 73

ΤΡΟΒΑ Ε., Η εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για την εξάλειψη όλων των μορφών φυλετικών διακρίσεων (CEDR) για την προστασία πολιτιστικών αγαθών – Οι διατάξεις Αρμενίας κατά Αζερμπαϊτζάν του Διεθνούς Δικαστηρίου (ΔΠΔ) για την πολιτιστική κληρονομιά της Αρμενίας, ΠερΔικ 1/2024, σ. 21

ΠΡΟΣΒΑΣΗ ΣΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

ΣΤΕΡΓΙΟΥ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-252/22, Societatea Civilă Profesională de Avocați Proreanu & Ionescu, 11.01.2024, ECLI:EU:C:2024:13. Η πρόσβαση του κοινού στη δικαιοσύνη σε περιβαλλοντικές υποθέσεις στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕΕυρΔ 1/2024, σ. 90

ΤΖΟΥΛΙΑ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-588/21 P, Public.Resource.Org και Right to Know/Επιτροπή κ.λπ., 05.03.2024, ECLI:EU:C:2024:201. Δικαίωμα πρόσβασης σε πρωτότυπα εναρμονισμένα πρότυπα, ΕΕΕυρΔ 1/2024, σ. 86

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-206/22, Sparkasse Südpfalz, 14.12.2023, ECLI:EU:C:2023:984. Covid-19, καραντίνα υγιούς μισθω-

τού και μεταφορά της ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, ΔΕΕ 6/2024, σ. 604

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Ρ.-Ε., Η επίδραση της πανδημίας της COVID 19 στη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς της ΕΕ, ΔτΑ 100/2024, σ. 391

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ – ΑΠΟΡΡΗΤΟ

ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 20.6.2023 στην υπόθεση O.G. κ.α. κατά Ελλάδας. Ιδιωτικότητα και δημοσιοποίηση της ταυτότητας και ιατρικών δεδομένων οροθετικών, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 237

ΑΥΓΟΥΣΤΙΑΝΑΚΗΣ Μ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-340/21, Natsionaina agentsia za prihodite, 14.12.2023, ECLI:EU:C:2023:986. Παράβαση του ΓΚΠΔ, ευθύνη του υπευθύνου επεξεργασίας και αποζημίωση για μη υλική ζημία (άρθρ. 5, 24, 32, 82), ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 222

ΓΚΕΚΑ Β.-Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-61/22, Landeshauptstadt Wiesbaden, 21.03.2024, ECLI:EU:C:2024:251. Ενσωμάτωση της εικόνας του προσώπου και δύο δακτυλικών αποτυπωμάτων στο μέσο αποθήκευσης των δελτίων ταυτότητας, ΕΕΕυρΔ 1/2024, σ. 108

ΓΚΛΑΒΕΡΗΣ Α., Επικάιρα ζητήματα από την ποινική προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (άρ. 38 ν. 4624/2019), ΠοινΧρ 5/2024, σ. 332

ΕΚΜΕΚΤΣΟΓΛΟΥ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΕΔΔΑ της 23.01.2024 στην υπόθεση O.G. και λοιποί κατά Ελλάδα. Προστασία της ιδιωτικής ζωής και των προσωπικών δεδομένων (ευάλωτων) οροθετικών ατόμων, ΕΕΕυρΔ 1/2024, σ. 133

ΚΑΤΣΙΚΑΣ Σ., Πέρα από τον κυβερνοχώρο: Το έγκλημα στην εποχή του μετασύμπαντος, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 93

ΚΟΜΝΙΟΣ Κ., Η μη υλική αποζημίωση λόγω παράβασης του ΓΚΠΔ ενώπιον του Δικαστηρίου της ΕΕ: παρατηρήσεις στην απόφαση C-300/21 (UI κατά Österreichische Post AG), ΕλλΔνη 3/2024, σ. 641

ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ Δ., Η εξέλιξη της έννοιας του συνταγματισμού στην ψηφιακή μετάβαση, ΕφημΔΔ 1/2024, σ. 75

ΚΟΥΡΟΥΠΗΣ Κ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΜΕΦΛαρ 454/2023. Νόμιμη η επεξεργασία ιατρικών βεβαιώσεων ενώπιον Δικαστηρίου για άσκηση νομικών αξιώσεων: δικαίωμα αποζημίωσης και ευθύνη, ΕλλΔνη 1/2024, σ. 227

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ., Παρατηρήσεις στην απόφαση της ΑΠΔΠΧ 6/2024. Δεδομένα τοποθεσίας εργαζομένων: τι πρέπει να προσέχει ένας εργοδότης, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 242

ΛΑΖΑΡΑΚΟΣ Γ., Κοινοβουλευτική Δράση και Γενικός Κανονισμός για την Προστασία των Δεδομένων (ΕΕ/2016/679): με αφορμή την απόφαση ΔΕΕ της 16ης Ιανουαρίου 2024 Österreichische Datenschutzbehörde, C-33/22, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 190

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στη απόφαση του ΔΕΕ C-61/22, Landeshauptstadt Wiesbaden, 21.03.2024, ECLI:EU:C:2024:251. Ενίσχυση της ασφάλειας των δελτίων ταυτότητας των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αρμ 4/2024, σ. 503

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στη απόφαση του ΔΕΕ C-178/22, Procura della Repubblica presso il Tribunale di Bolzano, 30.04.2024, ECLI:EU:C:2024:371. Επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, Αρμ 6/2024, σ. 772

ΛΙΟΥΡΔΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 604/2023. Μετάδοση και ανακοίνωση δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα χωρίς δικαίωμα, ΠοινΧρ 5/2024, σ. 358

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-807/21, Deutsche Wohnen, 05.12.2023, ECLI:EU:C:2023:950. Η έννοια της «επιχείρησης» υπό το πρίσμα των διατάξεων περί του ύψους προστίμου κατά το GDPR, ΕΕμπΔ 2/2024, σ. 436

ΜΗΤΡΟΥ Λ., 20 (και πλέον) χρόνια Προστασία Προσωπικών Δεδομένων – Μια όχι ακριβώς νέα ιστορία ..., ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 24

ΜΙΚΡΟΥΛΕΑ Α., Προσωπικά δεδομένα και νέες θεωρίες βλάβης στο δίκαιο του ανταγωνισμού, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 57

ΣΕΚΕΡΗ Α., Προκλήσεις στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών – με έμφαση στην Κυβερνοασφάλεια και στην Προστασία Προσωπικών Δεδομένων, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 155

ΤΣΟΛΙΑΣ Γ., Ουσιαστικές και διαδικαστικές εγγυήσεις της άρσης του απορρήτου των ηλεκτρονικών επικοινωνιών για λόγους εθνικής ασφάλειας: σχολιασμός της ΣτΕ Ολ 465/2024 και παρέκβαση, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 179

ΨΑΡΑΚΗ-ΦΥΤΡΟΥ Μ., Η αλληλεπίδραση του Κανονισμού 2016/679 (ΕΕ) και της Οδηγίας 2002/58 (ΕΕ) e-privacy στον τομέα του Μηχανισμού Συνεργασίας και Συνεκτικότητας. Γενικός Κανονισμός Προστασίας Δεδομένων (ΓΚΠΔ), υπό το πρίσμα της 449209/2022 απόφασης του γαλλικού ΣτΕ, ΔτΑ 99/2024, σ. 223

ΠΑΡΑΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ V., Five years after the annus mirabilis for EU data protection: where we stand and the outlook ahead, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 36

ΠΤΩΧΕΥΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΒΕΝΙΕΡΗΣ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-687/22, Agencia Estatal de la Administraci n Tributaria (Exclusion des créances publiques de la remise de dettes), 11.04.2024, ECLI:EU:C:2024:287. Οδηγία (ΕΕ) 2019/1023 – Διαδικασίες αναδιάρθρωσης, αφερεγγυότητας και απαλλαγής από τα χρέη, ΕΕμπΔ 2/2024, σ. 538

ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ Γ., Η ικανοποίηση των πιστωτών στη διαδικασία εξυγίανσης: ενωσιακό και εθνικό δίκαιο, ΕΕμπΔ 1/2024, σ. 30

ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΑ – ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ

ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑ Ο., Πολιτική πολυφωνία στη ραδιοτηλεόραση, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 130

ΣΗΜΑ

ΨΑΡΟΥΔΑΚΗΣ Γ., Η παρωδία ως προσβολή του σήματος;, ΔΕΕ 3/2024, σ. 215

ΣΗΜΑ ΤΗΣ ΕΕ

ΜΑΜΑΛΗ Ι., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 351/2022. Κήρυξη ακυρότητας κοινοτικού σχεδίου ή υποδείγματος: Κανονισμός (ΕΚ) 6/2002, ΕλλΔνη 1/2024, σ. 112

ΠΥΛΑΡΙΝΟΣ Ν., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΑΠ 1283/2023. Η προστασία του κοινοτικού σήματος από προσβολές τρίτων με βάση τις εθνικές διατάξεις, ΔΕΕ 3/2024, σ. 247

ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-361/22, Inditex, 11.01.2024, ECLI:EU:C:2024:17. Περιορισμός της προστασίας του σήματος σε περιπτώσεις «αναφορικής» χρήσης, ΕΕμπΔ 2/2024, σ. 554

ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-367/21, Hewlett Packard Development Company, 18.01.2024, ECLI:EU:C:2024:61. Η αντιστροφή του βάρους απόδειξης στην ανάλωση του δικαιώματος στο σήμα (άρθ. 15 Καν. 2017/1001 ΕΕ), ΕλλΔνη 2/2024, σ. 626

ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ Χ., Σήματα με ασθενή διακριτική δύναμη, ΕλλΔνη 2/2024, σ. 355

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ-ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΥ Χ., Η εξέλιξη της επιστημονικής συζήτησης αναφορικά με τις νομικές μεταφυτεύσεις και η σημασία της για τις διαδικασίες της ευρωπαϊκής εναρμόνισης, ΕΕΕυρΔ 1/2024, σ. 3

ΣΧΕΣΕΙΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΠΠρΑθ 3741/2023. Ευθύνη κράτους-μέλους λόγω κατάφωρης παραβίασης του δικαίου της Ένωσης από εθνικό δικαστήριο δικάζον σε τελευταίο βαθμό, ΕυΔικ 2/2024 (ψηφιακό τεύχος)

ΣΑΜΑΡΑΣ Α., Η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου έναντι των συνταγματικών κανόνων των κρατών μελών της ΕΕ, ΟΠΔΔ 5/2024, σ. 506

ΤΕΛΩΝΕΙΑΚΗ ΕΝΩΣΗ

ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Ι. / ΚΑΛΑΝΤΖΗΣ Ν., Πρόταση μεταρρύθμισης της Τελωνειακής Ένωσης – Επανακαθορίζοντας το ρόλο του τελωνείου στην ψηφιακή εποχή, ΔΕΕ 3/2024, σ. 235

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ

ΙΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Ι., Ελευθερία της έκφρασης και ρύθμιση του περιεχομένου στο διαδίκτυο, σύμφωνα με την Πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 71

ΚΑΤΣΙΚΑΣ Σ., Πέρα από τον κυβερνοχώρο: Το έγκλημα στην εποχή του μετασύμπαντος, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 93

ΚΟΥΚΙΑΔΗΣ Δ., Η εξέλιξη της έννοιας του συνταγματισμού στην ψηφιακή μετάβαση, ΕφημΔΔ 1/2024, σ. 75

ΠΙΚΟΥΛΗ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-376/22, Google Ireland κ.λπ., 09.11.2023, ECLI:EU:C:2023:835. Η ελεύθερη κυκλοφορία των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας μέσω της αρχής του ελέγχου στο κράτος μέλος καταγωγής συγκεκριμένης υπηρεσίας, ΕΕΕυρΔ 4/2023, σ. 476

ΤΑΣΣΗΣ Σ., Το Ευρωπαϊκό πλαίσιο Κυβερνοασφάλειας, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 78

ΤΡΥΨΙΑΝΗ Ι., Η έννοια του πραγματικού ελαττώματος στο νέο δίκαιο της πώλησης κατά τον Αστικό Κώδικα: το παράδειγμα του "έξυπνου" αυτοκινήτου, Αρμ 2/2024, σ. 145

ΤΣΟΛΙΑΣ Γ., Ουσιαστικές και διαδικαστικές εγγυήσεις της άρσης του απορρήτου των ηλεκτρονικών επικοινωνιών για λόγους εθνικής ασφάλειας: σχολιασμός της ΣτΕ Ολ 465/2024 και παρέμβαση, ΔΙΤΕ 2/2024, σ. 179

ΚΟΝΙΑΚΟΥ V., Law and Technology: two decades of co-evolution, ΔΙΤΕ 1/2024, σ. 103

ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-647/21 και T-99/22, Sber/EKT, 28.02.2024, ECLI:EU:T:2024:127. Προληπτική εποπτεία πιστωτικών ιδρυμάτων, Αρμ 4/2024, σ. 423

ΑΒΡΑΜΙΚΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΓεΔΕΕ T-186/22, BNP Paribas/EKT, 05.06.2024m ECLI:EU:T:2024:353. Προληπτική εποπτεία πιστωτικών ιδρυμάτων, Αρμ 6/2024, σ. 682

ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Χ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-883/19 P, HSBC Holdings κ.λπ./Επιτροπή, 12.01.2023, ECLI:EU:C:2023:11. Χειραγώγηση διαπραγματικών επιτοκίων, ΔΕΕ 3/2024, σ. 283

ΔΟΥΒΛΗΣ Β., Επισκόπηση αποφάσεων του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ανάκαμψη και εξυγίανση χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων υπό το καθεστώς της Ευρωπαϊκής Τραπεζικής Ένωσης, ΔΕΕ 6/2024, σ. 521

ΣΙΓΑΛΟΥ Σ., Διασυνοριακή κυκλοφορία και έμμεση κατοχή τίτλων - ιδίως μεριδίων αλλοδαπών οργανισμών συλλογικών επενδύσεων σε κινητές αξίες (ΟΣΕΚΑ) - στην Ελλάδα, ΔΕΕ 4/2024, σ. 325

ΣΠΥΡΑΚΟΣ Δ., Πώληση δανείων και αναδιάρθρωση οφειλής, μετά την ενσωμάτωση με το Ν 5072/2023 της Οδηγίας 2021/2167 για τους αγοραστές και διαχειριστές πιστώσεων, ΔΕΕ 2/2024, σ. 114

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

ΑΘΑΝΑΣΑΚΗ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ Ολ 148/2024. Συνταγματικότητα και συμφωνία με την ΕΣΔΑ του τέλους επιτηδεύματος, ΔΕΕ 3/2024, σ. 307

ΖΑΧΑΡΑΚΗ Ε.-Β., Οι εγγυήσεις που απορρέουν από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο πεδίο των φορολογικών κυρώσεων, ΔιΔικ 3/2024, σ. 385

ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑ Β., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 200/2024. Ο νομοθετικός ορισμός του εισοδήματος και η περίπτωση της αποζημίωσης και της σύνταξης των Ευρωβουλευτών, ΔΕΕ 6/2024, σ. 620

ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ Ι. / ΚΑΛΑΝΤΖΗΣ Ν., Η φορολόγηση των υπερκερδών στην αγορά ενέργειας υπό το φως των πρόσφατων νομολογιακών εξελίξεων (με αφορμή τις ΣτΕ 188-190/2024), ΔΕΕ 4/2024, σ. 348

ΠΕΡΡΟΥ Κ., Ζητήματα από τον χαρακτηρισμό της έκτακτης εισφοράς στους παραγωγούς ηλεκτρικής ενέργειας του ν. 4936/2022 ως φόρου, Ενέργεια & Δίκαιο 38/2023, σ. 76

ΠΡΙΝΙΩΤΑΚΗ Μ., Αλγοριθμική φορολογία και δικαιώματα φορολογουμένων υπό το πρίσμα της ψηφιακής ηθικής, ΕφημΔΔ 1/2024, σ. 90

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Δ., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 143/2024. Η αναδρομική εφαρμογή της ευμενέστερης κύρωσης στο πεδίο των φορολογικών διαφορών, ΘΠΔΔ 4/2024, σ. 367

ΧΑΡΤΗΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΓΚΕΚΑ Β.-Ε., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-61/22, Landeshauptstadt Wiesbaden, 21.03.2024, ECLI:EU:C:2024:251. Ενσωμάτωση της εικόνας του προσώπου και δύο δακτυλικών αποτυπωμάτων στο μέσο αποθήκευσης των δελτίων ταυτότητας, ΕΕΕυρΔ 1/2024, σ. 108

ΛΑΖΑΡΑΚΟΣ Γ., Νομικές όψεις της πληροφόρησης: από τα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και την τεχνητή νοημοσύνη, ΘΠΔΔ 5/2024, σ. 417

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στη απόφαση του ΔΕΕ C-61/22, Landeshauptstadt Wiesbaden, 21.03.2024,

ECLI:EU:C:2024:251. Ενίσχυση της ασφάλειας των δελτίων ταυτότητας των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αρμ 4/2024, σ. 503

ΛΕΝΤΖΗΣ Δ., Σχόλιο στη απόφαση του ΔΕΕ C-261/22, GN (Motif de refus fondé sur l'intérêt supérieur de l'enfant), 21.12.2023, ECLI:EU:C:2023:1017. Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης - Σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, Αρμ 2/2024, σ. 241

ΡΕΜΕΛΗΣ Κ., Η γενική ρήτρα παρέκκλισης του άρθρου 347 ΣΛΕΕ και οι περιορισμοί των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, ΕΕΕυρΔ 4/2023, σ. 393

ΧΩΡΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Πρακτικά ζητήματα αναγνώρισης και εκτέλεσης αλλοδαπών δικαστικών αποφάσεων στην Ελλάδα, Αρμ 5/2024, σ. 552

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΕιρΚω 240/2018. Ευρωπαϊκή Διαταγή Πληρωμής, Αρμ 6/2024, σ. 734

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΜΠρΘεσ 5340/2022. Διεθνής δικαιοδοσία κατά τον Καν. 1215/2012, Αρμ 1/2024, σ. 72

ΑΝΘΙΜΟΣ Α., Σχόλιο στην απόφαση του ΠΠρΠειρ 646/2022. Αναγνώριση, εκτέλεση και εκτελεστότητα αλλοδαπών αποφάσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Αρμ 4/2024, σ. 466

ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ Γ.-Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΔΕΕ C-651/21, Μ.Υα.Μ. (Renonciation á la succession d'un

cohéritier), 30.03.2023, ECLI:EU:C:2023:277. Διεθνής δικαιοδοσία για δήλωση αποποίησης κληρονομίας στην οποία προβαίνει κληρονόμος ενώπιον δικαστηρίου του κράτους-μέλους της συνήθους διαμονής του, Αρμ 3/2024, σ. 320

ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Γενικές αρχές αναγκαστικής εκτέλεσης στην Ευρωπαϊκή έννομη τάξη επί αστικών και εμπορικών υποθέσεων, Αρμ 5/2024, σ. 540

ΔΕΛΗΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Ι., Σύμβαση της Χάγης του 2019 για την αναγνώριση και την εκτέλεση δικαστικών αποφάσεων: σύγκριση με τον κανονισμό 1215/2012, ΕλλΔνη 2/2024, σ. 343

ΚΑΤΗΦΟΡΗΣ Ν., Σχόλιο στην απόφαση του ΔΕΕ C-291/21, Starkinvest, 20.04.2023, ECLI:EU:C:2023:299. Διαδικασία ευρωπαϊκής διαταγής δέσμευσης λογαριασμού, ΕλλΔνη 2/2024, σ. 618

ΚΛΑΜΑΡΗΣ Ν., Χαρακτηριστικά ορόσημα της σταδιακής εξελικτικής πορείας της διασυνοριακής-διεθνούς αναγκαστικής εκτελέσεως, Αρμ 5/2024, σ. 533

ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ – ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ

ΜΠΕΚΙΑΡΗ Α., Παρατηρήσεις στην απόφαση του ΣτΕ 1942/2023. Αναγνώριση κοινόχρηστης οδού ως προϋφιστάμενης του 1923 - Προστατευόμενες περιοχές της Οδηγίας 2000/60/ΕΚ, ΠερΔικ 1/2024, σ. 133

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Ν., Ποιος καρπώνεται την υπεραξία που παράγεται από τα «επιχειρηματικά» Ειδικά Πολεοδομικά Σχέδια (N 4447/2016);, ΠερΔικ 1/2024, σ. 8